

Kosztá István

TRIANON ÁRNYÉKÁBAN

Erdély követei Párizsban

BOUNDARIES AS DEFINED IN THE TREATIES.

Kosztai István
TRIANON ÁRNYÉKÁBAN

Kosztai István

TRIANON ÁRNYÉKÁBAN

Csíkszereda, 2019.

Altus Print Csíkszereda
Copyright@2019 Koszta István

A szerző (Koszta István) kiadása
ISBN 978-973-0-29381-4.

A könyv alapszövege a
Nem (csak) Erdély volt a tét
– *kései tudósítás a párizsi konferenciáról* címmel, 2010-ben kiadott könyv.
A jelen kiadás annak bővített, átdolgozott, átszerkesztett,
2019. május 15-én lezárt kézirat

A borítón a Trianon palotát és a Trianon sous Bois-t összekötő átjáró, ahol
a magyar küldöttség aláírta a békeszerződést.
Forrása: Gallica.bnf.fr/Bibliothèque nationale de France

Minden jog fenntartva.

Tartalomjegyzék

AJÁNLÁS.....	3
A TÖRTÉNET ELŐZMÉNYE.....	4
VAIDA-VOEVOD – ERDÉLY KÉPVISELETÉBEN PÁRIZSBAN.....	13
1. PÁRIZS, 1919.....	21
2. A KONFERENCIA.....	27
EGY RÖVID, KIEGÉSZÍTŐ KITERŐ: A KISANTANT	63
AMIT ELFOGLALUNK, AZ A MIENK.	69
A NÉMET BÉKESZERZŐDÉS.	80
A HOSSZÚ MENETELÉS TERVE BUDAPESTRE: EGY ALKU	84
AZ ALKU FOLYTATÓDIK, KUN BÉLA A KEDVENC.....	94
ERŐPRÓBA A BÁNÁTBAN	99
HADITANÁCS PÁRIZSBAN: MENETIRÁNY BUDAPEST	101
VITA A ZSÁKMÁNY FÖLÖTT	109
HABSBURGOK NÉLKÜL!	114
A CLERK-MISSZIÓ	116
A MAGYAROK NYILAI	126
TÉMALELTÁR A KÉSZÜLŐ SÁTORBONTÁS ELŐTT.....	141
3. VISSZANÉZŐ: BUKAREST.....	152
4. PÁRIZS, 1920.....	182
BUDAPEST BLOKÁDJA OLDALNÉZETBŐL	185
A LEKÖSZÖNŐ CLEMENCEAU KÉZFOGÁSA	190
TISZTELGŐ LÁTOGATÁSON PHILLIPE BERTHELOT-NÁL.....	196
5. LONDONBAN, ÉS KÖZBEN PÁRIZSBAN.....	202
PÁRBESZÉD A GONDOLAT ÉS VALLÁS SZABADSÁGÁRÓL.....	206
KIS TÖRTÉNETEK POLITIKUSOKRÓL, EMLÉKEZETBŐL	208
A CSEREMOSZ ÜGY ÉS AZ UKRÁNOK.....	209
AZ ÉLETRŐL: AJÁNLATOK ÚTKÖZBEN.....	212
MÁS TÖRTÉNETEK, MÁS SZEREPLŐKKEL	216
PÁRBESZÉD A BALKÁNI ROMÁNOKRÓL	220
A MUNKATÁRSÁK.....	221
BURGENLANDRÓL... ..	223

... ÉS A CSEHEKRŐL	224
A SAJTÓ EMBEREI	226
TÉRJÜNK VISSZA A KONFERENCIÁRA, LONDONBA	238
A MANDÁTUM VÉGE	251
6. A SIKERTÖRTÉNET STRATÉGIÁJA	253
7. UTÓSZÓ HELYET: HÚSZ ÉV MÚLVA	257
FÜGGELÉK	261
WOODROW WILSON 14 PONTBÓL ÁLLÓ – RÉSZBEN A NEMZETKÖZI JOG ÚJ	
ALAPELVEIT JELENTŐ – BÉKEJAVASLATA	261
KISEBBSÉGI EGYEZMÉNY (TERVEZET)	263
AZ AUSZTRIA-MAGYARORSZÁGON KÖVETENDŐ FRANCIA POLITIKÁRÓL.....	264
„KATONAI EGYEZMÉNY A [SZÖVETSÉGESEK ÉS AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG KÖZÖTT	
MEGÁLLAPÍTOTT] FEGYVERSZÜNET MAGYARORSZÁGRA VONATKOZÓ ALKALMAZÁSA	
TÁRGYÁBAN”.....	268
A CLERK-MISSZIÓ LEVELEZÉSÉBŐL.....	270
EGY ÉRDEKES MAGYAR PRÓBÁLKOZÁSRÓL	296
A MAGYAR KÜLDÖTTSEG MELLÉ RENDELT HENRY-FÉLE ÖSSZEKÖTŐ CSOPORT	
JELENTÉSE A BÉKEKONFERENCIA FŐTITKÁRSÁGÁNAK	297
A SZÖVETSÉGES ÉS TÁRSULT HATALMAK KÍSÉRŐLEVELE APPONYI GRÓFNAK.....	299
A HÁBORÚ UTOLSÓ HÓNAPJAI, ÉS A PÁRIZS-KÖRNYÉKI BÉKESZERZŐDÉSEK	303
NÉVMUTATÓ.....	307
JEGYZETEK	316

Ajánlás

A párizsi *LE MIROIR* képes hetilap¹ 1919. május 18-i száma a vörös hadsereg katonáinak budapesti, majálisáról közöl címlapfotót. A felvétel betájolása: „A forradalmár katonák virágokkal és vörös zászlóval díszítették Árpád magyar hős lovas szobrát. Meg kell jegyezni, hogy a szobor talapzatán ülő férfiak többsége háborús rokkant.” Ez van (volt) Pesten, miközben Párizsban a német küldöttség a május 8-án² átvett békefeltételek fölött töpreng. Nem sokáig.

A lapszámra való utalás úgy kerül itt képbe, hogy a 8. oldalán van egy fotóriport az elkészült német békeszerződés és mellékletei átadásának történelmi, a Versailles-i Trianon-palotába összehívott üléséről. Témám szempontjából azért is érdekes, mert a felvételen a számmal jelölt tizenhat hivatalos résztvevő között *15-ös számmal ott találjuk Alexandru Vaida-Voevodot* is, a román küldöttség erdélyi munkacsoportjának vezetőjét. Vagyis nem tévedek, ha azt írom, hogy *Erdély ott volt* a párizsi békekonferencián. Ugyan pár napot késve érkezett meg, de ott volt. A végére úgy is, hogy még a sátorbontás előtt Vaida-Voevod átvette a román királyság képviselőténak vezetését.

Alig van irodalma. A magyar történelemírás számára zsenáns az, hogy sikere lehetett az erdélyi különjárásnak a párizsi konferencián, a román történelemírás pedig Ionel Brătianu királyi miniszterelnök és a liberális kormányzat *briliáns* teljesítményeként könyvelte el, és ez azóta sem változott. Az erdélyi történészek közül Liviu Maior³ ír először monográfia jellegű bevezetővel Vaida-Voevod visszaemlékezéseiről és levelezéséről⁴, de nem tér ki csak jelzés szerűen Vaida-Voevod párizsi tevékenységére, félúton megáll. Vaida-Voevod titkára, Vasile Virgil Tilea⁵ ír, egy könyvtárban is alig elérhető, szemtanú beszámolót⁶ Vaida-Voevod fődelegátusi (1919. november – 1920. március) tevékenységéről. 2010-ben egy kis tanulmánykötetben⁷ Liviu Maior visszatér és summázza Vaida-Voevod és az amerikai delegáció kapcsolatait, jelezve Keith Hitchins e tárgyban 1979-ben a *Revue Roumaine d'Histoire*-ban, megjelent tanulmányát⁸. Kötetemben több, alkalmi dolgozatra szövegem jegyzeteiben utalok.

Lényegében tehát ennek *az erdélyi jelenlétnek* az eltitkolt története ez a könyv. Raffay Ernő az elő kézirathoz írt előszavában így ajánlotta: „íme egy könyv, amely arról szól, hogy korántsem vagyunk minden titkok birtokában, kilencven év után is lehet megdöbbentően újat mondani. Vagy inkább üzenni?”

A történet előzménye

A bolgár kilépést követő zűrzavaros időben esélye sem volt már ábrándos kimenekülésnek. A később és máig *próbálkozásoknak* tudott tétovás végkifejlete borítékolt volt, ha szabad ezt így leírni. Nem sejtelmesen akadémikus éppen, de egyértelmű. A céltudatosan cselekvő politikusok ezt pontosan tudták minden érdekképviselési csoportban. Az teljesen más kérdés, hogy elfogadták, elfogadni vélték vagy elkonspirálták, alkalmasint mellébeszéltek. Jellemzően magyarosan *folyamatosan visszánézve* kerestek érveket egy alig értelmezhető jövőképhez a jelen helyzet pontos betájolása helyett. Ez manapság a *mi történt volna ha...* kategória. Élőben minden másképpen volt és ma is csak úgy érthető, ha oda időben és térben visszaballagunk, itt hagyva zagyva előítéleteinket, görccseinket, mellébeszélt történeteinket, alázatosan.

Katonadolgok forradalmi időben – Egy elfelejtett tanú

1918 októbere. Mire derengeni kezdett, magunkra maradtunk. „Van önálló Csehország, van Délszláv állam, van Német-Ausztria, lesz Ruténország... Kivel van hát Magyarország szerződéses viszonyban?” – kérdezett rá Az Est szerkesztője a lap október 23-i számnak 5. oldalán a „hírfejtben”.

A német nagystevér kifulladásá, majd júliusi veresége a belga-francia arcvonalon lenullázta rendkívüli otthoni és harctéri áldozattal megkísérelt mentesítő vállalkozásainkat a Piave fronton és a Hétközség fennsíkon. Dunai szövetségeseink a szaloniki felől gyülekező vihar elől fedezékbe futott és szeptember végén feladta. Alig egy hónao múlva törökök is. Katonailag kétségbe ejtő helyzetbe kerültünk.

Az első mentési kísérletre, a déli határ védelmére rendelt *alkalmi csoportosítás* elrendelésének bizonytalankodására nyilvánvalóvá vált, hogy a hadvezetésnek nincsenek jó válaszai a mentésre. Kövess tábornagyot szeptember 28-án a pihenő császár kihallgatásra rendelte Warholz-Reichenauba, és kinevezte a monarchia balkáni hadcsoportjának parancsnokává. A tábornagy napra pontosan három év után, október 8-án érkezett újra Belgrádba. Másnap rövid levélben írta egykori vezérkari főnökének, von Steinitz vezérőrnagynak: „Feladatom nem könnyű és nem is élmény, mert minden hiányzik. Ilyen nehéz helyzetben nem voltam a háború egész ideje alatt. Ijedős nem vagyok, tehát Isten segítségével megpróbálom a

lehetetlent lehetetlenné tenni.”⁹ A had hiányzott leginkább. A lehetetlen lehetetlennek bizonyult.

A két osztatú olasz arcvonal nem volt „magyar határügy”, bár az *első vonalban* majdhogynem kizáróan a magyarországi, illetve erdélyi csapategységek voltak. A Vittorio-Veneto-i (1918. okt. 24. – 1918. nov. 3.) és a Hétközség fennsíkon azonos időben indított olasz (szövetségi) támadás már benyomta a falat.

A császár *kiáltványa* (Völkermanifest) október 16/17-én Ausztria államszövetséggé alakulásáról formaian szétriasztotta a monarchia már amúgy is kifelé tartó nem magyar nemzetiségi területeit és ténylegesen, már a nyár eleje óta, bomladozó hadseregét.¹⁰ Mi ebből a bomladozásból kimenekültünk volna, de hogyan. Az október 16-án összehozott országgyűlés egy hét alatt nem tudta betájolni a választható alternatívát. Valamiféle együtt tervezési esély sejtethető volt a Károlyi Mihály indítványára¹¹, de a Ház kihátrált előle. Tisza is úgy ítélte meg, hogy csakugyan veszítettünk: "T. Ház ! Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük."¹² Másnap: "Épp oly hibának tartanám én ennek a komoly igazságnak az elpalástolását, mint amilyen hibának tartanám azt, ha ezt olyan pánikszerű, olyan végletes értelemben akarnánk feltüntetni és magyarázni, mint aminővel az nem bír, mert hiszen ezt a háborút mi még a hősiés ellenállás terén tudnók folytatni és folytatnánk is, ha arra ellenségeink magatartása rákényszerít."¹³

Ez idő közben az olasz hadszíntéren csapataink életmentő kényszercsatákat vívtak egy minden téren fölényben lévő ellenféllel. Az Isonzo és a Piave mellől a Borojević hadseregcsoport vezérkara hosszú jelentéseket küldt Badenbe a helyzet tarthatatlanságáról, szinte mondatra azonos a trienti arcvonalról a 10. és 11. hadseregünk jelentései is.¹⁴

Vagyis: *rákényszerítés* nélkül sem tudtuk folytatni.

Mentési ötlet volt kormányülésen a magyar csapatok kivonása, magyarán: hazarendelése és ezt Wekerle miniszterelnök a Házban be is jelentette.¹⁵ Technikailag igen körülményes lett volna. Egy hét múlva egyetlen kimenekülési esély volt: „A hadsereg főparancsnokság számolva a népek túlsaját befejező fegyverszünet és béke létrehozására irányuló többször kifejezésre is juttatott elhatározással, október 30-án elhatározta, hogy az olasz földön harcoló osztrák-magyar haderő kiüríti a megszállott területet. Ezért elrendelte az általános visszavonulást, utasította a Trientben székelő fegyverszüneti bizottságot, hogy kezdje meg az olasz hadvezetőséggel a tárgyalásokat...”

Bizonytalankodva, későn meghozott döntés, amit máig értelmezhetetlen személyekhez kötött rögtönzések előztek meg.

Október 21-én József Ágost éppen egy 3600-as csúcson szolgálatot teljesítő egységet indult volna meglátogatni (augusztus 19-én a monarchia legmagasabb hegycsúcsát, a 3905 méteres Ortlert is megmászta, ami békeidőben is komoly teljesítmény¹⁶), amikor a király azonnal magához rendelte. A másnapi megbeszélésen Károly közölte a főherceggel, hogy a balkáni arcvonal (Kövess seregcsoport) parancsnokává kívánja kinevezni, kiengesztelés képpen (a felséges rokon rég óhajtott vágyát teljesítve) egyidejűleg tábornaggyá is előléptette.¹⁷

A formális indoklás az volt, hogy a magyar határt (Dráva–Duna) *magyar* csapatokkal magyar vezérlet védje. „Ma megkaptam az eltávolításomat a postáról – írja Kövess Hermann a feleségének 23-án –, aminek nagyon örvendek, mert a körülmények szörnyűek. Joseph főhercegnek jobbnak kell lennie. Szerencsét kívánok neki... hogy mikor tudok elmenni innen, még nincs meghatározva.”¹⁸

A főherceg-tábornagy október 26-án reggel indult el végleg Tirolból, hogy Bécsen keresztül a Délvidékre utazzon, átvenni a front parancsnokságát, de soha nem érkezett meg Belgrádba. Lekéste a belgrádi vonatot, hogy elmenetele előtt személyesen jobb belátásra bírja a 22-es marosvásárhelyi honvédeket (38. honvéd hadosztály), akik megtagadták testvérezredük felváltását az első vonalban. Nem ők voltak az egyedüliek. A renitens losonciaknak (cs és kir. 27. hadosztály, 25. gyalogezered) csak búcsúparancsot küldött, személyes megjelenése nem volt kívánatos. A belgrádi út okafogyottá lévén Budapestre utazott (via Baden) seregek nélkül, a császár képeiben.

Kövess báró sem érkezett meg Bozenbe (Bolzano), hogy cserében a Tirolban a József által félbe-szerbehagyott arcvonalon megállítsa az olasz előretörést az osztrák határ felé. Kövess Belgrádban maradt 1918. október 28-ig, amely napon a hadsereg-parancsnokságot áthelyezték Újvidék-Neusatzba (Novisad), mert Szerbia evakuálása már megtörtént.

Az AOK¹⁹ megbízásával Weber tábornok és kis csapata elindult Pádua felé a fegyverszüneti ajánlásokkal (a fegyverszüneti bizottság 1918. évi október hó 12-én alakult meg Trientben). Másnap már nem volt egyértelmű, hogy ki a megbízó. B-terv volt a jámbor Arz, vezérkari főnök kinevezése hadseregfőparancsnoknak (november 2-ről 3-ára virradón), a császár leosztotta a főparancsnoki felelősséget. Arz kellő alázattal ezt nem fogadta el, összeférhetetlen lévén a helyzetével. Így került újra képbe a balkáni seregcsoport-parancsnokságról visszahívott Kövess tábornagy, akinek a forradalmi Újvidékről mindenképpen utazni kellett. November 4-én a Fe-

renc József dunai naszádon érkezett Apatinba. Még nem tudta, hogy Arz szemérmessége okán, ő a soron lévő, alternatív hadseregfőparancsnok.

Vesztésre álló királyi szokás, hogy leosztják a fővezérletet. Ferenc József is ezt tette Königrätz után, meg Ferdinand román király is 1918. februárban a foksányi fegyverszünet aláírása előtt 1917-ben. Kihagyhatatlan olvasmány e témában a császár személyi tikára, von Werkmann tíz évvel később megjelent emlékezése.²⁰

Október utolsó napjai forradalmi napok. Ezek története közismert. A pesti forradalmat követő napok katonai történései nem kevésbé, de bizonyos korrekciók feltétlenül szükségesek. Öry Károly két részben megjelent tanulmánya²¹ lehet a helyzet átértelmezésének egyik dokumentált forrása. Megfontolandó értelmezési segítség a képviselőház október 23-i ülésének vitája és külön is Szilágyi Lajos fejtegetése.²²

Amit *itt* fontosnak tartok leporolni a korbéli mellébeszélésből: a belgrádi „diverzió”, amit széles mosollyal szok a közbeszéd a forradalmi csapat nyakába zúdítni. József főherceg 7. kötetének 85. számú melléklete, amelynek szerkesztett címe: „Báró Kövess tábornagnak a déli új arcvonal parancsnokának *Geh.* 71. számú átirata a magyar hadügyminiszterhez, hogy fegyverszüneti bizottságot indítson azonnal Belgrádba” betájol. Keltezése: 1076. Tábori posta, 1918. november 2-án. A parancsnok helyett Konopicky²³ altábornagy írja alá s. k. Miről szól a szöveg?

A Balkán hadszíntérre szánt tárgyalócsoport ugyancsak október 12-én alakult meg Laxa Vladimir²⁴ tábornok vezetésével és tagja volt Dormándy (Géza) vezérkari alezredes és Jármay alezredes [más forrásban Koszmovszky József alezredes]. Az átirat fontos mondata: „Nincsen kizárva azon eshetőség, hogy az ellenség a magyar kormány meghatalmazását fogja követelni...” stb. (Később kérdezett rá, a polgári delegációra!) Laxa tábornok kimaradt a csoportból (nem volt magyar!) de a delegátusok elutaztak Belgrádba és átvették a Párisban megfogalmazott, a Pádva közeli Giusti villában toporgó küldöttséggel ismertetett *azonos* fegyverszüneti feltételeket.²⁵ Az elfogadhatatlan feltételekre indult be a Berinkey miniszterelnök helyén Károlyi Mihály vezette magyar delegáció.

Ettől kezdve viszont félreértések és pontosítások sorozata a történet, pedig már idejében feloldható lett volna a dilemma, ha figyelmesen olvasuk a dokumentum címét, illetve Clemenseau francia kormányfő pontosítását²⁶: a dokumentum a szövetségesek képviselőjében az olasz katonai tárgyaló csoport és az osztrák-magyar monarchia közötti *páduai fegyverszüneti megállapodásnak*²⁷ a magyar országrészre alkalmazandó *katonai forgatókönyve*²⁸.

Az olasz arcvonalon küzdő osztrák-magyar haderőknek a megdöbben-tően rövid idő alatti tökéletes szétfoszlását három körülmény idézte elő. Elsősorban is a hadseregfőparancsnokságnak október 29-én kiadott rendelete az általános visszavonulásra. Másodsorban a király november hó 1-i legfelsőbb elhatározása, hogy a nemzetiségi hadseregek megalkothatók. És végül, hogy a magyar kormány ugyancsak november hó 1-jén a fegyverletételt rendelte el.²⁹ Ennek a három rendeletnek eredménye az lett, hogy az egész hadsereg megindult hátrafelé, és a hadseregfőparancsnokság rendelkezése ellenére nem állt meg az 1917-i állásokban, ki-ki ment a maga hazájába.³⁰

Az események felülírtak itthon minden alternatívát

1918. október 18. jeles nap a történetemben.

A pártja számára támogatást kereső Károlyi Mihály Jászi Oszkár, Dienes Dénes és Szende Pál társaságában találkozik az országgyűlésre Pesten tartózkodó képviselő társaival Vaida-Voevoddal, Aurel Lazárral, Aurel Vladdal és Ioan Edélyivel. Károlyiékat az érdekelte, hogy miképp vélekednek az erdélyi románok egy történelmi határai közé kimenekülő, független Magyarországrol és hogy van-e hajlandóságuk egy majd felálló új kormányban részt venni. Kertelés nélkül rákérdezett, hogy népszavazáson hogyan szavaznának? – olvasom Liviu Maior tanulmányában.³¹

A hivatalos választ Károlyiéak faggatózására még aznap, az országgyűlés délután ülésén a Román Nemzeti Tanács megbízásával Vaida-Voevod *Nyilatkozatban* olvasta fel.

Erre a találkozóra Károlyi Mihály némiképp másképpen emlékszik, de a vége nem hibázik.

„A legfontosabb tárgyalást a románokkal Egyetem utcai lakásomon folytattuk. – emlékezik Károlyi.³² A tanácskozáson magyar részről jelen volt még kívülem Garami Ernő, a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja és Jászi Oszkár. A román nemzetiségi pártból Erdélyi János³³, Vlád Aurél³⁴, Pop-Csicsó³⁵, Lázár Aurél³⁶, Vajda Sándor, Goldis László³⁷. [...] A románok rendkívül tág autonómiát követeltek a román nép, illetve Erdély számára, amely autonómia sokkal lazábban függött volna össze az anyaországgal, mintsem mi kívántuk. De még e maximális követelésben is kifejezetten benne volt a Magyarországtól való el nem szakadás gondolata, és a széles körű autonómiára épített politikájuknak határozottan magyar orientációs jellege volt.” [...] ³⁸

Károlyi valamit nem jól értett. A Román Nemzeti Tanács válasza *már egy héttel korábban elkészült*, mint majd látni fogjuk, de abban szó nincs

magyar orientációs jellegről. A bolgár elbukás után derengeni kezdett, az október 4-én Washingtonba postázott békekérés már reményeket keltett az aradi román nemzeti klubban, Pesten is a Vadászkürtben összeülő nemzetiségi képviselők esti találkozóján. A Washingtonból október 18-án érkezett válasz a csehek és a délszlávok számára egyértelműen, a monarchia béli (bukovinai és erdélyi) románoknak biztatón az önrendelkezés támogatását *üzente*. Ettől kezdve a *Nyilatkozat* a zsinórmérték a román nemzeti-ségi politikában és nem a Nagy összetartozás gondolata, ahogyan száz éve a historiográfia konokul kitart.

Így jegyezte le a Képviselőházi Naplónak az írnok a 825. országos ülésen 1918. október 18-án, pénteken:

„A magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága f. évi *október hó 12-én* Nagyváradon dr. Mihályi Tivadar országgyűlési képviselő elnöklete alatt ülést tartott, amelyen a bel- és külügyi helyzet alapos megbeszélése és megfontolása után egyhangúlag és egyértelműleg meg-egyezett a következő *deklarációban* :

A világháború által teremtett helyzettel szemben a magyarországi és erdélyi román nemzeti párt végrehajtó bizottsága, mint a magyarországi és erdélyi román nemzet politikai szervezete, megállapítja, hogy e háborúnak eredményei igazolják a román nemzet évszázados követeléseit teljes nemzeti szabadsága iránt. Azon természetes jognak alapján, hogy a sorsa felett minden nemzet maga rendelkezessék, amely jogot a monarchia fegyverszünet iránti ajánlatával most már Magyarország kormánya is elismert, a magyarországi és erdélyi román nemzet e joggal élni kíván és ehhez képest követeli a maga részére is a jogot, hogy teljesen szabadon és minden idegen befolyástól menten önmaga határozhassa meg intézményes állami elhelyezkedését és koordináltságának viszonyát a szabad nemzetek között.

A magyarországi és erdélyi román nemzetnek nemzeti szervezete nem ismeri el ezen parlamentnek és kormánynak ama jogosultságát, hogy magát a román nemzet képviselőjének tekintse, és nem ismeri el más tőle idegen tényezőnek oly jogát, hogy az általános békekongresszuson a magyarországi és erdélyi román nemzet érdekeit képviselhesse, mert ez érdekek védelmét csakis a saját nemzetgyűlése által kijelölendő tényezőkre bízhatja.

A nemzetgyűlésen, vagy annak a maga kebeléből kiküldendő szervein jelenleg a Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottságán kívül senki sem lehet feljogosítva arra, hogy ezen nemzet politikai helyzetére vonatkozó ügyekben tárgyaljon és határozzon s mindazon határozatokat és megegyezéseket, amelyek ezeknek hozzájárulása nélkül jönnének létre, ezennel semmiseknek és a román nemzetre nem kötelezőknek jelentjük ki.

Évszázados szenvedések és küzdelmek után az osztrák-magyar monarchiában élő román nemzet teljes nemzeti élethez való elidegeníthetetlen és elélvülhetetlen jogainak érvényesülését várja és követeli.”

Vaida-Voevod a hangos és haragos nemtetszés viharának elülése után arra kérte a T. Házat, hogy vegye figyelembe „parallel ezekkel a nézetekkel, a Wilson-féle pontok közül kettőt, nevezetesen elsősorban a 10. pontot, amely így hangzik (olvassa): Ausztria-Magyarország népeinek, amelyeknek helyét a nemzetek között *megoltalmazni és biztosítani kívánjuk*, a legelső alkalommal lehetővé kell tenni autonóm fejlődésüket.” Arra következtet, hogy a t. miniszterelnök úr (Wekerle Sándor) is magáévá tette ezt az álláspontot akkor, amikor hozzájárult ahhoz, hogy a külügyminiszter a monarchia nevében a békeajánlatot tegye.”

A Wilson-féle pontok közül a 4-re is utalt: „Minden világosan körülírt nemzeti igényt olyan messzire menő módon kell kielégíteni, amint csak lehetséges, anélkül, hogy új elemeket, vagy a viszály és egyenetlenség régi elemeinek megörökítését, amely Európa és egyszersmind az egész világ békéjét csakhamar megzavarná, felvenné.”³⁹

Másnap a szlovák nemzet nevében Juriga Nándor⁴⁰ tett hasonló nyilatkozatot.

A Nyilatkozat bécsi közvetítéssel rövid úton kijutott a Fehér Házba, ahol már várta az Egyesült Államok béli román nemzetiségi lobby, amely a kint élő cseh, szlovák, szerb, lengyel közösségek vezetőivel együtt már szeptemberben, egy washingtoni kormányzati találkozón beszámolt a monarchiabéli nemzetiségek önrendelkezési törekvéseiről. Vasile Stoica volt a kapcsolatember ott Lensing, House ezredes és William C. Bullit és a *román politikai* projekt csapata között. Mellesleg a monarchiabéli származású amerikaiak október 25-én, stílusosan Philadelphiában *függetlenségi nyilatkozatot* tettek közzé.

Pár nappal később, november 5-én a Fehér Ház kormánynyilatkozatban jelentette be, hogy fenntartja és támogatja a román törekvéseket. Victor Mametey, az első világháború alatti amerikai kormányzati diplomáciát elemző könyvében arra a fölöttébb érdekes megállapításra jut, hogy „a kelet-közép-európai új nemzeti államokat nem a párizsi békekonferencia hozta létre”, hanem „saját erőfeszítéseik.”⁴¹ Azzal a megjegyzéssel, hogy a békekonferencia volt az a műhely, ahol a „saját erőfeszítések” beértek, magam is osztom Mametey ítéletét.

A Vaida-Voevod szöveget a támogató nyilatkozattal együtt elemezve közölte akkor melegében igen szuggesztív címmel: „The Wilson Spirit in Budapest” közölte a *The New Europe* brit külpolitikai hetilap, két nappal

később pedig az amerikai külügyminisztérium közlönye a Daily Review of the Foreign Press.⁴²

Természetesen követték egymást az események.

November 9-én a Kozponti Román Nemzeti Tanács ultimátumban követelte a „kormányzó hatalmat”:

„A Magyar Nemzeti Tanács kormányának, Budapest.

Az események rohamos fejlődése folytán azon meggyőződésre jutotunk, hogy a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint nemzetünknek és a vele egy területen élő kisebbségeknek érdekében a közrend, vagyon- és személybiztonság megóvása céljából már most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat. [...]

Intézzén a kormány Magyarország és Erdély nemzeteihez azonnal egy manifesztumot ilyen értelemben és rendelje hatalmunk alá az azon területen található minden állami, politikai, közigazgatási, bírósági, iskolai, egyházi, pénzügyi, katonai és közlekedésügyi intézményt, hatóságot és szervet. Ugyanekkor ezen területen minden más impérium megszüntetendő. Ellenkező esetben kénytelenek lennénk proklamációban népünknek, az országnak és az egész világnak tudtára adni, hogy az önrendelkezési jog gyakorlása részünkre lehetetlenné tétetett s így a hatóságokkal minden további együttműködést beszüntetünk és a bekövetkező eseményekért a felelősséget nem vállaljuk és azt a maga teljességében a magyar nemzeti tanács jelenlegi kormányára hárítjuk.

Természetes, hogy a kérdéses területen élő más népekkel szemben a magunk részéről respektálni fogjuk a Wilsoni elveket.

A kormányzás átadásának módzatait vegyes bizottság állapítsa meg. A kormányt Nagyszebenben fogjuk megalakítani.

Ezen megkeresésünkre a választ f. é. november hó 12., délután 6 óráig várjuk.

Kelt Aradon 1918. évi november hó 9-én. A román nemzeti tanács: Dr. Pop C. István, elnök.⁴³

Választ ugyan nem született jegyzékre, bár volt róla másnap bővített kormányvita, hanem a november 13-án a kormány kezdeményezésére Aradon tárgyalások kezdődtek e tárgyban. Az aradi tárgyalások alaphangját az *ultimátum* adta meg. Az első tárgyalási napon érdemi megbeszélés nem volt. Másnapra megérkezett Iuliu Maniu⁴⁴, aki Apáthy beszámolója szerint „előállt a teljesen egyértelmű román követeléssel: a magyarok a jövőendő román állam alapítása érdekében előkelő gesztussal mondjanak le 26 erdélyi vármegyéről”⁴⁵. Két nap múlva a kormány tárgyaló csoportja⁴⁶ dolgvégzetlen utazott haza.

Az erdélyi román politikai nemzetiségi projekt a december elsejére összehívott nemzetgyűlésben teljesedett ki.⁴⁷ A nemzetgyűlés határozatával december 1-jén megalakult Iuliu Maniu elnökletével a Kormányzótanács (Consiliu Dirigent), amelyben Vaida-Vovod a külügyi iroda vezetője. A Nagytanács Marele Sfat) december 2-i, operatív ülésén a főelőadó, dr. Miron Cristea karánsebesi ortodox püspök javaslatára Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturile românești din Ungaria (Erdély, a Bánát és a magyarországi románok lakta területek Kormányzótanácsa) néven hozták létre az új idők erdélyi kormányát szebeni székhellyel. Megválasztott tagjai: Iuliu Maniu elnök és belügyér, Dr. Stefan Cicio-Pop hadügyekben illetékes, Dr. Vasile Goldiș egyházügyi és oktatási ügyek, Dr. Alexandru Vaida-Voevod külügyér, Dr. Ion Suciu az alkotmányozó gyűlés előkészítője (ami azonban a bukaresti tiltakozás okán elmaradt), Dr. Aurel Vlad pénzügyek felelőse, Dr. Aurel Lazăr, Dr. Victor Bontescu kereskedelem és agrárügyek, Dr. Vasile Lucaciú tárca nélküli, Dr. Valer Braniște tárca nélküli, Octavian Goga tárca nélküli, Dr. Emil Hațiegan kodifikáció, Dr. Romul Boila kommunikáció, Ion Flueraș egészségügy és Iosif Jumanca ipari ügyek. A két utóbbi szocialista. A Kormányzótanács 1919. január 25-i határozatával kialakította a Kárpátokon belüli területek közigazgatását és kinevezte 23 megye élére, illetve Arad, Kolozsvár és Szeben polgármesterei mellé a prefektusokat (biztosokat).

1920. április 4-én a királyi kormány feloszlatta a Kormányzótanácsot és az auonóm Erdély ezzel besorolt a Román Királysába ugyanúgy, ahogyan az történt az ún. kiegyezést követő tíz év alatt a Magyar Királyságba.

*

A Párizsban január 18-án megnyílt békekonferenciára Vaida-Voevod január 21-én kapott megbízást az „Erdély, Bánát és a románok lakta magyar területek Kormányzótanácsától” a konferencián való részételre. A francia nyelven írt megbízó levelet Iuliu Maniu elnök írja alá.⁴⁸ 26-án levelet kap a Mihail Pherekyde ad-interim királyi miniszterelnök és külügyminiszter aláírásával, amelyben arról értesíti, hogy január 22-i Legfelsőbb királyi rendelettel Őfelsége meghatalmazott követévé nevezi ki a párizsi konferenciára. Csatlományban küldi a francia nyelvű megbízó levelet is.⁴⁹

E kettős minőségben Alexandru Vaida-Voevod jegyet vált és vonaton utazva február 5-ére ér ki Párizsba. Pontosan tájékozott arról, hogy korábban és megérkezéséig ott mi történt.

Maniuval egyeztetve kiküldik Vasile Tilea titkárt Genfbe az *amerikai kapcsolat* felvételére., A Közép-Európai Nemzetek Kongresszusán elnöklő, a Fehér Házba bejáratos Herron professzor az egyik kapcsolatember, aki azt javasolja, hogy hívjanak meg amerikai szakértőket Erdélybe, hogy a

helyszínen tájékozódjanak a nemzetiségek helyzetéről. a professzor beajánlja Tileát a párizsi amerikai nagykövetnek azzal a kéréssel, hogy mutassa be House ezredesnek, Wilson elnök Főtanácsadójának.⁵⁰

Vaida-Vovod három, akkor fontos témában kapott itthoni megbízást: támogassa Wilson elnök projektjét a *Népszövetség* létrehozására, kezdeményezze és szervezze meg amerikai szakértők és újságírók erdélyi tájékozó körútját és kapcsolódják be tevőlegesen a román delegáció napi munkájába.

A minisztereket, katonákat, szakelődöket, titkárokat stb. tömörítő népes küldöttségben tehát ott volt Alexandru Vaida-Voevod is, az erdélyi ügyek miniszteri rangú államtitkára a fennálló román kormányban. Az ő Szebenbe küldött titkosított levelei és élete utolsó éveiben készített feljegyzései lesznek párizsi időutazásunk eligazítói. Ha mindennek végére jutunk, akkor értelmezhető lesz annak az olvasónak is, aki eddig csak annyit tudott a versailles-i békékről, hogy ott darabolták fel a történelmi Magyarországot, és nyilvánvalóan elorozták a nagyok kegyéből területei, népei többségét.

Eligazításképpen szabad legyen figyelmeztetnem olvasómat, aki nem csak kíváncsian, hanem érdeklődéssel veszi a kezébe ezt a dokumentumkönyvet, hogy a román fődelegátus első megszólalása és minden egymást követő többi felszólalás is a plénumban nem Erdélyért perorált, hanem a monarchia románok lakta területeiért, leginkább a Bánátért, majd Bukovina és Besszarábia csatlakozásának az elismertetéséért. Külön téma volt a lengyel határ és Máramaros. Erdélyt mi fájdalomunkban, de leginkább hezitálásaink értelmezésére szoktuk kiemelni a környezetből. Erdélyről könyörtelen médiaharc és színpalak mögötti gáncsoskodás folyt a legklasszikusabb cselszövő fantázia szerint.

Hogy hogyan és miképp az kiderül alább⁵¹.

Vaida-Voevod – Erdély képviseletében Párizsban

Alexandru Vaida-Voevod az egykori Szolnok–Doboka, ma Kolozs megyei Alparéten⁵², 1872. február 22-én született, és Bécsben végzett orvosdoktor inkább politikusként tudja betájolni a mai olvasó. A születése helye nem volt valami jó ómen. A falu határában lévő Bábolna-hegy alatti mezőn kényszerítette térdre a nemesi sereget Budai Nagy Antal. Talán ez a zsigerekben őrzött hozadék is egyik indítéka annak, hogy egyetemi polgár korában legszívesebben szocialistákkal vitázott, mint mindenki kávéházi perorátor az ő korában. Innen csak pár lépés már a túlsó szélről érkező bécsi pol-

gármester barátsága. Talán több volt mind kaland a Bécs–Budapest–(Kolozsvár)–Bukarest és vissza futárjárat előbb a memorandumosok⁵³ hírével, később *Grossösterreich* ábrándjával. 1906-ban nemzetiségi programmal megválasztott magyarigeni⁵⁴, 1910-ben alsóárpási⁵⁵ képviselő a magyar országgyűlésben. 1918. októberétől egy időre lerövidültek, de sűrűbbek lettek az utazások: Budapest–Arad–Dés–Bukarest, közben Gyulafehérvár két napra, majd Bukarest, 1919. novemberétől pár hónap Párizs és London, ahogy írásaiban jelzi (és mindig csak így, egy ideig) „Nagy Románia” első miniszterelnökeként.

Tíz év múlva újra kormányzati megbízatásban: Maniu belügyminisztereként, majd saját számlára. Egyetlen szavazattal ússza meg a kiszámolást a Vasgárda ítélőszékén a párizsi békekonferencia idején vállalt *szabadkőműves tagsága* okán. Iorgának és Madgearu professzornak, ugyanakkor, nem találtak mentő körülményt, kiszámolták őket.

*

Vaida-Voevod több levelében – és a feljegyzéseiben is – visszatér szabadkőműves tagságának az indoklására. 1923-ban viszont már nem emlékszik a részletekre, illetve azt állítja egy sajtónyilatkozatában, hogy volt ugyan kapcsolata a szabadkőművesekkel, tagja is volt egy páholynak a párizsi békekonferencia idején, de utána nem fizette a tagságát, következésképp nem tekinti magát a társaság tagjának. Tény az, hogy Marcel Huart, a *Le Temps* főszerkesztője 1919. május 24-én bejelenti a párizsi Ernest Renan páholyban, hogy május 14-én a párizsi román békeküldöttség öt tagja kéri a felvételét. Meg is indokolja támogató javaslatát: „a kérés rendkívüli jelentőségű és fontos”, mert, ha a konferencia sátort bont, az új tagok az anyapáholy „kapcsolata lehet az ő országukban”. Kérésüket hivatalos erkölcsi bizonyítvány támogatja, de ha nem volna, a tény, hogy a békedelegáció kiválasztott tagjai, egymaga is elég lenne. Vaida-Voevod május 25-én a Maniunak küldött beszámolójában ki is fejtí, „hogy nálunk nincs szabadkőműves páholy, itt végzetes következményekkel járhat”. Nem egy esetben azt tapasztalta, hogy „érveit és a tények logikáját” megbénította, közömbösítette valamely „titokzatos erő”. „A magyarok, a zsidók és a szászok meglévő páholyai kapcsolatban vannak „a világban minden nagy szervezettel”, ebbe a szövetségben „nem tudunk eredményesen dolgozni, ha nem vagyunk benne”. Egyik levelében, mint később majd olvasni fogjuk, jelzi, hogy május 30-án biztató hírt kapott Marcel Huart-tól az Ernest Renan páholy tiszteletre méltó elöljárójától (Alexandru Salcă magángyűjteménye, CXXVIII. sz. irat), de csak július 7-én hívták meg őket a fogadóbizottság elé, bemutatkozó beszélgetésre. Július 28-án hallgatja meg a jelentkezőket, akikhez közben társult George Crişan a román delegáció új

tagja és Voicu Nițescu, a brassói Gazeta Transilvaniei folyóirat igazgatója, az oroszországi román foglyok nemzeti bizottságának elnöke is. Au-gusztus 4-én este 9 órakor volt a hét új tag (dr. Alexandru Vaida-Voevod, Caius Brediceanu, Ion Pillat, Traian Vuia, Mihai Șerban, George Crișan és Voicu Nițescu) felvételi szertartása a szervezet székházában. Az új tagság hátszelét a hónap végén már tapasztalja a l'Humanité c. szocialista lap főszerkesztőjének a hangulatváltásával.

*

Nagy ívű pálya, ahonnan okot, indítékot, érveket lehetett meríteni le-tartóztatásához 1945. március 24-én: a lupényi bányászstrájk (1929-ben) és a bukaresti vasutasok megmozdulásának az elfojtása (1933), a *Vasgárda* keresztapasága (!?). A gyulafehérvári határozat nem szerepelt ezek között, pedig ezért is orroltak rá a saját csapatából, mert állítólag *a feltételek nélküli egyesülésért* agitált. 1930-ban és utána mindvégig az NPP kormányzá-sa idején, leárulózta a háború alatti német–osztrák kapcsolataiért több „harcostársa”, közöttük Ioan Lupaș⁵⁶ és Ioan Russu-Abrudeanu⁵⁷ ellenzéki oldalról. Persze teljesen önzetlenül.

Szebenben, *kényszerlakhelyen* éli utolsó éveit és ír. Az emlékiratait írja, vagy inkább feljegyzéseket? 1944. október 18-ra keltezi az első feljegyzést.

1945. március 24-én, délután 2 órakor tartóztatták le Szebenben. Estig a helybéli rendőrség fogdájában majd egy városbeli sötét helyiségben tar-tották fogva egy hétig. Közbenjárásra erős rendőrségi és szakszervezeti tisztségviselők kíséretében Hațieganu⁵⁸ professzor klinikájára utalták be, ahol a kórház parkjában sétálhatott is. Amikor a klinikát Kolozsvárra költöz-tették (1945 őszén), Vaida-Voevodot Szebenben marasztották és a saját lakásán állandó felügyelet tartották. Szabadon sétálhatott ugyan a váro-sban, de nyomában mindenhol ott volt az őrzője 1950. március 19-én szebeni bérelt lakásban bekövetkezett haláláig.⁵⁹ A család titokban a szebeni központi temető katolikus kápolnájának az alagsorában, névtelen zárókő mögött helyezte el a hamvait, és csak 1991 októberében temették el a *Dintre Brazi* templom temetőkertjében⁶⁰.

Forrásaim: a hagyatéék

Az előbbieket után nem kell sok magyarázat csendes óvatosságára, amellyel hagyatékaról még életében gondoskodott.

Írásainak és okmányainak egy részét a brassói állami levéltárban (Ro-mán Nemzeti Levéltár Brassói Hivatala, a továbbiakban RNLBH) helyezi el. Jelentősebb egy privát rejtekben őrzött *gyűjtemény*, amiről sokáig csak igen szűk körben tudtak. Alexandru Salcă brassói újságíró a papírmalomba

szánt *rakományból* kotort ki anno és megőrzött két zsáknyi levelet, beszámolót, tanulmányt, sajtótudósítást és egyéb dokumentumot. Mérnök fia, Horia Salcă vette elő a családi rejtelhelyről *a rendszerváltás után* és megmutatta Florin Salvan professzornak, akivel együtt összeállítottak egy testes, könyvterjedelmű kiadványt⁶¹. Később, „izgalmas és lélegzetelállító élményekkel teli kutatás után” egy Több kötetre tervezett monográfiájukból, csak a „I. Rész” (Partea I) jelent meg, amit viszont a *szűk szakma* tudatosan elhallgat⁶². Vaida-Voevod a rendszerváltás után sem méltatott nemzeti politikus.

Egy leveleket, feljegyzéseket, különböző dokumentumokat tartalmazó gyűjteményt Vaida-Voevod az erdélyi román irodalmi és közművelődési egyesület, Erdélyben közismert betűszóval: ASTRA, szebeni könyvtárában helyezte el megőrzésre, ahonnan a szebeni állami levéltár állományába (Román Nemzeti Levéltár Szebeni Hivatala, a továbbiakban RNLSZH) került⁶³.

Az 1944 augusztusában megkötött fegyverszünet után, mert ott vélte biztonságosabbnak. Egy jelentős gyűjteményt Bukarestben élő, a politikától mindvégig távol álló orvos fia, Aurel Iakásán helyezett el. Fia elhunytá után a Bukaresti Állami Levéltárba (Román Nemzeti Levéltár Központi Levéltára)⁶⁴ kerültek.

Részen a szebeni, de főképp a bukaresti állami levéltárban lévő gyűjtemények anyagát kutatva született az első fontos összegező mű a hagyatékból, Liviu Maior történész bevezető tanulmányával, amely viszont nem tér ki a párizsi év elemzésére⁶⁵. Egy brassói jogi publikációnak szánt több részes tanulmánya és a Memorandummal kapcsolatos okmányai a bukaresti Nicolae Iorga Történeti Intézetben⁶⁶ kötöttek ki, miután a lap néhány száma megjelenése után elhalt. Sok, nagyon sok feljegyzése, okmánya, levele a családban maradt, másolatokban. Ezekből a család közeli barátja, Alexandru Șerban, a rendszerváltás után Kolozsvár polgármestere⁶⁷ gondozta (bevezetőkkal és jegyzetekkel) azt a négy kötet szerkesztetlen emlékiratot, amely 1994 és 1998 között jelent meg a kolozsvári Dacia Könyvkiadó műhelyéből⁶⁸.

Vaida-Voevod emlékiratát és a feljegyzéseit tartalmazó füzetek másolatát, az életének utolsó éveit gondozó lánya, Lulu és fiai őrizték meg (családjából csak Ioan Gherman mérnök él), ők tehát a legközvetlenebb forrás. Az emlékiratok második kiadásának (2006 és 2008 között megjelent) kötetiből, illetve a Román Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének levéltárában lévő füzetek anyagából, a Szebenben őrzött hagyatékból válogattam a fordított szöveget, szövegrészeket⁶⁹.

A Szebenben letétbe helyezett gyűjtemény legavatottabb ismerője, Emil Racovița professzor ugyancsak két kiadást megért, de igen szűk körben terjesztett szakdolgozata⁷⁰ az egyetlen összefoglaló mű, amely részben forrásközlő, hivatkozásaiban útmutató a jelentős hagyaték kutatásában. Többszöri beszélgetésünk után sem tudtam meggyőzni arról, hogy készülő kötetem összeállításának egyetlen indítéka az *audietur altera pars*, vagyis hogy hallgattassék meg a másik oldal kötelessége. Végül hozzájárult kézírata felhasználásához. Egyébként, az első lelkesedés után, az Akadémia kolozsvári intézetében dolgozó, pár kutató barátomon kívül alig találtam pertnert a téma kutatásához.

A kutatás idején megjelent kiadvány, Vaida-Voevod unokája, évfolyamtársam, Mircea Vaida kolozsvári író, költő buzgalmából megjelent kötet⁷¹, amelynek anyagát a szebeni levéltári gyűjteményben is kézbe vehettem. Mircea Vaida, akit csak konspirálva találtam meg, az emlékiratokat kiadó Alexandru Șerban professzor idős, igen tartózkodó özvegye becserkészése után.

Külföldön a müncheni *Südostforschungen* kiadásában 1953-ban, tehát halála után aránylag korán, vagy talán éppen emlékezetétől, megjelent egy Georg Franznak 1941-ben adott interjúja a Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökös körül csoportosuló ún. nemzetiségi körőről és tagjairól. Gazdagabb és fontos erre az időszakra a trónörökös irodájának küldött levelek gyűjteménye az amerikai Keith Hitchens szerkesztésében megjelent kötetben⁷².

Az véletlen, hogy évfordulós évre esett a buzgóságom, s ez számunkra, magyarok számára mennyire fontos.

Horváth Andor kolozsvári irodalomtörténész és kritikus is úgy gondolja, hogy Vaida-Voevod írásbeli hagyatéka *nem közömbös számunkra*. Mindjárt igazolja is memoárok második kötetéből (1995) a kolozsvári *Korunk* folyóirat 1998. áprilisi számában „Gézengúz nép valátok kezdet óta...” címmel közzétett fordításával. Ezzel az ajánlással: „Olyan politikus hangját halljuk, aki 1918-ig tevékeny részt vállalt az erdélyi románság parlamenti küzdelmeiben, s ennek megfelelően vélekedik a magyar közéletéről és politikusokról. Nézőpontját az is befolyásolja, hogy ez a küzdelem sikerrel végződött, ami, ha úgy tetszik, számára azt jelenti, hogy ezt a román politikát mindeztől igazolta a történelem. Ami pedig a jelennel való összevetést, az esetleges párhuzamok érzékelését illeti, azt az olvasóra bízunk. Megjegyezzük azonban: a két kötet magyar vonatkozásai gazdagabbak, mint ahogy ezekből a részletekből sejteni lehet, beleértve például Bánffy Miklós Erdély-trilógiájának meleg méltatását.”

Andor barátom szövegében három (véleményem szerint) kulcsszót pontosítanék: *a magyar parlamentben* zajlott ez a közdelem és főleg gyakori pengeváltás, illetve (a négy kötet most már) erdélyi és nem csak magyar vonatkozásaira hangolnék. Az Erdély-trilógiára utalás több mint „még méltatás”, ha szabad opponálnom Horváth Andorral. Vaida doktor *kötelező olvasmány*nak írja fel barátainak. Először Caius Brediceanu kapja meg, majd körbejár, s amikor visszatér hozzá, újraolvassa. Stílusa elbűvöli, nyelvének ízét-zamatát szereti, de főképp társadalom- és politikaelemző tárgylagosságát ajánlja megtanulni *mindenkinek*, mint a kor önismereti *baedekerét*. Ide társítanám az idézett rész „jelennel való összevetés” utalását.

Vaida-Voevod nevének az írásáról.

Több változatban használják az őt említő közlemények. A leggyakoribb a kötőjel nélküli (Vaida Voevod) változat. Így használja Emil Racovița professzor említett dolgozatában, a Salvan–Salcã szerzőpáros is. Alexandru Șerban, az emlékiratok kiadásának a szerkesztője így is, meg úgy is használja. Én a kötőjeles változatot választottam azon egyszerű oknál fogva, hogy Alexandru Vajda (így, magyar ortográfiával), amikor úgy döntött, hogy neve írásmódjával is jelezni kívánja nemzeti hovatartozását, akkor először Vaidára korrigálta a *Vajdát*, de mert még mindig magyarosan hangzott, ikerszót alkotott belőle a család által Bethlen Gábor kancelláriájában 1627-ben megírt armális írásmódjára utalva: „*Vajda, alias ut vocantur Vojvod*”. A könyv hátsó borítóján lévő, saját kezű aláírás egy Bécsben, 1893. május 25-ére, keltezett leveléről való. A családban ő volt az egyedüli, aki ikerszóban írta a családnévét, öccse János, vagyis Ioan, nem.

A szövegekről

Rutinszerűen nevezzük levelezésnek az erdélyi Román Nemzeti Tanács (és a Kormányzótanács) megbízásából Párizsba utazó Alexandru Vaida-Voevod (otthonosabban: Vajda Sándor) és Iuliu Maniu (alias Maniu Gyula), a Kormányzótanács elnökének levélváltását. Vaida-Voevod tulajdonképpen „bizalmas”, „szigorúan bizalmas”, „saját felbontására” napi beszámolókat, tájékoztatókat, olykor ezeket kiegészítő személyes üzeneteket is tartalmazó leveleket küld Maniunak Szebenbe minden esetben külön futárral, soha másként. Némelykor rejtjelezett üzeneteket is. Tájékoztatja Maniu révén az otthoniakat: a történeésekről, találkozókról, találkozóiról, a konferenciáról, egyeztetésekről, a szinte naponta változó nagyok hangulatáról ágensei ott vannak a sajtó körül, ő a (párizsi, berni) propagandairóda irányítója is.

Természetesen kiemelt figyelemmel a román küldöttség párizsi ügyködéséről. Ötletel, tanácsol, kér, olykor követel otthoni támogatást saját kezdeményezéseihez. Magyarán: ott van a Párizsi katlanban ahol Európa, s különösképpen eldőlhethet (mai szóhasználattal) a Kárpát-medence külső-belső életének sorsa.

A könyvbéli szövegek műfajuk szerint két nagy részre *osztanak* a könyvet. Azért így, feltételesen, mert szerkesztés közben a későn írt feljegyzések történetei és fejtegetései többsége bekerültek részben magyarázó, értelmező szövegeként, részben kiegészítő adatolásuk okán a levelek mellé, levelekbe, vagy a magam átvezető szövegeibe. A helyükön, vagyis a feljegyzések és emlékirat részek sodrásában, keltezve nem lévén, belemosódtak a háttérbe, eltájtolták volna az olvasót. Bevallom, hogy nem volt egyszerű, ezért az olvasó jóindulatát kérem, ha némely helyen e szerkesztői elv alkalmazásában nem voltam következetes. Persze, van ahol szándékosan nem voltam következetes. Kiváltképp olyankor, amikor a szöveg önmagát ajánlja, de helye bizonytalan, mégsem mondhattam le róla. Ilyen például az első *nagyromán* parlament és kormány megalakulásának a története, amely két változatban olvasható. Az olvasóra bízom, hogy megfejtse: miért.

Tehát *levelek* Párizsból Iuliu Maniunak, illetve a Kormányzótanácsnak Nagyszebenbe – lenne az egyik csomag, és ezek átfogják az ún. *békekonferencián* ügyködő román delegáció első párizsi munkaévet (1919. január - november), a második csomag pedig a *feljegyzések* és *emlékirat töredékek*, amelyek Vaida-Voevod miniszterelnöki és külügyéri ügyködését a konferencia párizsi és londoni, 1920 első negyedéve idejének történéseit és ezek összefüggéseit tartalmazzák.

Áthidaló, külön fejezet a már említett bukaresti december (3. fejezet). Magyaráznom kell a *békekonferencia* kulcsszóként való kiemelését? Az olvasóra bízom ennek is a megfejtését. Annyit mégis, hogy lévén a pályán csak egy csapat, a győzteseké, *békéről* a dolgok természete szerint csak annyiban volt szó, hogy a kótyavetyén vitázó felek között kellett elég gyakran békíteni. Békíteni kellett a *nagyokat*, a *kicsiket*, amikor pedig együtt futottak ki, akkor a két csapatot egymás között. Ebben a zsidóvásárban olykor fölkapta valaki a fejét és behívta a másik *feleket*, a veszteseket: hogy *itt tessék aláírni!*

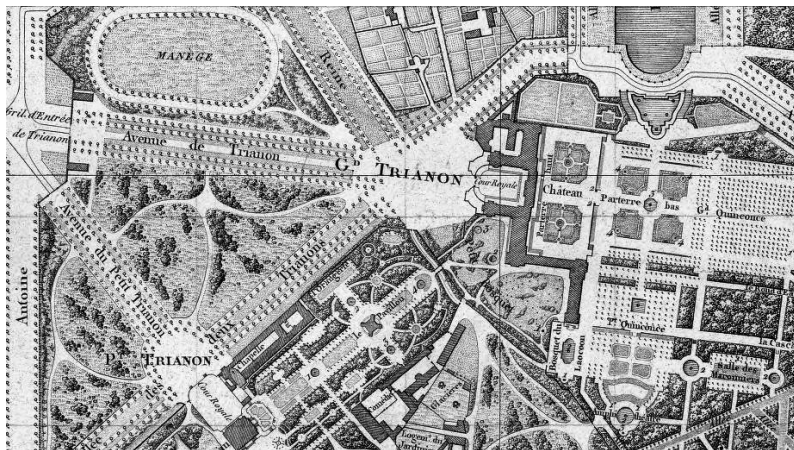
Vaida-Voevod levelei, olykor beszámoló, összegező tájékoztatói azért fontosak, mert ebben a zűrzavarban eligazítanak arról, hogy ki, kivel, hány-szor, hol és mikor, meg miért, vagy mennyiért.

A magyarok története, sajnos, az egyik megrázóan tragikus történet. Nem a csonkítás okán, azért is. A könyvben kevés szó esik a magyar béke-

szerződés aláírásáról, *mert nem erről szólt*, ha szabad ezt ilyen lélegzetelállítóan megfogalmazni, a párizsi konferencia. Annyiban mégis, hogy egy éven át keresi a konferencia azt a legitim magyart, aki aláírná a tulajdonképpen már 1919. február második felére kész szöveget! A kisebbségi szerződés aláírásának huza-vonája a Főtanács és a román kormány között sem rólunk, magyarokról szól, mint hinné ösztönösen bárki, aki magyar! De hadd ne meséljem el a történetet, benne van rejtve, fejtve a könyv szövegeiben. Ahol a levelek szűkszavúak, ott a bő jegyzetelés próbálja meg eligazítani az olvasót. Például abban is, hogy miért olykor Take, máskor meg Tache (Ionescu) az európai kultúrájú román konzervatív diplomata.

Az általános tájékoztatást szolgálná a konferencia munkarendje, amely alább, alcímezve betájolja a történések kronológiáját némi tartalmi utalásokkal is bővítve.

A könyv végére a leveleket szedtem keltezésük szerinti sorba és *Névmutató* könnyíti a visszakeresést. A *Függelék*ben pedig néhány olyan dokumentumot talál az olvasó, amely részben keretbe szedi (pl. a *Clerk-misszió* levelezése), másrészt kiegészíti a szövegbeli utalásokat (pl. a katonai egyezmény, a kisebbségi egyezmény *vitás* részei és a végszöveg).

A konferencia színhelyei a Versailles-ban

1. Párizs, 1919

Erős ellenszélben érkezett be a *Gare de l'Est*-re a román delegáció⁷³. A főmegbízott, Ion I. Constantin Brătianu⁷⁴ miniszterelnök vargabetűvel, Belgrádon át, ahol Sándor régens herceggel a román–szerb határ dolgában kívánt egyeztetni. Az eszmecsere egyoldalú lehetett, mert Brătianu (mindvégig) ragaszkodott az 1916-ban aláírt szövetséges szerződés betűjéhez, amely a Dunáig tolta a határt: „mint az egyetlen lehetőséget, ami kizárná a további vitát a szerbek és közöttünk”.⁷⁵ Sándor (Alexander I. Karađorđević)⁷⁶ a *Le Temps* c. svájci lap tudósítójának, Tavernier-nek bevallja Take Ionescu⁷⁷ és Pašić⁷⁸ megállapodását, illetve azt is, hogy Take Ionescu elismerte Szerbia jogait a Bánát nyugati részének követelésére. Harold Nicolson⁷⁹ is tud erről az egyezségről. Sőt azt is előlegezi elgondolkodtató című emlékiratában, hogy ha netán ez az előzetes alku összekuszálná a balkáni számításokat, akkor „nekünk”, vagyis az angoloknak kell igazságot tenni.⁸⁰ A bukaresti induláskor már nyilvánvaló volt, hogy az egyezkedés szándéka csupán visszafordítani a visszafordíthatatlant, a kitérő úri kötelessége volt Brătianunak:

„Tudjátok meg, hogy Párizsban harcolni fogok a szerződés maradéktalan végrehajtásáért. Szinte bizonyos vagyok benne, hogy a szövetségesek nem fogják ideadni a Bánát teljes területét, de ez nem érdekel. Nem talmi sikerekért utazom oda. Azt akarom, hogy bármi legyen a mai határozatok tartalma, maradéktalanul megőrizhessem, legalább ünnepélyes tiltakozás útján, nemzeti jogaink sértetlenségét. Amit apám tett Besszarábia ügyében Berlinben, azt fogom tenni magam is Párizsban a nyugatnak szóló követeléseinkkel. Még akkor is, ha a hazám nem értene meg, és nem fogadja el mai álláspontomat, hiszek abban, hogy majd valamikor elfogadja és megérti magatartásomat”⁸¹. Később le is verte Take Ionescun az egyezséget.

Két hónap izgalom, diplomáciai pengeváltás, házalás, magyarázkodás és értetlenség után még minden bizonytalan volt. Take Ionescu, a legalkalmasabbnak tartott román alkusz már augusztusban kiutazott a német külügyi tárca csendes hozzájárulásával Párizsba és onnan Londonba, hogy jobb belátásra bírja a Foreign Office-t. 1918. június 1-jén, tehát már akkor, amikor nekünk még háttal keletnek, arccal dél irányában terveink voltak, és Boroevič meg Conrad lázasan keresték a fővezéri vonatot, hogy az égiekhez fohászkodó császár döntené már el, ki induljon először az erősen mozgolódó olaszok végleges megleckéztetésére, Runciman képviselő a brit parlamentben rákérdezett Robert Cecil⁸²-re Románia kényszerbékéje dolgában. A Foreign Office parlamenti összekötője, miután válaszában el-

mondta az érdeklődő honatyának, hogy Romániát valóban teljesen két vállra fektette a Központi Hatalmak által nyerő állásban rátukmált béke, megerősítette a kormány március 11-én (tehát a Bukarest elővárosában, Buftea-n folyamatban lévő alku közben) közzétett nyilatkozatát. Vagyis, hogy London „a legmélyebben együtt érez a nehéz helyzetbe került Romániával és barátai, korábbi szövetségesei dolga lenne mindent elkövetni azért, hogy egy valamikori békekonferencián felülbírálják azokat a kemény feltételeket, amelyeket rákényszerítetek”⁸³.

A kérdés egyébként folyamatosan ébren volt a brit parlamentben. Augusztusban terítékre kerül a szövetségesek iasi-i képviselőinek május 16-i állásfoglalása, amely az antant elveivel összeegyeztethetetlennek tartja a román kormány kényszergetését, és a maguk részéről semmisnek és érvénytelennek mondják „ennek a kényszerbékének” minden záradékát. A nagy szimpátia ellenére májustól már nem utalták át Londonból a megállapodás szerinti apanázst, pedig a londoni megbízott, Boerescu⁸⁴ már március 23-ára keltezett táviratában jelezte haza, hogy érkezik⁸⁵. Tehát Londonban hűvösebbre fordult, amikor Take Ionescu és csapata bekopogott előbb Balfour-hoz⁸⁶ és Winston Churchillhez (augusztus 5-én), másnap Lloyd George-hoz⁸⁷, Bonar Law-hoz⁸⁸ (augusztus 9-én). Októberben újra felkereste az urakat, majd november 2-án Lord Curzont⁸⁹ is.

„Mi jobban szerettük volna – mondta neki Churchill, hogy az önök ellenállási igyekezete győzedelmeskedjen, de nem kevésbé igaz az is, hogy mi tudjuk és méltányoljuk Románia áldozatvállalását. Ön, aki felmondta a bukaresti szerződést majd visszamegy a hazájába és a világ el fogja ismerni azt a munkát, amit Románia érdekében elvégzett.”

Nem így történt. Novemberre már kiszivárgott, hogy Románia megkapja ugyan a monarchia románok lakta területeit, de *nem az 1916 augusztusában aláírt szerződés ígérete szerint*. November 18-án Balfour azt nyilatkozta a parlament alsóházában, hogy „az ellenséges hatalmakkal aláírt megállapodása óta a szövetséges kormányok Romániát semlegesnek tekintették, és így is tárgyaltak vele”.

A Foreign Office kérésére, 1918. szeptember 24-én George Moroianu⁹⁰ professzor Erdély dolgában külön emlékiratot postázott a brit külügyminisztérium címére, amelyben jelezte, hogy az erdélyi románok igen eltökélt szándéka, hogy a háború elszámolása után csatlakozzanak a Román Királysághoz. Ami érdekes, hogy a professzor úrnak vannak ötletei a kisebbségek jogállásának a biztosítékaira is. A W. A. Leeper és R. B. C. Sheridan a tájékoztatási tárca főhivatalnokai „igen hasznosnak” minősítették a beadványt, amely átfogóan ismerteti az erdélyi nemzetiségi és általános viszonyokat. Nem forszíroznom azért, annál is inkább, hogy a méltatás Moroianu 1933-

ban, Párizsban megjelent könyvében olvasható⁹¹. Vaida-Voevod a konferencia forgatagában arról ír Szebenbe Iuliu Maniu (Gyula) barátjának, hogy „az amerikaiak és a britek a világon semmit nem értenek abból, ami a kontinensen történik”. Az már több helyen is idézet, notórius epizód, hogy Brătianunak a román érdekeket összefoglaló expozéja után Lloyd George a kifele tartó tömegben rákérdezett, hogy „Hol a pokolban van az a Bánát?”⁹²

A francia szövetséges is egymásnak ellentmondó nyilatkozatokat tett. Victor Antonescu⁹³ a párizsi román megbízott azt táviratozta miniszterelnökének, hogy Clemenceau⁹⁴ kizárná Romániát a konferenciáról a Központi Hatalmakkal megkötött bukaresti béke miatt. December 28-án Stephen Pichon⁹⁵ a francia kormány külföldi képviselteinek adott instrukcióiban már megfontolandónak tartja, hogy Romániát „ismét szövetségesnek kell elfogadni, tekintettel arra, hogy visszatért a csatatérre” és ebben az értelemben okos dolog lenne, ha „a szövetségesek a román követelések elemzésekor újrafogalmaznák álláspontjukat, amelynek legyen alapja az 1916-os szerződés”.⁹⁶ Fontosnak tartaná – olvasható tovább az instrukciókban, ha a többiek is elfogadnák a francia álláspontot, hogy „Románia a szövetség tagjaként vegyen részt a konferencián”. Sir George Barclay⁹⁷ reagál elsőként a francia unszólásra Bukarestből. December 25-én már azt táviratozzák a párizsi brit képviselétről a Quai d’Orsay-ra, hogy „minden remény megvan arra, hogy Románia szövetségesként ülhet be a konferenciaterembe”. A félreértések elkerülése végett azonban helyesbítette az álláspontját: nem tartja kötelezőnek az 1916-os szerződést, „*Románia képviseleti jogosultságát kizárólag a Coandă*⁹⁸ *kormány (aktuális) hadüzenete indokolja*”⁹⁹. Az Egyesült Államok 1919. január elején nyilatkozott Románia „korlátozott érdekeltségű” szövetségi tagságáról.

Párizsba érkezése után Brătianu egyeztetni szeretett volna Take Ionescuval, de a találkozó soha nem jött létre. A király szándéka eleve az volt, hogy Take Ionescut hazahívja, és ha eldől, hogy Románia hány főmegbízotti helyet kaphat, ami egy külön is izgalmas vitasorozat, Brătianu, Ionescu és Nicolae Mișu¹⁰⁰ kapna megbízást. Take Ionescu nem utazott vissza Bukarestbe, Párizsban meg letagadta magát. A következő vonattal, már a konferencia megnyitása után megérkező Vaida-Voevod is, aki tárca nélküli miniszterként, az erdélyiek képviseletében került be a delegációba, többször próbálta meg a találkozót létrehozni:

„Meglátogattam Take Ionescut. Azt reméltem, hogy elfogad egy ebéd-meghívást, ahol hárman, Brătianu, ő és én leülhetünk egy asztal mellé beszélgetni. Nem sikerült, mert a saját híveitől fél. Talán meggyőztem arról, hogy Brătianut elveszíteni ma olyan örökség ábrándja, amelynek az ellen-

zékliség izgalmaiban túlterhelt zálogát lehetetlen kiváltani a mai kormány-nál kevesebb ígérekkel. Megígérte nem csak jóindulatú semlegességét Brătianuval szemben, azaz a béketárgyalások dolgában, hanem *nem hivatalos támogatását* is némely dologban.¹⁰¹ Fájdalom, hogy részben a Brătianu nevéhez fűződő liberális párti merev, szektás kizárólagosság, másrészt mindkettő politikusi különállásuk büszkesége kizártak minden lehetőséget arra, hogy közöttük bármilyen együttműködés létre jöhessen a konferencia ideje alatt. A kölcsönös vádaskodás nem szűnt meg közöttük csak párizsi elutazásuk után. A Take és Ionel közötti vita valahogy mégis kezelhető volt, annál haszontalanabb volt viszont a takista partizánok, azaz a Take Ionescu támogatóinak a viselkedése. A különben szimpatikus Paulică Brăteanu, a legóvatosabb békítési kísérletre, vagy csak Brătianu nevére is teljesen kiborult. Goga¹⁰², *l'art pour l'art*, kedvenc cselszövéseit folytatva cinikus megjegyzéseket tett Brătianura, amikor az szóba jött. A bánáti Bocu¹⁰³ Brătianu balkezességének minősítette a Bánát egy részének az elvesztését. Brătianu a bukaresti liberális sajtó útján, a konferencia ideje alatt pedig sajtónyilatkozatokban Take Ionescu számlájára írta a *Bánát elvesztését*.¹⁰⁴

A román delegáció végül összeállt¹⁰⁵, miután elvitatkoztak még január elején a nagyok arról, hogy kinek hány fődelegátusa lehet, kinek milyen helyek jutnak a bizottságokban és munkacsoportokban. Ez az osztozkodás is érzékenyen érintette a román delegációt, amely három fődelegátusra tartott jogot. Kettő lett belőle, a szerbeknek és a belgáknak jutott három-három hely. Románia mindenképpen outsider volt, mert legfentebb társult hatalomként jöhetett számításba az ötök mellé. Az már eldőlt, hogy két csoportja van a konferenciának: általános érdekeltségű államok és korlátozott, vagy speciális érdekeltségű államok, másképp: nagyok és kicsik – Wilson amerikai elnököt idézve – „az egyenjogúság örök elveire építő” szándék szerint. A megkülönböztetést a nagyok garanciális felelősségével magyarázták. Ebben a homályos konstrukcióban a román miniszterelnök örökös randalírozásával és konok követelőzésével rövidesen *persona non grata*¹⁰⁶ lett, s ezen nem tudott változtatni az igen bájos Mária királyné¹⁰⁷ látogatása sem, akit Párizsba, majd Londonba kért Brătianu.

Többen maguknak vindikálják *utólag* az elbűvölő királyné utazásának az ötletét. Saint-Aulaire gróf, Franciaország bukaresti nagykövete úgy emlékszik, hogy ő vetette fel az impasszban lévő román delegáció „segítését”. A korabeli viszonyok ismeretében, a királyné csak úgy avatkozhatott az események sorába, ha ehhez a kormányfő hozzájárult. Tehát valószínű lehet, hogy Brătianu ötlötte ki a dolgot. Bár, amikor Poincaré rákérdezett, akkor

becsületszóra letagadta, hogy bármi köze lenne hozzá, sőt, alkotmányellenes stb. A királyné így emlékszik erre az epizódra:

„Ökölbe szorított kézzel és remegő szívvel hallgattam a híreszteléseket. Tudtam, hogy mennyit szenvedett az ország és hogy milyen hősieken tűrtük a sorsunk. Mérhetetlenül föl voltam háborodva és hosszú beszélgetéseim voltak erről a barátainkkal, akik az országban maradtak egy ideig még: Berthelot és Greenley tábornokokkal, más, kevésbé jelentős, de együtt érző és bennünket elkötelezetten bátorító emberrel. Ilyen volt az én walles-i barátom, Evans Griffith. Ahányszor jogaink védelme volt beszélgetésünk tárgya, eltöltött a szenvedély, kigyúlt az arcom, a szemeim, majdnem vadul, élesen csillogtak, a gyerekek ezt a tekintetet *anyánk farkas-szemének* mondták.

Tudatában voltam szavaim hatásának, így soha sem fogtam magam vissza és lánggra tudtam gyújtani hallgatóságom tekintetét, izgalomba tudtam őket hozni. Aztán, egy napon a király váratlanul megkérdezte, hogy elutaznék-e külföldre, hogy ott tartsam fenn az érdekeinket? Egy pillanatig elgondolkodtam azon, hogy vajon lesz-e elég bátorságom ennek a felelősségét vállalni. Brătianu ötlete volt. Lángoló lelkesedésem közismert volt az enyéim körében és ugye, semmi sem egyértelműbb, mint egy lázadó nő. Elfogadjam a felkérést? Én? Menjek el Párizsba és Londonba? Hogy fenn tartsam az ügyünket? Nem hivatalosan, természetesen, de az enyéim úgy gondolták, hogy én volnék a legelhivatottabb személy ezt Romániáért megtenni. Büszkeség töltötte el egész lényemet. Én? Hát, persze én voltam az elhivatott, egyszerre csak úgy éreztem, hogy helyt tudok állni *a három nagy*¹⁰⁸ előtt is! «Milyen ürüggyel utaznék?» «Látogatás Nicky¹⁰⁹-nél, Etonban.» Igen, jó gondolat és boldog is voltam, hogy láthatom Nicky-t. «Elvihetem magammal a lányokat?» Nem akartam éppen most magukra hagyni őket. Túl szétszóró volt még az életvitelünk, semmi sem működött úgy, ahogyan kell és tényleg nem akartam őket magukra hagyni ilyen körülmények között! «Igen», elvihetem a lányokat is. «És mikor kell kezdenem?» Rettenetesen készületlen voltam. Hiányos volt a ruhatáram, rengeteg dolog volt és nagyon sok embernek szüksége volt itt a jelenlétemre. Sírní és nevetni szeretnem volna és egyszerre annyi gondolat és izgalom tört rám váratlanul. Öt éve nem voltam elutazva! És most, ez a váratlan alkalom és az előttem megnyíló teljes távlat, hogy engem választottak országom védelmezésére! Izgalmam könnyen megmagyarázható. Külföldre kell utaznom egy ilyen feladattal, az események kellős közepébe! Egy picit szédítő volt ez a magasság és tényleg szükségem volt arra, hogy feldolgozzam.

A király jószágosan mosolygott, megérezte azt a hatalmas súlyt, amit a vállaimra tett, és hogy feszültségem feloldja elkezdte magyarázni a terv részleteit."

Les assises de la Paix sont ouvertes

C'EST D'UN UNANIME SUFFRAGE QUE M. CLEMENCEAU EST PORTÉ À LA PRÉSIDENTIE DE LA CONFÉRENCE

Les assises d'ouverture de la Conférence internationale à Paris ont été inaugurées par le roi et le roi de Belgique, accompagnés de leur suite, et par les représentants de tous les États belligères. Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, prononce le discours d'ouverture de la Conférence internationale à Paris.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

M. Poincaré résume magnifiquement la situation

Voici la phrase par laquelle M. Poincaré a résumé la situation de la Conférence internationale à Paris.

M. Poincaré.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

L'intervention des États-Unis

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

La solidarité dans la paix

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le programme de justice

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

La ligne générale des résolutions

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le moment fin

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

La responsabilité de la guerre

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Les signatures de la dernière convention d'armistice

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

TOUTES. Le 10 janvier 1919.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

L'hommage à M. Clemenceau

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

DISCOURS DE M. LLOYD GEORGE

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

Le roi de Belgique

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

L'hommage à M. Clemenceau

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

DISCOURS DE M. WILSON

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

L'ADHESION DE M. SONNINO

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

DISCOURS DE M. CLEMENCEAU

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

DISCOURS DE M. CLEMENCEAU

Le roi de Belgique, accompagné de son épouse, a prononcé un discours d'ouverture, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la Belgique à la paix.

Le roi de France, accompagné de son épouse, a également prononcé un discours, dans lequel il a souligné l'importance de la Conférence et l'engagement de la France à la paix.

A békétárgyalások megkezdéséről tudósítanak párizsi lapok.

2. A konferencia

Párizsban vagyunk, mindenki beszállásolt, és kézbe kapta a következő napok történéseinek az eligazítóját. 1919. január 18-án Raymond Poincaré¹¹⁰ Franciaország elnöke (és csupán a rend kedvéért: Take Ionescu évfolyamtársa a párizsi egyetem jogi karán) a *Palais de Versailles* tükörtermében megnyitotta a békekonferenciát, amelynek rendeznie kellett a világ és benne Európa összekuszált dolgait a végkimerülésig kinyúlt háború után. Az összehívás szándéka szerint a rendezés elvei a legőszintébben demokratikusak, ami meghatározó a teljesen új alapokra építő nemzetközi világrendnek. A feladatok: az új államhatárok kitűzése, a gazdasági élet rehabilitációja (leginkább Európában¹¹¹), a sebek begyógyítása, a háborús károk jóvátétele a háború színhelyeül szétrombolt országok számára, az európai politikai és katonai egyensúly felállítása, kizárni a revízió és revánsra való hajlandóság csiráit, a Népszövetség megalakítása, amely majd szövetségi garanciákkal védnöke lesz az új Európának (és a világnak). A *kicsik* a kezds előtt még abban is hittek, hogy a konferencia majd méltányos rendet teremtet a kicsinyes viszályok között, és mindenkit majd azonos mércével súlyoznak az egymás közötti viszonyokban. A *jogegyenlőség, önrendelkezés, függetlenség és nemzeti szuverenitás* voltak a kulcsszavak. Voltak.

A legeslegelejeén, a konferencia vezető szerve, ha szabad így mondani a Legfelsőbb Haditanácsból átalakult Tízek Tanácsa volt, amelyben a brit, a francia, az Egyesült Államok, Olaszország és Japán elnökei, miniszterelnökei és külügyminiszterei ültek össze. Három hónapig. Márciusban ez a tanács lesorvadt az Államfők Tanácsává (tovább: Főtanács), hivatalos nevén a Négyek Tanácsa, vagy a Négy Nagy (tovább: *négyes*), mert Japán csak annyira vett részt ebben a színjátékban, amennyire a saját érdekei azt megkívánták. Különvált a Külügyerek Tanácsa az *ötök* vagy az *Öt Kicsik* Tanácsa néven. A valóságban viszont a négyes döntött mindenben: George Clemenceau, Franciaország miniszterelnöke, Wilson az Egyesült Államok elnöke, Lloyd George, a brit miniszterelnök és Orlando¹¹², Olaszország miniszterelnöke¹¹³.

Az első pengevéltás a konferencia és a román delegáció között a reprezentáció ügyében történt, mint ahogyan korábban szó volt erről. A január 17-i és 25-i zárt ülésén a Legfelsőbb Szövetségi Tanács (Főtanács) döntött az elosztásról. A román küldöttség és más szövetséges és társult állam képviselője arra ébredt, hogy több, érdekei képviseletére fontos bizottságból (58-at állítottak fel összesen) kimaradt. A román miniszterelnök erőlyesen kifogásolta, hogy kimaradt a Népszövetség felállításának a bizottság-

ból és a hajóforgalmi és nemzetközi kikötők ügyéről tárgyaló bizottságból. Az eredmény: C. Diamandi¹¹⁴ a Népszövetségi bizottság tagja lett, a jóvátéti bizottságba G. Danielopol¹¹⁵ és E. Neculce ment, a háborús felelősség bizottságban S. Rosenthal, a hajózás és a kikötők, illetve a vasutak ügyét vitató bizottságban N. Mișu és N. Ștefănescu volt a képviselő, a légi forgalom bizottságban Toma Dumitrescu¹¹⁶ ezredes, a gazdasági bizottságban E. Pangratti és E. Neculce, a pénzügyi bizottságban pedig Victor Antonescu volt a rendes tag. Ahol nem lehetett jelen, ott a barátaira számított a román küldöttség. A területi bizottságban André Tardieu-re, a konferencia főtitkárára, a bizottság elnökére, másutt is francia, vagy olasz barátokra.

Kövessük az eseményeket, mint ahogyan előrebocsátottam, a szemtanú szemével és gondolatai szerint:

Január 31-én és február 1-jén volt a román követség álláspontjának első hivatalos meghallgatása. Brătianu szóbeli bejelentést tett a Bánát ügyében és átadta a Románia a békekonferencián – Területi követelések című emlékiratot. A román miniszterelnököt Nicolae Mișu, a második delegátus, Constantin Brătianu, a miniszterelnök személyi titkára és Alexandru Lapedatu szakértő tanácsadó kísérte el a Legfelsőbb Tanács előtti meghallgatásra. Az értelmező kérdésekre adott válaszok után a román delegációt elbocsátották és az angol miniszterelnök javaslatára a román követelések elemzését a területi bizottsághoz utalták. Vaida-Voevod csak február 5-én érkezett meg Párizsba, ami egy szombati nap volt. Vasárnap már röviden, de beszámolt Maniunak a konferencia hangulatáról¹¹⁷:

I. Szombaton, 1919. február 5-én este érkeztem meg Párizsba. Vasárnap délelőtt bejelentkeztem Brătianuhoz, aki eligazított a párizsi politikai helyzetről. A szövetségesek tíz bört akarnak lenyúzni rólunk. Kihasználva szorult anyagi helyzetünket meg akarják kaparintani a kőolajunkat. Hitelt senki nem ad, 100 millióról volt szó. Mozdonyokat sem adnak, a felszerelés is csak ígéret maradt. A kőolaj dolgában azt szeretnék, ha a kitermelési előjogok mellé örökárban állapodnánk meg. A németeket majmolják! A mozdonyok egy részét a Mackensen hadseregtől foglalták le, amely viszont tőlünk rekvirálta. A szükséges pénzkölcsönbe beszámítanak ezeket a gőzmozdonyokat is. Nagylelkű társaság. Csapataink előnyomulása és a szerbek kivonulása a Bánátból ugyancsak nehéz dió. Sok szép szöveg, a többi egyhelyben topogás. Bedugult a Bánát ügye Take Ionescu Torontállal kapcsolatos elkötelezettsége okán. Megígérte Venizelos-nak és Pašić-nak, meg az angoloknak, hogy lemondunk Torontálról.

Brătianu mondta el ezeket. Jeleztem neki, hogy Take Ionescu viselt dolgairól már D. Comșa¹¹⁸ és G. Moroianu¹¹⁹ Párizsból küldött leveleiből, az újságokból és más források is tudtam, de reméltem, hogy nem állunk azért

annyira végzetesen rosszul, hogy Take Ionescut tájékoztatva az erdélyi, a magyarországi és kiváltképp a Bánátban uralkodó hangulatról, ő nem másítaná meg álláspontját.

Brătianu azt válaszolta, hogy próbáljam meg, majd meggyőződöm magam arról, hogy minden próbálkozás hiábavaló. Take Ionescu az angolok segítségével a hatalomra tör, prédául dobva a Bánátot.

Délután 5 óra tájban Brediceanu társaságában bekopogtam Take Ionescuhoz.

*

Alexandru Vaida-Voevod a „magunk dolgaira” figyelve, február 20-ra keltezett, de 25-én befejezett¹²⁰ és elküldött levelében tovább írja a történetet. Olvassuk a levelet, amit „Csak Mihai Popovici-nak¹²¹ és szigorúan bizalmasan Dr. Maniunak” címez¹²².

II. Párizs, 1919. február 20/25.¹²³ Ma megérkeztek a késők: Mociony (Anton), Crișan (George), Crășmar, Popovici és Coltor (Ion)¹²⁴.

Több beszélgetésem volt I. C. Brătianuval, Take Ionescuval, Iliescu tábornokkal stb. stb. és más *maiorum et minorum gentiummal*, meg néhány fontos francia, szláv (Beneš) stb. emberrel. Ezek alapján tájékoztatlak a helyzetről. Take Ionescu sokat ártott, talán végzetesen, az ügyünknek. Bukarestben azt reméltem, hogy csak az ellenfelei torzítják a helyzetet. Megérkezésem után, alighogy találkoztam Brătianuval, aki összefoglalta a konferencián történeteket és az eddig megtett lépéseket, siettem még aznap megkeresni Take Ionescut. Caius Brediceanu társaságában (hogy legyen rá tanúm és egy kiváló bánáti ügyvédem) meghívtam egy találkozóra. Íme, a kétórás beszélgetés eredménye. Anélkül, hogy mi szóhoz jutottunk volna, Take Ionescu kifejtette, hogy az ő tevékenységének a kiinduló pontja, hogy: a bukaresti béke oka fogyottá tette Románia és az antant közötti szerződést. Főlöszleges a Bánátot kérni, az esetleges színpalak mögötti tevékenységünk miatt elveszíthetnénk azt is, amit másképp megmenthetnénk. Az angolok és az amerikaiak teljesen a szerbek oldalán állnak. A szerződést erőszakolni és a Bánátért kardoskodni keleti politikára vallana, ha belenyugodnánk a valós helyzetbe, európai gondolkodásunkat hangsúlyoznánk, s ez utóbbi az egyedüli lehetőség befolyásolni a nyugatiakat.

Bele kellett azért tanulni a kizáróan liberális csapat és annak főnöke tárgyalási stílusába és természetesen a taktika logikájába. Húsz évvel később fogalmazott visszaemlékezésében ezt a csapatmunkára nem jellemző gyakorlatot így ítéli meg:

A párizsi békekonferencia ideje alatt (1919-ben) Brătianu és Take Ionescu ügyesebbeknek bizonyultak az Erdéllyel kapcsolatos ügyekben,

mint Pašić-csal a szerbek az osztrák–magyar területek ügyében. Pašić Szerbia meghódítóként követelt (a korfui nyilatkozat nem volt az érvei között), Brătianu elfogadta azt az álláspontunkat, hogy folytassunk széleskörű népszerősítést a spontán egyesülés gyulafehérvári, cernovici és kisinyovi határozatainak ismertetésével. Ezzel egy időben a bukaresti kormány az Erdélyi Kormányzó Tanáccsal egyeztetve arra taktikázott, hogy „az alkotmány megszavazásáig” ellehetetlenítse az önálló erdélyi közigazgatást. Ugyanígy tett Bukovinában is. Közvetlenül úgy kormányozta viszont Besszarábiát, hogy oda sem figyelt a helyi szokásokra és hagyományokra. Brătianuval szemben gyakran kényszerültem arra, hogy határozottan figyelmeztessem az erdélyi érdekekre. Párizsba érkezésem után minden vasárnap délelőtt 11-kor ott voltam Brătianu szálláshelyén, a Dreyfus palotában tartott összejöveteleken. Ezeknek a találkozóknak semmi értelme nem volt. Tekintettel arra, hogy minden delegátus és a szakreferensek is jelen voltak, Brătianu nem nyitott vitát semmiről, egyszerűen tájékoztatott és utána elbocsátott bennünket. Jellemző volt a hét delegátus egyike, Coandă tábornok megnyilvánulása, aki már az első vasárnap tisztázta a maga feladatait. Megkérdezte a miniszterelnököt, hogy van-e számára valamilyen feladata, vagy utasítása? Nemleges választ kapott, így aztán lelépett és ettől a pillanattól kezdve azon a héten nem láttuk többé, nem törődött közös dolgainkkal. Brătianu ritkán beszélt népesebb társaság előtt. Magához hívatta azt, akinek valamilyen feladatot kívánt adni és ezt négy szem között intézte el az illetővel. Jól ismerte a munkatársai fecsegő okoskodásait, ezért taktikai gondolatait soha nem árulta el. Kapcsolatunk első szakaszában nem értettem még a legrégebbi munkatársaival szemben is tartózkodó és titkolózó magatartását. Később megbizonyosodtam róla, hogy milyen hasznos az elérhető eredmény érdekében titokban tartani a stratégia gyakorlati végrehajtásának a részleteit. Nem lehet másképp, csak úgy, ha a legközelebbi munkatársaidat is bizonytalanságban tartod, eltitkolod előlük a részleteket, csak részfeladatokat bízol rájuk anélkül, hogy kiderüljön cselekvéseik a valós célja. Ez a vezetői magatartás egy idő után művészetté nemesedik, egyetlen hátránya, hogy elkedvetleníti a munkatársakat főképp akkor, ha a túlzott elővigyázatosság egynémely helyzetben indokolatlan.

Talán nem volt haszontalan a kitérő, azt hiszem, hogy eligazít a napi jelentések olykor csak jelzés értékű mondatai mögött rejtőző üzenetekről. A levél folytatása:

Minden gazdasági és történelmi, lehetséges, valós vagy a vita hevében kitalált ellenérvet bevettem, apró, sejtelmes fenyegetéseket is, mi több, az ismert Vaida-féle fortissimókat is, álláspontja megváltoztatására. Hasztalan. Abban maradtunk, hogy még tárgyalunk. Előreláthatóan viszont nem

fog változtatni a taktikáján. Úgy értesültem, hogy talán írásban is elkötelezte volna már magát. Mi több, cselszövéseivel lehetetlenné teszi, vagy igen megnehezíti egy kölcsön felvételét. Brătianut németbarátsággal is megvádolta.

Az egyik legjelentősebb francia újságíró (Vigneaud a *Petit Paris*-tól) elmondta, hogy ha olyan „romániai vonatkozású hírt közlünk, ami Brătianunak használna, akkor a lap megjelenését követően ostrom alá vesznek Take Ionescu emberei és követelik, hogy pár sorral legalább kétségesse tegyük a közleményt”. Köznevetség tárgya lettünk. Goga, anélkül hogy nyíltan Take Ionescu oldalára állna, ugyanazt a véleményt szavalja *urbi et orbi*. Megpróbáltam, és teszem is tovább, hogy visszatérítsem az igaz útra. Nagy reményeim nincsenek, de a végsőkéig vállalom és megálázodom, ha kell.

Brătianu ragaszkodik a szerződéshez, és elhatározta, hogy inkább lemond, ha a Bánát ügyében nem érhet el haladást. A jelenlévők, és Clemenceau szerint a konferencia előtt ragyogón fenntartotta a követeléseinek. Háromszor is gratulált neki. Jellemző, csak hogy értsd, kivel van dolgunk: Lloyd George megkérdezte tőle, hogy: *que est que c'est la Banat?* (Vagyis, hogy mi az a Bánát?). Az amerikaiakat és az angolokat megnyerték maguknak a szerbek. A franciákat is részben. Az olaszok a mi kárunkra meg akarják szerezni Dalmáciát. Japán? Elképzelheted, hogy mennyire érdekli őket a mi ügyeink. A franciák viszont féltékenyek Wilsonra, mert a diktátort játssza. Az angolok sem nézik jó szemmel a mindenhatóságát. Az amerikaiak között is sokan vannak, akik nem igazán fogadnák el a Népszövetséget – *filius ante partem* – a béke biztosítása előtt.

A Bánát ügyét vizsgáló bizottságban a többség a szerbeknek kedvezne. Amióta Brătianu megérkezett, az egyik legfontosabb cselekvése – a már említetteken kívül – megszerezni azt a jogot, hogy a csapatok a nyelvhatárig nyomulhassanak előre. A két héttel korábban, Bukarestbe küldött táviratom lényege: ha van elég erőnk, menjünk előre, de találjunk rá valamiféle ürügyet, indokot, hogy itt eljárhassak. Talán Prezan tábornoknak¹²⁵ nincs elég fegyvere, azért nem mozdul?

A nagyok csak a tényeket tisztelik. A szerbek nem csak azért érvényesülnek, mert hősiességükkel és áldozatukkal magukra vonták a közfigyelmet, hanem mert félnek tőlük. Többször nyilatkozták már, hogy készek harcolni a szövetségesek ellen is.

Brătianuval egyeztetve kérlek, hogy találjatok valamilyen kiutat a front tébláboló helyzetéből való kimozdulására.

Hitem szerint a következőket kellene tenni:

Szereljük fel, ha nincs más, a mi erdélyi katonáinkat, a mócokat¹²⁶ fölös számban, legyenek ágyúik is.

A Kormányzótanács intézzen felhívást a román kormányhoz a következő tartalommal: tudtuk, hogy Romániát szerződés köti az antanthoz, tehát a szövetségesekhez csatlakozott.

A Károlyi által elnökölt Magyar Nemzeti Tanács az önrendelkezés jogának alapján elismert bennünket egyenlő tényezőként. A félreértések elkerülése okán a Károlyi-kormány hadügyminisztere, Bartha 1918. november 12-én elismerte toborzási jogunkat és az így felálló román hadsereg felelküdését a román zászlóra, a magyar kormány pedig együttműködésünket kérte a polgári szervezkedésben. Ilyenformán a magyarok olyan jogokat ismertek el nekünk, amelyek az államszervezet hatáskörébe tartoznak. Nem akadályoztak meg abban, hogy Torontáltól Brassóig képviselőket válasszunk és rendelkezésünkre bocsátották azokat a kommunikációs eszközöket, amelyekkel a népünk által választott képviselőink eljuthattak Gyulafehérvárra. Akkor féltek tőlünk és a szövetségesektől, és jól jött nekik, hogy segítettünk a rend fenntartásában. Az egyesülés kikiáltása nemzetünk akaratának egyöntetű kinyilvánítása volt! A szászok csatlakoztak hozzánk, mert a gyulafehérvári határozatokban találtak biztosítékokat a szabad nyelvhasználatra és a vallásszabadságra. Az egyesülés okmányainak átadási ünnepségén ott voltak a szövetségesek megbízottai. Mi igaz szívvel gondolhattuk tehát azt, hogy ily módon egyesülve Romániával, a szövetségesek bennünket is szövetségesüknek tekintenek.

De mit tapasztalunk?

Károlyi kettős játékot játszik. Míg ő és a kormánya – amely még most is tárgyal a mi budapesti megbízottunkkal – elismert önálló állami szervezetként akkor még a régi, vagyis *de iure* nem létező Magyarország nevében fegyverszünetet köt¹²⁷. Ez bennünket és Romániát sem kötelezi semmire, mert Károlyi sem bennünket sem a cseh-szlovákokat nem képviselte, számunkra kormányként idegen tényező volt stb.

Minthogy mi, az egyesülés után, romániai polgároknak tekintjük magunk, igényt tartunk a román hadsereg védelmére, s ha azt nem kapnánk meg, akkor magunk fogunk védekezni. (De akkor tegyük is meg géppuskákkal és ágyúkkal!)

A magyarok gyilkolják és meggyalázzák testvéreinket és szüleinket, fenyegetik a gyulafehérvári elnököt is, aki az egyesülést kinyilvánította. Az antant sem kényszeríthet arra, hogy eltűrjük az erőszakoskodást, mert mi mégiscsak szövetségesei vagyunk, a magyarok pedig ellenségek, akik a németekkel és az oroszokkal konspirálnak. Repülőgépből szórt, bolsevik és felbujtó eszméket terjesztenek stb., a franciák szeme láttára páncélvonat-

okkal terrorizálják békés parasztjainkat. Bandákat szerveznek, amelyek ölnek, rabolnak, és úgy állítják be ezeket a történeteket az angol francia stb. tiszteknek, akik nem ismerik a nyelvet, mintha azokat mi követtük volna el. Ugyanezekkel a hamisított hírekkel töltik meg a külföldi közvéleményt is. A románok megcsonkított hulláit magyar ruhába öltöztetik, lefényképezik, hogy azokat aztán a békés román nemzet és – a rendtartó és a magyarokat saját bolsevizmusuktól megvédő – Románia hadserege által elkövetett kegyetlenkedések áldozatainak mutassák be.

(Készítsetek egy albumot a magyarok erőszakoskodásairól, ők már készítik! Geni Bianu sürgősen szerkessze meg. Ennek nagy hatása van!)

Gazdaságunkat nem tudjuk megvédeni és a területünket sem tudjuk megővni a bolsevizmustól a csapatoknak az etnikai határig való előnyomulása nélkül.

Ha pedig elfoglaljuk a területet, nem jövünk ki, csak akkor, ha azokat az antant csapatai váltánák fel.

A cseh-szlovákok soha sem ismerték el a belgrádi békét¹²⁸. Beneš azt mondta nekem a konferencián, hogy azonnal közölte a francia csapatok fővezérségével, hogy Károlyi nem létezik számukra, mint ahogyan Magyarország sem. Két nap múlva igazolták Beneš álláspontját.

Vele egy időben ilyen értelemben Vix¹²⁹ ellen is lépéseket teszünk.

Talán jobb lenne, hogy csak akkor cselekszünk, ha felállt a katonai szervezetünk, és akkor bocsátjuk ki a nyilatkozatunkat is az előbbi tartalommal. Attól tartok viszont, hogy sokáig elhúzódik, s nekünk mindenképpen 10-20 napon belül tennünk kell valamit, bizonyítva azt, hogy nekünk is vannak ötleteink és tudjuk, hogy adott esetben mit kell tennünk. Pl. megfenyegethetjük a szerbeket, hogy úgy járnak, mint a magyarok, ha nem engednek.

Ha Prezant amiatt nem lehet rávenni, hogy előnyomuljon, mert nincsenek a szükséges létszámban felszerelt csapategységei, a mi csapatainkat meg azért, mert létszámhiány van, meg hiányzik a kiképzésük is, akkor titokban csoportosítsatok néhány ezer embert ágyúkkal, s azok induljanak el Szatmár, Várad és Arad felé, hogy az erdélyiek is adjanak életjelt erőteljes cselekvéssel magukról. A Torontál ügyével foglalkozó bizottság nemsokára befejezi a munkáját. Mielőtt a munkájáról jelentést tenne, be kell gyűjtenünk olyan anyagot, ami elég meggyőző ahhoz, hogy ne üzzenek gúnyt belőlünk. A cselekvéseink azonban a magyarokat, és ne a szövetséges szerbeket célozzák. Van még egy olyan körülmény, amely gyors cselekvésre sürget: nyugati határunkat – még ami előtt Wilson visszajön¹³⁰ – kell rögzíteni és elfogadtatni, és mindenképpen azelőtt, hogy a magyarok esélyt kapnak a meghallgatásra és itt agitálhatnának!

Egy erőteljes védelmi¹³¹ művelet ellenük, bénító lehet. Cselekedjünk gyorsan és okosan!

1. Küld át a Berthelot turné fényképeit. (Mihai, küldd el azokat, amelyek Bukarestben vannak.)

2. Fotókat, képeslapokat szép népviseletbe öltözött román lányokkal.

3. Román varrottas díszítő elemekkel színezett levelezőlapokat. (Mindenkiből valamennyit, több ezer példányban.)

4. Jó fényképeket a királynéről, a királyról és a királyi családról.

5. Fényképeket a (gyulafehérvári) Kormányzótanácsról.

6. Fényképeket az egyesülés okmányait átadó delegációról.

7. A magyar bántalmazásokról összeállított albumot (Geni Bianu szerkessze meg, ő ért hozzá!)

8. A mi területünkön a háborús kárfelmérés adatait és mindent, amit rádiótáviratban kérni fogok.

Ahogy Matei megérkezik, azonnal küld ki, hogy személyi titkárként a segítségemre legyen.

Berthelot befolyása már nem a régi.

Mi van a családommal? A fiúk kapjanak egy tanítót. Mi van Alparéten? Légy szíves, tégy oda valakit, hogy Mihailit¹³² megkérdezze, s majd utána tájékoztass.

Ma merényletet követtek el Clemenceau ellen¹³³.

Pénteken fél 12-kor fogad Pichon.

Tájékoztass arról, hogy a magyarok hogyan szervezték meg a magyarországi németeket, autonómiát adva nekik és minisztereket, hogy a segítségükkel az antant ellen konspirálhassanak, illetve hogy általuk Ausztriával és Németországgal fölvegyék a kapcsolatot. Csak a cseh-szlovákok bemenetelével (és a korridorról¹³⁴) tudnánk ezt ellensúlyozni, semmiképpen sem engedményekkel. (Nincs érdekünkben komolyan támogatni a korridort.)

Magyar bántalmazásokról, tiltakozó nyilatkozatokról stb. sajtóanyagot rádiótáviratban Bukaresten át.

Rengeteget írtak a mi ügyünkről, de ki olvassa azt el? Csak sajtókampannyal, élőszóval, ebédmeghívásokkal és sok beszélgetéssel lehet elérni eredményt.

Nem rosszindulat, vagy titkolt szándék, csupáncsak az a tény, hogy a felelős embereknek rengeteg a munkájuk és nincs arra idejük, hogy elmélyüljenek a dolgok tanulmányozásába, de főképp a tárgyalások fegyelmezetlensége és szervezetlensége a fő oka annak, hogy dolgaink lassan haladnak, és a számunkra oly fontos ügyek megoldása késik. A Kormányzótanács nehézkesen működik, de még mindig fürgébb, mint a bukaresti mi-

nisztertanács, az meg összehasonlíthatatlanul ügybuzgóbb, mint a békekonferencia. *Mi a magunk erejéből!* Ez kell, hogy a jelszavunk legyen.

Pénteken, 21-én Brătianu úrral és Coandă tábornokkal Pichon külügyminiszternél voltunk. Brătianu kimerítő részletességgel előadta az ügyeinket, szorgalmazta a döntést csapataink előnyomulására, és a szerbek kivonulását a Bánátból. Anekdotázott, sejtelmesen fenyegetőzött, a helyzetnek megfelelően nyugodtan vagy tolakodón, szóval, a meggyőzés minden trükkjével próbálta a mi oldalunkra áthangolni Pichont. Az meg folyamatosan ismételtette, hogy nem rajta múlik, a Katonai Bizottság álláspontja a meghatározó, ő maga pedig fél egy újabb fegyveres konfliktustól.

Egy kései Pichon portré a feljegyzései között lapozgató Vaida-Voevod tollából:

Tíz-tizenöt nap telt el azzal, hogy kitartóan sürgettem Brătianut arra, hogy mutasson be a jelentős francia politikusoknak. Végül elkísért Pichonhoz és megbízta Victor Antonescut, az új párizsi megbízottunkat és a delegátusok egyikét, hogy mutasson be Clemenceau-nak. Meglepett Brătianu hangneme és magatartása a Pichon-nal folytatott beszélgetésen. Minthogy Pichon külügyminiszter idős ember volt, aki meghúzódva szinte elveszett irodai karosszékében az erőteljes román miniszterelnökkel szemben, félénk ember hatását keltette. Ezt a hatást csak fokozta Brătianu enyhén feddő, méltatlankodó hangneme és villogó tekintete. Pichon nyugodtan, de valamelyest feszélyezetten, mentegetőzve válaszolt. Brătianuval ellentétben töpörödött, öregembernek látszott. A beszélgetés fő témája: a francia kormány magatartása a nem hivatalos tényezőként ügködő román bizottsággal (elnöke Take Ionescu) való kapcsolatában. Azt hittem, hogy Brătianut zavarja az, hogy a francia kormány párbeszédbe elegyedik egy általa, a hivatalban lévő miniszterelnök által nem hitelesített csoporttal. Beszélgetés közben érdekesen használta ki azt, hogy a szakála és a bajusza teljesen fedi a száját, s így arcjátéka minden szavának különös értelmezést sugallt. A francia politikusokkal szembe szinte minden alkalommal a Romániát és személyesen őt is ért igazságtalanságok okán elégedetlen barát szerepet játszott. Ezért nem kedvelte a diktatórikus, „tigrisnek” becézett Clemenceau. Sok helyzetben minden bizonnyal előnyt jelenthetett ügyünk számára fődelegátusunk következetes elszántsága, aki úgy védekezett és vágott vissza, mint egy kárpáti bölény – az agresszív macskák családjába tartozó kis európai tigris –, a francia hiúz rohamai ellen.

A párbeszéd a találkozón szinte egyoldalú volt:

Brătianu egy adott pillanatban rákérdezett Pichon-ra, hogy mit tenne Ön, ha Elzász-Lotaringiában a csapatoknak megálljt parancsolnak, és az elválasztó vonal túlsó oldalán gyilkolnák a franciákat? Pichon ingerülten azt

válaszolta, hogy nekik szerződésbe foglalt biztosítékaik vannak, s különben is egészen más a helyzet stb. (*Ja Bauer das was anderes*), amire Brătianu ugyancsak ingerülten az orra alá dörgölte Románia áldozatait, az időpazarlást stb. Coandă tábornok a kommunikáció és a felszerelés hiányosságait panaszolta, és ő is sürgette az előnyomulás engedélyezését. Végül Brătianu ragaszkodott hozzá, hogy az erdélyi helyzetet én is mondjam el, mint aki a legérdekeltőbb vagyok a dologban. Az előterjesztés bevezető részében felvázolt gondolatokat fejtettem ki részletesen. Megemlítettem azt is, hogy mi kitartottunk a szövetségesek mellett, s tesszük ez továbbra is, mégis a magyarokat kezelik szövetségesként, s mi lettünk az ellenség. Felemlítettem, hogy Károlynak nem állt jogában fegyverszünetet kötni, minthogy a magyar hatóság elismert bennünket, mint a terület rendtartóit stb., hogy édesanyád, kormányzó tanácsunk elnökének az édesanyja a magyar bandák zaklatásának van kitéve. Fölsoroltam az elkövetett erőszakos cselekedeteket stb. Szóvá tettem a pénzügyi mizériát, azt is, hogy a francia és angol tiszti bizottságokat a magyarok a kisujjuk körül forgatják, miközben a mieinknek nincsenek eszközeik, hogy a csalásokat leleplezzék stb. Az volt az érzésem, hogy igyekezetünk mélyen impresszionálta.

Szombaton, 22-én a Tízek Bizottsága (két-két francia, angol, amerikai, olasz meg két szakértő) elé idéztek. Ez a bizottság jelent a konferenciának a Bánát ügyében. Brătianu közel 2 órát beszélt, mert az előadását a bizottság egyik-másik tagjának a kérdései követték. Tardieu-vel szemben, aki Clemenceau helyén elnökölt, Brătianu ült, az ő jobbján meg én. A hátunk mögött ültek: Mișu, Diamandi, Caius Brediceanu, Ion Pillat¹³⁵, A. Lapedatu és Constantin Brătianu. Fel voltunk fegyverezve bizonyító okmányokkal. El nem tudod képzelni, hogy Brătianu milyen ragyogóan tartotta fenn ügyünket, kitérve követeléseink főbb pontjainak indoklására, és a részletek megvilágítására, a szövetségesekkel kötött szerződéstől a Bánát kérdéséig, hangsúlyozva végül a követelésünk tárgyát képező teljes magyar terület elfoglalásának szükségességét. Volt az előadásában olykor közvetlenség, de nem hiányzott a szilárd határozottság sem.

Nem térek ki a részletekre, fontosnak tartom azért két epizód lejegyzését. Tardieu megkérdezte, hogy *mi lesz a székelyekkel?*

Brătianu előadta, hogy a székelyek a hunok tényleges leszármazottai, akik a magyarok előtt ott voltak az általuk lakott területen. Csak 1867-től kezdve, a magyarosítási politika következményeként lettek magyar sovíniszták. Könnyű volt ezt velük elérni, mert az általános vélemény szerint ők egy olyan népség, akiket a természet nem áldott meg különösebben szellemi adottságokkal. Egy székely legenda szerint nem Ádám volt az első ember, hanem egy székely, aki Ádámot megelőzve, az égből pottyant a

földre. Megkíséreltek most közeledni hozzánk éppen úgy, mint a szászok, de a bolsevik hangulatkeltés hatására, meg annak reményében, hogy Magyarországot szövetségesként fogják kezelni a konferencián, nehézségeket támasztanak annak ellenére, hogy több pártjuk alkuba bocsátkozna velünk.

Miután Brătianu kifejtette Tardieu-nek, hogy hogyan alakulna a helyzet a Bánáttal kapcsolatos reményeink teljesítésével, Tardieu megkérdezte, hogy *miként változtatna az álláspontunkon az, ha a szerbeknek odaadnának néhány kilométernyi területet a Tiszába ömlő Maros torkolatától délre?* Brătianu gondolkodás nélkül válaszolt: teljesen lényegtelen, hogy egy kilométert, vagy ezret, az nem változtat álláspontunk lényegén, a kérdés vitathatatlan. Annyira természetes határozottsággal válaszolt, hogy Tardieu arca mozdulatlanra merevedett.

Én csak azért szóltam meg, hogy bemutassam azokat a kiemelten fontos dokumentumokat, amelyek a Károlyi-kormány cinkosságát bizonyítják a „propaganda bizottsággal”¹³⁶, s így a bolsevik uszítással. Majd a végén, amikor megkérdezték, hogy van-e valakinek még hozzátenni valója, akkor azt kértem, hogy a Legfelsőbb Katonai Bizottság ne döntsön az ún. semleges zóna dolgában anélkül, hogy bennünket meghallgatna.

Tardieu megígérte, és az ígéretét be is tartotta.

Ma, 25-én, kedden 10 órára meghívtak a Katonai Bizottság ülésére. Brătianu elbeszélgetett a gyűlés előtt azokkal a tisztekkel, akiket ismert, de nem kívánt részt venni az ülésen mondván, hogy Coandă tábornok, Dumitrescu katonai attasé és én kaptam meghívást.

Coandă tábornok elsőként, majd Dumitrescu ezredes és a végén én beszéltem.

Előlegben annyit a jelenlévők – Brediceanu, Șerban¹³⁷, Crișan és Pillat – véleménye alapján, hogy jó napunk volt. Életemben először mondtam el nyilvánosság előtt fél órás, politikai tartalmú szöveget folyamatosan franciául. Sikerült a bevezetőmmel érdeklődést keltenem, majd előadtam dokumentumokkal példázva a mondandómat, és – ahogyan egy francia mondaná – szónokias felhívással fejeztem be. Mind a hárman elkövettünk mindent, amit ember tehet azért, hogy meggyőzzön, érdekeltté tegyen és megrendítsen más embereket. Az eredményt nem tudom előrelátni, mert az nem csak a Legfelsőbb Katonai Tanács¹³⁸ döntésétől függ. Ezek ajánlának, kifejtik a véleményük, politikusok döntenek, majd Foch¹³⁹ kiadja a parancsot. Mi kértük annak a területnek a megszállását, amely a bukaresti szerződés szerint nekünk jár, ettől nyugatra pedig, a Tisza vonaláig semleges terület kijelölését, és a magyar egységek visszavonását.

Bármi történne, vedd figyelembe a jelen tájékoztatóm elején leírtakat. Brătianuval egyeztetve vetettem papírra. Ha majd azt írom, hogy „nevezd ki Aurel Lazărt Tincura, biztosnak” (*nommez Aurel Lazăr Commissaire a Tincu*), menjetek előre minden párizsi és versailles-i nagyfejú tilalma ellenére. Egy ilyen táviratot csak Brătianu hozzájárulásával küldök el, és ez úgy értendő, hogy egyedüli reményünk maradt kétségbeesésünkben: elhatározásunk, hogy magunk erejéből akarjuk megoldani a dolgainkat.

Goga lemondott, mint ahogy olvasni fogod a mellékelt levélben. Én megmondtam neki, hogy nem fogadom el a lemondását és a Kormányzótanács tagjaként azt meg sem teheti. Erre azt válaszolta, hogy akkor a Kormányzótanácsból is elmegy. Fölhívtam a figyelmét arra, hogy a konferencia döntése előtt milyen nagy hibát vétene. Bokros teendőim végzése közepette igen kevés időm marad kapcsolatot tartanom vele.

Goga teljesen Take Ionescu hajójában evez, s úgy tűnik, tőle függ anyagiilag is. A Cosma család¹⁴⁰ Milánóban van, ő meg itt. Gondold végig, valakinek csak fedezni kell a költségeket, mert Goga, mint tudod, igen bőkezű, ha van neki miből, bár nem tudom, hogy az honnan van.

Arra készül, hogy egy megalakítandó, nem csak az erdélyi, hanem az egész román nemzet felemelését célzó, új párt élére álljon. Hidd el, hogy őszinte sajnálatot érzek, amikor azokra a csalódásokra gondolok, amelyek ezen az úton leselkednek rá, mert bár nagyra tartom költői tehetségét, igen kevés talentumot és pártvezetői készségeket vélek felfedezni politikai cselekvéseiben. Egyébként nem tévesztené össze a bohéméletet egy ország alkotmányos életével, és a kávéházi politikai retorika sikereit a parlamenti sikerekkel.

Lucaciú atya¹⁴¹ tegnap visszatért Rómából. Úgy hallottam, hogy valamikor a párizsi nemzeti tanácsban¹⁴² kezdeményezte a király trónfosztását. Most királypárti és minden, ami ezzel jár. Ő is Take uszályában van. A te nevedben is biztosítom majd arról, hogy megbecsülésünk és hálánk jeléül egykor vállalt áldozataiért püspökséget alapítunk Nagybányán, s akkor a szamosújvári Kolozsvárra költöztethetjük.

A konkordátum¹⁴³ kérdése, úgy tűnik, hogy francia körökben is igen nagy érdeklődést kelt.

Már két úr a külügyminisztériumból megkérdezett a vallásügyek rendezéséről, mire azt válaszoltam, hogy csak az unitusok újíthatják meg a vallási életet Romániában. Elmondtam azt is, hogy én görög katolikus lévén, nem kötelezhetem el magam sem az egyik sem a másik oldalon. Minden ilyen ügyben Brătianura bízom a menetirány kijelölését, én meg alkalmazkodom hozzá. [...]

Kérlek, küldd át a kért adatokat és rádiótávírón a hadi károk adatait, beleértve a magánvagyonért becsült károkat is, ha lehet, községekre és nevekre lebontva. Utóbbiak közé be kell számítani az internáltakat, a bebörtönzötteket és a menekülteket is.

Küldj a magyarokat és a szerbeket kompromittáló anyagot. A lehető leggyorsabban, mert a magyarok ideérkezése előtt el kell készítenünk a leleplező brosrúkat. Készíték hármat a hozott anyagból. Könyörgöm, szerzd meg a kolozsvári *Újság* 1916 és 1918 közötti gyűjteményét. Megbecsülhetetlen értékű anyaga van. Hiába kérem az ősz óta Hațieganutól¹⁴⁴. Tégy meg mindent, hogy megkaphassam. Geni Bianu menjen Kolozsvárra, kobozza el valamilyen ürüggyel a kollekciót a szerkesztőségből, ha az egyetemi könyvtárból nem foglalható le. [...]

Általános benyomásaim:

Bármennyire rendkívüli és tiszteletet keltő ez a nagy konferencia, bármennyi alaposan képzett szakember is áll a rendelkezésére, mégis a mai emberiség igen alacsony szintű műveltségi állapotának, a szertartásos hazudozás, és a kérdések tárgyilagos és mély elemzésének a hiánya miatt, a bölcs igazságtézés tehetetlenségének a példázata. A munkaszervezésük sem érdemes csodálatra. Sietnünk kell, mert a sok szédelgő, világhírű tudóst a magyarok – és sokan lesznek – könnyűszerrel átejtik.

Biztosítalak arról, hogy félelem és tartózkodás nélkül tárgyaltunk a díszesen pompás termekben, elhúzogattuk előttük a mézesmadzagot, néhány petárdát is elhelyeztünk az urak alatt, akiktől a mi Kormányzótanácsunknak, minden szerénység nélkül állítom, hogy nincs, amit tanulnia. Testvéri szeretettel öllelek. *Alexandru*.

*

Az első találkozások után rögtön kiderült, hogy taktikai zavarba került a román delegáció. Az ajtók mindenhol csak résre nyíltak, az előtárgyalásokon elvben minden eldőlt, aki most itt tolakodik, annak lehetnek reményei, de sikere alig. A francia szimpátia nyilvánvaló volt, de mindenki mosta kezét, és Wilson elnöknek mosolygott vagy udvarolt. Sokfelé szakadt érdekei, lehetőségei, tervei és szeszélyei szerint a konferencia. A zűrzavarban azért jó lenne kiépíteni valamilyen szilárd szigetet legalább. A monarchia „örökösei” az egyik alternatíva? A valamit valamiért? A nyílt kártyák? Olvassuk Vaida-Voevod dilemmáit. Otthoni válaszok nélkül legtöbbször maga kell, hogy megtalálja az ösvényt és a pénzt, ami nem másodlagos szempont. És aztán a magyarok nyilai is, ugye. A levelek egymást kiegészítve rögzítik ezt a sokismeretlenes dilemmát.

III. Párizs, 1919. március 11-én, éjszaka 3 óra 25-kor. Bízom benne, hogy megkaptad a Mihai címére postázott, korábbi, részletes beszámolómat. Folytatom:

1) Crişan megy, hogy előben számoljon be arról, amit én csak vázolni tudok. Mindenekelőtt, meg kell találni a lehetőséget, hogy Brantsch kapjon a sváb előjáróktól egy aláírt feliratot, amelyben követelik, hogy Románia 1916-os szerződése értelmében a Bánát, amely egységes földrajzi, politikai, gazdasági és történelmi terület, csatlakozzon Romániához. A svábok nem akarják azt, hogy kétfelé osszák őket, a szerbekkel, múltbéli tapasztalataik szerint, nem élhetnek alkotó nyugalomban, kiváltképp akkor nem, ha szerb hatalom alá kerülnek. A románokkal, akikkel együtt a népesség többségét alkotják mindig jól kijöttek. A szászok csatlakozási döntése és a romániai felekezeti tolerancia arra ösztönzi őket, hogy ők is a csatlakozás mellett álljanak ki. A Bánát feldarabolása ebben az értelemben tönkretenné a hegyek közötti tartományt. Helyrehozhatatlan kárt okozna Nagy Románia egész gazdasági jövőjének is, különösképpen Erdélynek, Máramarosnak és a Körösök vidékének, mert a vízi utak (a Maros Marosújvárig hajózható, a hegyi vizeken leúszó tutajok Galacig érhetnek el), a fő vasutak (Szatmár–Nagykároly–Gyula–Arad–Temesvár–Becserek–Temes–Arad–Szeged), és a bánáti csatornák, a Maros is (érvek az amerikaiaknak) egységes politikai-gazdasági területen kell, hogy legyenek. A Bánátot felosztva, a szerbek alatt maradt románok, a Timók-völgyi románokkal együtt irredenta gócot alkotnának, ugyanígy a szerbekhez, vagy a magyarokhoz kerülő svábok is. Ha a konferencia haszontalan papírnak minősíti a szerződést (fetzen Papier), akkor ők, a svábok a wilsoni elvek alapján népszavazást kérnek. (A szerb csapatok vonuljanak vissza és az antant ellenőrizze a terület.)

(A bizottság szándéka a határt a Temesvár–Versec–Duna vonalra és 10 km-rel a városokon áthaladó vasút nyomvonalától nyugatra kitűzni. A déli részek a szerbeké lennének, a magyarok pedig megkapnák Makót, a határvonal tovább, déli irányban a Maroson áthaladna Nagyikindáig.) Fogalmad nincs, hogy itt mindenki hogy unja a Bánát ügyét. A politikusok, az újságírók, a hölgyek, ha egy román kerül a társaságukba, tudják, hogy az udvariassági semmitmondások után, azonnal és könnyörtelenül a Bánáttal traktálja őket tizedszer is. A szerbek ugyanezt teszik.

A történet részleteire néhány kiegészítéssel az emlékiratában is visszatér:

Többször találkoztam Vannutelli¹⁴⁵ fiatal olasz diplomatával, az azonos nevű bíboros érsek rokonával. Baráti indiszkrécio ürügyével megmutatta nekem a cseh–magyar, a román–magyar és a szerb–horvát–magyar határ-

kijelölő bizottság titkos jegyzőkönyvét. Ő a Románia által óhajtott bánati határért kardoskodott. Hálásan megköszöntem annak ellenére, hogy átlátam Vannutelli szándékain. A javasolt határ örök konfliktus és vita oka lehetne Jugoszlávia és Románia között. Sejtésem valósággá vált néhány hét után.

Alexandru Lapedatuval¹⁴⁶ sétálgatva futottunk össze a tudós De Martonne-nal¹⁴⁷. Egyike volt a konferencia földrajzi, etnográfiai stb. ismeretekben jártas, különleges tanácsadóinak. Tény, hogy a legjobb ismerője volt a Bánát ügyének. Minden román lakta helyet ismert és őszinte barátunk volt. De Martonne figyelmeztetett, hogy jó lesz elfogadnunk a konferenciának a Szerbia és Románia között határvonalra vonatkozó három lehetséges ajánlata közül valamelyiket. Pár lépésre voltunk a lakásától, tehát meghívott, hogy tartsunk vele. Útközben megemlítettem neki, hogy a bizottságban igazságtalanul bántak velünk és csak Vannutelli tartotta fenn a mi álláspontunkat, őt pedig leszavazták. Martonne bosszúsán előhúzza az aktacsomóból a jegyzőkönyvet és odaadta olvasni. Az igaz volt, hogy az olasz az elmondottak szerint érvelt, de a vita során nem tartotta fenn az álláspontját. Ugyanígy ravaszkodott a cseh-szlovák–magyar határvonal ügyében is, a méltányosságért érvelt Magyarország javára. Végül ehhez a javaslatához sem ragaszkodott. Volt viszont hivatalos, nyomtatott alibije *ad usum „vakulj magyar”*, nekem barátim megmutatva azt a szövegrészt, amelyben Romániáért kardoskodott, a magyaroknak meg azt, amelyben róluk értekezett. Ezt az olasz diplomáciai gyakorlatot modellértékűnek tartom.

Közbevetőleg

A bizottság jegyzőkönyvéből az az epizód, amire Vaida-Voevod hivatkozik:

„Gróf Vanuttelli-Rey (Olaszország) úgy véli, hogy lehetőség szerint nagyon biztos és természetes határokat kell kijelölni. A tájegységnek két, fölöttebb egyértelmű természetes határa van: az egyik folyami - a Tisza vonala, a másik hegyrajzi - az erdélyi fennsík pereme, amely egyben közigazgatási, valamint történeti határt is képez, amint az a román nemzeti bizottság gondozásában megjelentetett Comnene-féle atlaszból is kitűnik. Azonban az etnográfiai határok nemigen esnek egybe a földrajzi határokkal. Találunk románokat a síkságon és magyarokat a hegyeken túl. A Románia által kért vonal (a Tisza és a Szamos /Samos/ egybefolyása – a Tisza és a Maros egybefolyása) igazságos határnak tűnik: csak „tűnik”, mert valójában nem ez a helyzet, lévén egyenes vonalról van szó. Igaz, hogy az efféle

határ bevált az újabb országok (Észak-Amerika, Ausztrália) esetében, de két európai nép szétválasztására, akik hosszú időn át folytattak egymás ellen elkeseredett harcot, nem látszik igazán alkalmasnak. Figyelmesebben megvizsgálva a Románia által követelt határ és a hegyrajzi vonal által közrefogott terület etnikai viszonyait, látható, hogy ezt a részt Szatmár, Bihar, Arad, Csanád vármegye, valamint Békés egyik fele foglalja el.

A lakosság megoszlása az egyedül rendelkezésre álló – magyar – statisztikák szerint a következő: Szatmár vármegye: 40% román, 28% magyar, 22% német, zsidó stb.; – Bihar vármegye: 50% román, 48% magyar, 2% egyéb kisebbség; – Arad vármegye: 69 százalékos abszolút román többség 20% magyarral és 11% egyéb kisebbséggel szemben; – Csanád vármegye és a fél Békés vármegye: Draghicesco Erdélyről megjelentetett füzeté szerint itt mindössze 13761 román él, ami elhanyagolható mennyiségnek számít a terület nagyságához képest. Mindent egybevetve azt lehet mondani, hogy Arad vármegye majdnem teljesen román, míg Csanád és Békés vármegye teljesen magyar. A két északi vármegyében (Bihar és Szatmár) a lakosságnak mintegy a fele román. A román küldöttség saját nyilatkozata szerint, amint az a kongresszus elé beterjesztett memorandumából kitűnik, Szatmár és Bihar vármegyék vidéki lakossága román, míg a két megyei székhely, Nagyvárad (Nagy-Várad) és Szatmár magyar.¹⁴⁸

*

De Martonne részletesen bemutatta nekünk a négy nagy által megvitatott határvonal változatokat és külön tájékoztatott a Brătianuról kialakult bosszantó véleményükről. Tekintettel arra, hogy Brătianu a lemondását fontolgatta, De Martonne, nyilvánvalóan őszintén, azt javasolta, hogy üljünk le tárgyalni, mert esélyünk lenne, ha nem is az egész Bánátot, de mindenképpen egy olyan határvonalat kialakítani, amellyel meg tudnánk menteni az elbirtoklás veszélyének kitett román községeket.

Mi elmondtuk, hogy erre nincs felhatalmazásunk Brătianutól, aki a küldöttség vezetője és a hivatalban lévő miniszterelnök, hiszen elutazott Bukarestbe. Brătianu tulajdonképpen azért csinálta ezt a felhajtást a Bánát ügyében, hogy Take Ionescut majd árulással vádolhassa, mert hajlandó volt kompromisszumra jutni tárgyalás közben Pašić-csal arról, hogy létrehozható-e, vagy sem egy szerb hídfő Belgrád előtt? Brătianu is tudta természetesen, hogy Torontálban a románok nincsenek meghatározó többségben. 1921-ben Averescu és Take Ionescu kormánya után, amikor ismét Brătianu alakított kormányt, minden lelkiismeret furdalás nélkül elrendelte annak a törvénynek a becikkelyezését, amely alapján kicövekeltek a határvonalat a Bánátban a mi teljes rőssel tiltakozó erdélyi–bánáti tiltakozásunk

ellenére, mert – ahogy mondta – „nem élhetünk ellenséges viszonyban egy szomszédos, baráti országgal”.¹⁴⁹

Folytassuk a levél olvasását.

Tegnap a királyné¹⁵⁰ az Antonescunál rendezett fogadáson Pichon-ra és Tardieu-re tekintve, mindenki hallatára azt mondta, hogy „Nálunk, Romániában az a hiedelem, hogy ha az ember először kóstol bele valamibe, és közben kíván magának valamit, akkor az a kívánsága teljesül. Ez az eper az első, amit elfogyasztok, azt kívánom, hogy a Bánát a mienk legyen.” Azonnal elmeséltem Caiusnak.

Barthou¹⁵¹, volt miniszter Brătianu tiszteletére adott esti bankettjén egy nagy ívű szónoklat közben ezt a diplomáciai anekdotát is elmesélte. A banketten Brătianu is igen szuggesztív és kedves beszédet mondott. Nem szónokolt, csak akkor remegett meg a hangja, amikor az osztatlan Bánátot követelte: „Románia a Dnyesztertől a Tiszáig a Duna teljes és természetes határvonalán.” [...]

3) A bizottságokban benyújtottuk a jóvátételi kérelmeinket [...]

4) Össze akarom hozni a monarchia örököseinek együttműködését, hogy megakadályozzuk a hadi adósság koronában tervezett törlesztését. Beneš összehívja a szlávokat.

5) Ignaciut elküldtem Rómába, s így Take Ionescunak csak Goga maradt. Gogával Take átmeneti távollétében mindent elkövettem, idáig eredménytelenül. Sőt, ő jelentette ki Bocu és dr. Lupu előtt, a királyné szülészorvosa, most az angol kormány ügynöke, az angol Madge kérdésére, hogy ha a konferencia a Bánát felosztása mellett döntene, mi belenyugodnánk. Mi azt mondjuk, hogy örökös konfliktus forrása lehet közöttünk és a szerbek között, és ugyanazokat a jogokat kérjük a szerbiai románoknak, amit mi a Bánátban a szerbeknek biztosítanánk, és ezek mellé egy semleges zóna kijelölését a határ mentén. Madge Romániába utazott, hogy a sajtóban nyilatkozva mentse Take Bánáttal kapcsolatos kötelezettségeit. Goga is utazna Róma és Bern érintésével. „Meglátjátok majd, ha Tavi megérkezik!” [...]

8) A torontáli rész községeiből, ha megszervezhető, küldjenek több másza aláírási ívet, amelyben a lakosság kéri az 1916-os szerződés záradékainak a végrehajtását.

9) Szatmár–Szilágy–Bihar határán nehézségek támadhatnak. Az amerikaiak erdőket, bányákat követelnek a magyarok számára. Azért kellene sürgősen a kért szakértők.

10) Elvileg elfogadják az arcvonala előnyomulását a szerződésben rögzített határvonalig, tehát a Szatmár–Várad–Arad vasútvonalig. A városokat francia csapatok szállnák meg, amelyek mellé – el nem felejteni! – minél

több, válogatott, román összekötő tisztet kell majd oda vezényelni. Mi a Szatmár–Nagykároly–Gyula–Nagylak vonalat kértük, onnan nyugatra, a magyar csapatok a Tisza mögé vonuljanak vissza, egy sáv közöttünk és a Tisza között semleges lenne. Ezt kértük február 25-én Versailles-ban.

11) Van rá reményünk, hogy Vix-et hamarosan visszahívják.[...]

13) Flueraş¹⁵² és Leményi Nóra asszony szerencsésen megérkezett, halom, hogy Isac¹⁵³ is Svájcban van. Jó szolgálatot tehetnek nekünk Albert Thomasnál és a többi szocialistánál. Ma bemutattam őket Brătianunak, aki igen szívélyesen fogadta őket. Gogának ismét különvéleménye van: „Minek hozták ezeket ide, amikor úgy is túl sokan vagytok?” [...]

14) Megszerveztem az ellenpropagandát Svájcban. Comnen¹⁵⁴ rendelkezésre adtam Ghiţă Popot, aki kezd megcsömörölni Gogától, Escát, aki ugyanígy van Gogával és Crâşmarut. Comnen kapott 22 ezer frankot. Nehezen facsartam ki Brătianutól, mert valóban nagyon takarékos, de az is igaz, hogy elég nehezen kap hitelt. A szövetségeseknek az olajunk kellene meghatározatlan időre, örök áron, a nálunk rekvirált német mozdonyokat pedig eladnák nekünk busás kamattal adott kölcsönpénzért.

15) A királyné csodákat művel (olvasom a lapokban).

16) Ragaszkodtam ahhoz, hogy állítsunk fel sajtóirodát, hogy napi tájékoztatókat adjunk ki, és sajtóértekezleteket rendezünk. Pénzkérdés, de mindenkit felbujtottam Brătianu környezetében, és végül Djuvarát¹⁵⁵ megbízta az iroda vezetésével és szervezésével.

17) Kitűnően dolgozik Drăghicescu professzor.

18) Kialkudtam Brătianutól egy újságíró csapat összeválogatását a nagy lapoktól, és kiküldését a magyar erőszakoskodások kivizsgálására stb. Jó úton vagyunk. [...]

20) Ideje lenne a konferenciának bebizonyítani, hogy „*vim vi repellere licet*”. Küldj képeket fölakasztott és nyakig beásott románokkal. Geni Bianu fogjon neki dolgozni. (A tanács által Déváról begyűjtött, és Bianu, illetve Oanea rendelkezésére bocsátott dokumentumok igen eredményes szolgálatot tettek a tízek tanácsa és a katonai Főtanács előtt, ahol azokat bemutattuk.)

21) Fényképek Berthelot körútjáról, lányok népviseletben, küldj szép parasztcokat minél többet.

22) Ferencz Józseftől¹⁵⁶ és a református püspököktől nyilatkozatot, hogy soha sem voltak lecsukva, ha lehet, közjegyzői hitelesítéssel. Majláthtól is. Ez a téma napirenden van Angliában különböző összejöveteleken. Emlékeztetőket küldenek Amerikába, s főképp Wilsonnak arról, hogy be-börtönözzük más felekezet püspökeit, nem vagyunk toleránsak stb. Sürgő-

sen szükségem van ezekre (a cáfolatokra – sz.), nehogy nemzetközi vizsgálatot rendeljenek el felekezeti ügyekben.[...]

IV. Párizs, 1919. március 12. éjjel 2 órakor. [...] Ma újra beszélgettem Dumitrescu ezredessel a front kérdéseiről, közvetlenül Foch marsallal¹⁵⁷ pedig a parancsnoklásról. Azon ügyködünk, hogy az általunk már elfoglalt és a Versailles-ban kért területek feletti parancsnokságot Berthelot kapja meg. Elértem, hogy Dumitrescut elfogadták Foch közvetlen segédtisztjeként, így aztán közvetlen kapcsolatunk lesz a főparancsnokhoz. Dumitrescu igen helyes ember.

Tegnap még úgy volt, hogy Franchet d'Esperey kérésére álljunk meg, amíg ő kiküld egy tisztet, és a magyarok kiürítik a területet.

Reméljük, hogy előbbi kéréseinket teljesítik. A csehektől (dr. Preiss) megtudtam, hogy felülpecsételték a régi 20 koronásokat egy vegytintás pecsétnyomóval, amit nem lehet hamisítani, mert a tinta összetételének titka a cseh központi bank, illetve a pénzügyminisztérium tulajdona. Átküldtek mindent előkészítve 300 embert Magyarországra Szlovákián keresztül. A községeket kirendelték sorjában egy meghatározott napon, az emberek és a pénzügyi hivatalnokok magukkal kellett, hogy hozzanak minden pénzt. Azt mondták nekik, hogy amit nem mutatnak be, azt elkobozzák, mert felülpecsételést nélkül értéktelen. Felét a bemutatott összegnek felülpecsételték, a másik felét visszatartották *Zwangsanleihe*¹⁵⁸ gyanánt, a tulajdonos meg kapott egy elismervényt 1%-os kamaton, betétigazolásként. [...] A felülpecsételést ragyogó eredménnyel befejeződött, a határidő március 1-je volt. Ez előkészületek 8 milliárd felülpecsételésére készültek, de a valóságban 6 milliárdig sem jutottak el. Eszük ágában sincs a hadikölcsönök kifizetése. Ez néhány millió csupán, viszont jóvátételt fognak követelni. Beneš hajlandó összehívni a monarchia örököseinek bizalmas találkozását. Gazdasági-pénzügyi témákat fogunk megbeszélni, de szándékaim szerint ez csak szolidaritási platform lesz arra az időre, ha megérkeznek a magyarok. [...] *Alexandru*

*

Térjünk vissza a tavaszra forduló Párizsba, ahol Mária román királyné látogatásának híreivel van tele minden jelentős lap. Robert de Flers¹⁵⁹, akkor már a Le Figaro főszerkesztője, szervezte hetekkel korábban a fogadását, a hangulatteremtésbe beszállt a *Petit Journal* és a *Petit Parisien*, és a középosztály hetilapja, a *L'Illustration* illusztrálta. Utóbbi három jelentős összeget kapott az együttműködésért román kormánypénzből.

Közbevetőleg

Érdekes, hogy a királynő – egyébként szűk – kíséretére nem terjed ki a sajtó figyelme,¹⁶⁰ a felséges csillogás árnyékalakjai senkit sem érdekelnek, ami természetes is akármilyen formai beszámolóban. Feltűnő a kései erdélyi tudósítónak, hogy az erdélyi románok közül senki nincs az állomáson, vagy senkit nem említ a tudósító. A román küldöttség erdélyi csoportját egész egyszerűen nem értesítették az érkezésről. Egy apró részlet: Vaida-Voevod, aki bizalmas leveleiben mindenről részletesen beszámol a Kormányzótanácsnak, március 11-ére keltezett levelében, másodkézből származó hírből, egy anekdota számba menő epizódra reflektálva említi először a királynő párizsi jelenlétét.¹⁶¹ Octavian Goga 1915 óta külső tag, nem az erdélyiek csapatában játszik.

Egyáltalán mi dolga a királynőnek ott és akkor Párizsban? Románia képviselte zöld utat kapott a konferenciára, már túl volt az első hivatalos találkozáson is. Január 31-én délután negyed négykor a francia külügyminisztérium Quai d’Orsay-i palotájának óratermében Brătianu miniszterelnök, a küldöttség vezetője hosszan és kimerítően mindent elmondott. Talán nem kellett volna, vagy nem mindent így kellett volna? Fentebbi kérdéseinkre az iskolai tankönyvekből és több, tudományos igényre számot tartó magyar forrásból is megismerhető válasz: barátságosra, mosolygósra fordítani a konferencia hangulatát, megszerezni nagyjainak jóindulatát, akiket alaposan felbőszített, megzavart Brătianu konoksága. Ezen indoklás hallatán többértelmű kuncogást is megenged magának a történészszakma. Van azonban valamiféle ésszerű, értelmezhető magyarázata mindennek. Próbáljuk megkeresni úgy, hogy visszapörgetjük az időt – de előbb kísérjük el a királynőt párizsi útjaira.

Az élet nem áll meg csak arra a pár percre, amíg a látogatásról szóló hírek elcsábítják a figyelmet a konferenciáról, amely mégiscsak a minden napok kiemelt eseménye. A konferencia dolgozik: a nap témája Ausztria–Magyarország élelmezése. Nem jutnak dűlőre, nem egyszerű. Montenegró követe ajánlja magát és országát. Wilson elnök hazautazott, és este a Metropolitan Opera termében a Népszövetségről értekezik igen nagy sikerrel. Ott hangzik el, harmadik oda-vissza hajózása előtt, szállóigévé vált ígérete: „Nem jövök vissza, amíg a világ békéjét nem hozhatom magammal!” Szó szerint a párizsi „pár napról”, a királynő naplóját követve:

„Csütörtök, március 6. – Soha nem tudom majd szavakba foglalni azt a rohanást és a vele járó izgatottságot, amelyben élek. Amit két hét alatt kellene elvégezni, azt pár viharos napba kell belegyömöszölni. Több mint bizonyos voltam benne, hogy ez így fog történni. És nem ellenkezhetem,

alkalmazkodnom kell, és lankadatlanul el kell végeznem azt, ami erőmből telik. Türelem kell ahhoz, hogy mindenkit fogadj, meghallgasd és válaszol nekik. Ráadásul arra vagyok kényszerítve, hogy a hajam ápolásával kezdjem a napot. Valami csodaszert masszíroznak a hajgyökereimre, aminek az a tényszerű eredménye, hogy az a kevés hajtincs, ami még van, rendesen összegubancolódik. Érkezik a fodrásznő, aki valahogy rendet teremt a hajtincsek között, szobalányom nem ért hozzá.¹⁶² A legdrágább reggeli szabadidőmet rabolja el ez az unalmas és csüggesztő ceremónia. Aztán rámtöri az ajtót mindenféle árus kalapokkal, cipőkkel, fehérneművel, ruhákkal, és én védtelen vagyok és képtelen arra, hogy ennek az áradatnak útját álljam. Amikor sikerül végre rendbe szednem magam, átmegyek a szalonomba, ahol már várnak Brătianu, Antonescu és mások, akikkel meg kell beszélnem a napom. Ballif és az udvarhölgyeim is igényt tartanak pár percre. Igyekszem megőrizni a nyugalmam, hogy ne tervezzek be óránként négy meghallgatást. És ugye a vágyam, hogy lássak valamit Párizsból, hogy legalább egy órát sétálhassak a lányaimmal és valamennyi időt szakítsak az elkerülhetetlen vásárlásokra, mert ki kell egészítenem a ruhatáram! Vásárolnom kell pár ruhadarabot, öt éve nem újíttattam fel a ruhatáram! Nem akarok túl sokat költeni, minden olyan drága, és persze minden párizsi nő szabó nekem kíván dolgozni, rám akarja tukmálni a kreációit. Az itt divatos holmi lehetetlenül szűk, rövid, ujjatlan, az estélyi ruhák annyira kivágtak, amennyire bátor azt valaki fölvenni. Az estélyi ruhák két darabból állnak, a darabok lazán kapcsolódnak egymáshoz és teljesen szabadon hagyják a karokat és a hátat, ha lehet, akkor a lábakat is. Ezt föl nem veheti egy illetelmes, jó modorú nő, egy királynő bizonyos átalakítások nélkül semmiképpen. Gyorsan kell döntenem, nincs idő részletekbe menően elvacakolni vele.”¹⁶³

*

Ismétlem, az élet nem áll meg Párizsban, csak arra a kis időre, amíg a román királynő, – vagy inkább Victoria brit ualkodó unokája? – átlejt a színen.

V. Párizs, 1919. március 20.¹⁶⁴ Megkaptam a Baicoianu úrra bízott küldeményt: újságok, a te interjúd, az új erőszakoskodások jegyzékét és a leveled, amelyben a rengeteg kellemetlenségről írsz.

Megkaptam Mihai leveleit is. Nincs fizikai időm, hogy Ștefannak és Mihainak írjak és az ügy érdekében is hasznosabb, ha kizárólagosan neked írok, és mindenről téged tájékoztatlak. Kérlek, hogy amit jónak látsz, azt közöld az arra érdemesnek, akkor, amikor alkalmasnak tartod.

Crișan bizonyára részletesen elmondott mindent, amit tudott, amit sejt és azt is, amit üzenetként rábíztak.

Brătianu-t táviratban áthívták Londonba, 5-6 napja ott van. Holnap esté-re várjuk. Távollétében érkezett Văitoianu¹⁶⁵ tábornok. Hétfőn Fochnál volt. Felszerelést, élelmiszert és mozdonyokat kért. Ha mi és Lengyelország nem tudunk gátat emelni a bolsevizmusnak, benneteket is fenyegetni fog. A helyzetet térképpel, a magyar és az ukrán csapatok felvonulási és létszám adataival szemléltette. A megbeszélésen ott volt az itteni Főhadiszálláshoz beosztott Dumitrescu ezredes is. Kiváló fiú, aki február 25-én, Versailles-ban is ragyogóan előadta a katonai helyzetet.

Foch az nyilatkozta, hogy teljesen meggyőzték, és hogy most látja, hogy Brătianu beszámolóí mennyire valóságosak voltak. Megígérte, hogy sürgősen intézkedik. A felszerelés és az élelmiszerek dolgában beszél Clemenceau-val. Az amerikaiak és az angolok betartanak.

Văitoianu Weygand¹⁶⁶ tábornokkal, Foch helyettesével is találkozott, és meggyőződött róla, hogy Foch mindenről tájékoztatta őt. Arról is, hogy Foch, ígéretéhez híven, már komolyan intézkedett. Mi régóta kérjük, hogy a mi frontunk parancsnokságát bízzák Berthelot tábornokra. Itt van Franchet d'Esperey vezérkarának főnök helyettese, ő fedezi a főnökét. Berthelot és d'Esperey között nagy a vetélkedés, aminek mi isszuk meg a levét. Nemsokára eldől, de nem látom a végét.

Ma 10 óra 10 perckor Văitoianu tábornokkal és Antonescu miniszterrel bebocsátást nyertünk Clemenceau irodájába. [...] Mindhármunkat csendben meghallgat, olykor közbekérdez, vagy egy-egy megjegyzést tesz. Elég nehezen lélegzik, mintha asztmás lenne. Ahogy azonban beszélni kezd, teljesen felélénkül, nyoma nem marad fáradtságnak, valamely betegség jeleinek. Igen, mindenről tudok – mondja. Franciaország mindent megtett Romániáért és továbbra is ezt kívánja tenni. Az anyagi tartalékaink azonban kifogytak, nem tudunk tovább kölcsönözni. Felszerelést? Igen, de azok helyébe mi kell majd beszerezniünk mást. Tehát pénz kell. Mi fenntartottuk Önöket a Katonai Tanácsban és a konferencia Tanácsában is. Lloyd George és Wilson ellenkezett. Próbálják meg őket megnyerni, mi tovább is támogatjuk Önöket.

Megjegyeztem, hogy a magyarok Mackensen hadseregének teljes le-adott felszerelését Szolnok és Budapest között tárolják és a hadiraktárak birtokában egy jelentős hadsereg felállítását tervezik. Több mint 2000 mozdonyuk van, és így tovább. Tudom, tudom – ismételte, és elbocsátott bennünket, hogy szorgoskodjunk az amerikaiak és az angolok körül!

Pichon, a gyerekarcú és mindig fáradt öregúr jött ki tőle. Kezet fogtunk, majd elcsoszogott a kijárat felé. Mindenhol öregember: a franciáknál, az angoloknál, az amerikaiaknál és az olaszoknál, de ők szavaznak!

Nincs senkiben rosszindulat, de mindenki a maga érdekeit védelmezi, és féltékenyen figyeli, hogy a másik nehogyan előreszaladjon. Franciaország csakugyan kimerült. A francia polgárnak, parasztnak vagy cívisnek, milliomosnak vagy kétkezi munkásnak egyformán a kincses ládája értékpapírokkal van tele. Beváltaná a kuponokat, de ne emeljenek az adóján, s a vagyona egy részétől se kelljen megválnia. Fizessen a német! Hogy annak sincs miből, az nem érdekli. Az ellenzék is erre izgat, ahelyett, hogy nyugtatná a kedélyeket. Így megérted, hogy a franciák is Angliában házalnak kölcsönért. (Az újságokban ezekről egy szó nincs. Nagyon szigorú a cenzúra.)

Az amerikaiak szeretnék megkapni a lerombolt franciaországi részek rekonstrukcióját, miután egy pár, a németek által leromolt település újjáépítésének keresztapaságát „önzetlenül” vállalták. A francia miniszter nem akarja az országot adósságba keverni, inkább saját erőből építene. A franciák és a belgák is előbb szeretnék megkapni a németektől a hadikárpótást. Az angolok és az amerikaiak nagylelkűek: előbb helyzetbe hoznák a németeket, hogy termelni tudjanak, majd a megfelelő időben, szép lassan kisajtolják belőlük a jóvátétel összegét és osztozkodnak rajta. (Eközben hiteleznek a franciáknak, olaszoknak és Európa koldus felének.)

A hozzánk kiutazó újságírók csoportja 8 lap és néhány nagy hírügynökség munkatársából állt össze. Majd értesítelek az elutazás időpontjáról. Kérlek, rendelkez arról, hogy Kiskapuson egy különvonat várja őket. Azt tanácsolom, hogy mintha későn kaptad volna meg a táviratom, és nem lévén kellő idődd arra, hogy a különvonatot számukra előkészítsd, kopott, szakadt párnájú első osztályú, meg fapados vagonokban utaztasd őket Kiskapustól Szebenig. Szebentől tovább utazhatnak kényelmesebben. Olyan útvonalon menjenek, amit jónak látsz. Előbb a németek által felégetett Popláka-Szelistyre, Resinásra, majd egy vegyes szász-román lakosságú, csendes faluba, tovább legyen Brantsch és Dörr a vezető. Nyilvánvaló, hogy miután a szállóban, vagy családnál elhelyezkednek, fogadd őket ünnepélyesen, Moroianu majd tolmácsolik. Jó lenne Racoțit melléjük rendelni. Látogassák meg szabadon a székelységet. Ha lehet, mutassanak be nekik az idegen hatósággal elégedett magyar, szász, zsidó képviselőket. Brantsch beszéljen nekik a svábokról és a Bánátról.

Menjenek el azokba a falvakba is, ahol a magyarok kegyetlenkedtek. Majd táviratozni akarnak. Szóljatok Bukarestbe is ebben az értelemben. Ha visszajönnek, majd leírják azt, amit láttak, és amire a magyarok kijönné-

nek, elkészítünk az útról egy kiadványt. Nem maradhatnak 10-15 napnál tovább, amiben benne van az oda- és visszautazás ideje is. Jó lenne levinni őket Szegyesdre¹⁶⁷ és Világosra is (ott a Hotăran család házába).

Közbevetőleg

Az újságíró csoport mellé rendelt Moroianu április 27-én Szebenben keltezett levelében beszámol az érkezésről és az április 16-án, lényegében Fochnak a bolsevikok elleni gátterve szerint megindított offenzíva első visszhangjairól:

„Sietve írok. Tájékoztatlak, hogy tegnapelőtt délután megérkeztünk. A vonatunk nem Vircsorova felé ment, ahogy terveztük, hanem Erdélyen át Kiskapusra futott be. Maniut nem találtam az állomáson. Egy nappal korábban kiment az északi arcvonalra, hogy meglátogassa a magyar hatalom alól felszabadított országrészt. Nagy a mieink öröme hadaink győzelmes előnyomulását látva. Arról tájékoztattak, hogy a felszabadító hadak között van két erdélyi hadosztály is. Hős mőcseink azt követelték, hogy vezényeljék őket a tűzvonalba. Egyelőre csak a Szebenben tartózkodó Vladdal beszéltem, Goldiş is itt van, a Párizs felé tartó Meunier képviselővel érkezett. Goldiş beteg, még nem találkoztam vele. Ma éjjel megérkezett Ştefan Popp, akivel remélem, hogy ma találkozom. Táviratoztam Maniunak, aki válaszában azt írta, hogy egyelőre menjünk az Arad melletti Sighiştea, utána pedig a Bánátba. Kértem Popp közbenjárását, hogy Berthelot szóljon az aradi és belgrádi francia parancsnokságnak, hogy engedélyezze bánáti utunkat. A Bánátban meghívjuk Braniştét, aki Aradon már vár bennünket. G. Moroianu. Ui. A franciák közül dr. Magnan-t nagyon érdeklik a gazdasági adatok. Tegnap elmentem vele a kereskedelmi titkárságra és ott mindenféle adatot megkapott Erdély tartalékairól. Az a szándéka, hogy felhasználja ezeket érvként a Bánát teljes területének az átadására, hogy szabad szállítási útvonalaink legyenek a Tiszához és a Dunához. Levélírás közben érkezett meg Brantsch, hogy a bennünket támogató szászokról és a svábokról referáljon.”¹⁶⁸

Virgil Tilea Szebenben, május 3-án keltezett és Vaida-Voevodnak címzett levelében jelzi, hogy *„Az újságírók tegnap Resicán voltak, onnan átmennek Torontálba, majd Biharba.”* Május 16-án Moroianu Brassóban örvend annak, hogy a bukaresti lapok idézik a Bánátjárás első tudósításait a *Le Temps* és a *Petit Paris*-ból: *„Sok fáradtságomba került és kellemetlenségeim is voltak egyik-másik kiránduló miatt. Különösképpen Magnan méltatlankodott folyamatosan. Arra törekedtem, hogy felkeltem az érdeklő-*

désüket a mi ügyünk iránt. Ha azt meg is írják, amit láttak és hallottak, meg leszek elégedve.”

*

Vaida-Voevod levele tovább:

Sok mindenről beszélgettem dr. Kramař-al. Őket ugyanolyan ostobán kezelik a szövetségesek, mint minket. Azon kívül, hogy elnézik a magyarok gyilkolásait náluk, ők sem kaphatnak a területükről ellopott mozdonyokból. Az antant leállította a németekkel folyó árucseréjüket is. Wilson erőlteti az előzetes békéket, hogy majd a Népszövetség rendezze a részleteket. Karamř-t arról faggattam, hogy hogyan is képzelik el az amerikaiak a békét egy makacskodó Németországgal és a békétlen Oroszországgal. Azt válaszolta, hogy majd az önkéntesek, akiket Oroszországba küldenek, megoldják. Igen, mondtam, de akkor teljes anarchiában hagynak. Milyen lehet egy ilyen béke? Mi van ezekkel az emberekkel, akikhez mi oly nagy reményeket fűzünk? *Mais ils sont de foux*, őrvöltek, volt a válasza. Uram – villant meg a fény mongol vágású szemében –, szabaduljunk először meg tőlük, hogy végezhessük a magunk dolgait! Közös politikai és gazdasági kapcsolatainkról beszélgettünk tovább. A valuta és a hadikölcsönökről teljes egyetértésben fogunk eljárni. (A nagyok azt akarnák, hogy az ellenséges vagyont a mi területeinken ne mi számoljuk fel, hanem az antant, s majd sohanapján mi is megkapjuk a magunk részét. Azt is úgy, hogy ők majd „iparosítanak” bennünket.).

Kramař elmagyarázta azt is, hogy az agrárreformot hogyan képzelik el a cseh-szlovákoknak. A nagybirtokokon tanyákat létesítenek. Erőteljes középosztályt alakítanak ki 200-500-1000 holdig, a föld minőségének megfelelően. Az erős parasztbirtokok majorátust képeznének. Több nagybirtokot megtartanának, hogy legyen ahonnan földet kimérni, a föld aztán majd szabad vásár tárgya lesz. Nehézségeik vannak a paraszttal, akik egyre több földet akarnak vásárolni, de talán meg tudják oldani. Előbb el kívánják rendezni a pénz- és birtokügyeiket, aztán nyugodtan, lassan a földreform következne, mert ha elhamarkodják, a bolsevizmus karjába hajtának a népet. „El kell kerülnünk – mondta, hogy a parasztokban azt a hitet keltjük, hogy a földreform arról szól, hogy elveszjük attól, akinek van és odaadjuk annak, akinek nincs. Annak adunk majd földet, akinek állami érdekeink szerint indokolt adnunk.” Megjegyeztem, hogy a szlovákiai kapcsolatok azonosak a mieinkkel. Az volt a válasza, hogy a magyar sürgősség dacára meg tudják majd oldani. (Az én véleményem a Kramař-al, Brătianuval és másokkal folytatott beszélgetéseim után, hogy az agrárreform ügyben még legalább két paragrafust be kell iktatnunk: 1) az államnak jogában áll x év alatt kisajátítani minden x hektárnál nagyobb birtokot, legkevesebb x hek-

tárig, parcellázás céljára; 2) a megalakítandó agrárbankok támogatják a szabad kézből vásárolt birtokok vásárlását, hogy a kisajátított birtokok földjét a parasztok megvásárolhassák).

Megszabni a legkisebb és a legnagyobb birtokok kialakításának méreteit legalább olyan károsnak látom, mint a szabad vásárlás megtiltását. Lengyelországban 20 év, Romániában pedig 10 év lenne a rendezésre szánt idő.

Erőteljes családi parasztgazdaságok és középbirtokosok nélkül hogy akarsz hagyományt és kultúrát őrző családokat alkotni? A hivatalnokok és a proletárok nem tudnak öntudatos népet alkotni, azok az állam igájába fogott, alázatos lelkek, vagyis kincstárfüggő és örök elégedetlen horda, amelyek akármilyen demagóg jelszó mögé odaállnak. Nem is említem a termelés csökkenését és az ipari munkásság helyben topogását stb. Ettől a reformtól függ a mi jövő felemelkedésünk. Az amit Grachitól Leninig senki sem tudott jól megoldani, hadd gondoljam azt, hogy bármilyen szemfüles és otthonos legyen az agrárkérdésekben, tehát Osvadă sem fog megoldani kéthónapnyi, kereskedői eltévelyedésekkel megszakított elemzés után.

Elmegy majd ide-oda, az erkölcsi felelősség viszont örökre a te nevedhez kötődik majd.

Amikor elmondtam Kramař-nak, hogy egyesek (nem merem azt mondani, hogy Bontescu) úgy gondolnák, hogy 1913-as földértéken sajátítsunk ki és 1919-es koronában fizessük ki, nevetésre fakadt: „akkor jobb azt mondani, hogy elorozzuk, elkobozzuk”. Mi piaci áron fogjuk kifizetni. És Czernint? Őt is, az ő földjeit sem kobozzuk el, a senkiét sem, mert nem engedhetjük meg magunknak, hogy a világ előtt kockára tegyük a jó hírnévet!

Elmondtam neki, hogy én azon a véleményen vagyok, hogy Széll birtokát el kellene kobozni, és álláspontomat indokoltam is, de ő úgy véli, hogy a haszon nincs egyenes arányban tettünk erkölcsi veszteségével. (Azóta többször átgondoltam a helyzetet és rájöttem, hogy a magyarok fellázítanák az egész világot ellenünk, ha Victor Osvadă ideáit valósítjuk meg. Kérlek tehát, hogy mielőtt ők ide érnének, nehogy bármi kiszivárogon az agrárreform tervéből.) Kramař-al Hodžáról is beszéltünk. Azt mesélte, hogy a decemberi egyezkedésen egy kicsit melléfogott. Én megpróbáltam meggyőzni, hogy a magyarokkal csak a saját módszereikkel lehet zöldágra vergődni.

Meglátogattam Take Ionescut. Azt reméltem, hogy elfogad egy ebédmeghívást, ahol hárman, Brătianu, ő és én leülhetünk egy asztal mellé beszélgetni. Nem sikerült, mert a saját híveitől fél. Talán meggyőztem arról, hogy Brătianut elveszíteni ma olyan örökség ábrándja, amelynek az ellen-

zékiség izgalmaiban túlterhelt zálogát lehetetlen kiváltani a mai kormány-
nál kevesebb ígéretekkel.

Megígérte nem csak jóindulatú semlegességét Brătianuval szemben,
vagyis a békétárgyalások dolgában, hanem „nem hivatalos támogatását” is
néhány dologban. Ugyanúgy, mint Goga, aki a tegnapelőtt, végre, először,
amióta itt vagyok, meglátogatott. Azt mondta, hogy áthozza a feleségét
Milánóból, azt követően pedig elutazik Szébenbe. Nagygyűlést szervez Ko-
lozsvár főterén, ahol azt üzeni majd a magyaroknak, hogy: „A nagyvilágból
jövök. Bele kell nyugodnotok a sorsotokba. Itt egyezzünk meg.”

Elmagyaráztam neki, hogy a Kormányzótanács, mi, az itteniek, nem tu-
dunk beavatkozni egy párt dolgaiba, és nem fogadhatunk el az alkotmá-
nyozó gyűlés előtt bársonyszéket sem egy „nemzeti” kormányban. (Jó len-
ne, ha a Kormányzótanács közzé tenne egy tájékoztató határozatot, hogy
legyen már vége az örökös vádaskodásnak Stroescu, vagy a mieink közül
bárki részéről.)

Tache¹⁶⁹ Ionescu végre megígérte, hogy lecsendesíti otthoni híveit és
nem is utazik haza Bukarestbe.

Szatmárból, Szilágyból, Biharból nem veszünk román területeket an-
nak ellenére, hogy az 1916. augusztus 17-i szerződésben leírt határt egy
kicsit keletebbre vonták.

Torontálban a felső sarkat a magyaroknak adnák Nagyikindát is bele-
értve. Nekünk egy 6-10 km-es sávot a Tiszáig, hogy kikötőnk legyen ott. A
többit a szerbeknek.

Én tántoríthatatlan maradok annál is inkább, hogy ennek a tervnek az a
titka, hogy mi, lemondva a szerbek javára a keleti részekről, megkapnánk
azt, amit a magyaroknak szántak.

Félek attól, bár minden eshetőségre felkészültem, hogy a magyarok
ideérkezése után, keményen kell majd küzdenünk az otthoni hadi cselek-
ményeikkel támogatott intrikáik ellenében. Ezért tettünk meg minden nap
mindent, ami erőnkből kitelt, hogy elérjük a magyar csapatok visszavoná-
sát és a mienk előnyomulását. Szatmár–Nagykároly–Várad–Arad vonalért
kétségbeesetten csatázni fognak még a magyarok. A tét: erdők, bányák,
közlekedési útvonalak. Az amerikaiak nagyon fogékonyak a gazdasági ér-
vekkel megtámogatott nagylelkű ötletek iránt. Az angolok hasonlóképpen.
Ezért kértem a rádiótávíróon legalább 5, statisztikákban (Iosif?¹⁷⁰), bánya-
ügyekben (?), erdőgazdálkodásban (Marțian vagy másvalaki), állami pénz-
ügyekben, közlekedésügyekben jártas embert. Nem válaszoltál. Mikorra
várjam? Kérlek, küldd mihamarabb őket. Horia Petrescut táviratilag kihív-
tam. Nincs emberem a kancelláriában a futáryanagok előkészítésére, és
kellene egy újságíró, aki a *Patriának*¹⁷¹ készítené az anyagokat.

Brătianu mindig sokallja a csapat létszámát. Fogalmad nincs, hogy az országbeli testvérek csoportjaiban mennyire szervezetlen és alkalmi a munkafeladatok elosztása. Én nem tudok így dolgozni. Şchiopul, Ghiţă Popp és Crîşmariu elutaztak Comnennel Bernbe. Escát itt tartottam, és alkalmaztam Nicolae Bogdant is (Tincuţa férjét). Ők és Mocioni tallózzák a magyar újságokból az antant ellenes írásokat. Egy „Isten hozott!” jellegű kiadvány lesz a kivonatokból. Vuia¹⁷² inaszakadtában fordít. Caius szervezi a találkozásaimat, meghívásaimat, a beszámolóimat, elfut Brătianuhoz, a követségre. Coltor a papokat látogatja. Moroianu a hírlapírókat hívja össze. Magam is százfelé szakadok. A bizottságokra Şerbannal¹⁷³ maradtam. Szerencsémre ez az ember öngyilkos szenvedéllyel veti bele magát a munkába éjt nappá téve, mint egy félisten abban a hitben, hogy gyöngye szervezetében bikaerő lakozik. Brătianu fősvény, mert eddig 10 milliót sem tudott itt összeszedni.

Beszéltem Danielopollal, Creangával és Şerbánnal. Ha küldenél pár milliót aranyban, a zálogházban háromszorosát kapnánk készpénzben. Az itteni pénzemberek mindjárt készségesebbek lennének. A tegnapelőtt az a hír járta, hogy Franciaország mégiscsak hitelez. Amerika azonnal fölszabadította a zárolt 50 milliós betéthitelünket.

Tégy, ahogyan jónak látod, de szabadíts ki az örökös koldulási kényszerből, mert ha garasoskodunk, mások előrefutnak, és milliókat, százmilliókat fizetünk majd rá, mert rossz időben ráültünk néhány tíz- vagy százezerre.

Amerika küldi majd a gabonát. Április végére beérkezik Constantjára. Vetni nem tudunk majd belőle, megesszük.

A szokásos anekdoták, érdekes részletek, fontos kapcsolatok (Coltor közvetítésével szerződés a papokkal, és a szabadkőművesekkel). Majd máskor leirom, mert ismét éjfélre jár. Meg kell mondanom, hogy most is a konferencián jár az eszem.

Marakodnak, mint a kutyák a koncon. Az utcán meg barátságosan mosolyognak egymásra. Egyszerűen nincs módszerük munkaszervezésre. Változtatgatják a napirendet vagy azért, mert nem volt egyértelmű, amikor összeállították, vagy, mert olyan ügybe botlanak, amire nincsenek felkészülve. Rátartiak arra, hogy mindenről tudnak, mindenhez értenek, de különösképpen az amerikaiak, és sok vonatkozásban az angolok sem értik a kontinensen jellemző pszichikai tényezőket, a szociális, a politikai meg a gazdasági összetevőket sem. Arra ébredsz, hogy egy mai hír átírja a tegnapit, a holnapit meg a maít.

Ismétlem: nem az irántunk való rosszindulat, hanem a hiányosságok összessége a zavartkeltő, s ennek vagyunk mi, a lengyelek, a cseh-

szlovákok, a jugoszlávok és a görögök, de az olaszok és a franciák is a szenvedői.

Nem marad egyebünk, mint gazdaságból és hadi ügyekben felkészülni amennyire lehet, a magunk erejéből. Lassan csak kisajtolunk egyet, s mást innen, de föl kell készülnünk, hogy a nekifeszülésben magunk tegyünk igazságot, és a megfelelő időben védekezzünk a bolsevikok ellen az ukrainai oldalon, a magyarokat át kell kényszerítenünk a Tiszán, a szerbeket pedig a Duna túlsó oldalára. *Si vis pacem para bellum*. A szerbek, amilyen balkániak, az engedetlenségükkel jobban imponálnak a nadrágos vénasszonyoknak, mint mi, rendtartó, és fegyelmező tényezőként. A korrupciójukkal és harcias fényképeikkel hetvenkedő magyarokat maholnap szövetségesként kezelik, ha nem tudjuk időben lebunkózni őket. Őket csak aláírásra hívják ide, de te tudod, hogyan tudják csúrní-csavarni a mondandójukat. Arra az időre készítem a papírfegyvereimet, te töltesd fel acélokból a tárlókat, mert az az igazán tiszteletet parancsoló. Szeretettel öllelek, feleségem tisztelettel üdvözl. *Alexandru*

VI. 1919. április 2. (részlet¹⁷⁴) Ennek a konferenciának – „*la vieille dame*”¹⁷⁵ – ahogy Foch nevezi őket – csak a tettek imponálnak. Rengeteg az antant politikai vezetői között az üresjárat az érdekek különbözősége okán. Az angolok és az amerikaiak mindent elértek, amit akartak: a tengereket. A tengereket és a gyarmatokat megszerezték és így felszámolták a német kereskedelmet. A nép megunt a háborút, a munkások nem vállalnak több áldozatot, a francia parlamentben a szocialisták a szónoki emelvényről bolsevizálnak. Clemenceau, Pichon, Lloyd George, Wilson *tutti quanti*¹⁷⁶ – idős emberek. A franciák féltik a győzelem gyümölcseit, részben a bolsevizmustól, részben attól, hogy nem tudják kisajtolni a németektől a várt összegeket. Az angolok és az amerikaiak e tárgyban nem veszítenek. A franciák félnek egy esetleges egyesült Németországtól is. Innen származnak a nagyok széttartásai. Orlando hol ide, hol oda sodródik. Foch, Weygand, a brit, az amerikai és az olasz tábornoki kar, tehát a katonák a mi oldalunkon vannak. A politikusok viszont végtelen vitákba keverednek és képtelenek az általunk sürgősnek vélt kérdésekben egyértelműen dönteni. Milyen tekintélyt vívtunk volna ki magunknak, ha ma a csapataink előnyomultak volna, a magyarokat átkergetik a Tiszán és megszállják Budapestet, hogy lefegyverezzék a magyarokat! Nem az a kérdés, hogy meg kell-e tennünk ezt vagy nem, hanem hogy van-e elég erőnk hozzá, vagy nincs! [...]

Leeper Madge embere, aki most Bukarestben Take és Goga dolgában sürgölődik és engedményekért szónokol a Bánát ügyében. Ennek az angolnak, aki a királyné szülész¹⁷⁷ volt, a mi ügyünk üzleti tranzakció, és nyerni

akar rajta. Leeper a barátja, s talán üzlettársa is. Nem Goga bízta meg Leepert, hanem Leeper talált Gogában egy balekot, hogy a tízes bizottságban Torontál elfaricskálásáért álljon ki. Én bármit megbocsátok egy tapasztalatlan fiatalembernek, s különösképpen Dr. Rațiu¹⁷⁸ kedvencének, de figyeljünk oda, és inkább bízd meg egyébbel addig, amíg beérik. [...] A szászok kijövele nem időszerű addig, amíg itt tart a Németországgal kapcsolatos feszültség. [...]

Hogy ítéletem az előbbieken nem alkalmi bosszúság következménye, jellemzem a két embert (Take Ionescut és Brătianut – sz.) úgy, ahogyan én azt érzem.

Take Ionescu egy zseni, de hogy főnök lehessen, arra kényszerült, hogy olyan, kisebb-nagyobb, elvi engedményeket tegyen, amelyek fenntartásról mi nem mondhatunk le. Az Ó-Romániában lévő stílustalan helyzet eredménye, hogy minden jó konzervatív vagy liberális tényezőt a történelmi pártok, és azok főnökei szolgálatában találtunk. A főnökség ezekben a kemény kezekben van. Ez oknál fogva ahhoz, hogy előre juss, válogatás nélkül bárkivel, akár rossz hírű alakokkal is szövetkezni kellett. Ez a politikusi magatartás rengeteg pénzbe került. A pénzt a zsidók adták, a jövőben is ugyanonnan, illetve amerikaiaktól, angoloktól jön majd a pénz. Azt remélte, hogy az antant támogatásával leteríti Brătianut, ha a Bánát ügyében szélirányba fordul.

Brătianu a vidéki román őspéldánya, annak minden örökölt jó és rossz tulajdonságával. Eleven, ékesszóló, ravasz és kis dolgokban is, de kiváltképp nagy ügyekben csökönyös. A makacssága igen bosszantó a vele való együttműködésben, de kimondhatatlanul hasznos, sőt igen jó tulajdonság akkor, amikor fontos dolgokról, vagy elvekről van szó, s ilyen például a Bánát ügye.

Érzem, látom és elismerem a nagyságát, és ezért kedvelem jobban, mint Takét. Utóbbi, a hatalom iránti sóvárgásában maga köré gyűjtötte az opportunistákat és a maga pecsenyéjét sütögeti.

Brătianu valódi politikus, a másik leleményes ügyvéd. [...]

*

Feljegyzéseinek egy késői változatában¹⁷⁹ Vaida-Voevod visszatér a korabeli politikai közélet meghatározó alakjainak a jellemzésére. A sor Alexandru Marghilomannal bővül. A maga helyét azonban nem tudja igazán megtalálni. Idegen ebben a környezetben, mint látni fogjuk a 3. Bukarest fejezetben, de egy ideig az új provinciák minden képviselője így van vele. Néhány mondata, amelyek megítélése szerint a „nem európai módon” történt leváltására utalnak, sejteti, hogy kényelmetlen és véget nem érő történet lesz beilleszkedni ebbe a környezetbe. Az ide bevágott, ponto-

sabban a szöveg keletkezése szerinti sorából előrehozott részlet egyfajta eligazítása lehet a román delegáció sajátos cselekvéseire az értekezleten.

Fájdalom, hogy részben a Brătianu nevéhez fűződő liberális párti me-rev, szektás kizárólagosság, másrészt mindkettő politikusi különállásuk büszkesége kizártak minden lehetőséget arra, hogy közöttük bármilyen együttműködés létre jöhessen a konferencia ideje alatt. A kölcsönös vá-daskodás nem szűnt meg közöttük csak párizsi elutazásuk után. A Take és Ionel közötti vita valahogy kezelhető volt, annál haszontalanabb volt vi-szont a partizán takisták, azaz a Take Ionescu támogatóinak a viselkedése. A különben rokonszenves Paulică Brăteșanu, a legóvatosabb békítési kísér-letre, vagy csak Brătianu nevére is teljesen kiborult. Goga l'art pour l'art kedvenc cselszövéseit folytatva cinikus megjegyzéseket Brătianura, amikor az szóba jött. A bánáti Bocu Brătianu balkezességének minősítette a Bánát egy részének az elvesztését. Brătianu a bukaresti liberális sajtó útján, a konferencia ideje alatt pedig sajtónyilatkozatokban Take Ionescu számlájá-ra írta a „Bánát elvesztését”. A vád alapja az a mondva csinált érv volt, hogy Take Ionescu még a konferencia megkezdése előtt találkozott Pašić-csal és egyeztettek egy esetleges 50 km sugarú „hídfo” kialakításáról Bel-grád előtt. Egy egyszerű, egyezséget kereső, nem hivatalos eszmézere volt. Az otthoni „közvélemény” viszont, ahelyett hogy a három kiváló ál-lamférfinak (Brătianunak, Marghilomannak és Take Ionescunak) az ország érdekében végzett munkájuk elismeréseként, hazafiságát emelte volna ki – Brătianunak elismerve, hogy kormányfőként mesterien kormányozta há-borgó vizeken az országot a semlegesség idején, Takét kitartó „antantba-rátságáért” emlegetve –, a kötekedő kórus Brătianut azért támadta, mert „elvesztette a háborút”, Marghilomant „árulásért”, Take Ionescut mert „eladta a Bánátot”. Mindenikük kiváló képességű, nagy műveltségű és a politikában jártas, cselekvéseiben megfontolt ember volt, akik bölcs bele-törődéssel túrték a felületesen ítélő, nevetségesen gonosz, és ostoba bírál-atokat. Mindenik tudta, hogy a hálátlanság nem csak hogy „helyi szokás”, hanem mindenkor minden népre jellemző és nincs nagyobb történelmi hazugság, mint: *Senatus populusque romanus beneficiis atque injuriae memor esse solet*¹⁸⁰. Évezredekkel később bebizonyosodik, hogy: *Proprium est generi humano odisse quem laedere*¹⁸¹. Végül, mind a hárman a törté-nelmi pártok meghatározó és megbecsült vezetői voltak. Take Ionescut azért jobban kedvelték és egy hónapig élő kormányfélének az élére állha-tott. Szerencsés természete lévén, jól elviselte a bizalmatlansági szavazást az Averescutól örökölt képviselőházban. Az összeesküvést jól előkészítet-ték. A szégyentelen könyökölés csúcsteljesítménye Goga volt, aki a szónoki emelvényről a szavazást indítványozta. Ő, aki a magyar uralom alatt is, ké-

sőbb meg Párizsban Take Ionescu pénzforrásainak legnagyobb költekezője, s így a leghangosabb is volt.

Marghiloman teljes elégtételt vett Brătianu támadásai és a liberális, illetve áldemokrata sajtó ellenében a kormányprogramom vitáján, a *Házban* elmondott nagy ívű beszédében. A még tapasztalatlan, új képviselők, akiket még nem fertőzött meg a politizálás vírusa tárgyilagoson értékelték Marghiloman mondatait és sűrűn beletapsoltak a beszédbe. Egyedül Lucaciú atya tüntetett. Föállt, elhaladt a szónoki emelvény előtt és oda-bökte az emelvény felé: „Nem hallgatunk meg, áruló! - és kivonult a teremből. Senki nem követte.

Brătianu a helyzet ura maradt a konferencia befejezéséig. Iași-ban lemondott¹⁸² és hagyta, hogy Marghiloman álljon a helyére Bukarestben *in partibus*¹⁸³, mint „áruló” miniszterelnök. Továbbra is kivárt és árnyékemberét, Coandă tábornokot ajánlotta kormányfőnek. A Bánát és a kisebbségi egyezmény ügyét ügyesen felhasználta Take Ionescu hiteltelenítésére. Így vált Marghiloman után árulóvá ő is. Averescut kellett még kilőni, az én kormányzásom csak egy epizód volt, ami közben sikerült rám bélyegezni, hogy „bolsevik”. Maniu nem ült fel a „lojális Ferdinánd király” sőtőrácsára, de kitapasztalta közben, hogy a rács alá Știrbei lapátolja a szemet, Brătianu pedálozza a szelet, a nyársra húzott bárányt pedig Őfelsége Mária királyné ápolat kezei forgatják.

Be kell azért vallanom, hogy egyikünk sem, akik megfordultunk a miniszterelnöki székben Brătianu kötélhúzásai nyomán, de együtt sem tudtuk volna olyan jól csinálni, mint ahogyan ő cselekedte a semlegesség évei alatt, majd a békekonferencia elhagyása után. Mert ő ismerte az országot és annak népét. Take Ionescu túlságosan européer volt. Marghiloman „francia”, Averescu a politikában járatlan, akit ide-oda cibáltak a parvenük, Goga és Tăslăuanu és a cinikus és okos Argetoianu. Mi pedig, Maniu meg én, túlságosan türelmetlenül akartuk honosítani a jogállamiság és az alkotmányosság módszereit az új államban. Brătianu viszont tudta, hogyan kell kormányozni, hogy a magányosok is vélt érényeik szerint magukra találjanak a pártban és hogyan kell lecsillapítani a naiv nagyérdemű botrányvágyát. Egy rutinos államférfinak, azon kívül, hogy hatalmas esze van, élénk fantáziája is kell, hogy legyen kitalálni a botrányra folyamatosan éhes és a közvélemény táplálására, illetve a köz javára eredményes cselekvéseket. A polgárok félnek attól, hogy szubjektív habitusuknak megfelelően, vagy akár választott pártjuk álláspontját vállalva, valamely vitában ellentmondásba keveredjenek. A főnököket alkotmányjogilag szavatolt immunitás védi a „szabad sajtó” rágalomhadjárata ellen. Az újságírók jól kiválasztott csoportja révén Brătianu olyan kiváló tollú vezérkarral rendelkezett,

akik mesterien forgatták pennájukat az ellenfél testében, anélkül hogy a kegyelemdőfést megadnák neki. Nem zárta el a lehetőségét annak, hogy az illető belépjen a liberális pártba, picit szélhámos, picit áruló takista, konzervatív, vagy averescánus köpenyegét váltva makulátlan liberálissá változék. (Pl. Th. Florescu¹⁸⁴, Stelian Popescu¹⁸⁵ stb.) Ezen kívül Brătianunak sziklaszilárd szövetségese volt Ştirbei, akinek a nővérét időben elcsábította a Marghilomannal között házasságából, s így biztosította magának a királyi pár folyamatos együttműködését. Milyen könnyen el tudott távolítani – bolsevikként! – amikor az országból hiányoztam és hírért vették, hogy tárgyalást kezdeményeztem a Szovjetunió képviselőjével! Amilyen félenk volt, annyira egyértelműen elmagyarázta nekem a király.

A kitérő után azt hiszem, hogy egy picit másképp olvassuk majd tovább a levelet.

*

A bolsevik-veszély egyre fenyegetőbb ebben a békecsináló bizonytalan-ságban. Mindenki Lenin eszméiről beszél, és bár utópiáknak véli, igen érdekeseknek ítéli. Ha ez még 6–12 hónapig így megy, arra ébredhetünk, hogy Vilmos császár is átigazol bolseviknak. Ma Rubin szerkesztővel egy ezüst cigarettatárcában fogadtam, hogy október 1-jéig Vilmos ismét élő tényező lesz Németországban.

Brătianu nem tudta elérni, hogy Wilson fogadja. Lloyd George-hoz is csak a múlt pénteken kapott meghívást. Így kezelnek bennünket, kicsiket. Kramaf teljesen kiborult. Én lassan igyekszem előre. [...]

A szebeni gráciáknak küldöm a teniszlabdákat és két, pokolian drága, írógépet. Az újságírókat, amíg nálatok vannak, fizessétek koronában, hogy ne veszítsünk az átváltáson. Ahogy jelzik, hogy már úton vannak, Hughes-távírón értesítsd Mihait az érkezés napjáról, hogy Hillard, aki Bukarest felé tart, és a *Times* megbízásából jön Szebenbe, tudja, hogy mikor induljon.

Üdvözlöm minden barátomat.

Moşoiu¹⁸⁶ tábornokot tisztelettel üdvözlöm, és azt kívánom, hogy leváltása és helyettesítése kockázatát is vállalva, kergesse már végre át a magyarokat a Tiszán.

*

Kérlek, adj egy interjút vagy egy más nyilatkozatot, kb. ebben a gondolatmenetben:

Alávetjük magunkat a konferencia határozatainak, mert ezek fedezik a Románia és Franciaország közötti megállapodást. Ha azonban a konferencia nem veszi figyelembe jogos kéréseinket, aligha veszünk részt a Népszövetségben, ahol arra kényszerülhetünk, hogy érdekeink ellen cselekedjünk stb.

Tévedésből jelent meg a Bánáttal kapcsolatos interjú. Nem cáfolunk, hanem egy másik interjút várunk. Djuvara tévedett. [...]

Smuts tábornok a négyek határozata szerint elutazott¹⁸⁷ anélkül, hogy jelezték volna nekünk, a jugoszlávoknak vagy a csehszlovákoknak.¹⁸⁸

A királyné értesülései szerint arra van mandátuma, hogy a helyükre parancsolja a magyarokat. Máshonnan származó értesülés szerint rendkívül makacs, szűk látókörű ember, akinek az a megbízatása, hogy tárgyaljon a magyarokkal, értelmezhetően a mi bőrünkre.

Mi itt mindenre föl vagyunk készülve. Valószínű, hogy Bukarestbe is elmegy. Erre az esetre:

1) Ne tárgyaljatok vele hivatalosan, mondjátok azt, hogy csak a Párizsban lévő delegáció hatásköre békeügyekben tárgyalni. Brătianu nélkül nem tudtok semmire válaszolni.

2) Fogadjátok figyelmesen, de ne hivatalosan. (Erről, ha Diamandi Cherciuval nem érkezett volna meg, figyelmeztess Pherekýdét is.) A csapatok mindenképpen menjenek előre. *Alexandru*.

VII. Párizs, 1919. április 7-én, éjjel 2 órakor.¹⁸⁹ A minap beszélgettem Franklin-Bouillon-nal a parlament külügyi bizottságának elnökével. Őszinte barátja a mi ügyünknek, aki a nehéz időkben is támogatott bennünket. Megígérte, hogy akkor, ha nem változnak a dolgok, szorgalmazni fogja, hogy Franciaország álljon a kis nemzetek élére, és követelje ki számukra Amerika és Anglia elismerését. Pár nap múlva újra találkozunk.

Tegnap részt vettem a delegátusoknak az észak-franciaországi letarolt tartományokban szervezett szemleútján. A szörnyűségeket, amit láttam, egy más fejezet. Mindenkinnek, aki elégedetlen a háború utáni állapotokkal, látnia kellene, hogy ott mi van. Könnyebben viselné a sorsát. Alkalmam volt Venizelos-szal, egy szerb delegátussal és két lengyellel beszélgetni. Közös cselekvésre kértem őket. Megvan bennük a hajlandóság. Fontosabb volt az eszmecserém két amerikaival. Az egyik a Népszövetség statútumbizottságában dolgozik, a másik Lansing hivatalában. [...]

Bizottságok alakultak, amelyekben nincs képviselőnk, de a mi sorsunkat befolyásoló javaslatokat is tesznek anélkül, hogy legalább egy konzultatív szavazat erejéig megkérdeznének. Milyen önrendelkezés ez?

Pesten egy hónapja bolsevizmus van. Bebizonyítottuk. Végül az történt, amit megelőlegeztünk. Most, ahelyett, hogy tanácskoznának velünk, simán mellőznek. Egyik napról a másikra Smuts tábornokot Pestre és Bukarestbe küldték. Ha a négyes nem félt volna, hogy a sajtóba kiszivárog, egy sort sem közöltek volna erről a misszióról, s akkor az újságok híréből sem tudtuk volna meg a tábornok elutazását.

Mi és a szlovákok ismerjük a magyarokat. Mielőtt a magyarokkal tárgyalni kezd, előbb velünk kellett volna, hogy tanácskozzon, a mi bőrünkre menő ügyekben.

Andrássynak¹⁹⁰, aki közvetve tárgyalt Wilsonnal arról, hogy Párizsba jöjjön, nagyobb a befolyása az amerikai köztársaság első emberénél, mint valamennyi közép-európai kis népé, mert ő gróf? Andrássyt, ha Párizsba jöhetne, Wilson azonnal fogadná, Brätianut azonban, többszöri kérésére sem fogadta. A konferencia a mi mellőzésünkkel tárgyal, a négyes elhanyagolható tényezőnek tart, de amikor szükségük volt a mi vér- és anyagi áldozatunkra, akkor szövetséges testvéreiknek dédelgettek. Ha Wilson így bánna egy szolgájával, ahogy velünk, kis népekkel bánik, a szolga felmondana. Ránk tukmálni egy olyan békét, amely senkinek nem jó, és ráadásként papíron a Népszövetség elveit is, könnyű dolog, de meg kell majd találni azokat is, akik alávetik maguk a parancsoknak. Ami most történik, az a háború folytatása. Ez a konferencia a Waterloo-i csata előtt lejátszott bécsi kongresszus¹⁹¹ paródiája.

Mi a teendő? Hallgassanak meg! Alakuljon egy szövetségi bizottság paritáros szavazati joggal úgy, hogy a négy vagy öt nagyhatalom együtt annyi szavazati jogot kapjon, amennyit az összes kicsi nemzet, az elnöknek pedig legyen külön egy szavazata, hogy döntetlen esetén, döntésre vihesse a kérdést. (Mindenkinek egy képviselője lenne, aki rendelkezik nemzete összes szavazatával.)

A zsidókérdés nálunk gazdasági ügy. Erőszakos megoldása antiszemitizmust eredményezne. Erdélyben, a gyulafehérvári határozatok értelmében a zsidók is, akik a mi állampolgárságunkat választják, megkapják azt. Ezek azonban európai zsidók, sémiták, jó kereskedők. Az oroszországi zsidók, akik elárasztják Moldvát kozákok, szláv-turáni-mongol eredetűek, egynémely barbár. Ha nálunk *ipso facto* ez megoldódik¹⁹², akkor az országban is megoldódik. És így tovább.

Csupán részleteket vázoltam fel egy kétórás beszélgetésből. *Nota bene*, a zsidókérdés kiemelten foglalkoztatja az angolokat és az amerikaiakat, és sokat ártott nekünk. Sikertelenül megnyernem az amerikai szimpátiáját. Coandă tábornok – jóérzésű, tapasztalt, bölcs ember –, hasonlóképpen nyerte meg a maga beszélgető partnerét. Meghívtam őket egy löncsrre a következő napok egyikére, amit örömmel elfogadtak. (Rendelkezz, hogy küldjenek nekünk pár ezer cigarettát¹⁹³. Itt nagyon sokra értékelik az újságírók, meg a konferencia tagjai is.) [...]

Smuts-ot elkíséri Nicolson és Leeper. Ez utóbbi románbarát, már amennyire egy angol az lehet. British Military Representative to Austria Seton-Watson¹⁹⁴, Goga és Take barátja, tud románul, tudós, azt állítja,

hogy nem zsidó, de erről nem vagyok meggyőződve, és a román ügyekkel foglalkozó tíztagú különbizottság tagja. A bizottságban a szerbeket támogatja a Bánát kérdésében. Hivatalosan ne fogadjátok őket, de tisztelettel bánjatok velük, vigyék bankettekre, Szelistyre, kaszinóba stb.

Holnap fél 10-kor Brătianunál kell lennem. Ma találkozott Venizeloszal, aki meghívja a jugoszlávokat, csehszlovákokat, lengyeleket, hogy közös cselekvési tervet beszéljünk meg. Sok mellébeszélés után, mint mindenkor, amikor az országbeli románok egymás között vannak, búcsúzás közben Brătianu meghívja Mișut, hogy vegyen részt a másnapi beszélgetésen. Rákérdeztem: jöjjen én is? Ő: Nem, csak ketten megyünk. Érezte, hogy mondanék még valamit, és Mișu után lépett: „Mișu, hagyja, hogy a doktor jöjjön maga helyett”. Így mehettem el én is arra a beszélgetésre, amit magam kezdeményeztem rögtön a megérkezésünk után, de amit nem lehetett éppen az országbeliek ostobasága miatt összehozni. Többen fúrták is.

Az amerikai bank ügyét titokban tartják. Megtudtam azonban, hogy írtak róla haza, illetve, hogy „a családhoz közel álló” urak egyikének¹⁹⁵ ajánlatot tettek, hogy menjen Amerikába. Most csinálják a vagyonokat. Hogyan? Én nem igazán tudom, de számíthatok. A gazdasági társaságok tartják fenn a politikumot. Ha nem akarod, hogy Erdély, a Bánát és Magyarország románok lakta területei magukra maradjanak az aranyukkal, veselkedjetelek neki. Ti sokan és erősek vagytok, én egyedül, száműzetésben arra a szent napra várva, amikor úgy mehetnék el, hogy ne veszélyeztessem az érdekeinket. [...]

A front nem mozdul előre. Hass oda, hogy a minisztertanács kérdezzen rá Brătianura, vagy inkább Őfelsége tegye ezt, hogy miért nem adja már ki az előnyomulási parancsot két, de lehet, hogy több, minisztertanácsi határozat után sem? Brătianu tétovázó, és erősen befolyásolják a pillanatnyi hangulatai, amelyeket viszont a környezete befolyásol. Egyszer csak fölkiált, hogy miért nem megyünk előre! Majd amikor az újságokban azt olvasta, hogy előre mozdultunk, akkor rábólint. Hogy azonban határozott parancsot adjon ki, arra rávenni lehetetlen. Biztos lehetsz benne, hogy a konferencia, ha *vis maiort*¹⁹⁶ tudunk indokolni, egy szót sem szólna ellene. Így tettek a szerbek, és azóta jobban állnak, mint mi.

Mennyit kellett szenvednünk egy nagyképűségi hiba miatt! A király, mert véráldozat nélkül átjött a Dunán, Berthelot-nak *Mihai Viteazul érdemrendet*, Franchet d'Esperey tábornoknak, Berthelot főnökének ugyanakkor, egy kisebb érmet adott. D'Esperey megsértődött, és azóta Berthelot-t a kispadra ültette, bennünket pedig elszántan üldöz. Miközben a szerbek, a görögök szórják a kitüntetések, Brătianu és a király ezekkel a valós értékükhöz arányítva sokkal nagyobb szolgálatot tevő plecsnikkel is

spórol. El sem tudod képzelni, hogy még a legéremdúsabb tábornok és politikus is mennyire áhítja a kitüntetések. Azt javasoltam Brătianunak, hogy Wilsont, mielőtt visszamenne Amerikába az Akadémia válassza tagjai közé, vagy legalább egy egyetemi doktori címet kapjon népi motívumokkal díszes oklevélen. „Előbb lássuk, hogy miként viszonyul a mi dolgainkhoz.” Ez volt Brătianu válasza. Első kézből származó értesüléseim vannak, hogy Wilson nagyon örülne egy ilyen ajándéknak.

A Bánát ügyében a tízes bizottság eldöntötte, hogy a Maros torkolatát a magyaroknak adja, Makótól keletre húz egy vonalat, Versecet és Fehéregyházát is befogva, Bázisig. Ettől nyugatra a területet a szerbek kapják. Észak-nyugaton: Szatmár, Károly, Várad, Arad, Temesvár nekünk marad. Gyula nem. Ezt javasolja a tízes bizottság. Az értesülést kezeld bizalmasan, de ennek megfelelően gondolkozz a Kormányzótanács, illetve a hadsereg taktikáján és stratégiáján.

Az olaszok hajlandók saját kezdeményezésre átadni gépészeket a vasutak számára. Brătianu Erdély dolgában egyetért. Írd meg, hogy hányra és milyen szakmákban van szükségünk rájuk. A jugoszlávoknak a csehek segítettek.

Nem sikerült Brătianutól egy időpontot kialkudni Coltornak, hogy adja elő a konkordátum dolgát. Igaz, nagyon elfoglalt. Azt mondta, hogy nem ismeri a kérdést, és nem is akar vele foglalkozni, sok egyéb, sürgősebb dolga van. Ez idő alatt a jugoszlávok, ahogy értesültem, tárgyalnak Rómában, a franciák mindent elkövetnek, hogy mentsék a helyzetet Elzászban. Nehogy veszítsünk a sok vacakolással. Most sokat elérhetnénk, mert a katolikusoknak igen jól megy Magyarországon. [...] *Alexandru*

Egy rövid, kiegészítő kitérő: a kisantant

VIII. Párizs, 1919. április 10. (részlet¹⁹⁷) Tegnapelőtt, kedden részt vettem a kicsik tanácskozásán: Venizelos, Politis, Romanos (görögök), Kramář és Beneš (csehszlovákok), Dmowski (lengyel), Trumbić (jugoszláv), Brătianu és én.

Egyetértettünk abban, hogy be kell nyújtanunk a négyesnek egy folyamodványt, rövid emlékeztető alakjában. Brătianu uralta a helyzetet. Tegnap, szerdán folytattuk, Politis kiosztott mindenkinek a dokumentum tervezetéből egy-egy példányt. Brătianu belejavított. Elfogadták. Azt kérjük, hogy minden egykori ellenséget fegyverezzünk le és a nagyok adják a rendelkezésünkre a szükséges eszközöket. Trumbić azt mondta, hogy ők csapatokat nem tudnak adni. Még nincsenek elismerve, az emberek nem je-

lentkeznek a toborzókra, fenyegetik őket az olaszok, a bolsevikok (a Bánátban és a Bácskában) stb. Ma Venizelos átadta Clemenceau-nak a dokumentumot.

Az első olyan összejövétel, amely az egyeztetés lehetőségét komolyan felvetette. Többször találkoznak majd a konferencia idején, ez a kapcsolat végül kisantant néven valamelyest intézményesül és elhíresül a békekonferencia után. Vaida-Voevod az emlékiratában is kitér a kapcsolatépítés történetére. Olvassunk bele:

Pašić volt a szerb miniszterelnök és a szerb delegáció vezetője. Hatalmas, ősz szakállá az egész arcát elfedte, úgyhogy a kíváncsiskodó alig tudott az arcmozgásából valamit is kifürkészni. Tekintettel arra, hogy a szerb nyelven kívül csak azon értett valamit, amelyiken akart, igen megkönnyítette a helyzetét. Tagadhatatlanul nagy tapasztalatú, minden hájjal megkent sok csatában próbált balkáni politikus volt. Azzal az ürüggyel, hogy nehezen érti a francia nyelvet, a legszükségesebbre csökkentette egy-egy tárgyalás idejét, azt kérte partnerétől, hogy Vestnić, Trumbić¹⁹⁸, vagy Popović folytassa a tárgyalás számára kellemetlen felét, ők majd beszámolnak neki.

Vestnić szerb miniszter és diplomata folyamatosan a haragvó ember látszatát keltette. (Aristide Blank sógora volt második felesége révén.)

Popović Szerbia londoni megbízottja volt. Miután Pašić és Vestnić elutazott, majd Trumbić külügyér is elment, átmeneti időre Popović egyedül maradt. Együttműködtünk, mert magam is egyedül voltam. Megállapodtunk, hogy nem tárgyaljuk a Bánát ügyét. A négy nagy már döntött ebben a kérdésben, tehát fölöslegesen bosszantottuk volna egymást. Abban viszont megegyeztünk, hogy a Főtanács előtt, szóban vagy írásban, szolidárisak maradunk. Egyházi és iskolaügyekben viszont semmit el nem tudtam érni. Javasoltam, hogy a szerbiai román papság oktatására a román állam költségén nyissunk egy román teológiai akadémiát Belgrádban, amit egy román püspök vezetne. Ellentételezésként a szerb állam Temesváron alapítana szerb teológiát, ahol a szerb egyházközségek számára képeznék ki a papokat. Mindkét püspök a maga kerületében alapíthasson tanítóképzőket az egyházi iskolák szolgálatára. A szerb minden javaslatomat elutasította azzal, hogy minek kellene két ortodox püspökség ugyanazon a területen? Én a karlováci¹⁹⁹ érsekséggel példálóztam, amely alá a magyar uralom alatt a bánáti szerb egyházközségek tartoztak, a román parókiák pedig a karánsebesi román püspökség alá.

Megpróbáltam arra is rávenni, hogy a Főtanácstól járjunk ki egy olyan határozatot, amely kényszerítette volna Magyarországot, hogy változtassa meg a címerét. Megengedhetetlen volt, hogy a Duna, a Tisza, a Dráva és a

Száva folyók, a Mátra, Tártra és a Fátra hármass csúcsot és az utódállamokhoz átkerült más címertani jegyeket a magyarok kisajátítsák. Elmagyaráztam neki, hogy már az elemi osztályokban betáplálják a gyerekekbe a címertani szimbolizmus misztikáját és ezzel a grandmánia csiráit táplálják be a jövő nemzedékek lelkébe. Ez a magyar nemzeti sovinizmus, és ellentéte, a nem magyarok kisebbségi lelki zavarának alapja. Lélektani indíttatású tehát a nem magyarok közömbössége nemzeti kötelmeik iránt, sőt, az is megtörténik adott helyzetben, hogy szégyellik nemzetiségüket, nem egyéb ez, mint az elmagyarosítás előfeltétele. Az óvodák falán már ott volt a magyar címer. Tananyag volt a szimbolikájának, illetve a Szent Korona tan fogalomkörnek az értelmezése... A Szent Koronát alkotmányjogi fogalomként határozzák meg: az a magyar nemzet szabadon választott szimbóluma a megkoronázott király személyével egyetemben. Jelentése: 1. Magyarország népe, etnikai hovatartozásától függetlenül, a magyar nemzet alkotója. 2. A képviselőház képviseli ezt az egységet (cenzus, választási csalások, névszerinti szavazás stb.). 3. A király csak megkoronázása után gyakorolhatja jogait (esküjével fogadja meg, hogy tiszteletben tartja a magyar oligarchia privilégiumait). 4. Ilyenformán ezeket a privilégiumokat – szavatolja a hitbeágyazott szertartás rendje: királyi esküvételek, egyházi szertartások, a „szent” korona, a koronára illesztett – eldőlt – kereszt. A korona egy sokkal később kitalált legenda szerint a pápa adománya ezer évvel korábban „szent” Istvánnak, az első keresztény magyar királynak, aki majd fölajánlja országát Szűz Máriának, tehát Magyarország „Regnum Márianum”, vagyis Mária országa.

Nincs a földkerekségen olyan nép a magyaron kívül, amely osztály és politikai érdekei szolgálatára ennyire találékonyan csaló. Több alkalommal, valós példákkal bizonyítottam a magyar politikai rendszer praktikáit, hogy az én jó szerbemet rábírjam arra, hogy támogassa a magyar címer szimbólumainak a megváltoztatására tett kísérleteimet. Nevetve utasított el azzal, hogy: „Hagyd meg kisdéd játékaikat a címerállatokkal és a bosszúsággal, hogy a *mi* folyóinkra emlékezteti őket a címerük. Miénk viszont a terület.”

Meglepően azonos a szerb és I. I. C. Brătianu politikai felfogása. Brătianut is megpróbáltam meggyőzni a magyar címer megváltoztatásának fontosságáról. Ő is unott mosollyal végighallgatott és a végén megjegyezte, hogy „hagyd meg a magyaroknak a címet, mi maradunk a földdel”. Sem az egyik sem a másik nem vett annyi fáradságot, hogy felfogja a magyarok természetének a lényegét bár a jövőben – a kisebbségek jogállását megfogalmazó szerződés okán – bel- és külpolitikai megfontolásokból nagyon oda kell majd, hogy figyeljen mind a két ország. Megelégedtek mindketten azzal, hogy kiélvezzék a momentum győzelmét. Bizonyos értelemben kon-

geniális egyéniségek voltak, a 35. és 45. szélességi kör és a 20. és 30. hosszúsági fok közötti földrajzi területen született történelmi és társadalompolitikai fejlődés eszméiségeinek teremtményei. [...]

Trumbić szerb külügyér lett. A bécsi birodalmi tanácsban volt képviselő és a gyönyörű dalmáciai Ragusa Vecchia²⁰⁰ polgármestere. Szakmája szerint jogász. A feleségével együtt tartózkodott Párizsban. A dalmátokról egy régi bécsi mondás úgy tartja, hogy a velencei (és korábbi) időkből megőrzött olasz kulturális hatások okán, ők a szlávok franciái. (Bécsben a dalmáciai diákok általában olaszul beszélgettek egymás között.)

Trumbić jó vágású ember volt, elegáns, finom manír, szimpatikus természet. Sokat bajlódott Pašić és politikai elvtársai balkáni természetével. Igazi „Balkandiplomaten”, a mi bukaresti politikusaink hozzájuk képest, mindegyik külön-külön egy-egy Richelieu volt. Többször voltak közös dolgaink. Micsoda különbség az ő igazi európaisága és Pašić meg a hozzá hasonlók között! A Trumbić-csal folytatott tárgyalásaim és megállapodásaink ugyanolyan civilizáltak voltak, mint a dalmát Smodlakával, Cingriával stb., akik a maguk külön csatáikat vívták a belgrádiakkal.

És az összefoglaló szövegváltozat ugyancsak az emlékiratból:

A „Kisantant”²⁰¹ Venizelos kezdeményezésére született 1919. május 18-án. Meghívta a görög delegáció számára lefoglalt szállóban lévő irodájába az „utódállamok” képviselőit. Brătianu jelezte nekem is és együtt elmentünk a meghívásra. Csehszlovákia képviseletében ott volt Kramář²⁰², Lengyelországot Dmowski²⁰³, Jugoszláviát Trumbić képviselte. Venizeloson kívül ott volt még Politis²⁰⁴, görög delegátus, akkoriban a Bordeaux-i egyetem tanára. Venizelos javasolta, hogy maradjunk állandó kapcsolatban, hogy egyeztessük magatartásunkat a konferenciával szemben. Megegyeztünk, hogy naponta találkozunk a szerbek szálláshelyén, Trumbić tágas szalonjában, s ő lesz a vendéglátónk.

A jugoszlávok közül időnként mások is eljöttek a találkozókra. Közülük a dalmát Smodlacat és Cingriát említeném. Az elsővel – műtétem után – együtt laktam Bécsben a Zenz panzióban. Esténként találkoztunk, Frau Zenz szólt, hogy a szomszédnak orvosra lenne szüksége, s így elkerültük azt, hogy politikai kapcsolatra gyanakodhasson bárki. Párizsban újra kapcsolatba léptünk és rendszeresen találkoztunk a heti teán H. W. Steed²⁰⁵ és Madame Rose szalonjában.

A csehek közül Kramář volt az előretolt ember, mert Masaryk²⁰⁶ az árnyékból dolgozott a nagyok megpuhításán. Ismeretségünk Bécsből származott, ő volt a birodalmi gyűlésben a cseh ifjak pártjának a legtevékenyebb tagja. A világháború alatt felségsértésért perbe fogták és halálra ítélték, majd a császártól kegyelmet kapott. Jellegzetes szláv figura: kefefrizura,

bajusz, kecskeszakáll, kb. 175 magas, élénk temperamentum. Szlavofil páncélba öltözött oroszbarát, felkészült politikus. Attól félt, hogy Románia fegyvereket szállít Petljurának és a legalkalmatlanabb pillanatban is azzal gyötörte Brătianut, meg engem is – egy alkalommal a Champs Elysées-n sétáló feleségemnek is elmondta a félelmét –, hogy nagy tévedés lenne, ha tényleg megtennénk. Persze eszünk ágában sem volt bedugnunk az ujjunkat az orosz harapófogóba! Nevetséges volt látni az elszánt csehet a konferencia valamelyik bizottságában lábatlankodni. Ha meg is szólalt időnként: *monsieurs nous ne pouvons pas regarder avec les mains dans le poche que....*, vagy *meine Hern, wir können nicht mit den Händen in den Taschen zuschauen dass...*²⁰⁷ A fiatal francia írások titokban lejegyezték ezeket a gyöngyszemeket és elindították a jegyzetet az asztal körül. Ugyanilyen lazán kezelte, akárcsak Beneš, az ígéreteit is. A tisztességes és mindkettőjük fölött álló Milan Hodža²⁰⁸ elkerülték, ha lehetett. Minden kérésemet és saját ígéreteiket is megtagadva nem hívták meg a konferenciára. Jelenléte ott-hon, Szlovákiában, nélkülözhetetlen volt ugyan, de Hodža²⁰⁸ jól beszélt angolul és választékosan franciául, ami megóvhatta volna az érzékenyebb fülűeket Beneš erősen csehesen ropogtatott francia *que*-itől.²⁰⁹

És még egy részlet az emlékiratból, amelyet Vaida-Voevod fontosnak tartott alcímmel is kiemelni: „Az utódállamok megbízottainak együttműködéséről”.

1919. május 18-án Venizelos házában történt megállapodásunk után, a következő alkalommal a szerbek szállodájában, Trumbić szalonjában találkoztunk. Trumbić mellett a délszlávok közül mások is eljöttek, a lengyelek közül Grabsky, a csehektől Kramař, nagyon kevés alkalommal hiányoztunk C. Diamandi és én. Soha sem vett részt ezeken az összejöveteleken Brătianu, Pašić, Dmowski, Masaryk, Beneš, Venizelos, de minden összejövetelen ott volt Politis. Mindenki hozta a maga szövegét a konferencián éppen napirenden lévő ügyről. Miután megegyeztünk az alapgondolatban, következett a szöveg megszerkesztése. Politis öntötte azt nagy hozzáértéssel, minden fél óhaját teljesítve, végső formájába. Fiatal, barna, jóképű, a görögök kultúrájára jellemző, kellemes modorú férfi volt. [...] A bordeaux-i egyetemen tanított. Tökéletesen ismerte és használta a francia nyelvet és a francia jogi terminológiát. Így aztán teljesen természetes volt mindenkinek, hogy a konferencia elnökségének küldött beadványainkat ő szerkeszti meg. A körülményektől függően ez a „kis antant”, ahogyan később Take Ionescu tanácskozásainkat találóan elnevezte, amíg a „négy nagy” át nem tette a székhelyét Londonba, naponta, vagy alkalmasszerűen ült össze. C. Diamandi volt a leghatékonyabb munkatárs. A legtöbb gondot a délszlávok közötti széthúzás elsimítása okozta. A szerbek maguknak követelték nemzeti egy-

ségük megalakulásának érdemeit. Mi, Mișu, Antonescu, Diamandi, meg én, bármennyire különbözők voltunk a tárgyalásokon mindig egyeztetett véleménnyel vettünk részt.

Itt véget ér az egyeztető csoportról tájékoztató különböző szövegek tallózása. Olvassuk tovább a levél naprakész üzenetét:

Kedden (8-án) este Diamandi (volt pétervári miniszter), Brătianu megbízásából elutazott Bukarestbe. Brătianu egyik bizalmi embere. Talán lesz ideje Szebenbe is elmenni. Brătianu úgy rendelkezett, hogy tájékoztassa Bukarestet, hogy ha Prezan úgy ítéli meg, hogy elég haderő áll rendelkezésére, akkor ne várjon, induljon előre, akár Budapestig is. Az idő alkalmas. Mindenki a mi pártunkon lesz, bármennyire tiltakozna Franchet d'Esperey. A szabályos indoklást (indítékot) légy szíves építsd fel, és beszéld meg Diamandival, ha kell.

A szövetségesek felajánlottak egy katonai egyezményt. Az általuk javasolt feltételekkel nem fogadhattuk el. Brătianunál tanácskoztunk (Mișu, Coandă tábornok, Dumitrescu ezredes, Antonescu és én). Dumitrescu ezredes megbízást kapott a tárgyalásra azzal a kitéttel, hogy a hadseregünk saját parancsnoklás alatt együttműködik a szövetséges hadseregekkel. Bízom benne, hogy megállapodhatunk. [...]

A királyné látogatása, az ügy érdekében, kiemelt jelentőségű volt. Tevékenységének eredményei egyre inkább érzékelhetővé válnak. Nélküle valamennyi férfi együtt, több kérdésben – a hitelek ügyétől a katonai beavatkozásig – nem tudtunk előbbre jutni. Az ő közbelépése hihetetlenül sokat lendített a dolgainkon. Nem azt állítom, hogy ő érte el az eredményeket, de tudatosan ő teremtette meg az a légkört, amelyben sikerrel jártunk. Tudatosan, mert lenyűgöző szépsége mellett a megjelenése, gesztusai, beszédmódja, egész lénye ellenállhatatlanul hódító. [...] Ez a rendkívüli nő, több száz diplomata és egy hadtest munkáját végezte el. Ő napjaink legragyogóbb történelmi alakja marad.²¹⁰

A csekket nem tudom beváltani. Ha gondolod, küldj aranyat, azt zálogba teszem, hogy ne veszítsük el, és majd kiváltjuk, ha a valuta árfolyama kedvező lesz.

A mozdonyok úton vannak, egy hajó is különböző szerelvényekkel.

A hírt, hogy Marseille-ben 5 hadosztályt behajóztak volna, Dumitrescu ezredes nem erősítette meg.

A tegnap részt vettem a Erdélyiek Egyesülete utolsó összejövetelén. Iliescu tábornok elnökölt. Az egyesület feloszlatta magát. Én a Kormányzótanács nevében megköszöntem azt, amit ügyeink érdekében tettek.

Szombaton ebédre várom Franklin-Bouillon-t, Marin-t (képviselő) és Iliescu tábornokot. Este Steed. Vasárnap este a Moroianuval hozzánk utazó

újságírókkal vacsorázom. Goga, Leeper, Seton-Watson stb. nincsenek itt. Alexandru.

Amit elfoglalunk, az a mienk.

Tervek, dilemmák. Brătianut külön meg kellett győzni, hogy a tétovázó konferenciát kész tények elé kell állítani. A „mi” térfelünkön most féldíó van, mazsorettek produkálnak a pályán. Ideje megmutatni magunkat. Erdély a mienk, a Bánát, Bukovina és főképp Besszarábia még az asztalon van. Induljunk el, és vegyük birtokba Magyarország románok lakta területeit. Az indok, ürügy, magyarázat, ahogy tetszik kezűgyben volt: a magyar vörösök felvidéki portyája. Miért nem korábban? Kiderül.

Erdély Kormányzótanácsa a tavaszi hómenés idején fejezte be a késő ősszel elindított részben toborzással, részben a különböző harcterekről hazatérő császári és királyi, illetve honvéd ezredekben szolgáló román nemzetiségű katonák visszatartásával és nem utolsó sorban az olaszországi és franciaországi, sőt oroszországi légiókba szervezett alakulatok besorozásával két erdélyi hadosztály felállítását két-két dandárba osztott, három és négy zászlóalj erősségű ezredekbe. A bufteai (bukaresti) békével leszerelt és szétszórta, hadi eszközök és lőszerétől megfosztott román hadsereg újra hadrendbe állítása és felfegyverzése ütőképes haderővé a szövetségesek anyagi hozzájárulásán állt.

„Katonai helyzetünk nem volt a legjobb, hiszen a bukaresti béke a fegyver alatti katonák létszámának. A csökkentésére kötelezett. 1918 nyarán le kellett szerelnünk teljes mértékben a tartalékosokat és a milíciákat (népfelkelők), csak a négy utolsó évfárat – 1916, 1917, 1918 és 1919 – maradhattott fegyverben. A Besszarábiában összevont 9. és a 10. gyalog-, illetve az 1. és a 2. lovashadosztályt kivéve, a hadsereg többi része: a moldvai hadosztályok saját állomáshelyeiken, és a munténiai, dobrudzsai és olténiai hadosztályok is Moldva különböző régióiban állomásoztak. Viszonylag jól el voltunk látva fegyverrel és lőszerrel, de nem voltak fogataink sem a tüzéség sem a trén számára. A lovasságnak is alig voltak lovai, s ha igen, akkor az elégtelen takarmány miatt igen rossz állapotban. Moldva nem tudta ellátni a saját állományunkat sem és még ott volt a nagyszámú orosz katonai alakulat is a területen. A katonai tartalékellátó raktárakban lévő ruházati felszerelés csak az állomány igen kis hányadának volt elég. Élelmezési raktáraink megfelelőképpen el voltak látva és egy időre fedezhették volna a hadsereg szükségleteit, de a hadtápnak nem volt elég fogata a kiszállításhoz.” – írja emlékirata bevezető részében Mărdărescu tábornok.²¹¹

Az 1918. december végén felállt erdélyi csapatparancsnokság rendelkezésre álló négy, alig békelétszámú hadosztály a megszállt terület lefegyverzését végezte, rendtartó feladatokat látott el, az új közigazgatás karhatalmát biztosította. Az ország pénzügyei is aggasztóan ziláltak voltak 1919-ben. A költségvetés szinte kizárólagos forrásai az állami monopóliumokból származó fogyasztási adók és az import illetékek. Ki fizetett és főképp miből az idő tájt adót? Exportbevétel egyáltalán nem volt.²¹² Ez a magyarázata annak, hogy anyagi alku tárgya is lehetett a menni, vagy nem menni eldöntése. Február-márciusra tudott berendezkedni úgy a román megszállás, a szabatosan történelmi Erdélynek nevezett területre, hogy arccal nyugat felé fordulhatott.

Fontos volt az is, hogy közben mi történik a túloldalon. A napi jelentésekből április 15-én készül egy összefoglaló:

„A katonák között napról-napra, folyamatosan terjed a bolsevizmus. Egyedül a székelyek renitenskednek, de ez leginkább a tisztjeik iránti fegyelmetlenségben nyilvánul meg. A rablásokban és kegyetlenkedésekben is ők az előjárók, a románok legelszántabb ellenségei. A fegyelmetlen és a bolsevik eszmével átítatott magyar csapatok képtelenek összehangolt hadműveletekre. Ennek ellenére várható, hogy az ellenünk folytatott sovén izgatás okán jelentős ellenállásra találunk. A tüzéségük, bár ereje és lőszerellátmánya elégséges, pontatlan és ügyetlen.

A begyűjtött adatok szerint az önkéntesek toborzása várokozáson alul maradt, és befejezetlen. Az a benyomásunk, hogy a kiképzés és gyakorlatozó idő alatt, illetve addig, amíg a toborzás és a szervezés nem fejeződik be, nincs szándékukban tervezett támadás indítása. A magyar kormány csökkentette az arcvonalon az erőszakosan támadó kezdeményezéseket, hogy befejezhesse az új csapategységek szervezését, és hogy bevárja az orosz szovjet által ígért csapatok megérkezését, amelyekkel, előzetes egyeztetéssel összehangolt támadást indítanának ellenünk keleten és nyugaton is.

Ez idő alatt folytatódik a bolsevik hangulatkeltés főképp az általuk még ellenőrzött, románok lakta területeken. A Bánátban, kihasználva a francia ellenőrző csapatok létszámának a csökkentését, minden eszközzel folyik a bolsevik izgatás, néhol a visszatért magyar közigazgatás és a csendőrség támogatásával. Vannak olyan híreink is, hogy a bánáti magyarok Budapestről utasítást kaptak a helyi tanácsok (szovjetek) megszervezésére. Ilyenformán a Bánátban és kiváltképp Krassó-Szörény megyében aggasztóan romlik a helyzet, mert a magyarok a csendőrség és rendőrség szervezésének az álcája alatt igazi hadsereget szerveznek.”²¹³

Április 16-áról 17-re virradó hajnalon, 3 óra 15 perckor elindult végül a román csapatok általános támadása az arcvonal teljes hosszában. A harci

feladat: „előnyomulni a Huszt–Szatmárnémeti–Nagykároly–Nagyvárad–Nagyszalonta vonalig. Ha a helyzet előnyösen alakul, akkor folytatódik az előnyomulás a Szeged–Orosháza–Debrecen–Vásárosnamény vonal eléréséig, esetleg tovább is, a Tiszáig.” A két erdélyi hadosztály, 16. és 18. hadrendi számmal április 8. illetve 10-én tartalékként álltak be a biztosító és a támadó csapategységek mögé, a második vonalba. Az események sora tovább közismert.

A román csapatok 19-én Szatmáron voltak, 20-án délben Nagyváradon, Mátészalkán, kijutottak a Borosjenő–Gyarmat–Pankota vonalra, a tartalék 18. erdélyi gyaloghadosztály a Halmágycsucs–Cigányi–Zilah körletekben szállásol be. Dél tájban egy parlamentar csoport: két őrnagy és a, a Zilahon foglyul ejtett Rozin/Rosin százados (Liptai Ervin „egy őrnagy”-ról tud.) a 14. gyalogezred parancsnokságán fegyverszünetet kér Kratochvill ezredes megbízásából. Meg is fordítaná a fegyvereit. (Mátészalka–Vaja–Fábiánháza–Ecsed térségében állnak.) Átkísérték őket a 7. hadosztályparancsnokságra, ahonnan egyiket visszaküldték a válasszal: nincs alku, feltétel nélküli megadás, fegyverletétel az életük ellenében, az egyetlen elfogadható feltétel.²¹⁴

Április 21-én Nagyszőlősen vannak, 23-án Nagyszalontán, itt egy magyar tiszti különítmény visszafordul és a románok oldalán harcolt. 23-án du 5-kor Debrecen harc nélkül feladja, ugyanakkor Derecskére is bevonulnak a román elővédcsapatok. Egy hét alatt kijutottak a síkra, május 2-án a Tiszánál állnak. Átrendeződnek a sorok és a felelőségek. Moşiu Tiberiu tábornok, aki átmenetileg az északi csoport parancsnoka, április 21-től az elfoglalt területek katonai kormányzója. A hadművelleti területen fontos és időszerű a délről előnyomuló szövetséges (francia) csapatok és a román haderő által ellenőrzött terület határának a kijelölése. Az erdélyi csapatparancsnokság, a főhadiszállás 718/május 1-jei rendelkezésére hivatkozva utasítja a déli csoportparancsnokságot, hogy azonnal szállja meg Makót, amit az ott állomásozó francia század át kell, hogy adjon, mert a francia és a román csapatokat elválasztó vonal a Maros folyó. A két hadsereg együttműködésére vonatkozó instrukciókat a dél-keleti szövetséges hadsereg konstantinápolyi főparancsnokságáról, a magyarországi francia csapatok parancsnokságának küldött 777 sz./919 rendelkezés tartalmazza: „A román előnyomulás üteméhez igazodva, a Magyarországon állomásozó szövetséges hadsereg visszavonja a várostól (Makótól – sz.) északra lévő egységeit a román jobbszárny fedezésére. Ezek a csapatok nem avatkozhatnak be a Maros északi partján. A románok a csapatok ellátására használhatják a vasútvonalakat és az utakat, nem maradhatnak viszont Arad város területén, ha élelmezésért oda is mennének. Portyáik semmiképp ne

lépjék át a Maros vonalát.” Az utolsó esemény: május 1-én du. 2 órakor a 2. vadászadosztály parancsnoki állásában „a szolnoki ellenséges csapatok parancsnoka, Werth Henrik ezredes, két magyar tiszt kíséretében jelentkezett és átadta a magyar kormány, Wilson elnök közvetítésével elkészített, fegyverszüneti ajánlatát, amelyet megkaptak a Magyarországgal hadiállapotban lévő csehek és jugoszlávok is. Ebben az okmányban a magyar kormány elismeri a három említett ország területi követeléseit, kérve a harci események azonnali felfüggesztését és fegyverszüneti feltételek közlését. A fegyverszüneti ajánlatot felterjesztettük a főhadiszállásra.”²¹⁵

Párizsba egy-két nap eltolással érkeznek a hírek.

*

IX. Párizs, 1919. április 14.²¹⁶ A Moroianu által kísért újságíró csoport végre a rendelkezésükre áll. Isten segítsen, hogy a remélt sikerrel vezessék őket.

A berni sajtóiroda Comnen vezetésével ragyogóan dolgozik. Minden svájci lap, a *Havas*, a *Reuter* és a rádióügynökségek is a rendelkezésükre állnak, minden hírt közlik. Ezekből a hírügynökségi anyagokból táplálkozik a világsajtó.

Majdnem minden, amit rólunk – az általunk futárral kiküldött sajtóban – olvasol, többnyire tőlünk származik, a frissebb híreket a berni irodából a hírügynökségek adják tovább. Május végére a Brătianu által rendelkezésünkre bocsátott alap kimerül, de addig legalább tudjuk belőle fizetni a munkatársainkat. Ghiță Popp igen ügyesen dolgozik. Jót mulatok azokon a jelentéseken, amelyekben Comnen a saját tevékenységéről tájékoztat. Şchiopu is jó, tele van lendülettel. Isac-kal gondjaim vannak. Nem hajlandó beállni a sorba. Még próbálkozom vele, de ha nem tudok eredményt elérni vele, akkor megköszönöm a munkáját – három hónapja van kint –, és Flueraş kolléga rendelkezésére bocsátom.

Tegnapelőtt Brătianuval részt vettünk a konferencia plenárisán. Bohózat. Ott ülsz te szegény európai, négerek, sárgák, barnák között, miniatűrben nemzetek igazi kloákja.

Wilson a többieknel magasabb támlájú karosszékben ül, mi, a *minorum gentium*²¹⁷ közönséges székeken. Így szimbolizálják a az egyenlő demokratikus jogokat és az önrendelkezést.

Az angol referensen kívül Wanderwelde beszélt, kiválóan. Wilson is beszélt, utána egy angol, tovább a kubai, a haiti, két indiai maharadzsza, Panama képviselője és más egzotikusak. Az európaiak, *gentium minorum*, a bohózatban néma szereplők voltak. Senki sem beszélt világosan és egyértelműen, hogy ne rontsa valódi szándékainak az esélyeit. Olyan államok,

amelyeknek nincsenek véglegesen kijelölt határai, és ismeretlenek is a konferencia résztvevői számra, elfogadott képviselőkkel vannak itt és csendben, egyöntetű határozatokat hoznak, amelyek aztán elkötelezik a jövőre alkotmányos intézményeiket, amelyek, majd ha akarnák sem tudnák ezeket a kötelezvényeket beváltani. Meddő és üres komédia.

Attól tartok, hogy a végleges tervet csak úgy lehet megvalósítani, ha kidolgozott, logikus és eltitkolt szándék nélkül munkaprogrammal az egészet újragondolják. Mintha egy gyermek születésénél segédkeznénk. Ahelyett, hogy fejfel előre érkezne, a bal karja jön. Egy kontár bába meg húzni kezdi a karjánál fogva, és végül kicibálja. Ebbe aztán belepusztul az anya is, meg a gyermek is. Csak egy kiváló nőgyógyász segíthet ilyen helyzetben. Fesztelesenül, *lege artis*, sok türelemmel és hozzáértéssel előbb vissza kell tennie a kart, meg kell fordítani a méhben a csecsemőt, és utána kiségeti.

Uram, csak lennének már a magunk urai, megszabadulva ezektől a demokrata, nagylelkű frázisok mögé bújtatott önző, korlátolt, arisztokrata nagyravágással tele emberektől, akiknek a komolyságában a párizsi szatócsok sem hisznek már.

Tegnap Franklin-Buillon-nal²¹⁸, Burie-val, Briand²¹⁹ bizalmi emberével és Iliescu tábornokkal²²⁰ ebédeltem. Ma Coandă tábornokkal és Mişuval meg két amerikaival, este Steeddel, Madame Rose-zal, Geraud-val az *Echo de Paris*-tól, Stroescuval, Pelivannal stb., összesen 16-an. Visszahívás volt, ami közel 1000 frankba került, de mit lehet itt tenni! Holnap este búcsúvacsoara az újságíróknak, akik indulnak Moroianuval. Részt vesz majd, Brătianu is, megígérte.

Tegnap délután a Latin Szövetség ünnepi gyűlésén voltunk, Brătianu beszélt. Onnan átmentem Steed fogadására, amit elleptek a mindennemű jugoszlávok. Vagyis: a makedo-román küldöttség fogadása, ebéd Franklin-Bruillon-nal, *unio latina*, Steed, operajegyek Stroescutól, vagyis menj az operába is, fél egykor érsz haza, 3-ig dolgozom az általad küldött, kiváló anyagon. Ma a fordítandó szövegek kiosztása (Pillat, bár vasárnap volt, egész délután diktált.). Ebéd az amerikaiakkal, majd eszmecsere Mişuval. A Caius-szal készített emlékirat szövegének a véglegesítése, két levél, vacso-ra, most már éjfél után fél egy. Így telik el a napom.

Iosif²²¹ bízik benne, hogy jól fog teljesíteni. Egyelőre esélyt kell adnom neki, hogy amennyire csak lehet, megbizonyosodjon tudásába vetett hitének valósságáról.

Légy jó, és keress Moroianunak a tudásához, sajátos tapasztalataihoz és nyelvtudásához méltó beosztást. Tudom, hogy kedveled és nincs szüksége az én ajánlásomra, hiszen nem tegnap óta ismered. Hogy mégis föl hívom rá a figyelmed azért van, mert sokszor igazságtalanul bántódás érte, bosz-

szantások is, főképp azért, mert rátarti volt erdélyiségére. Szeretettel ölelek, *Alexandru*.

X. Párizs, 1919. április 22. Franklin-Bouillon eddig nem sokat tett. Sőt, mint jeleztem, a Habsburgok visszahozatalán dolgoznak. Moroianu részletesebben elmondja. Trumbić ma kétségbeesve kereste Madame Rose-t és arról tájékoztatta, hogy az antant egy küldönce meglátogatta Belgrádban a régensherceget, hozzájárulását és segítségét kérte, hogy József főherceget kiáltsák ki magyar királlyá. A szerbben volt annyi jóérzés és politikai bölcsesség, hogy ő csak a szövetségesekkel tárgyal, és azokkal is csak Szerbia jövődő határaitól, a Habsburgok számára nem léteznek.

A veszély az, hogy a magyarok az olaszok segítségével arra akarják rávenni a franciákat és az angolokat, hogy végezzenek a bolsevikokkal, hogy aztán csendben kialakítsák az osztrák–magyar királyságot, mintegy gátként Németország felé. Meg akarták a szerbeket nyerni ennek a tervnek azzal, hogy kijelentették érdektelenségüket a horvát-szlavón ügyekben, sőt Becskerekéről is lemondanak, a cseheknek meg azt üzenték, hogy nem kívánják a határaik átszabását követelni. Ha a szlávokat semlegesítenék, akkor mi egyedül maradunk. A franciák érdeklődését azzal keltették fel, hogy felajánlották a Bánátot, az angoloknak meg valamennyi altalajkincsük kiaknázásának a jogát. A csehek nem ismerik a magyarokat, én meg hiába erőlködtem azon, hogy hívják meg Hodžát, Kramaf nem figyelt a javaslatomra. Szerencse az, hogy a csehek meg a déli szlávok is úgy rettegnek egy ilyen megoldástól, mint az ördögtől.

Én elfogadom tárgyalási alapként, hogy inkább egy monarchista Magyarország egy Habsburggal az élén, mint egy bolsevik köztársaság. [...]

Az lenne mégis időszerű, hogy a mi csapataink átzavarják a Tiszán a magyarokat. Eltekintve attól a sorstól, amit a mienk a megszállt területeken kívül el kell, hogy viseljenek, bár ez mélységesen felháborít és fáj, a végtelenségig nyugtalanítanak azok a következmények, amelyek majd háttározatlanságunk okán, egész külpolitikánkat befolyásolják. A belpolitikai összefüggéseket te jobban érzed. Azzal, hogy kivárunk, mindent elvezíthetünk. Ne félemlítsen meg benneteket Franchet d'Esperey morcosága, sem az itt egybegyűlt „öreg hölgyek”. Vagy be akarjátok várni, amíg az a 80 ezer bolsevik Odesszából és Kievből megérkezik laşi-ba?

Diamandi magával vitte Brătianu parancsát, hogy a csapatok induljanak el, nem érdekel már bennünket az antant jóváhagyása, vagy tiltása.²²² Mi történt? Attól tartok, hogy meggondolta magát, vagy táviratilag más utasítást adott Pherekdyének. Vagyis, hogy a franciák elfogadhatatlan feltételeket szabtak a katonai egyezményben, mi meg cselekvési függetlenséget

kérünk és a háborúhoz szükséges felszerelés ingyenes biztosítását és szállítást. Brătianu azzal fenyegetett, hogy nem indítja el a csapatokat. Ti ragaszkodjatok hozzá.

Válaszolj, kérlek, hogy milyen bért fizetnétek az olaszok által felajánlott vasutas gépészeknek? 10-20 főt tudnak azonnal nélkülözni. [...]

Ha a csapataink megszállták Bihart, küldd kérlek Aurel Lazărt, hogy a Kormányzótanács nevében vegye ismét a védelme alá a Wertheimstein családot. Rendkívül fontos lekötelezni. Minden Rothschilddal, akik remegnek érte, rokon. Ha ellenségesek irántunk, az nagyon sokat árthat, barátságuk viszont hasznos lehet. Tehát Aurel testvérünk hordozza a tenyerén e drága, jövőendő új-románokat.

Nem értem, hogy miért ne lehetne magyarokat is behívni a seregbe, miután a magyarok is behívják a mi fiainkat. Helyedben elrendelném, hogy hívják be őket, szervezzék munkaalakulatokba mezei munkára, útpépítésre stb.

A kirabolt falvakért a magyar területen lévő magyar városok kellene hogy a felelősséget vállalják azon nyomban, ahogy megszálltuk azokat. A román életekért viszont a magyar bolsevikok.

A bolsevizmus megfertőzte a szerb és még a francia csapatokat is, amelyek velük érintkeztek. Ha az előnyomulással bevárjuk Pichon és Lloyd ostoba cseleszövéseit, félő, hogy a királyi család arra kényszerül, hogy a bolsevizmus elől repülőgépen meneküljön ki az országból. Még mi is megérhetjük ezt a helyzetet. [...]

Az *Est* c. lap közölte a Kun Béla²²³ által Szilágybadacsonyba²²⁴ kiküldött biztosok beszámolóját, amelyben arról tájékoztatnak, hogy tisztelt édesanyád és húgod jó egészségben vannak és nem érte őket bántódás. A párizsi sajtóban általunk elhelyezett hírt a családotat ért bántalmazásokról, megcáfolják. [...]

Ma fogadtam az amerikai Lloyd Allen-t, aki amellett, hogy rokonszenves, mintegy 14 ezer példányszámban megjelenő újságot is tudósít, és vele egy zsidó újságíró is. Utóbbi az amerikai izraelita sajtó képviselője. Serény fiú. Elmondtam neki, hogy az országbeli zsidók a legnagyobb hibát követik el, hogy hazafiságuk bizonyítása helyett ellenségesen viszonyulnak a nemzeti egyesüléshez. Ugyanazt a hibát követik el a magyarországi zsidók is, akiket a magyar sovinizmus fertőzött meg. Most már, a törvényerejű rendelet²²⁵ kihirdetése után, amely rendezi a zsidók jogállását, jobban tennék, ha segítenének nekünk az egyesülés kivitelezésében az antanttal kötött megállapodás szerint.

Ha tehát nem kapnánk meg az egész Bánátot, ismerve a zsidók igen nagy befolyását Wilsonra, a vád egy részét rá háríthatnánk, miszerint el-

orozták tőlünk azt a lehetőséget, hogy a szomszéd szerbekkel és a zsidókkal békében élhessünk. A szerbeknél nincsenek zsidók, akik odaszakadtak, azok majd átjönnek hozzánk, mert ez a vidék gazdagabb. A kereskedelem, a pénzügyek, akarva-akaratlan leginkább zsidó kezekben összpontosul. Életérdekük támogatni bennünket Torontál megnyerésében, mert fő és olcsó közlekedési útvonalainkat kettémetszi a mesterségesen meghúzott határ. Adunk a szerbeknek püspökséget, szabad nyelvhasználatot az iskolákban, a bíróságon, a közigazgatásban, és Wilson eszméi szerint ugyanezt kérjük a Timók-völgyi románoknak²²⁶. A Bánátot meg katonai semleges területté tesszük. És mindezt a Népszövetség, vagy Amerika védnöksége alatt.

Tegnap húsvét napját, az *Independence Belge* két újságírójával töltöttem. Velem volt Pelivan és Flondor. Testvéri szeretettel öllelek, *Alexandru*.

XI. Párizs. 1919. április 28.²²⁷ Remélem, hogy amint a front stabilizálódik, a kormányzótanáccsal átköltöztök Kolozsvárra, hogy el ne szászosodjunk teljesen. Szerencsés volt Diamandi küldése, az arcvonal előremozdulását elérte. Diamandi értelmes fiú, nem hezitál, mint a főnöke. A mi szerencsénk. Én nem csalódtam abban, hogy a magyar csapatok futásnak erednek a fegyelmezett román haderő első mozdulására. Prezan nem volt biztos a dolgában, Brătianu félt egy esetleges kudarcától, ami természetes, de ők nem ismerik a magyarokat.

Amikor az események engem igazoltak, kértem, hogy táviratban utasítsák a hadsereget, hogy ne álljon meg Budapestig. Szerveztem rá egy kis összeesküvést, Danielopol, Antonescu és Dumitrescu ezredes fél szájjal ugyan, de támogattak.

Brătianu aznap nagyon morcos volt, mert az angolok igen magas áron akartak hitelt adni. Röviden visszautasított azzal az indoklással, hogy igen ki vagyunk szolgáltatva az orosz fronton, nem szórhatjuk szét magunkat. Előadtam az előnyeit: nem fenyegetne egy újabb Vix, megegyezhetünk egy magyar csoporttal (Vészivel vagy másokkal), hogy segítünk rendet teremteni, majd kormányra támogatjuk őket, ők kössenek velünk nem fegyverszünetet, hanem békét, lemondva az általunk kívánt területekről, beleértve a Bánátot is, s ilyenformán a konferencia kész tények elé állítható. Erőlködésem fölösleges volt.

Tegnap rádiótáviratban mégis utasította a hadvezetést, hogyha a körülmények és a hadi helyzet úgy kívánják, akkor a csapatok menjenek előre a Tiszáig. Ma reggel, Dumitrescu ezredes jelenlétében ismét a fülébe duruzsoltam az én változatomat. Brătianu jó hangulatban volt, le és fel sétált a szobában, és Budapesttel csipkedett. Hirtelen az ezredeshez fordult, és

diktálni kezdett egy táviratot, amelynek a lényege: ha a hadi helyzet megkívánja, a csapatok a Tisza jobb partján is szálljanak meg stratégiai fontosságú állásokat. Utána felém fordult: „Meg vagy elégedve, doktor?”²²⁸

Tovább, a beszámoló:

Magyaráztam volna tovább a helyzetet, de leintett, és kért, hogy írjam le egy rövid emlékeztetőbe az ötleteimet, amit majd ő is aláír, és ajánlásával elküldeti Bukarestbe. Leírom neked is, ha ő hozzájárult, hogy mi lenne a teendő politikai szempontból.

Brătianu egyetért azzal, hogy egy jó szomszédságot vállaló, demokrata kormány felállása Budapesten a mi érdekünk is. Nekem az a véleményem, hogy a magyar bolsevizmus még igen jó szolgálatokat tehet nekünk, ha ügyesen kihasználjuk a helyzetét. El kell vágnunk mindenekelőtt a kapcsolatait Oroszország és a világ felé. [...] Amíg a Tiszán túl, illetve Budapesten Kun az úr, még finanszíroznám is, ha szüksége lenne rá. Meg kell győznünk az általunk követelt területen a magyarokat is, hogy egyedüli menekvésük csatlakozni Nagy Romániához. Gazdasági előnyök: alacsonyabb adók, stabil helyzet, só, fa, saját parlament, amely képviselőket küldene Bukarestbe és megígérnének, hogy bármikor leválhatnak tőlünk, ha úgy döntenek. Biztos vagyok benne, hogy a mágnások és a dzsentrik között, meg a parasztok között is, akiknek van veszténivalójuk, találunk meggyőződéses propagandistákat.

Talán még a kálvinista Róma is meggondolja. A csabai szlovákokat igen sürgősen meg kellene nyerni. Milyen csodálatos lenne, hogy miközben a konferenciát uraló négyes a pesti zűrzavarban keresi a békét aláíró hatóságot, jelentkezze az Új Magyarország magyar-zsidó alkotmányozó gyűlése és követelné a csatlakozását Romániához.

Egy nyugodt, tekintélyt élvező kormánnyal rendelkező Magyarországra szükségünk van, de csak a béke megkötése után! Ha korábban kialakulna ez a helyzet, a delegátusok csak összezavarnák itt a vidám társaságot. Mert egyre égetőbb a kérdés: ki írja alá az elhunyt Ausztria-Magyarország nevében a békeszerződést? Az osztrákok a maguk nevében? A magyarok a saját nevükben? Vagy ketten a monarchia nevében! Ki képviseli ma Magyarországot? Lloyd George és csendestársai a négyesben elkövették ezt a marhaságot, hogy amikor Kun Béla gőgössége okán Smuts expedíciója óriási szolgálatot tett nekünk, keresnek valakit, mindegy, hogy kit – lehet Mokány Berci, Savanyú Jóska vagy Ben Menahem Cziczeszbeiszter – aki aláírja a békéjüket. Meg kell akadályoznunk, hogy a szándékuk megvalósuljon. Különben arra ébredünk, hogy a Habsburgok vannak Ausztria és Magyarország élén, ami miniatűrben újraélesztené a kettős monarchiát. René Pinon nagy igyekezettel dolgozik ezen Bécsben Pichon et consortes²²⁹ megbízásából. Ez

az úr részletekbe menően, igen alapos, ha nem a legjobb ismerője az ausztriai viszonyoknak. Minden jelentős embert ismer, ezek között Renner, Funder, Scheumpflug, Redlich stb. barátainkat is.

Egy vacsorán bemutatott neki, és akkor megpróbáltam kifürkészni. Miközben óvatosan ismerkedtünk egymással, fölfedeztük, hogy okos gondolat a Grossösterreich. Meglobogtattam előtte, hogy a Habsburgok bécsi restaurációjával valamelyest enyhülne a német veszély. Beszéltem neki Funderről, a keresztény szocialistákról stb., végül sikerült kifaggatnom. Hamarosan indul Bécsbe, ahol mint a francia diplomáciai misszió szakértő (inkább titkos) attaséja fog dolgozni és tárgyalni a rendezésről élelmiszer szállításának ígérete ellenében. Nem tudom, hogy meggyőztem-e arról, hogy Magyarország német megyéit fontos Ausztriához csatolni, hogy az örökös viszály alkalma legyen közöttük, s amivel a magyarokat el lehet majd riasztani a németek közeléből. Boldogan egyetértett velem. Lehet, hogy egy ravasz kópé?

Röviden: több helyről is megerősítették a Habsburg restauráció szándékának hírért. A Bánáti köztársaság képtelen hírért is. Naponta minden eszközzel próbálom leépíteni ezt a naivitást, de semmi sem segíthet jobban, mint az erőhelyzet. Ha már Kunt elfogadták tárgyaló partnernek, gondolod, hogy velünk nem tárgyalnának, ha Budapesten mi vagyunk az urak?!

Egyébként a mindig túl óvatos, megfontolt és bölcs Brătianu, aki tízszer rág meg mindent, mielőtt valamit eldönt, tegnap az angoloknak, ma Pichon-nak azt mondta, hogy reméli, a megállapodás nem állítja meg a román hadműveleteket, mert ő azt nem fogadja majd el.

Találkoztam Madge-dzsel és Leeper-rel (a területi bizottság tagja, Madge pedig egy „magántudós”, aki üzletekért járkal). Elmondtam nekik, hogy a konferencia sok mindenben határozhat, de ki ír alá, és ki hajtja végre. Ha a Wilson által meghirdetett gazdasági megfontolásokból Fiumét a jugoszlávoknak ítélik stb., akkor ugyanezen okból és meggondolásból a Bánátot, ha a logika érvényes, nekünk kell adni. A szerződések papírfecnik, amikor a kicsikről van szó, rendben van, akkor majd mi is megtanuljuk sajátosan értelmezni a ránk tukmált békefeltételeket. [...]

Az angolok (Steed, Seton-Watson) és jugoszlávok viselkedéséből arra kell következtetnem, hogy már tudják, hogy a Bánátot a szerbek kapják. Pontosabban Torontál kétharmad részét és Temesből egy sávot. Küldöm a térképet 2-3 nap múlva. (L.: a Mellékletben.)

Ebben a helyzetben siessetek a behívókkal. 150 ezer katona számára érkezik a felszerelés, pár napon belül. Vigyázatok, hogy elég élelmet rekviráljanak a hadsereg és a civil lakosság ellátására, hogy az kitarson a következő termésig. Így Brătianu is szolidáris lesz velünk egy erődemonstrá-

cióban az egész világ ellen, ami most nem egyéb, mint egy a *cloaca gentium*, amelyben minél inkább kavar Wilson, annál jobban bűzlik.

Ma volt a konferencia ötödik plenárisa. Siralmas benyomást keltett. Wilson előadta a Népszövetség módosításait, majd a japán Machino fölolvastott egy hosszú módosító indítványt, jelezve felolvasása végén, hogy ha nem veszik figyelembe, akkor nem fognak megsértődni. Utána a nicaraguai, vagy az indiános mesék egy másik állama beszélt. Panama stb. Mindenki pokoli hosszú indítványokat adott elő, vagy olvasott fel, de mindenki tudta, hogy ezeket soha nem fogják megvitatni, figyelembe venni meg biztosan nem. Mások rajzolgattak. A seregyi titkár unatkozott (köztük ült Madame Wilson is) a fal melletti széksorokban, és több mint száz újságíró (köztük Cornelia Brediceanu²³⁰) az újságírók páholyában. Minden plenáris népgyűlés, semmi ünnepélyesség, semmi komolyság, méltóság egyáltalán.

Az európai államok előadói nem szívesen beszélnek, hogy ne kedvetlenítsék el Wilsont – hitelek, áru, flotta, brutális önérdék, 14 képmutató pontba szedve. Ma csak a francia volt európai (hosszú és unalmas), utána az angol (rövid), Van der Welde (okos és megnyerő) és végül Portugália képviselője. Alig fejezte be, Clemenceau megkérdezte, hogy van-e még valakinek mondanivalója, de mielőtt bárki válaszolt volna *megállapította*, hogy nincs, és bejelentette, hogy a Népszövetségről szóló szabálytervezetet egyöntetűen elfogadtuk! [...]

A lengyelekkel (Paderewski és Dmowski) megállapodtunk, hogy ragaszkodni fogunk egy lehető leghosszabb közös határhoz. Az a veszély, hogy ezen a héten létrejön egy oktrojált béke Ukrajna és Lengyelország között, beszúrva az ukránokat a lengyelek és közénk.

Tegnapelőtt este, ahogy ezt a fülest Paderewskitől, megkaptam, átrohantam Brătianuhoz, és még azon az éjszakán Brătianu rádiótávirón parancsot adott hadseregünk jobb szárnyának, hogy erőszakosan nyomuljon előre Galíciában és lépjen érintkezésbe a lengyel csapatokkal²³¹. Így a konferenciát kész tények elé állíthatjuk. (A lengyel–ukrán békét megcsinálták: a Főtanács a felek megkérdezése nélkül eldönti, a nemzetek alávetik maguk, értsd: önrendelkezés.)

A napokban megbeszéljük a lengyelekkel a zsidókérdést. Az ő zsidóik, 2-3 millió, többségükben cionisták.²³²

Remélem, hogy az újságírók békében megérkeztek és elküldted őket a magyarok által elkövetett kegyetlenkedések színhelyeire. [...]

A Franciaországban lévő erdélyi foglyokat hamarosan hazaküldjük. Végre sikerült áthidalnunk ennek a pokoli nehéz pénzügyi és bürokratikus akadályát. Nem volt könnyű rájuk találni. 15 főtábor van és ezek melléktábo-

rai, munkaalakulatok stb. Blaga igazgató és Lacea tanár lesznek képvisel-
tünkben a civil kísérők. Őket egy tucatnyi erdélyi és bukovinai tiszt segíti. A
műveletet Ionescu-Munte hadnagy vezeti, Dumitrescu ezredes segédtiszt-
je, mindketten ragyogó emberek. Alexandru. Éjszaka 3 órákor.

A német békeszerződés.

Wilson elnök elutazása előtt levelet írt Brătianunak, amelyben sajnál-
kozott, hogy nem volt alkalom „átbeszélni néhány, Románia számára igen
fontos kérdést”²³³. Valószínű, hogy valamiféle válasz volt ez Brătianu április
22-i levelére, amelyben tárgyszerűen nehezményezte, hogy: „a nagyha-
talmak kompromisszumokat tesznek egymásnak a kisebb államok rovására”. A május 6-i felháborító, majd a másnapi drámai gyűlés után már az is
megfordult a fejekben, hogy az 1913 évi „anyagi nyereségek is elveszhet-
nek”.

DANS LA SALLE PENDANT LA SÉANCE : LES DÉLÉGUÉS ALLEMANDS ÉCOUTANT LE DISCOURS DE M. CLEMENCEAU

listes s'étaient levés dans un silence impressionnant. M. Clemenceau prit la parole. Le comte de Brockdorff-Rantau répondit longuement et non sans arrogance. M. Dutasta, secrétaire général de la Conférence, remit alors le texte des préliminaires de paix aux délégués.

Nous donnons ici des instantanés pris à l'arrivée et au départ des délégués. Au centre, une photo prise pendant la séance : 1er L. Schü-
cking; 2e M. Giesberts; 3e comte de Brockdorff-Rantau; 4e M. Lands-
berg; 5e M. Leinert; 6e M. Melchior; 7e et 8e MM. Benès et Kramar

A németek megkapják a békeszerződés és mellékletei szövegét. 15-ös számmal
jelölve ott ül az asztalnál Alxandru Vaida-Voevod is.

Tény, hogy élesre váltott a helyzet a Németországgal aláírandó versailles-i szerződés dolgában, amit a román küldöttségnek a konferenciaterem aijájában adtak át, öt perccel a nyilvános megbeszélése előtt, tehát átolvasni sem volt idő. Brătianu aláírta²³⁴ aztán, hogy „ne zavarja a hangulatot”, hiszen Romániát „nem érdekelte tulajdonképpen a németek ügye”. Romániát csak áttételesen érintette a szerződés néhány passzusa. A 224. cikkely és a hozzá tartozó VIII. melléklet volt az egyik Romániát tételesen is érintő tétel, amely kizárja Németország mindennemű jogcímét és követelését a Constanța –Konstantinápoly kábelre és azt Romániának ítéli. A másik, a 259. cikkely 6. bekezdése, amelyben Németország lemond a bukaresti szerződésből fakadó minden előjogáról. Az fontos volt, hogy Lloyd George kezdeményezésére a szerződés egyik záradéka semmissé és hatálytalanná teszi a breszt-litovszki és a bukaresti békét, Románia egyik nehezen gördíthető terhét a konferencián.

A jóvátétel dolgában: aki a második sorban állt, az a londoni konferencia (1921. március 28. – május 5.) asztaláról lehullott morzsákat sepregethette össze. Németországot egy kimondhatatlan szám, 132 000 000 000 aranyárka bírságra ítélték, amiből Romániának papíron 1%, tehát kb. 1,3 milliárd aranyárka jutott, de ennek egy nagyon kis hányadát számolták el²³⁵. A nagy bizonytalanságban Brătianu lazán aláírt, de Erdélyben ez egy kicsit másképp csapódott le. Vaida a tárgyalások közben az összefüggésekről reflektált egy Maniunak küldött levélben:

„Jó lenne, ha a volt ellenségek minden vagyonát a lehető leghamarabb zárolnátok és felszámolnátok, s csak azokat a részvénytulajdonokat ismernétek el (a szövetséges tulajdonosoknak is), amelyek a részvényes birtokában már a háború előtt megvoltak. A svájciak és a hollandok közvetítésével a mi nagy szövetségeseink kéz alatt vásárolják fel a németek részvényeit, és azt akarják velünk aláíratni, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiától örökölt vagyont egy szövetségközi bizottság ossza majd szét. Az adósságokat ugyanígy. Mienk lesz jóvátétel helyett az adósság, ha nem figyelünk oda. A szándék az, hogy az osztrák-magyaroknak könnyítsenek a terhein, hogy felejtsék el velük a Németországhoz való csatlakozás ábrándjait.”²³⁶

Olvassuk a teljes történetet a következő levelekben:

XII. Párizs, 1919. május 25. (részlet)²³⁷. Két hete tanácskozunk a görögökkel (Politis), a cseh-szlovákokkal (Kramář), a jugoszlávokkal (Trumbić és Jovanović) és a lengyelekkel (Grabszky) váltakozva Antonescu vagy Diamandi. Tegnap volt egy hete, hogy közös interpellációk intéztünk a négyeshez, amelyben azt kértük, hogy tájékoztassanak, és tárgyalhassunk az osztrákoknak és a magyaroknak átnyújtandó békefeltételekről. Máig sem-

milyen választ nem kaptunk. Ahogy megtudtam, Tardieu, ez a nagystílű akarnok, valahol kijelentette, hogy nem fogunk választ kapni. Hát így kezelik a mi *suplex libellus*-unkat. A jóvátételi bizottságban viszont a franciák mindenféle, nekünk és a monarchia örökösei számára egyértelműen kedvezőtlen döntéseket akarnak becsempészni Ausztria és Magyarország javára.

Mi ellenezzük, de pl. a tegnap nem tudtuk megakadályozni, hogy Ausztriától 100 tenyészbikát kérjenek, amelyeket az olaszok (50-et) és a jugoszlávok, meg közöttünk (25-25-öt) osztottak szét.

Kossuth dunai konföderációs lecsóját ismered. A cseheknek azt ajánlották, hogy kössenek 5 évre szóló, vám engedményes gazdasági egyezményt Ausztriával és Magyarországgal. Nekünk az a dolgunk, hogy együtt tartsuk a csoportot, ami nem egyszerű feladat, mert a naponta tartott tanácskozásokon kirobban valamilyen konfliktus a csehek és a lengyelek között. Eddig sikerült. Megállapodtunk az elvekben. A kivitelezés sántikál, de halad. A kényesebb kérdéseket függőben hagyjuk, például az osztrák-magyar bank felszámolásának a kérdését, mert Kramár képtelen megérteni azt az elvet, hogy előbb a hitelezőket kell kielégíteni, és csak azután a részvényeseket. Mi együtt akarjuk tartani a csoportot, és rávenni őket, hogy szolidárisan együtt lépünk például abban, hogy a *nobis sine nobis*²³⁸ előkészített szerződést ne írjuk alá. Nincsenek illúzióim, de remélem, hogy legalább részeredményeket elérhetünk így.

Az olaszok háborognak a franciákra. Az olasz lapok az elképzelhető legdurvábban támadják Franciaország politikáját. Clemenceau és Pichon fél egy erős Itáliától. Mellesleg Olaszország nem szakította meg gazdasági kapcsolatait Németországgal a háború alatt sem.

Hogy ezt megakadályozzák, a franciák a jugoszlávokat pártolják. Hogy mi se erősödjünk meg túlzottan, mert érdekünk egy olasz szövetség, megkísérelnek egy nagy Jugoszláviát összehozni. Ugyanezen okból fenyeget bennünket Besszarábiában a népszavazás, miután 2-3 évig a Népszövetség szövetségi csapatai (az emberi képmutatásból és Wilson világalpolítmis becsvágyaiból halva született csecsemő) a területet megszállva tartanák. Franciaország öregedő csontjaiban érzi a gyengülését, és féltékeny a fiatalos olaszokra. A lakossága évente 30 ezerrel csökken. Remélem, lesz majd időm részletesen kifejteni neked ezt a nagyon fontos kérdést, amely hosszú távú hatásában befolyásolhatja jövőendő külpolitikánkat. [...]

Mihamarabb zárolni kell valamennyi ellenséges ország polgárának a területünkön lévő vagyonát és megkezdni a felszámolását. Az a veszély fenyeget, hogy a németek a semlegesek cinkosságával átmentik a részvényeseket a franciákhoz, az angolokhoz és az amerikaiakhoz. Egy törvényerejű

rendelettel nyilvánítsatok semmisnek minden ilyen mesterkedést 1918. december 1-jétől visszamenőleg. [...]

Rövidesen Erdélybe érkezik egy bizottság, amely a nálunk lévő állapotokat kívánja tanulmányozni. Sikerült elhalasztatnom az indulásukat, hogy időt nyerjünk, hogy csinosítsuk a székely ügyet, és legyen időtök Kolozsvárra költözni. Kimondottan Kolozsvár (egyetem, iskolák) és a városok az elemzés tárgya, és persze mellesleg a bányák, erdőgazdaság és a kissármási gázmező stb. Mindenkinek csöpög a nyála, és fájdalom, ezek között románok is vannak, akik az idegen tőkével előtárnák Erdély kincseit. Én mindenki figyelmeztetek arra, hogy az alkotmányozó gyűlés után választott parlament által jóváhagyott privilégiumok lesznek véglegesek. Minden igyekeztünk az, hogy a jövő nemzedékeknek is maradjon annyi tartalék, hogy ők majd saját tőkével értékesíthessenek. [...]

Jó lenne Isopescut²³⁹ Prágába kinevezni, Bécsbe pedig a mi emberünket, aki magyarul és németül is tud, és aki alaposan ismeri a magyarokat. A magyar emigránsok gátlás nélkül ármánykodnak Alise, Pinon és a szövetségesek katonai bizottságának a támogatásával, akiket nem nehéz félrevezetni. Bécs még sokáig a magyar emigránsok fészke lesz, ahonnan majd folyamatosan gyötrik a szövetségeseket. Isopescu nem ismeri eléggé a magyarokat. A Brătianunak küldött tájékoztatóiból látom, hogy nincs a helyzet magaslatán. Bécsbe tehát a legjobb emberünket kell hogy küldjük.

Csapataink elindulása Budapest felé egyre sürgetőbb és egyre fontosabb. Brătianu ma azt javasolta, hogy utazzak Bukarestbe, hogy ott részletesen tájékoztassalak benneteket az itteni helyzetről. Megnyugtattam, hogy az én pontos tájékoztatóim alapján naprakészen tudod, hogy itt mi történik, a magyarokra vonatkozó taktika stb. dolgában, nincs mit megbeszéljünk, hiszen bárhol vagyunk, te meg én ugyanúgy gondoljuk.

A négyes szorult helyzetben van. Teljesen mindegy nekik, hogy ki ír alá Magyarország nevében, csak lássa már azt az aláírást a békeszerződésen. A sajtóban sikerült lejártnom Kunt. Most Károlyi Gyula és a tragikomikus kormányának tagjai ellen szervezem a sajtókampányt. Ne mozdítsátok az arcvonalat addig, amíg a szövetségesek garanciát nem adnak arra, hogy: 1) beszállnak velünk azonos harci értékű csapatokkal, 2) legalább formálisan elismerik Besszarábia csatlakozását, 3) hogy Budapest megszállása és egy demokratikus kormány felállítása után, ők gondoskodnak a magyarok lefegyverzéséről. Lévén hogy ők nem ismerik a magyar viszonyokat és az embereket, bízzák meg a Kormányzótanácsot, illetve a román kormányt, hogy a magyarokkal közösen meghatározza a kormány összetételét. A hadizsákmány!

Az lenne a jó, ha egy olyan magyar kormányt lehetne összehozni, amely lemond a javunkra a Bánátról és Békésről. Óriási lenne, ha az így felállt kormány a magyarok nevében egy román-magyar kettős államalakulat létrejöttét támogatná! Nem kell spórolni a jó szóval, az ígéretekkel és a pénzzel!

Brătianu már korábban megírta Pherekydének, hogy nélküled egy tapodtat se lépjen magyar ügyben. A tárgyalásokat vezethetné egy diplomata az országból (Derussi, aki most Párizsban van, sürgősen haza lehetne hívni.), és tőlünk egy, vagy két ember (Bontescu, Erdélyi, Goldiş), vagy csak mi, ahogy több esélyünk lenne.

Az offenzíva vezetését ne adjátok át Franchet d'Esperey-nek, hanem a Főhadiszállás és a főparancsnokság legyen a vezető. [...]

A Bánát kérdése *res indicata*. A (területi) bizottság megtette a javaslatát, a négyes rábólintott, elfogadva azt a határvonalat, amit az átküldött térképen berajzoltak. A szerbek felbátorodtak, és többet kértek. Határozottan visszautasították őket.

Wilson közvetlen környezetében nincs minden rendben, egyik titkára felmondott. Nem akárki, a jövőendő külügyminiszter. Az oka az, hogy Wilson Görögországnak adná az Égei-tenger teljesen bolgár partvidékének egy részét. A tőlünk visszatért újságírók beszámolóí gondolkodóba ejtették Tardieu-t. Puhatólózott nálunk, és ajánlatot tett: ha leülnénk tárgyalni, akkor talán kijáratot kaphatnánk a Bánátban a Tiszához. Brătianu azt válaszolta, hogy a Bánát nem alku tárgya.. Adjanak a szerbeknek egyre többet, mert akkor biztosan megszerezjük az egész Bánátot. Ebben a helyzetben nyilvánvaló, hogy ajánlatot tesznek arra, hogy foglaljuk el Budapestet, és állítsunk fel ott egy akármilyen kormányt, amellyel majd azt tennének, amit akarnak, hogy minket kellemetlen helyzetbe hozzanak. Előrelátható, hogy megkörnyékeznék. Legyetek tehát résen, készüljete a Bánáton kívüli bánáti mozgalomra, és tevékeny ellenállásra a Bánátban. [...]

Iliescu tábornoknak írt Bernből Kaunitz (Andrássy köréből)²⁴⁰ hogy szeretne egy megállapodást velünk. Tanácskoztunk, hogy a magyarok mai helyzetéből mit lehetne kihozni. Megegyeztünk abban, hogy Iliescu menjen Bernbe, és közölünk valaki segítse Genfből a szükséges adatokkal stb. Ez e hónap 10 vagy 11-én volt.²⁴¹

A hosszú menetelés terve Budapestre: egy alku

Valós szakítópróbának tűnik az Ausztriával megkötendő békeszerződés, amely folyamatosan élő seb maradt mikulásig, amikor majd Vaida-Voevod

kitartó alku után rendezhet, lényegében mindkét fél megelégedésére. Az anyagiakról volt előbb éles vita. Brătianunak fenntartásai voltak a pénzügyi záradék megszövegezése miatt, amely a nemzetközi normarendet mellőzve előírta volna, hogy a széthullt monarchiából kiváló utódállamok ellentételezzék, pontosabban fizessék ki a megnyert javakat és birtokokat. Az érdekeltek valamennyien tiltakoztak, Diamandi a gazdasági bizottságban be is jelentette, hogy a végső megszövegezésig Románia fenntartja magának azt a jogot, hogy változtatásokat kérjen²⁴². A román álláspont a konferencia május 31-i plenárisán okozott nyugtalanságot Brătianunak a nemzeti kisebbségek kérdésében kifejtett véleményével és az expozéja végén tett módosító javaslatával. Főképp akkor néztek össze a nagyok, amikor kifogásolta, és sérelmesnek minősítette a nagyhatalmak felügyeleti és felülvizsgálati jogát a kis államok felett a nemzetiségi egyezmény végrehajtása dolgában. „Enyhítő körülmény” volt, hogy a Népszövetség ilyen hatáskörét mégis elfogadta. „Románia – mondta a román delegáció vezetője – feltétel nélkül elismeri és elfogadja a nemzeti vagy felekezeti kisebbségek legteljesebb jogainak biztosítási kötelezettségeit, de nem ért egyet olyan előírásokkal, amelyek szuverén állami jogait korlátoznák.” Románia különben nem szerepelt a Saint Germain-i szerződésben, csak a politikai és gazdasági cselekvéseit korlátozó feltételeket szabták volna meg a szövegben.

Vaida-Voevod erről a plenárisról és az azt követő hét történéseiről izgalmasan érdekes beszámolót küldött Szebenbe, június 11-én Maniunak. A levél első része a monarchia örökösei, az új államok²⁴³, illetve Görögország és Románia delegátusainak egyeztető összejöveteleit részletezi. A *kicsik* egységes álláspont kialakítására törekedtek a mindenki számára sarkalatos kérdésben. Felemásra sikerült a terv, szét is hullott azonnal az egyezés, amikor a Főtanács kit ezért, kit másért szorongatni (értsd: zsarolni) kezdett. Így aztán mindenki alkalmazkodott. „A legkeményebb dió kétségkívül a román miniszterelnök, Brătianu volt.” – hogy Galántai Józsefet idézzem²⁴⁴. Ádám Magda következtetése szerint „Románia még ezután is tovább küzdött a kisebbségi szerződések ellen, végül azonban alulmaradt.” Nem kívánnok erről vitát nyitni, az olvasómra bízom, hogy ki, hol maradt.

A levelet Gheorghe Iancu professzor, a Román Akadémia kolozsvári történeti intézetének főkutatója közölte egy alkalmi bevezetővel.²⁴⁵

A levél második része, a küzdelemről és a titkokról:

XIII. 1919. június 1–11.²⁴⁶ Wilson azt az érzést keltette bennem színjátéka végére, hogy egy álszent politikai szélhámos. Igen szuggesztív előadó. Kellemes hangszín, lágy gesztusok, a mondandóhoz hangolt arcjáték, erős lelki indulatokat rejtő, tisztességes ember maszkja. Lenyűgözi a hallgatósá-

gát. Ezeknek a virtuozításig csiszolt, veleszületett ajándékoknak a rutinos megjelenítése keltette azt a legendát, hogy nemeslelkű elveinek fanatikus bajnoka. Az ostoba tömeg, rendszerint ostoba akkor is, ha intellektusokból áll, imádja a bálványát. A tömeg mindenkori hite, hogy „a császár nem tud, a nevében elkövetett gáztettekről”. „Wilson jót akar, de szándékait kihasználja egy jól szervezett csirkefogó banda. Ő elszánt követője az elveinek, a betyárbanda viszont a Wilsoni elvek *ad libitum* értelmezésével, gazdasági gúzsba köti az egész világot. Ez napjaink ostoba legendája. Halkan azonban már eleredt a pletyka: mennyi lesz ezért Wilson járadéka?

Tardieu-ról már régen rebesgetik, hogy a békével milliókat kaszál. Franciaország kénytelen lemondani a német hajókról, mert Amerika zárolta azokat. Amerika könnyíteni igyekszik a németek feltételein, hogy fizetésképes piacot alakíthasson ki. Velünk kifizettetnék az osztrák-magyar monarchia háborús kölcsönadósságát, de a jóvátételt leshetjük.

Mindenki, Franciaországgal az élen, ábrándok után futkos: Ausztriát akarják menteni, megtiltva csatlakozását Németországhoz, a Rajnai Köztársasághoz, egyesülését Bajorországgal, független Hannover akarnak kiszakítani stb. stb., egyenlő jogokat a nagy és kis országoknak, a titkos diplomácia kifejérítését. Ugyan kérem! Írtam már arról, hogy hogyan döntenek a négyek a sorsunkról, anélkül, hogy erről jegyzőkönyvet vezetnének: *de nobis sine nobis* utasítanak vita és apelláta nélkül. A németek és az osztrákok legalább vitatkozhatnak. A kicsik, mert szövetségesek voltunk ezt a jogot nem követelhetjük ki magunknak.

Az ülés után sorban mindenki a kicsik, s néhányan a nagyok közül is, közöttük Foch, odajött Brătianuhoz. Foch azt tanácsolta, hogy „tartsatok szigorú fegyelmet a hadseregekben, s rá se hederítsetek erre a vénasz-zony-bulira”.

Trumbić odasúgta Diamandinak: „Herr Brătianu a mi vezetőnk. Milyen kár, hogy megoszt bennünket a Bánát kérdése. Már előadásom közben tudtam, hogy vesztésre állok. Pašić viszont idős ember, kénytelen voltam az ő álláspontját ismertetni.” Én a gyűlés egész tartama alatt Brătianu mellett ültem. Nagyon izgultam, könnyen megmagyarázható lámpalázam volt. Egyre inkább megkönnyebbült a lelkem, hogy *re bene geste per vostrum clarissimum Brătenum*²⁴⁷ Pichon 30-án, pénteken, magához hívatta és közölte vele, hogy a francia kormánynak értesülései vannak arról, hogy a Bukarest szorgalmazza Budapest elfoglalását. Figyelmeztetlek, hogy ehhez nem járulunk hozzá. Brătianu megnyugtatta. Megparancsoltam a hadseregnek, hogy bármennyire ösztökelnének a szövetségesek az előnyomulásra, maradjunk az állásainkban. Két alkalommal megállítottak. A Tisza vonalát könnyen tarthatjuk, de előnyomulni csak akkor fogunk, ha erre meg-

kérnek Önök, de akkor előbb meg kell állapodnunk a feltételekben, hogy bebiztosítsuk magunkat.

Szombaton ismét kérte Pichon. A Főtanács megtudta, hogy Ön nem akarja aláírni a szerződést. „Arra figyelmezteti, hogy abban az esetben el kell, hogy hagyja Franciaországot.” – közölte vele Pichon. „Sajnálom, hogy Clemenceau úr ettől nem tud aludni, de magától értetődő – válaszolta Brătianu, hogyha nem írom majd alá a szerződést, akkor, nincs amiért Franciaországban maradnom.”

A pénteki nap, május 30. volt a legzaklatottabb napunk, mint ahogyan kiderül a tájékoztatómból. Reggel 9-kor tanácskozás Brătianunál, negyed 11-től 12-ig a csoportnál (az új államok csoportjára utal – sz.), 3-tól 6-ig Brătianunál, utána megint a csoportnál kb. 8-ig. Este 6 után végre megérkeztek a szerződés pénzügyi záradékai. Holnapig át kell tanulmányozni, dolgozd ki a javaslataidat, és gépeld is le azokat. Csak a plenáris megkezdése előtt tudtuk átadni a konferencia titkárságára. Egész éjjel dolgoztak a jugoszlávok is. A leadás körülményeit Clemenceau csípős megjegyzésekkel kísérve jegyzőkönyveztette a május 31-i titkos plenárison.

Hétfőn, a Saint-Germain-en-Laye kolostorban részletekben adták oda az osztrákoknak a szerződés fogalmazványát. Változtatás nélkül, semmit nem vettek figyelembe abból, amit mi, a jugoszlávok, a cseh-szlovákok és a lengyelek kértünk. Ezért volt az, hogy Brătianu, mielőtt megnyitották volna a gyűlést átadott egy beadványt, amit mellékelek²⁴⁸. Nem mentem el Saint Germain-be mert úgy gondoltam, hogy udvariatlanságot követek el Rennerrel²⁴⁹ szemben. Lásd, Uram! Én, a szerencsétlen győző a legyőzöttel. Ismeretségünk 1898-1899-ből datálódik, és mint tudod, sok szívességet tett nekünk a magyarok ellenében. Meg akartam óvni magam, s őt szintén attól a méltatlan helyzettől, hogy ilyen körülmények között találkozunk.

Sokáig beszélgettünk Brătianunál arról, hogy mit tehetünk. Brătianu bizalmas körben elengedi valamelyest magát. Minden véleményt beszámít, csak akkor veti el, ha világosan indokolni tudja, vagy adott esetben velünk együtt keresi a lehető legpontosabb megfogalmazását. Amikor diktál, szívesen vesz minden stílusra, mondatszerkezetre utaló megjegyzést és pontosítást. Sokáig keressük egy-egy fogalom legtalálóbbs, legkifejezőbb szinonimáját, hogy célszerű legyen a szó üzenete. Mindenki elfogadja, csupán csak ezért a hiúság nélküli közvetlenségéért is, a felsőbbrendűségét.

Arra a kérdésre, hogy mit tegyünk, az volt a válasza, hogy soha nem fog aláírni egy olyan szerződést, amelyben felmondaná az ország szuverenitását. Várni kellene addig, amíg égetővé válik a Bánát ügye, de mert fölmerült ez az akadály, kényszerítve érzi magát arra, hogy most erre összpontosítson. A szuverenitás kérdése fontosabb, mint a Bánát ügye.

Szombaton, 31-én, a gyűlés után elmentem a minisztertanács ülésére. Diamandi, Antonescu és Danielopol volt ott. Brătianu éppen akkor érkezett, és utasította Antonescut, hogy menjen és közölje Pichon-nal és Clemenceau-val, hogy nem fog megjelenni St. Germain-ben, ha nem fogadják el a plenárison kért módosításokat.

Én más véleményen voltam. Tekintsük az osztrák szerződést egy ellenséges ország és közöttünk lévő megállapodásnak, tehát írjuk alá. A kisebbségi egyezmény egy közöttünk, illetve a nagy szövetségesek és társultak közötti egyeztetés dolga. Az osztrák békefeltételek záradékában lévő és a kisebbségek dolgait szabályozó paragrafusokra írásban benyújtott, és szóban elmondott kifogásaink után, ennek a szerződésnek az aláírása nem ront a helyzetünkön, és nem akadályoz meg bennünket abban, hogy megtagadjuk azoknak az utasításoknak az elfogadását, amelyeket a nagyok „a kisebbségek érdekében szükségesnek gondolnak”. Az volt a döntés, hogy hétfőig ne tegyünk semmit. Ha azt tapasztaljuk, hogy az osztrákoknak bemutatott szerződésben egyetlen módosítást sem tettek, akkor Brătianu az osztrákok távollétében újabb indítványt adjon be.

Miután döntöttünk, Brătianu arra kért, hogy megállapodásunk maradjon titokban. Előbb elfelejtettem mondani, hogy a vélemények kifejtése közben érkezett meg Mișu. Ő nem hallotta teljesen az okfejtésemet, de fenntartotta az álláspontomat. Az ő támogatása, bár talán sejtette, hogy Brătianu óhaja is az, elég volt ahhoz, hogy az én változatom legyen a döntés. Mișu tökéletesen ismeri Brătianu gondolkodásmódját, és tudja, hogy ha szóba hoz valamit, akkor azt ő már régen eldöntötte. Csak azért bocsátja vitára, hogy a javaslat teljesen kikerekedjen a vélemények ütköztetésével. Brătianu már korábban jelezte szóban Őfelségének a lemondását, ha válságos helyzetbe jutunk, s ahogy ő azt előrelátta.

Antonescu csütörtökön elutazott és vitte a lemondó levelet is, Őfelségére bízva az alaki visszavonulás időpontjának a megjelölését.

Azóta volt még két meleg helyzet. A négyes meghallgatta a monarchia örököseit a kialakítandó hadseregeik létszáma dolgában. Nekünk és a lengyeleknek 50-50 ezer katonát, a cseh-szlovákoknak és a jugoszlávoknak 40-40 ezret engedélyeztek. Hogy erről a négyes, illetve Wilson mit dönt, azt ember nem tudhatja. Lloyd George az álláspontját és a zsákmányt is Wilsonnal egyezteti. Az olaszok nem szeretnék teljes mértékben elveszíteni a jóindulatát. Franciaország belháború küszöbén áll, és számít az amerikai és angol csapatokra.

Clemenceau ilyenformán Wilson lábai előtt hasal. A zsidó tőkések az egész társaságot a nagy érdekeltségek összefüggésében gúzsba kötötték. Egy legyengült Oroszország végzetetlen kiaknázható lehetőség. Ezért nem

csupán beteges fantáziálás, hogy a bolsevizmust a multimilliomos tőkések finanszírozzák.

A másik ügy: ma, június 10-én Brătianu sürgősen kérette a négyes, és sürgették, hogy a csapatainkat parancsolja vissza az 1916-ban kijelölt vonal mögé, tehát üritse ki a Tiszáig a területet. Azt is megtudtuk az esti *Tempoból*, hogy Kun Bélát rádiótávíróval meghívták a konferenciára.

Wilsonnak teljesen mindegy, hogy ki írja alá a szerződést, mert sietne haza, Amerikába a békével. Minél nagyobb a zűrzavar Európában, annyival inkább szüksége lesz Amerika önzetlen segítségére.

Brătianu minden ellenérvet, ami eszedbe jutna, csatasorba állított. Wilson szőrmentén, Lloyd George határozottan követel. Foch merőben más véleményen van, de ő az ötödik kerék. Holnap 9-kor tanácskozik Brătianunál, 10-kor folytatódik a tárgyalás.

Én ragaszkodni fogok ahhoz, hogy a Fővezérkar megkérdezése nélkül ne adjuk fel a Tiszára támaszkodó stratégiai vonalainkat. Nem hívhatjuk ki magunk ellen a sorsot, mint ahogy a csehszlovákok tették, és nem tehetjük ki a lakosságot, a magyar lakosságot sem a bolsevizmus fenyegetésének. Nem hódolhatunk be a négyesnek, akik talmi békét akarnak Kun Bélával, felajánlva neki Váradot, Szatmárnémetit, Aradot és Temesvárt és esetleg jogalapot a Bánát, a bányák és az erdők követelésére. Mert arra megy a játék, meggyőződhetél róla a Wilsonnak felterjesztett, s a még Károlyi által lefizetett Coolidge titkos jelentéséből.

Előző tapasztalataim alapján és a csapatok visszavonásának megtagadása mellett álllok ki. Ha Brătianu nem fogadná el ezt az álláspontomat – bár őszintén remélem, hogy elfogadja –, akkor felajánlom a lemondásom. Nem megyek viszont el Párizsból, míg nem küldesz erre vonatkozó utasításokat. Azon morfondírozunk, magam és a Kormányzótanács is, hogy mi a teendőnk, ha Brătianu holnap tényleg lemond?

Take Ionescu zsákmányra les. Az ő terve egyszerű. Gazdasági és pénzügyi ajánlatokat tett az amerikai, angol és francia zsidóknak. Ha hatalomra jut, felpörgeti Brătianu elleni kampányát azzal, hogy ő többet megkapott volna a Bánátból, ő megmentené azt, amit Brătianunak is felajánlottak, ha beadja a derekát. Egyensúlyba hozza a valutát és megnyílnak előtte a külföldi hitelek. Brătianu is megtehetné volna ugyanezt, ha enged a román kőolajra, az aranyunkra, vasunkra, erdőinkre és földünk kincseire áhítozó ajánlatoknak. Mindent, ami Erdélyben van, megkaparintának a mi kapzsi és gyalázatos szövetségeseink. Take Ionescu szélesebb látókörű ember, mint Brătianu. Ő nem hagyná kiaknázatlanul a föld mélyének kincseit. Bő forrásai lesznek majd a törekvő természetű újságírók zsebpénzére. A zsidókat is megbékítené azokkal a törvényekkel, „amelyeket a főhatalmak

szükségeseeknek vélnek”, hogy a mi számlánkra elveszejtsék Magyarországot és Ausztriát. A románok majd megkapnak egy tenyérnyi területet a Bánáttól, s így a kínos bánati kérdés is lekerülne a napirendről.

Nem ismerem a te álláspontod. Ha te és a Kormányzótanács úgy gondoljátok, hogy együtt tudunk működni egy olyan kormánnyal, ahol Take Ionescu a *spiritus rector*, akkor Őfelsége ki fogja nevezni. Másképp nem, mert egyetlen olyan kormány sem kormányozhat Bukarestből, amelyben nincs erdélyi képviselő, legalább tárca nélküli miniszteri szinten. Én nem kívánnék tagja lenni egy ilyen kormánynak. Az a véleményem, hogy céljaink érdekében az a kívánatos, hogy Brătianu újra megbízást kapjon, s csak akkor hívják vissza, ha az utódja megkapná azokat a jogos követeléseket, amelyeket a nagyok Brătianutól megtagadtak, bízva egyrészt Románia Franciaország iránti lojalitásában, másrészt a pártok közötti széthúzásban.

Igaz, hogy ebben az esetben egy időre elszigetelődnénk. De látod, hogy a magyar bolsevikok meddig jutottak el. Meggyőződésem, hogy mi is igen rövid időn belül lényegesen jobb helyzetbe kerülhetnénk, mint amilyenben most vagyunk. Mert nekünk igazságot sem a szerződések, sem az önrendelkezés, sem a bolsevizmus ellen emelt gát érvei stb., nem hoznak. Csak a kitartásunk segíthet igazunknak érvényt szerezni.

Tudatában vagyok annak, hogy a diplomáciai kapcsolatok megszakítása sok románt, akik pénzét akarnak költeni Párizsban, kellemtelenül érintene. Az amerikai románok és a szibériai foglyok helyzete sem lenne könnyebb.

Nagyobb a veszteségünk nem lehet annál, amit a négyes gyalázatos parancsainak az elfogadása okozna: eltaposnák a szuverenitásunkat, elvesztenénk gazdasági és politikai függetlenségünket, megtizedelnék a hadseregünket, hátra parancsolják az arcvonalunkat és elvesztenénk a városokat és a Bánáttot.

Természetesen csak akkor tagadhatjuk meg az engedelmisséget, ha a hadseregünk szelleme és fegyelme erre bátorítana. Hogy a szövetségesektől bármiféle katonai segítséget kaphatnánk, az ábránd. Ha a németek nem írnak alá, a szövetséges csapatok túl gyengék ahhoz, hogy rákényszerítsék őket. Ha aláírnák, és nem szerelnak teljesen le, az antant katonái dobnák el a fegyvereiket, és saját maguk szerelnének le. (Kérlek, hogy dönts, és minden eshetőségre küldj instrukciókat.)

Ma, június 11-én 10 órakor Brătianuval együtt az öt külügyminiszter, a négyes eunuchjai előtt voltunk. Brătianu nevezi őket így, mert sem hatáskörük, sem erejük nincs bármit határozni. Mellettem jobbra Brătianu ült, mögöttünk Toma Dumitrescu ezredes és Constantin Brătianu titkár. Szemben velünk elnökölt Pichon, tőle jobbra ült Lansing, Balfour, Sonnino²⁵⁰ és a japán. Referensként Tardieu. Brătianu keresztre feszítésén még ott volt

20-30 referens és titkár stb. Az asztalunktól jobbra, egy kis asztal mellett Beneš és Kramář foglalt helyet. Napirenden: a román–magyar, illetve a csehszlovák–magyar határvonal nyilvános közlése.

A kezünkbe adtak nyomtatványokat és egy térképet. Azt az egyetlen példányt, Mișu magával viszi Bukarestbe. Ahogy szert tesz egy példányra, elküldöm neked. Pichon Tardieu-nek adott szót. Ő röviden elmondta, hogy a napirend a tízek bizottsága által javasolt és a négyes által jóváhagyott határvonalak bemutatása. Most átadják a román delegációnak, a négyes 4 órára várja a választ. Sürgősen dönteni kell, mert a Csehszlovákiában parancsnokoló francia tábornok²⁵¹ levele szerint, a magyarok már Pozsonyt támadják. (Így bizonyosodik be, hogy a négyes békeajánlatot tett Kunnak, most pedig új határokat akarnak neki javasolni. Ha elfogadná, elvesztené a városokat stb. Együgyűség azt hinni, hogy a győzelem mámorában bedőlnek az antant plátói ígéreteinek.) Brătianu időt kért, hogy referálhasson a román kormánynak tekintettel arra, hogy a most, először kézbevert térképen a bejelölt határvonal lényegesen különbözik attól, amit az 1916-os szövetségi szerződésben leszögeztek, következésképp egymaga nem vállalhatja a Románia jövőjét meghatározó döntés felelősségét. Hogy értelmezni tudja a területi bizottság döntését, kéri, hogy tegyék számára elérhetővé a bizottságok vitajegyzőkönyveit. Lansing jóindulattal, Balfour türelmetlenül azonnali jóváhagyást sürgetett. Brătianu nem tágított, elfogadta mégis, hogy ha a Nagykaroly és Csap és a Váradtól Szegedig húzódó határvonal függőben marad, a Nagykaroly és Várad közötti szakasz kitűzött vonalát elfogadhatja. A tárgyalás több mint egy órát tartott. A vége az lett, hogy Brătianunak szüksége van 12 napra, hogy egy külön megbízott útján megtudja a kormány álláspontját, amit azonmód a négyes tudomására hoz.

Visszatértünk Brătianu lakására és sokáig tanakodtunk azon, hogy mit válaszoljon, ha netán a négyes délután meghívja. Miután részletesen ki-elemeztük a kitűzött határvonalat, mindannyian egyetértettünk abban, hogy az apró módosításokkal tulajdonképpen elfogadható.

Milyen módosításokkal?

1) szorgalmazni kell, hogy a határvonalat 10-15 km-rel tolják el a vasút nyomvonalától,

2) ki kell igazítani Nagykaroly és Csap között, és fontosabb kiigazítás lenne

3) megkapni a Maros torkolatát. Ha a magyarok felé a határ megvan, akkor összpontosíthatnánk a Bánát ügyére.

Brătianu szkeptikus volt. Attól fél, hogy ha alkuba bocsátkozunk nem csak hogy semmit sem érünk el, hanem gyengülnének a pozícióink, az

alapelv felhagyása miatt. Beszélgetésünk ideje alatt érkezett meg az a leveled, amelyben tájékoztatsz a svábok és a magyarok perszónálunióval kapcsolatos ajánlatáról²⁵². Eldőlt az is, hogy Mişu utazik ma este, miután fontolóra vettük, hogy esetleg Diamandi, vagy én mehetnék-e Bukarest és Szében tájékoztatására. Én nem vállaltam, hiszen járatlan vagyok az Őkirályság belső dolgaiban és túlságosan is radikális vagyok. Mişu elsősorban diplomata, talán túl objektív. Diamandi azon kívül, hogy ügyes diplomata, érzékeny lelkű ember is. „Diamandi radikálisabb, mint Ön!” – válaszolt okfejtésemre Brătianu. Brătianut kihívták. Lapedatu mellém lépett, és kért, hogy ragaszkodjak Diamandi vagy a magam jelöléséhez, mert Mişuban a világon semmilyen nemzeti érzület nincs. Ebben a pillanatban visszajött Brătianu és közölte, hogy Mişu ma este utazik.

Beszéltem Mişuval a magyarok megkörménykezéséről. Szerinte egyezünk meg Sonninoval és Orlandoval Párizsban, hogy ne érjen később az a meglepetés, hogy orrol ránk Clemenceau, Lloyd George és Wilson, ha né tán a magyarokkal közösen csapatokat csoportosítanak a jugoszláv határra. Ezzel számolnunk kell stb. Borghese²⁵³ be akar csapni stb. Nem fog becsapni – mondtam, ha segíteni fog, hogy kiegyezzünk a magyarokkal.

Azt hiszem, hogy az a jó, ha nem hagyod magad befolyásolni, hanem, ha Brătianu beleegyezett, folytasd a magyarok becserkészését. Mi ismerjük őket, nem a regáti urak. Tehát teljes tekintélyeddel dobd be magad. Ölelek, *Alexandru*.

Ui. Négy napig betegeskedtem, azért kellett megszakítanom a levélírást.

*

Románia nyugati határának kérdése 1919. május elején már nyílt titok volt, csak éppen Brătianu miniszterelnök nem tudta, amiből aztán nem kis kalamajka származott. A külügyminiszterek tanácsa csak június 11-én adta oda a nagyok május 12-én már elfogadott szövegét. Brătianu tiltakozott, mint ahogyan a levélben is olvassuk, és kérte, hogy bocsássák rendelkezésére a területi bizottság jegyzőkönyveit, hogy az indoklások mögé nézhessen. Mindenki átlátott a szítán. Itt most újra a szokásos időhúzás esete forog fenn, tehát kerek perec megtagadták Brătianu időkérését.

Brătianu fenntartásai: 1) A határvonalat keletebbre rajzolták, mint ahogyan azt a (az 1916. évi) szerződésben lekövekeltek. 2) Magyarország területén maradtak olyan vasutak és vasúti gócpontok, amelyek nélkül a román határ védhetetlen. 3) a román vonatszerelvények magyar területen kell hogy majd áthaladjanak Csehszlovákia felé. 4) Nincs csehszlovák-román határszakasz, ami azért fontos, hogy elvágja magyarok közvetlen kapcsolatait Oroszországgal. A szorítóban Lansing volt a gyöngye láncszem, vagy – ha

akarjuk – a fontoskodó, ő árulta el Brătianunak, hogy nincs tovább, a nagyok már május 12-én döntöttek e kérdésben. Roppant kellemetlen volt beismerni, hogy az itt tárgyaló csapat csak tartalékos. Brătianu rálicitált, és most már két hét elemzési időt kért. A történet poénja, hogy amikor a külügyérek beszámoltak a találkozóóról, akkor a nagyok közül senki nem emlékezett a májusi ülés napirendjére. Magas labdát kapott tehát Brătianu.

Clemenceau-nak Pichon magyarázta el, hogy azért történhetett ez meg, mert volt egy januári, elvi döntés, amely a területi javaslatokat csak plenáris ülésekre tervezte. Tekintettel arra, hogy a magyarokkal aláírandó szerződés nem készült el, egy magyar delegáció meghívásának időpontja pedig bizonytalan, a szerződés területi záradékait nem hozták nyilvánosságra. Nagy gubanc volt. Úgy látszott, hogy Brătianu méltatlankodásán minden elbukik, és oda a tekintély is, ezért bekeményítettek a nagyok. Wilson azt javasolta, hogy küldjenek neki egy üzenetet, ami így szólt, szabad fordításban: „Románia nem reménykedhet abban, hogy a szövetségesek egy olyan határ mellett állnak ki, amit nem tartanak korrektnek. Ha ezt az argumentumot nem fogadja el, mondta az amerikai elnök, megfontolandónak tartom a szövetségesi jogállásának a megvonását Romániától.” Epilógus: Az úton (Vaida a sinaiai állomáson találkozott az 1940-ben, a Bécsbe utazó delegáció vezetőjével és az ő eligazítására készített egy feljegyzést. Ennek átadása után saját autóján indult vissza Brassóba. A teljes részlet a kötet Töredékek fejezetében olvasható. – k.i.) felidéztem azt a történetet, amikor a Quai d’Orsay-en, az elnöklő Clemenceau-nak áadtuk a Magyarország felőli határ hivatalos vázlatát. Brătianu magával vitt, mint második fődelegátust. Egymás mellett ültünk az asztalnál. Clemenceau néhány szóban tájékoztattott az összejövétel céljáról és átadta a térképvázlatot, a jegyzőkönyv kivonatát és a határozatot erről. Önkéntelenül a határvonala néztünk mind a ketten. Mit szól hozzá? – kérdezte halkán Brătianu. – Nem Vásárosnaménról indul – válaszoltam, de jó ez így. – Én is úgy gondolom, hogy elfogadhatjuk. – tette hozzá Brătianu. Sok a nálunk maradt magyar? – Sokkal több, mint amennyi román marad a határ túloldalán, Magyarországon, de azokat áttelepíthetjük a nagybirtokokra. Ha hozzánk kerülne az a 7 bihari község, akkor ezekkel együtt tízszer több magyart is kapnánk. Úgy gondolom, hogy el kell fogadnunk. Én is azt gondolom, hogy meg kell ezzel elégednünk. Majd határozott hangon bejelentette, hogy Románia elfogadja a konferencia által megállapított határvonalát Magyarországra felé.”²⁵⁴

Az alku folytatódik, Kun Béla a kedvenc

A június 5-i ülésen Brătianu ismét visszatért a kis országok „korlátozott érdekeinek” a kérdésére: „A kis államoknak tulajdonképpen nincsenek korlátozott érdekei, az érdekérvényesítésük esélyei a korlátozottak. Egy ország katonai erejét a határai és a szomszédsága összefüggésében kell meghatározni.” Vagyis, hogy előbb legyenek határok, majd azt követően tárgyaljanak a haderő kérdéséről. Orlando olasz miniszterelnököt bízta meg a Főtanács, hogy a kérdést beszélje át Brătianuval, abban is reménykedve, hogy az aláírás dolgában is megfontolásra lehet rábírni. Orlando nem volt elég ravasz ahhoz, hogy Brătianut bármire rábírja. Sőt ráolvasta az olasz miniszterelnök fejére, hogy betart Romániának, és azzal búcsúzott tőle, hogy soha nem fogja a nemzeti függetlenség korlátozását elfogadni. A bosszantó az, hogy a kis országokat érintő minden szerződés szövege készen volt, a nagyok már hazautaztak volna, és Románia, meg a kicsik lázadottak. Pichon, francia külügyér Wilson és Lloyd George hajthatatlanságára hivatkozott a változtatások elutasításakor. A meglepetés az volt, hogy a román fődelegátus hátat fordított a konferenciának és hazautazott. Helyettesét, Nicolae Mișu bízta meg a küldöttség vezetésével. Sőt, szeptember 12-én ugyanezzel az indokkal, vagyis, hogy „összeegyeztethetetlen a nemzeti méltósággal és függetlenséggel” egy időre visszavonult, és Arthur Văitoianu tábornokot toltta előre. A fia, Gheorghe Brătianu történész valómása szerint „Apám ugyanannyit dolgozott ebben az időszakban (két kormánya között – sz.) és később is, mint amikor személyesen elnökölte a minisztertanácsot”.²⁵⁵

Az állandó feszültségben és lázas munka közben azért volt alkalom lazítani is. Május 10-én pl. a nagy francia egyesületek szövetsége (Union des Grandes Associations Françaises) egy *soirée artistique-re*²⁵⁶, vagyis művészi estre hívta meg Vaida-Voevodot és bizonyára még sokan másokat. A programban, a háborúban (1917 és 1919 között) felvett „meleg tónusú és autocrom kliséket mutattak be Lumière minőségben” a Tournassoud kollekcióból, és közben zenét hallgattak a republikánus gárda zenekarának előadásában. Vezényelt Guillaume Balay. Május 23-án este 9-re a lengyel küldöttség vacsoraestjére volt hivatalos a l’Hotel Champs Elysées-be. Május 27-én háromnegyed 9-től ismét hangverseny, a Salle des agriculteurs-ben: Alice Viardot kisasszony – C. Boutet de Minvel kisasszony és Paul Viardot segédletével – Frank, Gluck, Haydn, Beethoven, Schumann stb. szonátákat adott elő. És végre megérkezett a hír arról, hogy május 30-án este összeül az Ernst Renan szabadkőműves páholy, hogy „elbírálja azt az öt kérést, amelyet excellenciád méltóztatott nekem személyesen átadni”,

tájékoztatta Vaida-Voevodot a Le Temps direktora, Marcel Huart. Fontos, de erről másutt, bővebben már írtam. Május 31-én ismét plénum, és ismét a St. Germain-i szerződés meg a kisebbségek.²⁵⁷

XIV. 1919. június 13.²⁵⁸ Tegnap, csütörtökön délután Denys Cochin volt Brătianunál, Clemenceau klerikális barátja. Brătianu felvázolta neki a román-francia kapcsolatok utolsó száz évét. Eközben bejelentették Foch marsallt és vezérkari főnökét, Weygand tábornokot. Foch szemrehányást tett Cochin-nek, hogy Franciaországnak miért nincs más kormánya, ez a szakadékba tart stb. Miután Cochin elment, a magyarországi helyzetről tárgyaltak. Ennek a vége az volt, hogy Foch megkérdezte Brătianutól, hogy „*Marche ou ne marche pas?*”²⁵⁹

Brătianu válasza az volt, hogy kész Magyarországon rendet tenni, ha bizonyos feltételeit teljesítik.

Ma tudta meg, hogy Clemenceau, vagyis a négyes, visszautasította Foch javaslatait, mert Kun Bélával tárgyalnak.

A vége az lesz, hogy elkerülhetetlenül hozzánk folyamodnak. Az egész jövőnk a hadseregünk egészséges szellemén áll vagy bukik. Nem lehetne az általunk megszállt területen a magyarokat arra ösztönözni, hogy tiltakozzanak és akkor ismét a bolsevikok kezére adjuk őket?

És a zsidók!

Mikor rendezitek meg a honosított zsidók nagy szimpátiatüntetésait? Az állam szuverenitása elleni merényletkísérlet ellen tiltakozzanak, követelve, hogy a nagyhatalmak ne avatkozzanak a belügyeinkbe, hogy ezzel ne adjanak az antiszemitizmus elterjedésének táptalajt, és ne keltsenek pogromhangulatot. *Alexandru.*

XV. 1919. június 18. (részlet a levélből²⁶⁰) Ceretti, a pápa rendkívüli követe van itt. Meghívtam ebédre Vercsesivel, ott lesz Caius és Coltór. A Brătianutól kapott instrukciók arra köteleznek, hogy ne beszéljek vele a konkordátumról. Brătianu retteg attól, hogy egy ilyen bonyolult ügybe beleavágjon, amíg nem bizonyos abban, hogy egy hét múlva is ő a miniszterelnök. Vagy sem. Egyeztettem egy ebédmeghívást, ami végül nem jött össze, mert másutt volt elkötelezve, de holnap, szerdán fogadja.

Ceretti kitűnő benyomást tett rám. Tőle tudtam meg, hogy dr. Vasile Suciut kinevezték metropolitának. Kérlek, tolmácsolj neki Coltór és az én szívélyes szerencsekívánataimat. Brătianu arra utasított, hogy Cerettinél érjem el, hogy Suciut ne nevezzék ki addig, amíg a konkordátum ügye nem kerül tető alá. Ez nyilván tárgytalan most már. [...]

Holnap, szerdán, 18-án 12 órakor *a négyes asztalán kell hogy legyen Kun Béla válasza*. Előre látom, hogy haladékokat fog kérni, és azt meg is kapja. Tőlünk meg azt fogják kérni, hogy vonjuk hátra a csapatainkat, bár ők nem tudják biztosítani a semleges övezetet szövetséges haderővel. De hogy magyarázza meg az ember egy Lloyd George-nak, hogy mi a különbség a „nagy és a kis becsületszó”²⁶¹ között? [...]

*

Kun Béla tehát helyzetbe került, a francia félelmeken kívül senkit nem érdekel már a bolsevizmus, de nem tudja a helyzetét előnyre cserélni. Egy minden irányból körbetanulmányozott téma, amit soha senki sem gondolt ebben az összefüggésben komolyan tovább. Talán azért nem, mert egy profi történész soha sem kérdez vissza, hogy mi lett volna, ha? Az persze a szabályos kivétel, amikor rákérdeznek, hogy mi lett volna, ha Szapolyai (vagy Zápolya) János az erdélyi hadakkal mégis odamegy Mohácsra? A román kormány csak kézzel fogható érvekkel volt hajlandó csapatait átparancsolni a Tiszán! Az érvek nem Erdély és nem is a határ volt (az már februárban be volt rajzolva, mint ahogyan korábban olvastuk!), hanem elsősorban anyagiak, a Bánát (ami igen élesen visszatér a színre később, olasz csábítással is) és halkan a közös lengyel–román határ, Bukovina, majd Besszarábia.

XVI. 1919. július 6.²⁶² Ma, fél 10-kor fogadott Pichon. Mişuval mentem.²⁶³ Megmutattam neki térképen, hogy hol van Resica és elmondtam, hogy mert a szerbek elfoglalták a területünket, mennyire körülményes és nehéz megoldanunk a munkások élelmezését, vázoltam a szociális gondokat, amit ez a megszállás okoz. Türelmesen meghallgatott, közben kérdezett is. A végén biztosított arról, jogosnak véli kérésünket a szerb csapatok visszavonására, s ilyen értelemben közbenjár a francia keleti hadsereg parancsnokságánál. Megköszöntem, majd vázoltam a francia parancsnokság által elkövetett hibák miatt lehetetlenné vált helyzetünket a Bánátban: román prefektus, magyar alprefektus és hivatalnokok stb. Azt kértem, hogy vehessük át a már nekünk ítélt területen a közigazgatás megszervezését. Jogosnak mondta a kérésemet és rendelkezik majd róla.²⁶⁴

Miután tapasztaltam irántunk való szívélyes jóindulatát, elmondtam, hogy a négyes határozata a kisebbségek dolgában már most igen nagy gondot okoz belügyeink rendezésében és nem kívánt hatása lesz külügyi vonatkozásokban is.

A szászokat mindig könnyebb volt kezelni a volt Magyarországon. Ők jelentették be először, hogy velünk kívánnak tovább jönni. Tárgyalásaink legelőjén *deutsche Mark*-ot²⁶⁵ kértek. Nem tudtuk elfogadni. Így hát feltétel

nélkül csatlakoztak Romániához, bízva a gyulafehérvári határozatokban, amelyek biztosítják minden nem román ajkú nemzeti kisebbség számára a felekezeti szabadságot és a szabad nyelvhasználatot.

Amióta elterjed annak a híre, hogy a négyes kivételező jogokat kíván velünk elfogadtatni a kisebbségek számára, azóta mozgolódás támadt az erdélyi szászok, a bánáti svábok, a bukovinai és besszarábiai németek között. Feléledt a *deutsche Mark* gondolata. Ez azt jelenti, hogy Nagy Románia területén minden német községet különleges jogokkal rendelkező, német autonóm területnek kellene nyilvánítani. Ez képtelenség, ezért nem tudjuk elfogadni, a konferencia bennünket nem kötelezhet arra, hogy az országon belül miniatűr német országocskát hozunk létre, amely később hídfőként szolgálhat keleti terveihez Németországnak. Ha arra kényszerülünk, hogy engedményt tegyünk a németeknek, akkor elkerülhetetlen, hogy a magyarok és minden nem német polgárunk egy-egy *Mark*-ot követeljen. Márpedig a *Schönburger Zeitung* május 17-i száma már cikkezik egy feltételes német autonómiáról Románia területén.

[...] Nem akarom megismételni azt, amit már több ízben elmondtunk a Bánát kérdésében. A terület kettészakítása tönkreteszi a gazdasági és társadalmi életet a Bánátban, csődbe viszi a jelentős francia tőkével működő resicai üzemeket, amelyeknek inkább a fejlesztését reméltük. Ellehetetleníti a közlekedést, és végül kizárja a jószomszédi viszony fenntartásának a lehetőségét a szerbek és közöttünk. Nem akarom molesztálni ezekkel a már unalmas dolgokkal. Azt lehetne hinni, hogy túlozunk, vagy rosszul vagyunk tájékoztatva. Íme, azonban a *Deutsche Tagespost*-ban közölt beszámoló. Az újság elküldött a Bánátba egy tudósítót, hogy a helyszínen tájékozódjon. Az ottani németek és magyarok, a francia parancsnokok, a románok is, fenntartások nélkül beszélgettek vele. Ha valaki lefordítaná Önnek, igen hasznos adatokat tudna meg az írásból. (Átvette tőlem a lapot.) A kijelölt határ elfogadhatatlan és rossz vért szül azzal, hogy sok virágzó román község kerül szerb fennhatóság alá és kétségessé válik a Bánát jövője. A négyes még nem döntött a szerbek számára kikerekített területen a népszavazás megengedéséről.

Figyelmesen hallgatott. Mişu rálicitált a határ kérdésére. Pichon újra elfogadni látszott az álláspontunkat, és megígérte, hogy közbenjár. Megkért, hogy az elmondottakat foglaljam össze egy beadványban, amit majd átad a konferenciának. [...] Néhány barokkosan hízelgő mondattal köszöntem el.

Győzzétek meg a bukaresti francia katonai képviselőt, hogy e tárgyan ők is írjanak a külügybe és Foch tábornagnak. A két dokumentum kölcsönösen megtámogathatná egymást. Itt, a hadügyben Dumitrescu ezredes minden lehetőt elkövetett. [...]

Tegnap együtt ebédeltem Mişuval és William Cozens Hardy-val, „consilier de Sa Majesté Britanique, Membre de la Chambre des Communes”. Holnap ismét az én vendégem, csütörtökön ajánlólevelekkel felvértezve indul hozzád. Nagy tisztelettel fogadjátok. Cozens Hardy – Mişu információi és az én benyomásom szerint is – igen fontos ember. Az angol külügy különleges megbízottjaként tanulmányozná gazdasági helyzetünket. Összefoglalom, amit tőle megtudtam: Angliának nem érdeke, hogy a német tőke begubózzon nálunk. Az altalajkincsek a dolgok természete szerint állami monopólium. Az angol tőke egyharmad résszel szállna be, a többi kétharmadot, amivel a román állam rendelkezhet, a románok és bárki más jegyezhetné. Így állnának fel az igazgatótanácsok is. Az angolok a legjobb mérnökeiket hozzák.

Ahány mérnököt küldünk, annyit fogadnak. A felszámolás a részvények arányában történik majd. Félő, hogy nem államosíthatjuk az idegen társaságok vagyonát. Kértem, hogy teljes tekintélyével próbáljon meg oda hatni, hogy kapjunk e tárgyban szabad kezet a konferenciától. Váztam a még élő német tőke veszélyeit, elmondtam azt is, hogy a magyar társaságok (pénzüstézetek és ipari társaságok) árnyékában tulajdonképpen német tőke rejtőzik. Felhívtam a figyelmét arra is, hogy számunkra, akik nem vagyunk sovének, kizárt dolog, hogy szociális terrort alkalmazzunk, tehát preventív jogi eszközökkel kell eljárunk a magyar–német szigeteket képező vállalkozásokkal szemben. Megértette azokat a szociálpolitikai érveket, amelyek oda vezethetnek, hogy a magyar vállalkozásokat is fel tudjuk számolni. Külön is felhívtam a figyelmét a német tőkére (szász, sváb) és a németekkel összefonódó pénzüstézetekre (bankok, Pest és Berlingen keresztül finanszírozott magyar-zsidó vállalkozások).

Megígérte, hogy közbenjár. Megkérdezte, hogy mennyi pénzre volna szükségünk a felszámoláshoz, mert az angolok hajlandók azt a rendelkezésünkre bocsátani. Azt válaszoltam neki, hogy minden kérdésére választ kap Szebenben tőled. Amikor elköszönt, azt mondta, hogy nyomban levelet ír a londoni külügybe, és javasolja, hogy egy kiváló képességű konzult nevezzenek ki a Kormányzótanácshoz.

Az olaszokkal tárgyaló csapat javasolta, hogy beszéljük meg Ghiţă Crişan ötletét. Korábban, amikor ez az ötlet felmerült, azt válaszoltam neki, hogy ha az olaszok testvéreink, ő, Crişan pedig okos ember, akkor tegyék lehetővé nekünk azt, hogy ne csak igazgatótanácsai helyeket kapjunk jelentős baksis²⁶⁶ reményében, hanem részvényesek is lehessünk. Pénzzel a hülye is tud vásárolni, az okos pénz nélkül is tud. Így kerekedett ki az a terv, hogy az olaszok adnak például 10 milliót. Ezzel a románok részvényeket jegyeznek. Alapítunk egy bankot 52 százalék olasz és 48 százalék román

tőkével. Az osztalékból pedig letudjuk a részvényvásárlásra kapott összeget. A bank ipari vállalkozásokat finanszíroz, az olasz bankok konzorciuma korlátlan hitelvonalat biztosít a mi olasz–román bankunknak.

Ugyanezeket elmondtam alkalmas helyen francia és angol változatban is. Az az érzésem, hogy az olaszok, az angolok és az amerikaiak birokra kelnek a németekkel, hogy bennünket boldoggá tegyessenek. A szerencsétlen franciákban alig van kezdeményezőszellem, ők otthon megcsinálják a pénzüket. Meg hát, alig van annyi szakemberük, hogy a gyarmataikat rendesen igazgassák.

Mi minden barátunkkal legyünk résen, és teljes mértékben használjuk ki érdeklényegű barátságukat, hogy rendbe hozzuk a pénzügyeinket és megszervezhessük gazdasági életünket. [...]

Ha Lenin valóban békét ajánlott Romániának, akkor azt meg kell kötni. Annyival könnyebb lesz a helyzetünk később. Kérlek, beszélj ezt meg Diamandi-val. Beszélj vele arról is, hogy az olaszok közvetítésével hogyan vehetjük fel a magyarokkal a kapcsolatot? Diamandi a legvilágosabb fejű román diplomata azok közül, akiket eddig alkalmam volt megismerni. [...]
Alexandru.

Erőpróba a Bánátban

A terepen, vagyis a Bánát ügyében közben történik egy, s más. Ha nem is a delegáció és a tárgyaló felek szándékai szerint, hanem inkább a helyszín sürgőssége szerint. Felemás helyzet van Lugoson, Aradon és a Maros–Tisza szögben. A szövetséges (francia) misszió a rendtartó a térségben és a városban, de szabad a ki-be járkálás. Nehéz kívülálló számára kiigazodni, hogy ki miben illetékes, kinek mi a hatásköre. A polgármester román, a hivatal magyar, de a franciáktól kell eltávozást kérni. Ha követtük, ez a levelekben is folyamatosan visszatérő téma.

A Fehér-Körös szakaszon védállásban lévő 2. román gyaloghadosztály parancsnokság április 11-i jelentése már külön foglalkozik vele: „A magyarok Aradon falragaszokon hirdetik, hogy a Bánát és Erdély magyar marad, a hirdetményt Arad (akkor még magyar – sz.) főispánja írja alá. Lugoson, a román szocialisták az egyesülésért agitálnak, de egy Román Köztársasággal, nem a királysággal. Tocinenu százados 10. sz. jelentése szerint Franchet d’Esperey tábornok Bukarestből jövet megérkezett Belgrádba. Nagy események várhatók, és az hírlik, hogy a magyarországi francia csapatok parancsnoksága Temesvárra költözik. A 11. és 17. francia hadosztály tisztjei lázadoznak Farret tábornok ellen, mert az a magyarok által fizetett zsidók-

nak kedvez. Hírek szerint vizsgálatot is kértek ez ügyben. A tábornok jelenleg Orsován van titkára, Kovács Barnával együtt.” A százados másnapi jelentésére hivatkozva a hadműveleti napló azt jegyzi fel, hogy „Lugoson, miután híre ment, hogy Farret tábornokot leváltják, kb. 400 magyar szocialista tüntetett a városban az elmozdítása ellen.” Másnap (14-én) egy Belgrádból érkezett távirat, felfüggeszti a francia 11. gyarmati gyaloghadosztály parancsnokának az átvezénylését. „Savg francia tábornokot, akit Farret felváltására vezényeltek, Belgrádból Lugosra utazása közben, távirati úton Fiumébe vezényeltek át. Ismét az a gyanú, hogy nagy dolgok készülnek.”²⁶⁷ A nagy dolgokon túl vagyunk már, a románokkal a franciák is mozdultak észak-északkeleti irányba, Makóig.

A helyzet elemzésére július 5-én este fél 10-kor Brătianu miniszterelnök Aradra érkezik. Az állomáson Beloiu ezredes, Justin Marsen a megye prefektusa, Papp püspök és a város, meg a megye előkelőségei várják és fogadják. A látogatás indítéka: július 7-én a román közigazgatás átveszi a város irányítását. Pár nappal később a konferencia Főtanácsának határozata szerint a szerbek kivonulnak a Bánátból egy meghatározott osztóvonal mögé, helyükre, gyakorlatilag a Romániának jutott területre berendezkedik a román hadsereg. Pichon lehet, hogy közbenjárt Vaida-Voevod és Mișu győzködésére, vagy már tudott valamit július elején, amikor ez a beszélgetés történt, mert megkezdődött a Bánát átadása az eredeti határrajzok szerint.

A román főhadiszállás 2209 sz./július 13-i rendelete ismerteti a szövetséges hadsereg konstantinápolyi parancsnoksága által a magyarországi francia csapatok parancsnokságának közölt 8212/ sz. rendelkezését a szerbeket és a románokat elválasztó határvonal ügyében. „Ez a vonal Makótól 9 km-re délnyugat irányába indul, áthalad Volkány (Románia) és a vasútvonal között Mokrin–Nagykikinda–Zsombolya (Vatzfeld) felé. (Utóbbi községek szerb területen maradnak.) Onnan délre fordul Romániának hagyva Paradányt és Madost, Deczei és a Temesvár– Duna vasútvonalat metszve Vattina (Szerbia) és Moravitz (Románia ú) között kikerüli a Szerbiának hagyott Versecet, Dévaványa és Mirkováctól nyugatra halad tovább, Weiss Kirchent (Fehéregyház) a szerbeknek hagyva és leér a Dinához Bázíástól nyugatra. A konferencia határozatára hivatkozva a Bánát francia felügyelet alatt álló, keleti felét július 31-ig a szerb csapatok ki kell, hogy őrítsék és a román hadsereg veszi át a helyüket. Temesváron vegyes bizottság alakult, amely 18-án kezdi meg a működését. Tagjai: Tournade tábornok, Virgil Economu ezredes és Velicović szerb alezredes. A feladata: megjelölni a román csapatok bevonulásának az időpontját és a közigazgatás átvételének határidejét, illetve a francia csapatok visszavonulásának határidejét a

román–szerb demarkációs vonalról. Economu alezredesnek az is a feladata, hogy a francia parancsnoksággal közösen készítse el a helyzet- és állapotleírtát a szerbek által eddig megszállt területeken. Ennek az elvégzésére kirendelnek egy csapatot: az erdélyi Kormányzótanács képviselője, a főhadiszállás (szállításokért felelős) tisztje, vasúti tiszt (CFR), posta, határőr és egy gazdasági hivatali tiszt. A Bánát megszállására a 2. hadosztályt szállítják oda az országból, ha a főhadiszállás kijelöli a körletét és a megérkezése pontos időpontját. A csapatparancsnokság 7908 sz./919 rendelkezése Economu ezredet kinevezi a megszállás irányításával, aki a 7922 sz./919 jelentésében a hadosztály elhelyezését a következőképpen javasolja: a hadosztályparancsnokság Lugoson, a 3. gyalogdandár és a dandártüzérség Logos–Temesrékás körzetében, a 4. gyalogdandár, egy tábori ágyúosztállyal Karánsebes körletében, egy ezreddel Slatinán, amelyből egy zászlóaljat Resibanyára vezényelnek, egy másikat Stájerlekaninára és 2 századot Orsova és Drenkova megszállására.

Haditanács Párizsban: menetirány Budapest

XVII. Párizs, 1919. július 14.(részlet²⁶⁸) A franciák németfóbiája óriási. A szászok nem veszítenek semmit, mi viszont sokat nyerhetünk, mert ha egyáltalán engedményeket remélünk a nemzeti és felekezeti kisebbségek dolgában, akkor azt csak a német fenyegetésre hegyezve érhetjük el. Senkinek nem fáj a feje a szászok és svábok, vagy jelen pillanatban a magyarok sorsért. A négyes minden nagylelkűsége a zsidókat dédelgeti. A pángermanizmus bombája megkönnyítheti a helyzetünket a zsidókkal szemben is, de nagy reményeket azért ne tápláljunk.

Pénteken 11-re meghívtak – *csak* egy nappal előbb – az ötök konferenciájára. Clemenceau elnökölt. Pichon, D. Haig angol tábornok, Lansing, Crespi és egy japán, Foch tábornok, Weygand, Foch vezérkarfőnöke, Beneš, Kramar, Pašić, Vestić Mišu meg én ültünk az asztal körül a Quai d'Orsay egyik pompás termében.

Clemenceau azzal nyitotta meg a konferenciát, hogy *a Magyarország ellen alkalmazandó intézkedésekről kell tanácskoznunk*, mert az nem tartja be a katonai egyezményt. A kérdésről Pichon referált.

Pichon előadta, hogy a budapesti kormány nem teljesítette a szövetségesek feltételeit, általános mozgósítást rendelt el és folytatta, illetve folytatja a katonai készüléket. A szomszédok fenyegetett helyzetben vannak. A román hadsereg hátrányosabb helyzetben van, mint korábban, mert arra kényszerült, hogy feladjon két hídfőt a Tiszán²⁶⁹. Ebben helyzetben hatá-

roznunk kell arról, hogy miképp kényszeríthető Magyarország arra, hogy végrehajtsa a konferencia határozatait, és hogyan menthető fel a szomszédság fenyegetett helyzetéből.

Clemenceau Foch tábornagy véleményét kéri. A tábornagy bevezetőjében elmondja, hogy őt nem tájékoztatták az előadottak tárgyában és a konferencia Budapest ellenében tett lépéseiről.

Vesnić: azt kérte, hogy a szövetségesek kezeskedjenek arról, hogy a magyarok elleni hadművelet idején nem éri őket háttámadás. Éles szóváltás következett. Clemenceau rákérdezett, hogy ki támadná őket hátba? Előfordulhat, hogy egyik-másik oldalról támadás ér bennünket, ha fedezetlenül marad valamely arcvonalunk, s ezért kérjük, hogy... Clemenceau ismét rákérdezett: Ki támadná meg Önöket? Magyarázza meg, melyik oldalról ne támadják meg Önöket? Elnök úr ismeri a helyzetünket... – tért ki újra Vesnić. Ki fenyegeti Önöket? – kérdezett tovább az elnök. Például a bolgárok, akik bandákat szervezve portyáznak a területünkön. (Egyértelmű volt mindenki számára, hogy az olaszokra utal, amikor a bolgárokat említette.) A bolgárok megtámadhatnak, ezért kellene hogy amíg Budapest ellen... – Hogy gondolja a biztosítékokat? Hogyan garantáljuk mi azt, hogy a bolgárok nem támadják meg Önöket? – s ezek a megválaszolatlan kérdéssel Clemenceau lezárta a vitát.

A csehek is megpróbáltak kiprovokálni egy nyilatkozatot „egyesek ellen, akik Bécsből segítették a magyar bolsevikokat” (Borghese), de Clemenceau leintette őket és bejelentette, hogy Foch marsall kapjon megbízást a Magyarországgal szomszédos kormányokkal való tárgyalásra, és 8 napon belül referáljon a konferenciának (vagyis: a Clemenceau által elnökölt öt külügyérnek). Mişu győzelemről beszélt, én nem voltam ilyen lelkes. Könnyű helyzetben voltunk mi, *de hodie mihi cras tibi!* Clemenceau basáskodásából mi is kaptunk, mint egyébként minden kispályás. Úgy éreztem, hogy a csehek és a szerbek megalázása a miénk is.

A „tanácskozás” után Foch hozzám lépett, és megjegyezte, hogy gyorsan kell cselekednünk, mert a helyzet minden nap elteltével tovább mérgesedik. „Kár, hogy megállítottak, amikor átkeltünk a Tiszán – válaszoltam”.

Foch: Én mindig azt mondtam, hogy határozottan, és a lehető leggyorsabban le kell törni a magyar bolsevizmust. Remélem, hogy ezt gyorsan le tudjuk vezényelni a bukaresti kormánygal.

Én: Az lenne a kívánatos, tábornok uram, hogy ne csak mi, a szomszédok és a franciák, hanem az angolok, az olaszok és az amerikaiak is legyenek ott egy-egy hadosztállyal legalább a zászló becsületéért. Nagyon megemelné a csapatok morálját. (N. B. Elfelejtettem megemlíteni: a brit kor-

mány nevében Balfour bejelentette, hogy ők nem tudnak csapatokat küldeni.)

Foch: Nehéz lesz, de remélem, hogy nélkülük is boldogulunk.

Én: A francia tábornok jelentéséből, amit Ön felolvasott, azt látom, hogy igen éles szemű ember fogalmazta, aki pontosan felmérte a helyzetet. Valóban így van, a bolsevik oldalon álló tisztek az első adandó alkalommal átállnak, vagy megadják magukat. Az lenne a nagyon fontos dolog, ha Ön átvenné a főparancsnokságot [...], de a román hadak főparancsnoka maradjon a király, és rendeljék melléje Franchet d'Esperey tábornokot vagy valaki mást.

Foch: Azt hiszem, hogy könnyen megértjük egymást, és jól együtt fogunk működni. Ha belekezdünk, akkor viszont villámgyorsan le is kell azt vezényelnünk. [...]

Tegnapelőtt, csütörtökön, 17-én, fél 6 táján éppen Pillatot igazítottam el, hogy közvetlenül az írógépbe diktálva fogalmazza meg a Pichon-nak szánt felíratott a kisebbségek kérdésében, amikor telefonhoz kértek. Mişu telefonált fel a portáról (a negyediken lakunk), hogy siessek le, mert sürgősen kéretnek a konferenciára.

Mire megérkeztünk a Quai d'Orsay-ra, mindenki ott volt. Foch tábornagy már felolvasása közepénél tartott. (Itt minden így történik, kapkodva, rendetlenül. A gyűlést telefonon hívták össze. Mişu nem lévén otthon, csak hazatértekor kapta meg a telefonüzenetet és így tudta meg, hogy hivatalosak vagyunk a konferenciára. Nem veszítettünk azonban semmit.)

A 11-eihez hasonlóan, ez az összejövetel is több mint két óra hosszat tartott. Sok időt pocskékolunk el az angolra fordítás miatt. Röviden: Tittoni²⁷⁰ azzal óvatoskodott, hogy nehogy azt a látszatot keltsük, hogy Magyarország szabadságát letiporjuk. Kun Béla valószínű, hogy hazafias mártírként fog tetszelegni, ha megtámadják. Nagyon megfontoltan és pontosan kell meghatározni, hogy milyen kormány követi majd a bolsevikokat.

Beneš azt mondta, hogy bármilyen kormány következne, nem érthet vele egyet, mert a magyarok soha nem fognak lemondani a területekről, és mindent elkövetnek majd, hogy azt visszaszerezzék.

Én: Ha elindulunk, akkor közzé kell tenni egy kiáltványt, amelyben a magyarokat megnyugtadjuk, hogy felszabadítóként érkezünk. Továbbá hagyni kell őket, hogy szabad akaratukból állítsák fel a kormányukat. Ezt majd támogatni kell, de egyértelműen demokrata kormány legyen. Ahogy a bolsevikok nem tudták, úgy egy reakciós kormány sem szavatolhatja Magyarország nyugalmát. A budapesti szövetséges parancsnoksághoz oda kell vezényelni egy cseh-szlovák, egy jugoszláv és egy román összekötő tiszte-

mert ezek a magyarok minden ravaszágát tudják, és ismerik a szóba jöhető személyeket is.

Bliss amerikai tábornok hosszan értekezett arról, sűrűn idézgetve is, hogy háborúban vagyunk vagy sem Magyarországgal. Ha nem, akkor újra a szenátus hozzájárulását kell kérjük egy esetleges hadművelethez.

Nem a magyarok, hanem a románok szegték meg a fegyverszünetet. Nem kezdhünk a Foch tábornok által vázolt katonai akcióba azzal az indoklással hogy nem tartották be a fegyverszünetet.

Balfour elmagyarázta neki, hogy itt nincs szó fegyverszünetről, a szövetségesek bárhova mehetnek ezen a területen, stratégiai pontokat szállhatnak meg stb. Kettejük „párbeszéde” több mint két órát tartott. Az amerikai mögött Hoover fújta a paraszt, egy másik amerikai, aki lesben áll a kőolajunkért!

Amerika és Anglia képviselői azt nyilatkozták a végén, hogy nem tudják elkötelezni magukat anélkül, hogy megkérdeznék a kormányukat. Abban maradtunk, hogy pénteken, 18-án, fél 11-kor újra összeülnek az ötök és ezt maguk között eldöntik. A kiszivárgott hírekből úgy veszem ki, hogy függőben van a dolog. Az a véleményem, hogy nem kellene területi engedményekhez kötnünk a részvétel feltételeit, hanem fogadjunk el bármit, amit felkínálnak (parancsnoklást, felszerelést és hadianyagot). Legyen már nyugalomunk nyugaton, kapjunk meg ehhez mindent, majd meglátjuk tovább. Előre látom, hogy megint időpocsékolás következik. Ez idő alatt Kun bebiztosítja a termést. A magyar bolsevizmus zsidó birodalom lévén, amíg módja van rá, a világ zsidósága támogatni fogja. Nem kell elfelejteni, hogy ezt a konferenciát is a színpalak mögött és a zöld asztalnál ülő zsidók vezetik, és uralták.

Amíg az itteniek vacakolnak, az amerikaiak pedig megtagadják a felszerelésünket, addig az olaszoktól kellene beszereznünk. Az olaszok ma bármit, ami kell, a rendelkezésünkre bocsátanának. Holnap lehet, hogy ez nem így lesz.

Az amerikai zsidók tartózkodását nem tudjuk elhárítani, a kőolajunk utáni sóvárgásuk minden amerikai érdeket mozgósítani fog ellenünkre. [...]

A 17-i gyűlésen beszéltem Kramár-zsal és Pasić-tyal. Mi haszna annak, hogy mi, a kispályások szolidárisak voltunk Foch tábornaggal? Egyetlen amerikai elég, ha beleköp a levesünkbe és Kun Béla máris játszhatja tovább kisdied játékait. A tábornagy most Londonban van, abban a pillanatban, ahogy visszatér, újra megkönyékezzük. Őt is és Clemenceau-t, meg másokat is. [...]

Az olaszokkal kölcsönösen tájékoztattuk egymást a magyar ügy tapasztalatairól. Az olaszok részéről Paterno és Vannutelli gróf, a bíboros unoka-

öccse a referens. Kaptak Borghesétől két táviratot, amit azonnal átküldtek nekünk is. Borghese azt tudta meg Bethlen Istvántól²⁷¹, hogy a szegedi kormány legjobb viszonyban szeretne lenni a szomszéd államokkal. A románokkal kívánnak mindenki előtt megállapodni. A megállapodás úgy jöhetne létre, hogy Erdély teljes állami önállóságot kapna, s azon belül, a magyarok szabadon élhetnék nemzeti életüket.

Wekerle és Berinkei egy koalíciós kabinet élére állna. A csapataik elővédként indulhatnának Magyarországra visszahódítására. A dolgot szigorúan bizalmasan kell kezelni és eltitkolni a franciák elől, mert ezek a szerbeknek kedvező megállapodáson dolgoznak. Kilóg a lóláb! Röviden jellemeztem nekik Bethlent és a többieket, majd elmagyaráztam, hogy az egész egy nagy átverés. [...] Vannutellinek elmagyaráztam, remélem sikerrel, hogy a jelenlegi tolongókkal alakított, egyetlen magyar kormány sem felel meg a mi célkitűzéseinknek. Abban a pillanatban, ahogy nyeregben éreznék maguk, azonnal aknamunkába kezdenek, és nehézségeket okoznának nekünk a konferencián is. Ha a szegedieket támogatnánk, magunkra vennénk annak az ódiúmat, hogy egy reakciós kormányt kényszerítettünk Magyarországra. Vázsonyi ugyanaz, mint a többiek.

Előbb el kell foglalnunk Budapestet, vagyis Magyarországot, le kell fegyverezni, és aztán segíteni olyan emberek kormányalakulását, akik elfogadják a mai helyzetállást és valóban demokraták. Nem tudjuk megmondani, hogy kik lennének ezek az emberek, amíg nem tudjuk ki él és ki pusztult el a háborúban.

Vannutelli: Tehát két szóban: Fabius Cunctator²⁷².

Én: Nem. Egy szóban: Machiavelli.

Ő: Csakhogy mi nem vagyunk Machiavelli.

Én: Nem vagyunk Machiavelli, de az ügyeinket egy Vannutelli irányítja, és így tudjuk, hogy sikerülni fog mindenféle kötelezvény nélkül ébren tartanunk a szegediekben a reményt.

Ő: (nevetve) Vagyis, tartsuk szóval őket.

A végén megkértem, hogy járjon közbe Tittoninál a Budapest elleni katonai intervenciónk támogatásáért. [...]

Tegnap, a gyűlés után átadtam Pichon-nak a feljegyzést a kisebbségi kérdésről. Melléje tettem a szászok egy pár újságját, és vázoltam neki egy miniatűr Németország veszélyét. Ígérete szerint odaadja Clemenceau-nak, illetve az ötöknek. Remélem, hogy figyelmesen fogják tanulmányozni. A következő futár feltétlenül hozza ki nekem a szászok *Ostland* c. lapját, amelyben Hans Otto Roth²⁷³ dicséri a konferencia eljárását a kisebbségek kérdésében. Minden lapot, *memorandumot* stb. küldj ki, amelyekben az autonómiájukról értekeznek.

Kedden, 15-én Victor Antonescuval és feleségeinkkel Kramár és Beneš vendégei voltunk a *Hotel Moeris*-ben. A feleségem Kramár és Vesnić között ült. A szomszédi barátságról beszélgettek, és kérdezték egymást. Vesnić azt mondta, hogy Sándor régensherceg egy szomszéd hercegnőt kellene hogy feleségül vegyen. A feleségem a görög és a bolgár uralkodó család hercegnőt hozta szóba. „*A román hercegnők szebbek*²⁷⁴. *A mi népünk nem kedveli a bolgárokat, tehát szó sem lehet bolgár származású királynéról. Különben is katolikusok*” – mondta Vesnić. [...]

A vacsora után összefutottam az amerikai Dulles-szel, aki a területi bizottság tagja. Elmondtam neki, hogy a Bánát szétdarabolása rossz ajánlás, mert örök békétlenség forrása lesz a szerbek és a románok között. Azt válaszolta, hogy a kérdés elveit alaposan elemezték, és egy külön bizottság a helyszínen is tájékozódott. Tisztában vagyunk azzal, hogy ezek a bizottságok hogyan helyszínelnek. Hat-hét héttel korábban egy amerikai bizottság volt a Bánátban. Nem talált egyetlen román sem, akivel szóba álljon. Persze. Vezessünk mi ilyen bizottságot Szerbiába, egyetlen szerbet sem fogunk ott találni. Küldjenek ki alkalmas embereket, akik a Bánát minden nemzetiisége nyelvén tudnak értekezni. Ezeket nem csaphatják be sem a szerbek, sem a románok. Nevetett és azt tanácsolta, hogy egyezzünk meg a szerbekkel. [...]

Kérdezte, hogy a magyarok felőli határvonal ellen van-e kifogásunk. Felhívtam a figyelmét arra, hogy milyen igazságtalanságok történhetnek, ha nem veszik figyelembe a községek kataszteri határait. Nagylak vasútállomása és a község határának több mint a fele átkerült Magyarországra. Megnyugtató, hogy a helyszínelő bizottságok elvégzik a szükséges kiigazításokat.

Több mint két hónappal korábban sürgettem az idegen társaságok vagyionának a zárolását és felszámolását. Ismételten visszatértem a kérdésre. Nem tudom, hogy mit végeztek, de attól tartok, hogy lekéssük.

A bankjegyek felülpecsételéséről megállapodtam Dr. Creangával mielőtt hazautazott volna. Előtte átküldtem az instrukcióim szerint a Dr. Mihai Șerban által elkészített emlékeztetőt. Az újságok hírei szerint a felülpecsételés nem fejeződött be. Az a veszély fenyeget, hogy a nyakunkon marad egy halom jancsibankó. A béke megkötése után két hónappal be kell fejezni a felülpecsételést, és a bankókat újakra kell kicserélni. Nem elfelejteni, hogy az osztrák–magyar bank felszámolása után az értékpapírok és egyéb értékeket fedezetét újraértékelik. Siessetek a felülpecsételéssel, és egyúttal az értékpapírokat, az adósságleveleket, az osztrák és a magyar hadikölcsönöket is pecsételjétek. A csehekkel közösen elintéztük, hogy a hadikölcsönöket minden kivált terület vegye át a maga terhére. [...]

Az utolsó pillanatban értesültem arról, hogy Foch tábornagy mielőtt elindult Londonba és Brüsszelbe, parancsot adott az ötöknek szánt, újabb felirat összeállítására. Dumitrescu ezredes látta a szöveget. Foch bebizonyítja, hogy nem mi szegtük meg a fegyverszünetet, hanem a magyarok, azzal, hogy a feltételeket nem tartották be. *Sürgeti mielőbbi előnyomulá-sunkat Budapestre, és Magyarország lefegyverzését* (kiemelés tőlem – sz.).

A Clemenceau kormány egyre jobban ingadozik. *Flictuat nec mergitur!* Váratlanul minden elsüllyedhet. A jugoszlávok és az olaszok között kiéleződik az ellentmondás, tehát kivárási taktika és szolidáris ellenállás.

XVIII. Párizs, 1919. augusztus 1. (részlet²⁷⁵) Átmentünk (Mişuval – sz.) Lerond tábornokhoz. Ő a bánáti határkérdések elemzőinek az elnöke. Közölte velünk (igen bizalmasan, akárcsak Martonne) a bizottsági vitát, és azt tanácsolta, hogy kérjük a Maros bal partján lévő területet, különben az egészet a szerbek kapják, vagy osztoznak rajta a magyarokkal. [...] Megkérdeztem, hogy miért döntöttek ilyen váratlanul a bánáti határkérdésben, miután arról volt szó, hogy a Deliblát nyugati határa lesz a határ. Meglepetéssel tapasztaltam, hogy fogalma nincs arról, hogy mi a Deliblát²⁷⁶. Azt viszont tudta, hogy Ó-Béba nagy román község.

A görögökkel egyeztetünk a bolgár békeszerződés kérdéseiben a jugoszlávokkal közösen alkalmazandó taktikáról: pénzügyek, a bolgárok által elfoglalt területek stb. A görögök után Beneşt látogattuk meg. Ő, még mielőtt előadtuk volna a Maros dolgot, már előlegezte, hogy teljesen egyetért azzal, hogy közösen menjünk Budapestre. Most vannak fegyvereik, lőszerük stb. Két-három nap alatt Budapesten lehetnének. A gond az, hogy a többségi szocialista Tusar kormány figyelembe kell hogy vegye a bizonyos szocialista körökben keletkező feszültséget egy ilyen lépés után. A megoldás az lenne, ha a szövetségesek rendelnék el a cseh-szlovák katonai részvételt a románokkal együtt. Dolgozik majd ezen. Említettem neki a békési szlovákok ügyét. Megígérte a támogatását, ha azok Párizsba érnek. [...]

Kedden, július 29-én reggel 9-kor fogadott bennünket Mişuval Tittoni. Ágyban fekvő beteg. Meggyőztem Mişut arról, hogy szóba kell hoznunk a szerbeknek elkülönített részen a népszavazást. Semmitmondó beszélgetés Tittonival, aki hosszan taglalja, hogy üdvös lehetne egy olasz–bolgár–lengyel–román érdekközösség, amihez a görögök is társulnának. Közölte velünk, hogy amíg ki nem ürítik Klagenfurtot, addig semmilyen szerb kérésről nem tárgyalnak. Népszavazást kértek Temesváron! Mişu kéri, hogy a Főtanácsban tegye szóvá a népszavazást azokon a területeken, amelyeket az 1916-os szerződésben nekünk ígértek, de most átkanyarították a szerbeknek.

Dumitrescu ezredes tájékoztat Kun Béla hadseregének verségéről és a mi csapataink átkeléséről a Tiszán²⁷⁷. Weygand tábornoktól származik a hír. Otthonról semmi. A tábornagy megbízásából kéri, hogy amit a Főtanács előtt, illetve a tábornaggal való találkozásomkor a Magyarország ellen alkalmazandó politikai és katonai taktikáról előadtam, azt foglaljam össze egy emlékeztetőben. Küldjük el a konferenciának és külön a marsallnak, hogy legyen hivatkozási alapja az ötök előtt. Holnapra kérte. Holnapután a tábornagy visszatér Belgiumból.

Szerdán, július 30-án George ezredes, Foch tábornagy hadművelési irodájának főnöke keresett fel. Ő volt a görög király trónfosztását diplomáciai előkészítő művelet tervezője és kivitelezője. Áadtam neki a kért emlékeztetőt és mellékletként egy felhívást a magyar néphez. Jellemző a konferencia „öreglányaira”: George azt javasolja, hogy szűrjam be a Budapest elfoglalására utaló szövegbe, hogy „ideiglenes”. A nagyok attól félnek, hogy Budapesten maradnánk. Ha az „ideiglenest” olvassák, az majd olyan megnyugtató lesz. Újra kellett tehát gépelni a feljegyzést. Meg kellett keresnem Mișut, hogy ő is aláírja, majd csak ezután küldhettem be – csütörtökön, 31-én – Clemenceau-nak és az angol tábornoknak. Beneš-sel telefonon egyeztettem a feljegyzés tartalmáról. Ő, hasonló beadványt készített el. Ez a Foch tábornaggal közösen kiötölt cselszövés nem vezet sehová. Lloyd George gyávasága megbénítja a franciákat és az olaszokat. Az angol munkások lázonganak. Francia és olasz munkások csoportjai – német, orosz és zsidó pénzen megfizetve – bujtogatnak és agítálnak az orosz és a magyar bolsevikok ellen kezdeményezett hadműveletek miatt. [...] A csapatok lefegyverzését nem lehet tovább halogatni, tehát: mi magunknak kell azt eldönteni és el is végezni!

Az itteni sajtó egyöntetűen a mi oldalunkon áll, és nevetségesekké válnak, ha nem foglaljuk el Budapestet. Az ötök fejet hajt a kész tények előtt. Nem állhatunk meg annyi anyagi és véráldozat után, mert nekünk kell a fegyverszünet feltételeit diktálni. Kérlek, ne hátrálj meg, ha látod, hogy Brătianu tétovázik. Akkor majd ő is tovább lép. Sok gondolkodási időt ne hagj neki, hanem intézkedj, hogy gyorsan véget vethessünk az antant budapesti cselszövéseinek. Futkosson Clemenceau és a többiek utánunk ugyanúgy, ahogyan Kun Béla után koslattak. Vedd figyelembe a tábornagy álláspontját, ha az enyémet fogadnád el. Hogyan védhet meg azonban bennünket, ha berezelünk Clemenceau első táviratára.

[...] Egy kedves gondúzó történet a sok komolykodás után: amikor a hedrazi királyt vagy emírt megkérdezték, hogy milyen benyomásai vannak a konferenciáról azt válaszolta, hogy nem érte meglepetés. „Az egész

olyan, mint nálam, otthon. Az egymás farkához kötött tevék békésen, tiltakozás nélkül haladnak a karavánt vezető számár után”.

Wilson sürgeti elutazási készüléteit, mert otthonról figyelmeztető levelet kapott. Egy anekdota: ha az amerikai elnök megjelenik, akkor az egyik kezében a bibliát, a másikat meg a mellette álló zsebében tartja.

XIX. 1919. augusztus 4.²⁷⁸ Ma reggel 9-kor meglátogatott a három bécsi szlovák. 10-kor átmentünk Benešhez. A következőképpen járunk majd el:

Ők majd benyújtanak egy (általunk elkészített) emlékiratot a konferenciának. Beneš támogatni fogja a kérésüket. Mi, akiket majd megkérdeznek, bejelentjük, hogy befogadjuk őket, ha a konferencia méltóztatik nekünk odaadni.

Költségeként, emberre, napra 60-100 frankot kell számolnunk, a visszaút 1000 frank. Így 10 nap – ennyi idő talán elég lesz – és a visszaút teljes költsége 6000 frank. Szóltam Mihainak, hogy írjon a követségnek a hiányzó összegért. A repatriálás költségeit is mi fedeztük akkor is, amikor még Brătianu itt volt. Megpróbálom Antonescuból kipurítani a pénzt, de szkeptikus vagyok. Rendelkezz tehát, hogy Mihai küldje a pénzt a lehető leghamarabb.

Mellékelem a Romanelli és Clemenceau közötti levélváltás szövegeit. Az amerikaiak azzal fenyegetnek, hogy, ha elfoglaljuk Budapestet, nem kapjuk meg Bukovinát és Besszarábiát. Balfour kontrázik nekik. Nem kell tragikusan felfogni, de azért próbáljuk elterelni az antant gyanúját azzal, hogy úgy teszünk, mintha a Főtanács szándékai szerint tervezett utasítások szerint járnánk el, csak hogy az a bolsevik támadás miatt nem tudta már kiadni azt az utasítást.

N. B. A francia sajtó szabadkezet kapott. Clemenceau beleunt már Borghese, Romanelli és Cuningham²⁷⁹ cselszövéseibe.

Vita a zsákmány fölött

XX. Párizs 1919. augusztus 8-án²⁸⁰. Szerdán, augusztus 6-án, 11 órakor Mişuval Amerika új megbízottjánál, Polk-nál²⁸¹, voltam. Személyesen fogadtott. Megmutatott néhány levelet, amelyek Holban tábornok²⁸² által, a magyaroknak tett fegyverszüneti feltételeire utalnak. Szerinte túl kemények Magyarország számára.

*

A budapesti román főparancsnokság által a Peidl-kormánynak²⁸³ augusztus 5-én átadott, ultimátumszerű (5 óra válaszadási időponttal) jegyzék a bukaresti békeszerződés záradékára emlékeztető követeléseket tartalmazott: követelte a teljes hadfelszerelés átadását (lefegyverzés); a vasúti gördülő anyag felét; 600 teherautót és gépkocsit; a marha- és más háziállat állomány 30%-át; a mezőgazdasági gépek 30%-át; 35 000 vagon gabonát; a Romániában elrekvirált folyami hajók felét és annyi szenet, amennyire a román felügyelet alatt működő vasutak üzemeltetésére szükség van. Ha Magyarország ezt nem fogadná el, akkor a román hadsereg megkezdi ezek rekvirálását megtorlásképpen azért az „embertelen bánásmódért, amelyben a Központi Hatalmak” megszállási ideje alatt kénytelen volt elviselni. A megszállás addig tart, amíg valamennyi feltétel nem teljesül.²⁸⁴

*

Coolidge és Hoover Magyarországról szóló jelentésének²⁸⁵ az a következtetése, hogy ha ennyire megfosztják műszaki és gazdasági eszközeitől, az ország végzetesen a bolsevizmus zsákmánya lehet. Mi minden érvelt felsorakoztattunk állítása ellen, de nem tudtuk meggyőzni. A legszívélyesebben búcsúztunk el Polktól.

Vannutelli és Paterni őrgrof vendégei voltunk ebédre. Elmondtuk, hogy, Borghese és Romanelli magatartása okán, nagy a felháborodás és elégedetlenkedés Olaszország iránt nálunk. Ragaszkodtunk ahhoz, hogy a Budapestre utazó olasz tábornok kapjon utasítást érdekeink támogatására stb. Megígérték, hogy Borghese-t félreállítják, a tábornok pedig már meg is kapta az utasításokat a mi kívánságaink, és az olasz érdekek fenntartására. Ők abban érdekeltek, hogy a jugoszlávok hoppon maradjanak, de félnek attól, hogy a szegedi tábornok valamilyen szerb–magyar szövetséget proklamálna.

Délután 4-re telefonon sürgősen a Főtanácshoz hívtak.

Clemenceau közölte velünk, hogy a konferencia nem ismeri el Romániának azt a jogát, hogy egy új fegyverszünetet kössön, érvényesnek tartja az 1918. november 13-át. Nem ismeri el azt a jogát sem, hogy önkényesen belenyúljon a hadizsákmányba, ami a szövetségesek közös tulajdona. A szövetségesek bebizonyították, hogy Románia barátai, annak ellenére, hogy Brătianu úr állandóan elégedetlen volt (mondja az öreg), várja, hogy Románia alkalmazkodjék a szövetségesek határozataihoz.

Rendelkezett arról, hogy kapjuk meg az eligazítást, amelyet a négy szövetséges tábornok²⁸⁶ is megkapott, majd felolvastatta a Főtanács levelét a román kormányhoz.

Mišu kijelenti, hogy Románia természetesen ez alkalommal is igyekszik majd megfelelni a szövetségesek kívánságainak (*désire*)... határozatainak

(szól közbe Clemenceau)... határozatainak. Táviratban tájékoztatjuk kormányunkat az átvett iratok tartalmáról és a Főtanács határozatairól.

Én előadtam (röviden összefoglalom), hogy Romániát kifosztották a németek és a magyarok, Erdélyt és Magyarország románok lakta vidékeit a magyarok. Ráadásul a magyarok kezébe kerültek a Mackensen által zsákmányolt javak is. Nincsenek közlekedési eszközeink. Nem láthatjuk el élelmiszerrel a hónapok óta nélkülöző lakosságot, mert nincsenek mozdonyaink. Mezőgazdasági gépek nélkül nem tudjuk megművelni a földjeinket. Ha a szövetségesek elosztják a zsákmányt, akkor engedtessek meg nekünk, hogy vegyünk el abból vasúti járműveket, mezőgazdasági gépeket stb. Mi, szövetségesek mindenképpen több biztosítékot ajánlunk arra, mint a magyarok, hogy kiadjuk és a szövetségesek rendelkezésére bocsátjuk azt. Nálunk nagyobb biztonságban vannak, mint az ellenséges magyaroknál, akik a Főtanács egyetlen határozatát sem tartották tiszteletben.

Balfour: elmondja, hogy a fegyverszüneti feltételek fölkavarnák az indulatokat Magyarországon. A szövetségesek jóindulattal vannak Románia iránt stb.

Clemenceau: kifejti azokat a baráti érzelmeket, amelyeket a konferencia irántunk tanúsít.

Mişu: Biztos abban, hogy a román kormány végrehajtja a konferencia, a Főtanács határozatait.

Clemenceau: megkérdi a *négyeket*, hogy van-e valakinek még mondanója?

Én: kézfelemeléssel jelzem, hogy van. Szót kapok. Látván, az elnök és a többi úr megnyilvánulásaiból, hogy milyen barátságos a hangulat irányunkban bátorkodom szólni, kiváltképp azért, mert olyan ritkán van arra alkalmunk, hogy mi is elmondhassuk a bajainkat e magas ítélőszék előtt. Utána elmondtam mindent, amit el kívántam mondani és azzal a kérelemmel fejeztem be, hogy a román kormánynak elkészített távirat szövegét gondolják át. Meg kellene változtatni a hangnemét, hogy a budapesti magyar sajtó, illetve a bécsi német sajtó ne értelmezhesse úgy, mintha Romániát nem szövetségesként kezelnék, a magyarokat pedig kiemelnék az ellenségek csoportjából, mintha már nem lennének azok.

Clemenceau: igen készségesen elismeri, hogy kéréseink helyénvalóak, figyelembe veszik, ismételten biztosít bennünket, hogy a tanács (tekintetét körbe járatta) legjobb baráti érzelmekkel van irányunkban stb.

Mindenki felállt.

Balfour, aki mindvégig érdeklődéssel kísérte a mondanómat, felállt, és kezet nyújtott, majd Tittoni is. Polk, aki távolabb ült, nem tudott kezet nyújtani, de barátságos integetéssel viszonzta a köszönésemet.

Foch kézen fogva kísért, és elmagyarázta, hogy a négy tábornoknak adott utasításban az áll, hogy a hadi cselekményekben való részvétel arányában történik a zsákmány elosztása, és a négy tábornok ez ügyben együttműködik a román parancsnoksággal. „Ha Ön lenne, tábornagy úr – mondtam –, az ügyek felügyelője behunyt szemmel végrehajtanánk, de így tartok tőle, hogy a hadi cselekményekben való részvétel az egész háborúra vonatkozik, és nem a mi háborúnkra a magyarokkal.”

Az ajtóban Pichon és Clemenceau Mişuval beszélgetett. Társultam hozzájuk. Még megszólalásom előtt Clemenceau újra biztosított, hogy az általam elmondottakat figyelembe veszik. Elkezdtem: Elnök úr, nézze el nekem gyatra franciámat, mire közbevágott, ahogyan bárki francia tette volna: „*Mais vous parler très bien!*”²⁸⁷.

Ajtót nyitott nekünk, nagy megtiszteltetés.

Kint kb. 10 percet maradtunk még, az egyik titkára várva. Megérkezésekor tájékoztat arról, hogy a szövegben minden kért változtatás megtörtént. (Betoldották, hogy: „*tout en tennant compte des justes revendications de la Roumanie et de son devouement à la cause commune*” stb.),).

Fontosnak tartottam legalább ezt elérni, hogy könnyítsek a tárgyalásainkon, és hogy magyarázható legyen, amit a négy tábornok megérkezéséig teszünk. Utána majd alkudozunk velük.

Az újságírók ostromolnak, jó a sajtónk. Még az is, amit Clemenceau dirigál. Az öreg mintha szeretné kihasználni a helyzetet, de nem bír az amerikaiakkal. Azok dühöngnek azért, hogy ha vasúti szállítóeszközök birtokába jutunk, nem tudják elrabolni a kőolajunkat.

Mi van József főherceggel?²⁸⁸

Csak nem hagyod, hogy a Habsburgok ismét a szomszédjaink nyakára üljenek!

Én azt tenném, hogy pénzzel és fegyverrel felkészítenék ezer bolsevikot, leszerelném velük a hadi üzemeket és a lőszergyárakat. Amennyit csak lehet, vasúti szerelvényeken, mozdonyokkal átvinném saját területre. Majd azt mondanám: megengeditek, hogy én diszponáljak, miután elrendelitek a leszerelésemet? Nem, mert íme, a konferencia határozata és az intézkedései. Jó, akkor a viszontlátásra! Nem tudom a hadseregem itt tartani tovább, mert egy felkelés fenyeget. A tisztek és a katonák ak azért az igazságtalanságért, amit a szövetségesek tesznek velünk.

A román kormány nagyra értékeli a szövetségeseket, és el kíván kerülni minden nézeteltérést. Kivonulunk tehát Budapestről. Lassan, Ceglédig 3-4 nap alatt stb. Ez időben Jani – a fejével játszva – előkészíti József eltávolítá-

sát, átküldését Ausztriába, foglyul ejti a „fő- és társult szövetségesek” négy tábornokát és kieroszakolja egy bolsevik kormány hatalomba lépését.

Vajon akkor nem hívja majd vissza a román hadsereget, ahhoz is hozzájárulva, hogy az maga szabja majd meg a feltételeit?

A szerbek ellen előterjesztettük a két mellékelt beadványt. A legfelső ítélőszék egy levelet. Készen van a békéscsabai szlovákok beadványa is. Ghiță Crișan fogalmazta meg az én instrukcióim szerint és beszerkesztette a statisztikai anyagot. Șerban és Pillat fordította le. Beneš beajánlja majd a konferenciának. Bennünket majd megkérdez egy hivatalos levélben, hogy befogadjuk-e őket és azt csatolja a beadványhoz. Azt hiszem, hogy ez a nyerő taktika.

Az én feljegyzéseimet a szerbekkel való vitában, amit Pillat fordított le, és Mișu meg magam írtam alá, 3. és 4. mellékletként csatolom. Tíz napon át három jegyzéket terjesztettem elő a szerbek ellen. Popovici Atanasie egyet, a negyediket, amiben kéri a Timókbán lévő román katonák visszahívását és megkímélését. Az ötödiket Dumitrescu hadügyminiszeri minőségében küldte Clemenceau-nak Foch tábornagy útján.

Tegnap, csütörtökön, augusztus 7-én délelőtt 11-től du 1-ig Trumbicnál voltunk Mișuval, hogy panaszkodjunk neki, és kérjük a közbenjárását a belgrádi kormánynál bánáti zaklatásaink dolgában. Elmondtuk neki, hogy a konferenciának is panaszkodtunk.

A szegény ember bizalmasan ugyancsak panaszkodott Pribicevič belügyminiszter számárságai miatt. Ahelyett, hogy hozzánk hasonlóan meghagyták volna a különböző provinciák autonómiáját, Pribicevič mindent Belgrádba összpontosított. Így aztán elkedvetlenedtek a jugoszláv nemzeti egység legelkötelezettebb támogatói és harcosai is. Minden bölcs ember, az igazgatótanács példáját követve, azon dolgozik, hogy megoldják ezt az elképzelést.

Felajánlotta, hogy szervezzünk népszavazást a Bánátban, de abban a pillanatban, amikor azt mondtam, hogy szívesen vesszük az ajánlatát és értesítem ez ügyben a kormányomat, elkezdett ötlöni-hatolni. Nagy kavarodást okoznánk neki, ha felajánljuk a népszavazást.

Adj azonnal pozitív instrukciókat!

Levadtiti professzor²⁸⁹, ha jó ajánlatot kapna, elmenne Kolozsvárra. 24 000-et javasolok, lakást és percentet a szérum legyártása utáni eladásból, illetve a vizsgálatok utáni teljes jövedelmet. A bakteriológiai és szerológiai intézet a javaslatai szerint önállóan működne, s ezáltal egy második Pasteur-intézetet lehetne kialakítani, ahova nem csak az egész kelet, de az amerikaiak is oda folyamodnának. Kérlek, hogy ezt az ügyet a megfelelő figyelemmel kezeljétek, és ne felejts el erről engem tájékoztatni.

A szegedi kormány²⁹⁰ Andrassy, Windischgrätz²⁹¹, Vassányi²⁹², Betegh Imre²⁹³ stb. csoportja²⁹⁴ a sajtóiroda útján, Bernből átküldött táviratában arra kér, hogy járjak közben Őfelségénél, hogy csapataink ne menjenek be Budapestre, megkímélve a magyarokat a megaláztatástól. Cserébe jó kapcsolatokat és a barátságukat ajánlották fel. Ti azt teszitek majd, ami a legjobb. Innen nem tudok annyira belelátni, hogy megkockáztassak bármi tanácsot.

Ma Pâcleanutól²⁹⁵ kaptam egy hosszú táviratot. Meglátogatta őt Andrassy és Windischgrätz és közbenjárását kérték, hogy mi szorgalmazzuk az antantnál, hogy távolítsa el a bolsevik kormányt Budapestről, ami nem egyéb, mint Kun Béla játékszere. Garantálták a jószomszédi viszonyt, megelégedve azzal a területtel, amit a konferencia kimér a magyaroknak.

Fölhívom a figyelmed az újságok hangvételére. Mindenki a mi pártunkon van, és elmarasztalják az ötöket. Csak két-három, arra felbujtott amerikai lap mer bírálni bennünket. A többség álláspontja: ostobák lennének a románok, ha figyelembe vennék a Főtanács számárságait. Menjenek előre, mert jogukban áll. Feleségem melegen üdvözlő, öllelek. Szeretettel, Alexandru

Habsburgok nélkül!

XXI. Párizs, 1919. augusztus 21.²⁹⁶ A József főherceg elleni bekerítő művelet eddig eredményes. A jelszavam: *Pas des Habsbourgs!*²⁹⁷

Riasztottam a sajtót, a csehszlovákokat és a jugoszlávokat, megdolgoztam az olaszokat stb. A Főtanács nevében Pichon a következő tartalmú táviratot küldte:

Mindazonáltal, hogy a szövetségek közti katonai misszió köteles tiszteletben tartani minden olyan magyar kormányt, amelytől a kormányzati gépezet működése függ, a szövetséges és társult hatalmak úgy tapasztalják, hogy egy olyan kormány áll hivatalban, amely nem képviseli az országot, következésképp nem ismerik el, és nem tudják azzal a békeszerződés feltételeit közölni.

A budapesti kormányzat államcsínnyel jött létre, az idegen csapatok által megszállt városban, az államfő a Habsburg család tagja, ami újabb oka a bizalmatlanságnak a jelenlegi kormányzat iránt. Anélkül, hogy szándékunkban volna beavatkozni a belügyekbe, a szövetséges és társult hatalmak bizonyosak kívánnak abban lenni, hogy a kormány a népet képviseli. Egyetlen megállapodás, vagy tartós béke sem jöhet szóba addig, amíg általános és titkos választások útján nem választanak egy legitim képviselőt (assamblé²⁹⁸).

Büszke vagyok rá, hogy döntő módon hozzájárulhattam ehhez az eredményhez, ami talán eddigi párizsi munkám legfontosabb eredménye. Remélem, hogy egyetértesz velem, s hogy igyekeztem a te álláspontodhoz igazodni.

A Duna-konföderáció még mindig terítéken van. A cáfolatok ellenére az az sejtésem, hogy Anglia a zavarosban horgászik és a francia rojalisták (Pichon szabadkőműves) mellett az olaszok kétkulacsos, eddig látszatra tétlen politikája mintha támogatná a terv felmelegítését. Errefelé, katonai körökben, azt gyanítják, hogy mi kívánjuk ennek az államszövetségnek a megvalósulását, hogy újra szövetkezhessünk Németországgal és az új Ausztria-Magyarországgal. Az én többszöri, határozott állásfoglalásomnál erélyesebben kellene tiltakozni, és valami látványosat is kellene cselekedni, mint Antonescu által Pichon-nak átadott feljegyzése.

A magyarok ellen követendő taktikával kapcsolatban ismétlem, igen fontosnak tartom, hogy úgy járjunk el, ahogyan korábbi tájékoztatómban írtam.

A kisebbségek kérdésében engedjék meg, hogy az alábbi célkitűzésekkel üljünk le tárgyalni:

1. Az 5.§-t szövegezzük át ilyenformán: „Románia elfogadja, hogy a szövetséges és társult hatalmakkal egyeztetett rendelkezéseket szövegezzon be.”

2. Tekintettel, arra, hogy a feltételek sokkal kevésbé előnytelenek azoknál, amelyeket *saját kezdeményezésre* kellene a kisebbségeknek biztosítanunk: engedjék meg, hogy minden eset megtárgyalása és egyeztetése közben konzultálhassunk Brătianu úrral, az alkalmanként elfogadható végső álláspont kialakításáról. Minden más helyzetben rosszul járunk, mert félő, hogy ránk tukmálják a feltételeket. Most más a hangulat, mint Brătianu elutazásakor, és meggyőződésem, hogy ha visszatérne, többet is elérhetnénk. Ha pedig nem jön, vagy nem akar jönni, akkor az előbbiekre kapjunk megbízást.

A svábok emlékirata készen van. Bekopogunk vele minden álszent nagy és kis szövetséghez.

Károly herceg überelte gyermekét hülyeségeit azzal, hogy az *Escelsior* c. lapban közzétette orosz nyelvű házasságlevelét és az Őfelségének (románul) írt levele fakszimiléjét. Vigyázni kell Nicolae herceg²⁹⁹ nevelésére, különben a dinasztia fiaszkói republikánus hullámot indíthatnak el. Fájdalom, erre nem vagyunk eléggé érettek. De ki tudja?

Az elfuserált agrárreform után vigyázzunk, hogy ne fuccsoljunk be a jeleltállítással is. Feltétlenül jelöljetez 10-15 értelmes parasztot, nem népámítókat. Ugyanígy jó mesterembereket is. Sok pap azért ne legyen az al-

kormányozó gyűlésben, mert az szóbeszéd tárgya lehet a felekezetek által támogatott pártokon belül is. Engem Szatmárban és ne Alsó-Fehér megyében jelöltes. [...]

A Clerk-misszió

XXII. Párizs, 1919. augusztus 31.³⁰⁰ A svábokkal voltam Oberte-nél, Tardieu helyettesénél a területi bizottságban. Máshova is elviszem őket. Jól fogadnak, meghallgatnak, de az eredmény kultényezőktől függ: az amerikai szenátustól, az oroszországi, bulgáriai, magyarországi eseményektől.

Kedden adják oda Rennernek az osztrák békeszerződés véglegesített szövegét. Bennünket már megkérdeztek, hogy miképp döntünk a kisebbségi záradék dolgában, mert válasz nélkül hagytuk az öt nappal korábban átküldött szöveget.

Nézeteltérés Budapest témára, az osztrák békeszerződés aláírásának a megtagadása, egy picit ez sok összeütközési momentum a konferencia és közöttünk. [...]

Még mindig a *Memorandum*- és a *Replika* per jegyzője, Balázs Elemér a nagyváradi törvényszék elnöke. Gratulálok!

Nem lehetne nyugdíjazni, vagy átküldeni Brassóba? Nevezzétek ki a Legfelsőbb Semmitűszék elnökének, adjátok neki oda a *Mihai Viteazul rend* tiszti keresztjét, majd tegyetek bíborkoszorút annak a fejére, aki támogatja, ha az, kimondottan igazságérzetből, segget csókol Balázs Elemérnek.

*

XXIII. Párizs, szeptember 4. (részletek)³⁰¹ Ma, szeptember 4-én este 6-kor Tittoninál voltunk. Megköszöntem neki, hogy védelmünkre kelt a Főtanácsban. Elmondta, hogy nehézségei támadtak. Azzal vádolták meg, hogy a románok ügyvédjének szegődött. Az igazság pártján áll, és mindaddig kiáll a románokért, amíg becsületesen járnak el. Felolvasta nekünk azt a levelet, amit a Főtanács határozata szerint Brătianunak küldenek el. Egyezkedő hangvételű irat, úgy ahogy szövetségesek között illik, amely 4 vagy 5 pontban felsorolja a Főtanács kívánságait:

1) Románia vigye vissza a csapatait magyar területről, ha a Főtanács e tárgyban majd úgy döntene. 2) Járuljon hozzá egy stabil magyar kormány felállításához. 3) Ne rekviráljon. 4) Készítse el a rekvirált javak leltárát és azt adja a jóvátételi bizottság rendelkezésére. 5) A román megbízott egyeztessen a szövetség budapesti képviselőjével és aszerint járjon el stb.

Kérlek, beszélj Brătianuval, hogy megnyugtató választ küldjön a levélre. 1) A csapatokat a szövetségesekkel egyeztetve hívja majd vissza. A jelen helyzetben is, kívánsága szerint bármikor kész a csapatokat visszarendelni. Ha viszont a Főtanács úgy gondolja, hogy maradjanak, akkor Brătianu kérje a Főtanács hozzájárulását a csapatok élmezésének lehetőségét az elfoglalt területről. Ha már a bolsevizmus nem fenyegeti erről a területről Románia nyugalma, és a bolsevikok leszerelése befejeződött, Románia kész visszarendelni a csapatait, ha a szövetségesek nem kérik, hogy maradjanak. Ez esetben viszont kérje, hogy Románia részarányban ossza meg a szövetségesekkel a költségeit stb.

Tovább mindent elfogadhat figyelve arra, hogy néhány ajtót azért részre nyitva tartson, amihez Brătianunál senki jobban nem ért a világon.

Tittoni tájékoztatott arról, hogy a Főtanács megbízásából a levelet Clerk, a britek Prágába kinevezett képviselője viszi majd el Brătianunak. Holnap, 5-én indul.³⁰²

Azt is megtudtuk tőle, hogy Balfour a mai gyűlésen (szeptember 4.) sokkal engedékenyebb volt. Én megjegyeztem, hogy a levél hangvétele nem angolszász elmékre vall, amihez Mișu hozzátette, hogy Balfour stílusa az emésztése állapota szerint változó. Beszélgetésünk utolsó mondatai már az ajtóban állva hangzottak el. Tittoni megismételte, hogy Brătianut békülékeny hangvételű válaszra kéri, hogy ne idegenítsük el a dolgainktól az angolokat és az amerikaiakat.

Tittoninál tett látogatásunk előtt, Mișu Danielopollal, 4 óra tájban, Polknál volt. Polk felháborodottan tette szóvá, hogy Románia magatartása kompromittálja Wilson tekintélyét és a Népszövetség alap gondolatát, azzal hogy a constantíai kikötő előtt, román vizeken tervében volt a fekete-tengeri angol flotta bemutatója. Ez oknál fogva eltökélt szándéka visszahívni Amerika képviselőjét Bukarestből. Végül úgy döntött, hogy mégiscsak bevárja előbb ez ügyben Brătianu választát.

Tittonitól egyenesen Trumbić-hoz mentünk. (Brătianu egy rádiótávíratban arra utasított, hogy tisztázzuk azt az álhírt, hogy a Bánátban csapatokat vonunk össze és ez védekezési előkészületekre kényszerítené a szerbebet.)

Az eszmecserenk természetesen a Bánáttal kezdődött. Trumbić biztosított bennünket arról, hogy a szerb kormány a Bánát egész területére kiterjedő népszavazási javaslatának a híre egy félreértésből, azaz a sajtóiroda egy felületesen fogalmazott közleménye nyomán indult el. A kormánynak semmi köze ehhez a híreszteléshez. Jó lenne megegyeznünk, de ő meg van arról győződve, hogy a kettéosztott Bánát sem fogja jószomszédi viszonyainkat megzavarni. Mi kitartottunk amellett, hogy addig nem lehet barátság,

amíg a Bánát kérdése végleg el nem dől. Mi tehetünk neki egy szolgálatot – mondta ő –, ha közvetítünk közöttük és az olaszok között, ők meg ugyanezt vállalnák közöttünk és az oroszok (Oroszország nagy és erős lesz) között. Az olaszok sajnálatra méltóak, mert a politikájuknak nincs határozott iránya. (Tittoni fél órával korábban ugyanezt állította a jugoszlávokról.)

Trumbić kérdésünkre azt válaszolta, hogy távol áll kormányától az a híresztelés, hogy a Bánátban 6 román hadosztályt vontunk össze és küszöbön áll a román támadás. Szerbia is mozgósítana és védállásban várná a támadást. Arra kért, hogy az álhír ránk vonatkozó részét mi cáfoljuk, ő majd közbenjár Belgrádban, hogy a szerb kormány is tegye ugyanezt. A párizsi lapokban megjelent hírrel kapcsolatban, hogy a szerbek sem írják alá a (osztrák) szerződést, azt mondta, hogy tárgyalásban vannak néhány módosító indítvánnyal a kisebbségek és az átmenő forgalom kérdésében. Reménykedik abban, hogy a záradék néhány pontját javukra változtathatják. A szerződést viszont aláírják.

(Ma, szeptember 6-án ismét híre kelt annak, hogy nem írják alá. Nyilvánvaló, hogy bizonytalankodnak. – Caius Brediceanu bejegyzése a levélbe.) [...]

A Bánát dolgában szerinte kiegyezhetünk az általuk követelt területeken elrendelt népszavazás eredménye alapján. Mi azt mondtuk, hogy ez a hármásban folytatott eszmecsere kimondottan baráti beszélgetés, és nem lehet tárgya a kormánynak tett javaslatoknak, amíg nincs birtokunkban a szerb kormány hivatalos álláspontja e kérdésekben. Ha a kormány ugyanígy gondolja, akkor gondolkodni fogunk azon, hogy milyen formában fogalmazzuk meg a javaslatainkat a kormánynak, illetve a konferenciának.

Megegyeztünk abban, hogy ha létrejönne ez a megállapodás, akkor a Bánát vita tárgyát képező régióból ki kell vonni a csapatokat és egyetlen szövetséges hatalom csapatai ellenőriznék a területet. Le kellene szögezni, hogy milyen pozitív jogok illetnék meg kölcsönösen azokat a polgárokat, akik abban az országrészben maradnának, amelyre a többség szavazna.

Eligazítást kérek: adjunk-e vagy sem eszmecserénnek hivatalos értelmezést? Ha igen, kérjük-e a konferenciától a kérdés megtárgyalását akkor is, ha ehhez a szerbek nem járulnának hozzá?

(Ma, szeptember 5-én Pillatot elküldtem Trumbićhoz egy térképpel és azzal a kéréssel, hogy rajzolja be azokat az általuk követelt területeket, amelyeket a konferencia nekünk osztott. A kabinetiroda vezetője magához vette a térképet és Pillat türelmét kérve, bement Trumbićhoz. Pár perc múlva arról tájékoztatta a várakozó Pillatot, hogy csak holnapután lesz kész

a munka, mert a határvonalat igen pontosan kell meghúzni stb. Világos, hogy Trumbić tétovázik.)

Holnap (szeptember 6-án) Lerond tábornokhoz vagyok hivatalos, hogy bemutassam neki a svábjainkat, akik majd neki is átadják a konferenciához beadott feliratukat. [...]

Clerk egyes lapok szerint szombaton, 6-án, más lapok szerint 8-án (szeptember) indulna Bukarestbe³⁰³. [...] Telefonon tájékoztassátok Brătianut a Clerk által vitt jegyzék főbb pontjairól, hogy készüljön a válasza. Nehezebb arra a pontra reflektálni, amely a rekvirált (és a szövetségesek közötti elosztására váró) anyag tárolására vonatkozik. Én azt válaszolnám, hogy megőrzöm, és a szövetségesek rendelkezésére bocsátom a leltárt, ha végzek a leltározással, de kérem, hogy a csehek és a szlovákok által rekvirált anyagokról is készüljön leltár. Arra törekednék, hogy a lehető legkorábban vonuljak vissza azokból a városokból és területekről, amelyeket a csehek és a szerbek vennének át, de leginkább Budapestről. Légy biztos benne, hogy a mi drágálatos szomszédjaink is rekvirálnának, és ugyanúgy összekusználák Hoover számításait.

Mire Clerk megérkezik, Brătianu már 2-3 napja lemondott miniszterelnök.

*

Brătianu azzal fogadta szeptember 12-én Clerk-et, hogy sajnálattal, de csak magánemberként állhat a rendelkezésére, kormánya lemondott. Valójában a király elfogadva miniszterelnöke lemondását, megbízta az ügyek rendezésével a következő kormány felállításáig. Elemzők szerint ez ugyanaz a helyzet volt, mint a Coandă kormány kinevezésének a története 1918. november–decemberben, amelyet a leköszönő miniszterelnök úgy manipulált, ahogyan jónak látta. Technikai szempontból tehát szeptember 12-től 29-ig nem volt törvényes román kormány. Clerk 16-án adta át a Főtanács levelét, amit Brătianu röviden átfutott és mindenre rábólintott: már kiadta a parancsot a csapatok kivonására, hozzájárul ahhoz, hogy a jóvátételi bizottság leltározzon és leszámítolja Románia járandóságából azt az értéket, amit a leltár szerint már elvitt stb. A 20-i találkozón tájékoztatta Clerk-et, hogy leállította a magyar magántulajdonok elkobzását, de azt kérte a bizottságtól, hogy hozzájárulása nélkül ne támogasson semmilyen magyar kormányt. Apró határmódosítást is kért: a Maros torkolatát, a Szatmárnémeti–Nagyvárad vasútvonalat és a békéscsabai vasúti gócpontot. Ha kéréseit a bizottság nem fogadná el, akkor ő vagy a felálló román kormány úgy kezeli majd a magyar ügyet, ahogyan jónak látja. Például: azonnal visszavonja csapatait a kijelölt határvonalig és így esélyt ad a kommunistáknak az újrászervezéshez.³⁰⁴

Ma két táviratot küldtünk, Mişu, Danielopol, Antonescu és én írtam alá. Arról tájékoztattuk, hogy 8-án átadjuk a konferenciának a tiltakozó levelet, amelyben a román delegáció megindokolja az osztrák szerződés aláírásának a megtagadását. Ahogy Brătianu megkapja a levelet, lemond. Kövesd, hogy milyen helyzetben lesz Clerk . Ő bolgárbarát, jó viszonyban van Tachéval. Berthelot³⁰⁵ (miniszter Pichon csapatában) állítása szerint Take megígérte, hogy aláírja a Bánát elvesztését és a kisebbségi záradékot is. Figyelmeztettelek, vedd kezedbe a gyeplőt és a korbácsot. (A levél befejező része hiányzik.)

XXIV. Párizs, 1919. szeptember 9.³⁰⁶ Tegnap, szeptember 8-án átadtuk a konferenciának azt a jegyzéket, amelyben tájékoztatjuk, hogy a román küldöttség felhatalmazást kapott az osztrák szerződés aláírására, ha a 60. paragrafust módosítják (küldöm másolatban). Mişuval közösen írtuk alá. Elmentünk a Quai d'Orsay-ra, de egy lelket nem találtunk ott, aki bejelentett volna. Kb. 5 perc múlva rátaláltunk Dutasta³⁰⁷ titkárára, Arnavon-ra. Ő átvette a jegyzéket és megkért, hogy várjunk, amíg átadja Dutastának, aki bent ült az ötök értekezletén. Pár perc múlva valóban visszatért és arról referált, hogy az értekezlet du. 1 óra előtt nem fejezi be a napirenden lévő témákat (11 óra volt), s így csak azután tud érdemben foglalkozni a mi beadványunkkal. Megegyeztünk, hogy otthon várunk az ő telefonértesítésre.

Vártuk a visszajelzést egész délután. Ma (9-én) sem kaptunk délig semmilyen hivatalos értesítést. Ha megkapjuk, akkor Mişu elviszi majd Brătianu indoklását az osztrák békeszerződés aláírásának a megtagadására.

Eközben a csehek keményen vitáztak a konferenciával Teschen³⁰⁸ miatt, illetve a jugoszlávok is kérték, hogy az 1913-ban a bukaresti békével megszerzett területre ne érvényesítsék a kisebbségekkel kapcsolatos határoza-
tokat és a szabad átutazást (átjárást).

Az újságokban olyan hírek jelentek meg, hogy velünk is úgy fognak eljárni, mint Kínával, vagyis hogy nem szabhatunk az aláírásnak feltételeket, nem tiltakozhatunk, és nem veszik figyelembe módosítási kérelmünket. Lehet, hogy a jugoszlávok kérelmét mégis csak elfogadják. Nem tudom, hogyan sikerül majd Benešnek átvinni az akaratát az aláírás előtt.

Élég rövid az idő a St. Germain-ben, holnap³⁰⁹ de. 10 órára tervezett ünnepi rendezvény kezdetéig ahhoz, hogy a Teschen-ügyben, amiről hónapok óta vitáznak, érdembeli döntés szülessen. Küldöttségünk tagjai és a magam eszmecseréi különböző személyiségekkel azt a benyomást keltették, hogy a szövetségesek lényegében elismerik érveink megalapozottságát, és nem veszik rossz néven a kisebbségi szerződés aláírásának a megta-

gadását. Úgy hiszem tehát, hogy az ügy nem vezet a diplomáciai kapcsolatok felbontásához. Távozásunkat sem fogják kiprovokálni. Az elején a megszokott módon nagy lesz a hangzavar, később elkezdenek alkudozni velünk. Tekintettel arra, hogy a bolgár szerződésben csak Görögország és Szerbia számára írják elő a kisebbségek ügyét, Románia számára nem, remélem, hogy aláírhatjuk. A görögök és a szerbek pedig kénytelenek lesznek a szerződés aláírást megtagadni.

Az előbb elmondottak alapján az a következtetést kell levonnom, hogy érdekeink érvényesítésére részben a kitartás, másrészt a szövetségesek megértése és kielégítése a járható út. Az új román kormánynak hajthatatlannak kell maradnia a kisebbségi kérdések rendezésében, de adjon felhatalmazást küldöttségünknek, hogy a rendezés mikéntjére tárgyalásokat kezdeményezzen. Megtaláljuk a rendezés módját. Meglehet, hogy Amerika visszahívja a megbízottját. És akkor? Ha megegyeztünk, majd visszaküldi. Az itteni és az olasz közvélemény a mi oldalunkon áll. Két-három lap kivételével az angliai és az amerikai is. Ha az új kormány az aláírás mellett döntene, kárba veszne egy olyan ügy, amely 2-3 hónap múlva megnyerhető. Tegyük fel, hogy nem érjük el a kívánt eredményt, mit ronthat a helyzetünkön, ha kényszerhelyzetben írjuk alá?

A pesti rekvirálásokat ügyesebben kellene megoldani, hogy az amerikaiak számára is elfogadható legyen. A magyarok ellenkezése a nyugati meggyék átengedésére Ausztriának, néhány egészséges pogrom, ami a Friedrich-kormány összetételéből ítélve nem maradhat el, és hogy egy új kormányt felállítani szinte lehetetlen, elég érv és indok a szövetségesek beletrörődésére. Az ötök azt nyilatkozták, hogy nem avatkoznak a magyarok belügyeibe. Tessék, rendezzék, anélkül, hogy beavatkozzanak, és a mi közbelépésünket se kérjék!

Ha megegyezés születne Magyarország és közöttünk, annak olyannak kell lennie, hogy az ötök is elfogadják. Lehetne egy olyan megállapodást kötni, amelyben a konferencia kívánságára utalva előírászerűen belefoglalozná Magyarország jogállamiságát, amit „jelen megállapodással” biztonságosabban lehetne elérni, s amely megállapodás véglegessé válik, miután a konferencia Magyarországgal a békeszerződést aláírja. Minden bevethető meggyőző eszközzel meg kell nyerni az angol és az amerikai tábornokok szimpátiáját a nagy Caragiale elmélete szerint: olajozd meg a falióra kerekeit, ha azt akarod, hogy az működjön. Kiváltképp az amerikaiak ennek a szokásnak a nagy kedvelői.

Az a vég, ha visszarettenünk az ötök ránk zúduló felszólítás zápora elől, és feladjuk az állásainkat, és a Népszövetségnek nevezett, egyébként an-

golszász „világtörvénytörvény” előtt ellenünkre felmutatott, nagyhangú követelések miatt védekezni kényszerülünk.

Szervezetek mielőbb választásokat, hogy megerősítsük a helyzetünket. A parlament védelmében, ha bölcs és fegyelmezett emberekből fog összeállni, legyőzhetetlenek leszünk.

Meg kell kezdeni lőszer előállítását Vajdahunyadon, és folytatni kell Resicán az ágyú, a srapel és gránátok gyártását. Ha ez a köz tudomására jut, tekintély szerzünk magunknak, mert nyilvánvalóvá válik, hogy nem kell védelmet kérve megalázkodnunk.

A svábokkal Lerond tábornoknál voltam. Ma elmentem Laroch miniszterhez is, de nem volt hajlandó őket fogadni. „Véglegesen eldőlt Bánátban a határ, ezt augusztus 21-én közöltük a bukaresti kormánnyal. Ha nem békültök ki, a nagyhatalmak magatokra hagynak. Hol lenne Románia a szövetségesek nélkül? Mit nyertek a szövetségesek? Franciaország? Önök megvalósították az egyesülésüket, reményeiken felül megnövelték a területüket. Most meg egy másodrangú kérdés okán nem akarják aláírni a szerződést. El akarnak szigetelődni? A svábokat nincs értelme fogadnom, a Bánát kérdésére nem lehet visszatérni.” Mérgesen, ingerülten, emelt hangon zúdult rám a szóáradat: a „karrierdiplomatak” taktikája, hogy a naiv lelkeket ámulatba ejtsék.

Válaszoltam: „Emberek között nincsenek megmászható megállapodások. A felmerülhető érdekazonosság lehetővé teszi bármilyen kérdés újratárgyalását. Még a legfelsőbb ítélőszék döntései sem zárják ki valamely per felújítását.

Mi azt kívánjuk, hogy a konferencia levéltárában maradjon nyoma a Bánát kérdésében tett folyamodványainknak, hogy ne legyen nekünk felróható a helyzetből fakadó későbbi következmények. A szerbek sváb és román irredentizmust visznek haza. A nagyhatalmak nem hagyhatnak magunkra, mert alkalmasint megismétlődhetnek az 1914. évi események. Románia igen hálás a szövetségeseknek, de büszke arra, hogy amikor az amerikaiak a legjobb üzleteket kötötték a németekkel, Franciaország és Anglia mellett harcolhatott Verdun megmentéséért. A mi áldozatainkat nem tudta felülmúlni – figyelembe véve az arányosságot – csak a franciák és a belgák áldozata. Valóban nagy volt a területi növekedésünk, de nem mondhatunk le azokról a határ közeli nemzettársainkról, akiket az igazság szerint megmenthettünk volna az idegen uralom alól.

Nem a mi hibánk, hanem a földrajzi helyzet és a múlt nyomorúsága, hogy nemzetünk az évszázadok során szétszakadt. Még sok követelnivalónk maradt. Igaz, hogy Franciaország nem nyert területeket, de a mi területünk

az ő politikai és gazdasági sikere azokkal a szívekkel együtt, amelyek érte dobognak román földön.

A kisebbségi kérdés számunkra nem másodlagos, kiváltképp Erdélyben nem az. Ó-Romániában csak a zsidó-kérdés a téma, rájuk az osztrák szerződés 60. paragrafusa utal. Nekünk azonban vannak magyarjaink, svábjaink, székelyeink, szárszaink, zsidóink is. Jogokat adunk nekik, lehet, hogy többet, mint azt az egyezmény teszi, de élő jogokat, mert több rendelkezés, amelyeket ránk erőszakolna a konferencia, holt betű marad, mert teljesíthetetlenek.

Ő: Hát éppen ezekért kellene aláírni.

Én: A feddhetetlenség és a becsületesség azok a jogi elvek, amelyeket a mi népünk ismer. Kormányként nem áll jogunkban olyan szerződéseket aláírni, olyan törvények alkalmazását vállalni, amelyeket később ahelyett, hogy betű szerint ragaszkodnánk hozzá, már a kezdet kezdetén kijátszanánk, azt a végzetes példát szolgáltatva a népnek, hogy a törvényeket nem kell figyelembe venni.

Íme, a szerződéstervezet 12. cikkelye. A Habsburgoknak érdekük volt fenntartani a katolikus egyház kiváltságait. A hadsereg és a hivatali bürokrácia mellett az egyház volt a támaszuk. Hogy a római katolikusoknak megmaradnak a privilégiumaik nem tudták megtagadni a többi vallás autonómiáját sem. A szabad vallásgyakorlatot minden körülmények között vállaljuk, arra viszont nem kötelezhetik az államot, hogy fenntartsa az egyházi iskolákat. A világon egyedülálló helyzetbe kerülnénk. Saját pénzen természetesen alapítsanak és tartsanak fenn iskolákat, de nem adópénzen. Az állam támogatni fogja a nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatását, de a szuverenitásunk, az átjárás, a berlini egyezmény elfogadhatatlanok. Aki elismerést vár nem követelheti azt a nehéz időkben mellé szegődő, mellette harcoló társától, hogy hálája a győzelem után rabszolgasággá váljon.

A Párizsba küldött svábok olyan emberek, akiket nem lehet megrontani, megvesztegetni. Egy egész népet képviselnek, egy kétségbeesett népcsoportot, amely igazságot vár a konferenciától. A konferencia nem akar, nem tud rajtuk segíteni? Legyen. De legalább kapjanak lehetőséget arra, hogy elmondhassák panaszait, hogy otthon elmondhassák: teljesítették küldetésüket, hogy legalább biztató szavakat vigyenek az otthoniaknak, ha nem számolhatnak be pozitív eredményről. Hosszan beszéltem, a hangskála teljes terjedelmében szabadjára engedve a gondolataimat. A miniszter lecsillapodott, és felajánlott egy időpontot csütörtökön, 11 órára a svábok meghallgatására. Búcsúzáskor javasoltam neki a népszavazást a vitás területeken. Azt válaszolta, hogy megengedhetetlen, hogy két szövetséges között a németek döntsenek a népszavazáson. Elmagyaráztam, hogy a svábok

ereiben elzászi, lotaringiai és luxemburgi vér folyik. A szászok a valódi németek. A svábok inkább a franciákkal rokonok, meg velünk, könnyebben beolvadnak. Én úgy gondolom, hogy a 60. cikkely nyugtalanság forrása lehet, és meggátolja a természetes beolvadást stb.

Nem kaptam választ a beadványra. 7 órára átmentem a Quai d'Orsay-ba. Ismét Arnason titkár fogadott. Átadta a Főtanács választát (Balfour fogalmazványa) másolatban. Este 8 utánig vártunk, amíg megkaptuk az eredeti szöveget Clemenceau aláírásával, Mișu pedig nyomban átnyújtotta Brătianu nemleges választát tartalmazó borítékot: „Kérem Dutasta úrnak átadni ezt a feljegyzést, amit Brătianu úr a konferencia tájékoztatására szánt abban az esetben, ha nem vennék figyelembe a 60. cikkely módosítására tett kérelmünket.”

Arnason kinyitotta a borítékot. Látván, hogy egy hosszabb szöveg, megígérte, hogy átadja Dutasta-nak, aki majd a konferencia asztalára teszi. Udvariisan kezet fogtunk, ahogy ilyenkor illik, a szokásos őszinte mosollyal, majd elkísért az ajtóig örvendve annak, hogy megszabadulhat tőlünk. Mi is legalább olyan vidámak voltunk, hogy átléphettük a Rubicont. [...]

A svábok a *L'Humanité* szerkesztőségében is jártak. Előbb én voltam ott a szocialista Pillattal. Sikertelenül meggyőzni a szerkesztőt, hogy fogadja a svábokat. Constantinide kísérte őket. Volt hatása a Cachin-nel³¹⁰ folytatott eszmecsere-mnek, mert azóta a *L'Humanité* kevesebbet támadja Romániát, a sváb Timonnak pedig felajánlotta, hogy a sváb szocialista párt titkári minőségében írja meg a kérelmeit az újságban. Hozzá kellett persze járulnom, hogy a szövegben Timon néhány szocialista gondolatot is megfogalmazzon, de a fontos az, hogy az ő sikere nekünk is ugyanúgy hasznos.

Úgy gondolom, hogy Grapini és a mérnök Valer Pop megfontolatlanul hiányozna a szocialista képviselők listájáról. Ne vedd rossz néven, ha figyelmeztetlek, hogy ne felejtse le a listáról Sever Dan és Coltör jelölését. Rendelkezz, hogy Vlad mérnök, aki számunkra a kitűnő nemzetiségi térképet készítette maradéktalanul megkapja a tiszteletdíját. Felbecsülhetetlenül hasznossá vált számunkra ez a térkép.[...]

A Szibériában lévő önkénteseink repatriálása dolgában járj el, hogy egy legalább 6-10 milliós hitelünk legyen. A szállítás Omszkból Constantájig legalább 500-1000 frankba kerül. Csak akkor tárgyalhatok a japánokkal, a franciákkal, vagy bárki mással, hogy előlegezzék meg a szállítás költségeit, ha rendelkezünk már ezzel az összeggel. Bosszantó, hogy hónapok óta nem tehetünk semmit a pénzügyi helyzetünk tisztességes megoldásának lehetetlensége miatt. A pénzt nem lehet megspórolni csak akkor, ha Nagy-Románia kormánya lesz olyan álnok, hogy azokat a vitézeket, akik a nemzeti egységért harcoltak, veszni hagyja. Micsoda szégyen! *Alexandru.*³¹¹

Ui. Nagyon felháborított bennünket Imbroane magatartása. Meg kellene győzni Mârzescut, aki a *Banatul* megjelenéséhez a pénzt a rendelkezésére bocsátott. A választások idejére remélhetően a Bánátban leszek. Szeptember 9-ről 10-re virradó éjszakán fél 3-kor. Odaadással és szeretettel, Caius R.

*

(Melléklet)

Párizsban, 1919. szeptember 9-én

Őexcellenciája Mișu Úrnak

A román delegáció elnökének Párizsban

Elnök Úr!

Van szerencsém a konferencia nevében értesíteni levelük kézhezvételéről és kérdem, hogy vajon a román teljhatalmú megbízottak kaphatnak-e felhatalmazást arra, hogy bár fenntartásaik vannak a 60. cikkely megszövegezése iránt, kézjegyükkel mégis ellássák az Ausztriával megkötendő szerződést.

A konferenciának az a véleménye, hogy egy ilyen eljárás lehetetlen. A szerződést a maga egészében kell aláírni, vagy nem aláírni. Nincs más lehetőség.

Ha a konferencia helyesen értelmezi az Önök tájékoztatóját, a román kormány elhatározta, hogy jelen feltételek között tartózkodik a szerződést jelen szövegével aláírni. A Szövetséges Hatalmak sajnálattal vennének tudomásul egy ilyen határozatot.

Nem az ő dolguk megkérdezni, hogy bölcs döntése-e a román kormánynak szövetségeseitől elkülönülni. Legyen megengedve, hogy meglepetését fejezze ki, hogy a szerződés, amelynek egyetlen következménye nem lenne, és amelyet a többi Szövetséges és független Hatalom már elfogadott, azt Románia kormánya méltóságával és függetlenségével összeegyeztethetetlennek minősítse, annál is inkább, hogy az (a szerződés) törli azokat a kötelezettségeket, amelyeket a berlini szerződésben elfogadott.

A társult hatalmak szilárdan reménykednek még abban, hogy legalább az utolsó pillanatban a román teljhatalmú megbízottak felülbírálják korábbi döntésüket és ilyenformán tovább is egységesek és szolidárisak lesznek a szövetséggel.

Fogadja elnök úr magas megbecsülésem,

Clemenceau.

*

Szeptember végén hosszú beszámolót küld az e hónapban fontosabb történésekről. Szó esik már a küszöbön álló általános választásokról, átme-

neti kormányalakítási kísérletekről, és a szokásos aggodalmakról. Visszatérő téma a magyarok feltételezett érkezése a konferenciára.

A magyarok nyilai

XXV. Párizs, 1919. szeptember 24-29.³¹² Cherciu³¹³ megérkezésével, 23-án, kikerekedtek azok az értesülések, amelyeket tőled, a Bukarestben 13-ra keltezett leveledben kaptam. Moroianu a te nevedben válaszolt több kérdésre, s így már világosan értelmezhetők a korábbi hírek. Cherciu Viorel Tileától is hozott levelet, amelyben angolokkal folytatott beszélgetéseiről tájékoztat. Örvendek, ha nem tévedek, akkor a fiatalember megfontoltabb a befolyásos idegenekkel való kapcsolataiban. Ezúttal nem dőlt be Leeper Madge iránti lelkesedésének. Kár azonban, de megértem és elfogadom, hogy önző módon magad mellett tartod ahelyett, hogy ösztöklénné tanulmányainak a befejezésére. Kár érte és a jövőjéért. Az értékes fiatalok nem kellene hogy elveszenek. Telnek az évek és ahelyett, hogy karriert építene, egy napon majd arra ébred, hogy a te hibádból semmirekellő. Dr. Rațiu unokája többet érdemel. [...]

E hónap 18-án Mișuval együtt meghívást kaptunk Pichonhoz. Szívélyes beszélgetés volt. Jó hangulatban volt a gallok kiállására emlékeztető öregúr, csak a Cézár korabeli harci mez hiányzott. Sok feljegyzést készített arról, hogy miközben a britek megengedik az árucserét Romániával, a franciák annyira betartják a Főtanács tilalmát, hogy nem csak a fegyverek kivételét, de általában leállítottak minden exportot felénk, ami nem kis veszteség számukra. Feljegyezte azt is, hogy a mi szibériai önkénteseinket és hadifoglyainkat vegye gondnoksága alá Franciaország és a csehekkel meg a többi szenvedőkkel egyszerre hozzák haza. Nițescu mindent elkövetett szibériai társai érdekében, ami emberileg lehetséges volt.

Jó lenne, ha néhány keresetlen szóval rávennétek a hadügyminisztériumot, hogy határozottan utasítsa az itteni követséget, hogy tegye meg a szükséges előkészületeket a fiúk hazahozatalára Szibériából. Szerződjön a franciákkal, japánokkal stb., teremtsen elő a szükséges pénzt és küldjön a nélkülöző szibériaiaknak legalább 300-400 ezer frankot. A katonai attasé felír Bukarestbe. A külügyesek rákérdeznek, miután Nițescu négy hónapja állandóan tájékoztatja őket, hogy hány ember van Szibériában. V. Antonescu nem kötelezheti el magát, pénzt pláne nem adhat, amíg valamilyen akcióval nem fedezi magát. A katonai attasé nem illetékes elismervényt kiállítani, amíg Bukarestből erre nem utasítják. És ez így megy a végtelenségig. Elértük, hogy a papírokat előkészítették. Azért nem ártana, ha odatávira-

toznál, mert attól tartok, hogy valami váratlan akadálya kerül a lebonyolításnak és a fiaink odavesznek Szibériába.

A nyomasztó menekültügyre húsz év után írt emlékiratában is kitér. A szerbiai helyzetre utaló adatolása igen érdekes:

A mi amerikai románjaink, nosztalgias ámokfutásukban mindent elkövettek, hogy „hazaköltözzenek”. Nem csak a jellegzetesen bukaresti ostobaság okán, hanem az attól való rettegés, hogy ezek az amerikai szabadelvűséggel beoltott elemek fölforgatják a regáti történelmi pártok fanarióta kormányzási módszereiket, a román hivatalosság szabotálta az amerikaikat. Ahelyett, hogy egy lelkes meghatalmazott minisztert küldtek volna Amerikába, aki segíthette volna a több ezer erdélyi és bánáti román vissztelepedését, egy Lahovary nevű kóresetet hagytak az amerikai követségünk titkárságán, aki vagy elbújt a hivatalban jelentkező románok elől, vagy teljesen összekuszált mindent. Ez a Lahovary nyilvánvalóan még nem hivatalosan sem vette fel az amerikai hatóságokkal a kapcsolatot. Brătianu 1919 nyarán végre küldött egy Pantazi nevű hajóستisztet a román vissztelepedülők eligazítására. A brutális katonai módszerekhez szokott tiszt, pályafutása végén, kénye-kedve szerint, mint valami újoncokat, úgy kezelte az erdélyieket. Azok fölháborodva, mert még a magyar csendőrök sem bántak így velük, fellázadtak (kár, hogy nem tanították mőresre). Pantazi lebolsevizkozta őket. Az amerikai beutazási hivatal (a hivatalt egy jóérzésű asszony vezette) jelentést készített az esetről és abban keményen bírálta a román hivatalosságot a saját, romániai polgárokkal szemben tanúsított magatartásért. A román kormány szégyenfoltja volt a Pantazi (recte Brătianu) eset a nemzetközi közvéleményben.

Messze elkerülve a román kormányképviseletet, az amerikai hatóságok és a szerb képviselet segítségével a szerb konzulátuson kapták meg a viszsza-telepedési vízumokat és nagy csoportokban érkeztek meg a francia Le Havre kikötőjébe. Európai földön sem volt több szerencsájük a román hivatallal. Én egy Gabor nevű vojiai fiatalembert küldtem Le Havre-ba, egy másik delegátust pedig a Párizsi állomásra, hogy álljanak az érkezők rendelkezésére. A román követségen senki sem volt hajlandó velük szóba állni. A Brătianu közvetlen környezetéből kinőtt Victor Antonescu azzal a kifogással, hogy nem ismeri őket, és hogy a papírjaik sincsenek rendben, lerázta az ügyet és rendelkezett, hogy küldjék hozzám őket. Ők erdélyiek voltak, Antonescu könnyelmű, a szerencsétlen emberek felbaktattak a Powers szálló harmadik emeletén levő lakosztályomba és elmesélték képtelen viszsztagságaikat. Igazolnom kellett valamennyiük román eredetét és hogy ki milyen megye, melyik településéről való. Könnyű volt őket beazonosítanom. Ahogy megszólalt, rögtön tudtam, hogy milyen vidékről származik: a

déli megyék valamelyikéből, Biharból, Máramarosból, vagy a Szamos-mentéről stb. Kikérdeztem, hogy községe milyen távol van a megyeközponttól, ki a falu papja, meg ilyeneket. Persze mindezt udvarias érdeklődéssel, valamelyik széles, süppedős *moiré*³¹⁴-val behúzott szállodai fotelembe leültetve mindeniket. (Rövid idő alatt rongyosra kopott a bútorhuzat, a szállodaszolga kénytelen volt ellentételezés nélkül kicserélni a bútorzatot.) Teljesen fölöslegesen próbáltam meg jobb belátásra bírni Antonescut, hogy egyszerűsítsuk a vízum beszerzését. Azzal hárította el javaslatomat, hogy fél, nehogy valaki idegen „befurakodjon” az országba. Mintha élete vágya lett volna az amerikai parasztnak, hogy Romániába költözzön! Oroszország felől szabadon jöttek-mentek a határon át a galíciiaiak és a kozákok!

Az erdélyi románok rövid Párizsi tartózkodás után, vagy meg sem állva Franciaország területén, Jugoszlávián át utaztak haza. Mit sem törődött velük Victor Antonescu és a román követség. A Champs Elysées-n lévő palota a konferencia teljes idejére a miniszterelnök rendelkezésére állt a konyhájával és a szakácsnővel együtt.

A román kormány mégsem maradhatott az Amerikából visszatért románok ügyében örök időkre közömbös, mert a jugoszláv vasúton módszeresen kifosztották a románok csomagjait. Panaszaik és bejelentéseik végül arra kényszerítették a kormányt, hogy diplomáciai úton beavatkozzon. Tekintettel arra, hogy Victor Antonescu Brătianuval együtt Bukarestben tartózkodott, azt mondták, hogy a Párizsi képviselő hatáskörét meghaladta az ügy, nem vállalhat egy ilyen kényes diplomáciai kezdeményezést. Ezért úgy döntöttünk Mişuval, a román diplomaták korelnőkével, hogy ketten elmegyünk Trumbiához, Jugoszlávia külügyminiszteréhez. Fogadott. Nem ültünk le, hogy ezzel is jelezzük ügyünk komolyságát, és elmondtuk, hogy kormányunk megbízásából kerestük meg, hogy a szerb kormány tudomására hozzuk a román polgárok viszontagságos utazását a Szerbián áthaladó vonatokon. Trumbić figyelmesen meghallgatott, hogy meglepő az, amit tőlünk hallott és köszöni, hogy tájékoztattuk. Sürgősen jelenti a kormányának, amely majd bizonyára sürgősen intézkedik. Ezek után leültünk és rágyújtottunk.

„Hát, igen, tisztelt kollégák – kezdte Trumbić – tudom, hogy sok a visszaélés, de biztosítom Önöket, hogy kormányom mindent megtesz az országban a jogrend és a szabályos állapotok visszaállítására. Megértik viszont, hogy a háborús borzalmak után, hadseregünk kivonása, majd vissza telepítése, a hegyekben kószáló, az osztrák–magyar csapatoktól elmaradozott zöld alakulatok rendezése, a közigazgatás és a közlekedés megszervezése még folyamatban van. Mindenképpen szorgalmazni fogom, és biztos

vagyok benne, hogy a kormány sürgősen rendelkezik.” Aztán átnyújtott egy térképet: „kaptam ezt a térképet, amelyről eltűnt szinte minden szerb...” Kezdeményeztem egy levelezőlap nagyságú, kis etnográfiai térkép kiadását, a bánáti nemzetiségi állapotok illusztrálására. Caius Brediceanu készítette el a hivatalos statisztikai adatok felhasználásával. „Sajnálom, hogy a kezébe került miniszter úr, mert rendelkeztem, hogy ne küldjenek belőle, minek bosszantanánk vele? Egyébként a kevés szerb Dr. Cvijić³¹⁵ adatai. Az ő térképeiről mind eltűntek a románok és átvándoroltak a mi térképünk-re.”

*

Szombaton, szeptember 20-án Mişuval jelentkeztünk a Quai d’Orsay protokollirodájában, hogy aláírjuk a Népszövetség tagjai közötti hadieszköz export–import szerződést. Haiti és Kuba képviselőjén kívül csak mi nem írtuk még alá. A szerződés cikkelyeit egyértelműen átírták, hogy ha van hozzá hatalmad, úgy értelmezd, ahogy jólesik, és úgy is alkalmazd. Toma Dumitrescu ezredes referált Bukarestbe, és nekünk is elmondta, hogy katonai szempontból nem kifogásolható. Jó is van benne, arra kényszerít, hogy félretéve keleties közönyösségünket a lehető leghamarabb fogjunk hozzá lőszert, ágyút és fegyvereket gyártani, hogy ne kelljen ezeket behoznunk.

Danielopolnak az az ötlete támadt, hogy a kormány lemondás előtt lévén, kérjünk felhatalmazást tárgyalások kezdésére a főtanáccsal egy olyan írásbeli nyilatkozatért, hogy Románia nem tartozik a valamilyen védnökség alatt lévő országok csoportjába.

Én kitartottam amellet, hogy ne vacakoljunk ilyen semmiségeken. Súlyosbítanánk a helyzetünket és okoskodóknak tünnénk, akik mindenáron csomót keresnek a kákán. Mindenki aláírta ezt a szerződést. Mi amúgy is kényelmetlen helyzetben vagyunk, mert megtagadtuk az Ausztriával való szerződés aláírását. Legalább azt bizonyítsuk, hogy nem mondunk le népszövetségi tagsági jogainkról. Írjuk alá ezt is, meg a bolgárokkal is a szerződést. Mişu nem nyilatkozott. A következő napon, szombaton, 20-án, 11 óra tájban Mişu átjött hozzám, hogy menjünk együtt aláírni. Aláírtuk.

Tiszkiewicz gróf³¹⁶ Petljura³¹⁷ képviselője a konferencián. Egyik tanácsosával, Halip úrral többször találkoztam. Jó kapcsolatban vagyunk velük, bátorítjuk, és ahol tudjuk, ott támogatjuk is őket. Vállaltuk, hogy közvetítünk egy találkozót a lengyelek és a jugoszlávok között. Pašić megígérte, hogy találkozik velük. Pašić javasolta, hogy jelöljünk ki mi is, ők is két-két képviselőt, hogy egyeztessünk az ausztriai szerződés ügyében. Azt mondta, hogy nem fogják aláírni. A Bánátról is szó esett, véleménye szerint a kijelölt határ elfogadhatatlan, keresnünk kell a szakbizottságban a kérdés eldönté-

sének a módozatait. Ő is panaszkodott arra, hogy a zsidók mindenhol jelen vannak, és összekuszálták a konferencián a szálakat.

Mišuval együtt azt nyilatkoztunk, hogy készen állunk a két képviselő kijelölésére, és hogy véleményünk szerint a kisebbségek kérdésében szolidáris cselekvésbe kell kezdenünk, nekünk kell megtalálni azokat a módozatokat, amelyek a kisebbségeket kölcsönösségi alapon megerősítik jogaikban. Nyilatkozatunkban azt is javasoltuk, hogy a kikülönített csoport a Bánát ügyében is tanácskozzon. Nem lett semmi az egészből, mert Pašić-ot és Trumbić-ot hirtelen visszahívták Belgrádba, és másnap elutaztak. Jó lenne diplomáciai úton megoldást keresni. A jugoszláv és a mi képviselőink valamely semleges városban, Pesten, vagy Bécsben találkozhatnak.

Dmowski meghívott ebédre. Elmondta, hogy a lengyelek érdeke jó kapcsolatban lenni Gyenyikinnel³¹⁸, hogy megakadályozhassák a németek túl nagy befolyását Oroszországban. Németországgal szomszédsági viszonyban keresik a *modus vivendit*. Egy amerikai zsidó misszió nem kapott engedélyt a lengyel kormánytól, hogy odalátogasson. (Morgenthal, korábban Amerika konstantinápolyi főmegbízottja, Lengyelországban járt, és beszámolójában kedvezően írt a lengyelekről, és elmarasztalta a zsidókat. A beszámoló a lapok is közölték. A zsidók cionistaellenes szárnyához tartozik. Morgenthal az asszimiláció híve és az előnyös amerikai és zsidó gazdasági érdekek üzletszerző utazója.)

Dmowski [...] nem akarta fogadni Tiszkiewiczet, de ösztökélésünkre elfogadott egy ebédmeghívást, ahol Tiszkiewicz is jelen lesz. Közölte, hogy Párizsban van egy 2-3 tagú szlovák képviselő, amely autonómiát kér. Hlinka a vezetője? – kérdeztem. Nem tudom – válaszolta. Bejelentették magukat a mi képviselőinkre és kérték, hogy fogadjam őket. Megteszem, mert a messziről jövő embert fogadni illik.

Én: Van egy újjibegynyi lengyel érdek is ebben az ügyben?

Ő: Nincs. Meglepett a jelentkezésük, aminek tulajdonképpen nincs sok értelme.”

Utólag tudtam meg, hogy Hlinka és két másik szlovák a lengyelek szállodájában szállt meg.

A lengyelek az egyházuk államosításán dolgoznak. Bohémiában³¹⁹ is napirenden van ez a téma. Horvátországban a római katolikus papok a házasság engedélyezését és egyéb reformokat sürgetnek.

Elsősorban Coltornak, de Caiusnak meg nekem is voltak illetékes tényezőkkel tárgyalásaink a magyar sovinizmus megbénításáról az erdélyi római katolikus egyházban. Érintetlenül kell hagynunk a felekezeti autonómiákat és hagynunk kell, hogy mindenik szabadon, a maga szándékai szerint épít-

se fel az egyházi szervezetét. Az állam járuljon hozzá a papság fizetéséhez a lélekszám szerinti arányban stb.

Az egyházi ingatlanvagyon visszavásárolható. Az iskolákat az állam tartja fenn. A felekezetek fenntarthatnak iskolákat a saját forrásaikból. A tantervet, a tankönyveket stb. az állam írja elő. A hitoktatás a felekezetek dolga. Az állam tartja fenn a kisebbségek elemi iskoláit! A gimnáziumokat a saját forrásaikból működtessék. A kisebbségi egyezmény terve sem tartalmaz ennél többet! Igazságtalanságot nem követhetünk el, de óvakodnunk kell az öngyilkosságtól az előjogok biztosításával. Nehéz kérdés a nem román felekezetek államosítása. A római katolikusokkal könnyen lehetne megnyugtató megoldást találni.

Róma helyettesítse be a ferencrendieket a római katolikus magyar gimnáziumokban francia szerzetesekkel. Az apácákat is, akik különböző iskolákat és kollégiumokat vezetnek. Caius Brediceanu kidolgozott egy teljes tervet arra, hogy Rómával és a francia kormánnyal egyetértésben a magyar püspököket is helyettesítsék be franciákkal. A svábok francia eredetűek. Alkalmuk lenne iskolai képzésüket ősi nyelvükön végezni. Ilyenformán könnyen elérhetjük azt a katolikus papi létszámot, amely a magyar és a sváb községekben van. Attól tartva, hogy Radu püspök egyoldalúan kezdeményezni fogja a felekezeti iskolák fenntartását. Dr. Coltort fogom Rómába küldeni. Ő igen jól ismeri a konferencia színpalak mögötti történéseit és tudja, hogy a román felekezetek számára nem nagy ügy a felekezeti iskolák támogatása, nemzeti érdekeink szempontjából viszont örökös veszélyt jelent. Mert amíg mi ábrándozunk, a magyarok egyházi oldalom mögött szerveződhetnek és a felekezeti iskolákban menedéket találnának az irredenta eszmék. Remélem, hogy ezzel teljesen egyetértesz. A csehek és a jugoszlávok rettenetesen sajnálják, hogy nem szerveztek időben Kormányzótanácsokat. Sok belső vívódás és harc után rájöttek, hogy csak a mienkhez hasonló megoldás gátolhatja meg a szeparatista hullámverést, amit a megfontolatlan és elhamarkodott központosítás okozott.

Le Rond³²⁰ tábornok tagja annak a tízes bizottságnak, amely az új és a területüket kikerekítő államok határainak a kitűzésével foglalkozik. Rangjánál fogva többször elnökölte is a bizottságot. Fiatal, nagyon okos ember. A kormány többször igénybe vette különböző feladatokra Japánban, Marokkóban stb. Legalább egy tucatnyi, három sor hadiszalag díszíti a karöltőjét. Nagy befolyású ember. A Rue Morbeau 11b szám alatti házban lakik az ötödik emeleten. Milyen tragikus sorsa van ezeknek a tábornokoknak! A háború befejezése és a békekötés után nyugdíjazzák őket. Harcos félistekből békés polgárokká szelődülnek. És a tudásuk, energiáik, tapasztalata-

ik? A köztársaság nem törődik szolgálattevői bajaival. De közülük nem mindenki törődik bele banális sorsába. Ennyit a következők megértéséhez.

Szeptember 24-én Le Rond tábornok meghívott ebédre engem, Mișut, Toma Dumitrescu és Antonescu ezredeseket. Egy nappal korábban meglátogatott azzal az ürüggyel, hogy felesége nevében az én feleségemet is meghívja. Kb. egy órát beszélgettünk. Mondandója lényege.

Romániának feltétlen érdeke, hogy természeti kincseit kiaknázza. Franciaország érdeke, hogy ebben segédkezet nyújtson. A gazdasági kapcsolatok a politikai szövetségek előfutára és legbiztosabb garanciája. Franciaországban megalakult egy Kelet-Európára tervező, nagy pénzintézet. Ennek a vezetői ott lesznek az ebéden. A tábornok összehozta ezt a találkozót, hogy eszmét cseréljünk. Nagyon fontos lenne Románia számára, hogy fegyverzet szempontjából ne váljék importfüggővé. A resicai üzemeket külföldi segítséggel oda lehetne fejleszteni, hogy a szükséges fegyverzeti felszerelést maga állítsa elő stb., stb.

Azt válaszoltam, hogy igen érdekes az ötlet, és rendkívül hálás vagyok neki, hogy megkeresett minket. Felvázoltam, hogy milyen kincset jelent Erdély földgáztartaléka, és ez milyen gazdasági és ipari lehetőségeket rejt. Ezzel máris felkeltettem az érdeklődését a dicsőszentmártoni nitrogéngyár iránt. Elbűvöltem csodálatos altalajkincseink leltárával. Tekintettel arra, hogy Franciaország közel áll a szívünkhöz, és nem is annyira önző hitelező, természetesen minden lehetőt elkövetek azért, hogy gazdasági megállapodásunkat sikerre vigyem. Van azonban ennek egy kellemetlen akadálya: a német békeszerződés lehetővé teszi az idegen vagyonok felszámolását, az osztrák szerződés ezt tiltja és vélhetően a magyarokkal aláírandó szerződésben is ez így lesz. Ha mi nem tudjuk felszámolni a bankokat, a gyárakat stb., a magyar részvénytársaságokat és magánvállalkozásokat Erdélyben, akkor a baráti tőke iszonyú versenytársakra talál, mi meg a saját területünkön megszámlálhatatlan, ellenséges fészekkel maradunk. Ezek mögött a vállalkozások mögött Budapest–Bécs útvonalon, közvetve vagy közvetlenül, leplezve, vagy leplezetlen német tőke van.

Bányaiparunk, faiparunk, gáztartalékaink stb., stb. idegen kézben van. Resica esete tipikus. A franciák kb. egyharmad részesek. Hogyan szekálhatnánk úgy a társaságokat, esetleg elértéktelenedésüket is okozva, hogy ne károsíthatnánk a francia érdekeket is? Ha adminisztratív intézkedésekkel akadályoznánk a termelést, a munkások húznák ebből a rövidebbet, magunknak okoznánk gondokat, és károsulna az állam életbevágó érdeke. Resica esetében azt tehetnénk, hogy katonai érdekek lévén, kényszerítjük az idegen részvények eladását. De mit tehetünk sok más esetben? Milyen nehéz lesz nekünk meg a baráti tőkének kivásárolni a részvényeket, és

ennyire előnyösen tudnánk azt tenni, ha felszámolhatnánk az idegen vagyonokat anélkül, hogy egy percre is megállna a termelés, és elhárítanánk a piacon közismert cégek konkurenciáját. A tábornok folyamatosan közbekérdezett: – „de miért nem kerestek meg engem? – kivel beszéltek? – a bizottságbeli urakkal?” stb.

Azt válaszoltam, hogy a jóvátételi és a pénzügyi bizottság tagjait megkerestük, de minden kísérletünk kudarccal végződött. A tábornok folyamatosan rákérdezett, hogy miért nem őt kerestek meg. Mi egyebet válaszolhattam, minthogy korábban nem voltunk ennyire közvetlen viszonyban, és lévén, hogy a határokkal bajlódó bizottságban dolgozott, fölöslegesen zaklattuk volna. Erre azt mondta, hogy „Amióta itt vagyok volt alkalmam alaposan megismerni az emberek közötti bizalmas kapcsolatokat is. Ugyanolyan jól tájékozott vagyok a konferencia, a Főtanács stb. dolgaiban. Tulajdonképpen alig maroknyi ember dolgozik és ismeri a kérdéseket, akik tanulmányozták a határozat tárgyát képező ügyeket. Ha megkerestek volna engem, talán sikerült volna. Azt hiszem, hogy megváltoztathattam volna a dolgokat.”

„Tábornok úr, miután amúgyis tárgyalások következnek az osztrák szerződés aláírása dolgában, talán még módosítható az a kitétel is, amely megától bennünket abban, hogy az idegen vagyonokat felszámoljuk.”

„Lehetetlen – volt a válasz alapvető cikkelyeket módosítani, miután a szerződést Ausztria ratifikálta és Önökön és a szerbekén kívül mindenki aláírta. De önök jobban érdekeltek Erdélyben, mint Bukovinában. Remélem, hogy a magyarokkal aláírandó szerződésbe be lehet iktatni ugyanazokat a kitételeket, mint a német szerződésbe.” Eljutottunk oda, ahova akartunk. Váztoltam azokat a számunkra és mások számára is ígéretes előnyöket, amelyeket az idegen vagyon zárolásával és felszámolásával szerezhetünk. Aztán lekísértem a szerény, negyedik emeleti lépcsőfeljáróhoz, és megkértem, ismételten megköszönve látogatását, hogy adja át nejmének tiszteletteljes hódolatomat.

Szerdán megjelentünk az ebéden. Ebéd után, a kávénál komolyra vált az udvarias társalgás. A hölgyek a szalonban maradtak, mi visszavonultunk, Mişu, hárman a Kelet-Európa társaság vezetői, a tábornok, Toma Dumitrescu ezredes, és lényegében megismétlődött az előző napi beszélgetés. Ez alkalommal is elmondtam, hogy hónapok óta szorgalmazom, hogy a Kormányzótanács zárolja és számolja fel az idegen vagyonokat, anélkül, hogy a konferencia döntését megváránánk. Sajnos, nem lehetett megtenni, mert nem álltak rendelkezésünkre a szükséges összegek, és a szövetséges fővárosok ahelyett, hogy velünk kapcsolatba léptek volna, sokszor a magyarokkal és a németekkel egyezségben, semleges országban, kéz alatt szerezhet-

tek meg vagyonrészeket. Milyen jó lett volna, ha felszámolunk, és nem várjuk a konferencia döntését.

A tábornok: Nem mondhatom azt, hogy elfogadnék egy ilyen eljárást, de azt igen, hogy nem ítéltém volna el.

Abban maradtunk, hogy az urak előkészítenek egy tervet, amelyet majd a mi itteni szakembereink tanulmányoznak, s a tábornok elé terjesztjük. Miután elbúcsúztunk, Mișu megjegyezte, hogy: „Ők is szeretnének valamihez hozzájutni, majd tájékoztatjuk a kormányt, amely majd eldönti”. Gúnyos hangvételéből azt éreztem ki, hogy *ad calendas graecas*³²¹.

Dumitrescu ezredes: „Az lesz a jó, ha felállítunk egy fegyvergyárat, mérlegelni kell, hogy melyik változat eredményesebb számunkra.” (Nem mert saját álláspontot megfogalmazni, hogy az véletlenül se legyen ellentétes a kormányéval).

Antonescu ezredes: „Előbb nézzük meg, hogy hogyan állunk, mivel számolhatunk, mit tennénk a magyaroktól elvett vagyonnal. Utána meglátjuk.”

Én nem kívántam nyilatkozni, lévén, hogy ismertem az urakat. Neked viszont megfogalmazom a véleményem. Brătianu csak akkor dönt, ha a körmére ég a gyertya. A többi szalmabábu, senki sem mer önállóan gondolkodni, ha netán megtenné, elég ha meglátja a „főnököt”, máris azon gondolkodik, hogy miként titkolja el a véleményét. Mond, tudsz egyet is megnevezni közülük, akinek egyénisége van? Maholnap idejönnek a magyarok. Addig dolgoznunk kellene, hogy kész tények elé állíthassuk őket. Hogy akarod, hogy a franciák inkább minket vegyenek a védelmükbe, mint a magyarokat, amikor azok mindent felkínálnak és odaadnak nekik, és a többi szövetségesnek, miközben mi abban állhatatoskodunk, hogy fenn-tartsuk Romániának azt a hírét, hogy ott minden bizonytalan és semmi sem világos!

Miért járna ki neked egy francia érdekeltségi csoport, és annak a képviselője a konferencián, több százmilliós nyereséget, és ráadásként azt a politikai többletet, amit a felszámolás joga hozna, ha tétovázol egy olyan üzletbe belépni, ami nélkül is létrejöhet Resicán, hiszen a franciák egyharmaddal már bent vannak? Aki ezt a nyereséget összehozná, az a te szép mosolyodért tenné? A szerbek nyomorúságukban is tudtak bőkezűek lenni.

Egy Darnard nevű publicista, aki hatalmas bedobással támogatta a szerbek érdekeit, ezen a nyáron az egész családjával már a saját szerbiai birtokán nyaralt. August Gauvain a *Journal des Débates*-től vezércikkeit majdnem naponta a szerbek ügyéről írta. Ő is kap majd egy birtokot Szerbiában. Beszélj Őfelségével, hogy az itteni delegátusok kapjanak utasítást

olyan magatartás követésére, hogy a magyarokkal aláírandó szerződésbe kerüljön bele az idegen vagyonok felszámolásának a joga. A rendelkezés térjen ki a resicai ügyre is, hogy a tárgyalás során, a siker érdekében lehessen felajánlani részvényeket vagy pénzbeli jutalékot is. Vagy utasíts, és adj a kezembe eszközöket is, hogy a körülményekhez igazodva járjak el. Az ügy, amennyire sürgős, éppen olyan fontos is. Ma egy képtelen utasítás érkezett Bukarestből az ellátmányi bizottság címére. Egy Anghelescu nevű úr írta alá a pénzügytől, az ellátmányi vagy a kereskedelmi tárcától. Azt írja, hogy az érkező bukovinai delegátus együttműködik majd az erdélyi ellátmányi bizottsággal, de attól függetlenül tevékenykedik, tehát a rendelkezésünkre adott 40 millió lejes alapból adjunk át neki 10 milliót. A levél mellett van egy ostoba felületességgel összeállított jegyzék, amelyben előírják a bukovinainak, hogy mit és mennyiért vásároljon meg. Pl. egy pár cipőt 20 lejért, cukrot kilónként 2 lejért, rizst 1 lejért stb. stb. Megkértem az ellátmányi bizottság elnökét, Zaharide urat, aki szintén felháborodott ezen az eljáráson, hogy egy átirattal tájékoztasson a hivatalos papír tartalmáról. Én majd küldök postafordultával egy olyan választ, amit a bukaresti urak nem tesznek ki az ablakukba. Ezt fogom írni: tekintettel arra, hogy felhatalmazásom van az erdélyi ellátmányi bizottság rendelkezésére adni 40 millió frankot – nem lejt! – nem veszem tudomásul ezt a kontár beavatkozást. A 40 millió nem elég Erdélynek sem. Ne gúnyolódjanak Erdéllyel és Bukovinával! Vegye tudomásul az a hivatalnok, hogy nem lehet a párizsi piacon lebben kifejezett kincstárjegyeket kibocsátani anélkül, hogy az államnak hatalmas kárt okoznánk stb. stb. Ha azt akarod, hogy Erdélyt elláthassuk, kérlek járd ki a rendelkezésünkre adott összeg kiegészítését. Hat milliót már elköltöttek Oțoiu és Vulcu Milánóban. Most Crișánnal együtt Londonban vannak, hogy ott tanulmányozzák a piacot.

Remélem, hogy nem felejtetted el Coltort és Șchiopult jelölni. Mind a kettő komoly szolgálatokat tett nekünk. Coltor azzal, hogy kitűnő kapcsolatokat épített ki az olasz második vonallal, a másik pedig a berni irodában.

Már elhatároztam, hogy hazautazom, amikor megkaptam Moroianu levelét, amelyben maradásra bírsz. Borzalmas honvágyam van. A gyerekektől ritkán kapok híreket, a vagyonomat a jóisten kegyelme gondozza, a konferenciától megcsömörlöttünk. Ha viszont eddig itt voltam, ki kell tartanom a jelen helyzetben is, és be kell várnom a magyarok érkezését. Ha viszont nem akarod, hogy kellemetlen meglepetést szerezzek neked, és egyszer csak megjelenjek otthon, kérlek, vedd figyelembe a következőket: nem tudok megbékülni azzal, hogy az ötödik kerék legyen akárcsak Brătianu mellett sem, nem hogy Antonescu és Mișu társaságában. Az utóbbi miatt nem panaszkodom, jó személyes kapcsolatban vagyunk. Az a tény, hogy

tájékoztatásom nélkül megy el ide-oda csak annyiban zavar, hogy nem tudlak én sem tájékoztatni mindenről, bár más úton mindent megtudok arról, hogy kivel, hol és mit tárgyal.

Antonescut jellemzi a következő történet. Kedden délután megérkezett Marioara hercegnő³²² és Nicolae herceg. Mișu délelőtt tájékoztatott az érkezésükről, és 5 óra tájban értem jött, hogy együtt menjünk a vasútállomásra a fogadásukra. T. Dumitrescu ezredes is velünk jött. Ott találtuk már V. Antonescut és a nejét, Popovici és Stoicescu követségi titkárokat, utóbbi a feleségével volt, a két Catargiunét, az egyik a tábornagy, a másik a Lascăr felesége. Amíg ott vártunk, a külön csoportban álló Antonescu házaspár meghívta Mișut másnapra, ebédre, amit az visszautasított, mert Le Rond tábornokhoz voltunk hivatalosak. Akkor teára invitálta.

Szerdán, amikor Mișutól búcsúztam, meghívta teaidőben Antonescu ezredest a herceggel (4 óra tájban volt), Dumitrescu ezredest és engem elfelejtett meghívni annak ellenére, hogy mind a négyen ugyanabban az autóban ültünk. Csütörtökön vagy pénteken a királyi gyerekek elutaztak. Nem tudom mikor, mert erről senki nem értesített. Tegnap meglátogattam Dumitrescu ezredes. A következő beszélgetést zajlott le közöttünk:

Én: Láttad még a herceget?

Ő: Nem.

Én: Hogyan?

Ő: Nem hívott meg ebédre Antonescu.

Én: Engem sem, de egyáltalán nem zavar. Csak az a kínos, hogy a királyi gyerekek azt hihetik, hogy az én hibámból nem látogattam meg őket.

Ő: Jelenteni fogom, mert a román követ feladata, hogy meghívjon engem. Hivatalos megbízottként vagyok itt, nem magánszemélyként, Ön hasonlóképpen a kabinet tagjaként, meg hát fődelegátusként sem kerülhet ki.

Nota bene. Soha sem vétettem sem én sem Dumitrescu az etikett ellen. Victor Antonescu elmenőben van, azt reméli, hogy kap majd egy bársonyszéket, és megkaphatja a Nemzeti Bank egyik igazgatói kinevezését. Szerdán este utazik. Nem lenne jó most visszahívni. Minden személyi és színpalak mögötti ügyet tud. Take jelöltje Ghica³²³ Rómából. Ha Antonescu mégis maradna, akkor meg kell majd neki parancsolni, hogy viselkedjen, és őszintén működjön velünk együtt, ne cselekedjen a maga feje szerint, csak akkor keresve a társaságunkat, ha fedezetre van szüksége.

Az osztrák szerződésre vonatkozóan a következő taktikát javaslom: tárgyaljunk. Kizárólagos fontosságú, hogy amikor a magyarok megérkeznek, mi rendezzük a konferenciával a dolgainkat. Kapjunk viszont teljes felhatalmazást. Azt a keretet, amelyben tárgyalnunk kellene és a célt, aho-

va el kívánunk jutni, korábbi jelentésemben vázoltam. Nem tudom, hogyan alakul a kormány sorsa. 28-án a *Journal des Débates* azt a hírt hozta, hogy Manolescu-Râmniceanu azért nem tudott kormányt alakítani, mert az erdélyiek, Goga és Maniu, nem támogatták azon megfontolásból, hogy árnyékkormány állt volna fel, amely mögött Brătianu a karmester.³²⁴ Azt is írta, hogy Take és Averescu felajánlotta volna a szolgálatait a királynak, szabad választások kiírását ígérve. Lehet, hogy ők kerülhetnek hatalomra. Nagyon jól tudom, hogy Bukarestben hogy készülnek a külföldi sajtó számára a hírek, mert én is gyakorolom. Jó lenne azért, ha mindenről tudnék. Nem szabad olcsón eladni a bőrünk, főleg azért, mert a szövetségesek is napról napra több bosszúságot okoznak egymásnak és a volt ellenségeknek is. *Qui habet tempus, habet vitam!*³²⁵ Innen nem tudom megítélni, hogy miként alakul meg a kormány, az viszont tény, hogy a parlament és egy parlamentáris kormány felállása életbevágóan fontos.

Ha a tárgyalások mellett döntenek, el kell intézni: 1) Antonescut utasítani kell, hogy jó egyetértésben dolgozzon a többi delegátussal. 2) Mișu első főmegbízottként jó, bölcs ember, tapasztalt, nagyon sok ismerőse és személyes kapcsolata van, mindenki elfogadja. Elő kell azonban írni neki a menetfeladatot, mert különben tévovázik. Jó lenne nagykövetnek. 3) Fontos: egy Takehoz közelálló delegátus (pl. Titulescu), egy besszarábiai (Pelivan, aki ismeri már a helyzetet és az embereket, sajnos Brătianu elodázta a delegátusi kinevezését) és egy bukovinai (pl. Flondor, aki már volt itt) a küldöttségben.

Minden eshetőségre úgy kell összeállítani az új delegációt, hogy közöttük tökéletes legyen az együttműködés. Goga is kijön delegátusnak.

Moroianu írja meg nekem világosan: fogadjam-e el, vagy nem Lavaditti professzor feltételeit?

Mihai Șerban számára tartsd fenn a kolozsmonostori igazgatói állást³²⁶, ha viszont nem lehet halogatni, akkor adj neki szabadságot november 1-jéig, mert hiányozni fog, és éppen most a magyar szerződésen dolgozik. Légy jó, és tedd óda Moroianut, hogy a nevedben írjon. Șchiopul azt írta, hogy november 1-jéig marad Bernben. Ghiță Pop elment, és tartok tőle, hogy nem jön vissza. Megírta Șchiopul, hogy Pop alkalmas embereket ígért. Sikerült rábírnom Noti Constantinidét, hogy utazzon Bernbe. Mintha rászabták volna azt a feladatot, ami ott várja. Az itteni meghatározó újságírókkal igen jó kapcsolatban volt, kiváló írásokat közölt a lapok vezető helyén. Anyanyelvi szinten beszél franciául, németül, olaszul és magyarul, és mindenképp kiváló újságírói vénája van. Azt gondolom, hogy Șchiopul segítőtársaként fenntarthatják a berni irodánk színvonalát. Nincs olyan nap, hogy az antant-országok sajtójában, svájci, német újságokban ne je-

lenne meg berni irodánkból származó hír. A szükséges összeget nem küldhettem még át, mert nem tudtuk elhelyezni a kincstárjegyeket. Derussi megértette az iroda fontosságát, és előlegezte a pénzt a legszükségesebbekre.

Kérlek, hatalmazz fel arra, hogy a sajtópropagandára megszerzett pénzből, ha kell, jutalékot adhassak néhány fontos személynek.

Kérlek, hogy Horia Petrescu számára biztosítsd a kolozsvári könyvtárosi állást. Olyan szerény, hogy képtelen magának bármit elrendezni, ezért nekünk kell őt olyan helyre segíteni, ahol hozzáértő munkát végezhet. Azt hallom, hogy Agîrbiceanu és Ciura is versenyezne ugyanoda. Talán lesz majd hely Horia számára is. Agîrbiceanut a tehetsége inkább a főtanfelügyelői vagy az egyetemi hallgatók magánvagyonát adminisztráló felügyelői postra ajánlja.

Kérlek, hogy a kultuszminiszter által táviratoztass V. Antonescunak, hogy adja a rendelkezésemre az összeget. Ha Antonescu elmenne, íratok a követségeknek és értesítsetek erről engem is, vagy küldjétek az összeget közvetlenül az én címemre. Hogy tudott megfelelkezni Ghibu ezekről a gyerekekről, kitéve őket a leghelyetlenebb helyzeteknek?

Moroianu írja meg nekem, hogy mi igaz Tache Ionescu dinasztiaellenes fenyegetőzéseiből. Nem hiszem, hogy úgy lenne, mert egy olyan konzervatív politikai múlttal és tapasztalattal rendelkező ember, mint Tache egyik napról a másikra változtatna a szokásain és a természetén.

És egy hidegzuhany: a királyné állítólag magánkihallgatásra rendelte Grigore Filipescut egy írásáért, amit a cenzúra nem engedett át, de a királyné tudomására jutott. A kihallgatás okozta volna Barbu Ştirbei³²⁷ hirtelen távozását az országból.

Apropó Hlinka és a szlovákok autonómiája. A csehek a leghajthatatlannabb pánszlávok vagy pánoroszok. Úgy tűnik, hogy az egykori magyarországi ruténok támogatásával komoly gondokat okoznak a lengyeleknek. A cseh-szlovákiai, az ukrainai és a galíciai ruténok egyesülésének bátorításával közvetlen kapcsolatba kerülhetnek Oroszországgal.

Ideérkezésem másnapján tárgyaltam Beneš-sel Máramarosról. Kijelentette, hogy kész velünk tárgyalni a leendő határról. Később azt mondta, hogy a csehek nem illetékesek, tárgyaljak a régi magyarországbeli oroszokkal (ilyenek nem voltak és nincsenek). Aztán sikerült egy olyan határvonalat kialakítania Máramarosban, amely elszakítja a vasútvonalat, bekebelezi Apását és Szigettől nyugatra átlépi a Tiszát.

Sürgős lenne máramarosi bizalmi emberekkel föllázítani a magyarországi, beregi, máramarosi és ugocsai ruténokat, hogy autonóm provincia-ként követeljék az általuk lakott területek átcsatolását Romániához. Ilyen-

formán kényszeríthetnénk a cseh testvéreket, akik a legszűkmarkúbbak és a leggátlástalanabbak valahányszor igazság és a valótlanság között választaniuk kell. Általában az utóbbira hajlanak.

Jó lenne, ha a mi határunk és a Tisza között lévő magyarokat rá lehetne bírni arra, hogy kérjék a konferenciától csatlakozásukat hozzánk autonóm területként. Alakítsatok egy olyan kormányt, amely ítélje el a reakciós Friedrichet, a pesti tábornokokkal írasson Párizsba stb. Ezen az úton megkérdőjelezhetjük a magyarok követeléseit a nyugati városokért, amelyek hovatarozása még függőben van, és ezzel megoszthatnánk őket. Gyorsan kell cselekedni, hogy hasznot húzhassunk belőle.

Kérlek, küldj egy jó fényképet a kolozsvári Mátyás szoborról, a fehérvári Károly kapuról és a demsusi templomról³²⁸, esetleg más műemlékről is. Văcărescu kisasszony³²⁹ néhány vetített képes előadást tartana. Csodálatos előadó. Fenntartom, hogy az övénél érdekesebb előadásokon nem vettem részt. Klasszikus stílus, nyelvezet és ragyogó előadás. Ezúttal történelmi jellegű fényképekre van szüksége. Megkérem Moroianut, hogy szerezze be, és küldje el a fényképeket.

Caius, a mi képviselőtünkben 28-án elutazik Lyonba, a vásár megnyitójára. Nagy jelentőségű esemény ennek a nemzetközi vásárnak a megnyitójára, mert az első ilyen nagyságú rendezvény a háború befejezése óta.

Cukrot kínálnak. Szükségünk van rá? Ha igen, milyen mennyiségben? Milyen árat fogadhatunk el lejben és frankban számolva kilónként? Kérek távirati választ. Történjen már valami, az Isten szerelmére, a párizsi konzulátus felállításának ügyében. A fontosabb francia városokban is irodákat kellene nyitni. Sokasodnak az amerikai románokkal a gondjaink. Leveleket kapok Amerikából, amelyekben sürgetik Pantazi és emberei visszahívását. Próbálom őket megnyugtatni válaszleveleimben, de felháborító, hogy sem Amerikában, sem itt nem történik ez ügyben semmi.

Örvendek, hogy több forrásból igazolt hír szerint jól kijössz Gogával. Ha majd mindannyian megtanulunk védekezni az ódivatú bukaresti központozás ellen, és szolidárisak leszünk, csak akkor remélhetjük, hogy zökkenőmentesen megvalósíthatjuk a nemzet egységesítését. Másképp az egységesítés megvalósíthatatlan. Az egység az intézmények által és a lelki közösségben kell életre keljen.

Ismétlem:

1) Föl kell oldanunk a konferencia és a közöttünk lévő feszültséget Budapest elfoglalása és a rekvirálások okán. Az amerikaiakat majd megnyugtatja a számunkra elég kedvező Clerk-jelentés³³⁰. Ezzel együtt személyesen is hozzá kell majd járulnunk a rendezéshez.

2) Tárgyalások útján törekednünk kell arra, hogy a magyarok megérkezése előtt aláírjuk a szerződést Ausztriával. Tájékozódunk kell az amerikai, az olaszországi stb. történések szerint, hogy meddig feszíthető a húr, vagy mikor kell az álláspontunkból engednünk.

3) Meg kell nyernünk azoknak a támogatását, akik segíthetnek, hogy megkapjuk azokat a román községeket és a városokat is a hinterlandjukkal együtt, amelyek a magyaroknál maradtak, illetve meg kell akadályoznunk, hogy a csehek átvigyenek a Tiszán, mint ahogyan az tervben van.

4) Ki kell hagynunk az általánosságokat az említett szerződésből (berlini szerződés, a függetlenség megtagadását).

5) A Bánát kérdésében állapotjunk meg a szerbekkel, ami alaposan megnövelné az ázsiónkat az olaszokkal szemben.

6) El kell ismertetnünk Besszarábiához való jogunkat akár úgy is, hogy lemondunk a bolgárok javára a törökök és a bolgárok által lakott területről. Ezzel a gesztussal jóindulatot és befolyást nyernénk a Főtanácsban, különben kevés esélyünk van arra, hogy cserébe elérjük pl. a 12. paragrafus kihagyását, és a polgári jogokra, illetve a kisebbségek jogállására vonatkozó cikkelyek módosítását.

7) A szerződés aláírásának a megtagadása eddig nem befolyásolta rossz irányba a helyzetünket, de a Főtanács kívár, mert tudja, hogy nem hagyhatjuk a végtelenségig jogilag megoldatlanul az új területek birtoklásának az ügyeit.

8) Brătianu politikája ragyogóan bejött. A jövőben az ellenállásunkat úgy kell vezetnünk, hogy tárgyalások útján a lehető legtöbbet elérjünk, és csak végső esetben, alig áldozunk.

9) Szükségkabinetet kell felállítani, hogy ne kerüljünk később abba a helyzetbe, hogy házalnunk kell azért, amit ma megkaphatnánk könnyebben, éppen a Brătianu-féle megfontolt ellenállásnak köszönhetően.

Megint nem tudunk semmit az otthoni eseményekről. Nem tudnád, ha más lehetőség nincs, elfogadni a kormányalakítási megbízást, amit majd kizárólagosan olyan hivatalnokokból állítanál össze, akik egyetlen pártnak sincsenek lekötöttek? Ștefan Cicio Pop, vagy Goldiș átvehetné a Kormányzótanács vezetését, vagy elvállalhatná Vlad. Megértem, hogy veszélyes játék, ha hibázol a választások miatt. Ha viszont sikerülne egy jó parlament választatnod, akkor teljes lehet a siker. Te jobban látod az összefüggéseket, tehát a véleményemet tekintsd egy aggódó barátod sóhajának. Csak ha biztos vagy az eredményben, akkor állhatsz be a táncba. Végső esetben nem próbálhatná meg Goldiș?

Bárhogyan oldódna meg a kormány kérdése, kérlek, gondoskodj arról, hogy ne essek a pad alá. Vagyis: vagy hívjanak vissza európai módon, vagy

erősítsék meg delegátusi státusom, ha nem kell új kinevezés. Ennyit talán megérdemelnék.

Jó lenne, ha kijárnád a jogot és felhatalmazást számomra a konkordátummal kapcsolatos tárgyalásokhoz. Fogalmad nincs, hogy mennyi mindent lehetne most tenni az ország számára oly fontos kérdés előnyös megoldására. Innen jobban lehetne a szálakat szövögetni, mint Rómából. Anélkül, hogy elkötelezném magam, folyamatosan, a részletekre is kitérve, mindenről referálnék. Nagy befolyású franciák segítségével előkészíthetnénk minden kötelezettség nélkül egy tervezetet.

Nagyon veszélyes lenne, ha várnánk, hogy Bukarestben a „történelmi egyházak” vezetői szakítsanak majd arra időt, hogy „tanulmányozzák” a kérdést. Amíg azonban megkaphatom a felhatalmazást, nem várok karba tett kézzel.

Beszélg Öfelségével, és küldj egy pecsétetes levelet. Később majd Diamandit kell odaküldeni, aki alkalmasabb arra, hogy jó munkát végezzen. Semmiképpen ne kapjon erre megbízást Vladimir Ghika. A közvélemény nem tartja alkalmasnak őt. Azzal a szándékkal közelítve a kérdéshez, hogy mindenáron híveket szerezzen, mellőzné a nemzeti érdekeket annál is inkább, hogy nem ismeri a nem egyszerű erdélyi felekezeti viszonyokat.

A konkordátum kérdésében fontos emberekkel folytatott eddigi tárgyalásaim lényegéről majd részletesen beszámolok azonnal, ahogy lélegzetvétlenyi időm lesz.

Kedves Iuliu! Két ügyben intézkedj, ha időd engedi. Utasítsd, akár ebédelés közben is, Moroianut, hogy válaszoljon a jelentésemben érintett kérdésekre. Elküldöm neki, hogy olvasás közben jegyzeteljen, különben könnyen megtörténhet, hogy elkerülöd valamelyik kérdésemre a választ. A titokfóbiáján kívül Moroianunak egy virágoskertnyi erénye van, amelyek között az említett hibája is erénnyé változik. Bár még nem hétszilvafás képviselő, azt hiszem, hogy előlegezhetjük neki mindketten a bizalmunkat. Feleségem szeretettel üdvözl. Én a régi barátsággal öllelek, *Alexandru*.

Témaeltár a készülő sátorbontás előtt

XXVI. Párizs, 1919. október 15.³³¹ Kérlek, küldj instrukciókat, ha a véleményed külpolitikánk kérdéseiben azonos az enyémmel. A dolog kiemelttem fontos, tehát a megoldása is rendkívül sürgős.

A bolgár szerződés aláírása után pár napon belül befejeződik a konferencia. A megoldatlan kérdéseket átadják egy követi képviselőnek, vagy később a Népszövetségre szózzák. Ha az osztrák szerződést addig nem írjuk

alá, a világon semmi lényeges nem változik a szövetségesek és a közöttünk lévő diplomáciai kapcsolatokban. Jogilag viszont bizonytalan helyzetbe kerülnek a határaink, a közlekedési kérdések, a jóvátétel, az állampolgárság kérdései stb. Kapcsolatunk a szövetségesekkel és a volt ellenségeinkkel elveszti pozitív legális alapját. Az igaz, hogy aláírt vagy aláíratlan szerződéstől függetlenül a rendelkezésünkre álló tényleges erő meghatározza, mint minden országok közötti kapcsolatban, valós nemzetközi helyzetünket és megítélésünket. Ugyanígy igaz viszont, hogy a hadsereg ereje nem helyettesítheti be a jogállásból fakadó erkölcsi erőt.

Mi lesz képviselőink szerepe a zöld asztal körül, ha arra kényszerülünk, hogy ügyeinkkel folyamatosan a szövetségközi ítélőszékhez kell folyamodnunk? Kereskedelmi, közlekedési ügyeink sok feljelentés tárgyát képezik majd. Nem maradhatunk tétlenek.

Égető Oroszország ügye. Elveszíthetjük Besszarábiát. Ha a választáskor úgy alakul, hogy minden besszarábiai képviselő egyesüléspárti, akkor egy lépéssel előbbre léptünk, de ez nem elég. Aligha remélhetjük Besszarábia törvényes csatlakozásának az elismerését, ha nem írjuk alá a szerződést Ausztriával. Az a szerencsénk, hogy a magyarok még nem tudtak Párizsba jönni. Ahogy a lengyelek elvesztették Danzigot, és kénytelenek voltak elfogadni a népszavazást Felső-Sziléziában, ahogy, az osztrákok utolsó pillanatban az olaszok besegítésével (Vannutelli-Rey) elvették a jugoszlávoktól Radkersburgot³³², a mi nyugati városaink, ha nem is valamennyi, koncesszió tárgya lehet.

Ha a magyarok idejönnek, több mint bizonyos vagyok abban, hogy a kisebbségekre vonatkozó záradék módosítása a mi hátrányunkra lesz.

Ezeket a kérdéseket és félelmeket, végső soron meg lehet beszélni. A szerződés aláírásának megtagadása kétségen kívül óriási hátrányt jelent majd az állam jövője, belső életszervezése és az etnikai kisebbségekkel való kapcsolata rendezésében. A kisebbségi egyezménynek vannak kellemtelen passzusai: a bevezetője, az állampolgárságra vonatkozó (3., 4., 5. és 6.) cikkely, az 1. és a 7. cikkely sértő fogalmazása, az iskolákra vonatkozó 8., 9. és 13. stb. cikkelyek. [...] A 13. cikkely felületes megfogalmazása nem zavar, mert lényegében értelmezhetetlen. Csak azt írja elő, hogy meg kell engednünk (kisebbségi – sz.) elemi iskolák létesítését. Nem követeli gimnáziumok fenntartását. Ha ezeknél többet adunk, akkor azt az állam szabad akaratából engedményezi a kisebbségeknek, nem külső tényezők által kikényszerített jogosultságuk.

Ebben a helyzetben érthetetlen számomra, és helytelenítem a ti iskolai és egyházpolitikátokat. Végzetes. Azzal, hogy megígértétek egy német nyelvű iskola felállítását Temesváron, precedenst teremtettek, hogy a svá-

bokra utalva, a magyarok ugyanazon a jogalapon követelhessék bekönyvezni a velük aláírandó szerződés etnikai és felekezeti kisebbségi záradékába Románia kötelezettségét nem csak elemi iskolák, hanem egyházi gimnáziumok fenntartására is. Hogy ezek az iskolák működhessenek, tanítóképzőket is létesíteni kell, hogy a gimnáziumi tanárok képzésére egyetem felállítása nélkülözhetetlen. Mint hogy tovább haladjatok a kaptatón a gyulafehérvári határozatok értelmezésében, előnyösebbnek tartom változtatás nélkül elfogadni a kisebbségi egyezményt. Akkor legalább a kezemen van a döntés, bár az állam szuverenitása csorbul. Az aláírás megtagadásával és a gyulafehérvári határozatok nagylelkű értelmezésével kifelé megőrizzük a szuverenitásunk, de megsemmisítjük az országban.

Tudod, hogy eltökélt vagyok fenntartani a Kormányzótanács fennmaradásának a szükségességét az alkotmányozó gyűlés után is, ameddig az intézmények, a kultúra, az érzelmek, a nyelv egységesítése, legalább részben, meg nem valósul. Különben veszélyeztetnénk az életképes egység megszilárdulását egy csalóka, csak papíron létező egység kedvéért.

A Kormányzótanácsnak viszont nem áll jogában úgy intézkedni, és olyan megállapodásokba belemenni, amelyek az ország többi részének: Besszarábia, Bukovina, Dobrudzsa, Moldva jövőjét is elkötelezik. Az etnikai és felekezeti kisebbségek ügye az ország parlamentjének a hozzájárulása nélkül nem a Kormányzótanács dolga.

Könnyebb lesz majd ezeket a túlzásokat elkerülni, ha előbb rögzítjük az állam kötelezettségeit a kisebbségek iránt. Ezt pedig a lehető leghamarabb meg kell tennünk, mert bármilyen történjék, a kisebbségi egyezménytől nem szabadulunk meg.

Brătianu taktikája kitűnő volt. Ha meghajolt volna, elvesztettük volna az ország tekintélyét, és nem hozhattuk volna abba a helyzetbe a szövetségeseket, hogy tárgyaljanak. Ez az anyag csak egy kis hányada annak, ami elégedetlenségünket kiváltotta, és ami az aláírás megtagadásához vezetett. Lehet, hogy nem ártott volna előbb tárgyalni.

Bárhogy dől el, ez már történelem, meg kell vitatni. Nem követhetjük azt a politikai jelmondatot, hogy az ő ostobaságuk a mi szerencsénk!

Ezért kérek, hogy állapodj meg Őfelségével, Mişuval és Văitoianu tábornokkal, hogy utasítsák a küldöttséget a tárgyalások indítványozására.

Javasolt taktikai lépések:

- 1) A szerződés kritikája.
- 2) Referendumként vesszük.
- 3) Megvitatjuk néhány §§ törlését.

4) Javasoljuk néhány paragrafus módosítását – azzal a feltétellel, hogy a kormány hozzájárulásának a megszerzéséig a tárgyalás kötelezettség nélküli, kimondottan akadémiai.

Amit el kellene érünk Románia számára, ha a 60. cikkelyt nem lehet törölni:

1) A bevezető törlését, alkalmasint átfogalmazását, vagy behelyettesítést egy olyan szöveggel, ami rögzítené a szuverén és független Románia által a szövetségesek ügyének hozott szolgálatait.

2) A sértő §§ törlését vagy átfogalmazását, illetve

3) Az állampolgárság beszabályozását a 79. nélkül a 70-82. §§-ben és az osztrák szerződés VI. rész záradékának a nemzetiségre vonatkozó passzusban.

4) Az állam elismeri az állam felügyeletével a felekezetek autonómia jogát.

5) Az etnikai és felekezeti kisebbségek elemi iskolák állításának szabadságát, a tanrend, az oktatók képzettségét stb. meghatározó jogszabályok betartásával.

6) Az állam, ha egy településen a nem román anyanyelvű gyerekek száma a többség, és a szülők többsége ezt kéri, fenntart a román iskolák mellett az etnikai kisebbségek számára is elemi iskolákat. Ezeknek az iskoláknak a megnyitása a gyerekek létszáma, illetve a rendelkezésre álló oktatók száma szerinti sorrendben történik.

7) Az autonóm felekezetek normatív támogatást kapnak az államtól egyházi és kulturális tevékenységük szükségére. Ebből az összegből fizetik majd a papjaikat, tanáraikat, iskolákat tarthatnak fenn stb.

Vesd össze a 8., 9. és 10. §§-t. (Számolj: 12 millió ortodox és unitus román pl. kap 36 milliót, akkor 300 ezer lutheránus 900 ezer koronát vagy lejt kap. Ugyanígy az unitáriusok, kálvinisták, római katolikusok, zsidók stb. Meglátod, jól járunk és igazságtalanul senki sem marasztalhat el.)

8) Képzett hitoktatóval minden szervezett és autonóm felekezet megszervezheti a hitoktatását.

9) A helybéli kisebbségek, ha nem tudnak románul, kérésükre szabadon használhatják anyanyelvüket az elsőfokú bíróságokon. (Esetenként írásban is?) Vesd össze a 7§-t a 4. bekezdésből.

10) Az állampolgárok nyelvi és felekezeti hovatartozásuktól függetlenül, miként a Romániában lakó idegen állampolgárok kórházi kezelése, a román állam területén ingyenes.

11) A cikkelyből (vagy 13§) kíséreljük meg törölni az első két bekezdést, és maradjon egy. Próbáljuk meg átíratni az előző bekezdések utasítá-

sait úgy, hogy az elismerje a román állam vádemelési jogát, ha úgy ítéli meg bármilyen más állam vagy kisebbség ellen.

Az átmenő forgalommal kapcsolatos záradékokat mindig elfogadhatatlannak mondtuk. Bevallom, hogy bizonyos értelemben túloztunk. Ezek egyike sem jelent valós veszélyt. Egyébként ebben a kérdésben minden román szakértő – Ó-Romániából is –, pártállásától függetlenül egyetért.

Tekintettel arra, hogy most az egyedüli román delegátus vagyok, tehát a delegáció elnöke is, kérek, hogy rádiótávíron, rejtjelezett levélben, mindeképpen futár által válaszolj: milyen magatartást kövessék?

Én minden felelősséget elhárítok magamtól, ha a kormány tévovázása, halogatása, vagy az osztrák szerződés aláírásával kapcsolatos tárgyalások elutasítása bármilyen következményekkel járna. Megjegyzem, hogy amióta neked jeleztem, a minisztertanács határozhatott volna. Az ügy elodázása a alkotmányozó gyűlés és az új kabinet felállítása utánra, nagyon súlyos nemzetközi helyzetbe hozhat.

Amit a mai kormány könnyedén megoldhatna, egy parlamenti kormány számára szinte lehetetlen. Figyelmeztess az érdekelteket!

Elfogadták Levaditti professzor kolozsvári áttelepedésének a feltételeit? Megköthetem vagy nem a Kormányzótanács nevében vele a szerződést?

Javasold Őfelségének, hogy kövesse a franciák példáját. Az elzászi tisztek német hadi kitüntetéseit kicserélték azonos francia kitüntetésekre. Fontos lenne nálunk is ezt megtenni. Hogyan? Ahogyan a franciák tették.

Nem kölcsönt, árut sem adtak az angolok a kincstárjegyekre (mert nem írtuk alá az osztrák szerződést). A Bernben szükséges pénzt, bár Virgil Tilea tájékoztatása szerint a minisztertanács megszavazta, nem kaptam meg. A londoni útra sem tudtam előteremteni a pénzt.

Légy szíves, járj utána, hogy milyen árfolyamon lehet fontot vagy svájci frankot vásárolni, ha a koronát lejre, a lejt pl. frankra váltanánk. Azt hiszem, ha aranyat adunk el, kevesebbet vesztenénk. Rendelkezz belátásod szerint, de azt sürgősen tedd!

Aurel C. Popovici özvegye mondta, hogy Veturia nem kapta meg a tanári kinevezését. Légy jó, és érdeklődd meg. Erkölcsi kötelezettségünk, hogy gondoskodjunk Dipsi családjáról.

Küldj titkári, konzuli hivatalnok, újságíró munkára, vagy bármilyen megbízatásra alkalmas 3-4 ügyes fiataalt. Nițescu, Coltór és Crișan elmegy, Vuiával és Caius-szal maradok.

Dobrin elutasítja Vuia jelölését szocialista programmal. Vuia itt minden számottevő szocialista számára (Albert Thomas, Briand, Vivianni³³³, Franklin-Bouillon stb.) ismert szocialista. Minden tekintélyét és megbecsülését elveszíténé, ha megtagadná a meggyőződését. Vuia a legtökéletesebb na-

cionalista és hibátlan jellem. Miután a mi szocialistáink megtagadják a választásokon való részvételt, Vuia megbecsülhetetlen szolgálatot tesz nekünk, ha jelölteti magát független szocialista programmal. A legjobb lenne Resicán. Megszabadítanánk a munkásokat műveletlen és nemzetközi vezetőiktől, és megszabadulnánk a reakciós parlament vádjától. Egy ilyen jelző rengeteget árthat a baráti országokban. *Alexandru.*

XXVII. Párizs. 1919. október 25.³³⁴ Megírtam a Közlekedési Minisztériumba, hogy október 22-én összeül Bécsben egy bizottság, amelynek az a dolga, hogy elossza a vasúti anyagokat, és küldjenek ki egy megbízottat és szaktanácsadókat. Kell, hogy közöttük legyen egy bukovinai és egy erdélyi is, az 1918. november 3-i naprakész leltárral. Keressetek egy jól felkészült embert. A konferencia titkárságára megírtam, hogy az én egyetlen szakértőm nem utazhat, de írtam a kormánynak stb.

Bosković szerb delegátussal megegyeztem, hogy a kisebbségek ügyében léphetünk együtt, lévén hogy Fiume kérdése megoldódott, így a kormánya megoldotta az átmenő forgalom kérdését.

Mišutól nem kaptam felhatalmazást arra, hogy kincstárjegyeket írjak alá. Megígérte viszont, hogy kisajtol majd a minisztertanácsból egy erre vonatkozó határozatot, s azt táviratilag kiküldi. Nem érkezett meg sem a Bernben szükséges pénz, sem a delegátusoké. Te pedig nem válaszoltál arra a kérdésemre, hogy milyen áru, s azokból mennyi hiányzik.

Mišu felhatalmazása nem érkezett, de október 15-i dátummal visszarendelték az országból az élelmezési³³⁵ bizottságot, mert mindenből minden van. [...] Kedden jelentkezett Victor Antonescu. Csak azt a hírt hozta, hogy Coandă tábornok delegátusi kinevezését fontolgatják. Instrukciót, semmit.

Kedden Berthelot miniszternél és Pichon-nál voltunk Antonescuval, több mint egy órát. Közölték, hogy ha nem kezdünk tárgyalásokat a kisebbségi kérdésekről, megkérdeznék, hogy ragaszkodunk-e továbbra is szövetségi jogállásunkhoz.

A magyarokkal kapcsolatban megnyugtattak, hogy Amerika soha sem fog elfogadni királyt az ország élén, Franciaország pedig követi Amerikát. Anglia a háttérben támogatja a királyság restaurációját, Olaszország hetet-havat összehord, de tulajdonképpen szeretné a magyarokat a maga pártján tudni.

A szerbek aláírják az osztrák békeszerződést. Azt válaszoltuk (Antonescu), hogy mi tárgyalni akarunk, de az erdélyiek nem tudják elfogadni az egyezmény paragrafusait abban a megfogalmazásban, ahogy vannak (én). A mostani kormány aligha tehet még valamit, de az alkotmányozó gyűlés

után megalakított minisztertanács minden bizonnyal indítványozza majd a tárgyalásokat. Berthelot szerint annyit nem lehet halogatni az aláírást.

Pichon úgy gondolja, hogy lesz lehetőségünk a paragrafusokat átfogalmazni és stilizálni.

Bosković azt mondta nekem, hogy nem biztos benne, hogy aláírnak, de az majd akkor derül ki, ha Trumbić visszaér (holnap, 26-án tudják majd meg az eredményt).

Tegnapelőtt, 23-án kaptam meg a leveled, amelyben hazarendelsz a mellettem dolgozó szakértőkkel együtt. Coltör holnap, szombaton, 26-án utazik és viszi ezt a levelet. Nițescu dolgában már írtam. Nem engedném el. Nélküle szétesik az amúgy is ingatag amerikai repatriáló bizottságunk. Amit te nem tudsz megtenni a megválasztására, azt ő négy nap alatt nem tudja pótolni. Miért állítanánk a feje tetejére a repatriálás szervezésének teljes munkáját, ha ez egy jottányit sem lendít a választás eredményén? Én maradok Vuiával és Caius-szal. [...]

Holnap 6-kor Sir Eyre Crow-hoz vagyunk hivatalosak Antonescuval. Ő helyettesíti Balfour-t.

Én nem mehetek, mert ezt itt a konferencia elleni demonstrációnak minősítenék. Nem is tudod, hogy mennyire sajnálom, hogy most nem utazhatom. [...]

Meg kell kezdenünk a tárgyalásokat a kisebbségi egyezmény feltételeinek a módosítására. Kitartunk esetleg az alkotmányos kormány felállításáig. Ha nem fogadják el a módosításainkat, nem írjuk alá. Az viszont meglehet, hogyha sokat vacakolunk egy adott pillanatban kényszerhelyzetbe kerülünk, és egy platonikus tiltakozás mellett tale quale³³⁶ alá kell majd írunk.

Ha a Văitoianu-kabinet nem oldja meg a dolgot, nehezebb lesz az új parlamentben. Egyrészt Brătianu pártja, másrészt az Erdélyi Nemzeti Párt lesz az a két erős csoport, amely egyedül, vagy koalícióban kormányt tud állítani. A nép óhajtja a békét az országban és nálunk (Erdélyben) is. Az alkotmányozó gyűlés egy sor, sürgős belpolitikai ügyet kell hogy megoldjon. Brătianu megpróbálja az erdélyiek rovására írni az aláírás ügyét, hogy aztán „Árulás!”-t kiálthasson, s ezzel foltozgassa a liberális párt foszladozó hírnévét.

Mișu elutazása előtt a kisebbségek ügyében osztotta és fenntartotta az én álláspontomat. Amíg Brătianu itt volt, mindent lenyeltem, mert a felelősség vállalása után elismertem, hogy ez az ő versenyfutása. De most ki a felelőse a mi külpolitikánknak? Brătianu kivonta magát a felelősség alól. Văitoianu azt mondja, hogy ő el van foglalva a választások szervezésével. Velem pedig nem közlik, hogy hova akarunk eljutni. Meddig feszítjük a húrt? Vagy alkalmasint hagyjuk azt elszakadni?

Én nem politizálok cél nélkül, bekötött szemmel tapogatózva. Nem akarok egy ismeretlen kéz eszköze lenni. Kinek a játékát játszom? Tudni akarom! Coandă tábornokkal kettesben nem maradok delegátus. [...] Tisztelem Brătianut, kitartok mellette és hálás vagyok neki azért, amit férfiasan és zseniális bölcsességgel tett a nemzeti egység megteremtéséért. Nem vagyok viszont ostoba, sem hivatalnok. Így hát nem teszek semmit a lelki ismeretem ellen. Független politikus vagyok, nem a vezetőjétől függő liberális párt tagja. [...] Antonescu sok esetben egyetértett velem, de megpróbált átcsábítani. Megmaradok továbbra is elhatározásom mellett. A jóváhagyásodat megkaptam a visszahívó távirattal. Teljes szívemből köszönöm.

Összefoglalom:

1) Ha belső helyzetünket annyira meg tudjuk erősíteni, hogy 2-3 hónap múlva ne törődjünk a szövetségesekkel, akkor folytassuk a halogató taktikát, állandóan hangsúlyozva a szövetségesek iránti barátságunkat, de következetesen megtagadva az osztrák békeszerződés aláírását, amíg a 60. paragrafus ránk vonatkozó részét nem törlik.

2) Ha nem leszünk elég erősek, kezdjünk tárgyalni. Előbb bíráljuk a tervüket, utána szóbeli ellenjavaslatokat teszünk. Végül írásban is benyújtjuk, ha úgy tűnik, hogy átvihetők. Ha nem fogadnak el módosításokat? Megtagadjuk a szerződés aláírását.

Tanulmányoztam különböző szerződések és szerződéstervezetek anyagait. Ezek alapján dolgoztam ki a mellékelt tervezetet. A 13.§-t kihagytam, de kényszeríteni fognak az utolsó bekezdés elfogadására. Bedolgoztam a bevezetőbe és az utolsó paragrafusba. Hogy tárgyalhass, világosan kell látnod a célt. Ez a tervezet a mi eligazításunkra készült, nem azért, hogy a bizottságnak bemutatassuk. Esetleg csak akkor, ha közvetlen tárgyalásokon érdemben elfogadják a tervezett cikkelyeket. Még Coltör is azt mondja, hogy ünnepelhetünk, ha a Főtanács elfogadja ezt a tervezetet.

Küldj a lehető leghamarabb egy magyar címert (a Szent Korona országai) részletes címertani magyarázatokkal (mit jelentenek a szimbólumok, színek, rajzolatok stb. Tankönyvanyag.) Kell a magyar királyok címeinek a sora. Beadványt kell szerkeszteniünk a jugoszlávokkal és a csehekkel együtt, melyben kérni fogjuk, hogy a magyar szerződésbe foglalják bele a magyar értelmezés szerint közjogi értékű címek eltörlésének a kötelezettségét, különben azokat nemzetközi ügyekben alkalmasint kihasználhatják, ha Magyarország újra királyság lesz. Elő kell írni a címer alapvető megváltoztatását. Végül azt, hogy a magyarok mondjanak le örökre az elvesztett területek visszaszerzésének jogcíméről.

Nem akarom a szlávokat bevenni a tervbe, amíg nem készítettem elő az anyagot. Érted az ügy fontosságát! Ne feledd el.

Beszéltem a szerbekkel és megtudtam, hogy ők nem engedélyezik a román parókiák működését a Bánátban. Az elv: nem lehet két ortodox egyház egyazon területen. Az ő pátriárkájuk a főnök. Ővé a joghatóság. Az egyház szétválasztását nem engedélyezik. Hogy a magyarok alatt hogyan volt, az nem érdekli őket. Javasolom, hogy egyelőre hagyjuk békében a szerbeket. Az osztrák békeszerződés aláírása után majd kérjük a konferencián a helyzet megoldását. Siessünk a konkordátummal, amely megkönnyíti majd a szerbek bosszantását a saját területükön.

Besszarábia ügye nem áll jól. Ez is sürgetné az osztrák szerződés ügyének a megoldását. Nem bízhatunk a bolsevikok végső, problémás, és veszélyes győzelmében.

Nem válaszoltatok még Levaditti professzorral kapcsolatos kérdéseimre. Athénban is kínálnak neki tanszéket. Választ kérek.

Racovița³³⁷ professzor sikerrel Apáthy helyére állhat a kolozsvári egyetemen. 2-3 hét múlva jön majd bemutatkozni, és Kolozsvárra is elmenne. Amit ő kíván, az annyira egyértelmű és természetes, ha nem volna világhírű tudós, hanem egy ismeretlen ember akkor is rendelkezésére bocsátható a kinevezése után. Fogadjátok a kijáró tisztelettel! [...]

Hallom, hogy küldtek a kormánynak egy feljegyzést, amelyben a Főtanács állást foglal Besszarábia dolgában. Nem jutottam azonban a részletek birtokába. Arra számítok, hogy a választások küszöbén ott ne szervezzünk választásokat, mert nem ismerték el az erre vonatkozó jogcímünket. Polk, amikor Mișuval nála jártunk, ragaszkodott ahhoz, hogy halasszuk el a választásokat és kérjük meg a konferenciát a terület igazgatására, ameddig végleges határozat születik Besszarábia ügyében. Ha a választások után a román alkotmányozó gyűlésben a besszarábiai képviselők az egyesülésre szavaznak, bonyolultabb lenne az amerikaiaknak népszavazást és szövetségközi adminisztrációt kezdeményezni. Javasolom, hogy rendezzük meg a választásokat, és válaszoljuk azt, hogy azok elhalasztása zavargásokat okozott volna stb. Oda kell figyelni, hogy legyen néhány zsidó, ukrán, lengyel képviselő is, akik aztán majd az egyesülésre szavaznak!

Most kaptam az angol gazdasági Főtanácstól egy levelet, amelyben arra kérnek, hogy járjak közben az erdélyi kormánynál, amely letiltotta az exportot, hogy engedélyezze a bihari erdőktermelő társaságnak a több száz ezer tonna faanyagból a Csucsá és Várad közötti hányadot kivinni Budapestre. A budapesti angol közellátási bizottság igazgatója azt írja, hogy gyerekek és rokkantak élete van veszélyben a fűtőanyag budapesti hiánya miatt. Azt válaszolom majd, hogy közöltem kormányommal kérelmüket, és meggyőződésem, hogy a jótékonysági szándékának megfelelően fognak eljárni anélkül, hogy az ország gazdasági érdekei sérülnének. Azt javaso-

lom, hogy engedélyezzétek a kivitelt áruellentételezéssel, vagy kifizetésért angol fontban. Pár száz vagont a Kormányzótanács ajándékaként, bocsászatok ingyen a budapesti angol bizottság rendelkezésére, a budapesti kórházak és gyermekintézetek ellátására, mielőtt a többiért alkudnátok! Egy ilyen gesztussal sokminden menthető. *Alexandru.*

XXVIII. Párizs, 1919. október 28.³³⁸ Kihasználom az alkalmat, és Vopicka³³⁹ excellenciás úrral küldök egy levelet. Sok minden fontos dolgot megtudhatsz tőle.

1) A hitelek jelen pillanatban biztosítva vannak, segít Amerika és a többi ország is.

2) A lej árfolyama növekvőben.

3) A szövetségesek irántunk való hajlandósága barátságra vált azonnal, ahogy aláírtuk az osztrák szerződést.

Válaszként felsoroltam neki a megkülönböztetésből származó, és a kis államok rovására elkövetett minden hibát, a mi szövetségi szerződésünk szöveg alá seprését, a kisebbségi szerződés megszövegezését nélkülünk stb. stb.

Elismertem, hogy valóban üdvös lenne aláírni, de a kérdés nyitva van, és bármikor megtehetjük, ha ebben meg nem akadályoznak.

Hogy aláírhassuk, ahhoz mi kellene hogy megfogalmazzuk a kisebbségekre vonatkozó szabályrendet az alkotmányban, a szövetséges és társult hatalmak pedig vegyék tudomásul, hogy teljesítettük az osztrák szerződés 60. cikkelyének előírásait. Ugyanakkor lennie kellene valamilyen összefüggésnek a szerződés aláírása és a Besszarábia fölötti jogcímünk elismerése között.

Nekem nem lévén felhatalmazásom ilyen értelmű tárgyalásokra, csak a magam véleményét fogalmazhattam meg. Beszéljen viszont veled. Én majd a tőled kapott eligazítás szerint fogok eljárni. A te helyzeted sem könnyű, lévén hogy mi közvetlenül érdekeltek vagyunk a kisebbségi ügyben. A szászok! Ezek a veszélyes pángermánok az antant dédelgetett gyermekei a kisebbségi egyezményben. A 12.§-ban privilégiumokat kapnak stb. stb.

Vopicka elismerte, hogy nagy tévedések voltak, és a nézeteltéréseket el lehetett volna kerülni. Tegnap mondta ezt, s lám Polk megbízta a rendezéssel. Bukarestben Brătianuval, Take Ionescuval stb., de mindenekelőtt veled fog tárgyalni. Felhívtam a figyelmét arra, hogy Brătianu nem engedhet, te meg a bukaresti főnökök nélkül nem dönthetsz. A véleményem az, hogy jobb ma megkezdenünk a tárgyalásokat, mint holnap. Besszarábia ügyét nem tárgyalják az orosz bonyodalmak miatt, amit rendezni szeretnének. Pár héttel korábban esélyeink lettek volna. Remélem, hogy javunkra válto-

zik a helyzet, s akkorra jó lenne, ha csak Besszarábia ügyére kellene összpontosítanunk. [...] Egy tisztviselőkből, vagy katonákból álló kabinet vállalhatná a tárgyalások felelősségét. Én semmi esetre sem járulhatnék hozzá egy olyan megoldáshoz, amit nyugodt lelkiismerettel, meggyőződésemszerint nem tudnék fenntartani a parlament előtt.

Mișutól még mindig nem kaptam instrukciókat.

Írtam, hogy Kramaf Gyenyikinhez utazik. Az ürügy az, hogy a feleségének a Krímben vannak birtokai.

Tileától hallom, hogy a Kormányzótanácsban tárgyalátok a választások elhalasztásáról nálunk is, amíg az ellenzék bojkottot játszik. Írtam neked ez ügyben. Szerencsétlen dolog lenne nyíltan beavatkozni a bukaresti pártviszállyokba.

Igen fontos lenne 10-20-30 ifjút kiküldeni a konstantinápolyi Amerikai Intézetbe. Jól mutatna Amerikában, és nagyon hasznos lenne a fiuknak. Beszélj Vopickával! Én tárgyaltam vele erről. *Alexandru*.

3. Visszanéző: Bukarest

Még sok nyitott kérdés maradt a békekonferencia munkacsoportjaiban, de az alapvető dokumentumok már elkészültek. A román küldöttségnek, mint láttuk, az osztrák békeszerződéshez társított kisebbségi egyezmény és Besszarába csatlakozásának az elismertetése okozott nehezen múló fejfájást, meg hát örökös témaként ott lógott a levegőben a kiutazásra váró magyar küldöttség érkezése, vagy nem érkezése. Magyarországot 1919 végén a központi hatalmak legyőzött országai közül utolsóként hívták meg a párizsi békekonferenciára.³⁴⁰

Azonban otthon is nagy volt a tét: általános választások kiteljesedett határok között, kié a többség az első „Nagy” parlament két házában, és ettől függ, hogy ki alakít kormányt. Minden élő és mozgó erőre szükség volt otthon, tehát Alexandru Vaida-Voevod is hazautazott Erdélybe előbb új erőt meríteni, majd Bukarestbe.

1919 őszén, miután a párizsi békekonferenciáról visszatértem, rendszeresen elmentem a Kormányzótanács szébeni gyűléseire. Ezeket rendszerint a Boulevard szálló egyik termében, vagy az elnökség első emeleti helyiségében tartották. Ilyenkor minden osztályfőnök abbahagyta napi teendőit, a kihallgatásokat, mert a gyűlések meghatározatlan idejűek voltak. Délelőtt 10-11-kor kezdődtek és délután 3-4 óráig tartottak, aztán Maniu felfüggesztette a tanácskozást, és este 7, 8 vagy 9 órakor újra összehívta és ilyenkor késő éjszakáig kinyúltak. Ilyenformán átugrottuk az ebédidőt, utána pedig, ami maradt: *tarde venientibus ossa*, még abból is a rosszsa³⁴¹. Éjszákára, a rendeletben megszabott időben, 11-kor bezártak az éttermek, mi pedig fegyelmezetten, betartva saját rendelkezéseinket, korgó gyomorral feküdtünk le. Két alkalommal V. Braniște³⁴² tíz nappal korábban, Lugosról, szatyorban hozott száraz sonkája és kőkemény kenyere volt a megváltásunk. A jónép meg volt győződve arról, hogy „Könnyű az uraknak, ők tobzódhatnak a jóban...”.

A beszélgetések a nemzet és az ország jövője szempontjából igen fontosak voltak. Az asztalfőn Maniu elnökölt, Goga a jobbján ült, mi pedig az asztal mellett hosszan, vagy amellett foglaltunk helyet. Ültünk, és egyre unottabban hallgattuk az elnök és Goga közötti beszélgetést. Hosszú időn át, szinte változatok nélkül ugyanazt a témát szabdalták éjjel-nappal. Goga fenntartotta, hogy kapcsolatba kell lépnünk az éppen születő Parasztpárttal és vonuljunk ellenzékbe. Vég nélküli viták után Goga beleegyezett abba, hogy Bukarestbe utazzon, és tanulmányozza a helyzetet. Bámulatos volt Maniu rendíthetetlen nyugalma. A kollégák ki-be jártak egy cigaretta elszí-

vásának idejére, aztán hosszabb időre is kint maradtak, majd unottan visszatértek. Egy idő után magam is elsajátítottam ezt a módszert, ami valamelyest elviselhetőbbé tette Goga bőbeszédű fecsegését. Most Averescuért lelkesedtem. Kiváló ember, aki óriási népszerűségnek örvend, az egész hadsereg őt követi. Ki emlékszik már 1907-re? Spongyát rá, Averescu hozta a (búfteai) békét, a nép szereti Averescu papát. Nem volt hajlandó jelölteni magát, mert nem őt bízták meg kormányalakítással. Hadd lássa a király, hogy mi lesz! Számunkra, erdélyiek számára egyetlen taktika az, ha követjük Averescu példáját, nem megyünk a *Házba*, s így kényszeríténénk a királyt arra, hogy oszlassa azt fel, és küldje el Văitoianu, Brătianu árnyékemберét.

Maniu sztoikus nyugalommal hallgatta Goga Bukarestből hozott zagvaságait. Amikor nagy ritkán, szóhoz jutott, megpróbálta meggyőzni vitázó társát egy ilyen politikai magatartás képtelenségéről. Hogyan lenne lehetséges – érvelt Maniu – hogy mi, erdélyiek tüntessünk nemzeti egységünk szimbóluma, Nagy-Románia első parlamentje ellen? Éppen mi, erdélyiek és bánátiak, akikért Románia belépett a háborúba, és akik annyi nemzedéken át végtelen áldozatot vállaltunk ezért, éppen mi zavarjuk meg nemzetünk történelmének legmagasztosabb momentumait? Hogyan szentségtelenítjük meg éppen mi Románia Erdélyért elesett hőseinek emlékét? Maniu minden bel- és külpolitikai természetű és érzelmi érvet latba vetett. Amikor Goga és Maniu vitája megszakadt, mert Maniut telefonhoz hívták, akkor volt alkalmunk nekünk is beleszólni és meggyőzni Gogát javaslatainak képtelenségéről. Nem fogadott el egyetlen javaslatot sem, ragaszkodott a Kárpátokon kívüli képviselők és szenátorok tüntető távolmaradásához a román törvényhozó testület megnyitójáról. Abszurd, számunkra érthetetlen magatartásának később kiderült a magyarázata. Goga nem volt ostoba, pontosan tudta annak a politikai tervnek a következményeit, amelyhez bennünket meg akart nyerni. Bukarestből úgy tért vissza, hogy Octavian Tăslăuanu közvetítésével megegyezett Averescuval. Szebenben csak a cselszövés kezdődött, amit később aztán, az első kormány minisztereként, Bukarestben már megpróbált gyakorlatba is ültetni.

Goga semmitől sem riadt vissza. Mögötte ott volt a kor koszorús költőjének dicsfénye, amit kétségtelen tehetsége meg a Román Akadémia nagydíja is igazolt. Figyelmesen követtem a tevékenységét a különböző lapokban és folyóiratokban, leginkább a P. Bănuț által alapított, majd O. C. Tăslăuanu³⁴³ által zsarolás gyanújával megkaparintott *Lucaefărulban*³⁴⁴ megjelent verseit olvasva. Goga csillogó tehetséget sejtető verselése kimagaslott a kínrímes, üres, ötlettelen és eredeti gondolatokat nélkülöző tákolmányok sivár tömegéből. Eminescu és Coșbuc után, íme, Erdély végre

egy nagy költőt ígér. Az erdélyiek ítéletét és az enyémet is, természetesen befolyásolta erdélyiségünk. A nálunknál érzékenyebb regátiak Gogában, bár számukra idegen és ismeretlen volt, az erdélyi romantika hírnökét fedezték fel. Az ő fogalmai az erdélyiekről bizonytalanok: láncait szaggató, harcos paraszt és a fővárosukba letelepedett boanghen³⁴⁵ béres vagy szolga látványa között csapong. Goga a dolgok természete szerint a „frachelui ghe ghincolo”, a hegyen túli testvér romantikus szimbólumává lett: „Un făt bălan, ce adumbrit de spice/ A adormit pe-un așternut de glugă.”³⁴⁶, aki – miután az Olt bosszút állt volna érte, ahogyan Aurel C. Popovici³⁴⁷ mondogatta – ébredésére vár.

Amikor Goga első verskötete megjelent, Bukarestben voltam. Mandytól megvásároltam a friss irodalmi termést, egy köteg királyi fotót. Magammal vittem természetesen Goga verseskönyvét is Alparétre.

Összegyűjtöttem családom minden tagját és versről verse fölolvastam nekik a verses-könyvet. Meghatottan, lelkesítő hangulatban csuktam be a könyvet. Mi sem természetesebb abban a nyomasztó politikai légkörben. Bármennyi kiábrándulásban volt részem Goga léha magatartása miatt, ott maradt a lelkemben egy csöppnyi szimpátia iránta. Bármilyen kímélet nélkül bíraltam és megvettem a politikai életben tanúsított jellemtelenségét, személyes kapcsolatunkat nem szakítottam meg. Az ilyen felhőkön járó érzékeny lelkűekből alakul ki az a környezet egy ember körül, amely az őt meghatározó közvéleményt alkotja. Sokan voltunk ilyenek, tehát Goga megengedhette magának, hogy olyan legyen amilyen volt, és azt tegye, amit tett.

A Kormányzótanácsban furcsa helyzetet találtam. Amikor 1918. december 2-án Maniu Gyulafehérváron megalakította Dr. Pelivan helyi ügyvéd házában, a Nagytanácsban elhangzott beszéde után, közfelkiáltással választották meg a tanács elnökének. Az ügyosztályok kialakítása nem volt könnyű. Előzetesen velem is tanácskozott, és egyetértettünk. Csak Emil Hațieganu kinevezéséért kardoskodtam, őt azonban nem akarta bevenni a Kormányzótanácsba. Úgy tudtam érvényt szerezni álláspontomnak, hogy bejelentettem: én sem fogadom el a felajánlott helyet az ideiglenes kormányba, ha E. Hațieganu kimarad.

Miközben Maniu 1918 októberében Bécsben a román ezredek szervezésével volt elfoglalva, teljes mértékben az én feladatam volt itthon, Erdélyben a forradalom szervezése, és így pontosan értékelni tudtam Emil Hațieganu munkáját. Meggyőződtem céltudatos, határozott szervezői képességeiről, cselekvő ember volt az általános zűrzavarban. Miután Budapesten megállapodtam Jászi Oszkárral, Károlyi forradalmi kormányának a kisebbségügyi miniszterével, az utolsó vonattal Kolozsvárra utaztam. Reg-

gel 7 óra helyett 11-kor futott be a vonat a kolozsvári állomásra. Dora Poruțiu és fivére Eugen³⁴⁸ útján tudattam a kolozsváriakkal a megállapodás lényegét, mi szerint meg kell szerveznünk a nemzetőrséget a magyarokétól és a szászokétól függetlenül. A megyei pénzügyigazgatóság majd rendelkezésünkre adja az ehhez szükséges anyagiakat. A rend fenntartása érdekében haladéktalanul meg kell szerveznünk a községi tanácsokat minden településen. Amos Frâncu doktor³⁴⁹ arról fantáziált, hogy lancu 1848-as modelljei szerint légiókat, centuriokat és dekuriokat kellene szervezni, mert berezelt a székelyek feljövételétől. Ragaszkodott ahhoz az ötletéhez, hogy a kolozsvári és az északi megyékben élő románok meneküljenek az Érc-hegységbe, hogy megvalósíthassa szervezési ábrándjait.

Désre délután 4 tájban érkeztem. A rebrîșoarai³⁵⁰ dr. Ionică Moldovannak³⁵¹, T. Mihali titkárának tollba mondtam azokat az utasításokat, amelyeket a Jászival történt megállapodásunk szerint a románok haladéktalanul gyakorlatba kell hogy ültessenek minden erdélyi megyében. Mihálival aláírtam, majd a Bernath féle nyomdában kinyomattam. Dr. Onea (Oláhszentgyörgyről) el is sietett a nyomtatványokkal, hogy kiosszá azokat. Így vetettünk véget a zűrzavaros anarchiának. Mert nem Frâncu volt az egyedüli, aki elvesztette a fejét. Szebenben és Brassóban például a nemzetőrséget közösen alakították meg a magyarokkal és a szászokkal³⁵². A megállapodás szerint azonnal megszüntettük a bekeveredést.

Délután 5 körül Hațieganu Kolozsvárról telefonon közölte velünk, hogy elnöklete alatt megalakult a Román Nemzeti Tanács. Tájékoztatta már a Magyar Nemzeti Tanács elnökét, Apáthyt, hogy a románok független szervezetként ügködnek tovább. Hațieganu panaszkodott, hogy Frâncu fantáziálása és demoralizáló hangulatkeltése igen sok gondot okoz. Megbízta, hogy elnökként vegye kezébe az ügyek intézését. Ilyenformán vége lett a tétovázó tanácstalanságnak Kolozsváron és Erdélyben, és gyorsan megvalósíthatóvá vált a konszolidáció.

A Nagyváradon, 1918. október 12-én elhatároztuk, hogy mindenikünk – Șt. Cicio Pop, Goldiș és Suciu³⁵³ Aradon, Mihali és én Budapesten, Kolozsváron és Désen stb. – a körülményekhez igazodva önállóan dönthetünk a Román Nemzeti Tanács nevében. Ilyen körülmények között a fáradhatatlan Hațieganu rendet teremtett, ezért nem nyugodhattam bele abba, hogy igazságtalanul járunk el vele szemben, és ne lehessen ott a Kormányzótanácsban.

Maniu megtalálta annak a módját, hogy elegánsan félretegye. Két jogi ügyosztályt hozott létre, a jogalkotást Emil Hațieganura, a jogszolgáltatás megszervezését pedig Aurel Lazăr doktorra bízta. Adottságaikat figyelembe véve éppen fordítva kellett volna. Lazăr szociológus volt, Hațieganu pedig

bebizonyította, hogy kiváló szervező, jogászként pedig román volta ellenére igen tisztelték a régi rendszerben is. Maniu nekem szánta a kisebbségek ügyét, Goldiș viszont magának kérte ezt az ügyosztályt. Láttam, hogy Maniu tévovázik, ezért beleegyeztem. Az volt a döntés, hogy V. Lucaci dr. atya³⁵⁴ és O. Goga a Nemzeti Párt bizottsági tagjai lévén, bár külföldön tartózkodnak, legyenek tagjai az Kormányzótanácsnak.

Ostobaság volt Teodor Mihali doktor mellőzése. El kellett volna kerülni ezt a taktikai hibát, hiszen az Országház nem magyar nemzetiségű képviselői klubjának volt elnökeként, és a Nemzeti Párt Bizottságának alelnökeként, megillette volna őt egy hely. Goldiș cselszövései bejöttek, Maniu pedig revansot vett, bizonyítva, hogy nem tud felejteni. Mi – két püspök Iuliu Hossu dr.³⁵⁵, és Nicolae Cristea, dr.³⁵⁶, Vasile Goldiș meg én –, akik a gyulafehérvári gyűlés küldötteiként elvittük Bukarestbe Őfelsége Ferdinánd királynak az egyesülési okiratot³⁵⁷, tárca nélküli miniszterek lettünk. Cicio Pop, Goldiș és én is.

Ugyanúgy, ahogyan 1918. október 12-én Aurel Lazăr dr. nagyváradi házában, a Nemzeti Párt bizottsági összejövetelén I. Suciú hisztérikus kirohanásai megismétlődtek a Kormányzótanács szebeni tanácskozásain is. Ezúttal Aurel Lazăr volt Suciú kiszemelt célpontja. Ettől az ellenségeskedéstől függetlenül váratlanul, egészen kis ügyekben is hangoskodott, föl-fölugrott a székéről és felmondásával fenyegetőzött. Türelmesen ki kellett várni, amíg megnyugszik. De mert ilyen kitöréseit nem lehetett előre látni a legnagyobb óvatosság közepette sem, s így naponta többször is el kellett őt viselnünk, elképzelhető, hogy milyen nehézkesen haladtunk előre a dolgainkkal az Kormányzótanácsban.

Az erdélyi egységekkel kiegészített román hadsereg a Tiszánál harcolt, és megszállta Budapestet. Megjelentek az első konfliktusok az erdélyi legénység és az odaáti tisztek és altisztek között. Az erdélyiek nehezen tűrték az „anyázást”, semmiképp sem az ütlegetést, de az őrmester vagy feljebbvalói állandó „járandóságait” sem. Ezt a magatartást lázadásnak minősítették, igazságot nem osztottak nekik, hanem tovább folyt az üldöztetésük. [...] A mozgósítás a görög katolikus és a görögkeleti vallású erdélyieket hívta be, a magyarok és szászok, más etnikumok is kimaradtak ebből.

Voltak persze erdélyi seftelők is. Akik korábban a „nemzeti ügy” iránt közömbösek voltak, egyik napról a másikra az eszme élharcosaivá váltak. Azonnal mindenhez értettek, a legkisebb ügyben is radikális megoldásaik voltak, minden és mindenki kíméletlen kritikusa szerepében tetszelegtek. Természetesen senki sem volt náluk alkalmasabb a képviselőiségi jelöltségre. Ártatlanabb csoport volt a magas, és jól jövedelmező tisztségvadászoké. A legveszélyesebbek voltak a fanatikusok, az őszinte lelkesedők, a bel- és

külpolitikában iskolázatlan járatlanok, akik sovén elvakultságukban a Hol-
dat is kupacokba szabdalták volna. Egy ország számára az ilyenekkel való
együttműködés a legsúlyosabb gond. Egy elég belőlük ahhoz, hogy felbo-
rítson, sőt, hogy megsemmisítsen egy országot, ha a vállukra veszik cso-
portosult elemi erők, és mondataik a sokaság legbensőbb ösztöneiből fa-
kadó szenvedélyeket szabadítják fel. Ezekben az ösztönökben ellentétező,
nagylelkű és állati elemek csapódnak le, tömörülnek: „valami új”, „valami
jó” vágya, szabadság (a régi törvényesség béklyóinak a széttörése), igazsá-
gosság (leginkább szociális: „mindenkinek egyformán”), bosszú (egyéni
vagy közös), gyűlölet (osztály-, nemzeti, hitbéli gyűlölet), a személytelen,
önmagáért való, oktalan rombolás szenvedélye. Ilyen elemien megrendült
környezetből kellett kikecmeregnünk 1918–1919-ben. 1919 végére már
csak elszigetelt, megkésített felbukkanások maradtak. Mi értelmük volt még
a nemzeti egység megteremtése után?

Elutaztunk Bukarestbe a törvényhozó testületek megnyitójára. A liberá-
lisok (*id est Brătianu*³⁵⁸) mesterien tudták összekuszálni a politikai kénysze-
rűségeket. Az ország tartalékait kimerítették a németek. A régi pártok kö-
zötti fondorkodás és perpatvar kitarzott a háború alatt és a Békekonferen-
cia idején is. Marghilomant³⁵⁹, aki feláldozta magát a közösség ügyéért,
megmentett minden menthetőt még a hadsereg tartalékaiból is egy jelen-
tős hányadot, a liberális sajtó *árulónak* bélyegezte. Take Ionescut *a Bánát*
elfecsérlésével vádolták. Averescu tábornokot azzal támadták, hogy
Mackensennel paktált. A Gyulafehérvári Határozatokat valamennyi törté-
nelmi párt az Ó- királysággal való *feltételek nélküli egyesülésként* értelmez-
te, ami a Regát alkotmányának elismerésére kötelezett. Azzal, hogy elfo-
gadtuk a dinasztíát és Ferdinánd királyt, elismertük volna az alkotmányt is.
Tehát a választói jogot is, a három választói kollégiummal, a képviselőházi
és szenátusi mandátumok megyére osztásának gyakorlatát, úgy, ahogy azt
az Alkotmány megszövegezte. Illetve más ilyen álnok képtelenségeket.

Erdélyből, a Bánátból, Bukovinából és Besszarábiából mi azzal az illúzi-
óval érkeztünk a HÁZ testületeinek a megnyitójára, hogy az új és demokra-
tikus alkotmányt fogjuk ott kidolgozni. A tarsolyunkban hoztunk egy ciklus-
ra való építő indítványtervet. Az lett volna a szerepük, hogy a nemzetet
azoknak az országoknak a szintjére emelje, amelyek kiépített intézmény-
rendszerük révén a közigazgatásukban, a jog- és kulturális rendszerükben,
alkotmányos felügyelettel, biztos úton voltak a haladás és demokrácia felé,
és ezt szabadon választott törvényhozó testületük szavatalta. Bukarestben
viszont mérhetetlen zűrzavart találtunk, mi több, ez volt maga a közélet
lényege. Az volt az érzésünk, hogy örültek házába nyitottunk be. A regátiak
számára minden egyértelmű, és a legnagyobb rendben volt. Ők a mi terve-

inkben a kormányzási tapasztalat hiányát vélték felfedezni, Számukra ellenzékiek voltunk, a kormányzás előnyeinek felismerésében és művészetében járatlanok, valamiféle rögeszmés parasztok, ártatlan lezüllött ostobák. Nem mondták ezt így el, de elkövettek mindent, hogy észleljük politikai és szociális alacsonyrendűségünket. A magyar grófok grandmániája politikai és egyezményes kapcsolataikban mélyen demokratikus volt ahhoz képest, amit a parvenü bukaresti politikai felső tízezer abban az idő tájt bemutatót. A kényszerítő bel- és külpolitikai kihívásokra rutinosan válaszoltak. A karmesterek – Ion. I. C. Brătianu, Știrbei³⁶⁰, Mária királyné és *dobže*³⁶¹ Ferdinánd – ügyesen mesterkedtek. Mi akkor nem tudtuk követni és értelmezni az eseti összefüggéseket és ezek hatáseredményét. Hallottunk egyet s mást a kamarilláról, az viszont olyan tapintatoson működött, hogy csak sok év és keserű tapasztalat után láttunk be valamelyes a titkaiba, hogy aztán legalább részben megtanuljuk értelmezni. Külön zavaró tényező volt akkoriban Károly herceg és Zizi Lambrino úrhölgy házassága, a herceg közéleti magatartása (a trónutódlásról való lemondása) ...

Coceă³⁶² (egy szexuális pszichopata, gátlástalan „író”, mint sokan mások, akik mulandó szerzői hírnevüket egymást dicsérő kritikákban és „kötetekben” éltek meg) a háború előtt szégyentelenül támadta a királyi családot. A *Facla* hetilapban a pornográfia határát súroló jegyzetekben kéjelgett lelki sivárságának teljes pompájában. Egy alkalommal a királyi családot a címlapon különböző méretű poloskahadként ábrázolta. 1919-ben következetesen folytatja ízléstelen sértéseit: a (*nemzetet egyesítő*) királyt notórius piásnak, Mária királynét (*a sebesültek nagyasszonyát*) pedig *tévelygő Vénuszként*³⁶³ ábrázolja.

A választások idején Lupu doktor³⁶⁴ társult Coceával és a „tökéletes demokrácia” több más szószólójával, és sikerült a *harang* jegye alatt négy képviselői helyet szerezniük a fővárosban. A választásokat – az akkor még liberális – Văitoianu tábornok felügyelte, így aztán a „történelmi pártok” közül a liberálisok igen jelentős számban képviseltették magukat a *kikerekített* Románia első képviselőházában. (Viszolygok egy ilyen kis ország és egy alig 15 millió lelket számláló nemzetet a nagyzó, általános gyakorlat szerint „Nagy”-nak nevezni.) A támadások ellenére az árulónak bélyegzett Marghilomannak sikerült mandátumot szereznie. A bűne az volt, hogy a német megszállás alatt vállalta Curtius³⁶⁵ szerepét. A Iași-ba menekült Brătianu ajánlatára a király Marghilomant alkotmányosan miniszterelnöknek nevezte ki. Ő és munkatársai sikerrel tettek eleget vállalt szerepüknek: életeket és vagyonokat mentettek, rávették a németeket az ún. Take Ionescu vonat³⁶⁶ átengedésére, elkonspirálták annak a katonai alakulatnak a szervezését, amely a németek kivonulását követve előbb a rendet bizto-

sította, majd részt vett a Magyar Tanácsköztársaság elleni felvonulásban. Mégis, ő volt az áruló!

Averescu és Take Ionescu követői nem jelöltették magukat. A liberális sajtó csőre töltve támadta őket. Averescut is leárulózták, mert az „ellen-séggel paktált”: levelet írt Mackensennek, hogy kímélje meg Turnu Severin-i szőlőültetvényét. Averescu lapja, az *Indreptarea* azzal válaszolt a támadásra, hogy kiteregette a háború készületlenségének következményeit. Mindkét félnek elég muníciója volt ahhoz, hogy a szabad sajtó útján, az inkább cigány, mint román bukaresti módi szerint kölcsönösen szidalmaz-zák egymást.

A bértollnokok Takét sem kímélték, ő is kiérdemelte az „áruló” bélye-get, mert Brătianu kiérkezése előtt tárgyalta Pašić szerb miniszterelnökkel: a Bánátra alkudott. A szerbek azt kérték, hogy Belgrád előtt, a Duna bal part-ján kapjanak egy hídfőt, amibe Take Ionescu elvileg beleegezett. Brătianu végig ellenezte a szerbek kéréseit, hogy aztán a Bánát felosztása után Take Ionescut Torontál megye elvesztésével vádolhassa. Sikerült. A közvéle-mény díjazta a minden talpalatnyi román jussért oroszlátként küzdő Brătianu „következetes kitartását”, és Take lett a „Bánát árulója”. Bizonyí-tékként idézték Brătianunak a Területi Bizottságban 1919. február 22-én elhangzott mondatát: „Vagy megkapjuk a Bánát teljes területét, vagy Ro-mánia részvétele nélkül szabjátok ki a határokat. Amennyivel igazságtala-nabbak lesznek a határok, olyan arányban fog nekem igazat adni a történe-lem.”

Ezek az indokolatlanul nagyzóló mondatok kihulltak a közemlékezetből. A Házban 1922. december 25-én felszólalásom végén szándékosan idéz-tem, de a *Monitorul Oficial*-ban³⁶⁷ a jegyzőkönyv szövegét megmásítva kö-zölték. Így írják a történelmet egy olyan közönségnek, amelyből egy a száz-ezerből, ha vett magának annyi fáradságot, hogy a térképen megkeresse a Bánátot. Nyilvánvalóan nem érzi hiányát, hogy tájékozódjék az néprajzi, történelmi, szociális viszonyokról, mielőtt véleményét kialakítaná. A kül-ügyi viszonyokról még kevésbé.

Iorga élvezte a helyzetet, hiszen alkalma nyílt a hiánytalan nacionaliz-mus nagymesterének dicsfényében tetszelegve bírálni mindenkit és min-dent. A politikai és közéletben teljes volt a zűrzavar, vélemények, viták, mondvacsínált vádak, sértések röpködtek, keresték a politikusok és a pár-tok bűnrészességét a történelemért. És ott volt mindennekfölött a hadsereg leszerelésének gondja. A leszerelt katonák lakást, ruhát és élelmet követel-tek. A politikatörténetben egyedülálló tény: Nagy-Románia létrehozását büszke öröm helyett méltatlan, politikai megfontolásból gerjesztett akna-

munka, tudatos porhintés árnyékolta be, hogy helyzetbe hozza a kamarilla segítségére is számítva a Liberális Pártot és Brătianut.

Az új országrészekből érkezett képviselők ebből semmit sem értettek. Csak szédelegtek a számukra új és értelmezhetetlen zűrzavarban. Talán egyedül voltam, akinek valamelyes sejtései voltak arról, hogy mi is történik a politikai machinációk mögött. Nagyon sok embert ismertem a Regátban. A *memorandumosok* hírnökeként igen gyakran megfordultam Bukarestben. A 18 éve ott megtelepedett Aurel C. Popovici révén, rokonaim, barátaim, látogatásaim és találkozásaim más városokban is, nem csak a fővárosban orvosokkal és pácienseikkel, nem utolsó sorban a politikai pártok előljáróival való beszélgetéseim, elég alaposan betájoltak. Közvetlen tapasztalataimat olvasással egészítettem ki, persze amennyiben hozzájutottak a megjelenő irodalomhoz és lapokhoz (*Convorbiri, Vatra, Viața Românească*). Követtem a szociális és szocialista hangulatkeltését, a „nagy-lelkűek” tevékenységét és bedőlésüket a „kollektivisták” karjaiba. A legtöbb eligazítást Ghenea³⁶⁸ *Neoiobăgia* c. dolgozatában találtam. Szemem előtt zajlott le Sturdza³⁶⁹ által Ghenadie³⁷⁰ prímás metropolita alias eltávolítása. Személyesen ismertem, és kapcsolatban álltam a regáti politikai és kulturális élet vezető képviselőinek többségével. Egy nem teljes jegyzék erről: Brătianu, Sturdza, Cantacuzino (a nábob)³⁷¹ és fiai, Marghiloman, Take Ionescu, C. C. Arion³⁷², V. A. Urechia³⁷³, Morțun³⁷⁴, Radovici³⁷⁵, Stere³⁷⁶, P. Carp³⁷⁷, Maiorescu³⁷⁸, Dissescu³⁷⁹, I. Lahovary³⁸⁰, a Liga előljárói, újságírók. Utóbbiak között jelentősebbek: C. Mille³⁸¹, Beldiman³⁸², Ionaș Grădișteanu³⁸³, Virgil Arion³⁸⁴. Az egyházi vezetők közül: Netzhammer őexcellenciája és Dionisie főapát, majd Bușteni (később a szinajai) monostor előljárója. A politikusok között: N. Filipescu, Nicolae Iorga és más, különböző pártállású képviselők.

Minden intuitív tapasztalatom és olvasmányaim dacára, én is ugyanolyan butító ködben szédelegtem, mint mindenki közülünk. Engem is rabul ejtett az a felemelő érzés, amit kétségkívül a nemzeti ideál (eszmény) megvalósulása gerjesztett, hogy minden, ami román, azt különösebb töprengés nélkül el kell fogadnunk. Húsz éves együttműködés után a regátiakkal és a párizsi békekonferencián I. I. C. Brătianuval és embereivel, itt állok a legmélyebb szédületben, mit várhatnék tehát a többi erdélyitől, a bukovinaitól és a besszarábiaitól? Nemsokára meggyőződhattunk arról is, hogy a Parasztpárt újszülött tagjai sem különböztek sokban tőlünk. Iorga követőinek kis csoportja sem igazán. Úgy tűnt nekünk, hogy ezek, meg a parasztpártiak túlságosan rettegnek a liberálisoktól, de elítélték a többi ún. történelmi pártot és a „politikusságot”, vagyis a zsebre dolgozó politizálást, ezt a fogalmat a *csatoltak* csoportja nem is értette. Az ő félelmüket mi naivnak

találtuk. Mi a rafinált magyar oligarchiával való párbajban edződünk. Hiába próbálták meg regáti barátaink nekünk megmagyarázni a politikusság, a szektásság, az okkult, a kamarilla fogalmakat, mi továbbra is úgy gondoltuk, hogy túloznak, hogy az ördög nem is olyan fekete, mint amilyennek látszik. A jövő történései aztán meggyőztek róla, hogy a legképtelenebb túlzások sem közelítik meg politikussághoz társult praktikák igazi mélységeit!

A tartományi pártok képviselői egyeztettek egymás között a parasztpártiakkal és a iorgistákkal, és csoportonként (az erdélyiek, a bukovinaiak, a besszarábiaiak és a parasztpártiak) egy-egy tíztagú képviseleti bizottságot választottak. A iorgistákat két elnökük: Iorga és A. C. Cuza³⁸⁵ képviselte.

Naponta találkoztunk Dumitrache Popovici doktor szalonjában (Lascăr Catargiu u. 24, majd Biserica Amzei u. 30). Iorga és Cuza középen ültek, szemtől szembe és állandóan évődtek egymással, Maniu azzal kínlódott, hogy módszeresen vezesse a tanácskozást. Mi, a többiek szétszórta a helyiségben követtük a legtöbbször széteső vitát. Napokig tartott, amíg sikerült az öt pártnak megállapodnia a parlamenti többség létrehozásáról, amit Szövetségnek³⁸⁶ neveztünk el. Utána kerestük azt a személyt, akit miniszterelnöknek terjesztenénk fel a királynak. Iorga és Cuza határozottan visszautasították a jelölést. Maniut kértük fel, ami ismét hosszas és megismétlődő összejöveleteket jelentett. A fárasztó viták után privátim is megkörnyékeztük Maniut, de nem vállalta. Végül, miután odajutottunk, hogy Maniu nyilvánosan megindokolta kitartóan elutasító magatartását azzal, hogy az Kormányzótanács elnökeként be kell fejeznie Erdély megszervezését, felállt Goga és engem javasolt. Felszólított kijelentve, hogy kötelességem vállalni, mert az adott bel- és külpolitikai helyzetben értelmetlen a további időhúzás. Amit ezen kívül mondott, az alkalmi közhely volt. Maniu és Iorga fenntartotta a javaslatot, a többiek lelkesen elfogadták és gratuláltak.

Öt napja voltam a képviselőház elnöke. Így történt: amikor a rangidős, tiszteletre méltó V. Stroiescu³⁸⁷ megbízása lejárt, a mandátumok felének a leigazolásával, meg kellett választani a Ház elnökét. (V. Stroiescu beszéde eltűnt, vagyis ellopták a *Hivatalos Közlöny*ből, mert kritikai éle és demokratikus elvei túlságosan kellemetlen volt a „történelmi” pártvezéreknek. Ez volt „Nagy” Romániában a tovább hivatalosan felbélyegzett törvény-, szabályzat- és véleményhamisítások nyitánya.)

Ezen a napon, délután fél egykor Maniu átküldte irodafőnökét, C. Savut, hozzám azzal a sürgős üzenettel, hogy 2-re legyek a Házban, hogy el tudjam fogadni a házelnöki jelölést. Nagylelkű Barátom, N. Ciurcu doktor

árvái voltak nálam, panaszkodtak. Nem tudtam azonnal felállni, úgyhogy csak 1 óra után készítettem egy hevenyészett vázlatot arról, amit el kell majd mondanom a Házban. Hogy el kellett fogadnom a jelölést, ez egyértelmű volt, nem is igen gondolkodtam rajta. Untam is már a sok gyűlésezést, ahol mindenki ajánlott, de senki sem vállalt felelős megbízást. Tétovázó helyzetekben (a nagyváradi, 1918. október 12-i összejövetelre elkészített nyilatkozat volt ilyen, kihallgatásom József főherceg budai rezidenciáján, Károlyi Mihállyal való találkozásom stb. ilyen volt) gondolkodás nélkül belevettem magam, természetes kötelességként igazodva Maniu parancsához. 2 órakor a Házban voltam.

Bent arra kértek, hogy fogadjam a Liberális Párt küldöttségét. Az elnöki irodában (ami akkor az Athéneum épületében volt) Vintilă Brătianu³⁸⁸, C. Argetoianu dr., Sassu³⁸⁹, Mârzescu³⁹⁰ liberális korifeusok és még néhányan mások, összesen 10-15 személy jelent meg. A csoport szóvivője Vintilă Brătianu volt. Ő közölte velem, hogy a Liberális Párt határozata szerint a képviselőcsoport megszavazza elnökké választásomat, gesztusként jelezve egy erdélyi házelnök egyhangú megválasztásában szolidaritásukat. Van azért mégis egyetlen kikötésük. Fenntartják álláspontjukat, hogy a Párizsi Konferencián az országra erőszakolt kisebbségi egyezmény elfogadhatatlan – hiszen ezért mondott le kormányuk –, tehát csak akkor szavazhatnak határozatuk szerint, ha beköszöntő beszédemben egy mondattal jelzem a jövőndő kormánynak, bármilyen pártállású legyen majd az, hogy elvárom tőle ugyanúgy az ún. kisebbségi egyezmény aláírásának a megtagadását.

Kellőképpen tájékozott voltam a Párizsi konferencia nagyjainak elvi hibái és tévedései összefüggéseivel, s így azonnal felfogtam a liberálisok csábító ajánlatának rejtett szándékait. Gondolkodás nélkül válaszoltam. Megköszöntem a Liberális Párt irántam tanúsított bizalmát, de nem kötelezhettem el magam a képviselőház elnökeként erkölcsileg egy ilyen tartalmú nyilatkozattal, mert ugyancsak erkölcsileg nem kötelezhettem el a jövőndő kormányt. Egy ilyen nyilatkozattal, ha egyöntetű lesz a megválasztásom, nem csak rontanám a kormány taktikai cselekvési lehetőségeit, korlátoznám a mozgásterét, de elkötelezném azokat, akik megválasztásomat megszavaznák. Ilyenformán rontanám a kormány és az ország hitelét is, ami veszélyeztetné az általános célok megvalósítását. Tehát ismételten megköszönve a Liberális Párt irántam jelzett bizalmát, sajnálattal, de nem tudom elfogadni a feltételeit.

Békében elváltunk.

Öt nappal megválasztásom után következett Goga javaslata a Szövetség tanácsában, hogy engem ajánljanak a királynak a kormányelnöki tisztségre.

Amennyire váratlan volt ez a fordulat, olyannyira nyugodtan nyugtáztam megköszönve, és elfogadva a jelölést. Ideje volt komolyabb dolgainkkal foglalkozni, sok volt a kereslet-kínálat játék.

Sokéves együttműködésünk tapasztalataiból következően, nem zárhatom ki, hogy Goga és Maniu egyeztetett jelölésem dolgában.³⁹¹ Maniut a kötelességtudata arra ösztönözte, hogy ne hagyja Erdélyt avatatlan kezekben. Feltétlenül zavarta, hogy egyetlen idegen nyelvet sem tudott, és ezért szokás szerint engem bízott meg a külügyek intézésére. Hogy az Kormányzótanács elnöke lett, rajta is beteljesedett lelkileg a szólás: *es wächst der Mensch mit seinen höheren Zielen*³⁹², és talán olyan helyzetbe kívánt hozni, amelyben Istenhez kell majd fohászkodnom: „Szabadíts ki Istenem, ne hagyd, hogy lejárássam magam!”. Gogának az volt az érdeke, hogy elszigeteljen, vagy kisodorjon valamilyen macerás tisztséggel, hogy szabadon ármánykodhasson Averescu érdekében. Ezt így átgondoltam, de nem befolyásolták a döntésem, mert hiszen a politikus háta mögött azért ármánykodnak a baráti versenytársak, hogy aztán titkolt szándékaikat papírozza, a nyílt támadások meg azért, hogy nyílt sisakkal győzedelmeskedjen fölöttük.

Első ténykedésem az volt, hogy biztosíthassam a főváros élelmezését. Liszt csak pár napra volt elég. Elrendeltem, hogy a német által különböző kikötőkben uszályra rakott búzát hozzák föl Bukarestbe és őrölkék meg. Moldvából folyamatosan érkeztek vissza menekültek, a megszállás által internáltak és a száműzöttek is. Lakás-, viselőruha- és fehérnemű³⁹³ hiány volt.

A kormánycsapat összeállítása nem volt egyszerű feladat. Úgy kellett válogatnom, hogy a Szövetség ne kifogásolja, így hát szenátorokból és képviselőkből állt, akik számomra, meg maguknak is „előkelő idegenek” voltak. Azokkal, akik az új tartományokból jöttek, könnyű volt beválogatni: Gogáé az egyházügy, (Victor) Bontescué³⁹⁴ az ipari és kereskedelmi tárca, Aurel Vlad a pénzügyes. Take Ionescunak felajánlottam a külügyi tárcát, de visszautasított. Később, amikor egy alkalmi találkozónkon ezt és az Averescu lemondása után javasolt (Ion) Cămărășescu³⁹⁵ megtagadását felrőttem neki sokat sejtető hallgatás után, jellegzetes mozdulattal pödörve a bajuszát azt válaszolta, hogy „ostoba voltam.” Én tiltakoztam, de ő folytatta: „Nem tévedtem, hanem ostoba voltam. Bevallom, mit tehetnék ennél többet?” Ahogyan népi szimpatizánsai becérték: *az aranyshájú Tăchită*³⁹⁶: közvetlen, meleg, szókimondó, szellemes, művelt és, kétség kívül, a kor legnagyobb szónoka.

Közben mindent elkövettem, hogy a hajthatatlan Averescut megnyerjem a belügyi tárca élére. Tudtam, hogy az erdélyiek közül Goga és Tăslăuanu a tanácsosai, mindketten gátlástanok és mohón pénzsóvár-

ok³⁹⁷, amikor felkapaszkodás esélye a tét. Ők nem is tétováztak, s el is követtek mindent, hogy meggyőzzék, jöttányit sem veszít a presztízséből, ha elvállalja a kormánytagságot az én kormányomban, ráadásul könnyebb lesz megdönteni a kormányt belülről. Ilyenformán a két legjobb támogatómat találtam meg a két fickóban, magam személyes találkozókon kísérleteztem a tábornokkal. Brătianu ármánykodásai is segítettek. Érdeke volt, hogy lejárassam magam az *áruló* Averescu behívásával a kormányba, ismerte adáz természetét, politikai balkezességét, s így azt remélte, hogy egy csapásra megszabadul két politikai ellenfelétől, akik képtelenek lesznek együtt dolgozni.

Mások is megkönyékeztek, közöttük C. Argetoianu³⁹⁸, akkoriban Averescu bennfentese. Három tárcát kért: az alelnököt a főnökének, a belügyit magának. Elmagyaráztam neki, hogy milyen körülményes a tárcák elosztása, mert figyelembe kellett vennem a csoportigényeket. A félénk és tapasztalan parasztpártiak Bujor, Iași-i egyetemi tanár és Mihalache³⁹⁹ révén megígérték támogatásukat, de nem voltak hajlandók minisztereket is javasolni. A bukovinaiakat és a besszarábiaiakat is ki kellett elégítenem, tehát nem egyezhettem mást Argetoianuval. Az ötödik napon, a Șuțu-palotában⁴⁰⁰ Averescunál voltam egy rábeszélő csörtén. Váratlanul ránk nyitott Oteteleșteanu⁴⁰¹, és közölte, hogy a király telefonon kihallgatásra kért. Abbahagytam a beszélgetést és rohantam a palotába. Azonnal fogadtak.

– Hogy áll a kormányalakítás? Mintha elhúzódnak volna.

– Felség, éppen Averescu tábornok megnyerésén ügyködöm a belügyi tárca vállalására.

– Gondolja, hogy vállalja?

– Remélem, Felség, és ha valóban meg tudom győzni, akkor nem volt időpazarlás a kabinet bemutatásának a halogatása. Inkább szeretném a karam közepére kipányvázva Felséged elé hozni a farkast, minthogy ott somfordáljon állandóan, a bárányokat lesve, a kerítés körül.

A király egyetértően bólintott és jó hangulatban elbocsátott.

Visszatérve Averescuhoz, röviden összefoglaltam a kihallgatást, közölve Averescuval, hogy a király jóváhagyta belépését a kormányba. Nem szaporítottam tovább a szót, azzal búcsúztam el, hogy időpontot kérek a kormány eskütételére. Felálltam és távozni készültem, Averescu elfogadta a jelölést. Még aznap este megtörtént az eskütétel⁴⁰². A hivatalos ceremónia végén, Ferdinánd király karon fogta Averescut, és magával vitte a dolgozószobájába. Másnap már észlelhető volt a kezdődő aknamunka első jelei. Rășcanu⁴⁰³ tábornok visszautasította a hadügyi tárcát azzal az ürüggyel, hogy A. Vlad vádló kijelentéseket tett a hadseregbe. A tisztek leiben kapták a zsoldot, amit a magyarországi megszálló-sereg tisztjei koronára váltottak.

A koronákat Bukarestben kedvezményes árfolyamon visszaváltották. Ez az üzérkedés nagyüzemben folyt. Profitáltak belőle a szövetségesek és az uzsorás civilek is.

Az *Albina*⁴⁰⁴ egy budapesti bankban lévő adósságát értéke vesztett koronában törlesztette.

A Házban interpellált Aurel Vlad pénzügyminiszter válaszában szóvá tette, hogy a hadsereg visszaél a pénzváltással. (A bukaresti postavonaton elkoboztak egy koronával teletömött zsákot, amiről kiderült, hogy szövetséges tiszt tulajdona.) Vlad, nyilatkozata elhangzása után, kapott egy levelet Prezan tábornok segédtisztjétől, Ion Antonescu⁴⁰⁵ őrnagytól, amelyben a megsértett hadsereg által felszabadított „magyar cselédnek” nevezte a minisztert.

Az illő pontosítás után, amit Vlad a képviselőházban és meg a szenátusban tett meg, a király közbelépését kértem. Ő kihallgatásra rendelte Prezan és Rășcanu tábornokokat – utóbbi a király parancsára vállalt tárcát a kormányban –, Maniut és engem. Én és Prezan tábornok ismertettük a történeteket. A király döntése az volt, hogy elégtételt kaptunk, következőképp Antonescu őrnagy meg kell hogy kövesse Vlad minisztert Prezan és Rășcanu tábornokok és a miniszterelnök jelenlétében. „Nem engedhetem meg, hogy egy alattvaló tiszt sértegesse egy hivatalban lévő miniszteremet!” – mondta az uralkodó. A király jobbján ülő Prezan hangos sarkantyúpengetéssel tudomásul vette a királyi döntést: „Felséged szolgálatára!” (Csakhogy a parancsot, ismételt követelésemre, csak több hetes huzavona után teljesítette. Antonescu úgymond szabadságon volt! Iorga segítségét kérve, egy semmitmondó levéllel segítette ki segédtisztjét. Hogy miként hálálta meg ezt Antonescu támogatójának, amikor „Államvezető” lett, azt majd megfelelő időben megírom.)

Averescu már az első kormányülésen működésbe lépett. Közömbös hangon, mintha csak köznapi dolog lenne, bejelentette, hogy ő kinevezné a prefektusokat. Ugyanabban a hangfekvésben egy listát kértem tőle, amit majd a kormányban megbeszélünk. A következő napon észrevettem, hogy felcserélték a székeket. Az asztalfőn lévő, magasabb támlájú széket áttették a tanácsasztal közepéhez és Averescu ült le rá. A mellette lévő székre ülttem. I. I. C. Brătianu, Pherekyde⁴⁰⁶ vagy Văitoianu tábornok miniszterelnöksége alatt változatlan maradt a székek kiosztása. Ki foglalkozhatott ilyen semmiséggel? Tănase bácsi, az ajtónálló? A tény, hogy ő ült le rá, egyértelművé tette, hogy ki az ötletmester!

Alig kezdtük meg a beszélgetést, jellegzetesen közeledő tömeg hangzavara szűrődött be a terembe. A tábornok felugrott. „Tüntetni jön a nép..., fogadjuk őket, hadirokkantak ...” Magam elé engedtem a kijáratnál, de a

laktanyában tanult ütemes üdvözlés közben előbbre léptem, és megköszöntem „testvéreinknek” a kormány nevében, majd egy udvariassági gesztussal átadtam a helyem a tábornoknak. Ő is megköszöntö a „hadírokkantaknak” a lelkes ünneplést. 40-50 külvárosi figura volt, elvértve közöttük néhány hadírokkant. Ahogyan később kiderült a „szimpátiatüntetést” a Sziguránca⁴⁰⁷ ügynökei rögtönözték. A kormány hivatalba lépésének ugyancsak első napjaiban testületileg kivonultunk a vasútállomásra az eléggé furcsa protokollszokás szerint a király sinaiai elutazásához szobrozni. A királyi szerelvény kifutása után a miniszterek váróteremben maradtunk, befejezni egy visszaélési ügyben megkezdett beszélgetést. Averescu, aki addig csendben volt, egyszer csak nekünk rohant: „Micsoda? Gondoljátok, azért szabadítottunk föl, hogy parancsoljatok nekünk? Nem fogjuk eltűrni!” Hangjában annyi ellenséges indulat volt, hogy azt csak a tekintetében összegyűlt gyűlölet múlta felül. A két-három erdélyi, de a regáti kollegák is megdöbbsentünk, és megpróbáltuk megnyugtatni.

Közben Goga és Tăslăuanu, bizonyos értelemben átcsábították Vladot és Bontescut. Goga éjjel-nappal azon ügyködött, hogy az Erdélyi Nemzeti Pártot összehasonorálja Averescuval. Óriási ó-királyságbeli népszerűségével érvelt, politikai tapasztalatait dicsérte, s esküdött rá, hogy tudja, hogyan lehet a liberálisokat a kispadra ültetni. A Szebenben megkezdett szírendalt Bukarestben folytatta. Összehívtam a kormánytagokat a szállásomra (Titu Maiorescu egykori házába). Mandulagyulladásom volt, de magas lázam ellenére én elnököltem.

Goga kitartóan (most is) a kormány lemondását szorgalmazta. Meghallgattam és kifejtettem ellenérveimet. Nem akartam túlságosan meggyőző lenni, mert bátorítani kívántam Goga és Averescu lemondásával egy kormányválság kiprovokálását. A magatartásuk elkedvetlenítő volt, a képviselők ahelyett, hogy keményen neki fogtak volna dolgozni, Goga és csoportja kampányáról vitáztak.

Egy idő után megkértem az urakat, hogy tárgyaljanak tovább, én pár percre visszavonulok. Átmentem egy másik szobába és ledőltem. Amikor kb. 20 perc múlva visszatértem a tanácskozókhöz, közölték velem, hogy szinte valamennyien azon a véleményen vannak, hogy a kormánynak le kell mondania. Vártam ezt az eredményt. Kijelentettem, hogy én nem mondom le, amíg a király és a többség bizalmát élvezem. Semmi kifogásom nincs azonban az ellen, ha távozik az, aki távozni akar. Averescu és Goga bejelentette lemondását. Békésen váltunk el, majd hívtam Vladot és tájékoztattam őt a kialakult helyzetről.

Minden éjszaka találkoztunk Amerika, Franciaország (Saint Aulaire) minisztereivel, az angol követség tanácsosával, és Maniu támogatásával azok-

ról a feltételekről beszélgettünk, amelyek elfogadásával aláírhatnám a békeegyezményt⁴⁰⁸. Ki kellett volna hagyni a szövegből az ország jó hírét zavaró bevezetőt és azokat a cikkelyeket, amelyek a zsidók által kapott kedvezményeket sejtetnek, mert féltő, hogy antiszemita megnyilvánulásokra uszítanak⁴⁰⁹. A legjobb úton vagyunk, hogy a feltételeinket teljesítsék. Ha most lemondana a kormány, komolytalanná válnánk a Tanács szemében. Brătianu lenne a haszonélvező, és az ország szenvedne. Ezért, s a már korábban jelzett megfontolások okán kérni fogom a király hozzájárulását a kormány átalakításához. Tájékoztattam a fondorlatok szövetségéről is. Aurel Vlad, aki tisztafejű, lojális politikus, és távol áll tőle minden csalafintaság vagy érdek, vagy büszkeségből, vagy karrierizmusból, azonnal felfogta a helyzetet. Kértem, hogy nyerve meg V. Bontescut. Megígérte, és betartotta a szavát. Másnap reggel, öt perc alatt megállapodtam Bontescuval. Délelőtt 11 tájban Bujorral és Mihalacheval tárgyaltam. Ők nem voltak még megalakulva, mert nem tudtak az elnök személyében megegyezni, mert azt nem vélték *demokratikusnak*. Alkalmoszerűen, hol egyik, hol a másik elnököl. Bujor (idősebb lévén, a szenátus elnöke) és Mihalache előbb megtagadták miniszterek jelölését. Tájékoztattam őket az ország belpolitikai, és főképp külpolitikai helyzetéről, és ultimátumszerűen közöltem velük, hogy negyed 2-ig, a királynál várt kihallgatásom időpontjáig, tudnom kell a Parasztpárt választát. Ha nem találunk két minisztert, akkor az övék a felelősség! Kénytelen leszek majd azt javasolni a királynak, hogy minden tartományt képviselő liberálisokból és nacionalistákból nevezze ki a kormányt. Az ország nem maradhat kormány nélkül éppen most, amikor az „egyesülést” kell kihirdetni, és szerződésben meg kell nyerni hozzá a nagyhatalmak jóindulatát. Fél 1-kor az urak visszajöttek és hajlandók voltak Goga és Averescu helyére két minisztert megnevezni. (Visszautasították Mirtot⁴¹⁰, mert alig ismerték. Răducanut⁴¹¹ sem fogadták el, mert a Blank bankház embere.) Gyorsan megállapodtunk, hogy az egyházügyi tárcát Borcea, iași-i egyetemi tanár kapja meg, az oktatást pedig Bujor, ugyanott professzor. A királynak nem volt kifogása a jelöltekkel szemben.

Közben Párizsban a Főtanács elfogadta az általam kért módosításokat, s így táviratilag utasítottam Coandă tábornokot, hogy írja alá a megállapodást a román kormány nevében.⁴¹²

Függőben volt a belügyminiszter megnevezése. Kamarai elnöki tisztségéből való lemondásom után Vasile Goldișt javasoltuk. Nem hívtam őt meg a kormányba, s amikor Maniu meg is kérdezte, hogy miért nem? – Majd te meghívod abba a kormányba, amelyet te fogsz összeállítani. Maniu figyelmeztetett, hogy Goldiș orrol ezért, és máris ármánykodik, ami-re én megnyugtattam, hogy ha a kormány tagjaként intrikálna, sokkal

meggyőzőbb lenne. A Szövetség végül a kamara elnöki székébe jelölte. Iorga az utolsó pillanatig kivárt az ő jelölésének az elfogadásával, ez többeségi győzelmet hozott számára. Iorgát néhány olyan erdélyi is támogatta Goldiş ellenében, akik ismerték Laci bonyolult személyiségét.

Olyan sokan voltak a képviselők, hogy alig fértek be az Athéneum előadástermébe. Iorga spártai fegyelmet tartott. (Egy kihallgatás alkalmával történt, hogy a király, aki szeretett anekdotázni, és így a kihallgatás másfél órára kinyúlt. Kénytelen voltam elnézést kérve megjegyezni, hogy: „Felség, elnézését kérem, de 2-kor a képviselőházban kell lennem, különben Iorga úr úgy megszid, hogy elemista koromban sem szidtak meg.” A király nevetve elbocsátott. Jól ismerte Iorgát...). Az akkori házszabály szerint, az ülések határtalanok voltak. Mindenki annyit beszélt, amennyit akart. A. C. Cuza egy alkalommal például egyszerűen nem hagyta abba a fiatal képviselők nagy örömére. A produkciója tele volt az elnök személyére vonatkozó apró élcéldésekkel, közkedvelt zsidóviccekkel. Párttársai igen jól mulattak ezeken. Mindenki rá akart még tenni valamit a másik fél számlájára, s így végeérhetetlenné vált a „nyílt párbeszéd” színjáték. Iorga az elnöki pulpituson maga mellé helyezte báránybőr kucsmáját, mint a francia parlament pártelnöke a cilinderét. Amikor az elnöki, csendet kérő csengő sem vetett véget a hangoskodásnak, akkor fölemelve a kucsmáját, jelezte, hogy felfüggeszti a gyűlést. Ha mutatványa hatástalan maradt, akkor fölállt, feltette a kucsmát és kivonult a teremből. A Duna-táji kistestvér a maga képére és sajátosságaira alkalmazta a francia parlament szokásjogi gyakorlatát, csak-hogy a cilindert, amit Bukarestben *jobin*-nak neveztek annak a cégnek a nevével, amely megtanította a bukarestieket ezt a fejfedőt hordani, helyettesítette a nemzeti kucsmával.

Iorga attól való félelmében, hogy „ha nem dolgozunk”, a király Brătianunak oszt lapot, nem csak a képviselőház vég nélküli üléseit, hanem a Szövetség összejöveteleit erőszakolta. A Szövetség késő esti tanácskozásain rendszerint a kormányt tájékoztatták a nemzet képviselőinek akaratáról. A Nemzeti Párt erdélyi tagjait természetesen a kormány tevékenységéről kívántak tájékozódni. Ezért ők is a Klubban gyűltek össze. Értelmetlen előadásokat hallgattak, meddő véleményeket és ötleteket, beszámolókat, amelyekből az ég egy világon semmi sem derült ki. Meggyötört ember voltam. A napomat a Házban kezdtem, onnan átrohantam a pártklubba és a Szövetség tanácskozásán fejeztem be. Amikor a nap végére értem, akkor Maniu társaságában a nagyhatalmak követeivel találkoztam. Távirón tartottak kapcsolatot a Nagytanáccsal, ami nem volt egyszerű a háború utáni technikai viszonyok között. A képviselők és a szenátorok ezekről a beszélgetésekről is tudni akartak, de lehetetlen volt kibeszélni mindent, ami ezeken

a többnyire taktikai jellegű tanácskozásokon elhangzott, anélkül, hogy az fecsegésnek ne tűnnék.

Ilyen körülmények között a törvényhozó testületek gyűléseit felfüggesztették. Tekintettel arra, hogy a törvénytervezeteken dolgoztunk, nem volt napirendi téma. A tájékoztatlanság meg mások naivitása okán az cselszövések táptalajra kaptak és kezdtek elburjánzani. Az éjféli találkozás járt a fejekben, mikor a képviselőkkel telezsúfolt klubba értem. Radu és Frențiu⁴¹³ püspök azzal az ultimátummal fogadtak, hogy ők összehívják a törvényhozó gyűlést, ha a kormány azt nem teszi meg, mert a képviselők mindenképpen dolgozni akarnak. Tájékoztattam őket, hogy ez esetben törvénysértést követnek el, majd rákérdeztem, hogy a főpapok mióta szítanak forradalmat? Coltor⁴¹⁴ szólt közbe, és számon kérte, hogy milyen jogon vádolólok ilyesmivel a főpapokat? Hát, ha ilyen gyermeteg fenyegetésekre vetemednek..., s különben is, te mit kotyogsz bele? – kérdeztem rá.

Aztán néhány közhellyel tele beszámolót rögtönöztem. Az emberek – újsütetű képviselőségüktől eltelve – elszédültek saját fontosságuktól. Beleuntak a semmittevésbe, főképp a két apolitikus görög katolikus pap, akik Ion Luca Caragiale hazájában nem találtak maguknak értelmes szórakozást.

Rengeteg botlasztója volt a belügyminiszter kijelölésének. Cămărășescu kértem meg rá. Ő azt válaszolta, hogy tanácskoznia kell a főnökével, Take Ionescuval. Kis idő elteltével arról tájékoztattott, hogy főnöke nem járult hozzá a kinevezéséhez, de a jövőben bármikor boldog lenne velem dolgozni. Kulturált, jól nevelt ember, tehát én is udvariasan, de kevésbé jól nevelten azt válaszoltam, hogy: „Remélem, hogy ilyen helyzet nem adódik.” Iorga is állandóan nevekkel állt elő és sürgetett, hogy döntsem már el. Különösképpen Luput szerette volna rám tukmálni. Igen jól ismerte, és hogy a Házban a botrányhelyzeteket elkerülje, szerette volna őt a sok munkával járó miniszteri székbe átültetni. Végül engedtem a rábeszélésnek, de elővigyázatosságból a képviselőházi irodámba kérttem Rășcanu tábornokot, a király parancsából meghívott hadügyminisztert, Iorgát és Maniut, majd Lupuért küldtem. Miután közöltem vele, hogy Iorga és Rășcanu tábornok a belügyminiszteri tárcára ajánlották, megkérdeztem, hogy miként vélekedik a monarchista elvek és a dinasztia, illetve a hadsereg dolgában. Ő Iorga és Rășcanu tanúságára hivatkozott, akik tudják, hogy mennyire hazafiasan járt el prefektusként az 1907-es parasztlázadás idején. Válasza az volt, hogy meggyőződéses hadseregpárti, dinasztiahű és elkötelezett a monarchia eszméinek és a király személyének. A jelen lévő urak, Iorga és Rășcanu, kezességet vállaltak érte, és felhatalmaztak, hogy a király előtt, amikor előterjesztem Lupu belügyminiszteri kinevezését, akkor hivatkozzam rájuk.

Bujor bölcs és megértő ember volt, mégis – a kor értelmezése szerint – kellemetlen incidenst idézett elő. Minden ünnepélyes eseményt – ünnepek, évfordulók stb. – örökös szokás szerint, istentisztelet vezetett be. A papok megkapták érte a tiszteletdíjat, a publikum közömbösen végighallgatta, és senki sem emelte szemét az égre. (Egy ilyen, szabadtéri ünnepség alkalmával – 1938 táján – Iorga mellett álltam, a cilinderrel a kezünkben. Iorga, az előttünk elhaladó C. Argetoianu egyházügyi és oktatási miniszternek odaszólt: „Miniszter úr, szólj a papjaidnak, hogy fogják rövidebbre, kellemetlen szél fúj. Ez már nem önkényuralom, hanem papuralom!”⁴¹⁵ A kollektív szellemet a kétértelműség jellemezte.) Bujornak az volt a véleménye, hogy az egyetemi évnnyitókon nem kellene istentiszteletet tartani. A főiskolák felekezeti függetlenek és így szabad szelleműek. Igaza volt. Tudomásom szerint sehol a világon nincs ilyen szertartás. Bujor egyedül maradt a véleményével, és nem is feszegette tovább a dolgot, mert rájött, hogy a közvélemény azzal a *papikráciával* szolidáris, amelyet úton-útfélen kigúnyol.

Közben a *Ház* zajosan vitázott. Jellemző volt, hogy a kifogásolt témák indítékaikban nem különböztek, attól függetlenül, hogy ellenzéki, vagy a Szövetség szónokája volt a szónoki pulpitusnál. Az erdélyiek számára csak a hadsereg és a koronával való üzérkedés volt. Egyébként a szocialisták Cristescu-*Plăpumarul*⁴¹⁶, és Moscovici⁴¹⁷ interpellációi helyénvalók voltak. Ezek általában munkásság dolgairól szóltak: berről, élelmezésről, ruházatról, lakáshelyzetről. Kihallgatásra is ezekkel a témákkal jöttek, és az állapotoknak megfelelő nehézségeinket is figyelembe véve beszéltek arról, hogy mit és hogyan lehetne tenni. Cristescu, vérmes habitusának megfelelően, mindig felizgatta magát. Patetikussá vált ilyenkor, mintha egy nagy gyülekezet előtt szónokolna. Egy ideig hallgattam és szórakoztam rajta, majd közbeszóltam, hogy megnyugtassam: „Miért izgatja ennyire fel magát, Cristescu úr? Nem egészséges... látja, hogy mi Moscovici úrral milyen csendben társalgunk...?” Elnevette magát ilyenkor és nyugodtan folytatta. Moscovici nem csak agitátor volt, hanem igen jól felkészült, meggyőződésszel szocialista, élvezet volt vele beszélgetni. Nem volt egy akadémikuskodó⁴¹⁸, hanem megfontolt doktriner, aki elvei kifejezésre juttatása közben soha nem hagyta figyelmen kívül az itthoni és az iparosított nyugati országok közötti viszonyok közötti különbözőséget. Bölcs emberek voltak Flueraş és Jumanca is, a valamikor magyarországi román szocialisták küldöttei a Kormányzótanácsban.

A mandátumok igazolásakor I. Zelea-Codreanu képviselő (a későbbi *kapitány* apja⁴¹⁹) a Iorga-csoport tagja és néhány kollégája kifogást emelt Cocea mandátumának a megerősítése ellen. Az magát *írónak* mondta, és

perverz, erkölcstelen ember hírében állt. Zelea-Codreanu a Davila elleni merényletkísérlet perében felolvasta a törvényszék előtt, zárt ülésen, a vádlott meghallgatásáról készült jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyv leírta azokat a perverz praktikákat, amelyeket az a rusztikus fiatalember nem tudott már elviselni, s emiatt Cocea felháborodásában bántalmazta a fiatalembert.

A Ház megdöbbenéssel hallgatta. Mégis, sikerült Cocea mandátumát megmenteni. Cocea a Dr. Lupu-csoport tagja volt, egyike a négynek, akiket a *harang* jegyében választottak meg, így hát Dr. Lupu Gogával szövetkezve mentőakcióba kezdett: közbenjárt az író képviselőknél, és Goga személyes erdélyi barátainál megszerezve azok támogatását.

Ilyenformán „Nagy” Románia első képviselőháza megtisztelte magát azzal, hogy tagja volt Cocea, a *phallo-lingvus* deklarált specialistája. Példátlan sikerét Cocea úgy ünnepelte meg, hogy a *Facla* c. lapban Ferdinánd királyt alkoholistának, Mária királynét pedig Ninon de Lenclos⁴²⁰-nak jellemezte. Ștefan Cicio Pop igazságügyi miniszter felháborodásában hozzájárulását kérte ahhoz, hogy felségsértésért perbe hívja Coceát. Megfontolatlanságból, vagy ostobaságból egy pillanatig sem tévővázva kérését teljesítettem.

Elrohantam I. I. C. Brătianuhoz. Előadtam az ügyet, és arra kértem, hogy a liberális lapok a szabad sajtó jegyében ne támadjanak meg. Brătianu unottan végighallgatott és biztosított arról, hogy a lapok nem fognak támadni. Ő is szeretné, ha sikerünk lenne – mondta, de az lehetetlen, mert nem lesz per. Protestáltam és kijelentettem, hogy semmi sem fog meggátolni ebben. Brătianu kitartott kijelentése mellett. A következő reggelen Ștefan Cicio Pop lelombozva jelentette, hogy nem lehet pert indítani. Tanácskozott a Semmítőszék elnökével, aki meggyőzte őt, hogy nem kell pert indítani. Nem csak a szokásjog okán (I. Károly király nem engedélyezett egyetlen felségsértési pert sem), de a per lehetőséget adna az ügyvédeknek a pert botrányba fullasztani. Tanúként idéznék meg a palota személyzetét, az ügyet alkotmányossági és sajtójogi szempontból is szétszabdalnák. A sajtó minden részletet kiterítene stb. Magam is rájöttem azonnal, hogy Brătianunak igaza volt, elálltunk a pertől...

Sürgős volt kinevezni a főváros polgármesterét. A szóba jöhető jelöltek közül Bragadiru⁴²¹ egyik veje, Gheorghian doktor személyénél, állapodtam meg. A király jóváhagyta. Amikor a Házban Cristea primás metropolita megválasztásáról folyt a szavazás, Lupu doktor egy Musceleanu nevű urat ajánlott polgármesternek, társát a harangosok csoportjából. A kampány során tanúsított sikeres demagóg tehetségének hírére kívül semmi nem ajánlotta „Nagy” Románia fővárosának polgármesterének.

Lehet, hogy tévesen ítélnék majd meg. A négy képviselőt, közöttük Lupu doktort a fővárosban beválasztották, mégiscsak megválasztották. Egy gépkocsira szerelt haranggal, hatalmas zajt csapva járták a külvárosokat és fűt-fát ígértek. A komoly emberek mulattak ezeken a felelőtleneken, a választók mégis megtisztelték őket szavazataikkal a harang csábításában, ami amolyan újmódi, Párizs produkcióként hatott. Ilyenformán a harang ott kongott Lupu doktor politikai felemelkedésének a küszöbén, Iorga és Răscanu tábornok ajtót nyitottak neki, én javasoltam, a király meg kinevezte, s így lehetőséget kapott arra, hogy demagógiáját demokratikus reformokra váltsa. A felszínre kerülve, labilis természete, vérmes temperaméntuma és demokrata jelszavak mögé rejtett gátlástalanságának köszönhetően jól kormányozta magát egész életén át a változások színes forgatagában. A kínálat szüksége szerint váltott jelszavakat, pártot és változtatott a viselkedésén. Nemzeti rekordot döntött azzal, hogy örökölt vagy szerzett vagyon nélkül is a politikai élvonalba került és megmaradt. Nyilvánvalóan nem ő volt az egyedüli, de a kor politikai, társadalmi és kulturális adottságai által keltett hasonló egzisztenciák tömegében ő volt a bajnok, ő a nemzeti babérokra érdemes.

Pártfogoltja, Musceleanu délután fél 5 tájban jött fel hozzám, a külügyminisztériumba egy Iorga- és egy parasztpárti társaságában. Öt óraker Coltoeniben kellett lennem, ahol Iorgával együtt kihallgatásra várt Mária királyné és a király Károly herceg dolgában. Már indulóban voltam, amikor az urak megjelentek. Közölték velem, hogy a kormányt támogató három párt megbízásából jönnek, hogy kérjék Musceleanu kinevezését a főváros polgármesteri tisztségébe. Hogy ne késsek el a kihallgatásról, magam mellé ültettem a gépkocsiba Musceleanut, hogy útközben beszéljünk. A gépkocsiban megismételte a kérelmét. Elmondtam neki, hogy már elköteleztem magam, de nem neveztem meg a Gheorghiant. Musceleanu elragadtatta magát, és kíméletlenül bírálni kezdte jelöltemet.

– Azt hittem, hogy maguk, erdélyiek demokratábbak. Most a nyakunkra akarja hozni polgármesterként Bragadirunak ezt a korcsmásosát. Én bojár nemzetség vagyok és bírom a főváros népének bizalmát. Ezért észre kellene vennie, hogy...

A gépkocsi közben felért az a Sfântul Elefterie hídra. Addig hallgattam, de akkor félbeszakítottam:

– Uram, diákkoromban sem tűrtem el ilyen hangnemet. Fogja vissza magát, különben megállítom a kocsit és kirakom!

– Elnézést, miniszterelnök úr, a temperamentumom – mondta lecsendesedve.

– Így már más, tessék, folytassa.

– Kérem, én nagy népszerűségnek örvendek. Lupu doktorral együtt biztosítani tudjuk a választásokon a fővárosi mandátumokat, és az országban levő mandátumok többségét...

– Ne szédítsem uram, elég sok mandátum van ebben az országban. Van tapasztalatom választási kampányokat levezetni. Tisza sem tudott megakadályozni abban, hogy mandátumot szerezzek. Vegye tudomásul, kérem, hogy a főváros polgármesteri székébe alkalmasabbnak tartom Gheorghian doktort, mint magát. Döntöttem, Őfelsége jóváhagyta, következtetésekképpen ne tárgyaljuk tovább ezt a témát, kössünk békét.

Megérkeztünk Cotroceni-be. Barátságosan váltunk el, rendelkeztem, hogy a gépkocsi vigye vissza a városba. Miután Gheorghian maradt a polgármester az Averescu-féle választások után is 1920-ban, került a velem való találkozást a parlamentben. Óvatos volt, nehogy kiessen Averescu kegyeiből. Később aztán, a Parasztpárttal való egyesülés után találkoztunk, mert közben visszatért a Parasztpártba. Akkoriban „odaadó hívem” volt, nem restellte odaülni a nagygyűlések alatt a barátaim közé, és lelkesen tapsolni beszédeim alatt. (Nem ez volt életem során az egyetlen ilyen tapasztalatom az emberekkel!...)

Az természetes, hogy a háború idején átélte, borzalmas történetek után Ferdinánd király bátoratlan volt. Nem lepott meg, hogy a helyi (török-bizánci) szokáshoz alkalmazkodva, de neveltetésénél fogva a porost (a *burkust*, a határőrök nyelvén) sem felejtve, az *égből jött áldást*⁴²² vélte olykor a legjobb megoldásnak.

Egy alkalommal figyelmeztetett arra, hogy a villamosokra vörös zászlócskákat tűztek ki, és sürgette ezek eltávolítását. Kérte, hogy csendőrök vagy katonák utazzanak a villamosokon, és vigyázzanak arra, hogy ez újra ne történhessen meg. Annak reményében, hogy megnyugtathatom, kifejtettem, hogy ezek a zászlócskák 15x30 cm méretűek, és papírból lévén, esőben két végállomás között teljesen szétáznak, a fővárosban lévő katonai állomány meg igen kevés arra, hogy két-két őrt rendeljünk ki abból a villamosokra. Elfogadta a magyarázatot, de nem tudtam megnyugtadni. A hatóság beavatkozása nélkül az eső tényleg szétáztatta a forradalmi szimbólumokat a villamoson minden incidens nélkül. Őrség kirendelése lehet, hogy összetűzéseket idézett volna elő.

A király jószívű, nagylelkű és lovagias volt. Olykor bekeményített. Viszszahúzódo természete miatt ritkán volt kezdeményező, de igen fogékony volt a javaslatokra. Elmélkedő típus lévén, inkább a botanikát, a természetben tett hosszú sétákat kedvelte, és bélyegészni szeretett, szenvedélyes bélyeggyűjtő is volt. Nyilvános politikai szereplései csak 1918 után kerültek napi kötelezettségei közé...

Amikor például bemutattam Őfelségének két nyugtát, amelyeket Pocol nagybányai szenátor a roșiori ezred ezredesétől kapott az elmaradt zsold kifizetésére kölcsönzött több száz lejről, s tájékoztattam, hogy a kötelezvényt a minisztérium nem számolta el, azonnal intézkedett. Egy marosvásárhelyi iszonyú eset kapcsán a szó szoros értelmében fölháborodott. Egy tiszt átszúrta kardjával a szeretőjét, majd kidobta az ablakon. „Egy ilyen alak nem maradhat a hadseregben!” – mondta a király. Ez ügyben tett utasításai, ahogyan közvetett forrásokból értesültem, nem jártak eredménnyel. Diamandi alezredes ügyében sikerült igazságot tennie, más esetekben (pl. Domașneanu tábornok, Popa ezredes, az osztrák–magyar, illetve az orosz hadseregből átvett tisztek esetében stb.) nem.

A Vlagyivosztokban gyülekeztetett erdélyi önkéntesek hazahozatalának intézésére V. Cădere⁴²³ tartalékos századost jelöltem ki. Személyesen is ismertem, de leginkább a háború idejében írt *Felirata* ajánlotta erre a feladatra. Mișu, palotaügyek minisztere Medge társaságában jött el hozzám. (Talán visszatérek a személyére. Londoni tartózkodásom alatt az angol kormány informátora volt, de nekem is dolgozott.) Mișu Őfelsége Mária királyné nevében kérte, hogy Bibescu herceget és hercegnőt bízam meg az önkéntesek hazahozatalára Vlagyivosztokból. A hercegi pár nem kér napidíjat és honoráriumot, megelégszik az utazási költségek elszámolásával. (Madge személye nyilvánvalóan erkölcsi befolyásoláson keresztül szolgálta volna.) Azt válaszoltam, hogy igen hálás vagyok a királyné Őfelségének és természetesen a Bibescu-házaspárnak készséges felajánlásukért, sajnos a döntésemet nem változtathatom meg. Visszaélés volt a román diplomáciában az a gyakorlat, hogy külügyi képviselőként, vagy külügyi szolgálatok teljesítésére csak gazdag, vagy a feleségük révén tehetősek embereket küldtek ki. Ez köznapis szóhasználatnál azt jelenti, hogy az állam *baksist*⁴²⁴ fogad el. A miniszter magánvagyonára vagy a felesége hozománya váltja ki igen sok esetben az állam képviseleti költségeinek elszámolási kötelezettségét. Cădere századost érdemei és rátermettsége ismeretében bízam meg a vlagyivosztoki feladattal, de fontos volt az is, hogy küldetését állami alkalmazottként az én felügyeletem alatt végzi el. Azaz: az én utasításaimat követi. Hogyan utasíthatnám én a Bibescu-házaspárt, amely szívességet tesz az államnak? Mișu megpróbált mindent azért, hogy rávegyen döntésem megmásítására, a kéznél lévő Madge támogatását is bevetette, utóbbi azonban – akit akkor alig ismertem – az én érvelésemet fogadta el. (A beszélgetés francia nyelven folyt.)

Victor Cădere és Voicu Nițescu⁴²⁵ dolga leírni a ragyogóan teljesített feladat elvégzésének viszontagságait. Nițescu utazásai lași és Vlagyivosztok között a forradalomban álló Oroszországon át részben ismert. Amit Cădere

élt meg kiválóan teljesített feladata közben, azt neki kell majd szavakba foglalnia...

Közben közeledvén a karácsony, Párizsba és Londonba tervezett utazásom előtt meg kellett szerveznem a primás metropolita megválasztását. Az Ó-királyságbeli főpapok hitelüket veszítették a megszállás alatt tanúsított hazafiatlan magatartásuk okán, s ráadásul aláírtak egy felhívást, amelyben a román hadsereget a németek elleni harcok beszüntetésére ösztökélték. Nem itt van a helye annak, hogy mélyelemzését adjam a főpapság magatartásának. Tény, hogy következetes maradt elődei követésében.

(1821-ben például Dionisie primás metropolita, Grigorie Carigrád pátriárkájával 18 főpap élén a papság és a valah néphez szólva a *Szentírást* idézte: ...)

Kegyes volt hozzám a sors. Jelöltem, volt érseki titkár és karánsebesi püspök, akit az Ó-királyságban nacionalistaként ismertek, s akit a nacionalisták választottak meg, majd kijárták neki Bécsben a kinevezést (Budapestben a megerősítés ügyében Burdea közvetítésével sikerült egyezséget kötni a színfalak mögött), ráadásul a filozófia doktora és arca a Jézuséhoz hasonlatos – személyében könnyű volt egyezsége jutnom minden párttal.

A választás előtti napon magamhoz kérettem Cristeát a külügyminisztériumba. Közöltem vele, hogy készüljön, mert holnap lesz a választás. Közömbös hangon azt válaszolta, hogy azt szeretné, ha karácsony után lenne a választás, hogy az ünnepek alatt Karánsebesen lehessen. Figyelmeztettem, hogy a primás-érseki megválasztását kockáztatja. A szebeni szék is üres lévén, a szinte egyedüli jelölt Bălan⁴²⁶. Lehet, hogy Saftu⁴²⁷ is elég meggyőző támogatókat tud szerezni magának. Közeledik a parlamenti szünet, így hát nem tudom tovább halasztani a szebeni érsek megválasztásának az időpontját sem. Ha bármelyikük a szebeni érseki székbe kerül, talán kedvet kap arra, hogy Erdély újdonsült érsekeként versenybe álljon a primás-érseki süvegért is. Végül Cristea megértette, hogy mit kockáztat a körülmények változásai okán. Megkérdezte, hogy hogyan lehetne egyik napról a másikra megszervezni a választást? Egyszerűen – válaszoltam – Ignatie aradi püspök kivételével a Szent Szinódus teljes testülete a fővárosban van. Rendelkezem, hogy holnap reggelre ő is megérkezzen. (Különvontat bocsátottam a rendelkezésére.) Cristea nem szaporította tovább a szót... Ugyanezen a napon, miután Iorga felfüggesztette az ülést, kifele tartottam a teremből, amikor megszólított egy barna-szürke reverendás besszarábiai pap. A következő párbeszéd zajlott le közöttünk:

- Ön holnapra kívánja megszervezni a primás-érsek megválasztását?
- *Igen* – volt a válaszom.
- De nem mondta meg, hogy ki a jelöltje.

– Miron Cristea doktort, Karánsebes püspökét tartom a legalkalmasabbnak.

– Én úgy gondolom, hogy előbb meg kellene kérdeznünk a választókat arról, hogy elfogadják-e.

– Amikor önöket megválasztották, teljes hatalmat kaptak arra, hogy tudásuk és lelkiismeretük szerint döntsenek minden kérdésben. Önök, képviselők jobban meg tudják ítélni az adott esetben is, hogy ki alkalmas és ki nem az a primás-érseki szék elfoglalására. Miből gondolja, hogy a maga választói ezt jobban tudnák?

– Azt hitem, hogy ön demokrata.

– Én most is úgy gondolom!

Azért idéztem megközelítően szó szerint ezt a párbeszédet, hogy szemléltessem egy példán is, hogy a törvényhozó testületből sokan, de kiváltképp a besszarábiaiak, hogyan értelmzik a demokrácia fogalmát.

A parlament ülései, a klub összejövetelei, a kihallgatások, a soron lévő ügyek intézése, a kormányülések minden szabadidőmet felemésztették. Az ebédmeghívások, meg az éttermi étkezések is zavartak, mert lopták az időm.

Csak azt a nagy ülést említtem, amikor a kormány programját ismertették, és azt, amelyen a Brătianu és Marghiloman, illetve a közöttük és Brătianu közötti csörte zajlott le. A kor hangulatára jellemző részlet az a jelenet, amikor Marghiloman fölment az előadói pulpitushoz. Dr. Vasile Lucaciu atya fölállt a székéből és bekiáltotta, hogy „Nem hallgatjuk meg!”, majd ellépve a tribün előtt odavetette a Marghilomannak, hogy „Áruló!”, és méltóságteljesen elhagyta a termet.

Egyre sürgetőbb lesz a naptárváltoztatás ügye is, főképp a nemzetközi szerződések, a postai, távírdai és kereskedelmi forgalom okán. Nem lehetett a végtelenségig átszámítani a régi naptár szerint, de az sem volt életképes ötlet, amit Brătianu akart, hogy a minisztériumok csendben, szinte észrevétlenül, rendre vezessék be a gregorián naptárat. (Brătianu okfejtése az volt, hogy ezzel ne ingerelje a papságot. Az igazi indítéka viszont az, hogy nem akart alkalmat adni az ellenzéki támadásokra. Elég sok bosszúságot okoztak naptárügyben később a besszarábiaiak, mert ragaszkodtak ahhoz, hogy az ünnepeket a Julianus-naptár szerint tartsák meg. Erdélyben Mangra⁴²⁸ kezdeményezte az új naptár bevezetését az egyházban. Dr. V. Mihali érsek következetesen ellenezte, mert úgy ítélte meg, hogy a magyaroktól való különállás a naptár révén is pajzs a magyarosítás ellensúlyozására.

Kineveztem egy bizottságot a gregorián naptár bevezetési módjának a tanulmányozására. Részt vett benne minden görög ortodox és görög kato-

likus főpap. Az elején én is beültem az összejövetelekre. A felekezeti árnyalatok azonnal felszínre kerültek. Az is bonyolította a vitát, hogy a zsidó húsvét a keresztény húsvét időpontjára esett. Az volt a szerencse, hogy Borcea miniszter, zoológus lévén, erőteljes testalkatához vérmes temperamentum is járult, és sztentori hangjával uralta a társalgást. Néhány püspök vakbuzgó tudatlanságában hitelvi vitává akarta tenni a kérdést. A végén el kellett hogy fogadják, hogy a naptár kimondottan asztronómiai ügy. Viszont elég sok időt elpazaroltunk zabhegyezéssel.

Közben Goga fáradhatatlanul agitált a képviselőházban Averescuért. Lakásomba (Mihai Popovici-csal együtt laktam a volt Maiorescu-féle házban) hívtuk össze az Erdélyi Nemzeti Párt egyik gyűlését. A tagok gyülekezése alatt Gogát egyáltalán nem zavarta, hogy magam is jelen vagyok, folyamatosan adta elő örökös műsorát. Meghallgattam, egy ideig vitáztam vele, majd megkérdeztem:

– Nem értem a magatartásod. Vagy közénk tartozol, vagy nem tudom, hogy milyen minőségben veszel részt az összejöveteleinken.

– Vagyis hogy lépjek le?

– Rajtad múlik.

Elment. Előidézte hozzá az ürügyet. Ezt követte a klubban, majd az erdélyi képviselők plénúmán felhívása az egyesülésre Averescu csapatával. A leghatározottabban érveltem ellene, s a végén egyedül maradt egy maroknyi opportunista társával (Tăslăuanu, Groza, Givulescu, sógora Bucșanu, öccse Jeni Goga és néhány *forrófejű*⁴²⁹).

A szász képviselők és szenátorok küldöttsége jelentkezett be hozzám. Iskoláik és egyházuk jövője iránt érdeklődtek. Megnyugtató biztosítékokat adtam felvetéseikre. Az akkor fiatal Hans Otto Roth képviselő megjegyzésére, hogy a szászok nem lehetnek irredentisták, mert nagyon messze vannak etnikai tömbjüktől azt válaszoltam, hogy „Őn kezdő politikus, én e tárgyban szakember számba megyek. A magyarok rendezték viszonyukat Németországgal, hogy magyarosíthassák előbb a magyarországi katolikus németeket. Önök majd desszertre következtek volna.”

Számukra az volt a fontos, hogy ne államosítsák az iskoláikat, hanem azok maradjanak egyházi felügyelet igazgatásban, de állami felügyelet alatt...

Máskor, más hangulatban, kis módosításokkal, néhol új adatokkal Vaida-Voevod megismételte a kormányalakítás történetét, ezúttal ki is emelte a különben rendezetlen szövegből és alcímmezte:

Nagy-Románia első kormányának megalakulása után.

Összeült a parlament, megalakult a kormány, a kormányprogramot a többség egyöntetű szavazatával elfogadták a képviselők és szenátorok,

mehettem Párizsba és Londonba. Minden lehető el kellett követnem azért, hogy a nagyhatalmak előjáróinak szimpátiáját és jóakarát megnyerjem. Legalább olyan fontos volt erkölcsi hitelszerzésünk, ami az ország újjáépítésének anyagi forrásait is megnyitná, hogy új alapokon hozzáfoghassunk felépíteni a területében megnövekedett országot. Másutt leírtam, hogyan zajlott le bemutakozó látogatásom Clemenceau, Poincaré, M. Paléologue és más francia hivatalos személyiségeknél. Azt is, hogy miképpen történt a kapcsolatfelvétel Barthou, Ph. Berthelot, de Flers-szel és találkozásom Nittivel stb.

Kormányprogramom elemzése megtette a hatását, úgyhogy a Románia körüli hangulatváltás rövidesen tapasztalható lett. Nagy előnyömmre vált, hogy a kormányalakítás után sikerült megszereznem a Nagy Tanács hozzájárulását az ország számára megalázó preambulum és a zsidók számára előjogokat szavatoló cikkelyek törléséhez a kisebbségi egyezményből. Elrendeltem ellenben táviratban a békeszerződés aláírását [Ausztriával], és ezzel a Párizsban levő Coandă tábornokot bíztam meg.⁴³⁰

Húsz évvel később írt emlékirata töredékében összefoglalja ennek a hosszú obstrukciónak az indoklását:

A mi küldöttségünknek is folyamatosan paríroznia kellett a magyar intrikákat. A szerencsénk talán az volt, hogy mi kitartottunk a wilsoni elveknek az én 1918. október 18-án, a magyar parlamentben tett nyilatkozatom és beszédem szerinti értelmezése mellett, illetve, hogy ilyen értelemben, önrendelkezési jogunkkal élve, a gyulafehérvári határozatokkal tényszerűen meg is valósítottuk az egyesülést. Bármennyire tologatták ezt a témát, a nagyok végül arra kényszerültek, hogy elismerjék a román hadsereg érdemeit Magyarország felszabadításában a szertelen magyar kommunista rezsim, és Kun Béla diktatúrája alól. Wilsonnal bosszantottuk egymást a Magyarországon állomásozó hadsereg kivonása és a kisebbségi megállapodás számukra értelmetlen fogalmakat tartalmazó szövege – pl. *les communautés Szekler et Saxons*, meg egyéb ostobaságok – okán. Nem ismervén a valós erdélyi helyzetet teljesen érdektelen volt más számára az érvelésünk.

A bevezető rész megalázó szövegrésze, és a zsidók kiváltságos helyzete nyilvánvalóan a nagylelkű, de e kérdésben tanácsadóival együtt tájékoztatlan Wilson elnöknek sűgő angol–amerikai zsidó érdekek szerint került be a megállapodás alapszövegébe. Egyébként hogyan került volna be a szövegbe 1919-ben mintegy büntetésként, hogy Románia, mert „nem hajtotta végre a berlini kongresszus (1878) határozatait”, köteles (az ország területén nem is létező) zsidó iskolák fenntartására, megtiltják, hogy szombati napra és zsidó ünnepek idejére választásokat szervezzen, vásárokat tartson stb. vagyis, hogy a zsidók számára külön privilégiumok biztosítását vállalja.

A mi időnyerő taktikánk még a gyulafehérvári gyűlés előtt, majd a konferencia alatt Brătianu fenyegetőzése, bármennyire bizánci tempónak látszott, még mindig jobb volt, mint a Pašić-é. Van azért bizánci sejtelem a legkétbalkezeesebb nyugati számára is érthető kötél-, és a tisztességes angol–amerikai, vagy francia diplomaták által alig követhető selyemszálon húzogatás között.

Miniszterelnökségem idején sikerült elérnem a „négy nagynál”, hogy a preambulumból maradjon ki a nemzeti önértetünket sértő szövegrész és az ország szuverenitását megkérdőjelező cikkelyek, amelyek azzal, hogy a zsidó közösségnek kiváltságokat biztosítottak antiszemita megnyilvánulásokat gerjesztettek volna az országban.⁴³¹

Felszabadulva másodhegedűsi szerepemből, – amelyben Brătianu kérkedő, vakmerő taktikájához kellett jó arcot vágnom, s ami egyébként hibátlan, ha van, mit eladnod, de semmiképp sem egyeztethető össze egy függősségi helyzetben lévő alkusz magatartásával –, úgy ítélt meg, hogy Brătianu túlfeszítette a húrt. A wilsoni elvekre alapozva következetesen fenntartotta, hogy Besszarábia, Bukovina és Erdély egyesülése, tehát az „Egyesülés”, a népakart szabad kinyilvánításával történt. Hivatkozott a nagyhatalmakkal kötött együttműködési egyezményre is, annak ellenére, hogy abban Bukovina nem szerepelt a teljes területével, Besszarábia pedig egyáltalán nem, és Erdély és a Bánát nyugati határai sem voltak abban pontosan leírva, tehát földrajzi tekintetben pontatlan fogalmak voltak. Az általunk fenntartott álláspontban azt kifogásolták, hogy vagy ez, vagy az: vagy a szövetségesekkel kötött megállapodás, vagy az önrendelkezés. Ha elfogadjuk hatályosnak az 1916. augusztus 4/17-i szerződést, a bufteai béke-megállapodás valamennyi következménye által okozott korlátozással együtt, akkor nem jöhet szóba Besszarábia és Magyarországnak a Tiszáig terjedő részei, ahol nem él román ajkú lakosság. Az augusztus 4/17-i szerződésben Románia Oroszország és az aláíró nyugati hatalmak szövetségesé lett. Az oroszországi változások után sem mondták fel az aláírók a szerződést. Hogyan rendelkezhetnének a szövetséges és a társult felek az Oroszországgal és velük is szövetséges Románia javára egy olyan terület felett, amelyik egyikük része? Torontál esetében kétségtelen, hogy a területen élő lakosság többsége nem román, hanem szerb, német és magyar. Brătianu hajthatatlan maradt fenntartva követeléseit, a konferencia diktátorai viszont ezt nekünk a békeszerződéshez csatolt „nemzetiségek jogállásáról szóló megállapodás” bevezetőjével és a szerződésben a számunkra megalázó feltételek becikkelyezésével... A szövetségesek bukaresti képviselőik beszámolóí alapján azt gondolták, hogy ha a nemzetiségi szerződés aláíráshoz közölt feltételeimet nem teljesítik, akkor lemondok. Végül kéré-

seimet elfogadták, én pedig rendelkeztem a szerződés aláírásáról. Fontos támogatást kaptam Vopicka, az Egyesült Államok és Saint Aulaire Franciaország bukaresti megbízottaitól azokon a tárgyalásokon, amelyeket Maniuval együtt velük folytattunk. Csak éjszaka tárgyalhattunk, mert a nap többi részét a feltétlenül „dolgozni akaró” képviselők között kellett eltöltenünk. Tájékoztatnom kellett őket, de én nem árulhattam el nyilvánosan a taktikámat, sem azt, hogy a szövetségesek képviselőivel tárgyalok. Azzal sem takarózhattam, hogy a konferencia Legfelsőbb Tanácsa nem válaszolhatott postafordultával sem a képviselőinek sem az én feltételeimre, más dolga is lévén. A liberálisoknak a hazafiság jegyében elkövetett intrikái leginkább az erdélyi képviselők csoportjában hatottak. A törvényhozó testületek naponta, estig üléseztek. Ez követte az öt párt tanácskozása, amelyen Iorga állandóan összekuszálta a szálakat, magyarázatokat követelve. A képviselőház elnökeként nőies hiúságában nem akart a liberálisoknál kevésbé patriótának tűnni, és az volt a rögeszméje, hogy a liberálisok kormánybuktatási cselszövéseit csak úgy lehet kivédeni, ha a parlament folyamatosan „dolgozik”. Én kénytelen voltam részt venni ezeken az értelmetlen gyűlésezeteken, mert Iorga nem volt hajlandó felfüggeszteni az üléseket, hogy előkészíthessük a sürgős törvényjavaslatokat sem. Este 9 táján az erdélyiek klubjában zajos tömeg gyűlt össze, és állandóan mindenkinek ötletei voltak. Én meg abba fáradtam bele, hogy eltereljem a figyelmüket. A legkönnyebben, a minden politikai tapasztalat nélkül képviselővé lett Radu és Frențiu püspököket tudták a cselszövők (liberálisok, averescánusok, Goga) és a naiv ábrándozók behálózni. A körük csoportosuló görög katolikus sereg felsorakozott az ortodoxok mellé, akiket a Goga által irányított konzisztorialisták vezettek, és egymás lábára taposva tülekedtek „dolgozni”. Nekem pedig úgy kellett hajóznom ebben a háborgó zűrzavarban, hogy közben figyelnem kellett, hogy a törekeny bárka szilánkokra ne törjön a politikusi intrikák szikláin, de a naiv lelkesek és ostobák zátonyára se fusson rá, akik a külügyekben teljesen tájékozatlanok voltak, s ezért könnyen beleszédültek a bukaresti budoárok csapdáiba.

Ráadásul a hivatali napi teendőimet is végezniem kellett: kihallgatások, kormányülések, kihallgatás a királynál, időpazarlás frakkban – felvonulásokon, miséken –, ebéd és teázás zsakettben, a palotában, sietős étkezések étteremben, s végül – késő éjszaka, lefekvés előtt – rendelkezniem kellett Károly királyfi szerelmi ügyeiben, aki ajándékként Nagy Romániának megkezdte utódlási lemondásaink a sorozatát.

Micsoda öröm volt, amikor a *Simplon* ablakain önfeledtem bámulhattam a behavazott dombokat és a futó mezőket Párizs felé robogva! Párizsban és Londonban vártak a tárgyalások olyan emberekkel, akiknek tárgyi-

lagosságára és szimpátiájára számíhattam, s akik, erdélyi lévén, bízhattak az én és önzetlen tárgyilagosságomban. Azoknak az embereknek a határozatait nem befolyásolták sem politikai, sem párt-, sem családi érdekek, nem zavarta meg józan eszüket nagyravágyás sem az *auri sacra fames*. Őket könnyen meggyőzhettem arról, amit egy Frențiu vagy Radu főpapi gőgjükben nem is kapiskáltak, vagy egy Bălan, aki abban az illúzióban ringatta magát, hogy ő az új Șaguna lehet, ha beül annak a székébe. Goga is a fellegekben járt belefásulva végső politikai céljaiba: „költözzünk más országba” és lemondott vállalt politikai testamentumáról: „Te, Olt vize, boszszulj meg bennünket!” (*Amorem meum populus meis*⁴³², a vízfejű II. Ferenc császár szobrán). Milyen könnyű lesz majd egy elfogadható békeszerződést tető alá hozni a külpolitikában jártas és edzett nyugatiakkal! Volt alkalmam megismerni őket annyira, hogy megfejtsem természetüket, képességeiket, lelki és érzelmi gyengéiket. Ugyanígy tudtam értékelni egy idő után Brătianu, Take Ionescu és Marghiloman képességeit is azzal, hogy bizalmas viszonyban dolgoztam velük, s főképpen Brătianuval közös, osztrákrabárát taktikájuk álcázásában addig, amíg levették az álcát, s 1916. augusztus 4-én aláírták megállapodásukat az antanttal. Én 1918. október 18-án léptem a színre. Nem volt könnyű a helyzetük a semlegesség és a megszállás éveiben, de az enyém sem két évig magányos mutatványosként ugyanazon a porondon. Az a tény, hogy sikerült megtalálnom Tisza kibillentésének a lehetőségét – a monarchia népeinek önrendelkezési törekvéseit visszaautató és a románok fogdmegének – hajthatatlan diktátori helyzetéből, megért minden kockázatot. A bizonyítványt arról, hogy a helyzet magaslatán voltam, maga Tisza állította ki, amikor – Berchtold, Funder és Montlong javaslatára – rendelkezett arról, hogy Burg Kornél, a predeáli határrendőrség parancsnoka, barátaim társaságában, útlevel nélkül engedjen át I. Károly király temetésére, hogy ott majd próbáljam meg a Központi Hatalmak felé hajlítani Romániát. Brătianu a többi erdélyi után fogadott engem és Vladot, válaszáat a *Transilvania* lap közölte. Kettőnket ismert, hiszen évek óta csendestársként működtünk együtt, és megbízott diszkréciókban.

4. Párizs, 1920

Másutt elmeséltem már decembertől márciusig tartó Párizsi és londoni tartózkodásom érdekesebb történeteit⁴³³. Lehet, hogy egyiket-másikat megismétlem. Mégis visszatérek azokra, amelyeket fontosnak és az akkori időkre jellemzőnek tartok...

Párizsba visszatérve⁴³⁴, meggyúlt a bajom a sajtóval. A *Le Temps*, az öt nagy lap képviseltében egyezséget kötött Brătianuval. A riporterek minden reggel megjelentek a követségen a napi hírekért és tájékoztatókért. Ezért Brătianu kifizetett 1 millió frankot. Ezt a szolgáltatást (kontár módon) V. Antonescu⁴³⁵ felügyelte. Kormányom beiktatása után a sajtószolgálat bezárt, az újságok egyetlen Romániával kapcsolatos hírt sem közöltek. Sajtótitkáram minden próbálkozása kudarcba fulladt. Magamhoz kértettem az adminisztrátort. Előadta, hogy a francia újságokat üzleti alapon igazgatják. Ilyenformán arra kényszerülnek, hogy folyamatosan gyarapítsák forrásait, a konferencia pedig maga volt a Kánaán. Amit Brătianu elköltött, az ő miniszterelnöki és fődelegátusi időszakára vonatkozott. Röviden: nekem is ki kell fizetnem a milliót ugyanazért a szolgálatért. Mert a körülmények sürgettek – várható volt Apponyi érkezése⁴³⁶ –, fizettem is volna, de csupán egy millió állt rendelkezésemre egy francia bankban. Elődeim politikai aknamunkája tehát így megkezdődött. Az említett egy milliót kívül, minden más, a román kormány számára megnyitott hitelszámláról, V. Antonescu hívta a pénzt már az érkezésem előtti napon. Közeledett Brătianu megállapodásainak elszámolási határideje, és a soron lévő kifizetések időpontja. Nem maradhattak függőben a különböző bizottságokban dolgozó tagok napidíjainak, és a reprezentációs költségek kifizetése. Banki hitelajánlataim voltak, de nem akartam a Brătianutól örökölt állampapírok kiváltására és beruházási hiteleszámlásra használni, mert nem akartam a magam hitelét rontani.

Phillipe Berthelot támogatását kértem, de ajánlása nem segített a francia külügyi hivatal számviteli osztályának a főnöke, Kemererrel való egyezkedésemhez. Egyeztetéseim és alkudozásaim végül sikerrel jártak, a francia sajtó 500 000 frankért hajlandó volt újra Románia ügyét fenntartani.⁴³⁷

A történetet Vaida-Voevod több részlettel, és a „visszautasítás” indoklásával egy beszámolólevélben még az események melegeiben hazaküldte. A szebeni levéltárban akadt rá Liviu Maior, akitől aztán én vettem át.⁴³⁸

Véget nem érő futkosás és házalás után sikerült az újságokat rábírnom 500 000 frank előleggel, hogy álljanak a rendelkezésünkre. Testvérség? Igaz ügyszolgálat? Ostobaság. Teljes őszinteséggel bevallom, hogy üzleti érde-

kek fordították felénk a lapokat: jól álltunk, ki kellett használniuk a helyzetet, és ezért pénzt is kaptak.

Maradt még ötszázezrem, de az egy kis hányadát sem fedezte a lejáratú kamatok kifizetésének, nagyon sürgősen szükségem volt kölcsönre. Nem nagy összegre, mert nem akartam kedvezőtlen helyzetbe hozni a saját kormányom, de elég nagy legyen ahhoz, hogy konszolidáljam a piacon lévő állampapírok árfolyamát.

Amikor elmondtam Ph. Berthelot-nak a helyzetem, rákérdezett: 5-10 millió? Szerény összeg Könnyen elintézhető. Ön menjen le az első emeletre Kamerer úrhoz (elzászi név), a külügyi hivatal könyvelőjéhez. Leszólók telefonon. A helyzet megoldható. Megköszöntem. Kikísért és megismételte a tanácsát, hogy nyerjem meg az angolokat, mert a londoni francia képviselőt támogatni fog Besszarábia kérdésében.

Az első emeleten már az ajtaja előtt várt rám Kamerer, és a lehető legudvariasabban beinvitált az irodájába. Tájékoztattam. Meghallgatott, anélkül hogy közbeszólt volna. Amikor bevezetőmet befejezve hivatkoztam Berthelot-ra, és vártam az eredményt, ami csak kedvező lehetett. Ő viszont barátián, nyugodtan, de nagyon határozottan azt mondta, hogy: „Nyilvánvaló, kis összegről van szó. Sajnálatomra, de nem ajánlhatom Románia hitellezését. Megérti majd a helyzetem. Mi, franciák, a háború alatt folyamatosan teljesítettük Románia minden kérését. Bármiről szó volt, táviratilag kérték, küldtük is nyomban. Hitelre indultak a szerelvények. Rudeanu ezredes úr tanúsíthatja, hogy mennyire pontosak voltak a szállítások. A háborúnak vége van. Brătianu úr hónapokig itt volt, Párizsban. Nehéz helyzetben vagyok, mert a mi parlamentáris rendszerünk arra kötelez, hogy beszámoljak a költségvetési bizottságnak. Elszaladtam Rudeanu ezredeshez, nem kértem a kölcsön törlesztését, hanem a számlák alapján egy igazoló írást, hogy minden anyagot elküldtettem, amit a román hadsereg a háború alatt, a román kormány által megrendelt.

Megígérte, hogy megkapom a dokumentumot, és elszámolhatok a bizottságnak. Nem tartotta be az ígérését. Végül Brătianu úrhoz fordultam. Megígérte, hogy utasítja Rudeanut, hogy végezze el a feladatát. Újra próbálkoztam Brătianu úrnál. Hiába. Hol Londonban volt, hol Brüsszelben. Hárbukkantam, akkor különböző ürügyekkel kimentette magát, bűjőcskázunk. Szép szavakat hallottam Brătianu miniszterelnök úrtól, de elutazásáig „il nous a menti sans honte”⁴³⁹. Így aztán máig nem kaptam meg sem a pénzt, sem az igazoló okmányt.

Én: Ön tudja, hogy a szállítmányokból sok elkallódott Oroszországban, vagy Arhangelszkben, miután kitört a bolsevik forradalom. Rudeanu ezre-

des és Brătianu miniszterelnök úr bizonyára rendelkezett, de megtudják, hogy a szállítmányok út közben elkallódtak...

Ő: Nekem a szállítmányok jegyzékére van szükségem. Később majd megállapítást nyer, hogy mi érkezett meg és mi nem, hogy rendkívüli esetek voltak, amelyek ellentételezéséről valószínű le kell hogy mondjunk. De más, fájdalmas tapasztalatom is volt Brătianu úrral. Van egy Romániába kiszállító társaságunk. Amikor felszámolt, mindkét fél elfogadta Albert Thomas urat döntőnek. Iași-ban történt. Egyértelmű volt, hogy Románia 10 millió frankkal tartozik. Nem kértük és nem kérjük a pénzt, mert tudjuk, hogy milyen bajban van Románia. Egy igazoló okmányra van szükségem, hogy ne álljak fedezet nélkül a bizottság elé stb. Beláthatja, hogy ilyen tapasztalatok után, bármennyire jóindulattal vagyunk is Románia iránt, nem vagyunk abban a helyzetben, hogy akár egyetlen frankot is kölcsönözzünk.

Én: Beszélek Rudeanu ezredessel és mindent elkövetek, hogy bocsássák a rendelkezésére az okmányokat, amelyeket, természetesen, nem kételyek okán, nem is hanyagságból sem Rudeanu ezredes, sem Brătianu úr, bár intézkedtek, nem tudtak időben előállítani.⁴⁴⁰

Olvassuk tovább az emlékiratrészt:

Talán másutt már említettem, hogy a Nemzeti Bank nem tudott annyira pénzt összekaparni, hogy kifizessen három vasúti jegyet a Simplon-gyorsra Párizsig. Ahogy a jó öreg Blank⁴⁴¹ megtudta, hogy milyen helyzetbe kerültem, korlátlan hitel bocsátott a rendelkezésemre. A liberálisok műve volt, hogy Párizsba való érkezésem előtt kiürítették a kasszát.

Vaida-Voevod a történetet egy összeszedettebb, változatban is megírta. Csupán a rend kedvéért olvassuk át ezt a változatot is a feljegyzéseiből:

Őt újság kötelezte el magát a Román álláspont támogatására. Brătianu egy millió frankot fizetett ezért. A szerkesztőségek egy-egy titkára naponta megjelent a követségen, ahol Victor Antonescu követségi titkár közölte velük azt, amit Brătianu taktikázása számára éppen fontosnak gondolt arra a napra. Én, miután – Brătianu és Antonescu elutazása után – egyedül maradtam, személyesen is, de leginkább Noti Constantinide⁴⁴², Coltor, Gh. Crișan vagy I. Pillat útján folytattam ugyanígy. Amikor azonban már miniszterelnökként tértem vissza a konferenciára, teljesen más helyzetet találtam. Az öt lap nem közölt bennünket. Érdeklődésemre kiderült, hogy nekem is fizetnem kell egymillió frankot a *Les Temps* ügyintézőjének, aki majd rendezi a többi néggel. Ezt személyesen közölte velem a *Les Temps* igazgatója. Tájékoztattott arról is, hogy neki nem hatásköre az ügyben bármit is tenni, kizárólag az ügyintéző hatásköre. Az illető bejelentkezett nálam és elmondta, hogy az újságok gazdasági társaságok. „A fenntartásuk tehát üzleti alapú, s nem egyszerű fenntartani őket erős versenyhelyzetben. A

békekonferencia nagy lehetőséget jelent, de sajnos a vége felé tart. Brătianu úrnak talán nem volt eléggé világos ez a helyzet. Hogy változott a kormány, Önnek is ki kell fizetnie az egymillió frankot, amit én majd elosztok az öt újságnak.”

Hosszú beszélgetés volt, ami alatt én felsoroltam minden ésszerű érvet ahhoz, hogy valamelyes haladékat kapjak, rájöttem, hogy szócséplés az egész, be kell vallanom valós pénzügyi helyzetemet, amit ő egyébként, mint Antonescu régi kuncsaftja, igen pontosan ismert. Érkezésem előtt huszonnégy órával Antonescu az utolsó centig kiűritette a kormány számláit. Egyetlen millió azért maradt, mert valamilyen oknál fogva, ahhoz a számlához nem tudott hozzáférni. A Brătianu kormány által kötött megállapodás elszámolása is időszerű lévén, bukaresti elutazásomkor minden Párizsban lévő pénzre számítottam és óvatos voltam az akkreditációs okmányok dolgában is.

Források nélkül maradtam, kénytelen voltam tehát mintegy 10 milliós kölcsön után nézni, hogy a határidős kötelezvényeket kifizethessem, elkerülve egy konszolidált hitelfelvételt a soros adósságok fedezetére, vagy, hogy ne kelljen újabb kincstári kötvények kibocsátásával szaporítani azok amúgy is jelentős tömegét. Ennél nagyobb összeg kölcsönzése növelte volna kormányom eladósodását.

Hogy milyen alantas és kicsinyes eszközökkel dolgozott ellenem a liberális oldal, azt már megéltem, amikor a Nemzeti Bank megtagadott egy 100 ezer frankos hitelt a Simplonra vásárolt vasúti jegyek kifizetésére. Arra hivatkoztak, hogy a banknak nincs francia valutája. Trifu tanácsára az öreg A. Blank, bankigazgatót kerestem meg, aki azonnal felsietett hozzám a pénzzel és korlátlan hitelkeretet bocsátott a rendelkezésemre. A Nemzeti Bank eljárását szóra sem méltatta. Én megelégedtem volna a három jegy árával Trifu, Gh. Crișan és a magam számára, arra számítva, hogy Párizsban van annyi pénzünk, hogy abból a lejáró hiteleinket rendezzük. De, mint korábban jeleztem, azokat Antonescu lehívta és pénz nélkül maradtunk. Hívatam Brediceanut és felhatalmaztam, hogy mutassa meg a főkönyvünket a *Les Temps* ügyintézőjének. Bizonyosodjék meg arról, hogy a napidíjakra is alig jut a pénzünkből, következésképp 500 000-nél többet nem tudok fizetni.

Budapest blokádja oldalnézetből

Tavernier szerkesztőtől tudtam meg, hogy Tardieu⁴⁴³ azt hiszi az erdélyiekről, hogy korábbi kötődéseik okán nem vetették el a Habsburgok visz-

szatérésének a gondolatát. Kétségtelen, hogy ezt a hírt is, főnökei utasítására, V. Antonescu szivárogtatta ki. Hogy egy olyan kaliberű francia politikus, mint Tardieu odafigyelt erre a képtelenségre, bizonyítéka annak, hogy milyen bizonytalan talajra építenek a mi ártatlanjaink, amikor azt gondolják, hogy államok és nemzetek sorsa fölött alaposan dokumentált politikusok döntenek.

Megkerestem Tardieu-t és tisztáztuk a dolgot. Ő azt kérdezte, hogy miért nem cáfoltuk meg ezeket a híreket egy interjúban? Azt válaszoltam, hogy korábban nem tudtam róla, később meg teljes képtelenségnek tartottam. Elmenten utána Robert de Flers-hez. Beszélgetésünk után anyagot kért és a *Le Figaro*-ban írt egy elemzést, aminek nagyobb hatása volt, mint tíz interjúnak. Természetesen egy interjúban is szóba hoztam a dolgot.

Vaida-Voevod feljegyzéseiben másutt is utal erre a találkozóra, részleteiben másképp:

Tardieu, Clemenceau jobb keze, a helyzetekhez alkalmazkodó, sima modorú ember. Brătianu elutazásáig, amikor aztán én lettem a fődelegátus⁴⁴⁴ (C. Diamandi rövid ideig maradt és nem tett semmit) Tardieu meg volt győződve arról, hogy mi, erdélyiek vissza akarjuk hívni a Habsburgokat. Egy alkalommal, amikor a *Les Temps* munkatársával, Tavernier-vel arról beszélgettem, hogy mennyire ostobaság energiát és pénzt költeni a Rajnai Köztársaság fenntartására, amikor a német megosztásnak vannak sokkal egyszerűbb eszközei, rávettem, hogy találkozzak Tardieu-vel. Másnap délelőttre meg is szervezte a találkozót. Javában benne voltam a Rajnai Köztársaság bírálatában, amikor Tardieu szemrehányást tett, hogy a Habsburgok restaurációját akarjuk. Meglepődtem, hogy éppen tőle kapom ezt a szemrehányást, de aztán villámgyorsan rájöttem, hogy honnan fúj a szél. Folytattam a Rajnai Köztársaság megalakításának az értelmetlenségéről megkezdett előadásomat. Németország megosztását csak a tényszerű helyzetek elemzése útján lehet elérni. Ki kell alakítani bajor centrummal a Wittelsbach-ház fejének, Rupprecht hercegnek a fölkenésével egy katolikus Németországot, illetve egy lutheránus Németországot új dinasztiával, a protestáns fejedelemségek megállapodásával.

A Habsburgokkal jól lakott már Ausztria-Magyarország minden nemzete és főképp mi, a románok, akik I. Károly király alatt egyesülni akarunk Romániával. Aki mást terjeszt, nem ismeri a valós állapotokat, s kiváltképp nem az erdélyi, bukovinai és bánáti helyzetet, vagy alaptalan híresztelésekkel szándékosan rágalmoz bennünket. Tardieu megkérdezte, hogy miért nem cáfolom ezeket a híreszteléseket egy újságnak adott interjúban. Biztosítottam, hogy először hallom most, tőle ezt a rágalmat, és igyekezni fogok az első lehetséges alkalommal nyilvánosan azt megcáfolni. Robert de Flers-

rel tanácskoztam és rendelkezésre bocsátottam minden szükséges tájékoztatást ahhoz, hogy a kiváló író egy igen dokumentált vezércikket ír hasson a *Le Figaro* c. lapban. Flers vezércikke ugyanabban a lapban jelent meg, ahol az én interjúm. (Tardieu nem kaphatta máshonnan a valótlán híreket, mint Take Ionescutól, vagy Brătianutól, mert a miniszterelnök távozása után, az ő hű embere és az én kedves barátomnak, Antonescunak, Románia párizsi megbízottjának semmi más dolga nem akadt, mint káprázatos keleti fantáziával kitalálni mindenféle álnokságot, amivel nehezíteni tudta a dolgaim végzését.)

*Megérkezésem másnapján*⁴⁴⁵, telefonon keresett Ph. Berthelot titkára. Tájékoztattott arról, hogy a főnöke érdeklődik annak okairól, hogy a román hadsereg miért nem engedte át a frontvonalon a Romániában vásárolt és Budapest lakosságának az ellátását szolgáló burgonyát szállító szerelvényeket? Kér, hogy intézkedjem. Ragaszkodtam ahhoz, hogy Berthelot fogadjon, hogy üzenetére magyarázattal szolgáljak.

Találkozómon előadtam a helyzetet:

„Bécsben, a IV. kerületben. a Wahlenberggasse, vagy a Schwindtgasse X. szám alatt lakik Györfy kisasszony, a magyar kormány ügynöke. Ő kötötte meg a XIII. kerületben az Auersperg-Platzon, saját palotájában lakó Auersperg gróffal azt a szerződést, amely értelmében Manlicher fegyverek és a hozzá való lőszer, illetve ennyi meg ennyi löveg szállítása ellenében Magyarország a Romániában, Budapest számára vásárolt burgonyaszállítmányokkal fizet. A fegyverszállító szerelvények, vagonszám stb., ezeken meg ezeken az ausztriai állomásokon vannak, a magyar határ közelében. A kezemben lévő tájékoztatóból felolvastam Berthelot-nak a számokat és a helységeket. Majd így folytattam: „A nagy szövetségeseknek Bécsben és Budapesten katonai szakértői bizottsága van (a hírhedt Vix őrnagy Budapesten). Ők ott természetesen hibátlanul végzik a dolguk. Tengernyi teendőjük közben elkerülheti a figyelmüket néhány apróság, ami nekünk, kis országunknak fontos lehet. Jelen esetben mi szívesen átengedjük a kiéhezett Budapestnek szánt burgonyaszállítmányokat, de hát azt nem engedhetjük meg, hogy fegyvervásárlásra váltsák, és azokat a Magyarországot Kun Béla martalócaitól megszabadító katonáink ellen használják fel. Excelenciádnak természetesen meg vannak az eszközei ahhoz, hogy az általam tisztelettel ismertetett adatokat ellenőriztesse. A francia kormánynak vannak titkos ügynökei, akik anélkül, hogy a szövetségi bizottság gyanúját felkeltenék, hitelesíthetik, vagy cáfolják meg ezeket az adatokat. Ha a mi adataink nem igazak, akkor kérem közölni velem és azonnal rendelkezem, hogy a burgonyaszerelvények az éhező Budapest felé elinduljanak.”

Ph. Berthelot a tőle megszokott közömbösséggel hallgatott meg, anélkül, hogy válaszolt volna. Átadtam az adatokat tartalmazó dokumentum másolatát. Hivatalos udvariassággal elváltunk. A „burgonyáról” nem esett több szó közöttünk, viszont Berthelot ezt követő találkozásaink alkalmával egyre szívélyesebb lett.

Az említett igen fontos adatokat bécsi képviselőinktől, Isopescu-Grecultól kaptam. Neki, mint a *Reichrat* egykori tagjának és egyetemi tanárnak, igen sok kapcsolata volt Bécs politikai és társadalmi köreiben. A bécsi pártok közötti vitákban kitűnően eligazodó Isopescu-Grecul számára, aki kiváló jogász, tapasztalt és leleményes ember hírében állt, románként, a bécsi képviselet nem egyszerű postahivatali munka volt, jegyzékek ide-oda küldözgetése, hanem magasztos, hazafias kötelezettség. Minden osztrák politikai szövevények tudója, és ezek külügyi összefüggéseinek ismerője, világosan látta, hogy miként lehet Románia érdekeit előbbre vinni. Hogyan? Kiválóan tudta kezelni a konjunktúra folytán döntő beosztásokat elfoglaló embereket, akik akkor tájékozatlanabbak és bárgyúbbak voltak, mint elődeik. Bécsnek akkoriban volt egy józan és világos fejű politikusa: Dr. Karl Renner⁴⁴⁶ (alias, Rudolf Springer), akivel Isopescu-Grecul tovább ápolta korábbi barátságát mindkettőjük és Románia javára. Ennek ellenére, amikor a liberálisok döntő helyzetbe kerültek, ezt a hasznos embert kicseréltek egy pártfogottal.

Budapestre kinevezték – mint aki a legalkalmasabb a magyar intézményrendszer demokratizálódásának a megakadályozására – G. Diamandit, a fásult maradék liberális diplomatacsoporthoz egyik leggátlástalanabb tagját. Budapesten az történt, amit el kellett volna kerülni és semmi olyan, ami Magyarország és Románia érdekeit szolgálta volna: nem lett olyan magyar kormány, amely bevezette volna az általános, közvetlen és titkos választójogot, progresszív adózást és agrárreformot.

Párizsban elterjed az az álhír, hogy az erdélyiek a Habsburgoknak drukolnak, s emiatt minden hitelünket felfüggesztették. Bukarestben megakadályozzák, hogy a Nemzeti Bank pénzt utaljon ki a miniszterelnök vonatyjegyének a megvásárlására. Később ellopták és eltüntették a Párizsból Londonba küldött távirataimat⁴⁴⁷, majd aláhamisították egy Bukarestből küldött rádióüzenetre a nevem, amikor én Londonban voltam. A nevemben Varsóba küldték Morart és Băluțát, és ugyanoda egy tisztí bizottságot is, hogy le-fel- ágáljanak, miközben az én Ciotorít Koppenhágában küldöttem és ő ott az angolok segítségével tárgyalt az orosz külügyi biztossal.

*

Január 30-án, a vendéglátójánál, Lloyd George brit miniszterelnöknél tett látogatása után döntötte el, hogy tárgyalásokat kezdeményez az oro-

szokkal. Több jele volt annak, hogy az oroszok is nyitnának Európa felé. Jó ürügy volt a kapcsolatok felvételére az oroszországi foglyok ügye, így aztán ez is lett a hivatalos magyarázata a találkozás megszervezésének. Nem küldhetett diplomatát tárgyalni, hogy legyen visszavonulási lehetősége, ezért esett D. N. Ciotorira a választása. Másnap Ciotori eligazításán olyan tárgyalási témákat javasolt, amelyek egy esetleges béketárgyalás alapja is lehetett később: 1) Besszarábia elcsatolásának elfogadása; 2. az Oroszországba menekített román kincs visszaszolgáltatása; 3) az oroszországi foglyok hazaszállítása kölcsönösségi alapon; 4) az egymás belügyeibe való be nem avatkozás és 5) tartózkodás mindennemű agitálástól, hangulatkeltéstől. Egy esetleges, az év tavaszára tervezett, és német kiképző tisztek által előkészített bolsevik támadás esetére (erről beszélt is a 31-én a The Times-ban, a Daily Telegraph-ban megjelent interjújában.) brit tárgyaló partnerei (Lloyd George és Winston Churchill hadügyminiszter) megígérték a szövetségesek támogatását. Ciotori február 8-án érkezett Koppenhágába, és másnap már hosszú eszmecseréje volt Litvinovval, aki a válaszára időt kért, hogy Moszkvával konzultáljon. 11-én Ciotori már azt táviratozta, hogy az orosz fél "a mi feltételeinket elfogadta további tárgyalások alapjaként" és felhatalmazást kért, hogy hivatalos tárgyalásokat kezdjen. Február 20-án Ciotori azt a választ kapta, hogy vegye rá az oroszokat békeajánlat tételére, mert Románia nincs hadiállapotban Oroszországgal. Persze egyúttal kérdezzen rá arra is, hogy mit dolga van a Dnyeszter bal partján állomásoztott kilenc hadosztálynak ott? Litvinov Moszkva által is jóváhagyott válasza az volt, hogy „a Dnyeszter menti csapatok nem támadnak, ha őket meg nem támadják”. 26-án Litvinov tájékoztatta Ciotorit, hogy „a szovjet már közzé tette a Romániának tett békeajánlatok feltételeit”. Már 24-én egyébként, de Vaida-Voevod csak március 3-án kapta kézhez az erről szóló rádiótávíratot.⁴⁴⁸

*

Nagy húhó volt a Bánát és Take Ionescu „árulása”, Marghiloman tetemrehívása, vagyis „az ország kiszolgáltatása” a németeknek, és Averescu „összejátszása” Mackensennel. Előbbiek ellentámadása sem marad el a „felelősség” kérdésében, amit erdélyiként Goga, bánátiként Bocu és az Erdélyt „felszabadító” nemzeti ügy mártírja, Lucaciú atya támogatott. Ebben a Románia jó hírét rontó, a „föld szokásaihoz” hú és „legkiválóbb férfijai” által kavart, zűrzavaros politikai légkörben kellett nekem tárgyalnom a „nagy szövetségesekkel”.

A leköszönő Clemenceau kézfogása

Előbb Clemenceaunál jelentkeztem⁴⁴⁹. A kihallgatáson végig ott volt Phillipe. Berthelot külügyér. A legjobb indulattal fogadott „az öreg”. Elégedett volt azzal, hogy az általam kért módosításokkal Coandă tábornok távirati utasításomra aláírta a kisebbségekről szóló megállapodást.

Egy kis kitérő még azelőtt, hogy komolyra forduljon a találkozón a szó, egy sok évvel később készült portré az orvos Vaida-Voevod szemével:

Clemenceau délelőtt 11-kor fogadott engem és Antonescut, az irodájában. Élénk jött – a fején ott volt az elmaradhatatlan sapka –, és cérna kesztyűs kezével kezét fogott, majd helyet kínált. (Azt mondják, hogy bőrbetegsége miatt viselt állandóan kesztyűt. Lehet azonban, hogy orvos lévén, a bőrbetegsége csak ürügy volt, hogy elkerüljön a napi számtalan kézfogással egy lehetséges fertőzést.) Ez a szigorú hírében álló ember a franciákra jellemző szívélyességgel fogadott. Az átlagnál valamelyest alacsonyabb, rugalmas mozgású, élénk úr. Az arcán enyhe mongoloid vonás, de lehet, hogy csak a vasos bajusz kelti ezt a hatást. A megtévesztésig hasonlított a memorandumos Mihai Velciura: alakja, arca, bajusza, a tekintete, a mozgása, a gesztusai, tagolt beszéde, mintha ikrek lettek volna. Amikor egy alkalommal elmeséltem Marius Sturza doktor barátomnak azt, hogy milyen benyomást keltett bennem Clemenceau-val való találkozásom, érdekes történetet mesélt el: Veliciu, mint ahogyan a Sturza família is az Arad megyei Seprős⁴⁵⁰ község „tatárok” nevű falurészéből származnak. A legenda szerint valamikor tatárokat telepítettek oda. Rögtön továbbgondoltam a történetet: „Előfordulhat ilyenformán, hogy a catalaunumi csata⁴⁵¹ után egy foglyul ejtett tatár ott hagyhatta emléknymait Franciaországban.” A mendelizmus⁴⁵² hatása az emberi utódnemzésben ugyan még gyerekcipőben jár, annyit azért tapasztalati úton mégis tudunk, hogy az egymást követő nemzedékekben a családi típusok váltakoznak az anyai ágon hozott vérfrissítés következtében. A nemzedékek egymás utáni sorában egyszer csak állandósul valamely ősre jellemző családi vonás. Ilyen a Habsburgok lefityedt alsó ajka, a sémi orr, az én ukrán felmenőimtől örökölt dülldet szem stb. stb. A gének és kromoszómák, amelyek egy ideig vegetáltak egyszer csak ráébrednek, hogy dolguk volna és nagy lendülettel munkába állnak. Az emberiség létszámát bekalkulálva, nem tűnik nekem képtelennek az a feltevés, hogy Veliciu és Clemenceau egy azon mongol, vagy mongol vonású őstől származik. Közös volt lankadatlan energiájuk, politikai adottságaik és bámulatra méltó előadói készségük.

Most térjünk vissza a „tigris” barlangjába:

Szóba hoztam Besszarábia csatlakozásának az ügyét. Clemenceau eltérve a tárgytól szemrehányásokat tett Brătianu magatartása miatt, és közölte velem, hogy a következő naptól már nem fogja elnökölni a Főtanácsot. Éltem az alkalommal és megköszöntem neki mindazt, amit Románia érdekében tett, hogy megvalósíthassa nemzeti egységét (talán már másutt írtam erről). Elmeséltem, hogy a bosszúra éhes erdélyi falvakban (Suia, Vasilică Luduşan missziója után), megnyugodtak az emberek az ő nevének említésére. Mindenki ismerte, hódolattal és hálával tisztelte. Nem tudnám jobban érzékeltetni a román parasztok érzelmeit iránta, mint hogy elmeséltem a történetet. Tekintettel arra, hogy holnap elmegy, senki sem vádolhat meg hízelgéssel, fogadja hát el ezt a történetet mint a Kárpátok-béli román parasztok hódolatát a nagy Clemenceau-nak.

Az öreg végighallgatott, anélkül hogy közbeszólt volna, majd felállt az asztala mellől, megszorítva a kezem ezeket mondta: „Nagyon meghatott (je suis très touché) az, amit elmondott. Legyen biztos abban, hogy Millerand⁴⁵³ úr, az utódom, a Romániát illető kérdésekkel kapcsolatos információk teljes birtokában van. Az Önök ügyét különleges figyelmébe fogom ajánlani.”

Másnap délután, telefonon értesítettek, hogy jelenjek meg a Főtanács előtt⁴⁵⁴. Egyetlen órára volt a kijelölt időpontig. Nem igazán értettem, hogy miért ez a nagy sietség. Előkészítettem azokat az iratokat, amelyekre, feltételezésem szerint, szükségem lehet.

A Quai d'Orsay-en⁴⁵⁵ ott voltak már a „nagyok”. Meglepetésemre Clemenceau elnökölt. Egy pódiumra emelt, külön asztalnál ült. Hellyel kínáltak kb. két méterre az ő asztalától. Tőlem balra ült Tittoni, Lloyd George, Hoover⁴⁵⁶, Balfour, a terem végében Foch és számtalan titkár, kirendelt jelentéstevő. Clemenceau háta mögött és tőle balra, ott állt Ph. Berthelot.

Mindenkit üdvözölve leültem. [...] Clemenceau megkérte Ph. Berthelot-t, hogy olvassa fel Wilson elnök táviratát. Az amerikai elnök „értésemre adja”, hogy tájékoztatást vár arról, hogy Románia miért nem vonta ki csapatait magyar területről a konferencia által kijelölt vonal mögé. Azt válaszoltam, hogy a romániai időjárási viszonyok, s különösképpen a nagy hó akadályozták a csapatok visszavonását. Figyelembe kellett vennünk a magyarországi lakosság nyugalma és Budapest különleges helyzetét. Csapatunk gyors előremenése, nagy mennyiségű hadianyag, élelemtartalék, hadianyag, lőszer előreszállítását jelentette, ami most magyar területen lévő raktárakban van szétszórva. Az időjárás megakadályozta ezeknek a készleteknek a visszaszállítását... (Foch tábornagtól tudtam, ha egy katonának csak 3-5 kg akármilyen szállított volna napi egy kilométert a konferencia által kijelölt vonalig, hadseregünk már régen a Királyhágó táján lehetne. Érez-

tem, hogy előadásom alatt figyel, de biztos voltam benne, hogy nem hoz kellemetlen helyzetbe, mert élvezzük a támogatását. Vele együttműködve, javaslatára és a jóváhagyásával, kértem egy feliratban – amelyben a Kun Béla elleni akcióért szálltam síkra – a Clemenceau által elnökölt konferencia összehívását.)

Lloyd George szólt közbe:

Milyen biztosítékaink lehetnek arra, hogy a miniszterelnök utasítását teljesítik? Mi úgy tapasztaltuk, hogy az utasításokat tulajdonképpen azért bocsátják ki, hogy azokat ne teljesítsék, mint ahogyan Brătianu úr tette.

Lenyeltem a pofont, amit a jellegzetesen bukaresti taktikázás miatt kaptam. Valóban, amikor Pherekyde megkapta Brătianu sürgős táviratát, akkor tudta, hogy azt nem kell végrehajtani. Természetesen a „nagyok” is ismerték ezt a nagyon átlátszó balkáni taktikázást. Mit tehettem? Megpróbáltam mellébeszélve elterelni a kérdésre várt válaszom:

„Én a Brătianut követő sorban a harmadik miniszterelnök vagyok a konferencián. A Szentírás szerint a Jóisten is megbocsátja harmadíziglen a szülők bűneit.”

Lloyd George mosolyogva kijavított⁴⁵⁷:

„Na nem, én otthonos vagyok a Szentírásban és úgy emlékszem, hogy hetedíziglen...”

A jelenlévők derültek a helyzeten én vállvonogatással beletörődtem. Kitérőm, amit az angol miniszterelnök szemrehányása okán kialakult helyzet komolysága tudatában ötltem ki, illetve mosollyal kísért pontosítása teljesen megváltoztatta az összejövetel hangulatát. Ezt kihasználva, folytattam:

„Rendelkezem, hogy a hadsereg vonuljon vissza a lehető legsürgősebben az Önök által kijelölt vonal mögé: ha előfordulna mégis a lehetetlen, bármi okból, hogy utasításomat ne teljesítsék, vagy lehetetlen azt teljesíteniük, sürgönyben terjesztem fel Őfelségéa a királynak lemondásom.”

Clemenceau elfogadta a válaszom, és javasolta, hogy térjünk át Besszarábia ügyére. Ezt megelőzően viszont utasította Berthelot-t, hogy olvassa fel a Főtanácsnak azt a táviratát, amit Bukarestbe küldenének. Végighallgatva a dorgálást, szót kértem:

„Természetesnek tartom azt, hogy miután Wilson elnök is érdeklődött a Romániával kapcsolatos kérdések helyzetéről, úgy döntöttek, hogy ezt a táviratot Bukarestbe küldik. Mégis, tisztelettel felhívom a Főtanács figyelmét, hogy ha változatlan szöveggel a távirat a sajtó tudomására jutna, a német és a magyar újságok azonnal úgy értelmeznék, hogy lám, Románia mégsem szövetséges, hanem egy volt ellenséges ország. Országunk ellenséges megszállás alatt szenvedett, és kegyetlenül kifosztották (állításomat

ténylegesen adatokkal igazoltam). Fájdalmas lenne a románok számára, ha az ellenséges sajtó alkalmat kapna arra, hogy országuk és a Főtanács viszonyát értelmeznék. Ez okból bátorkodom kérni, hogy a távirat néhány passzusának az élet enyhítsék.”

Clemenceau kérdően a „nagyok” felé fordult. Balfour elvette Ph. Berthelot kezéből a papírt és átfutotta a szöveget, majd bejelentette, hogy a szükséges változtatásokat elvégzik. Utólag megtudtam Madge révén, hogy a táviratot tulajdonképpen Balfour fogalmazta.

E jelenet után Lloyd George kiterítette az asztalra Besszarábia térképét, én ugyanezt tettem. Fölálltam, és Lloyd George-ot megelőzve, figyelmeztettem őt, hogy az ő földrajzi térképe a terület etnikai összetételének nem a pontos adatait tartalmazza. A színes foltok tömörek, s így hibásan jelzik az etnikai megoszlást, ugyanis a települések csak részben tiszta román, bolgár, orosz stb. lakosságúak. Vegyes lakosságúak is, a térkép színskálájából tehát nem derülhet ki a többségi román lakosságú falvak valós aránya. Rövid vita kezdődött, amely alatt Clemenceau közvetve a pártomra kelt. Lloyd George sem volt túlságosan kitartó, de megismételte, hogy annak ellenére, hogy nem teljesítettük a konferencia döntését, és még a csapatainkat sem vontuk vissza mégis kérjük Besszarábia elismerését... Clemenceau egyértelműen segítő szándékkal közbeszólt:

„Újratárgyaljuk a Besszarábia-kérdést, miután Önök visszavonták a csapataikat Magyarországról.”

Az elnökhöz és Lloyd George-hoz szólva, megkockáztattam egy javaslatot:

„Köszönöm. Értsem tehát azt, hogy elismernék Besszarábia elcsatolását, amit az önrendelkezés jogán a besszarábiaiak saját maguk eldöntöttek már, miután visszavontuk a hadsereget...”

Lloyd George élénken, de jóindulattal közbeszólt:

„Nem! Csak akkor kezdünk majd el komolyan tárgyalni róla.”

Sajnálkozva tekintettem Clemenceau-ra és szólni szerettem volna. Az öreg viszont sietve összefoglalta a helyzetet:

„A kérdést megvitatjuk, ha Önök visszavonják a csapataikat...” és rám tekintve, bal kezével – értelmezésem szerint – azt jelezte, hogy ne folytassam. Keze az asztal alatt lévén, nem volt onnan látható, ahol a többiek ültek. Megértettem az atyai jelzést, ő bezárta a vitát és elbocsátott.

*

Február 23-án, egy nappal Vaida visszatérése után Londonba, az alsóházban ismét téma: Lord Newton interpellál: „Megszállás alatt tartanak a román csapatok még olyan területeket, amelyekhez nincs jogcímük?” A brit kormány nevében Lord Crawford válaszolt. „A csapatok evakuálása

folyamatban van szállítási nehézségek okán.” A brit kormány teljes mértékben megbízik abban, hogy a román kormány lojálisan és a lehető leggyorsabban teljesíti azt, amit vállalt.” The Times, február 21. Vaida egy február 23-ra keltezett és Lloyd George-nak címzett tájékoztató levélben a Román Főhadiszállás február 17-i jelentésére hivatkozva, hogy a csapatok hátravonását akadályozza a hideg, a szénhiány és a gördülőanyag elégtelensége. Ezért a csapatok több szakaszban vonulnak vissza, hogy az utánzállítások ne maradozzanak le. „Azt kívánjuk, hogy a lehető leggyorsabban teljesítsük a Főtanács határozatát, de lévén, hogy ugyancsak az én felelősségem országom erkölcsi és anyagi érdekeinek a figyelembe vétele is, keresem azt a megoldást, amely egyértelművé teszi kormányom és a főhadiszállás szándékait, de úgy, hogy azok semmiképp ne veszélyeztessék Románia legfőbb érdekeit.” A miniszterelnök arra kéri a Főtanácsot, hogy: „1) bízza meg Franchet d’Esperey tábornokot, a keleti hadsereg parancsnokát és Bridges tábornokot, hogy szemléljék meg a román csapatok visszavonulási szakaszait. 2) A nevezett tábornokok, a főhadiszállással közösen elemezzék, hogy az evakuálást hogyan bonyolítsuk le és mely határidőre.” A javaslatot február 26-án a Főtanács előtt szóban megismételte. Egyetlen következménye volt: Ironside⁴⁵⁸-ot küldte ki a Főtanács.

*

Főálltam, üdvözöltem a „nagyokat” és elindultam az ajtó felé. Clemenceau megtisztelt azzal, hogy elkísért, majd melegen elbúcsúzott, miután hálásan megköszöntem jóindulatát. Utolsó elnöklése volt, számomra pedig az utolsó találkozás vele. Emlékét hálás tisztelettel őrzöm. Minden alkalommal élvezhettem jóindulatú politikai és személyes támogatását.

Nitti közben olasz kormányfő lett, és Párizsban tartózkodott. Bemutakozó látogatásomon igen hamar szót értettünk. Nitti egyetemes kultúrájú és temperamentumos ember lévén (lásd később közölt írásait), naprakész volt a „nagyok” műhelyében szövögetett politikai helyzettel. Sok mindenről tájékoztattott, a magam módján én is figyelmeztettem néhány ügyre. A tőle kapott információk közül fontos volt, hogy Anglia szövetségesei háta mögött, hajlik a szovjetekkel való megállapodásra. Természetesen nem kérdeztem meg, hogyan és ki révén jutott e „titok” birtokába, de kétségeimet fejezve ki, néhány eligazító magyarázattal szolgált. Néhány futó megjegyzés alapján meggyőződtem arról is, hogy Olaszország továbbra is hitegeti a magyarokat. Siettem kihasználni friss értesüléseimet. Londonban, Lloyd George-dzal szemben is bevettem őket.

Másnapra L. Barthou meghívott ebédre. Külön teremben terítettek. Barthou kiváló képességű ember volt, a francia parlament külügyi bizottságának az elnöke stb. stb. Sok mindenről beszélgettünk. Ezek közül a legfon-

tosabb számomra Besszarábia ügye volt. Ezzel kapcsolatban, csak úgy, mellesleg megjegyeztem, hogy nem lesz egyszerű erről az angolokkal egyeztetnem, mert ők a Szovjetunióval is tárgyalnak és nem hivatalos közvetítőként a helyzet megoldásán gondolkodnak. Barthou meglepődött:

„Hihetetlen! Honnan értesült erről?

Sajnálom, de nem fedhetem fel a forrásom. Ön viszont abban a helyzetben van, hogy ellenőrizheti értesüléseim hitelességét.

Igaza van. Ha értesülései beigazolódnak, akkor meg kell állítanunk Lloyd George-ot. Az angolok igen szabatosan értelmezik a szövetséget és olykor saját fejük szerint cselekednek.” A külügyminisztériumban ezt Maurice Paléologue⁴⁵⁹-nak is ugyanúgy előadtam.

Az ebéd leírásának egy bővebb változata, több szereplővel:

Louis Barthou. Fürge, élénk, 60 év körüli, élettelle tele fiatalember, semmi mesterkéltség és majdhogynem hanyag öltözkék, mint ahogyan az egyébként minden franciára (lásd: Clemenceau, Briand és a többiek) jellemző. A konferencia ideje alatt⁴⁶⁰ a jóvátételi bizottság, a francia szenátus külügyi bizottságának elnöke, a francia szövetkezetek főtitkára stb. Találkozásaink mindig eredményesek és kellemesek voltak. A legfontosabb talán az volt, amikor miniszterelnökként visszatérve Párizsba, és még a londoni elutazás előtt, meghívtam Prunier-hez⁴⁶¹ egy munkaebédre, ahol elmondtam neki, hogy az angolok kapcsolatba léptek a Szovjetunióval, elhallgatva persze, hogy a hír forrása Nitti.

„*Sans nous? De nouveau? Mais c'est trop!*”⁴⁶² – méltatlankodott, és panaszkodni kezdett, a szövetségesek hasonlóan egyoldalú eljárásaira. Alapos a gyanúm, hogy Ph. Berthelot teljes fordulatát Besszarábia ügyében tulajdonképpen ennek a beszélgetésnek köszönhetem.

Amikor utoljára Ph. Berthelot-nál jártam, londoni elutazásom előtt, elbocsátásomkor kikísért a lépcsőig és biztosított a felől, hogy ha sikerül meggyőzni az angolokat Besszarábia kérdésében, akkor francia részről minden támogatást megkapunk.

Amikor Barthou 1934-ben a kolozsvári vasútállomáson átutazott Bukarest felé a kormánnyal nem szimpatizáló tömeget visszatartották a peronon, messze a miniszteri vagontól. Magam is ott álltam Hossu⁴⁶³ és Ivan⁴⁶⁴ püspökök között, a peronon rekedt tömegben. A vonat már indulófélben volt, de Barthou megállította, leszállt és hozzám jött, néhány udvarias köszöntő szó után kezét fogtunk, majd ő folytatta az útját. Az utolsó pillanatban fedezett fel a tömegben. Így aztán a francia megíiusította liberális, balkáni diplomáciáknak azt a szándékát, hogy teljesen elszigetelje a külvilágtól az ellenzékét. Néhány nappal később Barthou áldozatául esett Marseille-ben annak a merényletnek, amelynek alanya Sándor jugoszláv király

volt. Mélyen megrendített Románia e jó barátjának és érdekei elkötelezett támogatójának a kegyetlen halála. Utolsó fényképe, amit a kolozsvári vasútállomáson Bortuş készített igen jól sikerült, át is adtam az Astrának a többi tárggyal együtt⁴⁶⁵.

Párizsi háza hatalmas könyvtár volt. Örökösei nyilvános árverésen adták el a házban lévő műtárgyakkal együtt.

Megjegyzés: Egy banketten a Francia Akadémia három tagja köszöntött mondott Romániára, közöttük volt Barthou és Lacour-Gayet⁴⁶⁶. Utóbbi asztalszomszédom volt. Rákérdeztem: „Az én barbár fülem úgy hallja, hogy Önök hárman, más-másképpen beszélnek a klasszikus francia nyelvet. Mi ennek a magyarázata?” Természetesen. – válaszolta. Az Akadémia tagjai Franciaország különböző tájegységeiről származnak. Mindenikünk megőriz valamit szülőföldje tájnyelvéből.” Válaszából arra következtettem, hogy mi, idegenek, nem kell azért kétségbe esnünk, hogy nem sikerül elsajátítanunk hibátlanul a párizsi kiejtést?

A bankett végén a társaság hosszabb ideig együtt maradt. Így volt alkalmam megismerni a kitűnő tudóst, Gustave Le Bon⁴⁶⁷-t. Régóta csodálójá voltam nagy műveltségű, átfogó tudással megírt, világosan érvelő műveinek. Alacsony termetű, sűrű sötét haj és franciásan élénk megjelenés. Boldog volt, hogy írásait a távoli Erdélyben is olvassák. Hát, igen, a francia udvariasság talál egy szerénységgel felerősített, alkalmi választ minden helyzetre.

Tisztelgő látogatáson Phillipe Berthelot-nál

Londonba indulásom előtt kihallgatáson voltam Ph. Berthelot-nál és nála is szóba hoztam Besszarábia ügyét. Elmenőben kikísért a lépcsőig és búcsúzóul megnyugtatót. „Megkapnak tőlünk minden támogatást. Londoni képviselőnk mindenben a rendelkezésére áll. *Tâchez à convaincre les Anglais*⁴⁶⁸ ...

A bánati svábok küldöttsége érkezett Párizsba, hogy nemzettársaik nevében kérjék a Bánát teljes területének csatolását Romániához. Megbízta Noti Constantinidét, hogy szerkessze meg a feliratukat, aki ezt a megbízást legjobb tudása szerint teljesítette. Három *csabai* szlovák is érkezett, akik a szlovákok nevében kérték településeik Romániához való csatolását. Az ő feliratukat Gh. Crişan írta meg. Ő is jeleskedett.

V. Antonescu visszautasította együttműködési kérésemet azzal az indokkal, hogy ő már nem tagja a román küldöttségnek, csupán Románia képviselője Párizsban. Teljes idejét lefoglalta az én tevékenységem ellen

kiötölt, az ország érdekeit figyelmen kívül hagyó, a liberális szektarizmusra jellemző, kicsinyes cselszövések végrehajtása.

Változatok ugyanazokra a témákra:

Párizsban legelőbb Madge-et kerestem meg. Szülésznek küldték őt Bukarestbe, amikor az Edinburgh házából származó Mária hercegnő Mărioara hercegnőt szülte. Victoria királynő ragaszkodott ahhoz, hogy angol szakember segítse a román ükunokája születésénél. Később, amikor a Resică⁴⁶⁹ igazgatótanácsának tagjaként Știrbei és Brătianu bizalmasa lett, a „román közvélemény” belenyugodott a Romániában évente, több alkalommal is megforduló Madge jelenlétébe. Párizsban kerültünk egymáshoz közelebb, majd első miniszterelnöki utam idején, Londonban. Meghívtam ebédre és ő hajlandó volt mindenről beszámolni, ami a Főtanács színpalái mögött történik. Londonban ugyanígy, naponta tájékoztatott mindenről, ami érdekelhet, s így egy órával a hivatalos ülések befejezése után, képen voltam a történekről. Rendkívül fontos volt számomra, hogy megtudjam, mit tárgyalt és mit határozott a négy nagy miután kihallgatásom után Ők voltak a döntnökök, akkor is, ha a képviselője egyiknek, másinak közben változott. A valóságban az ülések népgyűlések látszatát keltették, annyi volt a szakértő, titkár, főtiszt, megbízott szakértő stb. a teremben. Az embernek – kiváltképp, ha diplomata volt – az volt az érzése, hogy vádlottként áll a törvényszék előtt. Én könnyen kigyógyultam ebből a rögeszméből, miután megszoktam a teremben lévő állandó arcokat, képviselői tapasztalatom révén nem zavart előadásom alatt a népes hallgatóság.

Fontos volt, mielőtt Londonba utaztam, kihallgatásom Ph. Berthelot-nál és Clemenceau-nál és találkozásaim Barthou-val és Nittivel. Megéreztem, hogy Nitti magyar szimpatizáns, megbíztam Coltort, hogy elutazásom után, tájékoztassa barátját, hogy Bukarestben egyre nő az olaszok iránti elégedetlenség magyarbarátságuk okán. És, hogy eddig sikerült az indulatokat féken tartanom, de nem sokáig exponálom magam, ha magatartásuk nem válik egyértelművé. Hogy az értesülés hatását felerősítsük, azt javasoltam, úgy adja elő, hogy bizalmasam lévén, a román–olasz barátság jegyében tulajdonképpen titokszegést követ el. Coltore mesterien teljesített. Nitti egy Genovából Rómába igyekvő hadihajóról táviratban biztosított az olaszok feltétlen barátságáról stb.

Clemenceau-t azzal hatottam meg, hogy hálám jeléül, elmeséltem a suiai lázadók lecsendesítésének és Clemenceau nevének az említésével Vasileică Ludoșanu kibékítésének a történetét. Mielőtt átadta volna a Főtanács elnöki helyét Millerand-nak, tájékoztatott arról, hogy jóindulatú figyelmébe ajánlotta neki a román ügyeket és Besszarába kérdését. Egyszer mégis visszaült az elnöki székbe egyértelműen azért, hogy segítségemre

legyen. Barthou keményen dolgozott, hogy Lloyd George segítségével azért, hogy előkészítse viszonyunk rendezését Oroszországgal. Berthelot utolsó szavai elmenőben, már a lépcsőn, Besszarábia elismeréséről szóltak: *táchez à gagner les anglais, nous avons donné des instructions, que notre ambassadeur vous aide*⁴⁷⁰ ...

Párizsból való elutazásom előtt, Mișu, V. Antonescu és Pelivan társaságában találkoztam a Rue de Boetie-ban Ion Antonescuval. Addig nem ismertem, de Vladdal való nézeteltérése miatt, elég sok bosszúságot okozott nekem ez a nagyravágyó, szertelen ember. Hűvös kézfogás után, a rövid idő alatt, amíg együtt voltunk, Antonescu minden húron eljátszotta mély megvetését a sajnálatra méltó civil miniszterek iránt...

Meglepett Tani Goga (Comșa lány, Goga első felesége és az első lépcsője a poétából aranykoszorús politikussá átlényegülés útján) jelenléte számomra fenntartott kupéban. Elmondása szerint Párizsba azzal a szándékkal jött, hogy fehérneműt vásároljon egy lencház számára. Nem kapott, így hát ugyanazon ürüggyel átutazik Londonba. A Doverben kikötött hajóról mindannyian beszálltunk a számomra fenntartott vasúti kupéba.

A történetnek van egy bővebb és hangulatosabb változata is, ami részletei miatt nem érdektelen:

Szinte kellemetlené vált Hortensia (Tani) Goga⁴⁷¹ megjelenése Párizsban. Mint mondta, azért utazott Párizsba, hogy fehérneműt és vásznat vásároljon egy lencháznak, vagy iskolának. Naponta ott forgolódott abban az irodában, ahol a titkárok dolgoztak. Természetszerűen minden érdekelte. Mindenkit utasítottam, hogy a legudvariasabban, de tartózkodóan viselkedjenek vele.

Amikor beszálltam a Londonba tartó vonaton számomra és a kíséremnek lefoglalt kupéba, ott látom a vonaton Tanit is. Nem talált Párizsban megfelelő vásznat és fehérneműt, ezért most Londonban próbálja meg majd beszerezni. Az angol fővárosban a hivatalos fogadás után minden munkatársam megkereste valamelyik nagy szállóban fenntartott lakosztályát. Valamennyien együtt ebédeltünk az én szállodám tágas éttermében. Amikor oda bevonultunk Tanival közöttünk, mindenki felfigyelt. Amikor aztán le is ültünk oda- oda sandítottak a szomszédos asztaloktól. Nem volt mit tennem, az ostobát játszva, természetesen felajánlottam az asztalfőt a társaságunkban lévő egyetlen hölgynek. A harmadik, negyedik napon Madge, aki az egyik legértékesebb hírhozóm volt, mert úgy gondolta, hogy nem ismerem eléggé az angol előítéleteket, ezért „bátorkodott figyelmeztetni” pocsék franciáján, hogy milyen előnytelen pletykákat gerjeszthet a közvéleményben, ha állandóan Gogáné társaságában látnak, miközben várandós feleségem Párizsban hagytam.

Azt válaszoltam neki, hogy: „Ön ismeri Goga és a felesége, illetve Goga és a közöttem lévő viszonyt. A szerencsétlen asszony férje informátoraként utazott ide és hasznossá próbálja tenni magát azzal, hogy tájékoztatókat küld neki az én tevékenységemről. Nem zavar. Gyanút keltett azzal, hogy állandóan közöttük forgolódik, ezért titkáraim zár alatt tartják az okmányokat. Ismerem persze a viktoriánus korból származó angol előítéleteket családi ügyekben. Mindenképpen köszönöm, hogy figyelmeztetettél. Könnyelműen inkább humorosnak, mint veszélyesnek találtam Gogáné trónolását a román miniszterelnök asztalánál egy zsúfolt londoni étteremben. Megtálalom a módját, hogy kiigazítsam a könnyelműségem.”

V. V. Tileával tanácskoztam és kitaláltunk egy stratégiát. Valer Braniște és Petre Poruțiu⁴⁷² összenyitható lakosztályban laktak, oda kértük tehát az ebédet és a vacsorát magunknak. Minthogy közben megérkezett Niță Sârbu és Adam Imbroane Párizsból, ők az étteremben étkeztek. Így aztán Tani nem maradt egyedül. Hogy ne legyen sértődés belőle, Tilea oldotta meg úgy a „titkosítás” dolgát, hogy amikor Tani a titkárságon forgolódott, akkor tapintatosan becsukta az irodámba nyíló ajtót, ami különben mindig nyitva volt. A helyzetet kihasználva én azonnal kiosontam és a folyosón át eltűntem a rejtek lakosztályba. Gyerekes játék természetesen nehéz időkben, de ezt a játékot is meg kellett játszanom

Amikor Párizsból az Averescu kormány felállása után hazautaztunk⁴⁷³, velünk utazott Gogáné is. Londonban sem talált alkalmas fehérneműt. Az Averescu-féle képviselőház összeülése után naponta ott ült testvérel, Luciával a mi sorunk mögött a páholyban, hogy tájékoztathassa Gogát a tőlünk elhallott szófoszlányok alapján a beszélgetéseinkről. Fiatalabb képviselőtársaink rájöttek a huncutságra és csak úgy, véletlenül. rengeteg számárságot „beszéltek ki”. Az emelvénnyel persze a képviselőház elnökének ostoba belekotyogásai közben „Nagy” Románia törvényeinek a megalkotása folyt. Ilyen volt, ilyen és ilyennek marad az emberfaj tragikomédiája örök időkre és mindenhol...

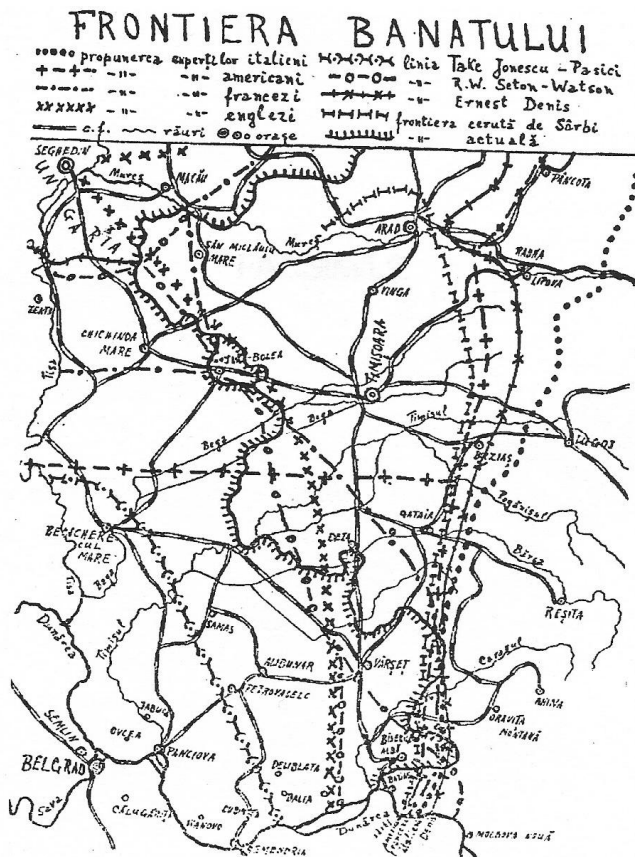
Elutazásomkor, a Párizsban átutazóban lévő Ion Antonescuval, londoni katonai attasénkkal találkoztam a Powers szálló előtt. Velem volt Mișu. Akkor ismerkedtem meg személyesen ezzel az őrnaggyal, aki az Aurel Vlad incidenst provokálta ki. Ekkor még nem nyilvánult meg teljes pompájában a beképzelt emberre jellemző, gőgös grandmániája, ahogyan később a *nemzetvezéri* pózban tetszelgett.

Lencicával⁴⁷⁴ együtt viziteltam Elena Văcărescu kisasszonynál. Időnként megfordultam a szalonjában, a heti ötórás teára⁴⁷⁵. Színes, nemzetközi baráti köre volt: a politikai, a művelődési élet személyiségei és francia művészek. Kivételes műveltsége mellett rendkívüli szónoki képességekkel is ren-

delkezett, amivel talán Alexandrina (Didina) Cantacuzinot⁴⁷⁶ és Popot (Craiova) is felülmúlta. Előadásai gyöngyszemek voltak. Nála kiválóbb propagandistát Románia nem is találhatott volna. Az hírlík, hogy Brătianu – nem nyilvánosan –, de segítette képviseleti feladatának a teljesítésében. Titulescuról tudom, hogy (később) megszokott bőkezűséggel hódolt előtte⁴⁷⁷ ...

Maniu szólt, hogy a bánátiak állandóan panaszkodnak, hogy nem tettünk eleget a Bánát teljes területének az átcsatolásáért. Az lenne jó, ha ők, maguk tudnának érvelni a Bánátért.

Kértem, hogy a legelszántabbak jöjjenek Párizsba. Elküldték Ion (Niță, Ravașol) Sârbu doktort, a *Mihai Viteazul* történetének szerzőjét, a rudariai⁴⁷⁸ papot, Imbroanét⁴⁷⁹. Caiusra⁴⁸⁰ bízam őket, hogy mutassa meg

a Konferenciára előkészített Bánáttal kapcsolatos anyagainkat. Meggyőződtek róla, hogy semmit sem mulasztottunk el, amivel elfogadhatóan fenn tarthattuk követelésünket. Persze nem lettek volna bánátiak, ha beletörődtek volna a helyzetbe. Hogy bebizonyítsák rendkívüli hozzáértésüket, egyik történészként, a másik bánátiként, hozzáfogtak egy felirat szerkesztéséhez. Az események viszont haladtak előre. A Főtanács székhelye éppen akkor kötözött át Londonba. Én elutaztam, később Imbroane és Sârbu is átjött, s hoztak magukkal egy vastag tanulmányt⁴⁸¹. Azt akarták bizonyítani – ahogyan a szerbek tették a kultúrájukkal –, hogy a román kultúra, és ezáltal Románia politikai reneszánszának a bölcsője a bánáti kolostorokban volt. Egyébként ugyanazt szajkózták, amivel Brătianu is érvelt. Szerettek volna Lloyd George-dzel találkozni, hogy érveljenek a Bánát átengedésére. Nem tudtuk számukra a kihallgatást elintézni, különben is okafogyott volt a téma, mert az értekezlet, miután a szakbizottságokban megvizsgálták Torontál néprajzi helyzetét és kiderült, hogy nem voltak valós érveink a terület igénylésére, gyakorlatilag befejezte a munkáját.⁴⁸²

Brătianu nyugodtan várta Averescu és Take Ionescu jó hírének az erodálódását, és a Gogát követők által az erdélyiek szolidaritásának a gyengülését, bomlasztva a Kormányzótanács tagjainak az egységét. A nagy rendező tudott várni, készült a kedvező alkalomra. Brătianu, aki Averescut és Taket követte a miniszterelnökségben, rendezte a „jószomszédi viszony érdekében” Jugoszláviával a Bánát ügyét, az erre vonatkozó törvényt becikkelyeztette és a helyére kerültek a határjelző oszlopok. Ki emlékezett még a Tardieu által elnökölt Területi Bizottságban, 1919. február 22-én tett nyilatkozatára: „Vagy megkapjuk az egész Bánátot, vagy Románia nélkül jelölitek ki a határokat. Amennyivel azok eltérnek majd a valóságtól, annyi-val korábban igazol majd engem a történelem.”

A Házban 1923. december 25-én elmondott beszédemben idéztem a nyilatkozat szövegét, de az ülés jegyzőkönyvéből, amelynek átírt szövege a *Hivatalos Közlönyben* megjelent az utolsó mondat valahogy kimaradt. Lévéen hogy a liberális hivatalosságnak nem volt közügyben szavazóurna vagy valamilyen alap, belenyugodott a szövegek hamisításába, abból kilopva a szavakat...

5. Londonban, és közben Párizsban

Ahogy Londonba megérkeztem, Boerescu közölte, hogy meghívásunk van Cozens-Hardy-hoz vacsorára. Rajtunk kívül a ház ura és a lánya volt jelen. Másutt leírtam az étlapot. (Helyi finomságok: tejleves kifőtt tésztával és báránypaprikás, Irish-stew⁴⁸³.) Az első londoni tartózkodásom idején az angol miniszterek némelyikével Párizsban megismerkedtem.⁴⁸⁴

Londoni tevékenységemet igen pontosan foglalja össze V. V. Tilea *Acțiunea diplomatică a României* című könyvében⁴⁸⁵, ami a konferencia után megjelent egyedüli, hivatalos és sajtó dokumentumokra alapozott, komoly kiadvány. Amennyire követhettem, az eseményekről szóló irodalom minden nyelven eléggé hiányos (Clemenceau vitája Foch-al, Nicholson komolytalan emlékirata. Tittoni, Nitti csak töredékek). Lloyd George nagy jelentőségű emlékirata tárgyilagosan ismerteti a háborút és az értekezletet, kitérve a háború eredetére is. Emil Ludwignak a Kaiserről szóló könyve a császár személyiségének érdekes oldalait fedi fel. Mégis a háborút követő évek irodalmában Tilea könyve az egyetlen dokumentált monográfia. Nekem az lenne a dolgom, hogy londoni tartózkodásom idejéből, néhány személyes emlékemet írjam meg.

Vaida-Voevod feljegyzéseiben összecsúsznak az idősíkok. Mozaikokból áll össze annak az egy évnek a története, amelyet a nagydiplomáciában eltöltött. A szerkesztő dolga lenne glédába állítani a sorokat. Igen ám, de akkor megtörik a sodrás. Egy vázlat a feljegyzések között, amelyből a londoni történések némelyike magyarázatra talál. Olvassuk:

Londonban az angol kormány képviselője és a mi követségünk tagjainak hivatalos küldöttsége fogadott. Elszállásolás után Cozens-Hardy-hoz voltam hivatalos vacsorára. Este 11 óráig a vezető lapok, a gazdasági sajtó képviselőit fogadtam a szállodában. Másnap interjúim elárasztották Angliát. A szervezés V. V. Tilea ügyességét dicsérte. Számomra könnyű volt, a kormány programját kellett különböző változatokban elmondanom.

Bár korábban már írtam erről, néhány szóban vázolnám az angol politikusokkal való találkozásaimon szerzett benyomásaimat.

Lloyd George, a brit miniszterelnök középtermetű, fürgé, eleven észjárású ember volt. A – Clemenceau által utoljára elnökölt – legfelső tanács előtti magatartásom megnyerte a rokonszenvét. Magatartásunkban volt valami közös. Amikor első londoni látogatásom befejeztével elbúcsúztunk akkor mondta azt, hogy „Az alföldi emberrel nem sikerült megállapodni, de mi mindketten juhászok vagyunk. Ön Erdélyben, én Walesben, hegyi em-

berek, mi értjük egymást. Mindent megteszek, ami megtehető Romániáért...

En erre azt válaszoltam, hogy: „Igen hálás vagyok Excellenciádnak ezekért a szavakért, de ha nem ismerik el nekünk Besszarábia hozzánk tartozását, az alföldi ember megássa a hegyi ember sírgödkrét és oda be is taszítja.”

Másutt leírtam a beszélgetésemet Steeddel. Tartok tőle, hogy az angol miniszterelnök rendkívüli szívélyességében neki is része van. Az ő véleményét különben tükrözi a Madame Rose által Lencikának írt levél⁴⁸⁶ szövegehez csatolt néhány megjegyzése...[...]

Meglátogattam különböző egyházvezetőket, mert meg akartam győzni őket arról, hogy az új alkotmányban Románia biztosítani fogja a hit és a vallásgyakorlás szabadságát. Madge és V. V. Tilea barátai, Leeper és H. Nicolson elmondtak egyet, s mászt az angol államférfiakról, s így sikerült megnyernem a jóindulatukat.

Hardinge lord ott volt az első fogadásomon a külügyminisztériumban, ő tolmácsolt francia nyelvből Lloyd George-nak. Később külön is fogadott és győzködött, hogy vásároljunk egy iskolahajót matrózaink képzésére. A bőség zavarával küszködtem, mert Franciaország Saint Aulaire közvetítésével, már felajánlott egy francia hajót. Mindketten dicsérték a portékájukat. A francia mértékkel, az angol lefitymálva a francia tengerészetet valahogy így: „Az is egy flotta?” Kimenekültem az ajánlatok elől azzal, hogy előbb tanácskoznom kell otthon a szakembereinkkel. A hajók árán felül vállalnunk kellett volna a kiképző személyzet bérét is. Asquith csendes ember volt, őszbe forduló okos fej. Curzon, robusztus férfi, azt a látszatot keltette, hogy gondtalan. A Breszt-litovszki békéről és Ukrajnáról beszélgettem vele.

H. Fisher közoktatási miniszter Lloyd George barátja volt. Megkértem arra, hogy segítsen angol nyelvtanárokat találni, és hogy segítsen a Besszarábia egyesülésének elfogadására készülő beadványunk végleges formába öntéséhez. Megírtuk, majd Boerescu lefordította angol nyelvre. En elmondtam a szöveg felhasználása nélkül franciául, és Boerescu fordította, mígnem megszereztük a hozzájárulásukat.

W. Churchill bizalmát is megszereztem és sokat beszélgettünk. Erről korábban már megemlékeztem.

Bonard Law könnyed, nemes, szentimentális. A románok háború alatti lelkiállapotának jellemzésére elmeséltem neki beszélgetésemet Ileana lányommal a villamosmegállóban A. Racoți és Lupu kisasszony eljegyzése után: „Tetszik nekem a fiú, sajnos német. Ha verik a németeket, akkor szomorúnak kell lennem, amikor a románokat, akkor örülnöm kellene... Tudod, apám, nem örülnék a helyzetnek ...” stb. Bonard Law-t nagyon

impresszionálta a történet. Egy-egy megélt történet alkalmi elmesélése, vagy egy találó anekdota, egy apropó – bizonyos helyzetben – nem várt hatást érhet el sőt, olykor komolyabb eredmény is, mint a statisztikai, történelmi vagy jogi adatolás.

Balfour. Magas, csöndes, megfontolt és előítéletek nélküli ember. Leírtam a Főtanácsnak azt az összejegyzését, ahol Mişu, rangidős diplomatánk csuromvizesre izzadt, mert nem volt hozzászokva, hogy saját véleménye legyen, legtöbbször azzal mentette ki magát, hogy majd tájékoztatni fogja a kormányát. Már az első találkozónkon Clemenceau atyai jóindulattal volt hozzám, s mielőtt visszavonult volna elnökölt az említett tanácsülésen. Nem lévén karrierdiplomata – tisztességtudóan – kifejtettem a magam véleményét. Philippe Berthelot felolvasására is így válaszoltam, erről korábban már megemlékeztem. Meg sem fordult a fejemben, hogy a szöveget Balfour fogalmazta volna. Minthogy Berthelot Clemenceau elnöki íróasztala mellett állt, Balfour felállt Lloyd George, Tittoni és Hoover mellett ülőhelyéről, a felolvasó pulthoz ment és elvette a lapot Berthelot-tól. Miután átnézte csak annyit válaszolt, hogy: „Igen, a kért változtatásokat megteszem.”.

Később, Londonból való távozásom előtt az irodájában fogadott és csáládiasan magam mellé ültetett egy karosszékbe. Kényelembe helyezte magát és a lábait kinyújtotta a kandalló felé, engem is biztatott francia nyelven, hogy hasonlóképpen tegyek. Majdhogy nem fekvő helyzetbe kellett volna dőlnöm, ami számomra kényelmetlen lett volna. Jobb volt ülve maradnom, mint ahogyan a kontinensen szoktuk, és kellemesen elbeszélgettünk. (Hasonlóképpen jártam egy egyházvezetővel való találkozásomon is, amikor az illető fölült a kandalló párkányára és engem is erre biztatott. Az ő szívélyes ajánlatát sem fogadtam el, ami nem gátolt meg abban, hogy elbeszélgessünk az anglikán és az ortodox egyház közeledésének a lehetőségéről, és sikerült megnyugtatnom a romániai szabad vallásgyakorlás dolgában.)

Fontosnak tartottam, hogy személyesen találkozzam az angliai egyházvezetőkkel, akiket egy közös ebédre hívtam meg. A Canterbury érsek, az állami egyház elöljárója is eljött. Amikor a kávéhoz értünk, már elnyertem a bizalmukat. Szertartási kötelezettségeire hivatkozva nem jöhetett el a meghívásomra a főrabbi és a római katolikus bíboros. A főrabbival Gaster professzor közvetítésével sikerült közös nevezőre jutnom. A westminsteri érsek miután meghallgatta magyarázataimat arról, hogy a magyar egyház-fik hogyan használták fel a szentírást politikai uszításra, megköszönte a tájékoztatómat és megígérte, hogy a jövőben minden magyar beadványt és felíratott a Vatikánba küld megoldásra.

Nehezebb volt az unitárius chaplain Bowie-val zöld ágra vergődnöm. Több újságcikkben hosszan vitatkoztam Ciotorival az unitáriusok üldözéséről, amit a velem való beszélgetésen is váltig erősített. A végén sikerült megbékítenem és erről a sajtóban is megnyilatkozott. Hitelvek és a vallásszabadság dolgában az angol egyházak szolidárisak. Szent elv a gondolat és a hitvallás szabadsága. A román ortodox egyház türelmetlensége és antiszemitizmusunk híre a legkellemetlenebb nehézségeket okozták nekünk, különösképpen az angolszász országokban. (És ez nem lesz másképp később sem...)

Nem fogom felsorolni a bankettek, ebédek, teázások sorát, ahol mindenütt ott voltam, vagy magam voltam Tilea tanácsára a házigazda. Megállapítom viszont, hogy a nemzetközi és diplomáciai ügyek rendezésében ezeknek megvan a nyilvánvaló jelentősége annak a közvetlen légkörnek a megteremtésében, ami a személyes és társadalmi kapcsolatokat felszabadítja a merev, hivatalos találkozások kényszerei alól.

(Később mégis felsorolta. Íme, az előrehozott szöveg: Ebéd a lord majornál⁴⁸⁷. A ház asszonya fogadott, az asztalhoz kísértem. Hosszú asztal, 1–1,5 méterenként műemrek aranydíszek. A volt polgármesterek ajándékai. A polgármesterné hosszú, szürke gyapjúruhában, szorosan lefésült hajjal jelent meg a fogadásunkra, mint gyermekkorom papnéi. Bensőséges beszélgetés francia nyelven: „Nős vagyok-e? Vannak-e gyermekeim? Feleségem a 8. hónapban újra várandós, Párizsban. Küldjek majd neki is egy képeslapot, hogy velünk együtt örvendhessenek az újszülöttnak. Neki, fájdalom, nem lehettek gyermekei. Vallásos vagyok-e?” Közben a bankett véget ér.

Kormányebéden. Megköszönöm azt a támogatást, amit országomnak nyújtottak és azt a baráti jóindulatot, amelyben személyem részesült. Francia nyelven folyt a beszélgetés.

Családi (vagyis szmoking nélkül) ebéd az Angol Bank kormányzójánál. A kormányzó, unokahúga, a képviselőház szpíkere, magam és Boerescu. Bensőséges hangulat, fontos értesülések.

Fogadások az én meghívásomra, vagy ahova csak magam vettem részt. Látogatás a Loyds-nál⁴⁸⁸.)

Ez tehát a vázlat, amelyre valahol a feljegyzések közepe táján találtam rá. Próbáljuk meg fölépíteni a mozaikokból, az alig két hónap történetét (lényegében 1920. január 12-étől március 12-ig), amit Vaida-Voevod maga is valahol a szövegben diplomáciai pályafutása csúcscaként ítél meg.

Párbeszéd a gondolat és vallás szabadságáról

A Canterbury érsek megtisztelt azzal, hogy elfogadta ebédmeghívását.⁴⁸⁹ Néhány felekezet vezetőivel érkezett. Ebéd után elbeszélgettünk a három magyar püspök beadványáról.⁴⁹⁰ A jelenlévő angol unitárius – még érkezésem előtt – több ízben vitázott egy lapban Ciotorival arról, hogy Erdélyben üldözték az unitáriusokat.⁴⁹¹ Elmondtam, hogy a most 90 éves, főtiszteletű Ferenc József unitárius püspök ugyanabban a faluban született, ahol én is. Az apja annak az uradalomnak az intézője volt, ami most az én családom birtoka.

Hadiállapot és nyugtalanság lévén az országban, a Kormányzótanács rendelkezett arról, hogy a megyei közigazgatási szervek álljanak a püspök úr rendelkezésére, hogy segítsék vizitációs utazásait. A beadványban egyetlen incidens sem emlitenek, mert nem voltak ilyenek. Engedtessék meg nekem, hogy az erdélyi unitáriusok ügyében tájékozottnak mondhaszam magam. Apám líceumi diák korában a volt szuperintendens családjának házában lakott. Minket, gyerekeiket a kolozsvári unitárius kollégiumba íratott be. Elemista koromban magam is unitárius diáktársaimmal együtt az unitárius katekizmust tanultam. Apám azt mondogatta, hogy teljesen mindegy, hogy hol tanuljuk a zsidók (bibliai) történelmét, mert az minden olvasatban ugyanaz. Az unitáriusok vallásóráin tanultunk meg magyarul, apró gyermekkorunkban nem volt alkalmunk azt megtanulni. Ma is el tudom mondani a hét próféta nevét úgy, ahogy az unitáriusok tanították (és felsoroltam valamennyit).

Az urak mosolyogtak, a komor unitárius is megenyhült ugyan, de a vakbuzgó *chaplain*⁴⁹² Bowie továbbra is lapozgatta a magyar püspökök beadványát.

„A kolozsvári római katolikus plébános esetének a leírását keresi – kérdeztem rá, netán a szamosújvári plébánosét?”

Elkértem a beadványt és egy mozdulattal oda nyitottam ki, ahol az említett esetekről írnak.

Örvendek annak, hogy éppen olyan, a lelkiismereti szabadságért síkra szálló egyházi méltóságok döntésére hivatkozhatok, mint amilyenek Önök. Ahogyan a beadvány ezeket az eseteket leírja, az valóban felháboríthat minden igazság iránt érzékeny, előítélet nélküli embert. De mi történt a valóságban?

A kolozsvári katonai állomásparancsnok nem akadályozta meg, hogy az igehirdetés után a székesegyházból távozó plébánost előállítsák. A katonaság visszaélt a hatalmával? Látszatra igen. A szentbeszéd Magyarország keresztelő első királya, Szent István napján hangzott el, Magyarország egyik

hivatalos ünnepén. A nagy műveltségű és kiváló szónok, Hirscher plébános ragyogóan álcázott, kenetteljes, keresztény mázba öltöztetett izgató politikai szentbeszédet mondott el.

A szamosújvári plébános (Csiky?) esete ugyancsak tanulságos. Az ő szentbeszéde Mária napján hangzott el. Hogyan? A vád az, hogy a megszálló román katonai hatóság nem tiszteli Szűz Mária kultuszát? Mária Magyarország védnöke, Regnum Márianum és így tovább. Ismét a Szentírás szolgál a román csapatok és hatóság elleni izgatás eszközeként Jézus Krisztus édesanyja ünnepének ürügyén. Egyébként ezt a plébánost is a megrovas értékével bíró előállítás után azonnal szabadon bocsátották.

A Canterbury érsek megértően bólogatott, a többiek hallgattak, Bowie káplán zavartan hallgatott. Folytattam:

„Az efféle izgatás sok magyar család számára végzetes volt, és ellehetetlenítette az állampolitika minden igyekezetét a magyar kisebbség óhajainak teljesítéséért. Az aradi katolikus gimnáziumban a felső osztályok diákjai például egy egyesületet alkotva arra szervezkedtek – a megszállt országban! – hogy erőszakkal elfoglalják a polgármesteri hivatal, a prefektúra, a rendőrség, a posta és az állomásparancsnokság épületét. Nyilvánvalóan leleplezték ezt a gyerekes összeesküvést. A diákokat előállították, és fogházbüntetésre ítélték. Szüleik kétségbeesésére tönkretették a jövőjüket. Amikor tetteik valamelyest feledésbe merülnek, közbenjárók majd Ófelsége a királynál, hogy kegyelmezzon meg nekik. Bűnük a koruk, ebben a korban a legfogékonyabbak a detektívregényekben és a bibliaszövegeket idéző íghirdetésekből elrejtett ötletekre. Ezért azok a papok, akik visszaélnék, és a szószéken eltévelyednek hitoktató szolgálatuktól, ők az igazi bűnösök, és igencsak megérdemelnének néhány botütést a piactéren, esetenként több éves fogházbüntetést és jövőjük ellehetetlenítését, az általuk félrevezetett és bűnbe vitt diákok helyett. Tudatában vagyok annak, hogy egy miniszterelnök szájából ezek a mondatok meglepően hangzanak, de vállalva a kockázatát annak, hogy faragatlannak vélnek, őszintén kívántam ezekről a dolgokról beszélni.”

A Canterbury érsek támogatta a véleményem, kijelentve, hogy valóban elítélendő a vallást hangulateltetés céljára és politikai izgatásra felhasználni. Tökéletesen érti a helyzetet, és ezután ellenőrizteti majd a hozzá eljutó értesüléseket. Ezek után teljesen másképp értelmezi a vitát kiváltó beadványt. [...] Az unitárius, akit meghívtam, hogy a helyszínen tájékozódjék, megköszönte a tőlem kapott tájékoztatást. Jellemzően arra, hogy milyen „hírünk” volt Nagy-Britanniában, megkért, hogy a kormányzási programomat tartalmazó brosúrában annak a szövegnek a lapszélére, ahol a vallás-

szabadságról értekeztem, írjam oda a nevem. Mosolyogva teljesítettem a kívánságát.

A katolikus westminsteri érsekkel, akit otthonában kerestem fel, egyszerűbben rendeztem a három erdélyi püspök beadványában lévő vádaskodást. Miután meghallgatta mondandómat, biztosított arról, hogy minden a kezéhez kerülő panaszt Rómába, a Szentszékhez postáztat.

Egy másik fontos hitfelekezet főnöke ugyancsak otthon fogadott. Miután helyet kínált, ő felkuporodott a kandalló párkányára, a nyílt tűz mellé. Fölajánlotta nekem is, hogy üljek át a jobb oldalán lévő helyre. Tisztelettel megköszöntem, de nem akaródzott ilyen furcsa helyzetben beszélgetnem egy egyházi előljárával. Nála is teljes megértést tapasztaltam.

Dr. Herz főrabbi szintén otthonában látott vendégül, és teljesen elégedett volt a magyarázataimmal. Néhány nap múlva meglátogatott a romániai származású Dr. Gaster társaságában. Dr. Gastert megelőzte a híre⁴⁹³, de én ismertem már korábban, személyesen is. A főrabbi arra kért, hogy a készülő alkotmányba szövegezzek meg egy passzust a zsidók teljes egyenjogúságáról.⁴⁹⁴ Elmondtam, hogy az alkotmányban nem lehet felsorolni valamely kisebbséget név szerint, a többiekét meg nem. A „polgárok nyelvi, vallási stb. megkülönböztetés nélkül” szövegrész, minthogy minden polgárra utaló, értendő a zsidó polgárookra is. Ha a zsidókat külön is megemlítenénk, akkor azt a látszatot keltenénk, hogy valamiféle előjogot sejtetnénk vele, amit az alkotmányozó testületek külső nyomásra voltak kénytelenek elfogadni. Mindenképpen antiszemita hullámot keltene egy ilyen megkülönböztetés, ami sem a zsidóknak sem az országnak nem válna a javára. Dr. Gaster megerősítette érvelésem, aminek az volt az eredménye, hogy a főrabbi megnyugodva és megelégedve távozott. (Gastnert, aki tudós etimológus volt, Sturdza⁴⁹⁵ zaklatta a 90-es években, ezért Londonban telepedett le. Mégsem voltak ellenséges indulatai az ország ellen, sőt minden megnyilvánulásában szolidáris volt a román érdekekkel.)

Kis történetek politikusokról, emlékezetből

Millerand, akivel dolgom volt Londonban, kimerült, fáradt ember volt. Tittoni kiegyensúlyozott, helyettesítője, Scialoja⁴⁹⁶ csiszolt jellem. Amikor eldöntötték a tárgyalások megkezdését Oroszországgal, a nagyok ódzkodtak attól, hogy a területükön folyjanak ezek a tárgyalások. Olaszország nem tétovázott, 24 óra teltével felajánlotta a tárgyalások helyszínéül Szicília bármely, általunk választott, települését. Felmérve, hogy milyen nehéz oda

eljutni, bizonytalan a telefon- és távíró-kapcsolat megköszöntem Scialojának a szívéllyességét.

Az egyik párizsi plenáris ülésen⁴⁹⁷ az ötórás tea idejére felfüggesztették a vitát. A büfében a szokásos tolongás. Scialoja – Tittoni távollétében az olasz fődelegátus – mellett álltam. A hátam mögött valaki bejelenti:

– Monsieur le president!

Félre léptem és helyet csináltam Clemenceau-nak. Scialoja, aki éppen abban a pillanatban kapta meg a csésze teáját, maga is félre állt és felajánlja az öregnek a teáját:

– S’il vous plait Mr. le président.

– O non mon chère, merci, mais vous appartenez à la famille des Borgia...⁴⁹⁸ – válaszolt Clemenceau.

Mindenki jót mulatott a válaszon, természetesen az olasz is.

A történet egy másik változata:

Scialoja az olasz külügyminisztert helyettesítette annak távollétében. Vele kapcsolatban két esemény maradt az emlékezetemben. A konferenciának a német delegáció fogadását megelőző plenáris ülését – Brătianu és Clemenceau éles szóváltása, Costa temperamentumos előadása, a kiábrándult Foch tábornagnak a francia határok három gyöngye pontját józanul mérlegelő profetikus megjegyzései után – délután 5 órakor felfüggesztették. Az elálmosodott delegátus urak megszokták, hogy ilyenkor egy-egy csésze teával frissítsék fel maguk. Én is a tömeg sodrásával a szomszéd szobában felállított buké irányába igyekeztem, amikor egy vállamra tett kéz megállít és valaki meg is szólít: *monsieur le President!* Ahogy hirtelen megfordultam egy *pardon!* – kíséretében jól belekönyökölttem Wilson elnök oldalába. Egy elnéző mosolyt kaptam érte. A büféasztalnál ember ember mellett. A véletlen hozta, hogy éppen előttem álló Scialoja, amikor megkapta a maga teáját kifordult, hogy továbbmenjen, de az éppen mellém érkező Clemenceau-val találta magát szemben. Én félre álltam, ő meg felajánlotta a teáját Clemenceau-nak. Az öreg, huncut mosollyal, az olaszoknak a Borgia-családra utaló örökségére tett megjegyzéssel háritotta el a felajánlott teát. Erről korábban már írtam.⁴⁹⁹ [...]

A Cseremosz ügy és az ukránok

A jókötésű Curzon lord eléggé odafigyelt arra, amit előadtam és kért, hogy készítsek egy beadványt. Akkor még nem tudtam, hogy 24 óra elteltével a felmentésemről értesítenek.⁵⁰⁰ Helyesbítenem kell a Tilea könyvében az Ukrajnáról szóló rész egy árnyalatát. Bukarestben a kávéházi hősök

társaságából, de az egyenruhásokéból is, voltak olyan hangok, amelyek azt akarták, hogy járjunk közbe Lengyelország, Kolcsák, Judenics, Kornilov stb. érdekében. Alig egy generációnyi idő telt el azóta, hogy ezek elköltöztek, a Boszporusz, a Kaukázus, a bécsi Leopold-Stadt, vagy a prágai Alt-Stadt-ban otthagytak elődeik sírkertje mellől, és máris a Bukarestben eltanult ösztökélésre *Ștefan cel Mare*-t idézgették. Egyetértettem Brătianuval abban, hogy Romániának volt elég sürgős teendője ahhoz, hogy ne vállaljon egy öngyilkossági kísérlettel felérő ostobaságot. Természetesen egy percig sem töprengtem azon, hogy belenyúljak a darázsfészekbe vagy sem. Ebben az esetben Brătianu lojalitása egyértelmű volt. A liberális sajtó nem támadott a hazafiság nevében.

Ebben a zűrés hangulatban megkeresett egy úr, aki Ukrajna miniszterének és Margoline grófként mutatkozott be. Kételyeim voltak. Az volt az érzésem, hogy lengyel, akit vagy az ukránok valamely csoportja hívott meg miniszternek, vagy önjelölt volt. Abban az időben, Ukrajnában nagy kereslete volt bárki képzett embernek. Nem állt módomban segíteni neki, néhány értesüléssel és jó szóval elbocsátottam. (Ugyanaz az eset, mint Bukarestben az azerbajdzsániak képviselője.)

Cecil⁵⁰¹ lord, a Népszöveget népszerűsítő, egyesületének a bankettjén⁵⁰² ismét találkoztam az „ukrán miniszterrel”. Mindannyiunk nevében Venizelos⁵⁰³ beszélt. Hogy senki ne sértődjön meg, ötösével, kerek asztalok mellé ültettek le, így mindenki az asztalfőn ült. A vacsora végén az ukrán megkeresett és megkérdezte, hogy bemutatnám-e Sapiehának. A tömegben megtaláltam Sapiehát és a beszélgetés kedvéért megkérdeztem, hogy mi igaz abból, ami a sajtóban napi hír, hogy a bolsevikok támadást terveznek Lengyelország ellen. A beszélgetés végén odaléptem az ukránhoz és kezét fogtam vele. A hercegtől (a lengyel arisztokrata mintapéldánya) engedélyt kértem, hogy bemutassam neki az ukránt. [...] Sapieha megnyugtató, hogy (a cári, az osztrák, a német és önkéntes lengyelekből összeverbuvált) lengyel hadsereg tökéletesen kiképzett. Nem volt hadifelszerelésük és lőszerük, de mára az is megoldódott, küldtek az amerikaiak és biztosak abban, hogy legyőzhetik a bolsevikokat. A lengyeleknek történelmi jussuk Ukrajna területe a tengerig, beleértve Odesszát is stb. (A lengyel azért fogadta el az „ukrán miniszter” közeledését, hogy alkuba bocsátkozzák vele. Szamárság, de megtettem neki ezt a szívességet.)

El kell mondanom a benyomásaimat Pederewskiről⁵⁰⁴ is. Ő a lengyel küldöttség elnöke volt a párizsi konferencián. Tagadhatatlanul kora legnagyobb, mindenhol kedvelt és tisztelt zongoraművésze volt. Középtermetű, erőteljes alkatú, széles arcát ősz szálakkal vegyes, hullámos haj övezte, teljes ellentéte a nyurga, szálas hajú Lisztnek⁵⁰⁵, vagy a félindián képű

Sauernek⁵⁰⁶. Élénk és hibátlanul elegáns magatartás jellemezte ezt a lengyel művészt, aki virtuóz előadásával az egész világot elbűvölte. Micsoda kontraszt Paderewski és Sapieha között!

Amikor megkaptam a lengyel–román határ kitűzésének a tervét, kérttem Flondort, bukovinai szakértőnk⁵⁰⁷. A véleményét kérdeztem: nem zavarja, hogy a Ceremosz völgyét Lengyelországhoz rajzolták át. Flondor bosszankodik ennek a területrésznek az elvesztése miatt. Vigasztalni szerettem volna:

„Lényegében ez egy sziklás, letarolt terület, amelyen szegény huculok⁵⁰⁸ és zsidók élnek. Festői sziklánk van másutt is az országban és Bukovinában. Ha viszont Ön ragaszkodik a Ceremosz völgyhöz, akkor egy levéllel megkeresem ez ügyben a lengyel küldöttséget és megkérem, hogy mondjanak le róla a javunkra. Magam keresem meg Paderewskit.”

Flondor vidáman beleegyezett. Hogy jókedvére egy lapáttal rátegyek, megjegyeztem, hogy „Paderewski biztosan teljesíti a kívánságunkat.” Előkészítettem a levelet és megkerestem Paderewskit. Elmondtam neki a levél tartalmát. Ő igen előékenyen biztosított arról, hogy kikéri majd a küldöttség álláspontját ez ügyben, de előbb tudnia kell Rozwadovszki tábornok szakvéleményét is, nehogy a völgy megtartása különleges stratégiai kérdés legyen. 48 órán belül megkaptam a lengyel küldöttség válaszát és annak alapján kértük a Ceremosz völgy átrajzolását „a szomszéd és barátai” Romániának.⁵⁰⁹ Tudták a lengyelek, hogy mit tesznek, amikor meleg barátsági gesztussal átengedték nekünk a területet, és lefaragták vele a mindig kellemetlen, cselszövésekre hajló kisebbségeik létszámát, ami jelentős költségvetési megtakarítást is jelentett.

Visszatérek a Curzon lorddal folytatott beszélgetésemre. Amit a németek nem tudtak megcsinálni – egy kb. 20 milliós ukrán államot –, azt megteheti Anglia. Ha Czernin gróf talált ukrán képviselőket, akkor majd Nagy-Britannia is találni fog, és az angol példa szerint rávezeti az ukránokat az európai értékek gyakorlására, akkor ugyancsak a példa erejével a nagy és a fehér oroszokat és a többi Oroszországban élő nemzeteket is ösztönözheti arra, hogy elinduljanak Európa felé. Románia számára egy ilyen államalakulat létrejötte életbe vágó, mert a jó szomszédság okán az országépítés nyugalalmát biztosíthatná stb. stb. Curzon lord végighallgatta az előadásom és több kérdésre visszatért, de mindinkább azt hangsúlyozta, hogy nincs ukrán értelmiségi réteg, és e hiányosság miatt nem lehetne egy normális állami adminisztrációt felállítani. Elfogadtam, hogy az életszervezés kezdetén ez az állam távolról sem lehetne az angol, vagy a régi európai államokkal összemérhető közszolgáltató, de erőteljes és okos nép lévén, képes gyors léptekkel fejlődni. Kitartásom meghozta a gyümölcsét, felkeltettem

Curzon lord érdeklődését és meg is kért arra, hogy készítsek erről eljegyzést. Csakhogy közvetlenül a kihallgatás után értesültem leváltásomról, és így az egész annyiban maradt. Feltételezem, hogy mert a Lloyd George kormányon belül, de az angol kormány és a szövetségesek között is sok volt a véleménykülönbség, és hogy Wilson elnök helyzete sem volt a legegységesebb a szenátusban – amiről Curzon kellően tájékozott volt –, az angol külügyminiszter nem vesztegette az idejét bonyodalmasan teljesíthető feladatokra. Churchill jelenlétemben elmondott bírálata a szövetségesek Oroszországban alkalmazott taktikázására, és Lloyd George nekem nyújtott támogatása a bolsevikokkal való ügyek rendezésére megerősít előbbi következtetésemben. És még egy érv: Curzon kudarca a görögök és a törökök közötti közvetítésben, hiszen Atatürk oda sem figyelt a konferencia határozataira.

Az életről: ajánlatok útközben

Lloyd George-nál tett első látogatásomon⁵¹⁰ ott volt lord Hardinge India volt alkirálya. Őt kérte meg a miniszterelnök, hogy felolvassa Wilson elnöknek az alkotmányba foglalandó vallásszabadság dolgában küldött táviratát. Terítéken volt Csicserin Lengyelországnak küldött békeszerződési ajánlata is. Hardinge hadi iskolahajót ajánlott fel a mi haditengerészetünk fejlesztésére. E tárgyban bajba kerültem. Saint Aulaire, Franciaország bukaresti minisztere és Románia nagy barátja már felajánlotta ugyanezt nekem. A különvonatban, amelyen Coandă tábornokkal együtt Párizsba utaztam, Saint Aulaire gróf hosszan taglalta azokat az előnyöket, amelyeket Franciaországtól kaphatnánk Anglia feltételezett felajánlásaival szemben. Rövid tengeri határainkra gondolva, fel tudtam mérni, hogy tengerészetünk fejlesztésének lehetőségeit más dolgok szabják majd meg. Most Hardinge az angol ajánlat elfogadásának a fontosságáról akar meggyőzni. Anglia a világ első tengeri hatalma. Amikor ő visszatért Indiából, alkalma volt az egész francia flottát látni. Lehet azt flottának nevezni az angol flottával való összehasonlításban? Vannak olyan tengerészek a franciák, mint az angol matrózok? Aztán részletes magyarázatok következtek, amelyek komolyan gyarapították szerény tengerészeti ismereteimet. Ami lényeges volt számomra az egészből az iskolahajó dolgában kiderült kis érdekellentét a két nagy között. Ugyanolyan baráti udvariassággal hallgattam végig Saint Aulaire-t is, mint Nagy-Britannia képviselőjét. A végén ugyanazt válaszoltam Hardinge-nak is, mint korábban Saint Aulaire-nek: igen hálás vagyok, és

ahogy erre alkalmam nyílik, azonnal tájékoztatom az ajánlatról a nagyvezérkart és a tengernagyi hivatalt.

Hát persze. Közeledett a sátorbontás, mindenki kezdte bespárizolni a kapcsolatait, az új rendben új partnerek után kutatott, a kihez-máshoz, mint valamely befolyásos politikusnál házalt támogatásért. Két lazító epizód mindjárt az elején. egy levélből, amelyre itt-ott utal ugyan a későbbi összegző emlékiratban, de nem küld a forráshoz.

Január 20-án voltam először Londonban⁵¹¹. [...] A harmadik napon Chrissoveloni⁵¹², Sir Samuels és egy harmadik úr jelentkezett be kihallgatásra. Samuels egy tömzsi, cvikkeres zsidó volt. Chrissovelonit és Samuels-t a díványra ültettem, a velük levő urat pedig velük szembe, egy székre. Én a dívány baloldalán ültem, Tilea mellettem. Samuels-szel franciául beszélgettem. Ő kezdte a beszélgetést: „Haragudtam Romániára antiszemita politikája miatt. A kereskedelmi törvény antiszemita volt, a végtelenségig megnehezítette üzleti kapcsolatok létesítését Romániával. Így aztán én sem igyekeztem az Önök országával kapcsolatba kerülni. Én vagyok a Royal Dutch társaság elnöke. Társaságom megegyezett a Standard Oil-lal, s így a mienk a világpiac. Az Ön programja meggyőzőtt arról, hogy lehet Romániára tervezni, elmúlt a haragom, tehát fontosnak tartottam megismernedni Önnel, és tárgyalásokat kezdeményezni együttműködésünk lehetőségeiről, s ha szükséges, akkor segítsek is...”

Megpróbáltam bizonyítani neki, hogy a kereskedelmi törvény nem volt sem antiszemita, sem idegengyűlölő, hanem inkább esélyt kíván adni a hazaiaknak is a kőolajiparban. Egy határozott mozdulattal jelezte, hogy hagyjuk a múltat, „a jövőről majd az úr fog referálni, s rámutatott a széken ülő emberre, ő a mi meghatalmazottunk. Hollandia hadügyminisztere volt, majd bennünket választott.

Feléje fordultam. Megjegyezte, hogy bár ért franciául, mondandóját szívesebben adná elő németül, majd hozzáfogott: „Társaságunk szeretne Romániában dolgozni és kész önöknek pénzügyi segítséget is nyújtani. Ezért érdekelne bennünket az ön ajánlata, és javaslatai és az, hogy mit kívánnak elérni...”

Sikerült kellőképp felbosszantania. Samuel megbocsátott Romániának. A kőolaj császára. Méltóztatik velünk dolgozni. Tüntetően lenéző, gúnyos mosollyal csúfolkodik egy volt miniszterrel, aki a bársonyszék helyett inkább üzletkötő szerepet vállal. Odateszi a szerencsétlen embert, hogy megkérdezze Románia miniszterelnökét, hogy mit kínál, mennyi segélyt kíván a szívébe fogadó, mindenható zsidó nevében... Túl sok volt.

Közbeszóltam. „Megértettem. Íme, a válaszom: Románia igen nehéz helyzetben van. Főképp pénzügyiekben. Nem hiszem azért, hogy csődhely-

zetbe jutunk, és az állam fizetéseképtelen lesz. Előttünk legalább 4-5 ország kell hogy előbb csődöt mondjon. Mi, kb. a hatodikok lennénk a sorban. Ki húzná viszont a rövidebbet? Elsősorban az Önök nagy bankjai és nagy ipari társaságai. Ezeknek van kihelyezett tőkéje külföldön. Érdekük tehát, hogy mindent elkövessenek, hogy elkerülhessük az államcsődöt.

A legkevésbé érintené az államcsőd a parasztságot, amelynek a vagyona a föld és a föld megművelése. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk mi, otthon, hogy parasztságunkat nem fektette két vállra a nagyipar. A mi juhaink gyapjújából a román parasztasszony meleg, téli ruházatot sző. A kenderből fehérneműt készít. Báránybőrből készülnek a téli kucsmák, a kidolgozott bőrből a kalapok. A szarvasmarhák elég bőrt adnak a cipőiparnak, tölgy- és fenyőerdőink a szükséges cseresavat a cserzésre. A selyemhernyó tenyészetek gondoskodnak asszonyaink ruházataról. Élelmiszerrünk? Elégleges: gabona, hús, gyümölcs, méz, bor, pálinka, tojás, zöldség, tej stb. Lakások? Kő, fa, mész van fölös mennyiségben. Vas? Van vasunk is az aranyunkért, a kőolajunkért és a gabonánkért cserébe stb., ad a külföld annyit, amennyi ekevasra és eszközökre kell a parasztnak.

Ha csődhelyzetbe jutnánk, a román paraszt, a lakosság 80%-a, belefut a bőségbe. Minden más nem érdekel. Én is paraszt vagyok, még akkor is, ha a rajtam levő öltöny angol szövethől készült. Volt és lehet még hazai posztóból a falumban készült öltönyöm is. Hát így látom én a mi pénzavarunkat, ezért azt mondom Önnek, hogy: „Nem született még meg az a román miniszterelnök, aki maga tegyen ajánlatot valamely pénzügyi gurunak, bármekkora legyen az. Várom az Önök ajánlatát...”

Ülve kezdtem, majd le-fel sétálva folytattam a mondókámat. Samuels nem értette, hogy mit mondok, mert nem értett németül. Chrissoveloni halkan, a füléhez hajolva fordított.

Amikor befejeztem, patetikus szónokból udvariasra fordultam és franciául folytattam: „Köszönöm, hogy megtisztelték látogatásukkal, örvendtem a megismerkedésünknek. Elnézést kérek, de mennem kell lord Hardinge-hoz (India alkirálya volt, egy másik zsidó, aki mindenképpen boldogítani akart bennünket egy iskolahajóval, meg egy sereg kiképzőtisztel, akiket majd természetesen mi fizetnénk) vagyok hivatalos. (A franciák és az angolok egymás lábára taposva akartak tengerészekké kiképezni bennünket. Hardinge lefitymálta a franciákat, hogy ők nem is tengerészek, a flottájuk nem is flotta, Saint Aulaire (Franciaország bukaresti megbízottja) meg azt sugdosta a fülembbe, hogy az angolok be akarnak fűzni. Én meg udvariasan a süketet kellett hogy játsszam, hogy egyiket se sértsem meg, de elkerüljek valamiféle kötelezettséget.)

Amikor betettem az ajtót Samuel és társai mögött, Tilea elkezdett kacagni: „Jól megmondta nekik! Ilyen fennhéjázáshoz, ez a válasz illik.”

Néhány év után Gafencuval és a Bukarestbe érkezett Chrissovellonival ebédeltem. Meglepetésemre elmesélte, hogy mi volt Sir Samuels-nek adott riposztom hatása. Lefelé haladva a szálló lépcsőin, Chrissovelloni összefoglalta az előadásom lényegét, aminek a részleteit ugyan a fordításból hallotta, de összefüggéseit nem követte. Samuels belelkedezett: „Ez az ember igazi politikus. Ilyen emberrel bármilyen üzletre hajlandó vagyok!” stb. A klubjában, pénzmágnások között, dicshimnuszot zengett rólam. Én ezekről természetesen nem tudtam, azt hittem, hogy újabb ellenséget szereztem magamnak. Ezért, amikor március elején visszatértem Londonba, sok egyéb beszélgetés mellett, Chrissovelloni elbeszélése szerint a döntő jó szolgálatot a Samuels lelkesedése által kialakított, pénzügyi-gazdasági ügyekben ilyenformán megalapozott erkölcsi hitelem tette, bár ezt én akkor nem éreztem.

Két amerikai fogadtam, a szóvivő közöttük a Schwab nevű úr volt. Egy tröszt tagjainak megbízásából, akik között több amerikai milliárdos nevét véltem felfedezni, egy prospektust ismertetett. „Schwab? – kérdeztem, csak nem ön az acélkirály Schwab?” Nem, én az egyik unokája vagyok – volt a válasz. Megkérdeztem, hogy miben állhatok szolgálatukra.

„Mi teljes mandátummal képviseljük ezt a trösztöt, és azért jöttünk, hogy korlátlan hitelt ajánljunk fel Romániának.

Milyen feltételekkel? Milyen biztosítékokkal? Azt kívánják, hogy felajánljuk kőolajforrásainkat, az állami erdőket, vagy elsődleges törlesztési kötelezettséget vállaljunk a költségvetésből a bérek kifizetése előtt stb.

Nem! Számunkra Románia önmaga elég garancia, mert olyan gazdaságfejlesztési lehetőségekkel bíró ország, amely könnyedén tudja majd törleszteni kötelezvényeit.

De uraim, van egy leginkább állampapírokban lévő sok százmilliós, folyó adósságunk. Intézkedtem, hogy pontos adatot kapjak, mert senki sem tudja a valós összeget. Önök korlátlan hitelt ajánlanak. Engedjék meg, hogy egy feltételezett számítást végezzek. Tegyük fel, hogy az állampapírok fedezetére 1-2 milliárd frankra van szükségünk és ugyanannyi a befektetők elszámolására. Önök minden más ajánlat nélkül készek bármely összeget hitelezni?

Igen, mi átgondoltuk a helyzetet, és valóban felajánljuk Önöknek a hitelt Románia aláírása ellenében.” A tárgyalás sokáig tartott, majd búcsúzáskor arra kértem az urakat, hogy amint értesültek róla, hogy visszatértem Bukarestbe jelentkezzenek. Kinevezek egy szakmai bizottságot, akikkel az urak, remélhetően sikerrel megállapodhatnak.⁵¹³

A régi bankjegyek átcserélésére ajánlatot tett egy angol világcég. Ugyanez nyomtatta az amerikai dollárokat is. Abban maradtunk, hogy elküldi képviselőit Bukarestbe, hogy a mi erre (hazatérésemkor) felállítandó bizottságával tárgyaljon. (A bankjegyek cseréje Averescu kormánya idején történt, a bennfenteseknek hozott haszonnal. Az átváltás 1 a 3-hoz történt.). A Marconi-társaság, amelyben Lloyd George pártja állítólag jelentős részvényes, kecsegtető ajánlatot tett a távíró és telefonhálózat kiépítésére, és az ott dolgozó alkalmazottak képzésére. [...] Befektetésük harmincévi üzemeltetéssel térülne meg, utána a román állam tulajdonába kerülne a közben napra készen felújított rendszer. A román állam hozamrészesedése évről-évre növekedne, mozgósítás idejére pedig minden alkalmazott katonai szolgálatba lépne. Ők is képviselőket küldenének Bukarestbe hazaérkezésem után... Nem tudom felbecsülni, hogy kormányom bukásával mennyibe került az államnak a telefon és a távírhálózat korszerűsítése, azt nem tudom megítélni.

A Conzens-Hardy angol csoport felajánlotta a besszarábiai vasúthálózat megépítését. Caracostea, a román vasúttársaság dolgában illetékes szakmai bizottság – Brătianuval rokon – elnöke, a CFR⁵¹⁴ helyettes igazgatója még a tárgyalás felajánlását is elutasította azzal, hogy: „megvannak a magunk mérnökei”, majd „mi magunk”. Főlösképpen érveltem azzal, hogy hiányzik a beruházó tőkénk, aminek okán harminc év múlva sem leszünk képesek versenyáron beszállítani a besszarábiai termékeket, mert nem leszünk képesek ennyi idő alatt sem a hálózatot megépíteni. Mi veszteség éri az országot és a lakosságot ebből kifolyólag! Már csak az is megérné, hogy Anglia érdekei védelmére – hadseregnyi itt dolgozó emberével – biztosíthatná jószomszédi viszonyunkat Oroszországgal.

Más történetek, más szereplőkkel

Vacsorameghívást kaptam az Angol Bank kormányzójához, ahova Boerescuval együtt mentem el. A vacsorán ott volt a kormányzó unokahúga és a férje, a képviselőház szpikere⁵¹⁵. A beszélgetés mindvégig az angol vendégfogadásra jellemző, természetes családias légkörben folyt. Az angolok számára bemutatkozás után barát vagy – mintha közülük való volnál, együtt gyerekeskedtetek stb. – vagy nem létezel. Kölcsönösen természetes emberség jellemzi a kapcsolatot, a maga minden sajátosságával. Ugyanez a légkör volt azon a vacsorán is, amelyen Albert Thomas-szal voltam együtt Asquith meghívására. Csak öt férfiú. Francia környezetben élénk, közlékeny közvetlenség az uralkodó, amit talán a faj temperamentuma határoz meg.

Az őszinteség azonban – a francia nyelv adottságai szerint – udvariassági minták mögé rejtőzik. A német *Gemütlichkeit*⁵¹⁶ rendkívül kellemes. Körülményes ezt meghatározni, hogy miben hasonló, vagy miben különbözik az angolétól. Azt hiszem W. Busch⁵¹⁷ vagy a *Fliegende Blätter*⁵¹⁸ német humora és az angol enyhén csipkelődő humor közötti különbség az, ami jellemezheti. Német környezetben a domináns hangulat külső megnyilvánulásában módszeresen szabatos, mintha a *Bügelwalde*-ből⁵¹⁹ lépett volna ki. [...]

Azt hiszem, elég érdekes ahhoz, hogy feljegyezzem A. Bonar Law, volt brit miniszterelnökkel – most a Lloyd George-kabinetben a konzervatív párt képviselője, és helyettes miniszterelnök – folytatott beszélgetésem. Ő is a kandalló előtt fogadott. A háború alatt a német és a nem magyar hadifoglyokkal való bánásmód, David Pop bujtogató ügynök pere, a lelki csüggedtség, az osztrák–magyar és a német hadseregek, a magyar és az osztrák, a szláv, román, olasz és a magyar vagy német alakulatok közötti ellentétek érdekelték. Az etnikumok voltak a Habsburg-monarchia legkitartóbb ellenségei. Minden szláv, román nemzeti német a központiak legyőzését akarta, s mint ilyen a belső ellenségi csoportosulások természetes tagja volt.

Meghívtak egy esküvőre, ahova 7 éves lányommal mentem el. Az ebéd végén egy 13 éves kislány engedélyt kért az édesanyjától, hogy eljegyezze a lányom. A hölgy nevetve mesélte el a jelenetet, én meg, mi sem természetes beleegyeztem. A fiatalember a *Teresianum*⁵²⁰ egyenruhájában volt, díszkarddal az oldalán. Hazafelé tartva ez a párbeszéd folyt le közöttünk:

– Gratulálok Ileana, van egy hódoló. A fiú engedélyt kért az édesanyjától, hogy udvaroljon neked. A hölgy megkérdezett, én meg örvidenék, ha ilyen kedves férjet talál. Neked tetszene? A lányka elgondolkodott, majd válaszolt:

– Tetszik nekem a fiú, de nem mennék hozzá férjhez.

– Miért nem, ha tetszik?

– Ő német...

– A házasságok az égben köttetnek. Nem tudni, hogy kit szánt férjének a sors. Ha derék ember válik belőle, csak azért mert német, miért ne menél hozzá?

Nagyon meglepett. Vártam a válaszát. A kislány kereste a szavakat, hogy megindokolja korábbi mondatait. Végül is belekezdett:

„Nézd, apám, ő német én román vagyok, Nem szeretnék vele együtt élni. Ahányszor megvernék a németeket, tetetnem kellene magam, hogy búsulok, holott igazából örvidenék. Ha ők győznének, ő örvidene, ne-

kem meg álcáznom kellene a szenvedésemet. Nem tetszene egy ilyen élet...”

Így nyilvánul meg a Habsburg-alattvalókban lelki csüggedtségük: kíméletlenül és tragikusan. Bonar Law mélyen meggátódott...

Balfour minisztériumi irodájában fogadott Londonban, és a kandalló előtt kínált egy széket. Mondta, hogy helyezzem magam kényelembe, ami azt jelentette, hogy kövessem a példáját. Ő besüppedt egy nagy és öblös karosszékre, lábait pedig előre tolta a tűztér előtt elhelyezett lábtartóra, én inkább ülve maradtam. Bukarestben sem tudtam megszokni ezt az ülési módot.

A Párizsi és londoni teadélutánokon, H. W. Steed, a *Times* akkori igazgatója házában minden náció, de kiváltképp délkeletiek és balkániak találkoztunk, de olykor voltak közöttünk japánok is. A ház urával bécsi időnkől jó barátságban voltam. Steed akkor a *Times* tudósítója volt, és a külföldi tudósítók egyesületének elnöke. A vendégeket Rose asszony fogadta. Legkevesebb 10 évvel idősebb volt, mint Steed. Közös háztartásban laktak. Ő szintén egy angol lap tudósítója volt. Akkor ismerkedtek meg, amikor Steed a *Times* római tudósítója volt. Amikor Steed Bécsbe jött, akkor Rose is követte. A származása szerint olasz grófnő, igen művelt, jó humorú, élénk természetű asszony. Járatos volt az európai külpolitika berkeiben, és kapcsolatban volt igen sok, neves európai politikussal. Lencikával együtt a Steed–Rose ház intim köréhez tartoztunk. A két nőt igen szoros baráti kapcsolat kötötte egymáshoz. Londoni tartózkodásom alatt, 1920. január 31-jei keltezéssel írta azt a levelet⁵²¹, amelyet fontosnak tartok ide bemásolni:

Kedves Vaida asszony!

Mr. Steed megkért, hogy tájékoztassam Öexcellenciája, a román miniszterelnök személyes londoni sikereiről. A nyilvánosan elhangzott előadásairól távirati jelentések bizonyára tájékoztatták, de fontosabb tudnia azt, hogy milyen véleménnyel voltak férjéről a színpalak mögött. Hogy azért ne bízza túlságosan el magát, el kell mondanom, hogy Vaida úr azért sokat köszönhet az elődjének. Egyszerűsége, őszintesége, egyenes beszéde annyira különbözik Brătianu úr mesterkeltségétől, hogy valamennyi nagykutya kórusban énekelte a *For he is a jolly good fellow*-t⁵²². Komolyra fordítva a szót, jelezték Steednek, hogy annyira jelentős személyekre, mint Hardinge lord, külügyminiszter, a volt indiai alkirály és Bonar Law úr, a kormány alelnöke, igen jó benyomást tett Vaida úr becsületessége és tárgyilagossága. Meggyőződésük, hogy Románia erkölcsi és politikai megítélése ilyen vezetőkkal igen rövid időn belül teljesen más lehet, mint eddig. Ma, a Boerescu doktor által adott ebéden, amelyre Steeddel együtt hivatalosak voltunk, Hardinge lord mondta nekünk, hogy: „Kellemes fickó ez a

Vaida. Nagyon örvendünk, hogy megismerhettük. Nem beszél fölöslegesen.” Azok számára, akik ismerik az angol diplomatákat és politikusokat ez a megjegyzés igen sokat mond. Nem ítélnék felületesen, utálják a ravaszkodást és az üres locsogást. Én nem tudom, hogy mi volt és mi lehet Vaida barátunk ideutazásának azonnali pozitív következménye, de tudom, hogy pár nap alatt a hivatalos körökben kedvezőbb légkört teremtett, mint ahogyan a királyság fennállása óta tette azt a román diplomácia.

Csak sajnálhatjuk, hogy nem üdvözölhettük férje oldalán. Reméljük, hogy ez csak egy elhalasztott örömteli alkalom. Válasszon látogatása számára egy olyan időpontot, amikor az időjárás is jóra fordul, ami az utóbbi napokra nem volt jellemző, és igyekezni fogunk lehetővé tenni londoni és London környéki látogatását.

Ma, szombaton, bár igen fáradt, a miniszterelnök úr megtisztelt azzal, hogy eljött hozzánk a szokásos ötórás teára. Amikor belépett megkérdezte, hogy „Asszonyom, nem ölel meg úgy, mint ahogyan tette, amikor elhagytuk Párizst?” Arcának mindkét oldalára csókot leheltem. Tilea pedig halkan megjegyezte: „Ez Vaida bosszúja.” Annál jobb, mert én vagyok ennek a nyertese.

Vigyázzon magára, hogy az esemény gyorsan és a legjobb körülmények között történhessen. Bízunk benne, hogy ő lesz a béke igazi hírnöke⁵²³.

Gyöngéden ölelem kedves Vaidáné, mint ahogyan azok a jó és szép lelkek teszik, akiket csodálsz és szeretsz.

Minden jót, az Ön Clemence Rose-a.

Ui. (H. W. Steed betoldása) Elolvastva és elfogadva! Ebben az egész való történetben én vagyok a leggyengébb láncszem. A sors szomorúsága. Azzal a gondolattal vigasztalom magam, hogy valamiféle kabalabab lehetek. Íme, az összeesküvésben valamennyi barátom és bajtársam, akik nagy személyiségekké válnak: Masaryk, Beneš, Trumbić, most pedig Vaida ki nem felejtve a felejtetetlen Luput.

Elmondhatnám róluk, mint ahogyan Waldeck Rousseau Lesseps-ről Franciaországgal kapcsolatban, hogy alamizsnaként kaptam egy kis dicsőséggel. Bár csak a legjobbak közülük egy kis barátsággal is megszánának! Nem tesz semmit! Minden bosszúsághoz hozzá kell edzened a szíved. Éljen Románia, az a Románia, amelynek Vaida látogatása annyi jót hozott. Mindenki, akinek megvan a szomorú bátorsága, hogy irigyelje az ő sikereit, bocsássák meg neki hazájuk javára!

Wickham Steed s.k.

A délszlávok és mi, románok számára Steed és Mrs. Rose háza valódi oázis volt. Olykor erős hangon bírálta az angol kormányt, főképp Lloyd George és Wilson kormányát. Seton Watsonnal⁵²⁴ együtt (Scotus Viator)

feltétlen támogatója volt az új germán és a nem magyar népek ügyének. Végző soron a közvetlen és távoli angol ügyek támogatója volt, a maga módján, s ez határozta meg politikai gondolkodását. A monarchia belső állapotának és ügyeinek alapos ismerőjeként világossá vált számára, hogy Ferenc József és a 19. században gyökerező nemzeti gondolat erodálták a Habsburg állam alapjait. Mesterségesen, diplomáciázva, megmentve a monarchiát, – mint tették azt a nagyhatalmak az „európai egyensúly” érdekében a török szultánátus haldoklásának a meghosszabbításával – tulajdonképpen egy erős Németország újjászületéséhez járulnának hozzá.

A dunai monarchia nem rendelkezett már újabb belső erőforrásokkal. Oroszországot a létében veszélyeztették belső vívódásai. Logikus volt, hogy az angol politika, mint meghatározó európai és világhatalom külpolitikai törekvéseihez mérten helyezkedjék. Az emberi és közösségi kapcsolatokban azonban az ésszerűség nem követi minden esetben – az alaptételek és a feltevések céljait –, mint megcáfолhatatlant, a végeredmény megvalósítását. Németország és Oroszország (a Szovjetunió) is megerősödtek, és átrendeződtek. Ilyenformán 1943–1944-ben, amikor országunk német megszállás alatt volt, azt a tanácsot hallhattuk a rádióban W. Steed barátunktól, hogy álljunk át az angol–amerikai szövetséges oroszok oldalára, hiszen ezek megmentették őket a német leigázás veszélyétől. Így cáfolja meg saját magát az „ésszerűség” a politikában, aminek az értelmezése a nagyok érdekei szerint változó, a kicsiknek meg „ésszerűen” el kell fogadni azt, amit képtelenségnek tudtak. Ezt nevezik *alkalmazkodásnak*.

Párbeszéd a balkáni románokról

A makedóniai románok ügy is jól haladt. Londonba érkezése után Venizelos azonnal meglátogatott.⁵²⁵ Az aktuális helyzet átbeszélése után szóba hoztam a makedóniai románok ügyét. Megpróbálom minél hűbben felidézni és leírni beszélgetésünket:

„– Minthogy Önök visszatelepítik a menekült görögöket, a Vardar-völgyi legelőket a makedóniai románjaink⁵²⁶ nem használhatják, következképpen nemzettársaink egész közösségei kérik romániai letelepülésüket. Másrészt, minthogy a háború idején ázott lövészárkok a mieink falvait szabdalják keresztül-kasul, kényszer kitelepítésük egyértelmű volt. E kitelepítettek közül is nagyon sokan kérik nálunk a letelepedésük.

– Bátorkodom a makedorománok ügyének végleges rendezésére konkrét tárgyalási alapnak javasolni egy görög–román bizottság felállítását, amely felmérné azoknak a vagyonát, akik eldöntötték, hogy hozzánk köl-

töznek, ami aztán alapja lehetne a romániai kárpótlásukra. A görög állam tehát a román állammal számolhatna el, nem egy-egy kitelepedővel. Azt hiszem mindannyiunk érdeke, hogy ez a régi és fájdalmas vita véglegesen megoldódjon.

– Azok a makedorománok azonban, akik nem akarnak átköltözni, kapjanak jogot arra, hogy anyanyelvi iskolákat és egyházakat tarthassanak fenn, és a községi tanácsokban is használhassák a nyelvüket. Ezeket a jogokat még az ellenséges Magyarország is megadta nekünk a legelszántabb sovén időszakban is. (Ez volt sok példával és emlékeztetővel tarkított előadásom lényege.)

– Egyetértek Önnel, hogy rendeznünk kell a kucovlah-ügyet. Úgy vélem, hogy javaslata megoldást kínál rá. Az elemi iskolákban mindig is engedélyeztük az anyanyelven való oktatást. Nem értem viszont, hogy miért ragaszkodnak a tanácskozások nyelvének a követeléséhez.

– A családban anyanyelvükön beszélnek, természetes az, hogy közösségi dolgokat is ugyanezen a nyelven vitassák meg. A hivatalos jegyzőkönyveket, az iratokat, a beadványokat viszont görög nyelven szerkesztenék.

– Elfogadható, szóval meggyőződése, hogy megtaláljuk a megoldást, bár be kell hogy valljam, igen sajnálnám a cincárok emigrálását. Rendkívül tehetséges nép. Nagyon sok művészt, kereskedőt, jelentős vállalkozót, ügyvédet, orvost, jeles gondolkodót adtak Görögországnak. Politikusaink, diplomatáink között is sok a cincár származású. Legkiválóbb munkatársaim is cincár származásúak (és felsorolt néhány nevet ezek közül, egyiket-másikat magam is ismertem). Ha a rokonságuk elköltözne, Görögország sokat veszítene. Meg kell tehát egyeznünk valahogy. Bármennyire sajnálnám, Románia és Görögország között kölcsönös megértés volt e tárgyban... Mi profitáltunk a cincárok energiájából és hozzáértéséből, az Önök diplomata-testületében sok az asszimilált görög. Néhányan: Pherekyde, Diamandi, Germany, Philidor, Mytilenys stb. stb. Így ellentételeztük egymást...”

A munkatársak

Amikor a „magunk erejéből” meg kellett volna valósítanunk az állampolitika és a költségvetés hasznára egyet, s más, akkor a környéken nem volt liberális, aki értette volna, hogy miről van szó, annyira összekeverték, úgymond, az állam érdekeit a maguk pártérdekeivel. A legésszerűbb érvelés is kevés volt ahhoz, hogy kibillentse őket életösztonükké vált meggyőződéseikből. Húsz éven át semmit sem lehetett tenni a gyakran változó

liberális kormányok okán a bennünket ért lelki sérelmeink orvoslásáért. A liberális diktatúra megóvásáért vívott harcba belerokkant az ország, és amíg erre ráébredtünk, beteljesedett a sorsunk. A román fizet és bűnhődik, de semmit nem tanul belőle...

Tisztségemből fakadóan komoly és felelősségteljes tevékenységem közepette, néha a groteszkkal határos, banális dolgaim is akadtak.

Egy időben az erdélyi csoportomon belül, megszületett egy olyan igény, hogy én módszeresen tájékoztassam őket tevékenységem taktikai összefüggéseiről. A kisördög Coltór, a kielégítetlen ambíciók örök sérelmezője, a bujtogatója pedig Moroianu volt. Nem tudott abba belenyugodni, hogy nem ő a pénzügyi-gazdasági bizottság vezetője. Szerban fiatalabb, munkájában kitartóan szorgalmas és pedáns. A bőbeszédű Moroianu jó munkát végzett az újságírók és a politikusok körében, de unta az aprómunkát, ami nélkül viszont sem nagy sem kis dolgokban nem lehet építeni.

A munkatársaim természetesen utasításaim szerint, a helyhez és az alkalomhoz igazították, árnyalták a csepűrádión terjedő híreket. Néhány példa: Tocinescu őrnagy, a bánáti összekötőtiszt referátumai, Fontenay, Franciaország belgrádi követének táviratszövege az ún. bánáti köztársaságról, vagy a temesvári francia magyarbarát tábornokokról (De Lobit⁵²⁷), Kun Béla Leninnek küldött rádiótávirata. Ezeket a híreket kiszivárogtattuk valamely szerkesztőnek, természetesen „csak Önnek”, mert biztosak voltunk abban, hogy rövid úton a nagyok tudomására jutnak. Más esetben ki kellett kényszeríteniük ugyanígy egy pontosítást, vagy cáfolatot.

Coltór volt a kapcsolatemberem az olaszokkal. Amikor már-már elviselhetetlenné vált ezek ügyködése és magyarbarátsága, Budapesten elmondtam Coltornak, hogy ha így folytatják, képtelen leszek meggátolni a bukaresti sajtót, hogy ki ne teregesse az olasz taktikázást. Az eredmény Nitti közbelépése volt, aki rádióüzenetben utasítást adott, hogy a birodalmi követ keressen meg, és tájékoztasson arról, hogy az olasz kormány intézkedett a hibák kiküszöböléséről, Itália mindenképpen támogatja a román érdekeket. Egy követségi tanácsos várt a szalonban, hogy ezeket közölhesse velem, miközben én egy másik helységben Caius telefontájékoztatását hallgattam Párizsból a felmentésemről és az Averescu-kormány kinevezéséről. A szalonban meghallgattam Nitti üzenetét és hívtam a Párizsi irodában Lugoşanut, akit román nyelven utasítottam, hogy a sajtósok ne közöljenek olasz barátságunknak ártó tudósításokat. Le akartam fordítani a tanácsosnak telefonon tollba mondott utasításom, de az fölöslegesnek tartotta, minden szót megértett belőle. Nem csoda, tudatosan úgy válogattam meg a szavaimat.

Sok esetben sikeres volt a taktikám, amit közel három évtized alatt csiszoltam ki a ravasz magyar, a zagyva osztrák, a doktriner teoretikus német, a tolakodó cseh, a sikamlós horvát, a brutális szerb, a felületes francia és a realista angol politikusokkal vívott csatáimban. Megtanultam mindenekelőtt azt, hogy nem lehet átadni a hozzád közelállónak azt a tapasztalatot, hogy miként kell megfejtetni a kimondott szavak mögött rejtőző gondolatokat, és azt is, hogy a siker érdekében nem közölheted a taktikádat a legközelebbi barátaiddal sem. Céljaid elérésére kiszivárogtatható, sőt, útközben meg is változtatható, alkalmas esetben az ellenkezőjére alakítható. Ezért küldtem el Moroianut egy jeles, külföldi tudósító csoporttal Erdélybe, Maniu pedig kinevezte a Kormányzótanács főtitkárának. A többi munkatársamat anekdotázva, vicceket mondva kibékítettem egy kirándulási ebéd alkalmával.

Burgenlandról...

R. Pinaud, a *Revue des deux Mondes* munkatársa, minden bécsi párttitok és pártpolitikus ismerője, meg a dualizmus rendszerében is jártos elemző azon a véleményen volt, hogy Burgenlandnak magyar területnek kell maradnia. Végighallgattam, fejtegetését, hogy ilyenformán elérhető a német elem megfogyatkozása Ausztriában stb.

Eisemann professzoron kívül Ön az egyetlen francia az ismeretségi körömben, aki átlátja a rendkívül bonyolult osztrák–magyar helyzetet, mert egyébként egy nyugati számára minél inkább belebonyolódik, az annál inkább értelmetlennek válik. Talán sikerül meggyőzőnöm, hogy rossz útra tévedt. Az antant valóban érdekelt abban, hogy a német elem gyengülésével bebiztosítsa magát egy következő támadás esetére. Milyen katonai erőt állíthat ki Burgenland, vagy milyen gazdasági jelentősége van? Tegyük fel, hogy a magyar király esküvel fogadja meg, hogy megvédi az országot, és visszaszerzi elorzott területeit. Azt hiszem, hogy a maroknyi félig-meddig elmagyarosodott német közösséget jelentő Burgenland bekebelezésével folyamatos, és a magyarok polgárjogi vitázó készségét ismerve, véget nem érő vita kezdődne Ausztria és Magyarország között. Ha feltételezzük, hogy Magyarország Németország szövetségese marad a jövőben is, azt hiszem, hogy jelentősebb erkölcsi és politikai nyereség lenne az, ha a Burgenlandot Ausztria kapná meg, mint a tenyérszerű földet jelentéktelen német közösséggel a magyarokhoz csatolnák. Pinaud érdeklődéssel hallgatta az okfejtésem, és el is fogadta. Amikor Bécsből visszatért a feleségével együtt elfo-

gadta Lencika ebédmeghívását. Megelégedéssel újságolta, hogy Burgenlandot Ausztriának ítélték oda.

A történetre Vaida-Voevod még visszatér az emlékiratban:

René Pinaud, a *Revue des deux Monds* munkatársa, akit említettem bécsi utazásával kapcsolatosan. Igen jól kiismerte magát az ausztriai politikai berkekben ezért meghívták szaktanácsadóként a burgenlandi népszavazást felügyelő bizottságba. Nem találtam még egy franciát az ismerőseim körében, akiről azt gondoltam volna, hogy meggyőzhetem ennek a Magyarországhoz tartozó területnek szervezett népszavazással történő átadásáról Ausztriának. Valamelyest tájékozott volt a Habsburgok tanácsstalansága következtében kialakult belső ellentétekről Eisemann professzor és a publicista R. Cheradam, aki mindentudóként tetszelgett, de valójában fogalma nem volt arról, hogy mi történik.

... és a csehekről

Ahogyan a kisebbségek ügye terítékre került, Brătianu megbízott azzal, hogy vegyem föl a kapcsolatot a cseh vezetőkkel, miközben ő majd a lengyelekkel beszél, hogy egyeztessünk és valamiféle közös taktikát dolgozzunk ki a kisebbségi egyezmény ellen, megtagadva az aláírását. Kramář akkor külügyér volt és Csehszlovákia delegátusa. Háborgott a wilsoni pontok angol értelmezéséért és a monarchia burkolt megmentési kísérleteiért, így hát megígérte, hogy a csehszlovákok szolidárisak lesznek velünk, megtagadva az egyezmény aláírását. Mi több, ők is megkeresik majd a lengyeleket ez ügyben. Wilson ragaszkodott pontjai tévedhetetlenségéhez, amelyek közül a tizedik pl. így fogalmazott: „Ausztia-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni a legteljesebb (enteres) lehetőséget (les facilités) a legszabadabb autonóm fejlődésre.” Az a „legszabadabb autonóm fejlődés” papíron maradt volna, Magyarországon a magyar nemzeti oligarchia javára alakítva, a többségi nem magyar területeken a kisebbségi egyezmény értelmében, a hagyományos magyar álnoksággal, kiváltságként alkalmazva. Ausztriában pedig az örökletesen ostoba felületesség okán továbbra is folytatódott volna a nemzetek energiáinak a szétdarabolása az összgermán és az összmagyar érdekek szerint, a szövetségesek pedig folytathatnák útjukat keletre a végső győzelemig. Hogy a konferencia végül mégis az osztrák–magyar monarchia feloszlatásának az elfogadásával zárt, elfogadva az utódnemzetek érveit, az nem a „nagyok” érdeme. Azok nem ismerték a német politikai helyzetet, amit társadalmi és ideológiai hagyományok (H.

E. Chamberlain, Gobineau, Nietzsche⁵²⁸) alakította sajátos rendszeré. Az osztrák labirintusban tévelyegtek, a magyarban viszont esélyük nem volt kiigazodni, annyira elvakította őket a szabadkőműves reflektorfényben vakító, hamis liberalizmus és haladáspártiság. Az ún. utódállamok megalakulásában döntő szerepe volt a *Times* c. angol lapnak. Csak három olyan ember volt, aki a legtisztább angol patriotizmus nevében ezt a nehéz és nagy harcot megvívta. Az egyik Henry Wickham Steed, a *Times* igazgatója. Ő, mint évekig a londoni újság római és bécsi tudósítója, szorgalommal és világos ítélettel bejárta a Habsburg monarchia politikai zezugait, bejáratos volt a színpalak mögé és megfejtette titkait. Elméleti és gyakorlati politikai jártassága okán bejáratos volt a monarchia nemzetiségei vezetőinek társaságába is, akik közül sokukkal személyes kapcsolatban volt. Rendkívül objektív és világos véleménye az osztrák–magyar monarchiával kapcsolatban ténylegesen: *Quidquid latet adparebit/ Nil inultum remanebit.*⁵²⁹ Éjjel-nappal vitázott a szerkesztőségben, a gyűléseken, lótot-futott, közbenjárta a hatalomnál, bizonygatta a hagyományos értelmezések képtelenségét és végül teljes győzelmet tudhatott a magáénak Párizsban és Londonban is.

Northcliffe lord, a *Times* tulajdonosa, aki meg volt győződve Steed álláspontjának vitathatatlan igazságában, feltétel nélkül támogatta szerkesztőjét nem csak a konferencia politikai köreiben elfogadott tekintélyével és autoritásával, hanem a tulajdonában lévő újságok által az angol közvéleményre gyakorolt hatásával is. Ez a két vidéki férfiú, akik a monarchia nemzeti utódállamainak a kialakítását sorsszerűen támogatták megérdemlik, hogy méltó életrajzírójukra leljenek e felszabadult nemzetek írástudói között, hogy érdemeiket és emléküket az eljövendők számára megörökítsék.

Seton Watson (Scotus Viator) a harmadik olyan angol publicista volt, aki alaposan ismerte a monarchia belső, illetve a nem német és nem magyar nemzetiségek helyzetét. Neki is megvolt a külön érdeme a wilsoni elvek által okozott viharok lecsendesítésében és Lloyd George elképzeléseinek a fenntartásában még a saját kabinetjének néhány emberével szemben is, akik közül többen hajlandóságot mutattak a Habsburg monarchia megmentésére.

Nem tudtam elkerülni, hogy a csehekről lévén szó ezt a néhány, emlékezetemben felöltő foszlányt ne itt rögzítsem. Most már csak azt kell ide jegyeznem, hogy amikor eljött az ideje a kisebbségi egyezmény aláírásának, a lengyelek elmondták, hogy szabadkoztak Brătianu előtt azért, mert korábban tett ígéretüket nem tudták vállalni. Lengyelország *in statu nascendi*, vagyis születőben lévén, nem bosszanthatta a „nagyokat” azzal, hogy nem írja alá az egyezményt. Átrohantam Benešhez, aki közben Masa-

ryk támogatásával átvette a csehek vezetését. Bevallotta, hogy a csehek most írják alá, mert egy ország, amely a konferenciának köszönheti a létét, nem szállhat szembe a „nagyokkal”. Ugyanezt a tapasztalatot megértem Beneš-sel később, amikor miniszterelnökként tértem vissza a konferenciára, amikor ígérete szerint meg kellett volna állapodnunk a máramarosi községek⁵³⁰ átadásának ellentételezésében.

A sajtó emberei

Clemenceau megtiltotta a párizsi sajtónak, hogy a Bánáttal kapcsolatos anyagokat közöljön. Én ragaszkodtam ahhoz, hogy szerkesszünk francia nyelven egy közlönyt. Brătianu nagy nehezen beleegyezett a lap költségeinek a fedezésére. A szerkesztést viszont a jámbor filozófiatanárra, Mircea Djuvarára⁵³¹ bízta, akinek sem sajtógyakorlata, sem ismeretei nem voltak Erdélyről és a Bánátról.

Emil Isac futurista költőt Maniu Bernbe küldte. Én próbáltam azt elérni, hogy Svájcba rutinos újságírókat küldjünk: Iosif Şchiopult és Ghiţă Poppot, Petrescu-Comnen társaságában. Brătianu pénzhiánnyal indokolva ellenezte. Vállaltam, hogy magam fogom finanszírozni a Kormányzótanáctól kapott pénzzel. Sok alkudozás és vacakolás után végül mégis beleegyezett. Közismert takarékoságán kívül az is befolyásolta az ellenállását, hogy nem bízott meg Petrescu-Comnenben, mert nem volt eléggé „politikus”. Később, amikor fölládozta közönségesnek vélt Petrescu nevét, és a bizánci kapcsolatra utaló Comnent tette melléje, és természetesen leigazolt a liberálisokhoz, akadály nélkül haladt fölfelé Brătianu támogatásával.

Bernben hárman jól teljesítettek a külföldi újságírók társaságában.

Jean Vigneau a *Presse Parisienne* szerkesztője, mindvégig elkötelezett támogatója volt ügyünknek.

Robert de Flers kiváló tehetségű író és tekintélyes újságíró hírében állt. Nagy értékű volt ritka könyvekből álló gyűjteménye. Egyik kötetében ott volt minden francia király kézjegye, és a fametszetek elterjedése óta arcásaik. Rousseau és kortársainak a kéziratai is voltak a gyűjteményében. Az *Új Heloise* Rousseau szép kézírásával, a szerző által szépen vonalazott füzetben volt meg. Miután a műveivel fölborította a világot, halhatatlan maradt a könyvtárak polcaira felköltözve, példázva azt, hogy „rengeteg esze volt, de nem mindig a megfelelően használta”. V. Sardou-kéziratai is voltak, hiszen az apósa volt. Felesége előkelő szőke, természetes jelenség volt.

Pertinax (Geraud őrgrof) a nemzetközi események egyik avatott komentátora, Steed barátja volt. Egy ebéd alkalmával megköszöntem neki azt, amit a mi ügyünkért tett és felajánlottam neki Őfelsége megbízásából egy kitüntetés. Brediceanu kinyitotta az érdemérem dobozát és Pertinax elé helyezte, miközben rövidlato szemeivel erősen figyelte annak a válasszát. A márkínét viszont annyira meghatotta a gesztus, hogy sírásra fakadt. Steed tartására jellemző, hogy volt ereje hosszú, tevékeny élete során minden felkínált kitüntetés visszautasítani!

[...] A *bukaresti* újságírók általában – kevés kivétellel – kényesek szakmai objektivitásukra. Hogy tárgyilagos légy, le kell hámoznod magadról minden szubjektív üledéket. Csak ezzel a feltétellel lehetsz bukaresti zsurnaliszta. Utána a közvélemény jövendő alakítója meg kell, majd válassza a pártfogóját. Ha a kiadónak érdeke valamely pártot, vagy pártvezetőt kibeszélni és rágalmazni, a fiatal újságírónak élénk fantáziája kell hogy legyen ahhoz, hogy naponta a legváltozatosabb jelzőbokrót találja meg. a kiszemelt „áldozat” gyalázására. Utasítása főnöktől! Amikor az „Igazgató Úr” – egy zsíros állás, vagy miniszteri bársonyszék ígéretével – lovat vált, beiratkozik az ellenzéki pártba, és természetesen hozományként viszi a lapját is, a tollnok sereg ráfröcsköli minden mérgét a korábbi pártfogoltra, és az égbe emeli az egykori ellenfeleket. Van, amikor a már neves publicista „zsebre dolgozik”, vagyis hallgatása ellentételezéseként nem írja meg a püspök úr, a nagyiparos, kereskedő adócsalásait, légyottjait stb. Jó azért, ha egy kis szerencse is társul fölfelé tartó igyekezetéhez. Röviden: nem a tudás, nem a tehetség, az emberség sem, nem a meggyőződés vagy a tisztesség biztosítja a bukaresti újságíró számára az „aranyéletet”, hanem a szakmai „objektivitás”. A sikert az alkotmánnyal szavatolt sajtószabadság biztosítja.

Az ambiciózus írónak jóban kell lennie a privilegizált objektivitású újságíróval. A fiatal írók, hogy nevük legalább átmenetileg fényt kapjon, tudják pontosan, hogy mi a teendőjük. A sajtó minősíti a teljesítményüket, nem a tehetségük, nem is a publikum, amely mielőtt elolvasná a művet, előbb a napi sajtóból tájékozik.

A *magyar sajtó* és a magyar hangulatkeltés kitartóan, keményen és ügyesen dolgozott Svájcon át⁵³². Fáradhatatlanok voltak a konferencia alatt is, ügyes közvetítőket találva az arisztokrata rokonok és barátok között, a katolikus és protestáns papságban, a zsidó közösségekben és a szabadkőművesek között.

Az *angol sajtó*. Steeddel régi barátságban voltam, még bécsi éveimtől. A londoni *Times* római tudósítója volt, majd miután Bécsbe küldték, összejöttünk. Egy olasz grófnővel, Madame Rose-zal lakott, aki szintén egy lon-

doni újságnak dolgozott. Az előszobájuk volt közös, a lakosztályok innen jobbra, illetve balra nyíltak. Közöttük családias volt a hangulat, bár Madame Rose több mint 10 évvel idősebb volt nála. Azt hiszem, hogy az ő szerepe kartársi barátságukra és a közös háztartás vezetésére korlátozódott. A pár igen jó családi kapcsolatban volt Dr. George Moroianuval, Románia Bécsbe akkreditált ausztriai és németországi attaséjával. Moroianu erdélyi ügyünk szenvedélyes propagandistája volt anvers-i, párizsi és londoni diák korából, és baráti viszonyban volt a nagy angol, francia és belga újságok tudósítóival meg néhány jeles emberrel, közöttük Fitzmaurice lorddal⁵³³.

Bécsben gyakran ebédeltünk politikai ügyekről beszélgetve Steeddel és Madame Rose társaságában Moroianuval, Aurel C. Popovici-csal és más román barátommal.

Amikor 1919–1920 telén megérkeztem a békekonferenciára, és megtudtam, hogy a Steed–Clemence Rose pár Párizsban lakik, és teaidőben hetente fogad. Siettünk őket a feleségemmel meglátogatni. Találkozásunkkor a két nő melegen üdvözölte egymást, felelevenítve régi bécsi barátságukat. Tudván, hogy Steed mennyire kedveli a román cigarettát, magammal vittem egy dobozt. Azonnal felnyitotta, és megkínálta belőle a vendégeit. Emlékezetem szerint legtöbbjük dalmáciai horvát volt, közöttük Cingria és régi ismerősöm a Zenz panzióból, Smodlaka. Nem emlékszem, hogy azokon a teadélutánokon csehekkkel vagy lengyelekkel találkoztam volna. Nem hiányoztak viszont a dalmáciaiak, és olykor japánok is voltak. Időszerű politikai kérdések voltak a terítéken és sok anekdota a magányos „nagyokról”, vitáikról, veszekedésekről. Steed sokszor többet tudott, mint mindenki, a jelenlévők pedig gyakran kérték a tanácsát, véleményét, közbenjárását. Madame Rose is részt vett a beszélgetésben nagy hozzáértéssel és élénk érdeklődéssel. Amikor két beszélgető partner között perpatvarra hangosodott a véleménykülönbség, közbeszólt és hibátlan okfejtéssel eldöntötte a vitát: *mes chers ministres, ne parlez pas des bêtises*⁵³⁴, megnyugtatta a kedélyeket. Mindenki tisztelte és szerette, hiszen ő az, aki összejöveteleinken az intim, családias hangulat biztosítója.

Látván, hogy mennyire kedveli Steed a román cigarettát, kértem, hogy a heti futárral hozzanak nekem több dobozzal. A következő teadélutánra magammal vittem egy ezerdarabos csomagot és előre örvendtem annak, hogy milyen örömet fogok szerezni vele Steed-nek. Amikor megérkeztünk, Rose tájékoztatott, hogy az irodájában dolgozik. Bekopogtam és gyorsan elmondtam, hogy nem akarom hosszan zavarni, de élek az alkalommal, hogy átadjam neki a magammal hozott cigarettadobozokat és azonnal visz-

sa is léptem. Steed azonban megállított és leültetett, majd letette a kezében lévő tollat. A következő párbeszédet folytattuk:

– Köszönöm a figyelmességét, de ne haragudjon meg, lehetetlen elfogadnom.

– Hogyan, Mr. Steed? – kérdeztem meglepődve.

– Örömmel fogadtam el egy dobozzal, de nem fogadhatok el tízet. Kötelességem visszautasítani lelkem megnyugtatóására. Miniszter úr, az én helyzetemben meg kell őriznem politikai ítéleteim objektivitását. Ismeri politikai véleményemet a délszláv és a román kérdésben. Dalmáciai barátaim megleptek ezzel a Meštrović-portréval⁵³⁵ (kezembe adott egy tollrajzot). Örömmel vettem át. Később hoztak egy 3x2 méteres képet Meštrović-től, aminek az értéke legalább százezer frank. Nem fogadhattam el, mert túl értékes ajándék volt nem csak művészi értéként, hanem a művész neve miatt is. Nagy kockázatot vállaltam volna, mert állandóan kételkednem kellett volna a délszláv ügyben megfogalmazott véleményem objektivitásában.

– Megértettem, mert úgy hiszem, hogy eléggé jól ismerem és tisztelem dicséretes lelki motivációit. Mentségemre engedjessék meg megjegyzem, hogy ha nem is tartom magam a legbölcsebb embernek, mostanáig nem tudtam, hogy egy nagy számár vagyok. Most viszont tapasztalom.

– Hogyan?

– Mégiscsak a legnagyobb számárnak kell lennem, ha arra gondoltam, hogy följárulva Steednek ezer darab cigarettát, megzavarhatnám politikai ítéleteinek tisztaságát és igazságszeretetét. Íme, itt a bizonyíték ostobaságomra.

Steed mosolyogva kezét nyújtott:

– Köszönöm a cigarettákat!

Gibbons egy 45 év körüli, ízig-vérig amerikai publicista volt. Az ő társaságában eltűnt minden mesterkéeltség, minden olyan természetes volt, mint két régi lelki barát között. Tőle kaptam a legdokumentáltabb és a legpontosabb tájékoztatást a cionista–palesztin kérdéssel kapcsolatban. Lapja megbízásából a helyszínen, Palesztinában tanulmányozta minden oldaláról megvizsgálva ezt a nagyon összetett kérdést. Füzetben is kinyomtatott beszámolóját saját kezűleg adta át, és a könyvtáramban őriztem a meneküléséig.

Lapjától azt a megbízást kapta, hogy havonta írjon egy tanulmányt a békekonferencián történekről. A munkájáért kapott tiszteletdíj elég volt arra, hogy lakást béreljen Párizsban, és magával hozza családját a gyerekek nevelőnőivel együtt. Ezen kívül a napi történeésekről tudósított egy nagy amerikai napilapnak. A felesége is tudósító volt. Ez a kiváló amerikai egy

Indokínában, Tonkinban, 1931. április 4-re keltezett képeslapon adta az utolsó életjelt magáról: „*Salutations chaleureuses, Herbert, Adams Gibbons.*”

Az *Ambassadeurs* szállóban egy tizenkét tagú tudósító társaság számára adott ebéd⁵³⁶, Steed velem szemben ült, H. A. Gibbons a jobb oldalamon. Élénk eszmecsere folyt, amelyben Steed kitűnt a „négy nagy” fenntartások nélküli bírálatában. Wilsonnal volt osztanivalója, aki szerinte alaposan összekuszálta a szálakat és konokul ragaszkodva néhány gondolatához, képtelen volt megoldásokat találni a helyzetre. Eszembe jutott, hogy a magyar képviselőházban október 18-án elmondott nyilatkozatomban, amikor az első gyutacsot helyeztem el az ezeréves Magyarország alatt, Krisztushoz hasonlítottam. Egyébként alig avatkoztam be a kialakult beszélgetésbe. Tudtam, hogy Gibbons Wilson diákja volt a Columbia egyetemen és úgy gondoltam, hogy iránta való tiszteletből is meg kell őriznem vendéglátói kötelezettségeimet. Mégis, amikor az asztaltársaság egyre szabadosabb és kapatosabb lett a sült és a pezsgő felszolgálása után, alkalmasnak tartottam a pillanatot arra, hogy én is letegyem a garast. „Románként – kezdtem, a legmélyebb hálával vagyok Wilson elnök iránt. Tizennégy pontjával elosztatta a ködöt nemzetem reményei előtt, és bátorított abban a hitünkben, hogy számunkra, románok számára is fölkel a szabadság napja, mint Magyarország minden nem magyar nemzete számára. Éltünk önrendelkezési jogunkkal és Gyulafehérváron, 1918. december 1-jén elhatároztuk, hogy egyesülünk a Román Királysággal. Ugyanígy cselekedtek a cári Oroszország által elorzott Besszarábiában élő testvéreink, és a Habsburg uralom alatt élő bukovinai testvéreink is. Ilyenformán a wilsoni szándék szerint szabad elhatározásból rendelkezünk a szuverén román államhoz való tartozásunkról.

Én, Erdély és a Bánát képviselője és egyike Románia a konferencia által elismert, delegátusainak, mély sajnálattal hallgatom az Önök bírálatait Wilson elnökről, mert ezek a bírálatok, amelyek jogosultságát nem tudom minden esetben cáfolni, ugyanúgy zavar, mint a jó keresztényt, amikor hite titkait feszegetik, ami a végsőkéig feszítve komoly lelki válságba sodorhat. Brătianu úr régóta kéri, hogy fogadja őt Wilson elnök⁵³⁷, de kérését válasza sem méltatták. Várunk, mindig csak várunk, de a válasz nem érkezik. Megértenénk, ha azt mondanák, hogy az elnöknek fontosabb dolgai vannak, legyenek türelemmel. Akkor is, ha azt a választ kapnánk, hogy az elnök rokonszenvei szerint válogatja meg, hogy kit fogad és kit nem, Brătianu úrral nem rokonszenvez, ezért nem pazarolja az idejét a román ügyekre. De ebben a kellemetlen bizonytalanságban tartani bennünket, azt hiszem,

hogy ellent mond annak a nemzetközi gyakorlatnak, amit az amerikai demokrácia hagyományai szerint Wilson elnök olyan széles körben alkalmaz.”

Ez volt előadásom lényege. A jelenlévők megjegyzéseket fűztek mondataimhoz, fejtegették, majd Steed, megcsillogtatva csipkelődő megjegyzésinek és iróniáinak teljes tártát, kielemezte Wilson viselkedését a román miniszterelnökkel szemben. Gibbons csak azt a megjegyzést tette, hogy bizonyára valami félreértés vagy ostoba mulasztás lehet a dologban. Közben a menüben elértünk a gyümölcsökhöz. Amikor asztalhoz ültünk, Gibbons már jelezte, hogy nem tudja megvárni az ebéd végét és még a gyümölcsök felszolgálása előtt távoznia kell. Kikísértem a lépcsőkhöz. „Beszélék az elnökkel, biztos vagyok benne, hogy haladéktalanul fogadja Brătianu urat. Csak félreértés⁵³⁸ lehet a dologban!” – mondta búcsúzóul.

Tavernier a *Le Temps*-tól Brătianu alkalmazottjaként tette a dolgát, mint iasi-i és párizsi tudósító. [...] Mint a legtöbb francia értelmiségi, szabadkőműves volt, felesége, egy rendkívül művelt asszony, aki maga nevelte a család öt gyermekét, hithű katolikus volt. Miután a Combes-kormány⁵³⁹ bezáratta az egyházi iskolákat, Tavernier asszony gyermekei vallási nevelését a hívek adományaival támogatott papnevelőkkel oldotta meg, mint minden hasonló gondolkodású francia anya. Reggel a lakónegyed gyermekeit egyházi tulajdonban lévő autókkal szállították iskolába. Délben ugyanazok a papok gyűjtötték össze közös ebédre a gyerekeket, felügyelték a tanulásukat, nevelésüket, játékaikat, majd hazaszállították őket. Az anyák így tüntettek a francia tanítók kongresszusának *Ni patrie, ni dieu*⁵⁴⁰ határozata, illetve a tankönyvekből a *haza* és *Isten* szavak kigyomlálása ellen. A férfiak, mint fegyvelmezett szabadkőművesek, közéleti tevékenységük megfontoltságát biztosító szabadgondolkodó érzelmeiket össze tudták egyeztetni családi életük nyugalmával. Jaurès⁵⁴¹ sem tudta lebeszélni a lányát arról, hogy kolostorba vonuljon. [...]

Tavernier a „halálháromszög⁵⁴²”, a iasi-i és a békási menekülés idején volt a nagy francia újság tudósítója Romániában. Párizsban állandó kapcsolatban voltunk. Bensőségesebbé váltak találkozásaink, miután miniszterelnökként tértem vissza. Később, 1923 táján, már a liberálisokkal való egyezés előnyeiről remélt meggyőzni. Igen jól ismertem az embereket és a színpalak mögötti cselszövéseket, hogy ne vegyem észre a liberális-újságíró érzelmei mögött az igazi indítékot. Pinaud elutazása előtt már vázoltam a szakértőként meghívott Tavernier szerepét a burgenlandi népszavazás ügyében.

Bécsben és Budapesten több nagy lap tudósítóját ismertem meg. Közülük a legkiválóbban egyike Seton Watson (Scotus Viator) volt, akkoriban frissen végzett egyetemi hallgató. Nem tudta őt félrevezetni Apponyi álnok

igyekezete. A monarchia minden nemzetiségéből voltak politikus ismerősei és előtanulmányai, illetve helyi tájékozottsága alapján igen beható ismerőjévé vált a nem magyar és nem német nemzetiségek dolgainak. Ő és Henry Wickham Steed voltak a békekonferencia idején azok az angolok, akik tárgyaláson érvelhettek az osztrák–magyar monarchia felszámolásának szükségességéért, és korábban pedig tanácsolhattak a háború befejezésének lehető eszközeiről. Wilson, Lloyd George, Clemenceau és más államférfi, az angol, francia és amerikai kormányok tagjai, tájékozatlanok voltak a monarchia kusza, rendkívül bonyolult politikai, nemzetiségi, társadalmi és gazdasági ügyeiben. E két tisztán látó férfi, a románok ügyében meghatározó, szerepe és tevékenységére majd bővebben vissza kell térnem. Csak futólag jegyzem itt, hogy mennyire felületesen fogalmazták meg a wilsoni pontokat⁵⁴³, s különösen X-et: „Ausztia-Magyarország népeinek, amelyeknek helyét oltalmazni és biztosítani kívánjuk a nemzetek között, meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét.”.

Ez a bizonytalan, homályos fogalmazás jelentheti-e azt, hogy Erdéllyel, a Bánáttal, Bukovinával és Besszarábiával kiegészített (Nagy) Románia? Nagy Jugoszlávia? Cseh-Szlovákia? Vagy csupán az tehetetlen osztrák politikusoknak köszönhetően, a szőszegő és gátlástalan magyar urak hagyományos politikai erőszaktevéseinek kitett, hermafrodita elrendezés, a nem német és nem magyar nemzetek ellenében? Derekasán be kell vallanunk, hogy a nemzetközi politikai gondolkodás csak lassan tudott alkalmazkodnia szövetségesek győzelmével kialakult helyzethez és kinőtte a ködös „európai egyensúly” rendező elvet.⁵⁴⁴

H. W. Steed és Seton-Watson fáradhatatlan közbenjárását és az elért eredményt a konferencia színpalái mögött soha sem tudják teljes mértékben honorálni Ausztia–Magyarország felszabadított nemzetei. Seton Watson a szlovák Stefanek, Hodža barátja mutatta be nekem. Nem titok ma már a bécsi vezető politikusokkal kialakult fenntartások nélküli, bensőséges kapcsolat. Szláv, vagy németek nacionalistákat, olyanokat is, akik ellenvéleményen voltak, szövetségesként egymás mellé terelt közös, magyarellenes programunk. [...]

Hervé-t Iliescu tábornok révén ismertem meg. Clemenceau elhatározta Iliescu tábornok kiutasítását Franciaországból. Brătianu Joffre tábornok közbenjárásáért futkosott. Miután visszatért, megbízott azzal, hogy a föld fenekéről is kerítsem elő Iliescut és figyelmeztessem. Délidőben volt, amikor Sherlock Holmes-ként elkezdtem szimatolni utána, mígnem egy étteremben, barátai között rábukkantam. Bemutatott az ebédelő asztaltársaságnak, s akkor találkoztam először Hervé-vel, a híres publicistával, aki megírta, hogy a francia trikolórt egy trágyadomb⁵⁴⁵ tetejére kellene kitűzni.

Nem ismertem annyira, hogy kialakíthassam a véleményem róla. Első találkozásunkon komolytalan és locsogó embernek találtam.

Egy kakukktozás:

Kihívtam Iliescut⁵⁴⁶ és átadtam neki Brătianu üzenetét: készüljön fel mindenre, mert Clemenceau akármelyik pillanatban elrendelheti előállítást és kiutasítását. Menjen tehát haza, és rejtse el a rejteni valóit. Meglepődött és felháborodottan visszamentünk a társasághoz, akiknek elmondta az általam hozott üzenetet. Szerényebb előadásban eljátszották előbb a jakobinus klub, majd a girondisták kivégzés előtti búcsúestjét. A 8-10 főnyi társaság hamisítatlan francia temperamentummal hangoskodott, gesztikulált, tiltakozott. Iliescu kijelentette, hogy ellenáll. Őt, az antant seregekkel szövetséges román hadsereg egykori tábornagját nem lehet kitiltani! Erőszakkal is ellenáll! Ha mégis kiadnak egy ilyen parancsot, akkor követeli, hogy az állomásra vele azonos rangú francia tábornokok kísérik ki. Ő maga tábornoki díszruhába öltözik, feltűzi valamennyi francia kitüntetését és gyalog megy ki az állomásra. Én ismét megkértem, hogy menjen a szállására, ahova majd én is fölmegek később. Aztán elsiettem, hogy Brătianunak beszámoljak a történetekről. Miután meghallgatott, Bébé Brătianu kíséretében azonnal elküldött Iliescu szállodájába, hogy ott a segítségére legyünk. A folyosón sétálgatva vártunk ott rá. Közben megérkezett két könnyen felismerhető biztos. Tapintatosan, illő távolságra a tábornok szobájától, fedezékben leültek. Amikor a tábornok megérkezett, észrevétlenül bement és vele mi is a lakosztályba, anélkül, hogy felfigyeljenek ránk. A tábornok elővett több aktacsomót. Bébé is meg én is annyit gyűrtünk be az esőkabátunk alá, amennyi még nem volt feltűnő, és a melléklépcsőn lerohantuk azokkal az utcán várakozó gépkocsinkhoz. Annyiszor megismételtük a lefelrohangálást, amíg minden aktát kimenekítettünk. Sokáig tartott, úgyhogy 4 óra tájban tudtam csak ebédelni. Nem kérdeztem és nem mondták meg, hogy mit rejtegetett titkos küldetésünk. Az hírlett, hogy Clemenceaut Iliescu tőzdespekulációi zavarták.⁵⁴⁷ Tény, hogy egy nyugalmazott alezredes bukaresti ügyvéd, aki a háború alatt Iliescu segédtisztje volt és már akkor gyanús alaknak tartották, most is ott sürgölődött körülötte. A bukaresti pletykák szerint, nem volt kényes válogató, ha zsíros hozamú alkalmi üzlet kínálkozott. Igaz az is, hogy Iliescu a Brătianu család belső baráti köréhez tartozott. Clemenceau hagyta magát rávenni, hogy haladékat adjon Iliescunak, míg a lánya vakbélműtétjéből felépül. Így maradhatott még két-három hetet Párizsban, ahonnan feltűnés nélkül átköltözött Belgiumba.

Joviális ember volt, aki szerette a kényelmes és laza életet. Kötelességemnek tartom vele kapcsolatban elmondani V. Verzea ezredes esetét.

A Verzea eset

Aurel C. Popovici hatodikos kisdíákként a belényesi román gimnáziumban szervezett egy szerény titkos társaságot. Az ő legnyüzsgőbb pajtása volt a polgári iskolában harmadikos Victor Verzea, a hétfalusi Verzea pap. Együtt olvasták azt a kevés román nyelvű könyvet, amit a szülőktől és az ismerősektől begyűjtöttek.

Az összeesküvés első hírére a magyar kormány vizsgálatot rendelt el. A „veszélyes könyvtár” (Iosif Vulcan *Versei*, Párizs térképe és leírása, a bukaresti Socec kiadásában megjelent *Dorul* és más kriminális könyvek) elkobozták, a líceumot bezárással fenyegették, és a gyerekek kihallgatása után a minden rosszak fejét, Aurel C. Popovici-ot és Verzeát kicsapták az iskolából. Popovici átment a brassói líceumba, Verzea pedig a bukaresti katonai iskolába.

Miután a Replika-perben elítélték, Popovici Bukarestbe menekült, ahol megkereste Verzeát, hogy belényesi diákkorukban megalapozott társaságukat felélesszék. Máshol elmeséltem, hogy hogyan tettem le én is a titkos esküt Verzea előolvasása után egy bukaresti ágyúsezred múzeumban, ahol aztán megkaptam a szervezet alkotmányát és egyéb szövegeket tartalmazó könyvecskét. Minthogy a Szegeden és Vácott fegyházban lévő *memorandumosok* futárjaként gyakran megfordultam Bukarestben, belső barátságot kötöttem a két fiúval, tehát még mielőtt Popovici Bécsbe költözött volna. Verzea 1893-ban százados volt, 1900-ban már ezredes. Rengeteg tervet szőttünk magunk között a nemzet felemelésére és az egyesülésre.

Fiatalok lévén, az elején a forrófejű Popovici mindenféle összeesküvés és merényletet-tervében, nem kevesebb lelkesedéssel, partnerek voltunk. Évek múltával, tapasztaltabban, több oldalról is értelmezni tudtuk azt a politikai, szociális, művelődési és gazdasági helyzetet, amelyben a román nép vergődött. Megtapasztaltuk azt is, hogy ne becsüljük le az alighogy nemzeti tudatára ébredt románság földrajzi dimenzióit, amely a maroknyi kávéházi értelmiségi elképzelésében száma szerint ugyan még egy embrió, de terveiben óriás. Fölfedeztük azt, hogy érzelmeink olyan utakra csábítanak olykor, amelyek a folyamatosan összeomlással fenyegetett európai egyensúly pillanatnyi állandósága közepette vagy a szakadékba szakadnak, vagy mocsárba vesznek. Amikor aztán terveink eget ostromló magasságából visszatértünk a sors által nekünk szánt zsebkendőnyi talajra, felfedez-

tük, hogy ott egyensúlyozunk az óriás szláv üst és a német Krupp üzemek között.

Miután magunkhoz tértünk e nagy kiábrándulást keltő felismerésből, Aurel C. Popovici megírta és kiadta a *Grossösterreich* c. könyvét, én és nemzedéktársaim munkába álltunk, hogy minden erőnket megfeszítve megszerezzük azt, amit arctámadással nem lehetett.

Verzeának az a szerep jutott, hogy a politikai vezetők informátorát játssza. Kolozsvárra, Budapestre, Bécsbe jövet hozta és vitte az értesüléseit. Sokszor, I. Károly király megbízásaival érkezett meg. Miután D. Sturdza helyére, a liberálisok élére, az okosan kiváró, rafinált politikus, Brătianu került, a román politikát az ő cselszövései színesítették, megkísérelve a politikai céloknak alárendelni a Román Liberális Párt tevékenységét, egyházi alkalmazottakkal támogatták a mi pártunkon belüli megosztottságunkat.

Románia háborúba lépése előtt láttam később Verzeát, amikor egy küldöttség élén (Ștefan Cicio Pop, Aurel Vlad, Goldiș és Nițescu volt velem) részt vettem I. Károly király temetési szertartásán. Javában benne jártunk a háborúban. Verzea azt mondta nekem, hogy: „Nyugodjatok meg. Ha elindulhatunk, meg sem állunk Budapestig. Belépünk, de majd az általunk választott időpontban.” Ne törődjeteك Goga és Lucaciu atya nyüzsgésével. Amikor Brătianunak nincs már szüksége rájuk, el fognak tűnni a színről, valahol Itáliában. Sajnálom Károly királyt, de megváltás volt számára a halál. Megmenekült a fájdalomtól és lelkiismereti válságából. Másként egyre nyilvánvalóbb konfliktusba került volna a közvélemény akaratával. Én kegyelettel és hálával emlékezem meg róla azért a magas bizalomért, amivel megtisztelt. Amikor legutóbb visszatértem Budapestről, hogy vegyek részt a Tisza ajánlatának vitáján, kihallgatáson fogadott. Beszámoltam parancsa végrehajtásáról, és hogy az a 70-80 döntőképes résztvevő nem tudta figyelembe venni a tanácsát. A kihallgatás végén megköszönte a beszámolóm:

– Nem tudom nyilvánosan kifejezni hálámat minden szolgálatodért, amit a hegyen túli vezetőkkel való kapcsolatomban elvégeztl. Ezért személyesen adom át, hogy emlékezzél rám, ezt a kitüntetéset.”

Verzea ezredes elővette íróasztala fiókjából a Románia Koronája szalagot rejtő dobozt, és kinyitotta: „Ezért értékes számomra ez az emlék...” és szeme megtelt könnyel.

El kellett mondanom, akár csak vázlatosan is, ezeket az adatokat Verzeáról, hogy érthető legyen a története.

Párizsi és londoni tartózkodásom idején, 1919-ben hallgatott meg a katonai főügyész tanúként Verzea ezredes perében. A királyi család és a kormány Bukarestből Iași-ba tartó menekülése idején Brătianu egy gépkocsit

küldött Verzea után, aki akkor a posta és távírda főigazgatója volt. Verzea magas lázzal ágybanfekvő beteg volt. Amikor föl akart kelni a betegágyból, hogy a parancs szerint elutazzon, a felesége és a lánya hisztérikus zokogással rávetették magukat és könyörögtek neki, hogy ne hagyja el őket, és a fagyos hidegben, abban az állapotában ne induljon el. Bárhogyan kérlete őket, nem sikerült a nők fölháborodását és fizikai ellenállását lecsillapítani. Eléggé brutálisan tapasztaltam én is egy alkalommal azt, hogy Verzea asszony érvelése mögött nem feltétlenül féltékenység a motiváció. Elmesélem.

Amikor Brătianu és a király számára fontos üzenettel Bukarestbe érkeztem, Verzeát nem találtam. A szőlőkertben volt. Telefonon kerestem meg, a kagylót a felesége vette fel. Tájékoztattam, hogy fontos és sürgős mondanivalóm van férje számára, és kérem, hogy hívja a készülékhez. Elmondtam, hogy hosszú utat tettem meg csak azért, hogy vele találkozhassak, és kénytelen vagyok a következő induló vonattal visszautazni. A hölgy visszautasított azzal az indokkal, hogy férje a szüretelőkkkel van elfoglalva. Tudja ő – mondta, hogy mi, a mi politikánkkal arra akarjuk rávenni, hogy elmenjen. Minden igyekezetem, hogy jobb belátásra bírjam, kudarcot vallott. Az a hangnem, ahogyan visszautasított, fölért egy inzultálással. Emelkedő hangnemben már-már durva kifejezésekre váltott. Óvatosan visszavonultam, elnézést kérve a tolakodásomért, és „kezezt csókolómmal” fejeztem be, hogy mentsem a jól nevelt, a bukaresti „magas” társadalmi körökbe is befogadott erdélyiek jó hírét. Dolgomvégezetlen utaztam vissza Bécsbe.

Azért fogták perbe 1920-ban Verzeát, mert 1916-ban Bukarestben maradt. A parancs megtagadása volt vád. Ezzel a váddal viszont túl enyhe büntetést lehetett volna kiszabni ahhoz, hogy kellő visszhangja legyen. Sturdza ezredes és Crăiniceanu sokat vitatott, de tényszerű árulása mellé⁵⁴⁸ a Brătianu kormánynak kellett találnia egy jelentős erdélyi „árulót” is. A Liberális Párt volt elnökének a fia nem maradhatott megbélyegezett áruló – az atyjának a *Daciában* elhangzott előadása, és mindent eláruló mentegőtőzése után – egy hiteles erdélyi „árulásának” fedezete nélkül. A Verzea ellen felhozott vádak, ha meg sem közelíthették a Sturdzára bizonyított tényeket, legalább a köz képzeletét kellett hogy hasonló módon fölkorbácsolják. Ezért a tollnokok között és általuk a közvéleményben az a híresztelés járta, hogy Verzeának az a bűne, hogy a Marghiloman-kormány és a német megszállás alatt elfogadta a fővárosi polgármesterséget, de még postai főigazgatói korában árulást követett el, amikor földalatti csatornákon tájékoztatta a németeket.

(Sturdza előbb Kolozsváron, majd 1918. december 1-jén Gyulafehérváron volt. E. Dăianu⁵⁴⁹ közvetítésével eljuttatott egy beadványt Mihalihoz

azzal a kéréssel, hogy az Brătianuhoz juttassa el. Mihali nekem adta oda, én pedig, amikor Bukarestbe utaztam az „egyesülési nyilatkozattal”, átadtam Brătianunak. A levél Sturdza mentegetőzése. Leírja, hogy a Kárpátok-béli német ellentámadás idején arra a következtetésre jutott, hogy az ország megmentését csak – Napóleon oroszországi előtörése idején szerepet játszó – Yorck⁵⁵⁰ gróf tábornok stílusában lehet elérni.)

Megjelentem a vizsgálóbíró előtt, aki tanúként hallgatott ki. Ügyvédje kíséretével Verzea is jelen volt. Válaszoltam a feltett kérdésekre. Lényegében azt mondtam el, amit előbb vázlatosan le is írtam. A végén összegeztem azt a véleményem, hogy elfogadva a főpolgármesteri megbízást, Marghilomannal együttműködve a fővárosi polgárok érdekeit szolgálta. Mi a nagyobb érdek? Elmenekülni, ebek harmincadjára és a megszállóknak hagyni az országot, vagy méltósággal menteni azt, ami menthető a nemzeti közösség és a polgárok érdekeinek védelmére? Verzea méltó románsága és emberi tartása dolgában el kell mondani, hogy Románia minden vezető politikusának, élükön Brătianunak, Take Ionescunak, Filipescunak, hasonlóképp az Erdélyi Román Nemzeti Párt hivatalát vezető tagoknak ő volt a hírnöke. Évtizedeken át minden titkok tudója volt. Milyen ostobák lehetünk mi, hogy megbíztunk mégis egy bizalomra érdemtelen emberben. Ám legyen! I. Károly királyt viszont senki sem gyanúsíthatja azzal, hogy nem ismerte jól az embereit, és nem tudott mindent Verzeáról annak előtte, hogy bizalmába fogadta.

Miután a meghallgatásom véget ért, a vizsgálóbíró elkísért az irodájába. Ott részletesebben felidéztem Verzeával kapcsolatos emlékeimet. A vizsgálóbíró kételkedett abban, hogy egy ilyen múlttal büszkélkedő ember perbe fogható ilyen roszkatag váddal, szóba hozta a földalatti telefonhálózatos gyanúsítást is, ami teljesen bizonyíthatatlan volt. Verzeát végül is elítélték, bár az volt az érzésem, hogy a vizsgálóbíró sem volt nálamnál jobban meggyőződve a bűnösségéről.

A történet vége:

Sok teendőm és a parlamenti elfoglaltságom közepette elfeledkeztem Verzeáról is. Csak egy-egy alkalomszerű, gonosz utalás a gyógyíthatatlan demagóg, Lupu doktor szájából (az „áruló Verzea”) emlékeztetett „az esetre”. Egy talán Lupascu nevű ügyvédnél férjénél lévő lánya megkeresett, és a közbenjárásom kérte apja közkegyelmi ügyében. Megnyugtattam, hogy akárcsak én Alexandru Lapedatu és Iliescu tábornagy is meg vannak győződve Verzea ártatlanságáról, meg fogom tehát keresni őket. Iliescu a román hadsereg tábornagya volt 1916-ban. Senki sem lehetett tájékozottabb Verzea bűnössége, vagy ártatlansága dolgában, mint ő. Amikor találkoztunk elmondta nekem az ő változatát az esetről és kijelentette, hogy kész

megerősíteni bárki előtt és bárhol, hogy Verzea igazságtalan ítélet áldozata és ártatlanul szenved. Megígérte, hogy közbenjár Brätianunál szabadon engedése dolgában. Lapedatuval könnyen szót értettünk. Ő is meg volt győződve arról, hogy Verzeával szemben Justizmordot⁵⁵¹ követték el, tovább tehát arról beszélgettünk, hogy mit tehetünk érte. Nekem biztosítékokat kellett szereznem arról, hogy a liberálisokkal békíthetetlenül szemben álló ellenzékbeli egyetlen hang sem támadja majd őket az „áruló” szabadon bocsátásért. Maniu segítségével sikerült is megszereznem a szükséges garanciákat. Lapedatu egyetértésemmel arra vállalkozott, hogy Brätianut biztosítsa az ellenzék diszkréciójáról. A párt és a bulvársajtó hallgatott. A képviselők is napirendre tértek Verzea szabadon engedése fölött. Verzea kiköltözött a Mihalacheval szomszédos szőlőkertjébe, és ott, a szabad ég alatt, gyakran találkoztak. A liberálisok ismét hatalmon voltak, tehát a mór Verzea megtette a kötelességét, elmehetett. [...]

Térjünk vissza a konferenciára, Londonba

Egyházi ügyekben eléggé jártas voltam. Az elemiben a kolozsvári unitáriusoknál a nyelvvel együtt tanultam a hittant és később is érdekelt ennek az egyháznak a múltja. Ugyanúgy eligazodtam benne, mint a lutheránus vagy a kálvini református vallás dolgaiban, hiszen a tanulmányaimat a beszercei szászok gimnáziumában folytattam. Amikor a *Böjt érény, a mulatás bűn?*⁵⁵² c. brosrámát szerkesztettem, majd később, mikor – felerősödött az unitus egyház⁵⁵³ alárendelésének a fenyegetése a római katolikus felügyelet alá – az ortodoxiához való visszatérésről értekeztem, ébren tartották az érdeklődésemet az egyházaink ügyei iránt.

Leginkább akkor kellett foglalkoznom egyházi kérdésekkel, amikor a hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség felállítása korbácsolta fel a kedélyeket. Akkor több beadványt készítettem. Egyet Ferenc Ferdinánd főhercegnek, egyet Filipescunak, hogy elküldhesse Rómába a jezsuita Ghika atyának, egy másikat meg a bécsi jezsuitáknak. Ilyenformán meglehetősen tájékozott voltam az országban lévő hitfelekezetekkel kapcsolatban. A zsidó hitfelekezettel Lueger⁵⁵⁴ ideje alatt kerültem kapcsolatba, majd államminiszterként Bukarestben, ahol kiegészíthettem a magyar képviselőházban szerzett tapasztalataimat. Tájékozott voltam az ortodox és balázsfalvi konzisztorianizmusban, az ortodoxiában megőrzött bizánci jellemzőkkel és az unitusok között munkáló jezsuita hatással, miután kimene-
kültek a kálvinisták befolyása alól. Elemző számára mind a két egyházban máig fellelhetők mind a kálvini református, mind a bizánci kultusz ószláv

nyomai. A hívők tömege, de az értelmiségiek számára is, külsőségeiben a bizánci és szláv, illetve a katolikus és református kölcsönhatás nyilvánvaló. A miszticizmus a hívők által megőrzött és a klérus által megtűrt ikonok kultuszába és az antik politeizmusba ágyazódott be. Tudván azt, hogy az angolszász környezetben jól megfér egymással az egyház és a szabadkőművesség, minden esélyünk megvan arra, hogy megnyerjük az egyházak bizalmát. Amennyire nekem, aránylag egyszerű volt eligazodnom ebben a labirintusban, ugyanolyan nehéz volt Brătianunak. Ő csak a domináns állami egyházat ismerte. A valóságban a Liberális Párt kezében voltak a hatalom eszközei. Példa rá az, ahogyan félreállították Sturdza közreműködésével és a rendőrséggel Petrescu prímás érsek-metropolitát. Vagy a románvásári tudós püspök behelyettesítését egy olyan pappal, akinek volt olyan szerencséje, hogy tehetséges felesége éppen akkor váljon el, amikor az Averescu kormány belügyminiszterének sikerült őt eljegyeznie. Kéz kezet mos, püspöksüveget püspöksüveg helyett⁵⁵⁵.

A hajdúdorogi magyar görög katolikus püspökség körüli zivatar idején Brătianu egyik Bécsben akkreditált diplomatája azt kérdezte, hogy mi, erdélyiek tulajdonképpen miért ellenezzük a püspökség megalakulását? Meglepetésemre őexcellenciájának a leghalványabb fogalma nem volt arról, hogy mi a görög katolikus egyház. Egy karrier diplomata, miniszter ott volt egy olyan vitán, amelynek a görög katolikus egyház romániai üldöztetése volt a tárgya. Hogy nekem segítsen, elkezdte mesélni, hogy a görög katolicizmus lényegében a reformáció eredménye. Kivártam, hogy ennek a magyarázatnak mi lesz majd a vége. Észrevettem viszont, hogy Chaplain Bowie elveszti a türelmét és átvettem a szót, anélkül hogy megcáfoltam volna, megerősítettem hitében, de azonnal teljesen más irányba tereltem a beszélgetést. Ilyen helyzetekben hiába bújunk el az elcsépelt mentegetőzés mögé, hogy „a magyarokat támogatják, barátaik vannak, nekünk meg csak ellenségünk.”.

Legnagyobb ellenségünk a tudatlanság és a közömbösség. Felső körökből kikerülő, tunya diplomatakkal – akik azért mert átvállalják, rendszerint a feleségük hozományából a képviseleti kiadásokat, megbízást kapnak az ország képviseletére –, nem jutunk sehová a nagy nemzetközi tülekedésben. Természetesen felületesen felkészült emberekkel sem, akiket itthoni politikai szolgálataikért egy-egy képviseleti, vagy követségi állással jutalmazunk, hogy ott valutával sefteljenek leginkább. A regáti politikusok tudatlanságáról még néhány történetet.

Armand Călinescu – miniszterelnök korában – azt kérdezte tőlem, hogy az unitusoknál is keleti irányba állítják fel az oltárt? Azt válaszoltam, hogy ez a gyakorlat minden keresztény egyházban általános szabály, így tehát a

görög katolikusban is, ha erre mód van. Az én falumban álló templom, amit a nagybátyám építtetett egy lapos dombtetőre, az oltár a keleti oldalon áll. Az ortodox, amelynek az alapítói oklevelét magam is aláírtam, mint a templom építésének a kezdeményezője és támogatója, az oltár a déli oldalon van, mert az épület elhelyezése a terep adottságai szerint csak ezt a lehetőséget adta. Călinescu megköszönte a tájékoztatót.

A képviselőház húsvéti vakációját megelőzően, az Averescu kormány idején, Take Ionescu pénzügyminiszter lejött a mi padsorunkhoz arról tájékoztatott bennünket, hogy beszélt a házelnökkel a vakáció megnyújtásáról, hogy: „ti is többet időzhessetek családi körben.” Összenéztünk és visszakérdeztünk, mert nem értettük, hogy miről van szó? Felvilágosítottuk, hogy bár görög katolikusok meg ortodoxok is vannak közöttünk a két szertartás azonos, tehát az ünnepeinket együtt tartjuk meg. Nem szaporította tovább a szót, a talányos erdélyi szokásainkról nyert értesüléssel okosabban ült vissza a miniszteri padba. Ettől eltekintve erdélyi dolgainkban ő volt a leg-tájékozottabb a regáti államférfiak közül.

Egy pár újságírón kívül, s elenyésző azok száma, akik kultúrájuk és felkészültségük okán kiérdemlik azt, hogy újságíróknak nevezhessük őket, a többinek a leghalványabb ismerete sincs az erdélyi hitfelekezetekről. Közülük is kiválik Duiliu Zamfirescu, a neves „író”, a *Viața la țară* regény szerzője⁵⁵⁶. Ez a felfuvalkodott és beképzelt diplomata az elsők között volt, aki irodalmat is közölt. Ne felejtjük el, hogy 1880–1890 táján Coșbuc még arra próbálta megtanítani a *Vatra* c. irodalmi lap önkéntes munkatársait, hogy mi különbség van a ritmus és a rím között. Alexandri, Bălcescu és Bolintineanu és a vele együtt szenvedők primitív szentimentalizmusa után könnyen vívta ki az *inter vaccas bos est abbas*⁵⁵⁷ helyet magának! Az 1920. évi averescánus kamarának szüksége lévén egy reprezentatív elnökre, Zamfirescut választották meg. Zamfirescu birtokában volt azoknak a viselkedési és protokolláris gyakorlatnak, amit, mint minden diplomatánk a külföldi kártyaasztalok mellett szerzett meg. Úgy lépkedett (vonult fel), úgy modulálta a hangját, úgy hangsúlyozott a mondataiban, hogy megjelenésekor a szegény emberről lerítt az álarisztokrata póz. Az egyik gyűlésen a szász képviselőcsoport a hitfelekezetük autonómiáját érintő kérdést vetett fel. Hogy kedvükben járjon, az elnök feltűnő érdeklődéssel hallgatta a felvetést, mint aki római külképviseleti alkalmazott korából igen jártas egyházi dolgokban. Ezeket mondta a szászoknak: „Biztosítani kívánom a német lutheránus egyház képviselőit, hogy napok kérdése lévén a Szentszékkel való megállapodás, kiváltságait megfelelő módon rendezzük.” Majd lassan, méltósággal leült. Odafordultam a szászok padsora felé és gratuláltam

a szerencséjükhöz, hogy nemsokára a római pápa engedelmes fia lehetnek.

1947. június 11-én írtam le ezeket a sorokat, hogy egy gyönyörű, öt lovas hintóban láttam Bălan metropolitát jobbján Moszkva pátriárkájával az érseki villa elé megérkezni. Miért gyötrődött egy életen át az apa I. C. Brătianu, hogy megszabaduljon az „ikonimádóktól”? Bizánc él!

Folytatom a jegyzeteimet párizsi és londoni élményeiből.

Șerban és Nițescu társaságában ellátogatok az angol szabadkőműves-ség székházába. Két, kimért úriember fogad. Mi nem beszélünk angolul, ők nem tudnak franciául. Megmutatják a kitüntetések és szakmai érdemérmek múzeumát, megajándékoznak különböző nyomtatványokkal és évkönyvekkel. Az évkönyvből megtudjuk, hogyan zárul a testvéri szolidaritásláncolat (szociális – gazdasági – kulturális – érzelmi), anélkül, hogy a *pater filioque-vita*⁵⁵⁸ foglalkoztatná őket, élén a királlyal az utolsó angolig valahol egy eldugott szigeten, több ezer kilométerre Londontól, a végtelen Commonwealth-ben⁵⁵⁹.

Párizsban két alkalommal tudtam annyi időt szakítani magamnak, hogy bejárjam a *Louvre* hatalmas kincses táráát, Londonban pedig egyszer végigszáguldottam a *British Museum* termein, ahol dióhéjban ott van az emberiség minden alkotó korszakának emléke. Párizsi tartózkodásom alatt a *Grand Salonban* Meštrović kiállítást, a *Petit Salonban* a nagy spanyolok – Goya, Murillo, El Greco, Velasquez stb. – munkáit lehetett megtekinteni.

Egy modern képzőművészeti tárlaton örvendtem a jeles román alkotó, Stoenescu⁵⁶⁰ műveinek, de ahova elfogadták és kiállították a brassói Miți Popea kisasszony képeit is. [...]

Eléggé nehéz követni Vaida-Voevod feljegyzéseit, amelyek hol Párizs utcáin vezetnek, hol a konferenciaterembe ültetnek be, máskor egy ebéd közben elhangzott előadást kell végigülnünk. Többször átlendülünk Bukarestbe az otthon maradt, öntörvényű politikai boszorkánykonyhába, aztán megint vissza Párizsba, majd megint Londonba. Eligazításképpen, mert hiszen mégiscsak a párizsi békekonferencia a főszereplője az emlékirat jellegű feljegyzéseknek, egy február 20-ra keltezett levél, amely összefoglalója is lehet Vaida-Voevod önálló fődelegátusi tevékenységének. Utána már csak a március 3-i katarzis következik egy levélüzenet alakjában. De, ne fussunk azért annyira az események elé. A levél tehát a könyv korábbi fejezeteiből már ismert történetek összefoglaló beszámolója Iuliu Maniunak, illetve a Kormányzótanácsnak címezve, Szebenbe.

*

XXIX. Párizs, 1920. február 8.⁵⁶¹ Londoni utazásom eredménye: az angol közvélemény bízik az erdélyi maggal létrejött csoportosulás által Ro-

mániában kezdeményezett megújulási folyamatban. Ez a bizalom több mint szimpátia, hiszen az a bizalomnak csupán a hozadéka. Nem csak a hivatalosság, hanem a sajtó, a felekezetek stb., pártállástól függetlenül az egész közvélemény, egyházak, tudósok, pénzügyi emberek stb. is osztják ezt a bizalmat.

Engedve Lloyd George kérésének Londonban kellene maradnom a magyarokkal való tárgyalás befejezéséig.

Utána átmennék Rómába, ha elmulasztanám, nagyon megharagudnának az olaszok. Az angolok az olaszokat „kistestvérnek”, „benyalósaknak” tartják az európai gazdaság meghódítási igyekvésükben, a francia Briand közben számít rájuk egy kontinentális európai tömörülés létrehozásának tervében.

Keresnünk kell anélkül, hogy ajánlkoznánk a békekötés lehetőségét a bolsevikokkal. Miként pár héttel korábban is szorgalmaztam, hogy adjunk Gyenyikinnek fegyvereket, most arra ösztönözik itt Oroszország szomszédjait, hogy kétoldalú tárgyalásokkal kezdeményezzenek különbékét. A nagyoké lesz persze a nyereség, anélkül, hogy bosszantották volna az oroszokat.

Én legalább közvetett diplomáciai támogatásukat kértem. Ciotori útban van Koppenhága felé, hogy a hadifoglyaink hazaszállításáról tárgyaljon, és ezt ürügyként kihasználva, béketárgyalások kezdeményezésére biztassa a bolsevikokat.

Rómában sok mindent kell eligazítani a királyi palotával és a Vatikánnal is. Jó lenne, ha megegyeznél Cristeával, hogy javasolja a királynak Penescu kinevezését vatikáni főmegbízottnak, s majd nagykövetnek, hogy előkészíthesse a konkordátumot. A felekezeti kisebbségek több időmet és energiámat használták el Londonban, mint az összes többi ügy.

Mellékelem fordításban a kötelezvényeimet az angol politikai és felekezeti hivatalosságok felé a román kormány nevében, de ha akarod úgy is, mint a Kormányzótanács képviselője.

Elképzeléseinket meghaladó erkölcsi és anyagi nyereségünk lehetne, ha beiktatnánk az alkotmányba egy ma már egyértelműsíthető paragrafust, amelyben minden felekezetnek azonos jogokat, elemi iskolák fenntartását saját finanszírozásban, a szabad vallásgyakorlás jogát és a román államban egyházi autonómiát biztosítunk. El nem tudod képzelni, hogy milyen bizalmatlanul fogadtak, és milyen erkölcsi sikert arattam megnyerve valamennyi érintett feltétlen bizalmát, bár sokkal fanatikusabbak és elszántabbak mint a katolikusok.

Nagyon sokat segített Cozens Hardy. Rengeteg energiával dolgozik, kiváló szervező, jó neve van a politikai és a pénzügyi körökben is. Képviselő,

főúri leszármazott, jövendő lord, Románia jó ismerőjének tartják. Ő Boerescuval és Tileával dolgozták ki fogadásaim és látogatásaim rendjét. Boerescu és Tilea is jó szolgálatokat tett. Reggeltől éjfél után 3-ig, minden nap a rendelkezésemre álltak. Tileának kiváló politikai kvalitásai vannak, és sokkal érettebb a koránál.

Párizsban és Londonban is elhalmoztak hitelajánlatokkal. Nem érdemes 2 és fél milliárd frank alatt felvennünk hitelt a franciáktól. Több mint 2 milliárd leszámítolandó adósságunk van kincstári kötelezvényekben. Ha összehozzuk, megóvna a spekulációktól. A többi elég lenne addig, amíg rendezzük a pénzügyeinket (költségvetés, egységes adózás stb. a valuta egységesítését). Ebben a helyzetben előnyösebb feltételeket alkudhatunk ki. Amíg Bukarestben folynak a tárgyalások, mindenkit oda irányítottam, nyerek majd néhány tízmilliót a költségekre (egyetemi hallgatók, a követségi alkalmazottak fizetése, esedékes törlesztések, propaganda).

Nem igaz, hogy Tachét kedvelik és tisztelik az angolok és a franciák. Kérdezd meg Conzens Hardy-t, aki ugyanazt válaszolta a kérdésekre, mint Steed, pedig nem ismerik egymást. Kénytelen voltam Lloyd George és más államférfiak maliciózus kritikájára reagálva megvédeni Brătianut és Tache Ionescut is.

Regényt írhatnék, hogy minden részletről tájékoztassalak, de tudod, hogy mennyire betáblázott az időm.

Tehát: fogadjátok főúri tisztelettel Cozens Hardy-t! Nagyon hasznos emberünk lehet, de akár egy szavával sokat tud ártani is. A terve több helyen változtatást igényel, de igyekezz, hogy legalább egy üzlet bejöjjön. Anglia akkor is megsértődhet, ha elkötelezzük magunk akár Belgiumnak, akár Svájcnak, vagy bármely semleges országnak. Ha gazdasági érdekei hozzánk kötik, támogatni fog politikai terveinkben is. Tőlünk függ az, hogy mennyire kötelezzük el magunkat. Mozdonyokat csak Anglia szállíthat. A belgák az angoloktól kapott mozdonyokat kínálják, nem a sajátjaikat. A Besszarábiában szükséges vasúthálózat kiépítését, hogy az akadozó közlekedés miatt ne veszítsünk több tízmilliót évente, 20-30 év alatt sem fogjuk a magunk erejéből felépíteni.

Látván, hogy Besszarábia dolgában elfordultak tőlünk, Pelivánnal meg egyeztem, és érdekeltté tettem Cozens Hardy-t ennek az üzletnek koncessziós átadására egy angol-francia társaságnak. Ő az erdélyi bányákra, az erdőkre és a gázra tervez. Talán szerezhetünk angol támogatást a magyar bankok felszámolására is. Ne engedjétek csüggedni egyetlen helyzetben sem, mert ha sokat vacakolunk, százszorosan ráfizetünk. A franciák is kénytelenek voltak megalázó feltételekkel kölcsönt felvenni Amerikában, ne hordjuk tehát túlságosan magasan az orrunk!

Ha nem ismerném az embereket, nem érteném meg a Kormányzótanács elleni támadásokat. Mit akarnak ezek az relatíve minimális jogokat ígérő egységes státútumtól? Vigyázzunk, az Isten szerelmére! Fél év után ugyanaz a széthúzás, viszály fenyeget, amely a jugoszlávokat és a csehszlovákokat emészti, ha nem biztosítunk elég széles jogkört az átmeneti időre az újonnan csatlakozott tartományoknak.

Ne támogass értelmetlen szolidaritást. Rosszabb, mint egy kis, elvtelen és politikailag járatlan csoport kiszakadása. Rábeszéléssel nem tudod megtartani a pártfegyelmet és a magad tekintélyét sem. Be kell bizonyítanod, hogy a könyörtelenségig is tudsz határozott lenni, különben lerombolják a hírnevedet és a tekintélyedet, terjesztvén, hogy „Maniu túl puha”. Iorgával és a parasztpártiakkal ugyanúgy szót érthetsz, mint a besszarábiaiakkal és a bukovinaiakkal, főképp a decentralizált regionalizmus kérdéseiben.

Hogy nem kerül Tache ellenében egyetlen önjelölt sem? Biztosíthatlak, hogy nagy politikai hiba, amely keserűen megbosszulja majd magát. Ne siess betolni Erdélybe a Trójai falovat! Követni fogja ezer formában a korrupció.

Constantinescu és Tache–Blank emberei benyúltak a párizsi tőzsdére és titkolt spekulációkkal kiprovokálták az árfolyamesést⁵⁶². Az én ellenlépéseim 5 nap alatt 4 bázisponttal emelték az árfolyamot.

A betyárszolidaritás tökéletes azok között, akik attól félnek, hogy elesnek a legjobb üzletektől, ha nem sikerül „nemzeti kormányt” felállítani.

Ma Millerand-nál voltam. A csapatok kérdésében nem nyit vitát, de nem tud az angolok és az amerikaiak ellenében kiállni. Megkértem, hogy küldjön át Szegedről Békéscsabára egy tábornokot vagy ezredest, hogy beszéljen a népnek a védelemről.

Jó lenne, ha fővezérségünk a budapesti szövetséges tábornokoktól kérné egy szakértői bizottság kiküldését, hogy referálhassanak Londonban és Párizsban a terep nehéz viszonyairól, ami lehetetlenné teszi az evakuálást. Ha nem vonulunk ki, ürügyet adunk a magyaroknak, amit az angolok elfogadhatnak, és cserben hagynak egy csomó ügyben.

A nagy párizsi nagy lapok már meg is kapták a kormány titkos hozzájárulását, hogy ne foglalkozzanak a kelet-európai ügyekkel. Hallgatnak is, bár még nem kaptam kézhez a szükséges pénzalapot. Amíg ezt az ügyet nem intézem el, nem utazhatom. Csak római utam és a londoni konferencia végén tudom majd megoldani. Tűkön ülök. Feleségem a nyolcadik hónapban várandós, alig várom, hogy otthon, csendben és nyugalomban legyen. Másképp teljesen bizonyos vagyok abban, hogy nem fejezhetem be azt, amit eddig olyan sikerrel elindítottam.

*

Vaida elegánsan elhárította a Bukarestben őt helyettesítő Cicio Pop aggodó figyelmeztetéseit: „Ne bosszantsanak az intrikák. Azt tesszük, ami az ország javára válik.” – válaszolta március 13-án Bukarestbe feltett táviratában, bár két nappal korábban még csomagolni akart. Több mint bizonyos, hogy elképzelhetetlennek tartotta, hogy a lehető legbalkánibb módon felállítsák a kormányfői székből. Még nem kapott érdemleges választ sem a Bánát, sem Besszarábia ügyében. És még nem került le a napirendről a magyar békeszerződés sem. Lloyd George brit miniszterelnök, a konferencia elnöke többször is említette, hogy szívesen venné, ha kéznél lenne a magyar delegáció londoni megérkezésekor: „Apponyi kiváló ügyvédje a magyar ügynek, feltétlenül itt kell lennie az érkezésekor” – mondta a január 30-i találkozásukon. Meg is jelölte február 11-ére a magyar delegáció érkezésének a napját Londonba. Érdekes a történet háttere, különben alig érthető, hogy a Főtanács miért adott még egy esélyt a magyar törekvéseknek. A brit miniszterelnök engedékenysége, diszkrét pártfogása nem volt érdektelen. Mint ahogy láttuk, a konferencia ideje alatt semmi sem volt érdektelen. Picit későn vették észre a szigeten, hogy amíg elfordultak, a francia dominancia egyre érzékelhetőbb lett a kontinensen részben azzal, hogy bátorította az akkor még csak alkalmi és igen képlékeny érdekcsoport, később kisantantként elhíresült összefogást, illetve, hogy a bolsevik terjeszkedés rémével ijesztgetve sajátmagát és közömbös szövetségeseit, keresztbe tett a brit–orosz közeledésének azzal, hogy alájátszott a lengyel–román területi érdekeltségeknek. Ebből a fojtogató hálóból csak úgy lehetett szabadulni, ha mosolyogva alternatívákat kínál. Az egyik volt Besszarábia és a román–orosz közeledés, mint korábban láttuk bizalmas ösztönzése, és menteni a még menthetőt a keleti végeken. Egy csapásra érdeklenné vált ebben az összefüggésben az ún. magyar-ügy, ha egyáltalán volt ilyen. Kételyem dokumentálására a sok közül egyetlen egy: a Főtanács 1919. október 12-én tájékoztatta a román kormányt, hogy a Magyarország felőli határa végleges, amelyen néhány, kis módosítást ugyanvégzett még a szövetségközi területi bizottság. Hozzáteszem, végleges volt a bánáti és máramarosi határviták lezárása nélkül már 1919. május 22-én a területi bizottság 1919. február 26-i javaslatának a Főtanácsban való elfogadása után. A bánáti és a máramarosi határvita nem román–magyar ügy volt, hanem a kisantant belső ügye. Alig illik ebbe a gondolatmenetbe, de számunkra igen tanulságos a brit alsóház február 12-i vitája, amelyben a válság már jelzik finoman a szélirány változását:

Sir S. Hoare alezredes „az erdélyi és besszarábiai atrocitások és politikai megfélemlítések” ügyében interpellál, és azt kérdezi, hogy mit tett a kor-

mány azért, hogy a román kormány visszarendelje valamennyi katonáját a demarkációs vonalra, és mit tett a kisebbségek dolgában?

Lloyd George válasza többek között: „A román miniszterelnök intézkedett, hogy a román csapatokat azonnal vonják vissza a Magyarország és Románia között rögzített határra. Az erdélyi kisebbségeket a békeszerződések záradékába foglalt biztosítékok védik majd.”

Sir Hoare: „Nem közlik a nemzetközi vöröskereszt ilyen tárgyú jelentését?”

Lloyd George: „Lehet, hogy figyelembe veszem a javaslatot.”

Wedgwood ezredes: (volt labour-párti miniszter) azt kérdezi, hogy „mit szándékozik most tenni a Főtanács az erdélyi kisebbségek védelmére? Ismeri Lloyd George úr egyes püspökök jelentéseit az ott elkövetett elnyomásról és rablásokról?”

Lloyd George: „Hosszú beszélgetésem volt a miniszterelnökkel, aki biztosított arról, hogy mindent elkövet az ottani felekezeti kisebbségek védelmére. Igen őszintének és eltökéltnak láttam erre.”

Sir Hoare: „Lévé, hogy azon kisebbségek védelme nemzetközi ügy, nem gondol arra Lloyd George úr, hogy egy nemzetközi vizsgáló bizottságot küldjön oda, hogy meggyőződjön a miniszterelnök utasításainak a végrehajtásáról, mint ahogyan azt mindannyian remélik?”

Lloyd George: „Nem hiszem, hogy e pillanatban ez időszzerű. El kell mondanom, hogy igen nagy a bizalmam az új miniszterelnökben, és meggyőződésem, hogy védelmezni akarja a kisebbségeket. Amíg az ellenkezőjéről meg nem győződöm, nem tartom szükségesnek oda bizottságot küldeni. Ha később valami közbejönne, újra elemezni fogjuk a helyzetet.”

Wedgwood ezredes: „Mi jobb bizonyítéka lehetne, mint a három püspök levele?”

A miniszterelnök: Nem kívánok megjegyzéseket tenni valamely korábbi romániai kormányra... a mai kormány most alakult meg.”⁵⁶³

Sir Donald Maclean, aki Asquith távollétében a liberális csoport vezetője: „Az egész ügyet sürgősen tanulmányozza egy semleges szakértői bizottság, és a bizottság jelentésének az elemzése után véglegesítsék a szerződést. Ahol kétségek támadnak, ott népszavazást kell tartani, mint Slesvig⁵⁶⁴ esetében.”

Balfour válaszul: „A kijelölt határvonal a jó, figyelembe véve a gazdasági, etnikai és katonai vonatkozásokat, és ezt nem tudná jobban megállapítani semmilyen új bizottság.”⁵⁶⁵

Annyit az előbbiekhöz, hogy gazdasági körökben még ragaszkodnak ahhoz a tervhez, hogy Románia és a monarchia örökösei, legyenek nyersanyag beszállítói a magyar iparnak. Sir D. Maclean⁵⁶⁶ ötlete volt az alsó-

házban, hogy Románia, mert az volt teritéken a vitában, kötelezze el magát vámkedvezményekre, illetve vámentesség (free trade) biztosítására Magyarországnak.

Egy nappal Vaida-Voevod visszaérkezése után Londonba az alsóházban is visszatérnek a kérdések:

Lord Newton interpellál: „Megszállás alatt tartanak a román csapatok még olyan területeket, amelyekhez nincs jogcímük?”

A brit kormány nevében *Lord Crawford* válaszolt. „A csapatok evakuálása szállítási nehézségek okán még folyamatban van. A brit kormány teljes mértékben megbízik abban, hogy a román kormány lojálisan és a lehető leggyorsabban teljesíti azt, amit vállalt.”⁵⁶⁷

Vaida-Voevod február 23-ra keltezett és Lloyd George-nak címzett levelében a Román Főhadiszállás február 17-i jelentésére hivatkozva, (a csapatok hátravonását akadályozza a hideg, a szénhiány és a gördülőanyag elégtelensége) arról tájékoztatja a brit miniszterelnököt, hogy a csapatok több szakaszban vonulnak vissza, hogy az utanszállítások a jelzett nehézségek okán ne maradozzanak le. „Azt kívánjuk, hogy a lehető leggyorsabban teljesítsük a Főtanács határozatát, de lévén, hogy országom erkölcsi és anyagi érdekeinek a figyelembe vétele is ugyancsak az én felelősségem, keresem azt a megoldást, amely egyértelművé teszi kormányom és a főhadiszállás szándékait, de úgy, hogy azok semmiképp ne veszélyeztessék Románia legfőbb érdekeit.”

Február 26-án a Főtanács előtt ezeket szóban megismételte. Mi történt a D-napon, azaz a Főtanács március 3-i, utolsó jelentős tanácskozásán?

1920. március 3-án, este 6 órára meghívtak a Főtanács Downing Street-i ülésére. A hatalmas zöld asztal körül ott ültek az akkori világ diktátorai. Lloyd George elnökölt. Az én helyemet az asztal egyik végén, a hajlatban jelölték meg, az elnöktől hat szék távolságra.

Az ilyen üléseken általában úgy éreztem magam, mint egy vádlott. Előbb a csapatok visszavonása ügyében kínoztak. Fölsorolták a kifogásait. Vállaltam, hogy az Főtanács kívánsága szerint intézkedem. Előadtam a rekvirálások dolgát. Érintettem Besszarábia ügyét, majd Békéscsaba átadása mellett érveltem. Ez utóbbi tárgyában elvitáztattak az urak. Bátorkodtam kérni Franchet d'Esperey tábornok szakértői megbízását, lévén, hogy igen jól ismeri a terephelyzetet. (Ő keresett meg korábban, hogy javasoljam.) Lloyd röviden leintett, hogy erről előbb tárgyalnak, majd aztán a Főtanács dönt. Mint utólag megtudtam, ez is éles vitát váltott ki az angolok és a franciák között. Az angolok győztek, Ironside tábornokot küldték ki. Elbocsátásom után vacsorálni mentem. Fél 10, 10 óra tájban bementem a *Times* szerkesztőségébe, ahol Steednek elpanaszoltam, hogy Lloyd George,

amikor elbúcsúztunk egymástól, ismét kijelentette, hogy Londonban kell maradnom a magyarok megérkezéséig.

Ha azt hiszi, hogy engedményeket lehet tőlem kicsikarni, akkor téved. Inkább lemondanék. Nem értem, hogy miért olyan előzékeny velem az angol miniszterelnök. Mit kavar? Steed kacagott és azt válaszolta, hogy „Maga tudja, hogy én esküdt ellenzője vagyok Lloyd George-nak. Mégis tárgyilagosan gondolkodom felőle. Téved, ha azt gondolja, hogy udvarolna magának, hogy valamiféle titkos szándékkal behúzza a csőbe. Tipikus keleti gondolkodásmód, aki már nem egyszer megjárta, aki folyamatosan az tapasztalta, hogy ellenzői meg barátai is egyet mondanak és mást gondolnak. Lloyd George-tól távol áll az ilyen taktikázás és szándék. Az ő magatartásának a magyarázata igen egyszerű. Meggyőződött arról, hogy Ön őszinte, hogy az igazat mondja, hogy minden szempontból, alaposan ismeri a volt Habsburg monarchia belső viszonyait. Tájékozatlan statisztikai, etnográfiai, történelmi stb. kérdésekben. Nem akarja annak kitenni magát, hogy Apponyi és társai félrevezessék. Magára támaszkodva ellenőrizni tudná ellenzői állításait. Ennyi az egész: hisznek az Ön szavainak Londonban. Mit gondol, Lloyd George, aki vitába szállt Clemenceau-val, és egy sor közhelyet tált fel a „tigrisnek”, restelné Önt is ledorongolni? Végül, mit érdekelné őt Románia miniszterelnöke? Jusson eszébe, hogy hogyan kezelte Bătianutól kezdve Wilsonig a konferencián megjelent urakat.”

11 óra tájban érkeztem a szállóba. A szalonban, a kandalló párkányán a külügyminisztérium pecsétjével ellátott borítékot találtam. Meglepetésemre a Főtanács határozata volt, Lloyd George aláírásával, amiben Besszárabia hovatartozásáról döntöttek. Párizsban és Londonban is következetesen és kitartóan követett célkitűzésem megvalósult. [...]

Ott volt a kezemben az eredmény. Éjfélre járt, de sikerült felkutatnom Tileát és Lugojanut, akik aztán reggelig rejtjelezték a határozatot, és Lloyd George kísérő levelét. Március 4-én reggel el is ment a távirat. Még aznap megszereztem Lloyd George hozzájárulását, hogy *en claire*⁵⁶⁸ is elküldjem a szövegeket. Egy példányt átadtam Dichternek a *Dacia* lap (Vlahuță, Brătescu-Voinești és Zăvoianu ezredes adták ki) tudósítójának, aki szintén elküldte Bukarestbe. Magam Ștefan Cicio-Popnak postáztam, aki távollétemben kormányelnöki és hadügyminiszteri⁵⁶⁹ helyettesem volt. Egyik táviratot sem kapták meg a címzettek! G. Marinescu Brătianu utasítására elorozta a külügyminisztériumból, ahol Docan (liberális és ráadásul megrögzött aggleény) Marinescunak naponta odaadott minden jelentést, hogy az Brătianunak továbbítsa.⁵⁷⁰

Ezen a tanácsülésen azonban volt még egy igen fontos határozat. Vajon miért nem jegyez fel erről egyetlen szót sem Vaida-Voevod? Az előbbi fel-

vezetés után az olvasóra bízom a választ. Íme, a történet, amely fontos adaléka Vaida-Voevod előbb említett látogatásának a Times szerkesztőségében.

Az ún. trianoni szerződést március 3-án délután 4 és 6 között, zárt ülésen tárgyalta a Főtanács. A Times másnap „kiszivárogtatta”, hogy „A Főtanács a tegnap főképp a magyar békeszerződésről tárgyalt. Jelentős nézetkülönbségek voltak a delegátusok között azon olasz javaslat után, hogy a békeszerződésben rögzített csehszlovák, a román és a jugoszláv határ kérdését vizsgálják felül. Ezt a javaslatot, úgy tűnik, valamelyest támogatta a brit képviselő, de elleneztek a francia küldöttek, akik az általános szerződésnek ezt az igen fontos részét nem kívánják újratárgyalni.”⁵⁷¹

A Times értesülései pontosak voltak, de magyarázatra szorul az angolok „valamelyes támogatása”. Az angol delegátus támogatása az volt, hogy a kérdés vitájába nem kapcsolódott bele.

Az olasz javaslatot Nitti olasz miniszterelnök tette azzal az indoklással, hogy a kielölt határral igen sok magyar kerül a szomszédságba. A javaslat tulajdonképpen csak a csehszlovák határra szólt, de óhatatlanul kiterjedt a többire is. Az Erdély-oldali határra az olasz javaslat az 1848-ban, illetve az 1866-ban lévő határt kívánta elfogadtatni. Millerand miniszterelnök távollétében a francia képviselők: Philippe Berthelot és Paul Cambon. Az angol pedig Lloyd George, aki hallgatásával törlesztett (petit jeu) a franciáknak Konstantinápolyért. A kicsik nyomozni kezdtek este 6-8 között, 10-kor, a begyűjtött hírekkel és adatokkal Vaida-Voevod bement a Times-hoz és elmondta. Másnap reggel a miniszterelnök asztalán a reggeli kása mellett, vasalva ott volt a lap.

Lloyd George úgy hárította el a Főtanács állásfoglalását e kérdésben, hogy a külügyminiszterek tanácsának adta ki a mázsányi magyar dokumentáció tanulmányozását. A Főtanács hivatalos határozata az volt, hogy a magyar delegáció ne utazzon Londonba, rövid időn belül megkapja a választ.

A szerződés-tervezet március 8-án került a külügyérek és követek asztalára. A gyűlést Lord Curzon, brit külügyminiszter elnökölte. Ott voltak: Ph. Berthelot és Paul Cambon, az olasz Scialoja külügyér és Imperiali márkí, Olaszország londoni követe és a Japán Chinda gróf, japán londoni követe. Nitti Rómából táviratilag megismételte a javaslatát. Sciolja nem a legmeggyőzőbben⁵⁷², de fenntartotta. A döntés sine die elhalasztását a francia és az angol képviselő „határozottan elvetette”⁵⁷³.

A döntés az volt, hogy a területi, katonai, pénzügyi és az átmenő forgalomra vonatkozó záradékokat nem vizsgálják felül. A népszavazásra vonatkozóan csak az ausztriai javaslat maradt. A gazdasági záradékban maradt egy rés: a vámmentesesség kérdése.⁵⁷⁴

5 francs

La fin du 15 octobre

Shannon FISCHON

EDITION DE PARIS

Le Petit Journal

5 francs

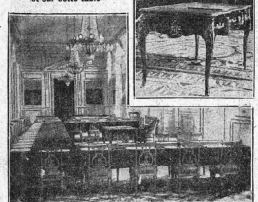
VENDREDI 4

1914

ANNEE 1914

Le Traité de paix avec la Hongrie sera signé aujourd'hui à Versailles

dans cette galerie de Trion et sur cette table

La Hongrie, qui avait signé en 1910 un traité de paix avec la France, se voyait aujourd'hui devant la nécessité de signer un nouveau traité de paix. Ce traité, qui sera signé aujourd'hui à Versailles, dans la Galerie de Trion, sur cette table, mettra fin à la guerre entre la France et la Hongrie. Le traité sera signé par le Président de la République, M. Poincaré, et par le Roi de Hongrie, M. Zoltan.

Le traité de paix sera signé aujourd'hui à Versailles, dans la Galerie de Trion, sur cette table. Le traité sera signé par le Président de la République, M. Poincaré, et par le Roi de Hongrie, M. Zoltan.

Les plénipotentiaires hongrois

Les plénipotentiaires hongrois, M. Tisza et M. Károlyi, sont arrivés à Versailles. Ils ont été reçus par le Président de la République, M. Poincaré.

Les plénipotentiaires hongrois, M. Tisza et M. Károlyi, sont arrivés à Versailles. Ils ont été reçus par le Président de la République, M. Poincaré. Le traité de paix sera signé aujourd'hui à Versailles, dans la Galerie de Trion, sur cette table.

Le traité de paix sera signé aujourd'hui à Versailles, dans la Galerie de Trion, sur cette table. Le traité sera signé par le Président de la République, M. Poincaré, et par le Roi de Hongrie, M. Zoltan.

La vague de baisse s'avance vers les restaurants

Le "nouveau" hôtel à Paris

Le "nouveau" hôtel à Paris, qui a été construit par le célèbre architecte, M. H. H. H., est maintenant ouvert. Le hôtel est situé dans le quartier de la Madeleine, et il est très grand et très beau.

TROIS NOUVEAUX IMMORTELS

MM. de Fiers, Bedier, et Chevillon

Les trois nouveaux immortels, MM. de Fiers, Bedier, et Chevillon, ont été élus à l'Académie française. Ils ont été élus par les académiciens.

La fermeture des restaurants

Le décret de fermeture des restaurants

Le décret de fermeture des restaurants, qui a été signé par le Président de la République, M. Poincaré, est maintenant en vigueur. Les restaurants doivent fermer à 11 heures du soir.

Que l'auteur de l'« Habb Verr »

soit l'auteur de l'« Habb Verr »

Le décret de fermeture des restaurants, qui a été signé par le Président de la République, M. Poincaré, est maintenant en vigueur. Les restaurants doivent fermer à 11 heures du soir.

Arrestation de général Roussin

Le général Roussin a été arrêté

Le général Roussin a été arrêté par les autorités françaises. Il a été arrêté dans le quartier de la Madeleine.

DEGRÈVEMENT

Le décret de dégrèvement, qui a été signé par le Président de la République, M. Poincaré, est maintenant en vigueur. Les contribuables doivent payer moins d'impôts.

M. Millerand entendu sur les affaires d'Orléans

Le ministre de l'Intérieur, M. Millerand, a été entendu par le Président de la République, M. Poincaré.

Le ministre de l'Intérieur, M. Millerand, a été entendu par le Président de la République, M. Poincaré. Le ministre a expliqué les raisons de la situation à Orléans.

M. Deschanel est arrivé à la Montellerie

Le Président de la République, M. Deschanel, est arrivé à la Montellerie.

Le Président de la République, M. Deschanel, est arrivé à la Montellerie. Il a été reçu par le Ministre de l'Intérieur, M. Millerand.

La statue de Strasbourg

La statue de Strasbourg, qui a été sculptée par le célèbre sculpteur, M. B. B., est maintenant terminée.

L'ALSACE-LORRAINE ET LA FRANCE

Le traité de paix entre l'Alsace-Lorraine et la France

Le traité de paix entre l'Alsace-Lorraine et la France, qui a été signé par le Président de la République, M. Poincaré, est maintenant en vigueur.

« L'Alsace s'embrasera par l'immense dette morale qui la rend à jamais tributaire de la France »

« L'Alsace s'embrasera par l'immense dette morale qui la rend à jamais tributaire de la France »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

M. Millerand entendu sur les affaires d'Orléans

Le ministre de l'Intérieur, M. Millerand, a été entendu par le Président de la République, M. Poincaré.

Le ministre de l'Intérieur, M. Millerand, a été entendu par le Président de la République, M. Poincaré. Le ministre a expliqué les raisons de la situation à Orléans.

M. Deschanel est arrivé à la Montellerie

Le Président de la République, M. Deschanel, est arrivé à la Montellerie.

Le Président de la République, M. Deschanel, est arrivé à la Montellerie. Il a été reçu par le Ministre de l'Intérieur, M. Millerand.

La statue de Strasbourg

La statue de Strasbourg, qui a été sculptée par le célèbre sculpteur, M. B. B., est maintenant terminée.

L'ALSACE-LORRAINE ET LA FRANCE

Le traité de paix entre l'Alsace-Lorraine et la France

Le traité de paix entre l'Alsace-Lorraine et la France, qui a été signé par le Président de la République, M. Poincaré, est maintenant en vigueur.

« L'Alsace s'embrasera par l'immense dette morale qui la rend à jamais tributaire de la France »

« L'Alsace s'embrasera par l'immense dette morale qui la rend à jamais tributaire de la France »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

« L'Alsace n'est pas pour l'Alsace et la Lorraine d'embrasser toute l'Alsace française »

Megtörtént: a magyar küldöttség aláírta a békeszerződést!

A mandátum vége

Távollétemben – 1920 márciusában – Ștefan Cicio Pop volt a megbízott miniszterelnök és külügyminiszter. Brătianu Mărzescu útján megkapta megfejtve a külügyminisztérium főtitkárától, Docantól távirataimat, amelyeket a terveimről küldtem a királynak és Cicio Popnak. Ezért sürgette az elmozdításomat. Ha beszámolhattam volna a Házban, a konferencián elért sikereimet nem lehetett volna eltitkolni, s a kormányomat pedig lemondadni. Brătianu világos helyzetfelmérése és a Ferdinánd királyt hatalmában tartó kamarilla könnyedén megtalálta a módját, hogy Averescuval behelyettesítsen. Brătianu alaposan ismerte Averescut és tudta, hogy hihetetlen népszerűségét csak úgy lehet leépíteni, ha esélyt kap arra, hogy hozzá nem értése és balkezessége miatt maga rombolja szét.

Hogy mennyire igyekezett ez a kiváló katona, hogy leépítse politikai népszerűségét arra egy ragyogó példa Cicio-Pop kihallgatása a királynál.

Ștefan Cicio-Pop, akit magához kéretett a király, hogy a Vaida kormány lemondását kérje tőle (miután táviratilag hozzájárult külföldi munkám folytatásához!), szóvá tette az alkotmánysértő eljárást. Megbízott helyettesítőm megpróbált érvelni e tárgyban Őfelségének, de végül elfogadta és végrehajtotta a király kérését. Telefonon tájékoztatta a minisztereket. Mindenki elfogadta a helyzetet. Ez az egész történet alig tartott egy óránál többet. Ștefan Cicio-Popnak akkor a *Romana* utcában volt lakása. Amikor a lakásáról kijött, hogy a palotába hajtasson, ahol a király várta a lemondó nyilatkozattal, nem találta a ház előtt az autót. Össze-vissza futkosott a környéken, amíg rátalált egy konflisra. Később, a miniszterelnökség főtitkára, Vlahide elmondta neki, hogy Averescu parancsára utasítania kellett a sofőrt, hogy azonnal jelentkezzen nála, ha a palotából a kihallgatás végén Popot elvitte a lakására. A balkániságról nem lehet sem a legmagasabb katonai státusban, sem a miniszterelnöki székbe fölkapaszkodva egyszerűen leszokni. A hiúság egy politikus számára a legrosszabb tanácsos. Averescu a felkapaszkodott hiúságában szenvedett...⁵⁷⁵

A Londonból való visszatérésemet követő, négy órás kihallgatáson a király mindvégig nagyon figyelmesen hallgatta (du. 5-től este 9-ig) a tevékenységi beszámolómat. Csak amikor a Csicserinnek küldött táviratra tértem, amiről őt ugyancsak táviratban értesítettem, jegyezte meg, hogy: „Kérned kellett volna a király jóváhagyását.” „Hogy kérjem? Felséged jóváhagyta, hogy belátásom szerint járjak el.” – válaszoltam.⁵⁷⁶ „Hát igen, de Ön azt táviratozta, hogy Románia békét és megegyezést akar szomszédjaival, hogy haladhasson demokratikus intézményei építésével...” De hát Felség, az csak természetes, hogy az országnak előre kell haladnia, megalkot-

va demokratikus intézményeit, s amikor Csicserinnek válaszoltam, másként nem is válaszolhattam.”

A beszélgetést kölcsönös udvariasságokkal folytattuk, a király megpróbálta elrejtetni zavarát. Nem halgathattam el, hogy leváltásom híre milyen benyomást keltett a külföldi államférfiak közösségében, és milyen elmarasztalóan nyilatkoztak országomról, miután mindenki tudta, hogy a király jóváhagyásával Rómába készültem. Azt sem hagytam ki, hogy nyugaton eléggé balkániak tűnt az eljárás. Egyébként mosolyogva és ajándékkal jelentem meg a kihallgatáson: díszkötésben hoztam a versailles-i béke szövegét. A rézveretes címlapon művészi kivitelben Szamotraké kikötőjében a tengerből kiemelt Niké⁵⁷⁷ fej és kar nélküli alakja domborodott a Louvre előtt pompázva. A kötetet átnyújtottam a királynak: *„Bátorkodtam ezt az ajándékot hozni Felségednek, mint a béke jelképét, amit hasonlóképpen fejetlenül kötöttek meg.”* Mosolyogva megköszönte és hellyel kínálta. Négy órás kihallgatás után az alkalomhoz illő udvariassággal emlékeztettem Őfelségét, hogy várják Cotroceniben⁵⁷⁸.

6. A sikertörténet stratégiája

Tagadhatatlan, hogy Brătianu taktikája a békekonferencián komoly ellenállásra talált, ezért, mint minden vérbeli diplomata, olykor olyan eszközökhöz is folyamodott, amelyek nehezen voltak összeegyeztethetőek a „keresztény erkölcsiséggel”. Lévéen azonban, hogy – kénytelen-kelletlen – a király bizalmát élvezte, úgy járathatta le Take Ionescut Pašić csendes együttműködésével, hogy a „Bánát ügyének” árulójaként bélyegezte meg. Ezzel aztán alaposan összezavarta a „közvéleményt”. De hát a közvélemény annyira nem tudta, hogy mi az a Bánát, ahogyan Clemenceau-nak és Lloyd George-nak sem volt fogalma arról, hogy ez a tartomány a Maros és a Tisza egybefolyása és délen a Duna közötti terület. A tisztességes tudós de Martonne, a földrajz és néprajzi szakértő volt az egyedüli francia, aki tökéletesen tájékozott volt a Bánát ügyében. Tagadhatatlanul románbarát volt, anélkül azonban, hogy szimpátiáját „apró (határ) kiigazításokkal” eltúlozta volna. De Martonne-nak bizonyára az volt a benyomása, hogy a Bánát dolgában minden román egy picit fóbíásan kelektötya. Brătianu és az erdélyiek

magamat, meg az egész delegációnkat beleértve, egy percig sem hittünk a Bánát teljes területének az odaítélésében. Erről Take Ionescut is meg akartuk győzni. Az viszont komolyan érvelt ellene. Goga, erdélyiként zajosan

támogatta, hogy ezzel is bosszantsa Brătianut. Bocu azonban bánáti lévén megingathatatlan volt a Bánát dolgában, de egyébként Gogával kórusban – és szolidárisan Take Ionescuval – bírálta Brătianut, bármit is tett. Lényegében a párizsi és az itthoni sajtóban lefolytatott kampánynak az volt a végső célja, hogy a pályán kívülre sodorja Take Ionescut...

Egy alkalommal a Place de la Concorde-on sétáltunk. Az amerikai követség elé értünk, amikor megkérdezte, hogy kit tartok a legjobb román diplomatának. Anélkül, hogy gondolkodnom kellett volna, Mișut neveztem meg. Én Diamandit – mondta.

És igaza volt, ahogyan később alkalmam volt tapasztalni. A politikusok közül I. G. Ducát kedvelte, és e tekintetben is igaza volt. Nem hagyhattam ki, hogy meg ne kérdezzem: miért tartotta a semlegesség idején a korlátolt és a külügyekhez semmit nem értő Porumbarut⁵⁷⁹ a külügyminiszteri székben, Mavrokordatot pedig Bécsben? Brătianu egyik közismert mosolya kíséretében azt válaszolta, hogy akkor ilyen emberekre volt ott szükségem, nem olyanokra, akik mindent jobban tudnak.

Ahogy én közvetlen együttműködésünk idején tapasztaltam, Brătianu nagyon óvatos volt emberi kapcsolataiban. Belpolitikai és belső pártügyekben természetesen tanácskozott az okos, ravasz, gátlátalan és hatékony. A. Constantinescu P.-vel⁵⁸⁰. A többiek *minorum gentium*⁵⁸¹ voltak. A művelt, munkás, harcias Duca még csak „diák” volt. Kiválasztottjában azonban meglátta a maga nevelte politikai vezetőt. Diamandival bizalmasan tanácskozott minden fontos kérdésben és külpolitikájának stratégiájáról. Feltételezem, hogy minden döntése előtt, ha őszinte és bölcs véleményt akart hallani, elmondta azt előbb a feleségének. Elisa Brătianu, Tante Elise, ahogy asztaltársaságunkban a Pillat-család nevezte, rendkívül intelligens és művelt asszony volt. Mindenképpen rendelkezett azon női tulajdonságokkal, amely megsejti egy-egy politikai feladvány lényegét, és arra meg is találja a legjobb választ. Ő lehetett az egyedüli személy, akivel közölte a gondolatait, gyötrődéseit és terveit. Egy alkalommal Elisa Brătianu megkért, hogy kísérjem el Briand „barátnőjéhez” teára. Útközben megkérdezte, hogy mi újság a politikában, mert Ion őt semmiről nem tájékoztatja. Meséltem neki egy francia tábornok, a temesvári szövetséges csapatok parancsnokának a viselt dolgairól. Behálózta őt a helyi magyarsváb társaság és a kedvükben jár. [...]

Ballépéseit és üzleti ügyeit már élesen és fölháborodva kommentálják román körökben. Kezemhez került az összekötőtisztünk beszámolója a temesvári intrikákról, amit titokban úgymond, átadtam egy hírlapíró barátomnak, tudván, hogy azonnal „kiszivárogtatja”. Néhány nap után bementem Brătianuhoz, akinél ott találtam a Vatikánnak a konferenciára kiküldött

bizalmi emberét. Brătianu tapintatosan jelezte, hogy várjak. Miután elbocsátotta a vendégét, megmutatta a beszámolót és megkérdezte, hogy nem én készítettem-e? Az éppen eltávozott vendég hozta el neki, másolata volt annak az anyagnak, amit én adtam át barátomnak. Változás annyi volt benne, hogy a szöveget rendezve átgépezték angol–amerikai papírra, amit Európában nem is lehetett beszerezni. Könnyű volt rekonstruálni beadványom odisszeáját, amit eredeti változatában Pillat fordított le franciára, és gépbe mondta loanának, aki közönséges francia papírra gépelte le.

Hogy Brătianuné tudott erről a kis trükkről, arra bizonyíték, hogy érdekeltek a temesvári tábornok (De Lobit) öltözkékének a részletei. Nyilvánvaló, hogy azért kért meg a kíséretére a már említett teadélutánra Briand barát-nőjéhez, hogy elmeséljem az ügyet. Amikor odaértünk éppen befejeztem a történetet, mire megkért, hogy változatlanul meséljem el a hölgynek is.

A semmitmondó, banális társalgás után, Brătianuné biztatására – jelen volt a költőnő de Noailles, Brâncovan testvére⁵⁸² – elmeséltem újból, hogy a francia tábornok hogyan rombolja szét a bánátiaknak a franciákkal kapcsolatos reményeit. Nem fogtam vissza magam. Utólag a tábornok a haditanács elé került. Brătianuné később elmondta, hogy elbeszélésem hallgatása közben Noailles grófnő kissé borzongva „vad erdélyi románnak” nevezett.

Fontosnak tartottam lejegyezni ezt a résztörténetet, hogy szemléltessem vele a Brătianu házaspár bizalmas kapcsolatát politikai dolgokban.

Brătianura még visszatérek.

Éjszakánként Maniu tájékoztatására a konferencia történéseiről megírt beszámolóimban több Brătianura vonatkozó, olykor egymásnak ellentmondó történetet is jegyeztem. Meg kell még lejegyeznem, hogy családjában nem mindenki osztotta a véleményét, s különösképpen nem testvérei, Sabina és Pia. Egyik unokahúga társaságban is többször közönyös, fásult emberként jellemezte a nagybátyját, aki naphosszat sétál florikai birtokának kertjében, be-benéz az istállókba, elgondolkodik egy-egy bokor előtt. Semmi különös nincs a magatartásában. Miért kell ezen csodálkoznunk? Lényegében Josefine sem tartotta többre Napoleont, s vele együtt jeles politikusok és tudós elmék feleségei és rokonai sem vélekedtek másképp róla. [...]

Clemenceau és Lloyd George kíméletlen, vad energiája, Wilson nagy-lelkűsége és Foch zsenialitása és természetesen a szövetségesek szerencséje nélkül Románia minden áldozata hiábavaló lett volna. És ez a szerencse az ő szerencséjükhöz társulva I. I. C. Brătianu egyedi tulajdonságainak kisu-gárzása.

Ferdinánd király kora Brătianu következetes támogatottságának a műve. Ez által lett halhatatlan a nemzet és az ország számára I. Ferdinánd. Kétség kívül Mária királyné érdeme, hogy bátorította és fenntartotta férjét Brătianu kitartó és feltétlen támogatásában. (De ez a történet egy külön fejezetet érdemel.)⁵⁸³

7. Utószó helyet: húsz év múlva

A nagy egymásra borulás épülete húsz év teltével összeomlani látszik. A III. német császársággal szövetségre lépett Szovjetunió a cári jusson vissza-követeli Bukovinát és Besszarábiát. A bolgárok és a magyarok is úgy ítélték meg, hogy a régi-új szövetség elég erőháttérrel ad hasonló számlák benyújtására. A szovjetek vagy-vagy kérték is már az 1918-ban kimenekült tartományt. Ez a szovjet ultimátum volt a tárgya az 1940. június 26-28-ra összehívott koronatanácsnak. Vaida-Voevod a maga módján élte meg ezt a helyzetet.

„Minden románnak fájdalmas Besszarábiát elveszíteni. Számomra ki-monddhatatlan fájdalom, hiszen megszenvedtem azért, hogy a párizsi konferencián kicsikarjam a nagyhatalmaktól Besszarabia csatlakozásának az elismertetését. Esélyem volt arra, hogy rendezzem jószomszédi viszonyunkat a szovjetekkel, ha nem távolítanak el a kormány éléről. Az ultimátumot tehát nem tudom elfogadni, de az érzelmeknek kényszerhelyzetben nincs jelentőségük. Azt hiszem, hogy a jelen helyzetben csak a vezérkari főnök dönthet.” – *válaszolta Vaida-Voevod a király körkérdésére.*

A vezérkar főnöke értelmetlennek látta a szovjetekkel birokra kelni, ráadásul még ott állnak álig fegyverben délen a bolgárok, nyugaton a magyarok. A többséggel együtt Vaida-Voevod is megszavazta a két terület átadását. Amikor azonban másnap Constantin Brătianu az aláírását kérte egy válasziratra, azt megtagadta.

„Egy tiltakozó levélnek csak levéltári értéke lenne! Elmentem anélkül, hogy aláírtam volna. Abban a helyzetben nem az volt a hazafias cselekedet, hogy a nemzet színe-virágát halálba küldjük, hanem a felelősségnek a bátor vállalása, hogy – tehetetlenségemben – ne hősként tetszelegj a világ szemében.”

Az év nyári eseményeinek sora közismert. Vaida-Voevod csomagolt és augusztus elején visszaköltözött Kolozsvárra, Színház téri, emeletes házába (pár éve ismét a család tulajdona, földszintjén irodalmi kávéház üzemel). Egyszer még szüksége volt a tanácsaira a cselekvéskényszerbe került román diplomáciának. Feljegyzésiből idézem a történetet:

Fontosnak tartottam bukaresti elutazásom előtt⁵⁸⁴ találkozni pár emberrel. Köztük Mihai Manoilescuval⁵⁸⁵ és Valer Poppal⁵⁸⁶. Figyelmeztettem őket néhány olyan körülményre, amit nem tudhattak. 1918 végi történet. [...]

Dr. I. Erdélyi és R Schuller⁵⁸⁷ társaságában az új városházán⁵⁸⁸ találkoztunk Jászi Oszkárral. Egy előadótérmen vezettek át Jászi irodájába. Már

ott volt Vertán Endre⁵⁸⁹ a szélsőséges sovén megnyilatkozásairól közismert, különben örmény származású, tordai képviselő. Jászi azzal a kérdéssel kezdte a beszélgetést, hogy mi a teendő ilyenkor, az országot fölkaparó forradalom kellős-közepén, hogy az erdélyi megyékben elkerülhető legyen a három nemzet esetleges egymásnak feszülése, és fenntartható legyen a közrend. Két órát vitáztunk erről. Bár Vertán mindenféle jogi csúrcsavarral próbálta megíúsítani a megegyezés esélyét, a következő megállapodásra jutottunk:

1) Fölvívjuk a különböző nemzetiségű polgárokat, egyeztetett cselekvéssel a rendfenntartás támogatására, hogy az események a maguk természetes útján bontakozhassanak ki. Ezt a felhívást magyar részről Hock⁵⁹⁰, a románág részéről Mihali, de nevében én, a szászok részéről pedig Hugo Melzer⁵⁹¹ írja alá. Mihali felhatalmazott arra, hogy helyette aláírjak. Vertán tiltakozott, és kérte, hogy a román és a szász együtt neveztessek meg, mert így egyértelmű lesz a román és a szász nemzet azonos jogi státusa, mintha nem lennének az „egy egész oszthatatlan magyar nemzet része”. Azt válaszoltam a méltatlankodására, hogy akkor nem lesz felhívás. Jászi megértette, hogy elmúlt az ideje a közjogi szörszálhasogatásnak⁵⁹², ahogy különben én már Vertánnak jeleztem, Torda eléggé exponált volt, mert ha nem zárjuk el az Aranyos völgyét „lefolya a hegy a völgybe”⁵⁹³, ahogy korábban már megtörtént. Jászi elfogadta, és ezzel lezárta a vitát.

2) Megállapodtunk, hogy az 1. pont teljesítésére minden nemzet hozza éltre a maga nemzeti gárdáját és nemzeti tanácsát, amelyek között azok vezetői egyeztetnek. Vertán tiltakozott, Jászi elfogadta.

3) Hogy a frontról eltávozott katonákat a nemzetörségekbe visszatartassuk, élelmeznünk kell őket, és zsoldot kell nekik fizetnünk. Jászi vállalta, hogy közbenjár a pénzügyi- illetve a hadügyminisztériumban, hogy intézkedjenek ez ügyben, és adják ki a megfelelő utasításokat a helyi pénzügyi adminisztrációknak, illetve a katonai állomásparancsnokságoknak. (Vertán természetesen újra megpróbált ellenkezni.

Még ugyanazon nap délutánján megfogalmaztuk a felhívást, én aláírtam Mihali nevében, és Schuller elvitte Melzernek és Jászinak. Jászi aláírtatta Hockkal és gondoskodott róla, hogy megjelenjék a budapesti újságokban. Schullerrel ellentmondásba kerültem, ami a „deutsche Sachlichkeit”⁵⁹⁴ ismeretében nem volt soron kívüli. Ő komolytalannak tartotta az általam megszerkesztett szöveget, mert ilyeneket írtam bele: „fölkelt a nap minden nemzet számára”. Aggályoskodásán egy ideig elszórakoztam. Nem tudtam meggyőzni, de legyőztem.

Este együtt utaztam haza Schullerrel, de talán ezt az utazást már leírtam valahol. Ez volt az a nap, amikor Schullerrel a *Café Jägerhorn*-ban a felhívásról vitázva a pincér Tisza meggyilkolásának a híret hozta.

Kolozsváron Dora Poruțiu és E. Bianu útján értesítettem Emil Hațieganut a Jászival történt megegyezésről. Désen 4-5 óra tájban Hațieganu telefonon felhívott és beszámolt arról, hogy jelentkezett Apáthynál a Román Nemzeti Tanács nevében és bejelentette a tanács megalakulását. Jászi tisztességesen végrehajtotta a megállapodásunkat. A pénzügyi hivatalok rendelkezésünkre bocsátották a nemzetőrségek felállításának a költségeit, a hadügyminisztérium pedig kiadta a parancsot az állomásparancsnokságoknak, hogy ne akadályozzák a munkánkat. Ilyenformán az ország hivatalos hatóságával – a Károlyi-kormánnyal – együttműködve szerveztük meg 1918. december 1-jén a Nemzetgyűlést.

Ezeket a tényeket mondtam el Pop Valernak és Mihai Manolescunak. Azt is, hogy Károly császár és magyar király felmentette a személyére felelős hivataltörzseket, katonákat stb., s ilyenformán megadta a monarchia népeinek (nemzeteinek) a szabad szervezkedés (önrendelkezés) jogát érdekeik és legjobb belátásuk szerint. Következésképp a Nemzetgyűlés összehívása, megszervezése és határozatai a kor legszigorúbban vett jogrendjében történtek. Elmeséltem nekik azt a vitát is, amely a Clemenceau által elnökölt gyűlésen, a Kun Béla csapatai által képviselt magyar sovinizmust elítélő (előbb Foch tábornaggal egyeztetett) beszédem váltott ki. A vita másra is kitért, mert Bliss amerikai delegátus szóba hozta az esetleges Erdélyben kibontakozó kommunista megmozdulások dolgát. Megkértek, hogy írjam le az elmondottakat, hogy alkalomadtán kézügyben legyenek...

Brassóban pihentem egy napot, hogy a bukaresti káoszról kimenekülve magamhoz térjek. Másnap hozzáfogtam az íráshoz. Alig írtam pár sort, megérkezett E. Mihalovits doktor, és hozta a *Kronstädter Zeitung*-ot, amely szenzációként közli, hogy a németek és Csáky magyar külügyminiszter hivatalosan meghívta Manoilescu külügyminisztert Bécsbe⁵⁹⁵. Abbahagytam az írást, és a pályaudvarra mentem. Ott azt mondták, hogy a különvonat du. 1 óra tájban halad át Brassón. Délben ismét az állomáson voltam. Most 5 órára jelezték a vonat érkezését. Beültem az autóba és Sinaiára hajtottam. Ott tovább írtam a kért tájékoztatót. Egy vonat érkezésére figyeltem fel. A vonat fogadása után az állomásfőnök értem jött, és jelentette, hogy Manoilescu miniszter vár a szalonkocsiban. A vagon lépcsőjén várt, felmentünk, és én átadtam a kéziratot. Manoliescu megállított a vagon folyosóján és rám kérdezett:

– Mi lehet, ha azt fogják kérni, hogy adjuk át a nyugati hátár közeli magyar lakta területeket: Nagyváradot, Szalontát, Nagykárolyt és Szatmárt?

– Nem hiszem, hogy ilyen olcsón megúsznánk – mondtam. – A magyarokról szívesen lemondanánk, mert ezáltal gyengülne az elmaradottak mozgalmi ereje. A négy város esetében, ha megmaradna a környékük a románok lakta falvakkal, a veszteségünk csak az lenne, hogy az erőszaknak engedtünk. A Hinterlandjuk nélkül a városok elsorvadnának. A románokat majd kárpótolnia kell az államnak az elvesztett vagyonokért. Csakhogy a magyar és zsidó többséghez képest elenyészően kevés román városlakó polgár. Szatmáron például egyetlen étterem sincs román tulajdonban, de talán Nagyváradon, Szalontán és Nagykárolyban sem. Hogy a hivatalnokok románok? Semmit nem jelent, a többség van birtokon belül.”

– Úgy gondolja, hogy elfogadhatnánk?

– Nem jószántunkból, de ez lenne a kisebb rossz!⁵⁹⁶

Beültem az autóba és visszatértem Brassóba.⁵⁹⁷

1940. augusztus 30-án hirdette ki a bécsi Belvedere palotában Joachim von Ribbentrop német és Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter a második bécsi döntést, amelynek értelmében Magyarország visszakapta Erdély északi részét.

Woodrow Wilson 14 pontból álló – részben a nemzetközi jog új alapelveit jelentő – békejavaslata

I. Nyílt, nyíltan letárgyalt békeszerződések, amelyek megkötése után nem lesz többé semmiféle titkos nemzetközi megállapodás, hanem mindig nyíltan és a nyilvánosság színe előtt fog tevékenykedni.

II. A hajózás teljes szabadsága a parti vizeken kívül eső tengereken, békében és háborúban egyaránt, kivéve, ha a tengereket nemzetközi szerződések végrehajtására irányuló nemzetközi akció révén teljesen vagy részben lezárják.

III. Minden gazdasági akadály lehető legnagyobb mértékű megszüntetése és egyenlő kereskedelmi feltételek megteremtése mindazon nemzetek részére, amelyek hozzájárulnak a békéhez és csatlakoznak annak fenntartásához.

IV. Megfelelő biztosíték nyújtása és elfogadása arra, hogy a nemzeti fegyverkezéseket a belső biztonsággal összefüggő legalacsonyabb szintre csökkentik.

V. Az összes gyarmati igények szabad, elfogulatlan és teljesen pártatlan rendezése, annak az elvnek a szigorú betartása alapján, hogy a szuverenitás idevonatkozó kérdéseinek eldöntésénél az érdekelt lakosság érdekei ugyanolyan súllyal essenek latba, mint annak a kormánynak méltányos érdekei, amelynek igényei jogosságát el kell bírálni.

VI. Az összes orosz területek kiürítése és az Oroszországot érintő összes kérdések olyan rendezése, amely a világ többi nemzeteinek legjobb és legszabadabb együttműködését biztosítja arra nézve, hogy Oroszország akadálytalanul és korlátozás nélkül alkalmat kapjon saját politikai fejlődésének és nemzeti politikájának független meghatározására, valamint hogy biztosítva legyen Oroszország őszinte fogadtatása a szabad nemzetek társaságában az általa választott intézményekkel együtt, sőt ezen a fogadtatáson túlmenően biztosítva legyen részére minden olyan támogatás, amelyre szüksége lehet és amelyet ő maga is óhajt. Az a bánásmód, amelyben Oroszországot testvérmemzetek az elkövetkező hónapokban részesíteni fogják, próbaköve lesz jóakarataknak, Oroszország szükségletei iránti saját érdekeiktől elvonatkoztatva tanúsított megértésüknek, valamint értelmes és önzetlen rokonszenvüknek.

VII. Az egész világ egyet fog érteni abban, hogy Belgiumot ki kell üríteni és helyre kell állítani, anélkül, hogy megkísérelnék korlátozni szuverenitását, amelyet minden más szabad nemzettel együtt élvez.

Egyetlen más cselekedet sem fogja ennél jobban szolgálni a nemzetek bizalmának helyreállítását azon törvények iránt, amelyeket egymás közötti kapcsolataik szabályozására maguk alkottak és meghatároztak. E kiegyeztető cselekedet nélkül a nemzetközi jog egész szerkezete és érvénye örök időkre csorbát szenvedne.

VIII. Az egész francia területet fel kell szabadítani és előzőnlőtt részeit helyre kell állítani. Azt az igazságtalanságot, amelyet Poroszország 1871-ben Elzász-Lotaringia tekintetében Franciaországnak okozott és amely közel ötven évig nyugtalanította a világ békéjét, jóvá kell tenni, hogy a béke mindenki érdekében újból biztosíttassék.

IX. Az olasz határokat a világosan felismerhető nemzeti vonalak szerint kell kiigazítani.

X. Ausztia-Magyarország népei részére, amelyeknek helyét a nemzetek között oltalmazni és biztosítani kívánjuk, meg kell adni az önálló fejlődés leghabzóbb lehetőségét.

XI. Romániát, Szerbiát és Montenegrót ki kell üríteni; a megszállt területeket helyre kell állítani; Szerbiának szabad és biztosított kijáratot kell adni a tengerhez; a különböző balkáni államok egymás közötti kapcsolatait barátságos tanácskozás útján az állami és nemzeti hovatartozás történelmileg kialakult vonalai szerint kell meghatározni; a különböző balkáni államok politikai és gazdasági függetlenségét és területi sérthetetlenségét nemzetközi garanciákkal kell alátámasztani.

XII. A jelenlegi Ottomán Birodalom török részeinek teljes szuverenitást kell biztosítani, de a többi nemzetiségek részére, amelyek most török uralom alatt élnek, biztosítani kell létük feltétlen biztonságát, önálló fejlődésük teljes és zavartalan lehetőségét. A Dardanellákat állandóan nyitva kell tartani mint nemzetközi garanciákkal biztosított szabad átjárót minden nemzet hajói és kereskedelme számára.

XIII. Független lengyel államot kell létesíteni, amely magában kell hogy foglalja a vitathatatlanul lengyel lakosság lakta területeket, szabad és biztosított kijáratot kell biztosítani számára a tengerhez, politikai és gazdasági függetlenségét és területi sérthetetlenségét nemzetközi szerződéssel kell biztosítani.

XIV. Különleges szerződésekkel meg kell alakítani a nemzetek általános szövetségét avégből, hogy a nagy és a kis államok politikai függetlensége és területi sérthetetlensége kölcsönös garanciákkal biztosíttassék.

Kisebbségi egyezmény (tervezet)

Az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán, mint szövetséges és társult főhatalmak egyfelől és Románia másfelől,

Tekintettel arra, hogy a szövetséges és társult főhatalmak által aláírt szerződések értelmében a Román Királyság jelentős területekkel gyarapodik, vagy fog gyarapodni,

Tekintettel arra, hogy a Berlini Szerződésben a Román Királyság függetlensége nem nyert elismerést csak bizonyos kötelezvények feltételeivel,

Tekintettel arra másfelől, hogy a szövetséges és társult főhatalmak feltételek nélkül kívánják elismerni a Román Királyság függetlenségét mind a régi mind az új területei fölött,

Végezetül, tekintettel arra, hogy Románia a Román Ó-királyság, illetve az újonnan átadott területek valamennyi lakosának, nemére és hitvallására való tekintet nélkül, saját elhatározásából kíván szabadságot és igazságságot biztosítani,

E célból a Magas Szerződő felek alábbii képviselői, úgymint:

.....

Megállapodtak az alábbiakban:

A szövetséges és társult hatalmak, az 1878. július 13-i berlini szerződés aláírói, figyelembe véve a román kormány által a jelen szerződésben vállalt kötelezvényeit, elismerik, hogy Románia végérvényesen szabad azoktól feltételektől, amelyeket a berlini szerződés 44. cikke függőlegesen elismerésére megszabott.

.....

10. cikkely

A romániai zsidó közösségek által választott iskolabizottságok az állam általános felügyeletével biztosítani fogják a számukra meghatározott részarányos közalapok elosztását a 9. cikkelyben foglaltak szerint, s úgyszintén ezen iskolák megszervezését és igazgatását.

A 9. cikkelynek az oktatás nyelvére vonatkozó rendelkezéseit a nevezett iskolákban is alkalmazandó.

11. cikkely.

A zsidó nem kötelezhető olyan cselekvésekre, amely a Sabbath megsértését jelentené, és nem szenvedhetnek semmiféle hátrányt abból kifolyólag, hogy szombaton megtagadják a jogszolgáltatás rendelkezésére állni, vagy egyéb jogi kötelezettségeket teljesíteni. Ez a rendelkezés mégsem menti fel a zsidókat azon kötelezettségek alól, amelyek minden román ál-

lampolgárra kötelező: a katonai szolgálat, honvédelem vagy a közrend fenntartása.

Románia kijelenti ama szándékát, hogy tartózkodni fog attól, hogy kiírjon vagy engedélyezze az általános, vagy a helyhatósági választásokat szombatra; egyetlen választási bejegyzés nem lehet kötelező szombati napon.

*

Készült egyetlen példányban, amely a francia kormány levéltárában helyezendő el...

(aláírt szöveg)

Az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán, mint szövetséges és társult főhatalmak egyfelől és Románia másfelől,

Tekintettel arra, hogy a szövetséges és társult főhatalmak által aláírt szerződések értelmében a Román Királyság jelentős területekkel gyarapodik, vagy fog gyarapodni,

Tekintettel arra, hogy Románia saját akarata és szándéka mind a Román Ó-királyság, mind az az újonnan átadott területek valamennyi lakosának, nemére, nemzetiségére (anyanyelvére) vagy hitvallására való tekintet nélkül, szabadságot és igazságszolgáltatást biztosítani,

Tárgyalások útján közös megállapodásra jutottak e szerződésre...

.....

7. cikkely.

Románia elkötelezi magát arra, hogy elismeri Románia valamennyi területén lakó zsidókat, akik nem rendelkezhetnek más állampolgársággal, minden alakítás nélkül, teljes jogú román polgároknak.

Készült Párizsban, ezerkilencszáztizenkilenc december kilencedikén, egyetlen példányban, amely a Francia Köztársaság levéltárában marad létebben...

Azok a delegátusok, akik távollétükben nem láthatták el aláírásukkal a jelen szerződést, megtehetik 1919. december 20-ig...⁵⁹⁸

Feljegyzés az Ausztria-Magyarországon követendő francia politikáról

irat FDD száma: 30

iratszám:6[5]

irat típusa: Szám nélkül.
keltezési idő: (Keltezés nélkül)

I.

Ausztria-Magyarország területének szövetséges megszállása kiváló alkalmat teremt arra, hogy a francia befolyást megalapozzuk és végérvényesen meggyökereztessek ezen országokban. Valamennyiben - még azokban is, melyek irántunk mindig a legellenségesebben viselkedtek - az összes szövetséges hatalom közül mi vagyunk a legkedvezőbb helyzetben. Rajtunk áll tehát, és azon a módon, ahogy a megszállást megszervezzük, hogy e helyzet minden előnyét kiaknázzuk a jelen és a jövő számára.

Az olaszok mindenütt megvetésre, ellenszenvre számíthatnak, és mostani magatartásukkal végleg gyűlöletessé válnak. Az angolokat tudatlannak és felfuvalkodottnak tartják, és az itteni legyőzött népek - ugyanúgy, mint Németország - dühösek rájuk, amiért hadba lépésükkel megghiúsították a központi hatalmak háborús terveit. Az amerikaiak messze vannak, elzárkózók és közönyösek. Mellettünk szólnak forradalmi hagyományaink, [Napóleon](#) emléke, ragaszkodásunk a nemzetiségi elvhez, az elnyomott népeknek nyújtott támogatásunk a háború alatt, végül és legfőképpen a győzelem – amely számukra mindenekelőtt a mi győzelmünket jelenti – által kivívott tekintélyünk.

II.

Más és más lesz a megszállás politikai tartalma aszerint, hogy a volt osztrák–magyar rendszer kiváltságos, avagy elnyomott népeinek területéről van szó.

1. Magától értetődő, hogy az utóbbiakkal jóindulatú gyámként fogunk viselkedni, azon fáradozva, hogy védenekink mielőbb visszanyerjék teljes függetlenségüket. Egyébként magatartásunkat minden egyes vizsgált ország esetében az ottani viszonyoknak megfelelően kell kialakítanunk, és ezek igen különbözőek.

A) A kezdetektől fogva szövetséges cseh-szlovákok háborúban játszott szerepüknél fogva joggal tartanak igényt arra, hogy teljes jogú szövetségesként cselekedhessenek. A bizalom, mellyel irántunk viseltetnek, a legszélesebb körű együttműködést teszi lehetővé. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy jogos önértetükben megsértsük őket, ezért a katonai lépéseket illetően egyeztetés szükséges. Például fedezhetjük őket az amerikaiakkal szemben, ha magunkra vállaljuk a felelősséget azon intézkedésekért, melyek esetleg szükségessé válnak Német-Csehországban a rend fönntartásához; és Németországra is nagy hatással lenne az a tény, hogy Csehország e részében, amely az agresszív nacionalizmus fészkeének számít, éppen Fran-

ciaország jelenik meg győztesként. A sziléziai Teschenben viszont, ahol fennáll a nézeteltérések kirobbanásának veszélye a lengyelek és a csehek között, eredményesen járhatnánk közben a kapcsolatok javítása érdekében. Mindenképpen kívánatos, hogy Csehországban a megszálló parancsnokság francia legyen, amely mellett politikai iroda is működik, az ország viszonyait jól ismerő katonatiszt vagy hivatalnok irányításával.

B) Sokkal nehezebb a helyzet Jugo-szláviában, ahol a lakosság nincs megfelelően fölkészülve az új viszonyokra, és Olaszország magatartása bármely pillanatban véres összeütközéseket robbanthat ki. A szerb hadsereget minduntalan jobb belátásra bírni sem ígérkezik hálás feladatnak. Az angol titkosszolgálatnak - amely már hosszú ideje megkülönböztetett figyelmével tünteti ki Jugo-szláviát - már megvannak a kiszemelt politikai összekötői, akik diplomáciai érzék dolgában - a rendelkezésre álló értesülések szerint - nem igazán jeleskednek. Elképzelhető, hogy francia főparancsnokság föllálítása egyidejűleg Jugo-szláviában és Csehországban nem lesz könnyű feladat, ugyanakkor annak is megvan a maga előnye, hogy az olasz részről várható nézeteltérések gondja az angolokra hárul majd. Ám az angol hatóságok mellé mindenképpen szükséges egy vagy több francia tiszt vezénylése, akik ismerik a helyzetet, vagy ha nem, akkor megfelelő eligazítást kapnak. Ezek kapcsolata a jugoszláv hatóságokkal minden nehézség nélkül, a teljes bizalom talaján alakulhat, ami hozzájárul Franciaország erkölcsi tekintélyének megszilárdításához ebben az államban.

C) Romániát illetően a két legfontosabb kérdés Bánság és Erdély kérdése. Ezenkívül Bukovinában is lehet összeütközésre számítani ruténok (ukránok) és románok között, de ezek aligha lesznek súlyosak, mivel ez a vidék félreeső, és különben is az itteni helyzet az ukrán kérdés egészéhez kapcsolódik.

A Bánságban a szerbek kész helyzet elé állítják a románokat olyan területek elfoglalásával, melyeket ezek nemzetközi szerződések alapján maguknak követelnek. Mivel a döntés nyilvánvalóan döntőbírárságra tartozik, a szövetséges megszálló hatóságok szerepe a kapcsolatok javításában való közreműködésre fog korlátozódni az átmeneti időszak során.

Erdélyben az a legfontosabb, hogy elkerüljük a nem román, mindennek előtt a mintegy milliónyi magyar lakosság zaklatását. E tekintetben rendkívül hasznos szerepet játszhatnak majd a terület megszállását végrehajtó román csapatok mellett föllállított francia missziók.

D) Nem tárgyaljuk itt a lengyel és rutén területeket; a kérdés ez idő szerint kívül esik Ausztria-Magyarország tárgykörén.

2. Eddigi ellenségeinkkel, a német-osztrákokkal és a magyarokkal szemben szilárdnak és igazságosnak kell mutatkoznunk, egy árnyalattal

több szigort tanúsítva az osztrákok, egy árnyalattal több megbocsátást a magyarok irányában. Politikai célunk az ausztriai németek esetében legyen negatív – elszakításuk Németországtól, meggyőzésük az önálló állam létrehozásának előnyeiről, pusztán az új szláv szomszédokkal kialakítandó gazdasági kapcsolatokat előnyeit tekintve –, a magyarokéban pozitív – a francia befolyás uralkodóvá tétele az új magyar köztársaságban, és azon kedvező megkülönböztetés kiaknázása, amelyről a magyarok francia megszállást kérve tettek bizonytságot.

Szükségesnek mutatkozik tehát mind Német-Ausztriában, mind Magyarországon a megszálló seregek parancsnoksága mellé rendelt, egy vagy több, ezen országok politikai, gazdasági kérdéseiben, hasonlóképpen a személyi kérdések területén is járatos tiszt, illetve polgári megbízott jelenléte. Helyénvaló lenne ezek alapos eligazítása a fentebb leírtak értelmében a lakossággal szembeni magatartásukat illetően, valamint egyértelmű tájékoztatásuk a francia politika e kérdésben követett irányvonaláról. Amennyiben a megszállás bizonyos számú, nagyobb vidéki városra is kiterjed, úgy azokban hasonló intézkedéseket kell foganatosítani.

Magyarországon különösen fontos lenne, és nagymértékben megkönnyítené a francia egységek feladatának végrehajtását a háború befejezését megelőzően itt működő francia nyelvoktatók egy részének mielőbbi visszatérése. Még a nevelőnőket is sikerrel lehetne fölhasználni tolmácsolási feladatok ellátására ugyanúgy, mint informátorként a parancsnokság számára.

Amennyiben sor kerül a megszállt területek fölosztására, célszerűnek látszik Német-Ausztriáról az angolok vagy az amerikaiak javára lemondani, Magyarországot pedig francia parancsnokság alá helyezni. Magyarországon igénybe vehetnénk az amerikaiak közreműködését, hiszen az Egyesült Államok hadseregében és közigazgatásában nem kevés a magyar származásúak száma, akik kitűnően megfelelnének e feladatra.

III.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a megszállást mint egyetlen állam területének, vagy mint több állam területének a megszállását kell majd értelmezni; tehát – más megfogalmazásban –, hogy egyetlen, egységes parancsnokság alatt álló, avagy több, egymástól független hadsereg hajtja majd végre. Tekintettel a fölmerülő kérdések összefüggéseire, politikai szempontból az első megoldás kívánatos. Ha nyomós okok következtében mégis a másodikra kerül sor, fontos lenne legalább arról gondoskodni, hogy a megszállásban részt vevő francia egységek közös vezérkar alá tartozzanak, illetve hogy a volt Ausztria-Magyarország területén osztozkodó

államok mindegyikében folytatandó politikai-katonai tevékenységünket közösen felállított különbizottság irányítsa.

levéltári jelzet: AD.Europe 1918-40. Autriche vol. 61, ff. 107-111.

„Katonai egyezmény a [szövetségesek és Ausztria-Magyarország között megállapított] fegyverszünet Magyarországra vonatkozó alkalmazása tárgyában”.⁵⁹⁹

irat FDD száma: 33

iratszám:9

irat típusa: Szám nélkül.

keltezési hely: Belgrád,

keltezési idő: 1918. november 13.

I. A magyar kormány csapatait a Nagy-Szamos felső folyása - Beszterce - Maros(falu) - a Maros vonala a Tiszával való összefolyásáig - Szabadka - Baja - Pécs (e városokban nem tartózkodnak magyar egységek) - a Dráva folyása Szlavónia-Horvátország határáig vonaltól északra vonja vissza. A kiűrités nyolc napon belül hajtandó végre.

A kiűritett területet a szövetségesek teljes joggal megszállják, a szövetséges hadseregek főparancsnoka által meghatározandó feltételeknek megfelelően. A polgári közigazgatás e területen a jelenlegi kormány kezében marad.

A kiűritett területen kizárólag a rend fenntartásához elengedhetetlenül szükséges rendőri és csendőri alakulatok maradhatnak, valamint azok, amelyek a vasútvonalak biztonságára felügyelnek.

II. A magyar hadsereg, a szárazföldi csapatok és a haditengerészet leszerelése, a belső rend fenntartásához szükséges hat gyalogos és két lovas hadosztály, valamint az I. szakaszban említett rendőri erők kivételével.

III. A szövetségesek megszállási joga minden helysére, illetve minden stratégiai pontra, melyeknek folyamatos meghatározása a szövetséges hadseregek főparancsnokának jogkörébe tartozik.

A szövetséges csapatok szabad átvonulásának és állomásozásának joga Magyarország egész területén. A szövetségesek állandó joga az állam, illetve a Magyarországon lakó magánszemélyek tulajdonát képező közúti, vasúti jármű-, illetve hajópark egészének katonai célú igénybevételére. Hasonlóképpen az ígés- és málhás állatokra.

IV. A megszállt terület (lásd I. szakasz) vasúti forgalmát rendszeren lebonyolító személyzet és vasúti anyag helyben maradnak: ezen fölül tartalékként a szövetséges csapatok szükségleteire, valamint a szerbiai vasúti anyagban a háború következtében keletkezett hiány pótlására egy hónapon belül a főparancsnok részére átadandó 2000 szabványos nyomtávú vasúti kocsi és 100 mozdony, illetve 600 keskeny nyomtávú vasúti kocsi és 50 mozdony. E vasúti anyag részben Ausztriára terhelhető. A számok hozzávetőlegesek.

V. A megszállt terület hajóforgalmát rendszeren lebonyolító személyzet és hajózási felszerelés helyben maradnak.

Ezen fölül hat monitor azonnali hatállyal a szövetségesek részére Belgrádban átadandó.

A dunai flottilla fennmaradó részét lefegyverzés céljából a főparancsnok által a későbbiek folyamán meghatározandó dunai kikötőkben kell összevonni. A szövetséges hadseregek szükségleteire, valamint a szerbiai hajózási felszerelésben a háború következtében keletkezett hiány pótlására e flottillából a lehető legrövidebb időn belül tíz személyszállító hajó, tíz vontató és hatvan uszály átadandó. A számok hozzávetőlegesek.

VI. Két héten belül a főparancsnok rendelkezésére bocsátandó egy, a szükséges felszereléssel ellátott, háromezer fős vasúti alakulat a szerbiai vasútvonalak javítására. A számok hozzávetőlegesek.

VII. Két héten belül a főparancsnok rendelkezésére bocsátandók a szükséges felszereléssel ellátott távírász-alakulatok a szerbiai telefon- és távíróforgalom helyreállítására.

VIII. Egy hónapon belül a főparancsnok rendelkezésére bocsátandó 25 000 ló és az általa meghatározandó, szükség szerinti szállítóeszköz. A számok hozzávetőlegesek.

IX. A fegyverek és a hadianyag összegyűjtése a főparancsnok által meghatározandó pontokon. Ezen anyag egy része a főparancsnok rendelkezésére álló egységek fölállítására céljára lesz igénybe véve.

X. A szövetséges hadifoglyok és polgári internáltak azonnali szabadon bocsátása, majd összegyűjtésük bevagonírozásra alkalmas pontokon, ahonnan hazaszállításuk a főparancsnok által meghatározandó kilépési pontokon és időben történik. A magyar hadifoglyok átmenetileg fogságban maradnak.

XI. A német csapatok magyarországi átvonulására és állomásozására 15 nap áll rendelkezésre a Diaz tábornokkal kötött fegyverszünet aláírásának napjától (november 4. 15 óra) számítva.

Németországgal postai és távíróforgalom csak a szövetségesek katonai ellenőrzése mellett bonyolítható. A magyar kormány kötelezettséget vállal mindennemű katonai távírókapcsolat megakadályozására Németországgal.

XII. Magyarország segíti a szövetséges megszálló csapatok ellátását. A rekvirálások - amennyiben nem önkényesek - engedélyezendőek, a térítés folyó áron történik.

XIII. Az összes dunai és fekete-tengeri osztrák-magyar aknatelepítés helyét késedelem nélkül közölni kell a főparancsnokkal.

Ezenfölül a magyar kormány kötelezi magát a magyar határon túl, Ausztria területén a Dunába dobott, valamint a saját vizein jelenleg található összes úszó akna kifogására.

XIV. A magyar posta-, rádiószolgálat, a telefon-, távíró- és vasúti forgalom a szövetségesek felügyelete alá kerül.

XV. Az ellátással megbízott miniszter mellé a szövetséges érdekek érvényesítésére felügyelő szövetséges képviselő lesz kirendelve.

XVI. Magyarország köteles mindennemű kapcsolatot megszakítani Németországgal, valamint köteles megtiltani mindennemű csapat- és hadianyag-szállítást, a főparancsnok külön engedélyével a romániai német csapatok részére történő szállítások kivételével.

XVII. A szövetségesek a belügyeket illetően nem avatkoznak be a magyar államigazgatás munkájába.

XVIII. A szövetségesek és Magyarország között az ellenségeskedés megszűnt.

Készült két példányban, 1918. november 13-án, 23 óra 15 perckor, Belgrádban, a címben, illetve a XI. és XVIII. cikkelyben végrehajtott módosítással.

a szövetségesek részéről a főparancsnok képviselői:

Mišić vajda s. k. Henrys tábornok s. k.

Magyarország részéről a magyar kormány képviselője:

Linder Béla s. k.

levéltári jelzet: AG.20N528 c/106. d/3.

A Clerk-misszió levelezéséből

SAINT-AULAIRE BUKARESTI FRANCIA KÖVET PICHON FRANCIA KÜL-
ÜGYMINISZTERNEK

iratszám: 32

irat típusa: Szám nélküli irat

keltezési hely: Bukarest,
keltezési idő: 1919. szeptember 13. (Érkezett: szeptember 19. 17 óra
40-kor futárpostával)

Sir George Clerk mindenképpen szeretné elkerülni a jegyzék⁶⁰⁰ nyilvánosságra hozatalát - legalábbis itt-tartózkodása idején. "Nem gondolja, hogy a tömeg kövel verné be az ablakaimat?" - kérdezte.

Brătianu kitűnő kedélyállapotban fogadta a békekonferencia követét, aki a jegyzéket jobbnak látta lepecsételve átadni, anélkül, hogy fölolvasta volna. Amikor személyes érdeklődésből szándékai felől kérdeztem Brătianut, még nem ismerte a jegyzék tartalmát. Megismételte, hogy a következő kabinetnek - az általa vezetett kormányhoz hasonlóan - nyilvánvaló érdeke fűződik ahhoz, hogy szorosan együttműködjék a szövetségesekkel Magyarországon, hacsak az antant nem úgy határoz, hogy kizárja Romániát, és ily módon lehetetlenné teszi ezt az együttműködést. Ebben az esetben a román csapatok kivonulnak Magyarországról, amire az első intézkedéseket már megtették. Közép-Európán ismét úrrá lesz az anarchia, amiért minden felelősséget a békekonferenciának kell viselnie a világ színe előtt.

Brătianu kijelentette, hogy Románia csak egy demokratikus kormány megalakulásába egyezik bele Budapesten. Szeretné tudni, vajon ebben a tekintetben a békekonferencia ragaszkodik-e saját korábbi álláspontjához. Úgy hallotta - és ezek a hírek minden, hozzám egyéb forrásból eljutott értesüléssel egybevág -, hogy az angolok - kiváltképp Troubridge tenger-nagy - a Habsburgok hatalmának visszaállításán munkálkodnak. Pedig ebbe Románia nem fog beleegyezni, mivel a királyság képtelen megfelelni a legfontosabb követelménynek, amelyet Bukarest a magyar kormánnyal szemben támaszt, vagyis a két ország között megállapított új határvonal minden hátsó gondolat nélküli tudomásulvételét. Ez utóbbi kérdést illetően Brătianu nem titkolta abbeli reményét, hogy a békekonferencia beleegyezésével, sőt közreműködésével megszerezheti a Maros torkolatát, másutt végrehajtott határkiigazítás fejében.

A rekvirálásokkal kapcsolatban Sir G. Clerk bizalmasan elmondta, hogy szerinte e kérdést a következőkből kiindulva lehetne rendbe tenni: Románia elismeri - amit egyébként sohasem vitatott -, hogy az ellenség tényleges vagyona a szövetségesek közös alapját képezi, kimutatást készít az el tulajdonított javokról, amit majd figyelembe vesznek a végelszámolásnál. A békekonferencia pedig a maga részéről megelégszik ezzel az elvi elégtétellel.

Brătianu azt bizonygatja, hogy minden alapot nélkülöz Hoover állítása, mely szerint a román rekvirálások éhínséget idéznek elő Magyarországon, és megüszítják a Közép-Európa élelmiszer-ellátására kidolgozott szövetséges terveket. Csakugyan, ezek a rekvirálások vagy a javaknak efféle visszaszerzése csaknem kizárólag a Romániában zsákmányolt vasúti anyagot és ipari felszerelést érintik, a gabonát nem, kivéve a megszálló csapatok ellátásához szükséges korlátozott mennyiséget.

Brătianu arra figyelmeztetett, hogy miközben a békekonferencia hivatalosan bojkottálja Romániát, a döntést meghozó négy nagyhatalom közül három - úgy tűnik - jelezni kívánja: semmi közük az egészhez, az egyedüli felelős az Egyesült Államok.

Valóban, annak ellenére, hogy a békekonferencia mindennemű hadianyag-szállítást megtiltott Romániába, Anglia hadihajókat ajánlott föl neki, és megállapodott vele az Arhangelszkben /Arkangel/ levő román hadianyag elszállításában. Olaszország a maga részéről gazdasági együttműködésre vonatkozó ajánlatokat tett Romániának, amelyekről részleteket nem sikerült megtudnom. Ekképpen azok a román kormányzatnak szóló javaslatok, amelyek átadásával kormányom megbízott, annál is időszerűbbek és szükségesek, mert korántsem egyedüliek. Szerencsésnek kell tartanunk magunkat, hogy ajánlataink megelőzték, és - hitem szerint - túl is szárnyalták azokat, amelyeket szövetségeseink tettek.

levéltári jelzet: AD.Europe 1918-40. Roumanie vol. 33, ff. 11-13.

SIR GEORGE CLERK MEMORANDUMA

iratszám: 38⁶⁰¹

irat típusa: Szám nélküli irat

keltezési hely: Bukarest,

keltezési idő: 1919. szeptember 20.

Brătianuval folytatott mai megbeszélésünkön Nagyméltósága a következőképpen fejtette ki nézeteit a magyar helyzetről:

Brătianu legelőször is elmondta, tudomására jutott - nem Nitti révén, hanem kerülő úton Párizsból -, hogy jelentéseim a Legfelsőbb Tanács helyeslését váltották ki, legalábbis amennyiben megmutatták a szövetségesek és Románia közötti megegyezés lehetőségét. Ezért Brătianu szükségesnek látta, hogy a kérdés pontosabb és részletesebb kifejtésével szolgáljon.

A rekvirálásokat stb. illetően elmondta, hogy a magánszemélyeknél végzett mindennemű rekvirálásnak véget vetettek, és bizonyítani tudná, hogy a románok ellen fölhozott vádak némelyike minden alapot nélkülöz.

Brătianu tehát úgy vélekedik, nem ütközik valódi nehézségekbe - elvi nehézséggel pedig minden bizonnyal semmiképpen sem kell számolni - egy mindkét felet kielégítő megegyezés kidolgozása.

Amiben a megegyezés még hátra van, az - Brătianu szerint - a román csapatok kivonásának körülményei és időpontja.

Úgy véli, a visszavonást akképpen kell megvalósítani, hogy a kiürített területen a rendet fönntartani képes kormány jöjjön létre azért, hogy a bolsevizmust megsemmisítő román hadsereg műve tartósan bizonyuljon.

Egy ilyen kormány létrehozására alkalmas személyeknek szerinte bírni kellene a békekonferencia és - vele egyetértésben - a román katonai hatóságok támogatását.

A békekonferencia nyilatkozata, amely leszögezi, hogy e személyek megválasztása kizárólag a magyar népet illeti, legfeljebb csak elméleti kitételnek tekinthető. A gyakorlatban ugyanis a szövetségesek nem hagyhatják figyelmen kívül ezeknek az embereknek a személyiségét vagy korábban vallott politikai nézeteik, vagy nemzetközi kapcsolataik miatt. Ez teljes bizonyossággal kitűnik a békekonferenciának József főherceggel szemben tanúsított ellenszegüléséből, valamint abból a kétségtelennek mondható tényből, hogy a békekonferencia nem fogja a bolsevizmus híveit támogatni.

Brătianunak az a véleménye, hogy a békekonferencia és a román kormány képviselőinek Budapesten kellene behatóan foglalkozni ezzel a kérdéssel, valamint közös erővel arra is megoldást kellene találniuk, hogyan segíthetnének egy, a román érdekek fölött őrködő kormánynak a rá váró nehézségek legyőzésében.

Hogy melyek a román érdekek, azt a következőkben lehetne összefoglalni:

a) Baráti viszony az új román határral kapcsolatosan, amelyet illetően Magyarországnak minden jogáról le kell mondania.

b) A új határvonal Romániának engedi át a Maros torkolatát, a békéscsabai /Bekès Csba/ vasúti csomópontot, valamint egy, a Nagyváradról /Oradea Mare/ Szatmárnémetibe /Szatmar/ vezető vasútvonal biztosításához elegendő kiterjedésű övezetet.

A b) ponttal kapcsolatosan Brătianu arra figyelmeztet, hogy a Maros /Marosh/ mindkét partjának birtoklása egészen a torkolatig Románia elsőrendű gazdasági érdeke. Mégpedig azért, mert ez a folyó - amely, végső szakaszát leszámítva, teljes hosszában román területen folyik - jelenti az egyedüli hajózható vízi utat, amely behatol a királyság közepébe.

Békéscsaba /Bekès Csaba/ olyan központi vasúti csomópont, amelynek az egész aradi körzet gazdasági élete alá van rendelve. Ráadásul lakosainak

többsége szlovák nemzetiségű, akik ismételten hangot adtak azon óhajuknak, hogy a jövőben is Romániához tartozhassanak.

Ami a Nagyváradot Szatmárnémetivel összekötő vasútvonal biztosításához szükséges sávot illeti, a határnak legkevesebb 20 km távolságra kell húzódnia a vasúttól, amelytől Erdély egész nyugati felének élete és biztonsága függ.

Brătianu úgy véli, a békekonferencia végül is csak azért jelölte ki államhatárukat a saját maga választotta vonalat, mert megijedt az ő, vagyis Brătianu által korábban javasolt vonal elfogadása esetén támadó veszélyektől, tekintettel a magyarok ellenséges magatartására és szembenállására. Ugyanakkor ő továbbra is biztos abban - és véleményét komoly érvekre alapozza -, hogy meg lehetne szerezni Budapest beleegyezését az általa indítványozott határvonalhoz.

A szélsőbaloldaltól a megrögzött reakcióig a legkülönbözőbb politikai irányzathoz tartozó magyar politikusok álltak elő javaslatokkal a román kormánnyal kötendő különegyezmény érdekében. Ám Bukarest tartózkodott attól, hogy bármilyen kötelezettséget vállaljon a békekonferencia hozzájárulása nélkül, mivel véleménye szerint - amint azt már korábban kifejtette - egészséges politizálás csakis a szövetségesekkel való tökéletes összhangban valósítható meg.

Ezen összhang hiányában a román hadseregnek nem állna módjában közreműködni egy magyar kormány megalakulásában, így azután a föllálló kabinet - miután hatalmát már megszilárdította - nem szolgálna a Közép-Európa békéjéhez és Románia nyugalmához szükséges biztosítékokkal.

Brătianu reményei szerint a szövetségesek elismerik ennek az ügynek életbevágóan fontos voltát Románia számára, és - amint ő szeretné - lehetőséget adnak neki vagy utódjának a szoros és őszinte együttműködésre. Kötelessége, hogy minden erejével védelmezze mindazt, amit Románia érdekének tart, ám ha nem jár sikerrel, pusztán az a lehetősége marad, hogy válasszon két politika közül. Az egyik az antanttól független, külön román politizálás volna, azonban ilyen politikát ő nem tud és nem is akar folytatni. Így aztán nem marad más választása (és valóban csak ez az egy), mint hogy azon nyomban - kivonva csapatait - sorsára hagyja Magyarországot. A bekövetkező fölfordulásnak és zűrzavarnak legalább annyi haszna lesz Románia számára, hogy nem kell semmiféle magyar támadástól tartania, és belső viszonyaiban is javulás áll be, hiszen visszatér az országba az olyannyira hiányzó munkaerő, sőt még nyomasztó pénzügyi terhei is csökkennek. Maga Brătianu pedig ekképpen tisztázhatná magát azon - mostában ellene szegezett - vádak alól, melyek szerint azért tartja huzamosan

fegyverben a hadsereget, hogy megakadályozza a katonák részvételét a következő választásokon.

levéltári jelzet: AG.7N6

FÖLJEGYZÉS PICHON, POLK, SIR EYRE CROWE, SCIALOJA, MACUI ÉS PH. BERTHELOT MEGBESZÉLÉSÉRŐL

iratszám: 40⁶⁰²

irat típusa: H.D. 59. sz. följegyzés. Szigorúan bizalmas - Titkos

keltezési hely: Párizs,

keltezési idő: 1919. szeptember 23.

A magyarországi helyzet.

Sir George Clerk táviratai.

PICHON - Minden küldöttség megkapta Sir George Clerk táviratainak másolatait.

Talán helyesebb volna a táviratokban foglaltak megvitatásával megvárni föladójuk Párizsba való visszaérkezését.

(A Legfelsőbb Tanács Sir George Clerk szeptember 16-án és 19-én kelt táviratát tanulmányozza. Lásd az "A" - "B" - és "C" mellékletet.)

BERTHELOT - Clemenceau úr megbízott, közöljem a Legfelsőbb Tanács-csal, ő, a maga részéről, Brătianu válaszát, amint arról Sir George Clerk távirataiban beszámol, békülékenynek tartja. Véleményében a román kormány számos javaslata is megerősíti, amelyek Bukarest álláspontját a Legfelsőbb Tanács kívánságaihoz próbálják igazítani. Antonescu /Antonesco/ ezredes Párizsba érkezett, hogy - a Legfelsőbb Tanáccsal egyetértésben - rendezze a katonai kérdéseket. Ráadásul Brătianu kijelentette: hajlandó továbbengedni a Száva-híd újjáépítésére szánt anyagot, amit azért tartott vissza, hogy elérje a szerbek által a Bánságból elvitt javak visszaszolgáltatását. Egyébként a román kormány - azon vádaskodások cáfolatául, melyek szerint Magyarországon a bolsevizmust akarja hatalomra juttatni - a magyar rendőrség fölállítását úgy kívánja támogatni, hogy csapatainak visszavonásakor kész Budapesten hátrahagyni egy hadosztálynyi erőt a városban tartózkodó rangidős szövetséges tábornok parancsnoksága alatt. Ennek az intézkedésnek a rend fönntartása volna a célja, mindaddig, ameddig erre a magyarok nem lesznek képesek. Végül Brătianu hajlandó átadni a magyarországi román rekvirálások jegyzékét, és beleegyezik abba, hogy azokat a szövetségeseket illető jóvátétel közös számláján tartsák nyilván.

Tekintettel a javaslatok békülékeny hangvételére, Clemenceau úr úgy véli, folytatni lehet a Franciaország és a román kormány között 1917-ben

megkötött egyezmény alapján teljesítendő fegyver- és lőszerszállításokat, melyeket korábban ideiglenes jelleggel fölfüggesztettek.

Ennélfogva Clemenceau úr elrendelte e szállítások folytatását.

POLK - Kissé meglep, hogy Clemenceau úr egymaga vállalta ezt a felelősséget, jöllehet a Romániába irányuló hadianyag-szállítások leállításáról a Legfelsőbb Tanácsot alkotó öt nagyhatalom határozott.

BERTHELOT - Én nem úgy értelmeztem, hogy a Legfelsőbb Tanács hozott döntést e tárgyban. Azt hittem, Clemenceau úr egyszerűen arra törekedett, hogy fölfüggeszse a Franciaország által az 1917. évi megállapodás értelmében foganatosított szállításokat, és a Legfelsőbb Tanács az ő álláspontját tette magáévá. Ezenkívül Brătianu nyilatkozatai is azt a benyomást keltik, mintha egyedül Franciaország állította volna le ezeket a szállításokat; a brit kormány állítólag tárgyalásokat folytat a jelenleg Arhangelszkben /Arkangel/ levő hajózási és román hadianyag elszállításáról; hasonlóképpen, Olaszország - amint hírlik - gazdasági egyezményről készül megállapodást kötni Romániával.

POLK - Augusztus 25-én a Legfelsőbb Tanács egyértelmű döntést hozott arra nézve, hogy mindennemű hadianyag-szállítást föl kell függeszteni a román kormány részére (H.D. 38).

SIR EYRE CROWE - Sir George Clerk távirati úton értesített arról, hogy - a Legfelsőbb Tanács határozatának megfelelően, amiről Polk úr beszél - minden Romániába irányuló angol hadianyag-szállítmányt leállítottak. Mindamellett Sir George Clerk azt tanácsolta, hogy oldjuk föl a szállítmányokra elrendelt zárlatot, ha a Legfelsőbb Tanács kielégítőnek minősíti a román kormány választát.

BERTHELOT - Elismerem, hogy született döntés a tárgyban, amiről én megfellelkeztem. Persze ennek fényében a dolog egészen másként fest.

PICHON - Nem volna jobb, ha a Legfelsőbb Tanács bevárná Sir George Clerk érkezését?

POLK - Osztom Pichon úr véleményét, egyúttal bátorkodom emlékeztetni a jelenlévőket, hogy a francia kormány utasítást adott a szállítások fölüjítésára. Ez az intézkedés nehéz helyzetbe hozott engem tekintve, hogy rögtön a szóban forgó döntést követően minden amerikai szállítást leállítottam. Mindenképpen arra volna szükség, hogy ebben az ügyben a szövetségesek egységes föllépést tanúsítsanak. Brătianu és megbízottai ígéretekben nem fukarkodtak, ám mind ez ideig semmit sem tettek. Sir George Clerknek átadott, a rekvirálások tárgyában tett közleményünkben a románok egyértelműen leszögezték: mindent maguknak tartanak fönn, amit a hadműveletek idején magukkal vittek. E fönntartás mindarra kiterjedhet, amit Budapestről hurcoltak el. Azt is kijelentették, hogy mindazt megtart-

ják, ami előzőleg az övék volt. A szövetséges tábornokok olyan helyzetbe kerültek, ami nem felel meg méltóságuknak, és - kollégáim véleményével ellentétben - a román választ a magam részéről nem tartom kielégítőnek.

SIR EYRE CROWE - Az a meglátásom, hogy e vitát Sir George Clerk visszaérkeztéig el kellene halasztanunk. Nekem azt sürgönyözték, hogy Magyarországon a románok elképesztő méreteken rekviráltak, és hogy a Budapesten uralkodó valóságos állapotok fölöttebb különböznek attól, amiről a románok beszámolnak.

BERTHELOT - A francia kormány utasítását, amely elrendeli a Romániába irányuló szállítások folytatását, minden nehézség nélkül föl lehetne függeszteni.

POLK - Érdekeink pontosan ezt követelik.

(Határoznak arról, hogy a Legfelsőbb Tanács augusztus 25-én hozott döntése érvényben marad, hasonlóképpen arról, hogy jelenleg nem időszzerű bármilyen jellegű, Romániába irányuló szállítmány engedélyezése. Arról is döntés születik, hogy a román kérdés vizsgálatát Sir George Clerk visszaérkezéséig elnapolják.)

A H.D. 59. SZ. IRAT "A" MELLÉKLETE

SIR GEORGE CLERK A LEGFELSŐBB TANÁCSNAK⁶⁰³

irat típusa: 2 (R). sz. távirat

keltezési hely: Bukarest,

keltezési idő: 1919. szeptember 16. (Érkezett: szeptember 19. 10 óra 20)

Szeptember 11-én, csütörtökön érkeztem Bukarestbe, ám a kormányválság, a király hívására Sinaiába siető miniszterek távolléte miatt ezen a napon képtelen voltam önöknek beszámolót készíteni.

Brătianu szeptember 12-én reggel nyújtotta be lemondását, azonban biztosított arról, hogy utódja kinevezéséig ellátja hivatalát. Azt is feladatának tartja, hogy mindent elkövessen a Legfelsőbb Tanáccsal való megegyezés mielőbbi létrejöttéért, noha már nincs abban a politikai helyzetben, hogy határozott és végleges választ tudna adni a Legfelsőbb Tanács jegyzékére.

Ezt követően átadtam Brătianunak a jegyzéket és a korábbi táviratok másolatát, és elmagyaráztam neki, milyen hatáskörrel jár megbízatásom, úgy, ahogy az a Clemenceau úrtól kapott utasításokban áll. Egyben biztosítottam Brătianut arról, hogy a Legfelsőbb Tanács barátságos megegyezésre és szívélyes együttműködésre törekszik a román kormánnyal.

Ma reggel Brătianu összefoglalta véleményét a kérdéses jegyzékkel kapcsolatban.

Nagyméltósága kifejtette nekem, hogy a jegyzék egy része - mind formáját, mind tartalmát tekintve - véleménye szerint igazságtalan a román kormánnyal szemben, és az alapjául szolgáló állítások megerősítésre szorulnak. Ha az ő dolga volna a hivatalos válaszadás, rámutatna azokra a pontokra, amelyek nem a valóságnak megfelelően tükrözik Románia helyzetét, és hamis színben tüntetik föl intézkedéseit. Mindamellettt következtetéseit semmiképpen sem óhajtja egy ilyen vita árnyékában előtárni, mert semmi olyat sem kíván vagy szándékozik mondani, ami tovább mérgesítené a helyzetet, hiszen legfőbb törekvése - éppen ellenkezőleg - a kölcsönös bizalmon és barátságon alapuló kapcsolatok helyreállítása.

Románia mindig is nagyon tisztán látta, milyen fontos számára, hogy jó kapcsolatokat ápoljon a szövetségesekkel, és soha nem volt szándékában megszakításuk. A román előrenyomulás során - ahogy ez hasonló körülmények között mindenkor megесik - történhetek elszigetelt erőszakos cselekmények, ám ezeket Brătianu politikájával és utasításaival szöges ellentétben követték el, és a büntetést minden bizonyított esetben ki fogják szabni.

Mivel Romániának minden más szövetségesnél nagyobb szüksége van arra, hogy a határ másik oldalán olyan Magyarországot tudjon, ahol békeség és jólét uralkodik, pusztán saját érdeke is mérsékleltre inti.

Brătianu rekvirálásokra vonatkozó magyarázatát külön táviratban ismertetem. Emlékeztetett, hogy Antonescu /Antonesco/ ezredes D.M.O. augusztus 22-én azért utazott Párizsba, hogy e tárgyban minden szükséges magyarázatot megadjon.

E kérdésben Brătianu minden felelősséget magára vállal. A legutolsó magyar előrenyomulás alkalmával, amiből végül visszavonulás lett, kiadta a román hadseregnek a parancsot, hogy csak Budapest bevétele után álljon meg. Véleménye szerint erre elengedhetetlenül szükség volt Románia és általában Európa biztonsága szempontjából. Noha elhatározását önhatalmúlag hozta meg, számára az annyira nyilvánvaló módon mindenki érdekének tűnt, hogy inkább habozás nélkül aszerint cselekedett, minthogy Párizstól kérve döntést, visszautasításnak tegye ki magát, amint az már megесett vele.

A jegyzékben Romániának föltett négy kérdéssel kapcsolatban

1. Brătianu nemcsak hogy hajlandóságot mutat a román csapatok visszavonására, hanem maga is erősen szorgalmazza azt. A katonák ellátása súlyos terheket ró a kormányra, és a betakarítás miatt otthon is szükség van rájuk. A román hadsereg jelenléte - a szövetségesek szoros együttmű-

ködését lehetővé tevő mindenfajta megegyezés hiányában magára vonta a magyar népesség bizonyos osztályainak haragját anélkül, hogy a másik oldalon kiváltotta volna a magyar kormány és a rendpártok háláját, amelyek pedig a románoknak köszönhetően alakulhattak meg. Másfelől a szövetséges hatalmak gyanakvással figyelik és akadályozzák azon intézkedések végrehajtását, melyeket a román hadsereg hite szerint - a közös ügy érdekében hoz. Így aztán Brătianu parancsot adott az azonnali visszavonulásra, annak ellenére, hogy kételyei vannak e lépés magyarországi következményeit illetően. Úgy vélem, föltételezhetjük, hogy meg fogják könnyíteni a magyar hatóságoknak rendőri erők megszervezését, amelyek majd érvényt szereznek a törvényeknek a kiürített övezetben 2. és 3. A hadianyagot és a vasúti anyagot, valamint a megszálló hadsereg ellátásához szükséges anyagokat leszámítva a román hatóságok semminemű rekvirálást nem engedélyeztek, éppen ellenkezőleg: az élelmiszerekért mindenkor pénzzel vagy rekvirálási utalvánnyal fizettek. Brătianu készséggel beleegyezik, hogy egy jóvátételi bizottság összeírja mindazon rekvirálásokat, melyeket nem fegyverben álló román egységek hajtottak végre, hasonlóképpen abba is, hogy a hadsereg általános ellátását szolgáló rekvirálások értékét levonják a Romániát illető részből. Ugyanakkor - tekintettel Románia külön érdekeire - indokoltnak tartja föltételül szabni azt, hogy Románia képviselőlet kapjon az e feladattal megbízott bizottságban.

4. Romániának bármely más országnál fontosabb, hogy Magyarországon rend legyen és felelős kormányzat alakuljon. Brătianu evvel kapcsolatban hangsúlyozta: ahelyett, hogy Romániát egyeztetés és a megoldandó kérdések előzetes vizsgálata nélkül különböző parancsok végrehajtására szólítanak föl, valódi együttműködésre volna szükség. Azt a tényt is kiemelte, hogy a román hadsereg segítséget nyújt a magyar kormánynak, amelynek - a nagyhatalmakkal megkötött egyezség mellett - Romániával is egyetértésre kell jutnia.

(Ez a meglehetősen homályos értelmű kitétel véleményem szerint azt jelenti, hogy Románia érdekei földrajzi szempontból oly nyilvánvalóan vagy oly mértékben kötődnek a Magyarországhoz fűződő jövőbeni kapcsolatokhoz, hogy a magyar kormánynak biztosítékokat kell nyújtania, melyeket mind Románia, mind a nagyhatalmak kielégítőnek fognak ítélni.) Miután e táviratot megmutattam neki, Brătianu fölhatalmazott annak közlésére, hogy a benne leírtak a Legfelsőbb Tanács által neki föltett négy kérdésről alkotott véleményének összefoglalását adják.

A H.D. 59. SZ. IRAT "B" MELLÉKLETE
SIR GEORGE CLERK A LEGFELSŐBB TANÁCSNAK

irat típusa: Szám nélküli távirat

keltezési hely: Bukarest,

keltezési idő: 1919. szeptember 19. (Érkezett: szeptember 20.)

Brătianu, akit a gyermekkórház története mélyen megrendített, arra kért, értesítem a békekonferenciát arról, hogy jelentést kapott Budapestről, amely a következőket állapítja meg: a város gyermekkórházát vezető orvosok írásbeli nyilatkozatukban kijelentették, hogy az intézményből sem a román hatóságok, sem bármilyen más román állampolgár gyógyszert, köztöszert vagy egyéb gyógyításban használatos eszközt nem vitt el, következképpen a gyermekek élete nem került veszélybe. A budapesti katonai hatóságok fölkérték a tábornoki bizottságot, folytasson vizsgálatot az ügyben.

A H.D. 59. SZ. IRAT "C" MELLÉKLETE

SIR GEORGE CLERK SIR EYRE CROWE-NAK

irat típusa: Szám nélküli távirat

keltezési hely: Bukarest,

keltezési idő: 1919. szeptember 19. (Érkezett: szeptember 22.)

Jóllehet, a Legfelsőbb Tanácsnak küldött távirataimra[161] még nem kaptam választ, Brătianu elmondta: Párizsból közvetett úton úgy értesült, hogy a bennük foglaltakat egy egyezmény lehetséges alapjainak tekintik.

Ezért úgy tervezem, hogy hétfőn elutazom Bukarestből. További tartózkodásom ugyanis avval a kockázattal járna, hogy a politikai pártok saját érdekükben fogják fölhasználni. Ezenkívül Brătianu nagyon részletesen és világosan kifejtette előttem véleményét a magyarországi helyzetről, azt kérve, hogy nyilatkozatát vigyem magammal Párizsba. Először Budapestre megyek, ahová kedd este érkezem. Remélem, sikerül találkoznom Diamandyval /Diamandi/ és a szövetséges tábornokokkal. Másnap - a leggyorsabb utat választva - továbbindulok Bécsbe, majd onnan Párizsba.

levéltári jelzet: BDIC, Dossier Mantoux, cote F° Δ 234 Rés.

SIR GEORGE CLERK, A LEGFELSŐBB TANÁCS BUDAPESTI KÜLÖNLEGES KÉPVISELŐJE A LEGFELSŐBB TANÁCSNAK

iratszám: 47

irat típusa: 1. sz. távirat

keltezési hely: Budapest,

keltezési idő: 1919. október 25. 18 óra

Tegnap találkoztam Friedrichhel, Somssich /Somssitch/ magyar külügyminiszterrel és Diamandival.

Friedrichnek átadtam a szóbeli üzenetet úgy, ahogy azt a Legfelsőbb Tanács október 16-án jóváhagyta.

(hiányzó szavak)... , hogy a szövetséges kormányok hangsúlyozzák: nem ismernek el olyan ideiglenes kormányt, amely nem tudja őket meggyőzni arról, hogy valóban képviseli a különböző magyarországi politikai pártokat és véleményeket. Rámutattam azokra a kifogásokra, amelyek a szövetséges országok demokratikus közvéleménye részéről minden kétséget kizáróan fölmerülnek a "tisztá" Friedrich-kormánnyal szemben közismert politikai kapcsolódásai miatt.

Friedrich, majd utána Somssich egybehangzóan kijelentette, hogy a mostani kormány a magyar közvélemény 90 százalékát képviseli. A szocialisták - leszámítva a nemzetközi szocialisták 200 ezernél kevesebb tagot számláló csoportját - nincsenek képviselve. Annak ellenére, hogy a pénzügyminiszter zsidó származású, a zsidók sincsenek képviselve, mivel a magyarországi közvélemény döntő része nem tűrné el, hogy a kormányzati munka bármilyen részét is zsidókra bízzák, tekintettel a bolsevikok által elkövetett visszaélésekre.

Mindketten megerősítették, hogy igen nehezen képzelhető el - de talán mégis megvalósítható - a jelenlegi kormány alapjainak kiszélesítése, ám ha Friedrich visszaadja miniszterelnöki megbízását, az egész országon teljes fejetlenség lesz úrrá.

Ismételten rámutattam a kormányátalakítás szükségességére, és föl hívtam Friedrich figyelmét, hogy a szövetséges és társult kormányok még ennek megtörténtével is csak egy, a magyarországi politikai irányzatokat jobban képviselő miniszterelnök hivatalba lépése esetén adnák meg ideiglenes elismerésüket, hacsak nem szereznek teljes bizonyosságot arról, hogy az új magyar kormányzat valóban a közvélemény egészét képviseli, és erről a különböző magyarországi pártok kivétel nélkül hasonlóképpen vélekednek.

Azt hiszem, nem szükséges a fölhozott érvek részletes előadása. Friedrich - magától értetődően - nagy erővel védelmezi helyzetét, ezért úgy ítélem meg, a kívánt koalíciós kormány megalakítása komoly nehézségekbe fog ütközni. Ennek ellenére remélem, hogy a szövetséges kormányokkal való megegyezés szükségességét kellő időben föl ismerik, én pedig a magam részéről továbbra is a mostani álláspontot fogom képviselni.

Átadtam .....-nek a Legfelsőbb Tanácsnak a román kormányhoz címzett jegyzékét, amely utóbbtól Magyarország haladéktalan kiürítését követeli. Válaszában kifejtette, hogy a román kormány kész a kiürítés végrehajtására, és maga is kíváncsúnak tartja azt, egyúttal megígérte, táviratban javasolja Bukarestnek az azonnali csapatkivonást.

A LEGFELSŐBB TANÁCS SIR GEORGE CLERKNEK, A LEGFELSŐBB TANÁCS
BUDAPESTI KÜLÖNLEGES KÉPVISELŐJÉNEK

iratszám: 50

irat típusa: Szám nélküli távirat

keltezési hely: Párizs,

keltezési idő: 1919. november 5.

A Legfelsőbb Tanács tudomásul vette az ön különféle beszámolóit, és kész a bennük megfogalmazott indítványok lényegéhez csatlakozni. Úgy vélekedik, hogy:

1. a román csapatoknak maradéktalanul ki kell vonulniuk Magyarországról a békekonferencia által megállapított határvonal mögé; föltétlenül szükséges, hogy biztosítsák a magyar választások teljes szabadságát.

2. a Friedrich-kormánynak le kell mondania, és át kell adnia helyét egy ténylegesen különböző, a demokratikus erőket magában foglaló kormánynak, amely majd lebonyolítja a választásokat, és amelyet - a mai naptól érvényes fölhatalmazásunk birtokában - annak idején biztosíthat a szövetségesek hálájáról.

A Legfelsőbb Tanács tanulmányozott egy javaslatot, amely - megakadályozandó, hogy az ottani, a Friedrich-kormány kezében levő rendőrség és a kifejezetten reakciós elkötelezettségű Horthy ellentengernagy kisszámú hadereje befolyásolhassa a választásokat és a magyar kormányt - szükségesnek ítélné, hogy a román hadsereg helyére egy szövetséges haderő lépjen, amely bizalmat keltene a lakosságban, és hozzájárulna a tábornoki bizottság, sőt a békekonferencia erkölcsi tekintélyének növeléséhez. A tények vizsgálata ugyanis nyilvánvalóvá tette, hogy kényszerítő erő híján a tábornoki döntések végrehajtása nem biztosítható.

Észben kell tartani, hogy a szövetségeseknek egyrészt nem áll szándékukban akadályozni, hogy a magyarok szabadon nyilváníthassák ki akarataikat, másrésztől azonban el vannak szánva, hogy meghiúsítsák a trónfosztott uralkodóház nyílt vagy burkolt formában való visszatérését.

A Legfelsőbb Tanács arra kíváncsi, hogy az ön - a tábornoki bizottság nézetei és az összes hitelt érdemlő vélemény ismeretében kialakított - álláspontja szerint vajon szükséges-e a román csapatoknak szövetséges erőkkel való helyettesítése, vagy meg lehet bízni Horthy ellentengernagy határozott ígéretében és a közrendnek ama biztosítékában, amelyet az alkalmasint a tábornoki bizottság közvetlen vagy közvetett fölügyelete alá rendelt magyar csendőrség jelent.

Egy másik indítvány értelmében a tábornoki bizottságot meg lehetne avval bízni, hogy fölügyelje a magyar hadsereg szervezési munkálatait, és őrködjön azon, hogy ne használják föl ezt a haderőt a szövetségesek politikájával ellentétes célok érdekében. A tábornoki bizottságnak továbbá arra is ügyelnie kellene, hogy a főváros, valamint az egész ország megszállása a közrend megsértése és túlkapások nélkül menjen végbe.

Magának a szövetségközi erőnek a kiállítása a következő nehézségekbe ütközik: mivel a nagyhatalmaknak nincsenek rendelkezésre álló csapataik, elképzelésük szerint két, cseh és szerb katonából és altisztból álló hadosztályt küldenének Magyarországra, amelyeket angol, olasz, amerikai és francia tisztek irányítanak egy, a Legfelsőbb Tanács által kijelölt erélyes tábornok parancsnoksága alatt.

Az olasz küldöttség - a magyar lakosság hangulatára való tekintettel - ellenzi jugoszlávok vezénylését. Egyébként minden küldöttség tisztában van azokkal a nehézségekkel, amit a Magyarországgal szomszédos ellenséges kis országok által küldött csapatok jelenléte kiválthat, még akkor is, ha egy erőskezü szövetséges parancsnok alá rendelik őket. A lényeges kérdés az, hogy vajon szükség van-e vagy nincs egy, a szövetségesek rendelkezésére álló katonai erőre.

Bízva ítéletében és a helyszínen szerzett értesüléseinek hitelében, a Legfelsőbb Tanács várja gyors és világos állásfoglalását.

levéltári jelzet: AG.7N6

SIR GEORGE CLERK, A LEGFELSŐBB TANÁCS BUDAPESTI KÜLÖNLEGES KÉPVISELŐJE A LEGFELSŐBB TANÁCSNAK

iratszám: 57

irat típusa: 16. sz. távirat

keltezési hely: Budapest,

keltezési idő: 1919. november 25.

A 15. sz. táviratom[251] folytatása.

Ma reggel átadtam Huszárnak a Legfelsőbb Tanács Magyarország ideiglenes és de facto kormányához intézett hivatalos elismerését.

Az elismerésnek az a föltétele, hogy az ideiglenes kormány kötelezi magát a választások haladéktalan megrendezésére, a rend fönntartására, a törvények betartatására az országban, mindennemű támadó intézkedéstől való tartózkodásra, az ideiglenes országhatárok elismerésére addig is, ameddig a békeszerződésben nem állapítják meg a végleges határvonalakat, továbbá biztosítja minden magyar állampolgárnak polgári jogai gyakorlását, beleértve a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot, a politi-

kai véleménynyilvánítás szabadságát és az általános választójog alapján megtartandó szabad, titkos, igazságos és demokratikus választást.

Továbbá beszámoltam neki arról, hogy értesítettem a Legfelsőbb Tanácsot: a miniszterelnök a Párizsból érkező hivatalos meghívás vétele után azonnal kinevezi a békekonferencián részt vevő küldötteket.

levéltári jelzet: AD.Europe, 1918-40. Hongrie vol. 46, f. 55.

SIR GEORGE CLERK, A LEGFELSŐBB TANÁCS BUDAPESTI KÜLÖNLEGES KÉPVISELŐJE CLEMENCEAU-NAK, A BÉKEKONFERENCIA ELNÖKÉNEK

iratszám: 60

irat típusa: Szám nélküli irat

keltezési idő: 1919. november 29.

Miniszterelnök úr!

A Legfelsőbb Tanács utasításainak megfelelően október 23-án Budapestre érkeztem, hogy a Friedrich-kormányal ismertessem a föltételeket, amelyek teljesítése esetén a Legfelsőbb Tanács hajlandó tárgyalni a magyar kormányval.

Közülük a legfontosabb az volt, hogy a különböző magyarországi politikai pártok képviselői helyet kapjanak a kormányban. Ezenkívül a kabinetnek összetételénél fogva biztosítékot kellett jelentenie a Legfelsőbb Tanácsnak arra nézve, hogy képes lesz a rend és a nyugalom fönntartására, szabad, igazságos és demokratikus választások megrendezésére az általános választójog alapján, hasonlóképpen arra nézve is, hogy elküldi Párizsba megbízottait, akik a szövetségesekkel a békéről tárgyalnak.

Semmi szükség arra, hogy részletesen beszámoljak a nehéz és kimerítő tárgyalásokról, amelyek révén eredményre jutottam, ám arra, hogy mi tette e tárgyalásokat ily fáradságossá és hosszadalmassá, talán érdemes röviden kitérnem.

A Magyarországon uralkodó közvélemény - a több mint négy évig tartó szerencsétlen kimenetelű háborúskodás, az államigazgatás gépezetének Károlyi Mihály forradalmi kormánya idején bekövetkezett teljes szétesése, a Károlyit követő kommunista rendszer, majd az ezt közvetlenül fölváltó román megszállás következtében - olyan mélységes közönybe és kétségbeesésbe süllyedt, hogy ebből az állapotából kikölkenteni és cselekvésre sarkallni csak külső ráhatással lehetett. Másfelől a kommunista rendszer, amelynek legismertebb vezérei zsidók voltak, valamint e rendszernek a szociáldemokrata párt egyes tagjaival fönnálló szövetkezése óhatatlanul ellenhatást váltott ki. Az ország közvéleménye a végletekig föl volt háborodva, és csak kevés hiányzott ahhoz, hogy robbanásszerűen kitörjön az

elvadult fanatizmus. A kinevezett miniszterelnök, Friedrich pedig a magyarok nagy többségének szemében a zsidó és a kommunista befolyás elleni visszavágás jelképévé vált, és minden, ami vele szemben irányuló vagy helyzetét gyöngítő támadásnak tűnhetett, ki volt téve annak, hogy rossz értelemben magyarázzák, és ezáltal - meggondolatlanul veszélyt keltve - előidézzék a sovinizmus kirobbanását.

A helyzet másik összetevője - amelyet kellő súllyal kellett figyelembe venni - Friedrich magatartása volt úgy, ahogy az előttem rögtön Budapestre való érkezésem utáni egyik találkozónkon megnyilatkozott. Friedrich arról biztosított, hogy kormánya három hónapos működése alatt az egész ország - csaknem kivétel nélkül - zászlaja alá sorakozott. A különböző keresztény pártok egyetlen szilárd pártszövetségbe olvadtak össze, amely őt támogatja. Személy szerint hajlandó minden tőle telhetőt megtenni, hogy teljesítse az antant kívánságait, azonban már nincs meg mindama cselekvési szabadsága, amellyel a kormányrúd megragadásának pillanatában rendelkezett. Jelenleg már csupán a keresztény-nemzeti kormányiszövetség meghatalmazott szóvivője. Elment a lehetőségek határáig, amikor avval próbálkozott, hogy kormánya alapjait kibővítsé, ám minden arra irányuló kísérlet - még azok is, amelyeket személyesen tett -, hogy bevegjen egy szocialistát vagy egy zsidót vagy bárkit a kormányba, akit a közhiedelem - ha még olyan homályosan is - a kommunista rendszerrel hozott összefüggésbe, eleve kudarcra volt ítélve. Ilyesmiről hívei hallani sem akartak, és politikai lépéseit az ő törekvéseikhez igazította. Ha a szélsőballal való egyesülést erőltetnénk, inkább átadná az ország kormányzását a szövetséges és társult hatalmakkal vagy az egész nemzeti pártszövetséggel a háta mögött ellenzékbe vonulna, bármilyen kormány ragadja is magához a hatalmat. Végül Friedrich avval igyekszik hatni rám, hogy fennen dicséri az antantnak tett szolgálatait. Ezek abból állnak, hogy visszautasította a Románia részéről érkező ismételt és kecsegtető ajánlatokat a közvetlen tárgyalásokra, amelyeknek - állítása szerint - az övéen kívül egyetlen más kormány sem bírt volna ellenállni.

Mindezek következtében óvatosan kellett eljárnom, és olyan módon igazítani a dolgokat, hogy az ország előtt fokozatosan nyilvánvalóvá váljék: az antant kívánságai nem a magyar nép érzései ellen irányulnak, hiszen kizárólag azt a célt szolgálják, hogy a magyarok azon csoportjai, amelyeket egyöntetűen az állam ellenségének nyilvánítottak, ne részesüljenek igazságtalan bánásmódban a választások alkalmával.

Azonnal fölismertem, hogy érdemben semmit sem lehet cselekedni mindaddig, amíg a román megszállás terhe nehezedik az országra. A legbefolyásosabb, pártoktól független magyarok kerestek föl, egyik a másik

után, és mindannyian ugyanazt hajtogatták, nevezetesen, hogy teljesen értelmetlen dolog át- vagy újjáalakítani a Friedrich-kormányt, amíg a románok megszállva tartják az országot. Ilyen körülmények között bármilyen lépés fölfordulást - vagy még annál is súlyosabb helyzetet - idézhet elő, és egyébként, ha egy új kormány alakulna - ami fölöttébb kétséges -, ez a kormány 24 óra leforgása alatt elveszítené hatalmát, ha az emberek azt látnák, hogy a románok továbbra sem mozdulnak. Másfelől az is nyilvánvaló volt, hogy szó sem lehet igazi választásokról azokon a vidékeken, ahol még mindig idegen csapatok állomásoznak. Ennélfogva már az elejétől habozás nélkül azon munkálkodtam, hogy elérjem a román csapatok és a budapesti román hatóságok lehető leggyorsabb távozását. E politika természetesen veszélyeket is hordozott magában. A román megszállástól mentes országrészekben, sőt bizonyos mértékig Budapesten is baljóslatú híresztelések keringtek arról, hogy mi vár a kommunistákra és a zsidókra. A fővárosi lakosság zsidó és szocialista csoportjai mélységes nyugtalansággal tekintettek arra a napra, amikor majd távoznak a románok, és bevonul Budapestre Horthy /Horty/ tábornok "fehér" hadserege. Ismeretes, hogy a csendőrség és a rendőrség szervezése a szövetséges tábornoki bizottság felügyelete alatt folyt, és a tábornokoknak volt annyi bizalmuk ezekben az egységekben, hogy merjék vállalni a kockázatot. Maradt tehát a Horthy-hadsereg. Kérésemre Horthy eljött főhadiszállásáról, hogy találkozzon velem, és hosszúra nyúlt megbeszélésünk alatt meggyőződhettem őszinteségéről, valamint hazaszeretetéről és legfőképpen arról, hogy a napnál is világosabb számára: Magyarországra végzetes lehet, ha csapatai budapesti bevonulásakor bármiféle zűrzavar támad vagy túlkapásokra kerül sor.

Amikor ekképpen döntöttem, tisztában voltam vele, hogy kiadom a kezemből azt a legbiztosabb eszközt, amellyel elérhetném Friedrich távozását, ugyanis a román kivonulás körüli alkudozásokkal könnyűszerrel kicsikarhattam volna a kormányváltást. Ugyanakkor a legsúlyosabb kifogások merültek föl avval szemben, hogy a románokat így vagy úgy olyan helyzetbe hozzam, hogy kijelenthessék: a szövetségesek kérésének engedelmeskedve hosszabbították meg Magyarország megszállását. Nem lett volna szerencsés ekképpen lekötölezni a szövetségeseket Romániával szemben. Tehát továbbra is állhatatosan azon ügyködtem, hogy elérjem a románok azonnali kivonulását.

Ám ahogy egyre biztosabbnak tűnt, hogy a románok valóban visszavonják erőiket, úgy vált egyre merevebbé Friedrichnek és legközelebbi híveinek álláspontja. Nekem több ízben is a leghatározottabban megígérte, hogy amint kivonulnak a románok, mindenben készséggel aláveti magát a szövetségesek kívánságainak, és benyújtja lemondását. Ám alig tették ki a

lábukat a megszállók, viselkedése azon nyomban megváltozott, ami - jelleméről és az általa alkalmazott politikai harcmódról szerzett ismereteim birtokában - a legkisebb meglepetést sem okozta. Friedrich úgy vélte, hogy ezentúl nincs olyan indok, amely megakadályozhatná kormányon maradását, amint azt az ország csaknem egy emberként kívánja, és jöllehet, a szövetségeseknek igencsak kell a béke, ám Magyarország kitűnően megvan nélküle is. Szerencsére akadtak az országban a Friedrichénél szélesebb körű politikai tapasztalattal rendelkező férfiak is, és Friedrich lassanként ráeszmélt: meg kell próbálkoznia avval, hogy eleget tesz a szövetségesek követeléseinek.

Azt nem állíthatom, hogy próbálkozása a legőszintébb lett volna. Avval végződött, hogy Friedrich ... - tudtom nélkül - a pártok vezetőit levélben megbeszélésre hívta hozzám, és már előre úgy rendezte a dolgokat, hogy a tárgyalás okvetlenül zsákutcába jusson. Így aztán azt mondhatta volna, lám, saját szememmel győződhettem meg próbálkozásainak hiábavalóságáról, és hogy az ország boldogulásának egyetlen esélyét a nép 80-90 százalékát képviselő mostani kormány hivatalban maradása jelenti. E megbeszélés a tervek szerint november 18-án délután 5 órakor kezdődött volna. A cselvetést úgy hiúsítottam meg, hogy ugyanaznap délután háromra magánjellegű találkozóra hívtam meg a legismertebb mintegy negyven magyar közéleti személyiséget, hogy vázoljam előttük Magyarország helyzetét, ahogyan én látom. Friedrich párthívei avval a határozott elképzeléssel érkeztek meg erre a beszélgetésre, hogy Friedrichnek a miniszterelnöki székből kell maradnia, különben a keresztény-nemzeti tömb egységesen ellenzékbe vonul. Nagyon őszintén beszéltem, és végül sikerült megértetnem Friedrich híveivel, hogy Magyarországnak mindenképpen békét kell kötnie. Ezután hagytam őket, tárgyalják meg egymás között a helyzetet. A vita mélyen belenyúlt a késő éjszakába, és egybefolyt a pártvezetők közötti megbeszéléssel, amelyet Friedrich hívott össze. Ezen az estén a következő álláspontok alakultak ki. A szocialista szélsőbal által támogatott Apponyi grófot a kereszténynemzeti tömörülésen kívül általánosságban mindegyik párt elfogadta mint olyan politikust, aki majd megalakítja a szövetségesek kedvére való koalíciós kormányt. Még a keresztény-nemzeti tömbön belül is nagyszámú tekintélyes személy hajlik Apponyi elfogadására, azonban a párt egésze ... ahhoz ragaszkodott, hogy ha már Friedrich semmiképpen sem maradhat a kormány élén, akkor legalább a párt soraiból válasszák ki az új miniszterelnököt. Az egyeztetés másnap folytatódott a lakásomon, és megegyezés született, melynek értelmében minden párt elfogadja miniszterelnöknek a Friedrich-kormány közoktatási miniszterét, Huszár Károlyt,

föltéve, hogy képes lesz az összes pártot képviselő kormányt alakítani, amelyet magáénak tekint az ország, és a szövetségesek is jóváhagynak.

Friedrich és leghívebb követői erősen remélték, hogy egy ilyen feladattal Huszár - aki Friedrich legveszélyesebb versenytársa volt a miniszterelnöki tisztért folytatott küzdelemben - képtelen lesz megbirkózni, és politikai pályája kettétörik. Ellenfelei - jó okkal - arra számítottak, hogy a szociáldemokraták, akik csaknem minden föltétel nélkül szegődtek Apponyi mellé, Huszártól majd olyan borsos árat követelnek, hogy végül a keresztény-nemzeti párt kényszerűségből lemond a számla kifizetéséről. Ráadásul az öt baloldali párt szövetségre lépett, és bejelentették, hogy együtt tartanak ki, vagy együtt buknak el.

Ám végül Huszár sikerrel járt, noha a legutolsó pillanatban a tárgyalások kis híján megfeneklettek. A szociáldemokraták makacsul kitartottak azon követelésük mellett, hogy az igazságügyi tárcát Budapest volt polgármestere, a liberális demokrata párt vezetője, Bárczy kapja, aki a korábban külföldre távozott izraelita pártvezért, Vázsonyit /Vaszonyi/ képviseli. Bárczy kinevezése keresztény-nemzeti berkekben nagy vihart kavart (való igaz, egy héttel korábban erre még gondolni sem lehetett), és az egész építmény összeomlással fenyegetett. Az elkeseredett Huszár fölkeresett, mire én sietve átadtam egy levelet neki, amelyben örömet fejeztem ki amiatt, hogy sikerült egymáshoz közelebb hoznia a különböző pártokat, és különösen azért, mert a demokratikus (sic) párt egyik tagját nevezte ki igazságügy-miniszternek. A szövetségesek ennél szilárdabb bizonyítékot nem kaphattak arra nézve, hogy Huszár mennyire komolyan gondolja: valóban eleget akar tenni kívánságaiknak. A levélben a demokratikus párthoz is figyelmeztetést intéztem, amelyben emlékeztettem, hogy a világ szemében avval adja majd feddhetetlenségének és pártatlanságának tanújelét, hogy miképpen lesz képes megbirkózni nehéz feladatával, amelynek részét képezi mindazon személyek bíróság elé állítása is, akik a kommunista kormány idején raboltak és gyilkoltak. Levelem birtokában Huszár tüstént jobb belátásra térítette pártját, és a baloldali pártokkal is meg tudta értetni: súlyos felelősség terheli őket azért, hogy az igazságügyi minisztérium irányításában a pártatlanság követelménye maradéktalanul érvényesüljön. Azonban a szociáldemokrata párt még ezt az engedményt sem tartotta teljesen kielégítőnek, vezetői az utolsó pillanatig mellébeszéltek, és hallatlanul túlzó követeléseiket csak akkor vonták vissza, amikor Huszár közölte velük: határidőt szabtam a koalíciós kormány megalakítására. A két párt avval is tisztában volt, hogy mind a Legfelsőbb Tanáccsal, mind a közvéleménnyel a legcsekélyebb habozás nélkül tudatom, kit terhel a felelősség a tárgyalások esetleges sikertelenségéért.

Huszár Károly /Karl Huszar/ még fiatalember, úgy gondolom, negyven év körüli lehet. Nagyon szegény szülők gyermeke, és kezdetben maga is falusi tanítóként kereste kenyerét. Amint tehetett, belépett a magyar politika színterébe, és következetesen a demokratikus megnyilvánulásokat támogatta, küzdött a dolgozó osztályok életkörülményeinek javításáért. Becsületessége minden gyanún fölül áll, és a politikai pártok mindegyike tisztelettel veszi körül. Kimeríthetetlen erővel és nagy jellemmel áldotta meg a sors, így különösen alkalmas arra, hogy átvezesse Magyarországot történelmének ezen zűrzavaros korszakán.

Úgy gondolom, arra is rá kell mutatnom, hogy a magyarok összességének beleegyezése egy koalíciós kormány megalakításába legnagyobb részét két olyan férfiú politikai bölcsességének és befolyásának köszönhető, kiknek neve jobbára a reakciók idézi: nevezetesen Apponyi grófnak és Horthy ellentengernagynak.

A politikai küzdőtértől teljesen visszavonult Apponyi gróf - aki napjait annak előtte Pozsony melletti birtokán töltötte - kérésre jött föl Budapestre. Megérkezése nagy visszhangot váltott ki az egész magyar sajtóban, amely nyilvánosságot adott annak az úton-útfélen megnyilatkozó általános véleménynek, hogy Apponyi megérkezésével majd rendbe jönnek a dolgok. A körülmények iróniája folytán a grófnak - aki korábban soha nem volt Magyarország miniszterelnöke - ez alkalommal éppen legádázabb politikai ellenfelei - a szociáldemokraták - ajánlották föl - becsületességébe és hazafiasságába vetett bizalmuk szembeszökő jeléül - e tisztelet, amelynek viselésében éppen az a kereszténynemzeti tömörülés akadályozta meg, amelynek egész élete során elismert képviselője volt. Apponyi gróf - számúzva személyes érzéseit - kizárólag olyan ügyeket vállalt föl, amelyeket hazája érdekében állónak tekintett, és a pártok összességére gyakorolt befolyása minden másnál nagyobb lehetőséget adott Huszárnak arra, hogy egyesítse az egymással ütköző álláspontokat.

Horthy ellentengernagy nem érte be avval, hogy minden adandó alkalommal első találkozásunkkor nekem tett ígéreteihez híven cselekedjék, de a románok távozása napjától kezdődően - amikor csapatai élén bevonult Budapestre - egy ízig-vérig nemzeti hadsereg vezérének és az állam szolgájaként cselekedett, és - az akkori időpontban az országban bárkinél nagyobb - befolyását annak érdekében vetette be, hogy meggyőzze a magyarokat, Magyarország számára egyetlen út maradt: teljesíteni a szövetségesek kívánságait. Az a tökéletes nyugalom és rend, amelynek közepette a románok távozása és a magyarok bevonulása végbement, nagyrészt a szövetséges tábornoki bizottság, illetve Troubridge tengernagy Horthy ellentengernagy vezérkarával közösen előkészített intézkedéseinek eredménye,

ám ugyanúgy - és főképpen - annak, hogy Horthy ellentengernagy teljes biztonsággal kézben tartotta a parancsnoksága alá helyezett erőket.

A román kivonulás előtt két nappal néhány demokrata és zsidó vezető azzal keresett föl, hogy elmondja: a város elhagyására készülnek, mivel a "fehér" csapatok bevonulásával minden bizonnyal letartóztatják őket. Arról is beszámoltak, hogy a zsidó lakosság és a dolgozó osztályok lelkiállapotára mindenekelőtt a legnagyobb nyugtalanság nyomja rá bélyegét. Fölhívtam a figyelmüket arra, hogy távozásuk e pillanatban a saját szempontjukból a legsúlyosabb politikai tévedés volna, és a magam részéről - tettem hozzá - teljes bizalommal vagyok Horthy ellentengernagy őszintesége, továbbá csapatai fölött gyakorolt hatalmát illetően, és ekképpen rábeszéltem ezeket az embereket a maradásra. A hatalomátadás napjának egész délutánját jómagam a zsidónegyedben töltöttem, ahol mindent a lehető leghétköznapiabbnak, legbékésebbnek találtam, és ahol minden a legnyilvánvalóbb módon a bizalomról tanúskodott. Igaz, hogy egy-két sokat szereplő személyt letartóztattak, ám ezen őrizetbe vételeknek a végrehajtói alacsonyabb rangú katonák voltak, akik a kormány utasítása vagy tudta nélkül cselekedtek. Az áldozatokat tiltakozásomra - vagy még annak előtte - minden további nélkül szabadon bocsátották.

Jelen összeállításában a kormány valóban a magyar közvéleményt teszi meg - a balszárny igazából nagyobb arányú képviselőket élvez a kormányzatban, mint ahogy az országban meglévő hatalmi súlya azt indokolná -, ám mivel mindenki teljes mértékben elfogadta a béke, illetve azt megelőzően annak szükségességét, hogy teljesíteni kell a szövetségesek kívánásait, ez lehetőséget teremtett a politikai ellenfelek - bármennyire is időleges - egyesítésére, aminek pusztá gondolata hat héttel korábban csaknem minden magyarból a legmakacsabb hitetlenkedést váltotta volna ki.

Szeretnék még számot adni arról a rendkívüli tiszteletről és figyelmeségről, amelyet személyem iránt minden magyar, hasonlóképpen a magyarországi sajtó tanúsított. Még azok is, akiket csak a legnagyobb nehézségek árán tudtam meggyőzni, és akik a legmakacsabb elszántsággal ellenezték azt a célt, amelynek megvalósítása érdekében engem Budapestre küldtek, elismerték, hogy megbízatásom nem személyes érdekeket szolgált, és azt igyekeztem a lehetőségek szerint részrehajlás nélkül végrehajtani. Csaknem mindenkitől a legőszintébb támogatásban volt részem.

Ügyszintén sokat köszönhetek Troubridge tengernagynak, valamint a szövetséges tábornoki bizottságnak, akik támogattak és segítettek. Nemcsak azért tartozom nekik hálával, mert minden személyes és hivatalos természetű ügyes-bajos dologban a legnagyobb igyekezettel siettek segítségemre, hanem azért is, mert befolyásukat minden téren úgy irányították,

hogy támogassanak megbízatásom végrehajtásában, és a magyarokban azt a meggyőződést táplálják, hogy a szövetségesek egységes álláspontot képviselnek.

A valódi oka azonban annak, hogy küldetésem célt ért az, hogy maguk a magyarok így akarták. Budapesti tartózkodásom idején a legkülönbözőbb pártállású magyar emberek véleményét meghallgattam, és - meg kell mondanom - ezek mind a legnagyobb mértéktartás hangján szólaltak meg. Tisztában vannak avval, hogy noha joggal tartják magukat nagy és civilizált nemzetnek, ennek dacára mégis eltúrték, hogy a magyar külpolitikát ne a magyar, hanem más fővárosból irányítsák, amelyhez nekik semmi közük. Megegyeznek abban, hogy főképpen emiatt fosztották meg őket hatalmas területektől, ahol - bármilyen volt is nem magyar polgártársaikkal szemben tanúsított magatartásuk - olyan kultúrát és civilizációt hoztak létre, amely - nehéz volna kétségbe vonni - a sok tekintetben szánalmasan viselkedő szomszédos államokban elértnél jóval magasabb szintet képvisel.

Úgy hiszem, nagyon is igazságosnak tartják, hogy az egyazon törzsből származó népek egy államba tömörüljenek, azonban úgy vélik, hogy a szövetségesek alkalmasint egyéb megoldás híján - ám Magyarország balszerencséjére - az érdekelt felek közül csak az egyiknek hallották meg a hangját, továbbá, hogy a kétes esetekben természetsszerűleg azok javára döntöttek, akik az ő oldalukon harcoltak. A magyarok azt szeretnék elérni, hogy a tisztán nemzeti tényezők mellett a földrajzi, gazdasági összetevők is figyelmet kapjanak.

Magától értetődően a szövetségesek tegnapi ellenségeikhez ugyanolyan igazságosak szeretnének lenni, mint önmagukhoz, és örködnék afőlött, nehogy a háborút területi gyarapodással befejező kis államok visszaélésekre vetemedve, elnyomó politikát folytatva azt a benyomást keltsék az emberekben, hogy végeredményben a háború mindössze az egyik igazságtalan rendszer helyébe egy másik igazságtalan rendszert hozott, és a jövőben elkerülhetetlenül bekövetkező összeütközések magját hintette el. A Magyarországon szerzett tapasztalatok arra engednek következtetni, komolyan fennáll a veszélye egy ilyen lehetőség bekövetkeztének, valamint annak, hogy a korábbi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok megszakadása tovább súlyosbítja a helyzetet, ami az egyszerű embereket sokkal közelebbről érinti, mint a nagy politikai változások. Éppen ezért veszem magamnak a bátorságot, és jelentésemet egynéhány észrevétellel zárom, amelyek a magyar határszéleken történetekre és az ország általános helyzetére vonatkoznak.

Az ember szükségképpen némi rokonszenvet érez látván, mennyire gyalázatosan bánnak egy magas civilizációval azok, akik még csak most

ismerkednek a kormányzás művészetével, és lelkiismeret-furdalás győtri amiatt, hogy része van a történetekben.

Példának okáért a románok hűségesküt követelnek azoktól az egyetemi tanároktól, akikkel még nem tudatták, hogy melyik város egyetemén fognak majd oktatni. Ez nekem fölöslegesnek tűnik, olyannak, ami nem tekinthető kulturált eljárásnak, és hitem szerint még törvénytelen is. A románok mégis ekképpen cselekedtek ez év májusában a kolozsvári /Kolozsar/ egyetemen. A tanárok - nagyon is indokoltan - arra hivatkoztak, hogy továbbra is magyar állampolgárok lévén, szakmai feladataik alól nem tekinthetik magukat fölmentve mindaddig, ameddig a békeszerződés nem ítélte kifejezetten oda Kolozsvárt Romániának. Válaszul a románok elkergették állásukból, házaikból az egyetemi tanárokat, és arra kényszerítették őket, hogy segédmunkásként dolgozzanak, hacsak nem akarnak éhen halni. Egy kiváló, világszerte ismert földrajztanár kénytelen volt burgonyát kapálni, hogy megkeresse kenyerét, közben pedig órát adott a jobbján, illetve balján kapáló kétkét diáknak. Egy idő után letartóztatták, börtönbe zárták, ahol az árnyékszék tisztán tartása volt a dolga. Végül megengedték neki, hogy - anyagi javait és a tudománynak szentelt élete minden gyümölcsét hátrahagyva - családjával együtt lovas kocsin távozzon.

Egy másik jeles egyetemi tanárt, aki túl van a hetvenen, és betegség kínozza - minden alap nélkül - a bolsevizmus vádjával tartóztattak le, bántalmazták, majd börtönbe vetették, ahol a mai napig sínylődik.

A magyar hadsereg tisztjeit nagy számban állították elő, hogy megvizsgálják a kommunista rendszer alatt tanúsított magatartásukat. Kaszárnyákba zárták őket, ahol kétkezi munkát végeznek, megfelelő táplálékot, fizetséget nem kapnak, ruhájuk csak az van, amit viselnek, és a külvilággal való minden érintkezéstől el vannak vágva. És a sort még lehetne folytatni.

Nehezen hihető, hogy az efféle magatartás előremozdítja Románia ügyét.

A szerb, horvát, szlovén csapatok az általuk megszállt országrészekben a legkülönbözőbb kegyetlenkedéseket követik el, és - hitelt érdemlő források szerint - teljesen kirabolják a maguk mögött hagyott területeket. Korábban már beszámoltam annak a rossz csillagzat alatt született háztulajdonosnak az esetéről, akit minden teketória nélkül, apró gyermekével együtt megölték, feleségét súlyosan megsebesítették pusztán azért, mert szerencsétlenségére egy olyan házban élt, amelynek a berendezése fölkelte a szerb katonák érdeklődését. Hogy igazságot szolgáltatassunk a szerbeknek, azt is meg kell említeni, hogy az effajta kegyetlenkedésekkel kapcsolatos panaszok nem annyira a hatóságok és a régi királyságból való katonák, hanem inkább az újonnan elfoglalt területeken élő szerb, horvát, szlovén népes-

ségből toborzott, nemrég bevonult, nem kellőképpen fegyelmezett újoncok ellen merülnek föl.

A csehek által megszállt területen található József főherceg egyik háza. Való igaz, hogy egy főhercegről és egy Habsburgról van szó, azonban ő egyik címért sem vonható felelősségre. Mellesleg a szóban forgó házhoz 24 évvel ezelőtt, saját pénzén jutott, és ott töltötte élete legnagyobb részét. A csehek ebből a házból továbbra is folytatják személyes holmijainak elhurcolását, és legújabban avval az ötlettel álltak elő, hogy árverésre bocsátják a főherceg feleségének menyasszonyi ruháját - Erzsébet császárné ajándékát -, amely egyébként annak idején Erzsébet királyné menyasszonyi ruhája volt, valamint egész családi magánlevelezését.

Az esztergomi érsekség földbirtokait, amelyek Cseh-Szlovákiához kerültek, elvették a magyar egyházi hatóságoktól, és a birtokok jövedelméből fenntartott oktatási, valamint emberbaráti intézmények tönkrementek.

A sanyargatásnak ez a szegyeteljes formája sajnos nagyon is jellemző a szövetségeseinkre, akiknek önálló államiságot adtunk.

Az itt felsorolt - és egyéb hasonló - okok miatt ragaszkodtam szövetségközi bizottságok kiküldéséhez, hogy lássuk, mi történik valójában e területeken, amelyek idővel véglegesen Románia, Szerbia vagy Cseh-Szlovákia hatalmába kerülhetnek, és amelyeknek jelenleg ugyanaz a sors jut, mint egy vitatott térségben fekvő településnek Macedóniában. Érvként föl lehetne hozni, hogy a szövetségeseink nem léphetnek föl avval a követeléssel, hogy bizottságot kell meneszteni azon területekre, amelyeket kifejezetten ezeknek az országoknak szánunk. Azonban bátorodom fölhívni a figyelmet arra, hogy minden olyan helyen, ahol ezen államok hatóságai nyilvánvalóan előre visszaélnék azokkal a jogokkal, amelyeket a végleges békeszerződés biztosíthat majd számukra, a szövetségeseinknek saját érdekükben úgy kell cselekedniük, hogy ne essen folt jó hírnevükön. Ezt a veszélyt sajnálatos módon egyre komolyabban kell venni. Úgy vélem, mindezen országok számára valójában egy központi főbizottságot kellene létrehozni, amely tényleges fölügyeleti jogkörrel rendelkezne, és teljhatalommal volna fölruházva a visszaélések és jogsértések elkövetésének megakadályozására.

Magyarország belepusztul a szén- és fahiányba. Nincs sem tűzifa, sem bányafa.

A román katonai hatóság képviselője, Serbescu tábornok talán szeptember 24-én megállapodást írt alá a magyar kormányral, amelynek értelmében minden - szeptember 26-án 8 óra után - Magyarországtól elvett mozdonyt és vasúti kocsit haladéktalanul vissza kell szolgáltatni.

A megállapodásnak megfelelően még visszajáró vasúti kocsik száma körülbelül 11 ezer. Budapesten teljes lesz az összeomlás, ha nem érkezik meg

a villamosközlekedéshez, a világításhoz, a gázgyárak, malmok üzemeltetéséhez, a kórházak, városi közhivatalok és a magánlakások fűtéséhez elengedhetetlenül szükséges szén.

A cseh-szlovák kormány hozzájárult ahhoz, hogy naponta 60 teherkocsi szénét szállít Magyarországnak, ha Budapest hajlandó átengedni neki egy évre 3000 teherkocsit. A magyarok nincsenek birtokában e kocsioknak, és a románoktól kértek 5 ezret abból a 11 ezerből, amellyel ez utóbbiak nekik tartoznak.

Az ügyben semmi nem történt, és nem létezik a gyors és hatékony beavatkozást lehetővé tévő rendszer, amely egyedül volna képes a helyzet megmentésére. Egyébiránt előkészületi szakaszban van az a magyar és cseh-szlovák kormány közötti egyezmény, mely szerint utóbbi vállalja tűzifa és bányafa folyamatos szállítását. Meglepetésszerűen - és mindenféle indoklást mellőzve - mégpedig úgy, hogy még a budapesti pékségeknek is be kell szüntetni a munkát tüzelőanyag hiánya miatt. Ismétlem, nincs itt senki, aki örködné a szerződéses jogügyletek végrehajtása fölött. Hosszasan folytathatnám még az újonnan létrehozott államok által folytatott önző és könyörtelen politikát szemléltető példák felsorolását, ehelyett inkább e politika elkerülhetetlen következményére kívánom fölhívni a figyelmet, nevezetesen arra, hogy a nagyhatalmak - nem pusztán emberieségből, hanem annak megakadályozására, hogy a teljes zűrzavar ismét elhatalmasodjon Európán - kénytelenek lesznek majd saját forrásaik fölhasználásával, de jóval nagyobb költségek árán, maguk orvosolni a bajt. Amikor pedig a keserű tapasztalat már meggyőzte a szenvedőket arról, hogy a szövetségesekre nem számíthatnak, bennük nem bízhatnak, akkor semmiféle, a tizenkettedik órában érkező - bármilyen bőkezűen osztott - könyöradomány sem tudja visszaállítani a politikai egyensúlyt, amely az európai béke egyedüli záloga.

A szövetségesek erélyes föllépésének hasznát a legkézzelfoghatóbban az bizonyíthatná - és ez esetben még nem is késő cselekedni -, hogy kijelölnek egy olyan utódot, aki folytatja a magyar alföld vízgazdálkodási rendszerének kiépítését. Egy pillantást vetve a térképre meggyőződhetünk arról, hogy a Kárpátoktól körülölelt Magyarország egésze földrajzi egységet alkot. Vízi útjaik szabályozására a magyarok minden részletre kiterjedő, tudományos rendszert dolgoztak ki. Ezen a területen Európában minden bizonnyal ők rendelkeznek a legtöbb ismerettel. Ám ha az újonnan megalakult államok mindegyike a neki juttatott területeken szabadon valósíthatja meg elképzeléseit, abból a lehető legsúlyosabb gazdasági károk keletkeznek, és nemcsak a földrajzi rendszer egészére, hanem minden egyes államra nézve is. Mind inkább hajlok arra, hogy a lehető leghamarabb egy

nemzetközi szervezetet kellene fölállítanunk, amely - a magyar kormány munkásságát alapul véve - a vízrajzi rendszer egészének folyamatos és részrehajlás nélküli fölügyeletét látná el az összes érintett állam érdekében.

Végezetül, mindazon közvetlen tapasztalat alapján, amelyre Magyarországon - és bizonyos mértékben Ausztriában is - mintegy kiváltságos megfigyelőként a legutóbbi időben szert tehettem, bátorkodom javasolni, hogy ezen országra nézve hagyjunk föl az azonnali jóvátételi kifizetések követelésének pusztá gondolatával is. Éppen ellenkezőleg: ha nem akarjuk emberek ezreit nincstelenségre és éhezésre ítélni, ha nem akarjuk vállalni a felelősséget egy, magával a háborúval fölérő, ám végső kimenetelében még annál is súlyosabb szerencsétlenségért, akkor a jóvátétel követelése helyett éppen hogy pénzforrások után kellene néznünk, hogy Ausztriát és Magyarországot életben tarthassuk. Én volnék az utolsó, aki tagadná, hogy mindez túlzásnak tűnhet. E két országot a reménytelenség érzése kerítette hatalmába: ezen állapotukban arra várnak, hogy mindent más tegyen meg értük, mivel ők képtelenek bármire is saját magukért. Azonban pénzügyi helyzetüket és háborús veszteségeiket tekintve nyilvánvaló: ha nem jutnak valamiképpen azonnali segítséghez, óhatatlanul kétségbeesésbe és pusztulásba sülyednek. Példájuk a csődöt jelentő adós hitelezőinek esetét idézi, akiknek arról kell döntenüik: állítsák meg veszteségeik halmozódását, vagy saját maguk véve kézbe az ügyet, további összegekkel támogassák, hogy aztán alkalmas időben visszanyerjék mindazt, amit eredetileg kockára tettek.

Másrészről, ha a két ország azt látja, hogy a szövetségesek támogatásának köszönhetően sikerült az anyagi és gazdasági összeomlást elkerülni és az újjáépítés rögs útján elindulni, akkor máris sokat cselekedtünk annak érdekében, hogy Ausztria boldogulásának utolsó lehetőségét egyre kevésbé a Németországgal történő egyesülésben keresse, továbbá hogy megerősítsük a magyarokat azon elhatározásukban, hogy egyszer s mindenkorra eltépjék az őket Németországhoz fűző kötelékeket, amelyeket nemzedékek hosszú során át kárhoztattak, és amelyektől - reményeik szerint - most végre megszabadulhatnak.

Csak annyit mondhatok, hogy Ausztria és Magyarország nagyon óhajtja a szövetségközi ellenőrzést, már amennyire az fönymaradásuk érdekében történik, valamint hogy a velük szomszédos államoknál - jelenlegi szövetségeseinknél - szigorú fölügyeletet és irányítást kellene bevezetnünk, hogy idővel alkalmassá váljanak a mi áldozataink és erőfeszítéseink eredményeképpen nekik jutott örökség kamatoztatására.

Maradok tisztelettel stb...

Egy érdekes magyar próbálkozásról

ALLIZÉ BÉCSI FRANCIA KÖVET PICHON FRANCIA KÜLÜGYMINISZTERNEK

iratszám: 34

irat típusa: 244. sz. levél

keltezési hely: Bécs,

keltezési idő: 1919. szeptember 16.

Köszönöm Nagyméltóságodnak, hogy a 190. sz. jegyzékkel elküldte nekem a sürgönyt, amelyben belgrádi követünk⁶⁰⁴ közli a Magyarország által Jugo-Szláviának följánlott szövetségi szerződés szövegét.

A magyar kormány eljárásának fölfedezése bepillantást enged abba a játékba, amelyet a budapesti politikai körök folytatnak, hiszen ugyanabban az időben, amikor ez a Belgrádnak tett ajánlat elhangzott, Bukaresttel hasonló jellegű tárgyalások folytak.

A követségre eljutott értesülések szerint, állítólag Heinrich valóban egyezséget ajánlott föl a románoknak, mégpedig a következő alapokon:

A magyar kormány az antant tudomására hozza: a kialakult helyzet arra kényszeríti, hogy haladéktalanul fegyverszüneti tárgyalásokat kezdjen Romániával.

A magyar kormány az ország területének egyetlen részéről sem mondhat le. Mindamellettt hajlandó kinyilvánítani, hogy ha a Bánságnak el kell szakadnia Magyarországtól, minden körülmények között szívesebben veszi, ha ott románok és nem jugo-szlávok vannak jelen.

A magyar kormány nem engedheti át a románoknak sem a Maros-Tisza szöveget, sem Békéscsaba /Bekes-Caaba/ városát, de a körülmények hatalma által kényszerítve elfogadja, hogy a románok birtokba vegyék ezt a területet.

Végezetül a magyar kormány elfogadja a Magyarország külpolitikai irányultságával szemben támasztott román kikötéseket (mind a német-, mind a szlávbarát külpolitika kizárva).

A kormány a maga részéről a következőket kéri:

1. a Dunántúl azonnali kiürítését, a Dunától 20 km távolságig terjedő budapesti hídfő kivételével;

2. hadsereg fölállításának engedélyezését, amely egy gyalogos hadosztályt és egy gyalogos dandárt, valamint egy lovas ezredet foglalna magában,

3.fegyvertelen tiszti zászlóalj fölállításának engedélyezését Budapesten, annak megakadályozására, hogy a tisztek szétszéledjenek;

4. polgárőrség azonnali fölállításának engedélyezését;

5. 30 000 puská és 300 géppuska tartásának engedélyezését országos szinten;

6. vizsgálat indításának engedélyezését a vörös hadsereg tisztjei ellen;

7. egy 6000 fős rendőri erő fölállításának engedélyezését Budapesten, valamint csendőrtestületét vidéken;

8. a hivatalos rendeletek cenzúrájának eltörlését.

Láthatjuk tehát, Magyarország mindenkitől támogatást próbál kérni, mielőtt beletörődik abba, hogy a párizsi békekonferenciához forduljon. Úgy vélem, a közép-európai politikai helyzet értékelésekor figyelembe kell vennünk Magyarországnak ezt a magatartását. Ez az ország csak akkor fog belenyugodni a Közép-Európában uralkodó új állapotokba, ha teljes bizonyosságot szerzett arról, hogy számára többé semmilyen kibúvó, semmilyen kiút nem kínálkozik.

levéltári jelzet: AD.Europe 1918-40. Yougoslavie vol. 62, ff. 47-48.

A magyar küldöttség mellé rendelt Henry-féle összekötő csoport jelentése a békekonferencia főtitkárságának

iratszám: 71

irat típusa: 15. sz. beszámoló. Bizalmas.

keltezési hely: Neuilly-sur-Seine,

keltezési idő: 1920. január 10.

Neuilly-sur-Seinbe való megérkezésének másnapján, január 8-án Apponyi gróf, a magyar küldöttség elnöke, bemutatta Henry alezredesnek⁶⁰⁵ és összekötő csoportja tisztjeinek a küldöttség nevezetesebb tagjait, azaz 15 személyt.

Ezt követően, január 10-kén délelőtt pedig Henry alezredes tette tiszteletét Apponyi grófnál, aki szívélyes szavakkal köszönte meg a látogatást.

Ezen látogatás alkalmával - amely mintegy háromnegyed órát tartott - a magyar küldöttség elnöke - kizárólag félhivatalos jelleggel - a következő kijelentéseket tette:

"E szállodába bezárva semmi hasznosat sem tehetek - jelentette ki. Ha valami életképes dolgot akarunk létrehozni, mindkét félnek meg adni a szót. Jelenleg a hatalom az antanté, ám ha megkötjük a békeszerződést, annak következményei lesznek, amelyek ellen a hatalom már semmit sem ér. A német békeszerződés teljesíthetetlen föltételeket tartalmaz. Természetesen nem Elzász-Lotaringiáról - amelyik egy kaland Németország történelmében - és nem a többi területi engedményről beszélek; egy hatvanmillió népet úgysem lehet megsemmisíteni. Bizonyos gazdasági és pénzügyi föltételekre gondolok.

Az ezeresztendő Magyarország fontos egyensúlyi tényező; ennek az országnak a nevében kellene az antantnagy hatalmak vezetőivel beszélnem. Ám mivel a mind ez ideig érvényes protokoll erről másképp határozott, a kérdést figyelmen kívül hagyom.

Okkal vagy ok nélkül, az egész Magyarország - a szocialista szélsőbaltól a reakciós szélsőjobbig - belém vetette bizalmát. Hogy helyesen tette-e? - vagy jobb lett volna, ha más képviselőt választ? - nem tudom. Németországgal kötött szövetségünk védekező jellegű volt, és Oroszország ellen irányult, és én támogattam e szövetséget. De 1914-ben olyannyira nem sejtettem, mi készül, hogy a háború családommal együtt Oostendében ért. Nyilvánvaló, ha valamit is gyanítok, nem mentem volna oda. Hazatérve tudomásul vettem a tényeket, és azon igyekeztem, hogy helytállásra buzdítsam honfitársaimat; senki sem tehet nekem szemrehányást, amiért - ugyanúgy, mint minden jó francia vagy más országbeli hazafi - a dolgomat végeztem.

Akárhogyan áll is a dolog, mindent meg kell tennem annak érdekében, hogy hazám ügyét védelmezzem, még akkor is, ha csak töredékét érem el annak, amit szeretnék. Hivatalosan semmit sem tudok a békeföltételekről. Azonban az a mód, ahogyan Magyarország egy részét megszállva tartják, azt sugallja, hogy számoljak a területi kérdés fölvetésének lehetőségével. A fegyverszüneti megállapodásban kizárólag katonai megszállásról volt szó. Ennek ellenére a megszállt területeken a kormányzati gépezetet is a megszállók vették kézbe, amiből következtetni lehet e területek jövőjére. Magyarország területének csaknem kétharmad részét, lakosságának pedig több mint a felét elveszítheti.

Szeretnék most azonnal Clemenceau úrnak írni, hogy megértessem magam vele. Franciául és angolul írnám meg a levelet, és az volna a kívánságom, hogy Lloyd George úr és Nitti úr is megkapja, hasonlóképpen az

amerikai⁶⁰⁶ és a japán⁶⁰⁷ követ. Nem szeretném azonban megszegénítésnek kitenni magam."

Henry alezredes megjegyzése: a "megszegénítés" szót kiejtve Apponyi gróf némiképp zavarba esett, noha én meg sem rezsentem, majd azonnal hozzátette: nem akar megsérteni avval, hogy olyasmit sejtessen velem, mintha ő egy ilyen lehetőségtől tartana, és különben is - folytatta - tíz perc elég volna neki ahhoz, hogy Clemenceau úrral egyetértésre jusson; majd ezek után még a következőket mondta:

"Nem magamról van szó. Ugyanúgy, ahogy a katona veszély esetén nem futamodik meg a csatamezőről, nehéz pillanatokban az államférfi is a hazájának kell, hogy éljen. Azonban azt nem szeretném, hogy hazám tekintélyén csorba essen.

A józan emberek minálunk támogatják a békeszerződés aláírását, noha jól tudják, hogy szigorú föltételekre számíthatnak. Ugyanakkor fölösleges, mi több, veszélyes volna ezeket mindenféle zaklatással tetézni, megnehezítve ekképpen a végrehajtást a kormány számára.

Még valamit mondanék önnek: azt szeretném, ha a mi esetünkben pontosan ugyanazon protokoll szerint járnának el, mint a többiek esetében. Nem akarom azt olvasni az otthoni lapokban, hogy Renner többet kapott, mint mi."

Henry alezredes megjegyzése:

Tehát a föntieket összefoglalva Apponyi gróf:

1. szeretne Clemenceau-nak levelet írni, de habozik, mert tart a választól;

2. kéri, hogy a magyar küldöttség esetében szigorúan a protokoll szerint járjanak el.

Egyébiránt úgy vélem, hogy kijelentései mintegy válaszul szolgálnak a "Journal des débats" 1920. január 10-én megjelent "A magyar békeszerződés" című vezető cikkére, mert az újság beléptemkor dolgozósobája asztalán hevert.

levéltári jelzet: AD.Actes de la Conférence de la Paix, vol. 138, ff. 107-110.

A szövetséges és társult hatalmak kísérllevele Apponyi grófnak...

iratszám: 119⁶⁰⁸

irat típusa: Szám nélküli levél.

keltezési idő: Párizs,

keltezési idő: 1920. május 6.

Elnök úr!

A szövetséges és társult hatalmak a legaprólékosabb figyelemmel tanulmányozták azokat a jegyzékeket, amelyekben a magyar küldöttség előterjesztette a neki átadott békefeltételekhez fűzött észrevételeit. Vizsgálatuk során az az egyetlen szándék vezérelte őket, hogy az igazságosságnak és a védelmükre bízott magas érdekeknek megfelelő döntést hozzanak. Ha a vizsgálódás eredménye legfőbb vonásaiban nem egyezik meg a magyar küldöttség által megfogalmazott ellenjavaslatokkal, az abból következik, hogy a szövetséges hatalmak nem találtak lehetőséget ezen küldöttség álláspontjának elfogadására.

A szövetséges és társult hatalmak kifejezik abbeli reményüket, hogy a jövőbeni Magyarországa a béke és biztonság tényezőjévé válik Európában, mindamellett a maguk részéről nem felejtetik, milyen felelősség terheli Magyarországot a világháború kitöréséért és általában a kettős monarchia által követett imperialista politikáért.

A magyar küldöttség részletes bírálata alá vette a neki átadott békefeltételekbe foglalt rendelkezéseket. Mellékeljük azokat a válaszokat, amelyeket a szövetséges és társult hatalmak ezen észrevételekhez kívántak fűzni. Nem tartották szükségesnek, hogy sorra véve, pontról pontra cáfolják meg az önök békekonferenciához intézett jegyzékeiben fősorakoztatott összes érvet, ám ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy megalapozottnak ismernék el őket. A szövetséges és társult hatalmak valamely kérdésben tanúsított hallgatását tehát semmi esetre sem szabad helyeslésnek értelmezni: tudomásul kell venni, hogy a válasz hiánya sehol nem jelenti az önök által védelmezett álláspont elfogadását.

Az önök átadott észrevételeiben semmilyen külön észrevétel sem található a magyar küldöttség által a Magyarország határai tárgyában benyújtott számos emlékirattal kapcsolatosan. Nem adnak választ a küldöttségnek népszavazás megrendezésére tett javaslataira sem azokon a területeken, melyeket a szövetséges hatalmak elhatárolása más államoknak juttat. A szövetséges és társult hatalmak alapos megfontolás után döntöttek úgy, hogy a békefeltételekben foglalt területi rendelkezéseket illetően semminemű módosítást nem eszközölnek. Azért határoztak így, mert meggyőződésük szerint az általuk megállapított országhatárok bármiféle megváltoztatása még súlyosabb igazságtalanságokkal járna, mint amelyeket a magyar küldöttség kifogásol.

Egyébként a szövetséges és társult hatalmak által végzett újabb vizsgálódások csak megerősítették azokat a következtetéseket, melyeket a magyar állítások alátámasztására felsorakoztatható összes - legkülönbözőbb jellegű - bizonyíték elemzése során korábban vontak le: az önöknek átadott békefeltételekben leírt határok kijelölése pontosan ezen eredmények alapján történt.

Közép-Európa népiségi viszonyai kétségtelenül nem teszik lehetővé, hogy a politikai határok teljes hosszukban egybeessenek az etnikai határokkal. Ebből következik - aminek szükségszerűségét a szövetséges és társult hatalmak sajnálattal vették tudomásul -, hogy a magyar lakosság bizonyos csoportjai más államok fennhatósága alá kerülnek. Azonban a dolgok ilyen állásából kiindulva még nem lehet azt hangoztatni, hogy jobb lett volna változtatlanul hagyni a korábbi területi viszonyokat. Egy - akár ezer éven át tartó - állapot fennmaradását semmi nem indokolja, ha nyilvánvalóan sérti az igazságot.

Váló igaz, a magyar békeküldöttség avval érvel, hogy a békefeltételek sehol sem rendelkeztek népszavazás megtartásáról. Ám szövetséges és társult hatalmak csak azután ítélték fölöslegesnek a népszavazást, hogy bizonyosságot szereztek róla: annak eredménye - a véleménynyilvánítás teljes szabadságának biztosítása mellett - nem térhet el jelentős mértékben azoktól az eredményektől, amelyekre Közép-Európa népiségi viszonyainak és nemzeti törekvéseinek tüzetes vizsgálata vezetett. A népek akarata 1918 októberének-novemberének napjaiban megnyilvánult, amikor a kettős monarchia összereszkedett, és a hosszú időn át elnyomott nemzetiségek egyesültek olasz, román, jugo-szláv és cseh-szlovák testvéreikkel. Az időközben történt események megannyi újabb és újabb bizonyítékát adják a Szent István koronája alá korábban behódoltatott népek érzéseinek. Senkit nem tévesztenek meg a magyar kormány megkésett intézkedései, amelyekkel a nemzetiségek autonómia-követeléseinek kíván eleget tenni, hiszen ezek az alapvető történelmi igazságon semmit sem változtatnak - tudniillik azon, hogy a magyar politika minden erőfeszítése hosszú éveken át a nemzeti kisebbségek véleményének elfojtására irányult.

Mindamellettt a szövetséges és társult hatalmak - hűen azon szellemhez, amelyből a békeszerződésben megjelölt országhatárok megállapításánál merítettek - kimerítően foglalkoztak azokkal az esetekkel, amelyekben az ekképpen megvont határvonal esetleg nem felel meg mindenütt pontosan a népiségi viszonyok és a gazdaság által támasztott követelményeknek. Megeshet, hogy egy helyszíni vizsgálat nyomán kiderül: bizonyos helyeken változtatni kell a békeszerződésben kijelölt határvonalon. Jelenleg egy ilyen vizsgálatot nem lehet anélkül lefolytatni, hogy ne húzódna el a végte-

lenségig annak a békének a megkötése, amelyet egész Európa kívánatosnak tart. Mihelyt azonban a határmegállapító bizottságok munkához látnak, és úgy ítélik meg, hogy egy bizonyos részen - amint erről főntebb szó esett - a békeszerződés rendelkezései igazságtalanságot eredményeznek, amelynek megszüntetése mindenkinek érdekében áll, lehetőségük lesz arra, hogy megállapításait a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé terjesszék. A szövetséges és társult hatalmak ezekben az esetekben hozzájárulnak ahhoz, hogy a Szövetség Tanácsa - valamelyik érdekelt fél kérése esetén - följánlhassa jószolgálatait annak érdekében, hogy az eredeti határvonal kiigazítását illetően békés megegyezésre jussanak, minden olyan szakaszra nézve azonos föltételek mellett, ahol a kiigazítást a határmegállapító bizottság szükségesnek tartja.

Kárpátaljára vonatkozó döntésük meghozatalakor a szövetséges és társult hatalmak teljes mértékben tisztában voltak az előttük álló nehézségekkel. Kárpátalja egyesülését Cseh-Szlovákiával az utóbbi állammal kötött szerződésben ismerték el, amely külön kezekedik a ruszinok autonómiájáról. Egyetértésre jutottak Cseh-Szlovákiával abban, hogy ezen szerződés rendelkezéseit illetően - amennyiben nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbséget érintenek - a Nemzetek Szövetsége nyújtson biztosítékot. A szövetséges és társult hatalmak úgy ítélik meg, hogy a közöttük és a cseh-szlovák állam között létrejött szerződés lehetőséget nyújt Kárpátalja autonóm tartomány népességének arra, hogy a nyilvánosság előtt hangot adjon törekvéseinek. A legnagyobb figyelemmel fognak követni minden olyan kívánságot, amely a jövőben e népesség részéről megfogalmazódhat. Egyébiránt a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya a szövetség tanácsának minden tagját följogosítja arra, hogy a szövetséges és társult főhatalmak és a cseh-szlovák állam Saint-Germain-en-Laye-ban 1919. szeptember 10-én kötött szerződés aláíróinak figyelmét minden, Kárpátaljával kapcsolatos, figyelmet érdemlő kérdésre fölhívja.

Ilyen körülmények között a szövetséges és társult hatalmak vélekedése szerint a határ menti népesség érdekei hiánytalanul érvényesülnek. Ami az idegen fönnhatóság alá kerülő magyar népességszigeteket illeti, ezeknek teljes körű védelmét a Románia és a szerb-horvát-szlovén állam már aláírt, és a Cseh-Szlovákia által becikkelyezett kisebbségvédelmi szerződések biztosítják.

A szövetséges és társult hatalmak meglegedéssel veszik tudomásul a magyar küldöttségnek azokhoz az elvekhez való csatlakozását, amelyeken a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya nyugszik. A szövetség nem csupán a szerződés minden aláírójának jogait védelmezi, hanem azt a szervezetet is létrehozza, amelynek révén - békés úton és a törvények tiszte-

letben tartásával - bármely olyan ügy elintézését nyerhet, amely a békeszerződés végrehajtása során előállt újabb körülmények hatására merül föl. Hogy mikor léphet be Magyarország a szövetségbe, az hajlandóságától függ, amellyel a békeszerződésből fakadó kötelezettségeinek eleget kíván tenni.

A szövetséges és társult hatalmak úgy ítélték meg, hogy ennél tovább nem mehetnek. A határmegállapító bizottságoknak a területi rendelkezések ügyében juttatott hatáskör, a békeszerződés különböző cikkelyeiben eszközölt javítások - melyeknek részleteit a jelen levéllel egy időben átadandó észrevételek tartalmazzák - a szövetséges és társult hatalmak által nyújtott engedmények legvégső határait jelentik. A mai napon önöknek átadott békefeltételek tehát véglegesek.

A szövetséges és társult hatalmak következőképpen a magyar küldöttségtől - jelen jegyzék keltétől számított tíz napon belül - olyan nyilatkozatot várnak, amelyben tudatja, hogy fölhatalmazással bír a békeszerződés jelen formában való aláírására. Ezt követően azonnali intézkedésekre kerül sor az aláírás előkészítésére.

Kérem, Elnök úr, fogadja megkülönböztetett nagyrabecsülésem kifejezését.

levéltári jelzet: AD.Europe 1918-40. Autriche vol. 56, ff. 34-40.

A háború utolsó hónapjai, és a Párizs-környéki békeszerződések

1. A helyzet az 1918-as évben, fegyverszünetek:

1918. szept. 29. Bulgária

1918. okt. 30. Törökország (Mudroszi-öböl)

1918. nov. 3. Monarchia (Padova)

1918. nov. 11. Németország (Compiègne)

2. Új államok létrejötte

1918. okt. 20. Csehszlovákia

1918. nov. 3. Lengyelország kikiáltása

1918. nov. 12. Osztrák Köztársaság (Karl Renner kiáltja ki)

1918. dec. 1. Szerb-Horvát-Szlovén Királyság

3. A párizs-környéki, illetve washingtoni béketárgyalások

1918. jan. 8. Wilson amerikai elnök 14 pontja

- a Monarchia és Törökország népeinek szabad és független fejlődés biztosítása

- Lengyelország létrehozása
- 1919. április 28. a Népszövetség megalakulása (Párizs)
- mandátum-rendszer (megbízás egy országnak volt német gyarmatok ill. török területek feletti ellenőrzés gyakorlására); megszállás (gazdasági kihasználás, saját pol. rendszer átültetése)
- a háborút lezáró békeszerződések megkötése

1. 1919. június 28. Versailles – Németország

a. Területi szankciók:

Elzász-Lotaringia, 2 belga-német határ melletti város (Eupen, Malmédy) Belgiumhoz csatolása, Schleswig-Holstein egy része Dániához
Lengyelország létrehozása (a régi lengyel területek + korridor a Balti-tengerhez, Kelet-Poroszország különválasztása)

Memel-vidék Litvániához

Szudéta-vidék Csehszlovákiához

Saar-vidék 15 évre a Népszövetség felügyelete alá (Franciaország);
utána népszavazás

a, Rajna jobb partjától számítva 50 km demilitarizált övezet

b, hadsereg max. 100 ezer fő, a teljes flotta kiszolgáltatása, a tengeralattjárók megsemmisítése, nem tarthat légierőt

c, szénszállítmányok Franciaországnak, Belgiumnak, kereskedelmi flotta (folyami és tengeri) jelentős részének átadása

2. 1919. szeptember 10. Saint Germain-en-Laye – Ausztria

a, területi szankciók: Dél-Tirol Olaszországhoz, a morva területek Csehszlovákia részei lesznek, Burgenlandot megkapja

b, hadsereg max. 35 ezer fő

c, jóvátétel Olaszországnak

3. 1919. november 27. Neuilly – Bulgária

a, területi szankciók:

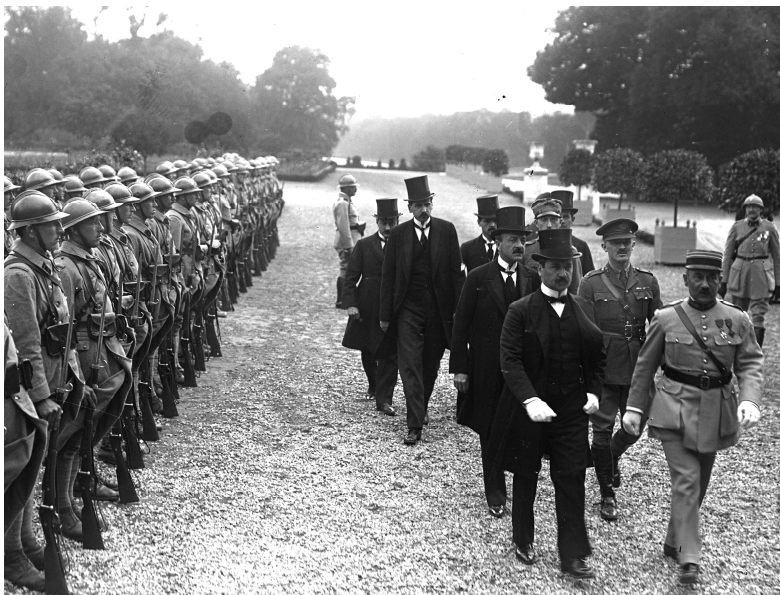
a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság és Románia javára határ menti területek átadása

DNy-Thrákia Görögországhoz csatolása, de marad égei-tengeri kijárat (Alexandropolisz)

b, haderő max. 20 ezer fő

c, jóvátétel a Szerb-Horvát-Szlóven Királyságnak

4. 1920. június 4. Trianon – Magyarország

Benárd Ágost magyar küldöttségvezető és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ, államtitkár június 3-án reggel 8, 50-kor érkeztek a gare de l'Estre, Henry ezredes fogadta őket. Egyenesen Versailles-ba vezette a *Réservoir* szállodába. 4-én fél 5-kor a Trianon palotát és a Trianon sous Bois-t összekötő átjáróban aláírták a békeszerződést.

a, területi szankciók : 282 ezer km²-ből 93 ezer km²; a magyar lakosság 1/3-a más országba kerül

Felvidék, Kárpátalja Csehszlovákiához

Erdély, Partium + a Bánát É-i és K-i része Romániához

Bácska, a Bánát D-i és Ny-i része, Vajdaság a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. Burgenland Ausztriához (1921. dec. 14-16. Sopron népszavazással visszakerül)

b, haderő max. 35 ezer fő, nem tarthatunk légierőt; a hadihajók leszerelése

c, 200 millió aranykorona jóvátétel

5. 1920. augusztus 10. Sèvres – Törökország

a, területi szankciók

arab területek elvesztése

tengerszorosok (Boszporusz, Dardanellák) népszövetségi ellenőrzés alá

Szmirna központtal Ión Protektorátus - 15 év után népszavazás

b, haderő max. 50 ezer fő

a szultáni kormányzat írja alá, Musztafa Kemál pása Ankarában összehívja a Nagy Nemzetgyűlést, az nem fogadja el, fegyveres harc a békeszerződés ellen

1921 görög előrenyomulás

1922 a törökök megállítják a görög offenzívát, ellentámadás, "kisziaszi katasztrófa"

1922. Mudanya - fegyverszünet

canaki incidens: az előrenyomuló tr. csapatok majdnem összecsapnak a tengerszorosokat ellenőrző angolokkal

1922. december.. Lausanne - béketárgyalások

1923. január kötelező lakosságcsere (300 ezer török, 1.5 millió görög átköltöztése)

1923. június 14. békeszerződés, Törökország visszakapja a tengerszorosokat és a Ión Protektorátust

6. 1921. november 12. - 1922. február 6. washingtoni béke

- a csendes-óceáni területek sorsának rendezése Japán kap területeket, de kevésnek tartja a zsákmányt, flottaegyezmény: rögzíti a nagyhatalmak flottáinak arányát:

USA : Nagy-Britannia : Franciaország : Olaszország: Japán = 5 : 5 : 3 : 1,75 : 1,75

Névmutató

Ádám Magda, 87

Agîrbiceanu, 140

Albert Tomas, 147

Alise, 85

Andrássy Gyula ifj., 63, 86, 116

Anghelescu, 137

Antonescu Victor, 25, 30, 50, 70, 78, 83, 90, 117, 122, 128, 129, 130, 134, 136, 137, 138, 140, 148, 150, 167, 184, 186, 187, 188, 198, 200, 277, 280

Apáthy, 151, 157

Apponyi, 184, 233, 247, 250, 289, 290, 291, 299, 301

Argetoianu, 60, 164, 166, 172

Virgil Arion, 162

Asquith, 205, 218

Aurel Lazăr, 40, 157, 158

Averescu, 44, 60, 155, 159, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 175, 179, 191, 201, 203, 218, 224, 241, 242, 253

Băicoianu, 49

Bălan, 177, 183, 243

Balázs Elemér, 118

Balfour, 24, 105, 106, 111, 113, 119, 126

Bănuț, 155

Bárczy, 290

Beldiman, 162

Beneš, 31, 35, 45, 47, 65, 103, 105, 108, 110, 115, 140

Berinkei, 107

Berthelot Philippe, 27, 36, 46, 47, 50, 52, 64, 122, 148, 149, 277, 278, 279

Betegh Imre, 116

Bethlen István, 107

Bianu Geni, 35, 36, 41

Bianu Ion, 46, 261

Bibescu, 176

Blaga Lucian, 82

Boerescu, 24, 204, 205, 207, 220, 245

Bonar Law, 24

Bontescu, 54, 86, 165, 168, 169

Borcea, 169, 179

Borghese, 94, 104, 112
 Borojevič, 23
 Bosković, 148, 149
 Bragadiru, 173
 Brantsch, 51
 Brătianu Constantin (Dinu), 259
 Brătianu Ion, I. C., 23, 25, 26, 27, 30, 31, 33, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 50, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 102, 110, 111, 112, 117, 119, 121, 122, 126, 129, 136, 137, 139, 142, 145, 149, 152, 155, 159, 160, 161, 162, 164, 166, 167, 169, 173, 178, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 193, 194, 199, 202, 203, 211, 212, 220, 226, 227, 228, 232, 233, 234, 235, 237, 238, 241, 243, 250, 253, 255, 256, 257, 258, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282
 Bredicenu Caius, 20, 31, 38, 39, 97, 120, 133
 Brediceanu Cornelia, 81
 Briand, 147
 Bucșanu, 179
 Bujor, 166, 169, 172
Cachin, 126
 Cădere, 176
 Cămărășescu, 165
 Cantacuzino, 162
 Caragiale Dr., 123
 Carol herceg, 160, 174
 Carol român király, I., 173, 183, 188, 237
 Carp Petre, 162
 Ceretti, 97
 Cherciu, 128
 Churchill Winston, 24
 Cicio Pop, 157, 158, 173, 237, 253
 Ciurcu, 163
 Clerk, Sir George, 119, 121, 122, 141, 273, 277, 278, 279
 Clemenceau George, 25, 29, 33, 36, 37, 38, 50, 57, 66, 81, 84, 89, 90, 94, 97, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 126, 127, 180, 188, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 204, 206, 211, 228, 234, 235, 250, 255, 257, 261, 277, 278, 279, 300, 301
 Coandă, 25, 32, 37, 38, 39, 60, 63, 70, 148, 169, 180, 192, 214
 Cocea N. D., 160, 172, 173
 Cochin Denys, 97

Coltort Ion, 31, 56, 97, 126, 137, 147, 149, 150, 171, 186, 199, 224
 Combes, 233
 Comnen-Petrescu, 74
 Conadă, 150
 Conrad tábornok, 23
 Constantinide, 126
 Coolidge, 112
 Cosma család, 40
 Cozens Hardy, 100
 Creangă Dr., 108
 Crișan, 42, 100, 147
 Cristea Nicolae, 117, 158, 173, 177, 178
 Cristescu, 172
 Cunningham, 111
 Cuza, 163, 170
Danielopol, 30, 78, 90, 122
 Derussi, 86
 Diamandy, 30, 38, 62, 69, 70, 76, 78, 83, 87, 90, 94, 143, 101, 176, 188,
 190, 223, 256
 Diaz tábornokkal, 271
 Dissescu, 162
 Djuvara, 62
 Dmowski, 65, 68, 69, 81, 132
 Domașneanu, 176
 Dumitrescu Toma, 30, 39, 47, 50, 70, 78, 82, 99, 109, 110, 115, 131, 134,
 136, 138
 Dutasta, 122, 126
Erdélyi János/Ion, 86, 259
 Eyre Crow, 149
Fabius Cunctator, 107
 Ferdinan román király, 159, 173, 175, 240
 Ferenc Ferdinánd, 19
 Filipescut Grigore, 78, 140, 162
 Flondor Ion,
 Flueraș, 172
 Foch, 39, 47, 50, 52, 57, 88, 91, 97, 99, 103, 104, 105, 106, 109, 110, 114,
 115
 Franchet d'Esperay, 47, 64, 70, 76, 86, 105
 Frâncu Amos, 157
 Franklin-Bouillon, 62, 70, 75, 76, 147

Frențiu, 171, 182, 183
 Friedrich, 123, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 290
Galántai Józsefet, 87
 Gauvain August, 136
 Georg Franznak, 19
 Ghenadie, 162
 Gheorghian, 173, 175
 Gherea, 162
 Gherman Ioan, 18
 Ghika Vladimir, 143
 Ghiță Crișan, 115
 Gibbons, 231, 232, 233
 Givulescu, 179
 Goga, 26, 45, 57, 59, 60, 63, 71, 141, 154, 155, 156, 158, 163, 164, 165,
 168, 169, 173, 179, 182, 183, 191, 200, 201, 237, 255
 Goldiș, 52, 86, 142, 157, 158, 169, 237
 Grabszky, 83
 Grădișteanu, 162
 Greenley, 27
 Groza, 179
Hațieganu Emil, 156, 157, 261
 Henrys tábornok, 272
 Hervé, 234
 Hillard, 61
 Hlinka, 132, 140
 Holban, 111
 Hoover, 106, 112, 121, 193, 206, 274
 Horthy Miklós, 284, 288, 291, 292
 Hossu Vasile, 158, 197
 Huszár Károlyt, 289
 Huszárnak, 285
Ignatie, 177
 Iliescu, 31, 70, 75, 86, 234, 235, 239
 Imbroane, 127
 Ionescu, 26, 31, 37, 44, 59, 60, 69, 160, 161, 162, 183, 191, 203, 242
 Ionescu-Munte, 82
 Iorga, 161, 162, 163, 167, 170, 171, 172, 174, 177, 182
 Isac Emil, 228
Jászival, 157
 Jovanović, 83

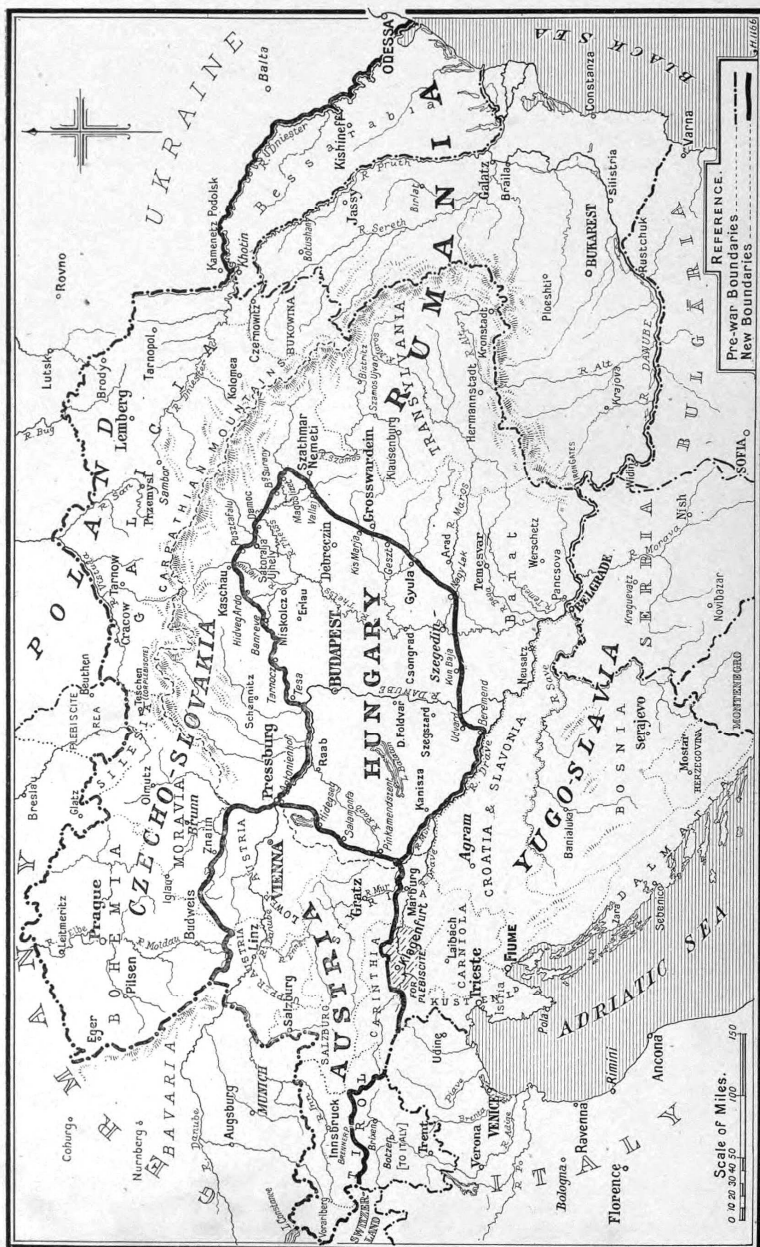
József főherceg, 76, 114, 116, 164, 295
 Jumanca, 172
Károlyi, 34, 35, 39, 156, 164, 261
 Károlyi Gyula, 85
 Károlyi Mihály, 7, 9, 10, 286
 Keith Hitchins, 19
 Kövess, 6, 8, 9, 315
 Kramář, 53, 54, 61, 65, 68, 69, 76, 83, 84, 103, 106, 108
 Kun Béla, 77, 79, 98, 105, 106, 110
Lahovary, 129, 162
 Lansing, 92, 93
 Lapedatu Ion, 38, 94
 Leeper, 24, 57, 63, 71, 80, 128
 Lenclos, 173
 Lerond, 109, 121
 Levaditti, 151
 Linder Béla, 272
 Lloyd Allen, 77
 Lloyd George, 24, 25, 29, 33, 50, 57, 61, 79, 83, 90, 91, 94, 96, 98, 110, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 203, 204, 205, 206, 214, 218, 219, 221, 227, 234, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 255, 257, 300
 Lucaciu, 60, 158, 178, 191, 237
 Lupu, 160, 171, 173, 174, 175, 205, 239
 Lupaş Ioan, 17
Machino, 81
 Mackensen, 161
 Madame Rose, 75, 76
 Madge, 45, 57, 80, 128
 Maiorescu, 162, 168, 179
 Mangra, 178
 Maniu, 60, 154, 155, 156, 157, 158, 163, 165, 168, 169, 170, 202, 225, 228, 240, 257
 Manoilescuval, 259
 Marghiloman, 60, 162, 178, 183, 191, 238
 Marghilomannak, 59, 159, 160, 178
 Maria királyné, 26, 60, 160, 176
 Mârzescu, 164, 253
 Masaryk, 68, 69, 221, 228
 Medge, 176
 Melzer Hugo, 260

Mihalache, 166, 169
 Mihali Teodor, 157, 158, 178, 239, 260
 Mille Constantin, 162
 Mišić vajda, 272
 Mișu, 25, 30, 38, 64, 70, 75, 94, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 109, 111, 112, 113, 115, 119, 122, 126, 127, 131, 135, 136, 137, 138, 139, 145, 151, 176, 200, 201, 206
 Mocioni, 56
 Moldovan Inonică, 157
 Morgenthal, 132 Ionică
 Moroianu, 24, 30, 51, 56, 74, 128, 137, 139, 140, 141, 143
 Moscovici, 172
 Musceleanu, 173, 174
Neculce, 30
 Netzhammer bukaresti rk. érsek, 162
 Nicky, 27
 Nicolson Harold, 23
 Nițescu, 128, 147, 149, 176, 237, 243
Oberte, 118
 Onea, 157
 Orlando, 29, 57, 96
 Orlandoval, 94
Pašić, 23, 30, 32, 44, 59, 66, 68, 69, 88, 131, 132, 161, 181, 255
 Paterno, 106
 Pelivan, 78
 Pertinax (Geraud őrgróf), 229
 Pherekyde, 167, 194, 223
 Pichon, 25, 36, 37, 45, 51, 57, 77, 79, 80, 84, 88, 89, 90, 92, 93, 96, 98, 99, 103, 105, 107, 114, 116, 122, 272, 277, 278, 298
 Pillat, 38, 39, 75, 115, 120
 Pinaud, 225, 226, 233
 Pinon, 79, 85
 Pocol, 176
 Poincaré, 29
 Politis, 65, 68, 69, 83
 Polk, 111, 113, 119, 151, 152, 277, 278, 279
 Popa, 176
 Popovici Atanasie, 115
 Popovici Aurel C., 156, 162, 236, 237
 Pop Ștefan, 142

Popp Ghiță, 56, 74, 139
 Popp Valernak, 261, 259
 Poruțiu Dora, 157, 261
 Prezan Constantin tábornok, 167
 Pribicevič, 115
Racovițan Emil, 19
 Racoviță Emil, 151
 Radovici, 162
 Radu, 171, 182, 183
 Radu püspök, 133
 Rațiu Ion Dr., 58, 128
 Râmniceanu, 139
 Rășcanu, 166, 167, 171, 174
 Robert Cecil, 23
 Romanelli, 111, 112
 Roth, Hans Otto 179
 Rothschild, 77
 Rudeanu, 185, 186
 Runciman, 23
 Russu-Abrudeanu Ioan, 17
Saftu, 177
 Saint-Aulaire, 168, 182, 205, 214, 272
 Sassu, 164
 Șchiopul, 56, 74, 139
 Seaton Watson, 63, 233
 Șerban, 18, 39, 115
 Serbescu tábornok, 295
 Sheridan, 24
 Smuts, 62
 Sonninoval, 94
 Steaton Watson, 80
 Steed Wickham, 70, 75, 80
 Stere, 162
 Știrbei, 60, 61, 160, 199
 Stroiescu, 55, 163
 Sturdza, 162, 210, 237, 238, 241
 Suciu, 97, 157, 158
 Șuțu, 166
 Széll, 54
Take Ionescu, 23, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 40, 45, 57, 58, 63, 91, 92, 122

Tardieu, 30, 38, 39, 45, 84, 86, 88, 92, 93, 118, 187, 188, 203
 Tăslăuanu, 155, 165
 Tavernier, 23, 187, 188, 233
 Tilea Virgil, 52, 147, 201, 204, 205, 207, 211, 215, 217, 221, 245
 Timon, 126
 Tittoni, 105, 107, 109, 118, 119, 120
 Troubridge tengerenagy, 273, 291, 292
 Trumbić, 65, 66, 68, 69, 76, 83, 88, 119, 120, 121, 130, 132, 149, 221
 Tusar, 109
Urechia, 162
Văcărescu, 141
 Vaida-Voevod, 15, 18, 19, 21, 25, 30, 31, 37, 41, 58, 66, 69, 86, 87, 102,
 154, 179, 184, 186, 188, 192, 204, 207, 226, 243, 249, 250, 251, 259
 Văitoianu, 50, 96, 145, 149, 160, 167
 Van der Welde, 81
 Vannutelli, 106, 107, 112, 144
 Vassányi, 116
 Velivan, 156
 Venizelos, 30, 62, 64, 65, 66, 68
 Vertán Endre, 260
 Verzea, 236, 237, 238, 239
 Vesnić, 104, 108
 Vigneaud Jean, 33, 228
 Vilmos császár, II., 61
 Vivianni, 147
 Vlad Aurel, 165, 166, 167, 168, 169, 201, 237
 Vopicka, 152
 Vuia, 147
 Vulcan Iosif, 236
Wekerle Sándor, 107
 Werkmann, Karl von, 9
 Wertheimstein, 77
 Weygand, 57, 97, 103, 110
 Wilson, 26, 29, 35, 41, 50, 53, 57, 61, 63, 65, 74, 78, 80, 81, 82, 84, 86, 87,
 90, 91, 94, 96, 111, 119, 180, 193, 194, 211, 214, 221, 226, 232, 233,
 234, 257, 263, 305
 WindischgrätzLajos hg., 116
Zaharide, 137
 Zelea-Codreanu, 172

THE PARTITION OF AUSTRIA-HUNGARY: SHOWING THE BOUNDARIES AS DEFINED IN THE TREATIES.

Jegyzetek

-
- ¹ A *Le Petit Parisien* (1886 és 1944 között megjelent nagy példányszámú francia esti napilap) heti, képes mellékleteként indult el 1910-ben. Két évvel később önálló hetilapként folytatta. Az első világháborús számai (1914-1919) a centenáriumba facsimile kiadásban, 5 kötetbe fűzve (2108 lapon) külön válogatásban is megjelentek.
- ² A francia lapok teljes terjedelmében közlik a szöveget és mellékleteit. Az itt említett, esti lap, a *Le Petit Parisien* a legkorábban, május 8-án.
- ³ Liviu Maior 1940-ben Bethlenben (Beszterce-Naszód m.) született román történész, 1992-1996 között oktatási miniszter, 2004-ig szociáldemokrata párti szenátor.
- ⁴ Liviu Maior: Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori). Editura Sincron, 1993.
- ⁵ Tilea, Viorel Virgil (Szeben, 1896. április 6. – London, 1972. szeptember 20.) román politikus, diplomata. Az összeomlás októberében csatlakozik a Román Nemzeti Tanácshoz, amelytől megbízást kap egy genfi utazásra, ahol Wilson amerikai elnök egy képviselőjével találkozik. 1919 februárjától októberéig Luliu Maniu személyi titkára, az év decemberéig Vaida-Voievod titkára, akinek társaságában ott van a párizsi konferencián. 1919 és 1920 között Románia londoni külképviseletén attasé. 1940-ben, az Antonescu-diktatúra idején az román állam visszavonta az állampolgárságát és elkobozta a teljes vagyonát. 1948-ban ugyanezt megtette vele a kommunista állam is. Halálig Londonban élt. 1998-ban, lánya Ileana Troiano Tilea, a Haggerston Press, londoni kiadónál megjelenteti emlékiratainak egy részét Viorel V. Tilea: *Envoy Extraordinary. Memoirs of a romanian Diplomat*. V. V. TILEA címmel. *English Historical Review*.2000; 115: 504-505..
- ⁶ V. V. Tilea: *Acțiunea diplomatică a României*. Nov. 1919 – 1920. Tipografia Poporului Sibiu, 1925.
- ⁷ Liviu Maior: Alexandru Vaida Voevod. *Putere și defăimare*. (Studii). Editura RAO, 2010.
- ⁸ Woodrow Wilson and Union of Transilvania with Romania. In. *Revue Roumaine d'Histoire*, XVIII, nr. 4. 803-810.
- ⁹ Idézi Kövess Géza: „Ein treuer Diener seiner Herren” Der letzte k. u. k. Armeoberkommandant Feldmarschall Baron Kövess, ein keisertreuer Offizier und siegreicher Feldherr. Kézirat 155.
- ¹⁰ Szende Zoltán: *magyar katasztrófa 1918-19*. Fejezet a nagy viláégésből. Madách Könyvkiadó Budapest. 1933. 29.
- ¹¹ 827. országos ütés 1918. október 22-én, kedden. Képviselőházi napló, 1910. XLI. kötet. 361.
- ¹² Uo. 292.
- ¹³ Uo. 332.

-
- ¹⁴ Sréter István: A bádeni hadsereg-főparancsnokság 1918. októberben és a hadsereg felbomlása. Budapest, 1922. 4-13.
- ¹⁵ Uo. 363.
- ¹⁶ Nánay Mihály: Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg katonai és politikai szerepvállalása 1914–1924. Doktori disszertáció. Budapest, 2016. 12.
- ¹⁷ Uo. 123.
- ¹⁸ Vö. Horsetzky, Ernst: Die Vier Letzten Kriegswochen, 24 Oktober Bis 21 November 1918. Harbauer, 1920
- ¹⁹ Armee Oberkommando, azaz Hadsereg főparancsnokság
- ²⁰ Der Waffebestand vom November 1918. Die Stunden der Entscheidung in Schönbrunn. Von Karl (Freiherrn v.) Werkmann. Neue Freie Presse, 4. November 1928.
- ²¹ Öry Károly: A katonapolitika és hadseregszervezés az októberi polgári demokratikus forradalom időszakában. Hadtörténelmi Közlemények 1970/4. 551-573. és 1971/1. 7-35.
- ²² 828. Országos ülés 1918. évi október hó 23-án, szerdán. Képviselőházi napló, 1910. XLI. kötet.
- ²³ Theodor Konopocky (1870 – 1949) altábornagy. 1917 márciusától a délnyugati arcvonal (Kövess hds-csop.) vezérkari főnöke, 1918. november 10-től az osztrák-magyar hadsereg-főparancsnokság vezérkari főnöke.
- ²⁴ Laxa, Wladimir (21.1.1870 - 23.6.1945) osztrák-magyar (horvát) gyalogsági tábornok.
- ²⁵ Adalékként érdekes kiegészítő olvasmány Rubint Dezső: Az összeomlás 1918. 63-67. A továbbiakban Rubint Dezső:
- ²⁶ Fancia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről. 1918–1919. (Szerkesztette Ádám Magda és Ormos Mária) Akadémiai Kiadó, 1999. 32. 26. sz. irat.
- ²⁷ Protocole des conditions d'armistice entre les Puissances alliées et associées et l'Autriche-Hongrie.
- ²⁸ Convention militaire relative à l'Armistice en Hongrie. <http://mjp.univ-perp.fr/traites/1918belgrade.htm> Azaz: „Katonai egyezmény a [szövetségesek és Ausztria-Magyarország között megállapított] fegyverszünet Magyarországra vonatkozó alkalmazása tárgyában”. Vö. Siklósi András: A Habsburg birodalom felomlása 1918. A magyarországi forradalom. Kossuth Könyvkiadó, 1987. 120. Fontos elemzése a kérdésnek Vadász Sándor: Vix és Károlyi c. tanulmánya. In. Hadtörténelmi Közlemények 1969/2. 239-263. Az akadémiai kiadványban (17. sz. jegyzet) hibás a fordítás: „Katonai egyezmény a szövetséges hadseregek és a magyar kormány között” 16. 9. sz. irat. 100 éve görgetjük ezt a nyilvánvaló félrebeszélést! Hibátlan Hajdu Tibor helyzetértékelése! Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 125-128.
- ²⁹ A magyar kormány a magyar alakulatok hazatérését szorgalmazva kezdeményezte az AOK-nál a mielőbbi fegyverletételt és implicite a fegyverszüneti tárgyalások lezárását. A fegyverletételi parancsot az AOK adta ki november 2-án és császári

- parancsra postafordultával vissza is vonta. Sajnos néhány alakulatot már lábhoz fegyverrel talált. A kapkodást követően „13 gyalog- és 3 lovas-hadosztályunk, 2 gyalogdandárunk és a rivai védelmi szakasz olasz fogságba esett.” A világháború története. (Szerkesztette Pilch Jenő). Budapest, é. n. 210. A továbbiakban Pilch:
- ³⁰ Rubint Dezső: 33.
- ³¹ Sajnos forrása megjelölése nélkül. Maior 2010: 100.
- ³² Károlyi Mihály: Egy egész világ ellen. Budapest, 1965. 303-305
- ³³ Ioan Erdélyi (1860–1930) kolozsvári jogász, román politikus, az 1918. november 10-én alakult budapesti Román Nemzeti Tanács elnöke.
- ³⁴ Aurel Vlad (1875–1953) jogi doktor, ügyvéd, a Kormányzótanács tagja. A román királyi kormány pénzügyminisztere 1910-1920 között, majd művelődési miniszter. Az erdélyi *Ardeleana* bank igazgatója, a szászvárosi *Solia Dreptății* lap tulajdonosa. 1903-ban a dobrai kerületben szerez országgyűlési képviselői mandátumot. A szászvárosi Román Nemzeti Tanács elnöke, a Román Kormányzótanács tagja. 1950 május 5-ről 6-ra virradó éjszaka letartóztatják. A máramarosszigeti börtönben halt meg.
- ³⁵ Ștefan Cicio-Pop dr. (Sajgó, 1865. április 10. – Arad, 1934. február 16.) jogász, politikus, a Román nemzeti Párt, majd a Nemzeti Parasztpárt kimagasló egyénisége. Szebenben, majd Bécsben és Budapesten jogot hallgat, 1891-ben doktorál Budapesten. Az elhíresült Memorandum-perben a vádlottak egyik védőügyvédje. I. Károly román király közvetítésével kieszközölte Ferenc József császárnál számukra a királyi kegyelmet. 1905-ben Világos követeként kerül a Magyar Országgyűlésbe és 1918-ig országgyűlési képviselő. 1918. december 1-jén ő nyitja meg a gyulafehérvári Nagytanács ülését. 1918. december 17-től 1920. március 12-ig az erdélyi ügyekért felelős államminiszter. A miniszterelnök, Alexandru Vaida-Voevod párizsi tartózkodása idejére, 1920. január 10. és március 12. között a kormány ügyvezető elnöke. 1926 után két törvényhozó ciklusban egymás után (1928. december 23. – 1933. november 18.) a Román Képviselőház elnöke.
- ³⁶ Aurel Lazăr (1872–1930) jogász, politikus, a Román Nemzeti Párt tagja, a Kormányzótanács tagja, a Romániai Ügyvédi Egyesület alapító tagja, Nagyvárad 1930. június 7-én választott polgármestere haláláig (1930. november 18.).
- ³⁷ Vasile Goldiș (1861–1934) gimnáziumi tanár, publicista, az Aradon megjelenő *Românul* lap alapítója. Friss diplomájával a budapesti Eötvös-kollégium tanára egy évig, majd Karánsebesen a teológiai és tanárképző főiskolán a történelem és latin nyelv tanára. A Román Kormányzótanács oktatási és kultuszminisztere, a királyi kormányban az erdélyi ügyek minisztere (1918-1919).
- ³⁸ Károlyi Mihály: Hit illúziók nélkül.
- ³⁹ Képviselőházi napló, 1910. XLI. kötet. 314-318.
- ⁴⁰ Juriga Nándor/Ferdinand Juriga (1874-1950) Pozsony megye, Stomfa kerületének képviselője az országgyűlésben. Teológiai doktor, a *Katolicke Noviny* című politikai hetilap segédszerkesztője. *Blahozvestovanie* (Evangélium) című röpiratot adott ki, melyben kifejtette a szlovák nemzetiség politikai hitvallását. Az 1906.

évi általános választások alkalmával választották meg képviselővé először szlovák nemzetiségi programmal.

⁴¹ Vö. Victor S. Mamatey: *The United States and East Central Europe 1914-1918. A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda.* Kennikat Press. Port Washington, N. Y./London, 1972. 377. Hivatkozik egy korábbi kiadására jegyzetben. Maior 2010 is. 104. A magyar történészek számára nem ismeretlen forrás, recenziálja a *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* Vol. 6, No. 3/4 (1959).

⁴² Ugyanott beszámoló jelent meg a november 13-i, aradi tárgyalásról is.

⁴³ Idézi Raffay Ernő: Koszta 2010. 7-8. Ștefan Cicio-Pop (1865–1934) jogászdoktor, az Arad megyei Világos képviselője a magyar országgyűlésben. A Román Kormányzótanács tagja, a Erdély ügyeiben illetékes román királyi államminiszter 1918 december 30. és 1920. március 13. között. 1920. Január 10. és március 13. között a Vaida-Voevod kormányban, a kormányfő távollétében megbízott külügyminiszter.

⁴⁴ Iuliu Maniu (Szilágybadacsony [Szilágy megye, Románia], 1873. január 8. – Máramarosziget, 1953. február 5.) jogász, erdélyi román politikus, a román nemzeti mozgalom egyik meghatározó alakja. 1906-ban Alvincen szerez országgyűlési mandátumot. 1918. október 30-án Bécsben részt vesz az Erdélyi Román Nemzeti Tanács alapításában. Az Erdélyi Román kormányzótanács elnöke december 2-ától. Az „egyesülés” után több ízben Románia miniszterelnöke.

⁴⁵ Mariska Zoltán: In memoriam Apáthy István. In. Mikes International, VI. évfolyam, 1. szám. 59.

⁴⁶ Aradra Jászi Oszkár, Bethlen István, Bánffy Miklós, Barcsay Andor, Vincze Sándor, Somló Bódog és Apáthy István és a pesti nemzeti tanács képviselői (Ábrahám Dezső és Bokányi Dezső) utaztak.

⁴⁷ Azt hiszem, hogy a továbbiak értelmezhetősége okán itt el kell mondanom, hogy 1919. január 8-án az erdélyi szászok Medgyesre összehívott nagygyűlése, amelyen minden erdélyi szász közösség képviseltette magát és ott voltak az országgyűlési képviselők, a bukaresti szászok és a banáti svábok képviselete is, szolidarizáltak a gyulafehérvári román nagygyűlésen elhangzottakkal és egyhangú szavazatokkal fogadtak el annak a határozatait. A Szászok Nemzeti Tanácsának képviseletében Brandesch és Schuller országgyűlési képviselők a medgyesi határozatról tájékoztatták az „erdélyi román kormányt” és a román királyi kormányt. (Alexandru Salcă gyűjteménye XI. irat francia nyelven és román nyelvű fordításban.) A zsidók, a szlovákok, a rutének és a cigányok képviselete hasonló bejelentést tett. Statisztikai értelemben, mai szóhasználatlaltal *nemzeti konzuláció* kétharmados döntése volt Erdély különjárása.

⁴⁸ Alexandru Salcă gyűjtemény XIII. irat..

⁴⁹ Uo. XVII. irat

⁵⁰ Envoy Extraordinary. *Memoirs of Romanian Diplomat.* V. V. Tilea. Lány, Ileana Tilea kiadásában jelent meg Londonban, 1998-ban. 36-37. Idézi Maior 2010 is. 106., illetve a február 6-án kelt XXVIII. és XXIX. azonos tartalmú irat.

- ⁵¹ Kiegészítő, tájékoztató olvasmányként Erdély ügyében némely támpontokat adhat a Debrecenben, 2009-ben *Csaba királyfi népe* (nyilvánvalóan marketing szempontok szerint választott) címmel kiadott tanulmánykötetben megjelent dolgozatom: *1918. ősz-tél, 1919. tavasz Erdélyben*. Nem nélkülözhető e tárgyközn Romsics Ignác *Erdély elvesztése* címmel (Helikon, 2018.) megjelent könyvének *első két* fejezete, amely szervesen illeszthető az én tudósításaimhoz! Nyilvánvalóan más szemszögből, a széthulló országban történetek szerint. Közben pedig lapozzunk bele a megfelelő helyekre Bryan Cartledge Trianon egy angol szemével c. dolgozatába (Officina Kiadó, 2009.). Hat szem többet lát!
- ⁵² Alparét Déstől 20 km-re, nyugatra fekvő község, hivatalos nevén a 15. századi felkelés gyújtópontjával elhíresült Bobálna, korábban Olpret, ném. Krautfeld. A mai községhez kilenc tanyatelepülés is tartozik: Antos, Erdővásárhely, Kálna, Keménye, Mánya, Radákszinye, Szóváros, Tálósfalva, Zápróc. Együtt a tíz falu lakossága alig haladja meg az 180 lelket. Alparét lakossága a 2002. évi összeírás szerint 517 fő.
- ⁵³ 1892 májusában 237 fős román küldöttség utazott Bécsbe, hogy ünnepélyesen átadja a császárnak a monarchiában élő románok panaszait tartalmazó, terjedelmes Memorandumot. A kabinetiroda perszenem volt hajlandó a delegációnak a magyar kormány akarata ellenére audienciát kieszközölni, mire vezetőjük, Ioan Rațiu, tordai ügyvéd – a Román Nemzeti Párt elnöke – lepecsételt borítékban otthagyta az emlékiratot. A nagy delegációt még üdvözölte Lueger, Bécs ellenzéki polgármestere, külföldi lapok figyeltek rájuk, csoportfénykép is készült, de a küldöttség félig-meddig dolgavégezetlenül tért haza. A borítékot Bécsből felbontatlanul átküldték Budapestre, a miniszterelnökség pedig visszaküldte „a feladó”, Ioan Rațiu lakcímére. Itt véget is ért volna a történet, ha a Memorandum nem lett volna más, mint egyike csupán azoknak a panasziratoknak, melyeket már a 18. században kezdtek a nemzetiségek Bécsbe küldözgetni. S ha a történelmi körülmények nem változtak volna lényegesen a Supplex Libellus Valachorum (az erdélyi románok eredménytelen folyamodványa rendi-nemzeti törekvéseik érvényesítése érdekében 1791-ben, II. Lipót Habsburg császárhoz, Erdély nagyfejedeleméhez) ideje óta. A nagy Memorandumot Nagyszebenben nyomták ugyan, de a bukaresti Liga Culturală terjesztette több ezer román s több száz más nyelvű példányban. A kolozsvári ügyészség „emlékirat terjesztése által állítólag elkövetett izgatás vétsége iránti sajtópert” indított Rațiu elnök és az értelmi szerzőséget vállaló többi román vezető ellen. Szász Zoltán, *Amikor bepanaszolták a magyar királyt az osztrák császárnál*. Tankönyvtár, 1996.
- ⁵⁴ Magyarigen (románul Ighiu, németül Kuppendorf, korábban Grabendorf) község Romániában, Fehér megyében. 1849-ben a románok a falut elpusztították, 200 lakos tömegsírja a katolikus iskola kertjében van. 1910-ben 1559 lakosából 1117 román és 348 magyar volt. A trianoni békeszerződésig Alsófehér vármegye Magyarigeni járásának székhelye volt.
- ⁵⁵ Alsóárpás (románul Arpașu de Jos, németül Unterarpsch vagy Birndorf község Romániában, Szeben megyében.

- ⁵⁶ Ion Lupaș: Un episod istoric din anul 1917. București, 1932.
- ⁵⁷ Ioan Russu Abrudeanu: Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului regat, București, 1930.
- ⁵⁸ Iuliu Hațieganu (1885–1959) A tuberkulózis, illetve az emésztőrendszer, a szív- és érrendszer patológiájával kapcsolatos kutatásaival vált ismertté. A kolozsvári orvosi és gyógyszerészeti főiskola nevében őrzi az emlékét. Bátyja, Emil (1878–1959) jogász és politikus, az „összeomlás” zűrzavaros idején a kolozsvári Román Nemzeti Tanács elnöke.
- ⁵⁹ Liviu Maior 2010-ben, könyv alakban megjelent tanulmányának (Alexandru Vaida Voevod. Putere și defăimare. Editura RAO.) függelékében közzé teszi a Vaida szebeni lartóztatásának, felügyeletének a rendőrségi dokumentumait és ezek között 1945. április 10-i kihallgatásán megírt vallomását (Declarație) a politikai tevékenységét számonkérő támadásokra a válaszát. 144-179.
- ⁶⁰ A Micu-Klein görög katolikus püspök által vásárolt területen 1778–1788 között épült a templom. Kertjében az erdélyi román társadalmi, egyházi és irodalmi élet nagyjai nyugszanak: George Bariț, Alexandru Papiu-Ilarian, Ioșif Sterca-Șuluțiu, Ioan Rațiu és a két erdélyi román Katonai Mária Terézia rend lovagkeresztese közül az egyik: David Urs de Margina báró. Többéves csúrcsavar után, 2009. július 3-án vehette újra, de jure is, a szebeni görög katolikus parókia birtokába 1948-ban elorzott templomát.
- ⁶¹ Dr. Alexandru Vaida Voevod, corespondență, 1918-1919. Biblioteca Județeană „G. Barițiu”. Editura Transilvania Expres, Brașov, 2001. Horia Salcă meghívására belenézhettem és meríthettem a kiadvány forrását adó gyűjteménybe. A továbbiakban: Alexandru Salcă gyűjtemény.
- ⁶² Florin Salvan și Horia Salcă: *Dr. Alexandru Vaida Voevod, europeanul. 1872-1920*, Brașov, 2002. Biblioteca Județeană „G. Barițiu”, Editura Transilvania Expres.
- ⁶³ Arhivele Naționale Române Serviciul Sibiu, Fond *Corespondență Alexandru Vaida-Voevod–Iuliu Maniu* (levezése). Itt felhasznált részek: 2. (az emlékiratok 8 füzeté) és 3. köteg
- ⁶⁴ Arhivele Naționale Române, *Fond Alexandru Vaida Voevod*.
- ⁶⁵ Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles: însemnări, memorii, scrisori / Liviu Maior. Cluj, Ed. Sincron, 1993.
- ⁶⁶ Institutul de Istorie Nicolae Iorga, București
- ⁶⁷ Alexandru Șerban (1922–2002) a Kolozsvári Agronómiai Főiskola tanára, a „rendszer-váltás” első polgármestere. Kolozsváron (1990) Vaida-Voevod keresztfia. Felesége Cochi Miculescu matematikus, egyetemi tanár.
- ⁶⁸ Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*. /Alexandru Șerban. Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1994 (I.), 1995 (II.), 1997 (III.), 1998 (IV.).
- ⁶⁹ A szebeni levéltári gyűjteményben lévő Fond 2. és 3. kötege (Corespondența lui Vaida-Voevod cu Iuliu Maniu în probleme politice, anul 1919) a kéziratos feljegyzések 8 db füzetét is tartalmazzák. Ezek közül a 2. köteggben (pachet) lévő első két füzet szövegeiből származnak az emlékirat és a feljegyzés részek, összevetve a kiadott változattal.

- ⁷⁰ Mihai Racovițan: *Aleandru Vaida Voevod între Memorand și Trianon (1892–1920)* Sibiu 2000.
- ⁷¹ Alexandru Vaida Voevod, *Scrisori de la Conferința de Pace, Paris-Versailles, 1919–1920*. Szerkeszti Mircea Vaida Cluj, Multi Press International, 2003. A tocábbiakban Mircea Vaida:
- ⁷² The nationality Problem in Austria-Hungary, The Report of Alexander Vaida Voevod to Archiduce Franz Ferdinand's chancellery. Leiden, E. I. Brill, 1974.
- ⁷³ V. F. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919–1923)*. Institutul European Iași, 1993. (Románia és a párizsi békék rendszere) „A román delegációt nem fogadták tárt karokkal Párizsban. Sok igazságtalanságban és megalázásban volt része. Egy kortárs megállapítása szerint Románia számára a konferencia igazából a béke kálváriája volt.” (A továbbiakban: Dobrinescu, 1993) 48. o. Brătianu 1919. január 10-én indult el Bukarestből kíséretében személyi titkárával, Ionel Plessiával, a delegáció leendő titkárával, Constantin Brătianuval és Toma Dumitrescu ezredes, katonai szakértővel.
- ⁷⁴ Brătianu, Ion, I. C. (Florica, ma Ștefănești, Argeș megye, 1864. augusztus 20. – Bukarest, 1927. november 24.), mérnök, politikus, a Nemzeti Liberális Párt elnöke. 1909. január 9. és 1927. november 24. között öt alkalommal miniszterelnök.
- ⁷⁵ Gheorghe Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919. În lumina corespondenței diplomatice a lui I. C. Brătianu*. Cartea Românească, București, 1939. (Romániai katonai cselekvései 1919-ben I.C. Brătianu levelezése alapján.) Idézi: Mihai Racovițan, *Aleandru Vaida Voevod între Memorand și Trianon (1892–1920)*. Ed. II. Sibiu 2000. 160. o.) Gheorghe Brătianu történész, a miniszterelnök fia.
- ⁷⁶ I. Alexander (Csetinje, Montenegró 1888. december 16. – Marseille, 1934. október 9.), II. Péter szerb király fia. 1921 és 1929 között a szerb–horvát–szlovén királyság uralkodója, majd Jugoszlávia első királya. A dolgok pikantériájához tartozik, hogy két évvel később, vízkereszt táján a sinaiai Pelișor kastélyban szűk családi körben Ferdinand román király bejelenti lánya Marioara és Sándor eljegyzését. Sándor kíséret nélkül érkezett. A görög trónörökösök egy másik eljegyzés, Carol (újra) román trónörökös herceg Heléna görög királylánnyal tervezett házassága révén, már családtagoknak számítottak. Arthur Buchman, a királyi ház postahivatalának főnöke úgy tudja, hogy Take Ionescu mesélt először Marioarának a fess szerb trónörökösről. Három gyermek született ebből a házasságból: Péter, Tomiszlav és András. A királyi pár boldogan élte életét, mígnem a mindenkori szerb királyi átok azt szét nem zilálta. Sándort egy bolgár „forradalmár” 1934. október 9-én a marseilles-i kikötőben meggyilkolta.
- ⁷⁷ Ionescu Take (Tache), születési nevén Dumitru, Ghiță Ioan (Ploiești, 1858. október 13. – Róma, 1922. június 21.) Párizsban, a Sorbonne főiskolán szerez jogdoktori oklevelet, ahol évfolyamtársa a későbbi francia elnök, Raymond Poincaré. Konzervatív román politikus. Angol nő, Bessie Richards a felesége. 1884–1908 között a Konzervatív Párt tagja és különböző kormányokban miniszter. 1908-ban Masarykhoz hasonlóan a monarchia föderalizációjának a tervét támogatja, ezért

összekülönbözik pártjával. Egy csoporttal megalapítja a párt Konzervatív Demokrata szárnyát. A balkáni román hegemonia elkötelezett híve, de Brătianutól eltérően nem volt a rögeszméje Nagy Románia, bármi áron.

⁷⁸ Pašić, Nicola (1845. december 18. – 1926. december 10.) Fiatal korában a szocialista Svetozar Marković, és a polgári radikalizmus eszméi hatottak rá. 1883-ban a radikálisok timoki felkelése után menekülni kényszerült (távollétében halálra ítélték), majd miután visszatérhetett az országba, a Radikális Néppárt vezetője lett. 1904-től kisebb-nagyobb megszakításokkal Szerbia, majd a délszláv királyság miniszterelnöke. 1926-ben fia korrupciós ügye miatt kellett lemondania. Nagy szerepe volt a szerb hadicélok megfogalmazásában és elfogadtatásában, illetve az egységes délszláv állam megalakításában.

⁷⁹ Nicolson, Sir Harold George (Teherán, 1886. november 21. – 1968. május 1.), angol diplomata, író, emlékiratíró. 1909-ben lépett diplomáciai szolgálatba. 1911 februárjától szeptemberig madridi attasé, 1912 januárjától 1914. októberig a konstantinápolyi brit követség egyik titkára. A világháború alatt a külügyminisztériumban dolgozik. A brit küldöttség tagja a párizsi békekonferencián.

⁸⁰ Harold Nicolson, *Quand on faisait la Paix*. Paris, 1936. 6-7. o. (Amikor mi a békét csináltuk) R. W. Seton-Watson és Harold Nicolson tevékenységéről: „A térképnek Versailles-ban általuk elvégzett átrajzolása, és az új határok kijelölése (...) fénypontja a Kelet-Európára vonatkozó tudományos elkötelezettség és e térség geopolitikai föltételeire ható tudományosság modern történetében”. Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994, 73. - idézi Szegedy-Maszák Mihály. Európai utas 14. évf. 40. sz. Van, ami nincs – Magyarságtudomány: elmélet vagy földadat?

⁸¹ I. Gh. Duca, *Amintiri politice*. München, 1981. vol. III. 158. o.

⁸² Cecil, Edgar Algernon Robert (1864. szeptember 14. – 1958. november 24.) brit jogász, képviselő, diplomata, három alkalommal brit miniszterelnök. Részt vett a Népszövetség Egyezségokmányának kidolgozásában. 1926–27-ben a genfi leszerelési tárgyalásokon ő vezette Nagy-Britannia delegációját. 1937-ben Nobel-békedíjat kapott.

⁸³ Dobrinescu, 1993: 40. o.

⁸⁴ Boerescu, Mihai, Románia londoni meghatalmazott követe.

⁸⁵ A Román Külügyminisztérium Levéltára (RKmLt), 71. Fond, London, 1914–1918, 29. köteg, f. 512. Idézi: Dobrinescu, 1993: 40. o.

⁸⁶ Balfour, Arthur James (Whittingehame, East Lothian, 1848. július 25. – Woking, Surrey, 1930. március 19.) brit politikus, 1902 és 1905 között miniszterelnök. 1874-től képviselő. Lord Salisbury (aki egyébként a nagybátyja volt) kormányában több fontos pozíciót is betöltött. 1892 és 1894 között az ellenzék vezére. A harmadik Salisbury-kabinetben egyre nagyobb befolyásra tett szert, 1902-ben ő lett a miniszterelnök. 1904-ben szerződést köt Franciaországgal (*Entente Cordiale*). 1905-ben lemondásra kényszerül, de 1911-ig a konzervatívok pártvezére marad. 1915-ben kerül újra reflektorfénybe: Asquith kormányában (Chur-

chill utódként) az admirális első lordja lesz. Az 1916 végén kibontakozó politikai krízis idején Lloyd George táborához csatlakozik, az ő kabinetjében lesz külügyminiszter, de a háborús politikára nem tud túl sok befolyást gyakorolni. 1917-ben viszont közreadja az ún. Balfour-nyilatkozatot, melyben a britek kinyilvánítják egy zsidó állam létrehozásának lehetőségét. 1918 szeptemberében elutasítja a Monarchia békejavaslatát. A háború után sürgeti a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenciót, valamint a román követelések teljesítését. A későbbiekben kétszer volt kormánytag, 1922-ben grófi rangot kapott.

⁸⁷ Lloyd George, David, Lord (1863. január 17. – 1945. március 26.) walesi származású brit politikus, miniszterelnök. Jogot végzett, majd 1890-ben politikusi pályára lépett. 1905-től különböző tárcák élén miniszter. A háború kitörésekor hadianyag-gyártási miniszter lett, és egyszerű munkát végzett. Kitchener halálakor ő kapta meg a hadügyi tárcát, de az irányítást jórészt Robertson vezérkari főnök gyakorolta. Asquith lemondása után ő lett a miniszterelnök (1916–1922). Háborús kabinetet állított fel, és jó érzékkel irányította a politikai és gazdasági ügyeket. Katonai kérdésekben viszont sokszor összetűzésbe keveredett Robertsonnal és Haiggal, és ez 1918 tavaszán majdnem tragédiához vezetett. A háborút lezáró béketárgyaláson Clemenceau és Wilson között „lavírozva” középutas politikát képviselt. 1921-ben politikai útra terelte az ír kérdés megoldását. 1922-es bukása után fokozatosan kiszorult a politikai életből. 1940-ben Churchill meghívta a háborús kabinetbe, de idős kora és egészségi állapota miatt visszautasította a részvételt. Életének utolsó évében főrendi méltóságot kapott.

⁸⁸ Andrew Bonar Law (1858. szeptember 16. – 1923. október) konzervatív angol politikus. Law 1922. október 23. és 1923. május 22. között a 20. század legrövidebb ideig (211 nap) hivatalban lévő brit miniszterelnök volt.

⁸⁹ Curzon, George Nathaniel, lord Curzon of Kedleston (1859. január 11. – 1925. március 20.), brit konzervatív politikus. India alkirálya (1899. január 6. – 1905. november 18.) és külügyminiszter (1919. október 23. – 1924. január 22.) David Lloyd George, Andrew Bonar Law és Stanley Baldwin kabinetjében.

⁹⁰ Moroianu, George (1870–1945), gazdász, az Erdélyi Román Kormányzótanács tanácsadója a párizsi konferencián. A kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. 1928-tól képviselő. Több szaktárgyú és politikai dolgozat szerzője.

⁹¹ George Moroianu, *Les Luttres des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*. Paris, 1933. (Az erdélyi románok harcai a szabadságért és az európaiságért.)

⁹² Egészen pontosan az eset úgy történt, hogy miközben január 29-én Brătianu miniszterelnök és román fődelegátus a konferenciának nagy ívben felvázolta a Temesi Bánság ügyét, Balfour halkan elkérte Nicolsontól a brit szakemberek által előkészített térképet és Sonnino olasz fődelegátussal látható unalommal nézegette. Két nappal később, David Lloyd George, aki többször tájékoztatlansággal vádolta meg külügyminiszterét, Sir Grey-t, tőle érdeklődött, hogy „*Hol a pokolban van a Bánát?*” Sonnino olasz külügyér sem véletlenül hajolt a térképre. Brit diplomáciai források szerint ő volt az, aki mindent elkövetett, hogy összeugrassza

---

a szerbeket a románokkal a Bánát ügyében. Dalmácia és Fiume. volt a tét, de ez egy más történet.

- ⁹³ Antonescu, Victor (Antonești, Teleorman megye, Románia, 1871. szeptember 3. – Bukarest, 1947. augusztus 22.) román liberális politikus, Románia párizsi megbízottja a háború alatt és a konferencia idején.
- ⁹⁴ Clemenceau, Georges Benjamin (Mouilleron-en-Pareds (Vendée) 1841. szeptember 28. – Párizs, 1929. november 24.) francia újságíró és politikus. Párizsban barátaival hetilapot (*Le Travail*) alapít 1862. február 23-án. 1865. május 13-án orvosdoktorrá avatják. Angliába, majd az Egyesült Államokba utazik, és egy stamfordi (Connecticut) lánykollégiumban francia nyelvet és lovaglást tanít. 1869. júniusban tér vissza Franciaországba és bekapcsolódik a politikai közéletbe. 1870-ben, majd 1876-ban ismét képviselői mandátumot szerez. Radikális politikus, miniszterbuktatóként tisztelik. 1880. január 13-án újra újságot alapít (*La Justice*). 1885-ben a Tonkin-ügy kirobbanása után átül a képviselőházban a szélsőbaloldal padsorába. Zola mellett a Dreyfus-per egyik legélesebb kritikus. Az örökös ellenzéki hírében álló publicistát 1902-ben szenátornak választják. 1906. október 25. és 1909. július 20. között miniszterelnök. Másodszor 1917. november 16. és 1920. január 18. között újra miniszterelnök.
- ⁹⁵ Pichon, Stéphen (Arnay-le-Duc [Côte-d'Or], 1857. augusztus 10. – Vers-en-Montagne [Jura], 1933. szeptember 18.) francia politikus. Clemenceau egyik bizalmasa, több ízben Franciaország külügyminisztere a III. Köztársaság ideje alatt.
- ⁹⁶ V. F. Dobrinescu, *Relații româno-engleze (1914–1933)*. Iași, 1986. 37. o.
- ⁹⁷ Berkley, Sir George (1862. – 1921. január 26.) a brit parlament tagja, diplomata, teheráni, majd bukaresti brit megbízott.
- ⁹⁸ Coandă, Constantin (Craiova, 1857. március 4. – Bukarest, 1932. szeptember 30.) tüzértábornok. A párisi politechnikai intézetben matematikai képezést szerez, majd a Fontainebleau-i Tüzériskolát végzi el. Őrnagyi kinevezése (1888) után Bécsben és Brüsszelben katonai attasé. 1892-től Ferdinand király hadsegéde. 1902-ben dandártábornok, 1904–1912 között a tüzérség főfelügyelője. Románia háborúba lépésétől (1916. augusztus 27.) a Román Főhadiszállás teljhatalmú megbízottja az orosz Főhadiszálláson. A király 1918. november 6-án kinevezi miniszterelnöknek, december 12-én a mandátumát visszaadja, a király Brătianu-t bízta meg kormányalakítással. 1920–1921 között a román szenátus elnöke.
- ⁹⁹ Román Állami Levéltár Bukarest (RÁILLT), mikrofilmtár, Franciaország. 182. tekercs, 337. kocka. Idézi: Dobrinescu, 1993: 44. o.
- ¹⁰⁰ Mișu Nicolae (Bukarest, 1858. augusztus 18. – Bukarest, 1924. augusztus 31.) román diplomata. Szófiában, Bécsben, Konstantinápolyban követségi titkár, majd londoni megbízott. A román delegáció tagja a párizsi konferencián, Brătianu hazautazása után (1919. július) a delegáció ügyvivője október közepéig. 1919. október 25-től november 28-ig külügyminiszter. Decemberben a király kinevezi a Királyi Birtokok igazgatójának és udvari miniszternek.

¹⁰¹ Alexandru Vaida-Voevod 1919. március 20-ra keltezett levele Iuliu Maniunak Szebenbe. Közli: Liviu Maior az *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles: înseamnări, memorii, scrisori*. Cluj, Ed. Sincron, 1993. c. kötetben. 150-157. o.

¹⁰² Goga Octavian (Resinár [r. Rășinari, Szeben megye, Románia], 1881. április 1. – Csucs, 1938. május 7.) erdélyi román költő és politikus. Madách fordítójaként tiszteli a magyar irodalomtörténet. Az *ember tragédiája* 1903-ban a *Luceafărul* c. lapban folytatásokban jelenik meg. Madách tragédiájának teljes román fordítása 1934-ben jelent meg. *Goga*: Emeric Madách, *Tragedia Omului*. Fundația Regele Carol II. Nacionalistának minősített versei és publicisztikai írásai okán 1912-ben perbe fogják, és rövid ideig a szegedi fegyházban ül. Átköltözik Bukarestbe és az „elszánt” (oțeliții) ifjak csoportjával részt vesz abban a mozgalomban, amely követeli Románia belépését a háborúba. 1919-ben vásárolja meg Csinszkatól a csucsai birtokot, amelyen felépíti ma is álló kastélyát. A néppárti kormányokban államminiszter, egyházügyi és oktatási miniszter (1920-1921), belügyminiszter (1926. március 30. – 1927. június 4.) Több román kormány tagja, 1937. december 29. és 1938. február 10. között miniszterelnök.

¹⁰³ Bocu, Sever (1874–1950) publicista, román politikus. A *Tribuna* c. lap igazgatója. Részt vett az oroszországi román foglyok megszervezésében, majd Octavian Gogát követve Párizsba emigrált, ahol előbb a Román Egységért Nemzeti Tanács tagjaként ügködött, majd a bánáti románságot képviselte Caius Brediceanuval együtt a párizsi konferencián.

¹⁰⁴ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*. Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006.

¹⁰⁵ A román delegáció: Brătianu miniszterelnök, a delegáció vezetője, Nicolae Mișu, londoni román követ, Victor Antonescu, Románia párizsi megbízottja, Alexandru Vaida-Voevod, tárca nélküli miniszter Erdély és az Erdélyi Központi Tanács képviselőjében (elkísérte a EKT által javasolt szakértők), C. Coandă tábornok, C. Diamandi, Románia volt pétervári megbízottja. A szakértői csoport: Elefterie Antonescu, C. Antoniadă, Mircea Djuvara (nemzetközi jogászok), Toma Dumitrescu katonai szakértő, G. Caracostea, dr. Creangă, Gh. Crișan, Neagoe Flondor, Ion Pelivan, Ionel Mocioni, D. Gheorghiu, D. Marinescu, dr. G. Moroianu, dr. L. Mrazec, Eugen Neculce, Mihai Șerban, G. Popescu, N. Ștefănescu, Ion Tănăsescu (gazdasági és pénzügyi szakértők), Caius Brediceanu, dr. Coltor, Alexandru Lapedatu, Aurel Roșca, Vasile Vitenco, Traian Vuia (etnográfusok és geográfusok). A delegáció titkára Constantin Brătianu. Az elnök személye melletti titkárok: Aurel Vasiliu, a párizsi képviselő titkára, és I. I. Pleșa, a külügyminiszter kabinetfőnöke. Április közepén a kormányzótanács arról értesíti Vaida-Voevodot, hogy kiküldte a csoportjába Dr. Iuliu Moldovan erdőmérnököt és Vasile Lazăr bányamérnököt. „Átadtam az uraknak a Nemzeti Bank által kibocsátott 50 000, vagyis ötvenezer lejt, amit megérkezésük után átadnak Önnek. Kérem gondoskodjon a bérézésükről”. A táviratot a KT titkára írja alá az elnök (Maniu) megbízásából. Salcă-Salvan, 405-406. o.

¹⁰⁶ Nem kívánatos személy – lat.

- ¹⁰⁷ Maria Alexandra, 1914. október 10. és 1927. július 20. között román királyné. Alfred Edinburgh-i herceg és Marija Alekszandrovna orosz nagyhercegnő lánya, Viktória angol királynő unokája. (Eastwell Park, Kent, Anglia 1875. október 29. – Sinaia, Románia 1938. július 18.) 1892. december 29-én kötött házasságot Ferdinánd román trónörökösével, aki I. Károly román király halála után, 1914. október 10-én foglalja el a román trónt.
- ¹⁰⁸ A királyné Orlando olasz miniszterelnököt hagyta ki a *négyes*ből.
- ¹⁰⁹ Nicolae (Nicky) herceg (Sinaia, 1903. augusztus 5. – Lausanne, 1977. június 9.), Ferdinánd király és Mária királyné negyedik gyermeke. Az ország politikai életében csak 1927 és 1930 között vett részt, a régensség idején. II. Miklós orosz cár, a királyné unokatestvére tartotta keresztség alá.
- ¹¹⁰ Poincaré, Raymond (Bar-leDuc, 1860. augusztus 20. – Párizs, 1934. október 15.) Francia politikus, miniszterelnök. 1882-ben ügyvéd lett, 1887-ben beválasztották a képviselőházba. Később többször is miniszter volt, majd jogi pályán dolgozott. 1912-ben miniszterelnök lett. Félt, hogy a kiélezett politikai helyzetben országa elszigetelődik, ezért szövetséget kötött az oroszokkal, majd az angolokkal is. 1913 januárjában köztársasági elnök lett, átadva a kormányzást Clemenceau-nak. Igyekezett fenntartani országa egységét. 1920-ig volt elnök, ezután is politizált, szorgalmazta a Németországgal szembeni szigorú fellépést. 1922–24 között ismét miniszterelnök (és külügyminiszter), 1923-ban ő küldi a francia csapatokat a Ruhr-vidékre. 1926-tól ismét miniszterelnök, de betegsége miatt 1929-ben lemondott.
- ¹¹¹ Erről a máig legavatottabb elemzés John Maynard Keynes, *A békeszerződés gazdasági következményei* c., 1920-ban megírt dolgozata. Magyar nyelven az Európa Kiadó jelentette meg (csak) 2000-ben, egy 1971-es újrakiadás szövegéből fordítva.
- ¹¹² Orlando, Vittorio Emanuele (Palermo, 1860. május 18. – Róma, 1952. december 1.) olasz jogász, politikus, diplomata. Képviselő, 1903 és 1909 között oktatási miniszter, a kormány vatikáni kapcsolatembere. A háború alatt belügyminiszter, majd miniszterelnök.
- ¹¹³ Az olaszok a tavasz végéig renitenskedtek, mert az általános elv okafogyottá tette az 1915-ben kötött szerződésük ígéreteit.
- ¹¹⁴ Diamandi, Constantin a román követség tagja
- ¹¹⁵ Danielopol, személyére nincs adatom.
- ¹¹⁶ Dumitrescu, Toma ezredes, párizsi katonai attasé.
- ¹¹⁷ A levelet Alexandru Salcă hagyatékából Horia Salcă és Dr. Florian Salvan közli a *Dr. Alexandru Vaida Voevod, corespondență 1918–1919*. c. kötetben. Biblioteca Județeană „G. Barițiu”. Editura Transilvania Express, Brașov, 2001. (a továbbiakban: Salcă-Salvan,) A XLVII. sz. dokumentum.
- ¹¹⁸ Comșa, Nicolae dr., Vaida-Voevod bécsi diáktársa, a bécsi román egyetemi ifjúság egyesülete, a *România Jună* (Ifjú Románia) elnöke, szelistryei orvos.
- ¹¹⁹ Moroianu, George dr. (1870-1945.) gazdász, publicista és politikus.
- ¹²⁰ Vaida-Voevod 1919. február 5-én érkezett meg Párizsba.

- ¹²¹ Popovici, Mihai (Brassó, 1879. október 21. – Bukarest, 1966. május 7.) Budapesten és Bécsben hallgat filozófiát, jogász doktor, újságíró, politikus a Román Nemzeti Párt egyik meghatározó egyénisége, mindenik nemzeti-parasztpárti kormányban egy-egy felelős tárca vezetője. A háború alatt a román hadseregbe vonul be és egyik szervezője Moldvában az önkéntes erdélyi légióknak 1917 és 1918-ban. A monarchia emigránsainak Odesszában megalakult bizottságának tagja. 1919. novemberben képviselői mandátumot szerez az „egyesült” Románia parlamentjébe, majd az első kormányban közmunakügyi, majd pénzügyminiszter. II. Károly királyi diktatúrája idején a ketté osztódó Román Nemzeti Parasztpártban Maniu oldalára áll, annak ellenére, hogy Vaida a sógora volt. 1947. augusztus 21-én letartóztatják, több szakaszban a máramarosszigeti börtön lakója. 1955. július 5-én szabadul.
- ¹²² Maniu gondoskodott a Párizsból küldött posta biztosításáról. Egy február 23-án, Szebenből keltezett levélben Virgil Tilea, Maniu személyi titkára (1919. októberig) tájékoztatja Vaida-Voevodot, hogy a KT címére küldött futárpostát külön, lezárt zsákban a futár adja le a kiskapusi vasútállomáson elismervény ellenében. A vonat 3 percet áll Kiskapunon. „Ilyenformán hetente kétszer kapcsolatban lehetünk. A zsák kulcsát kérem őrizze meg, a másik nálunk van. Virgil Tilea.” Alexandru Salcă gyűjtemény XXXIII. irat.
- ¹²³ Serviciul Arhive Naționale Istorie Centrale (Román Központi Történeti Levéltár (továbbá: RKTL), Fond Alexandru Vaida-Voevod (gyűjtemény) 106. csomó, 1-13 lap.
- ¹²⁴ Vaida közvetlen munkatársai és tanácsadói a konferencia ideje alatt.
- ¹²⁵ Prezan, Constantin (1861. január 27. – 1943. augusztus 27.) román tábornok, A franciaországi Fontainebleau-ban a tűzérési és műszaki akadémián vezérkari tiszti vizsgát tett, alezredesként a bukaresti lovassági iskola tanára és a Bukarest erőd parancsnoka. A erdélyi háborúban 4. (északi) hadsereg parancsnoka. 1918-tól a román hadsereg vezérkari főnöke.
- ¹²⁶ A mócok az Erdélyi-középhegységben, az 1400 méter fölötti hegyi tanyákon és falvakban, öt megye, Bihar, Arad, Hunyad, Fehér és Kolozs megye területén élő románság sajátos közösségi, és történelmi tudattal rendelkező néprajzi csoportját alkotják. Az általuk lakott térséget Móc-földnek (románul: Țara Moșilor) avagy Móc-vidéknek nevezik Erdélyben
- ¹²⁷ Helyesen: katonai egyezmény. Vaida szóhasználata viszont a korabeli közfelfogást tükrözi: fegyverszünet, olykor béke megállapodásként értelmezve a belgrádi katonai egyezményt, amelynek szövege ultimátumszerűen, határidőkkel és tárgyi feladatok meghatározásával végrehajtásra kötelezi a terület magyar hatóságait. Máiig ható fogalomzavart okozott és okoz az ún. belgrádi akció másként értelmezése. Ami viszont ugyancsak tény, hogy a magyar tárgyaló csapatnak sikerült átvenni két olyan tartalmi változtatást (I., harmadik bekezdése és a XVII. cikkely), ami a szigorúan katonai egyezménynek politikai felhangot kölcsönzött. Szövege a Függelékben olvasható. Vö. Katonadolgok forradalmi időben – Egy elfelejtett tanún. Trianoni Szemle X. évfolyam, 2018/3-4.

¹²⁸ Tkp. a katonai egyezményről van szó

¹²⁹ Vix, Fernand (Sand, 1876. október 26. – Neuilly-sur-Seine, 1941. március 21.) A francia gyarmati csapatok állományába tartozó vezérkari tiszt, az 1. világháború végén a francia Keleti Hadsereg Belgrádban állomásozó törzsében szolgált alezrederesi rendfokozatban. 1918-19-ben a szövetséges hatalmak budapesti katonai bizottságának francia tagja. Neve a magyar történelemben összeforrt az antant hatalmaknak a párizsi békekonferencia február 26-i rendelkezéseit ismertető jegyzékével, amelyet 1919. március 20-án ő nyújtott át Károlyi Mihály köztársasági elnöknek. A Tanácsköztársaság kikiáltása után felmerült a misszió vezetőjének és tagjainak internálása. Folyamatosan zaklatták őket, kocsijaikat, fegyvereiket, felszereléseiket elvették, távíró és távbeszélő összeköttetésüket elvágták, Vix Andrássy úti irodáját elfoglalták, szétverték. Végül is március 26-án este, az összes antant-képviselő vonattal hagyhatta el a magyar fővárost Szeged irányába.

¹³⁰ Wilson elnök február 17-én utazott el, és március 17-én tér majd vissza. Sherman David Spector, *Romania at the Paris Peace Conference*. Bookman Associates, Inc. New York, 1962. (România și Conferința de Pace de la Paris) The Romanian Cultural Foundation, Iași, 1995. román nyelvű kiadás, 131. o. (A továbbiakban Spector, 1995:)

¹³¹ Kiemelés az eredeti szövegben.

¹³² Mihali, Theodor dr. (Kisbuny [r. Prislop, Kolozs megye, Románia] 1885. március 15. – 1934. január 17.), jogász, a Román Nemzeti Párt vezetőségi tagja, országgyűlési képviselő. Kolozsváron végezte jogi tanulmányait is, ahol 1883-ban jogtudorrá avatták. Az ügyvédi vizsgálatot 1884-ben tette le Nagyváradon és azóta Désen ügyvédi gyakorlatot folytat. A magyarországi román nemzetiségi mozgalmak egyik vezetője. A kolozsvári Memorandum-perben két és félévi államfogházra ítélték. Megalapítója és vezérigazgatója a Someșana nevű dési banknak. Az 1905-i általános választások alkalmával a nagyilondai kerület választotta meg képviselőjévé román nemzetiségi program-mal. A Házban a felirati vita során ő terjesztette be a nemzeti-ségek felirati javaslatát. Az 1906-i és az 1910-i általános választások alkalmával ismét elnyerte a nagyilondai kerület mandátumát. A nemzetiségi képviselők klubjának elnöke volt. 1926 nyarán és 1927. június 23. – 1931. július 24. között Kolozsvár polgármestere.

¹³³ A február 19-én, autóján hivatalába tartó francia miniszterelnökre egy magát Collinnak (Cottinnak) nevező merénylő többször rálőtt. Egyik találta el, a többi a gépkocsi tetejét lyukasztotta át. A lapockáján ejtett seb nem volt életveszélyes, Clemanceau gyalog ballagott haza. A rohamra indult újságíróknak, akik a merénylő felelősségre vonásáról kérdezték azt válaszolta, hogy *“Épp csak megnyertük a történelem legszörnyűbb háborúját, és itt egy francia, aki hatszor-hétszer közvetlen közlől elvétí a célpontját. Ezt az embert természetesén meg kell büntetni a veszélyes fegyver gondatlan használatáért és a rossz céllovésért. Javaslom, zárják be nyolc évre és közben kapjon intenzív céllovő kiképzést.”* beszámol a merényletről, többek között a *Le Figaro* 1919. február 21-i számának a címloldlán.

- ¹³⁴ Szláv korridor (1919. február 5. – 1921. október 13.) Edward Beneš csehszlovák külügyminiszter Párizsban a Tízek Tanácsa elé terjesztett tervében a minden égtáj felől megcsonkítandó Magyarország Ny-i határvidékének szláv államok közötti fölosztását javasolta (Szombathely környéki csehszlovák-szerb határral).
- ¹³⁵ Pillat, Ion (Bukarest, 1891. március 31. – 1945. április 17.) publicista, kiadó, költő. Anyai ágon a Brătianu családdal rokon, édesanyja Brătianu miniszterelnök testvére, Maria. A párizsi békekonferencián Alexandru Vaida-Voevod titkára.
- ¹³⁶ Az eredeti szövegben magyarul.
- ¹³⁷ Șerban Mihai-Adrian (Szeged, 1887. szeptember 3. – ?) Születésével kapcsolatban egy érdekes adat az, hogy Nagylakon (r. Nădlac) keresztelte meg Ioan Mețianu aradi püspök, később erdélyi ortodox metropolita-érsek, akinek a lojalitásában bízva Tisza István a románok megszelídítésének a forgatókönyvét remélte lelevezetni. (Néhány levelet Raffay Ernő ismertetett a *Trianoni Szemle* c. folyóirat 2009. évi 1. számában.) A szegedi gimnáziumban érettségizett, majd, önkéntes a közös hadseregben. Halleban, Zürichben és Bécsben tanul agronómiát, jogot és kereskedelmet. A delegáció szakértői csapatához tartozott. Igen szoros családi barátság alakult ki közöttük és Vaida-Voevod között. Az már kimondottan részletkérdés, hogy Vaida keresztfia volt Alexandru Șerban, aki a Vaida-Voevod unokák megbízásából az 1994-1997 között kiadott emlékiratokat előkészítette közlésre. Erről előbb már szóltam. Mihai Șerban 1915-ben átment a királyságba, elkísérte az udvart és a kormányt Iași-ba is, majd a háború után a kolozsvári agronómiai intézet tanára lett.
- ¹³⁸ A tanács tagjai: Clemenceau, Lloyd George, Orlando, House, Venizelos, Pichon, Balfour, Sonnino, Vešnić, Beneš és Foch tábornagy.
- ¹³⁹ Foch, Ferdinand (Tarbes, Franciaország 1851. október 2. – Párizs, 1929. március 20.) Francia tábornagy. 1873-ban lett tüzértiszt. 1885-ben hallgatója, 1895 és 1900 között oktatója a katonai akadémiának, melynek 1903-ban parancsnoka is lett. Rendkívüli elméleti tudással rendelkezett, több kiváló katonai témájú tanulmány szerzője volt. 1914-ig nem szagolt puskaport, a háborúban viszont bizonyította, hogy parancsnoknak is van olyan kiváló, mint elméleti szakembernek. Legfőbb erényének az bizonyult, hogy rendkívül rugalmas volt, könnyen szembe tudott nézni az új helyzetekkel, kihívásokkal. Kezdetben hadtestparancsnok volt, és ebbéli minőségében nagyon jó benyomást keltett Joffre szemében. 1914 szeptemberében a Marne-i csatában a 9. hadsereg parancsnokságát bízták rá, később koordinálta a belga–brit–francia erők tevékenységét, majd 1915-ben az északi hadseregcsoportot irányította. 1916-ban hátrányosan érintette karrierjét a Somme-nál elszenvedett kudarc. Amikor 1918-ban megindultak a nagy német támadások, előbb a nyugati fronton, majd általánosan is az összes szövetséges erő főparancsnoka lett, döntő érdemeket szerezve a győzelemben. Nemcsak házájában, de Nagy-Britanniában és Lengyelországban is marsallbotot kapott.
- ¹⁴⁰ Octavian Goga első feleségének, Hortensia Cosmának a családja.
- ¹⁴¹ Lucaciu, Vasile dr. (Apa, 1852. január 21. – Szatmárnémeti, 1922. november 29.) görög katolikus pap, író, politikus. Az 1892-ben felterjesztett *Memorandum* egyik

aláírója, amiért társaival együtt felségsértésért elítélték. I. Károly román király közbenjárására egy év után szabadult, 1905-ben a Román Nemzeti Párt színeiben Belényes képviselőjeként mandátumot szerzett a magyar országgyűlésbe. 1918 őszétől az Erdélyi Román Kormányzótanács tagja.

¹⁴² A párizsi román ifjak egyesülete, amely a konferencia alatt feloszlatta magát.

¹⁴³ Megállapodás a katolikus egyház feje, a pápa és valamely országban a világi hatalom között az egyház és az állam viszonyáról. A szövegben említett konkordátumot 1927-ben sikerült véglegesíteni és aláírni.

¹⁴⁴ Hațieganu, Emil dr. (1878. december 9. – 1959.) erdélyi jogász, politikus, a Román Nemzeti Párt tagja, később a Nemzeti Parasztpárt kormányaiban egészségügyi- és népjóléti-, majd az erdélyi ügyekért felelős miniszter, 1946-ban a Groza-kormányban tárca nélküli miniszter. 1948. november 6-án letartóztatják és a máramarosszigeti börtönbe zárják. 1955. június 15-én szabadul.

¹⁴⁵ Vannutelli-Rey, Luigi gróf (1880 – 1968), olasz diplomata, követségi tanácsos.

¹⁴⁶ Lapedatu, Alexandru I. (Csernáfalú [r. Cernatu, ném. Zernendorf, Brassó megye, Románia], 1876. szeptember 14. – Máramarossziget, 1950. augusztus 30.) történész, román politikus. 1904–1919 között a román műemlékbizottság titkára, a békekonferencia szakértője 1919–1938 között professzor a kolozsvári egyetemen, ahol Románia középkori történetét tanítja. A kolozsvári Nemzeti Történeti Intézet alapítója Ioan Lupaş-sal, miniszter, a szenátus elnöke. A máramarosszigeti börtönben halt meg.

¹⁴⁷ Martonne, Emanuel (Cahbris, 1873. április 1. – Sceaux, 1955. július 24.) geográfus, francia egyetemi tanár, egy jelentős fizikai földrajzi értekezés szerzője Havasalföldről, később (1902) az Erdélyi Érchegységről és a Kárpátok déli határaitól (1907). Több évig kutatott az Érchegységben segítve, Robert Ficheux társaságában. Ficheux annyira ismerős volt a mőcök földjén, hogy mindenki csak a *francia mőcként* emlegette. Emil G. Racoviță javaslatára három évig a kolozsvári egyetem fizikai földrajz tanára volt. A párizsi konferencián a lengyel és a román határkijelölő bizottság elnöke volt. De Martonne befolyására döntött a bizottság úgy, hogy a Temesvár–Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti vasútvonal maradjon a határ mögött.

¹⁴⁸ A román és jugoszláv ügyek bizottsága jegyzőkönyve 1919. február. In.: Ádám Magda–Ormos Mária, *Francia diplomáciai iratok* 2.

¹⁴⁹ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*: 82-83. o.

¹⁵⁰ Egészen pontosan március 9-én este volt a vacsora és utána fogadás Victor Antonescu, Románia párizsi követének rezidenciáján, amelyen ez a köszöntő elhangozhatott. A királyné pár mondatot ír erről a naplójába este későn: „Az Antonescu rezidencián szervezett estély szép siker volt. Én elkéstem, ráadásul holt fáradt voltam, de egy rendkívül kedves és jó beszélgető partner asztalszomszédom volt, Deshannel. A másik oldalamon Dubois úr ült, jóval élteesebb, de kedves öregúr. Brătianu, velem szemben, élvezte a sikerem. Természetesen Párizs befogadott, az utcán siető embertől fölfelé. Országomnak, mostantól fogva van arca, valósággá vált, olyan valami, ami teljes mértékben látható.”

- ¹⁵¹ Barthou, Louis (Oloron-Sainte-Marie, 1862. augusztus 25. – Marseille, 1934. október 9.) történész, irodalomtörténész, bíró, francia politikus, Franciaország miniszterelnöke volt. Párizsban jogi doktorátust szerzett. Figyelme hamarosan a politika felé fordult és a *L'Indépendant* főszerkesztője lett. 1889-ben mérsékelt republikánusként képviselőházi taggá választották. Ezt követően különböző minisztériumokban töltött be tisztségeket. Az első világháború során ő látta el a külügyminiszeri tisztséget. 1918. május 2-án Henry Roujon ellenében a Francia Akadémia tagjává választották. Visszatérése után részt vett Paul Painlevé, Aristide Briand és Raymond Poincaré kormányaiban is, ahol különböző miniszteri tisztségeket látott el (külügy és hadügy). 1922-ben ő képviselte Franciaországot a genovai konferencián. A francia szenátus tagjaként a jóvátételi bizottság elnöke lett. 1934. október 9-én külügyminiszter, az I. Sándor jugoszláv király elleni merényletben vesztette el ő is az életét.
- ¹⁵² Szocialista politikus. Személyére nincs megbízható adatom.
- ¹⁵³ Emil Isac (Kolozsvár, 1886. május 17. – Kolozsvár, 1954. március 25.) román költő, publicista. Apja, Aurel Isac ügyvéd a *Memorandum-per* védőügyvédjeként vált híressé. Az evangélikus elemi iskola és a piarista gimnázium első öt osztályának elvégzése után középfokú tanulmányait a naszói gimnáziumban fejezte be. A kolozsvári egyetemen jogi doktorátust szerzett. Az I. világháború előtt versei főként a *Luceafărul*-ban, publicisztikái részben romániai baloldali lapokban jelentek meg. Akkoriban marxistaként jellemezte magát és kapcsolatban állt a román szociáldemokráciával. 1918-ban küldötként vett részt a gyulafehérvári gyűlésen. 1919-ben rövid ideig Románia berni nagykövetségének sajtóattaséja, majd 1920 és 1940 között az erdélyi és bánati színházak felügyelője volt.
- ¹⁵⁴ Nicolae Petrescu Comnen, O primă experiență comunistă în Ungaria. Amintiri și documente inedite. Madrid, 1957.
- ¹⁵⁵ Djuvara, Mircea publicista. Személyére nincs megbízható adatom.
- ¹⁵⁶ Erdélyi unitárius püspök.
- ¹⁵⁷ Foch, Ferdinand (Tarbes, Franciaország, 1851. október 2. – Párizs, 1929. március 20.) francia katonatiszt, tábornagy. A politechnikum elvégzése után 1873-ban tüzérnek állt, majd a vezérkari akadémiát is elvégezte, ahol később tanár, majd az intézmény igazgatója lett. 1907-ben dandárparancsnokká, majd hadosztály-, később hadtestparancsnokká léptették elő. Az I. világháború kezdetén hadtest-, majd hadseregpáncsnok (9. francia hadsereg). 1914. szeptember 5-én a marne-i francia ellentámadás során aratott győzelem részben az ő nevéhez is fűződik: nem csak kivédte a Párizst fenyegető német támadást, de romba döntötte a németek gyors háborúba vetett elképzeléseit is. Később számos jelentős ütközetben tűnt ki, amiért 1917. május 5-én kinevezték a hadsereg vezérkari főnökévé (a főparancsnok Pétain tábornagy). 1918. március 27-én a Franciaországban harcoló valamennyi szövetséges sereg (angolok, amerikaiak, ausztrálok) fővezére lett. A világháború után – számos kitüntetés mellett – az angol hadsereg tábornagya is lett, és lengyel marsallbotot is kapott. Az I. világháborút lezáró békeszer-

zódás után nem sokkal nyilatkozta a következőket: „Ez nem béke, hanem egy 20 éves fegyverszünet.” Alig pár hónapot tévedett.

¹⁵⁸ Kényszerkölcsön – ném.

¹⁵⁹ Robert Pellevé La Motte-Ango, Marquis de Flers (Pont l’Eveque 1872. november 25. – Vittel 1927. július 30.) francia drámaíró, diplomata. Irodalmat és jogot tanult, majd diplomáciai szolgálatba lépett, újságíróként dolgozott. Marcel Proust osztálytársa volt a Lycée Condorcet-ben, és az irodalmi pályán is szoros kapcsolatban maradtak. Felesége Geneviève Sardou a viktoriánus Sardou lánya. Titkára volt a fiatal Gaston Gallimard-nak. Diplomáciai tevékenysége az első világháború idejére, és a Bukarest és Párizs közötti kapcsolatépítésre korlátozódik. Halálára emlékezve írja Szini Gyula a Nyugat 1927. 18. számában: „*Flers ikerszerzőjével, Caillavet-vel együtt jelent meg azon az égbolton, amelynek csillagászati ismereteit legjobban Ernest La Jeunesse «A Boulevard» című regényéből lehet méríteni. A dicsőségnek, kéjnek valami új Athénje volt az a Párizs, amelynek éjszakai gondtalan egén Claude Terrasse zeneszerző Flers és Caillavet karján bukkant föl. A francia operett utolsó föllobbanása volt ez, mielőtt az angol és később a bécsi és a magyar operett diadalmaskodott volna fölötte.*”

¹⁶⁰ Irene Procopiu, Simky Lahovary udvarhölgyei, Cantemir és Păun kisasszonyok, Miss Woodfield, Oleana hercegnő nevelőnője és Ballif tábornok, a királynő szárnysegédje.

¹⁶¹ Nem (csak) Erdély: 47-48. old.

¹⁶² A királynő divatot teremtett azzal, hogy rövidre vágatta a haját.

¹⁶³ Koszta István: A román királynő párizsi követsége. 2011. 38-39.

¹⁶⁴ Közli Liviu Maior, 1993. 250-257.

¹⁶⁵ Văitoianu, Arthur (Ismail, 1864. április 14. – Bukarest, 1956. június 17.) román tábornok. Az I. világháború után politikai pályára lép, több liberális kabinetben belügy-, majd hadügyminiszter. 1919. szeptember 27. és november 28. között miniszterelnök. Az általa vezetett kormány szervezi meg (1919. november 4-én) az első általános választást Nagy-Romániában.

¹⁶⁶ Weygand, Maxime (1867. január 21. – 1965. január 28.) francia tábornok, az első és a II. világháború veteránja. Katonai pályafutását a *Saint-Cyr* katonai akadémián (*École Spéciale Militaire de Saint-Cyr*) kezdte, majd 1887-ben, miután megszerezte a tiszti fokozatot, egy lovasezredhez nevezték ki. A francia állampolgárság megszerzése után *Saumur*-ben (ahol egy elit lovassági iskola működött) lett oktató. A századosi rendfokozat megszerzése után úgy döntött, hogy nem folytatja tanulmányait a vezérkari akadémián (*Haute Ecole de Guerre*), hanem visszatért Saumur-be. Az első világháború nagy részét vezérkari tisztként töltötte. A háború kitörése után 26 napig a *5ème Hussards* lovasezrednél szolgált, majd alezredesi rangban bekerült Ferdinand Foch tábornagy vezérkarába. 1916-ban előléptették vezérőrnagynak, majd 1918-ben vezérezredesnek. 1917-től a szövetségesek legfelsőbb parancsnokságán szolgált. Foch vezérkarában maradt.

¹⁶⁷ Segyest vagy Szegyesd, r. Seghiște, Bihar megyei település Romániában, az egykori Belényes járásban Stej és Rézbánya (r. Nucet város) között feleúton.

- ¹⁶⁸ Alexandru Salcă gyűjtemény LXVIII. sz. irat.
- ¹⁶⁹ Vaida hol magyaros ortográfiával *Takenak*, hol meg románosan *Tachenak* írja Ionescu nevét. Mindkét írásmódban használja a román szakirodalom és a biográfusai is. Azért nem egységesítettem, mert Vaida szövegeiben esetünkben más-más korszakot jelöl az írásmód.
- ¹⁷⁰ Iosif Blaga (Lámkerék, [r. Lancrăm, Fehér megye, Románia] 1864 – Brassó, 1937. június 2.) teológus, logika, román és magyar nyelv, latin és földrajz tanár a brassyói román gimnáziumban (1891-1915 között). Képesítését és filozófiai doktorátusát Budapesten szerezte. 1916 őszén, családjával együtt Ploieştre költözik, a német megszállás elől Iaşi-ba követi a menekülőket. A román kormány megbízásából sajtóattasé a skandináv államokban. Vaida-Voevod áthívhatja Párizsba, ahol C. Lacea tanártársával együtt az erdélyi román foglyok felkutatásával és hazaszállítatásának szervezésével bízzák meg. 1927. évi nyugdíjazása után a brassói ortodox egyház esperese.
- ¹⁷¹ A Nemzeti Parasztpárt lapja.
- ¹⁷² Vuia Traian (Kis-Szurduk, Krassó-Szörény megye, Románia, 1872. augusztus 17. – Bukarest. 1950. szeptember 3.) jogász, politikus, feltaláló. Az első ember, aki a levegőnél nehezebb repülő alkalmatossággal elrugaszkodott a földről. 1902–1903-ban kezdi megépíteni gépét, annak meghajtó motorját is maga tervezi, találmányát Nagy-Britanniában bejegyezteti. 1906. március 18-án Párizs mellett, Montesson-ban 50 méteres nekilendülés után felemelkedik egy méterre a földtől, és 12 métert repül.
- ¹⁷³ Şerban, Mihai Adrian (Szeged, 1887. szeptember 3. – 1947. április 30.) agrárközgazdász, szakíró, államtitkár a Vaida-Voevod kormányokban 1920 után. A kolozsvári mezőgazdasági főiskola tanára, rektora, az „egyesülés” után rövid ideig Kolozsvár polgármestere.
- ¹⁷⁴ A teljes, *szigorúan bizalmas* levelet közli gyűjteményéből Mircea Vaida 63-77.
- ¹⁷⁵ Az öreg hölgy – fr.
- ¹⁷⁶ mindannyian – ol.
- ¹⁷⁷ Vaida a szövegben, éllel az *accoucheur* fr. szót használja.
- ¹⁷⁸ Dr. Ion Raţiu a *Memorandumosok* vezetője, tordai ügyvéd.
- ¹⁷⁹ RNL SZH Fond Alexandru-Vaida-Voevod, 1. füzet, második rész.
- ¹⁸⁰ A szenátusnak és Róma népének szokásában volt emlékezni a jótéteményekre, meg az igazságtalanságokra is. (lat.)
- ¹⁸¹ Az emberi faj sajátossága, hogy gyűlöli azt, akit megsértett. (lat.)
- ¹⁸² 1918. január 28-án mondott le és a hadseregben politikusi pályára lépett, Averescu tbk. alakított átmeneti kormányt a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére. Március 5-én állt fel Bukarestben Marghiloman „nemzetmentő” kormánya (október 23-ig volt hivatalban).
- ¹⁸³ *Részben* (lat.)
- ¹⁸⁴ Florescu, Theodor Jean (Râmnicu Vâlcea, 1873. december 2. – Bukarest, 1950.) jogot tanul Bukarestben és Párizsban. 1904-ben Ilfov megyében konzervatív párti képviselői mandátumot szerez, 1907-ben Take Ionescu listáján megújítja a képviselői

selői mandátumát. 1912-ben liberális színekben indul. A Iași-ba menekült képviselőház alelnöke. Tagja a párizsi Román Nemzeti Bizottságnak (1918). Brătianu háború utáni kormányában igazságügy miniszter (1922. január 19. – 1923. október 30.). 1931-ben pártot alapít (Liberális Demokrata Párt). 1935 decemberében madridi nagykövetnek nevezi ki a király. 1949-ben letartóztatják, a Jilava erődbörtönben halt meg.

¹⁸⁵ Stelian Popescu, személyére nincs adatom.

¹⁸⁶ Moşoiu, Traian (Traianus Mosoiu (Új-Tohan, Brassó megye 1868. július 2. - 1932. augusztus 15.) román tábornok. Katonai tanulmányait Budapesten és a bécsújhelyi katonai főiskolán végezte, 1889. június 1-jén avatták hadnaggyá és a szebeni közös ezredben kapott beosztást. 1915-ben ment át Romániába, az 1916-os őszi háborúban ezred, majd dandárparancsnok alezredesi rangban. 1917 januárjában előléptetik tábornokká és kinevezik a 12. gyaloghadosztály parancsnokának. 1918. december 23-tól az erdélyi csapatok parancsnoka, az 1919. áprilisi hadjáratban az északi seregcsoport parancsnoka. 1919. március 12-től Erdély katonai kormányzója. Ugyanazon év augusztus 5-től a budapesti helyőrség parancsnoka és a megszállt területek katonai kormányzója. A Vaida-kormány hadügyminisztere.

¹⁸⁷ Smuts, Jan Christian (1870–1950) tábornok, dél-afrikai katonatiszt. Országá képviselője a békekonferencián. 1919–1924 között a Dél-Afrikai Unió miniszterelnöke. Harold Nicholson *Peacemaking* című könyvének egyik legérdekesebb fejezete (195-305.) Smuts tábornok budapesti utazásáról szól. Hogy mi volt az utazás eredménye: „The papers say that the Smuts mission has been a fiasco. I think it was in a way, but then our whole purpose was obscure and illogical. Yet we have gained the following: (1) A conviction that Bela Kun and Hungarian Bolshevism is not a serious menace and cannot last. (2) A valuable talk between Smuts and Masaryk. (3) A conviction that Austria- Hungary is an economic ainit and that these trade barriers are fatal, (k) negatively - Smuts refrained from using Kun as a liaison with Moscow. His sense and dignity were superb.” 307. Vö. Coryell, Naomi Howerton, "Jan Christian Smuts at the Paris Peace conference, 1919" (1963). Student Work. 583. VI. fejezet: Smuts and the mission to Hungary, 85-100.

¹⁸⁸ A berni, akkor még egy személyes, román sajtóiroda önkéntes vezetője, Nicolae Petrescu-Comnen arról tájékoztatja Brătianu miniszterelnököt április 5-ére keltezett levelében (Alexandru Salcă gyűjtemény XCIII. levél), hogy miután kiderült, hogy nem Maugen, hanem Smuts utazik Pestre és Bukarestbe tájékozódni „Andrássy óriási vacsorát adott, amelyen ezt a vitathatatlanul nagy hírt ünnepelték. Azon ott volt Windisgrätz herceg is”.

¹⁸⁹ Mircea Vaida 80-89.

¹⁹⁰ Ifjú Andrássy Gyula (politikus, 1860–1929), magyar politikus, belügyminiszter, az utolsó osztrák-magyar külügyminisztere (1918. október 24-étől október 30-áig). Vaida-Voevodot Ghiță Popp március 26-án, Bernből postázott levelében tájékoztatja, hogy Comnen, a sajtóiroa vezetője „ma meglátogatta Gottson amerikai

katonai attasét, akitől megudta, hogy Andrássy gróf, aki mint tudja, itt van, azt kérte az amerikai képviselőt közvetítésével, hogy egy magyar küldöttséggel Párizsba utazhasson, ahol a nagyhatalmakat a magyarországi helyzetről tájékoztat-hatná”. Alexandru Salcă gyűjtemény LXXVIII. levél

¹⁹¹ A bécsi kongresszus 1814–1815-ben, az osztrák államkancellár, Metternich vezetésével, valamennyi európai állam (a Török Birodalom kivételével) részvételével megtartott nemzetközi kongresszus, amely a napóleoni háborúk utáni európai államrendszer és a politika egyensúlyát akarta *helyreállítani*, illetve Németország belső viszonyait kívánta rendezni.

¹⁹² (ön)*magától* megoldódik – latin szóolás

¹⁹³ Vaida-Voevod fel is jegyez egy kedves történetet a cigaretta ajándékozásának felette hasznos, és olykor sikeres voltáról. Wickham Steed az „áldozat” egy teadélutáni látogatáson, valamikor február 5. után.

¹⁹⁴ Robert William Seton-Watson (1879–1951), brit politikai aktivista és történész. A berlini, a Sorbone-i és a bécsi egyetemen előadó.

¹⁹⁵ Victor Antonescu van a sejtelen mögött, aki a Brătianu család által alapított Nemzeti Bank igazgatója volt egy adott időben.

¹⁹⁶ kényszerhelyzetet – latin.

¹⁹⁷ A levél teljes szövegét közli gyűjteméből Mircea Vaida 90-95.

¹⁹⁸ Ante Trumbić (Szplit, 1864. május 17. – 1938. november 17.) horvát politikus. Zágrábban, Bécsben és Grázban jogot hallgat, 1890-ben doktorál. Dalmácia és a horvát–szlavon állam egyesülésének bátorítója. Politikai pályafutását a Dalmáciai Jogpártban kezdte, 1897-től a bécsi birodalmi gyűlés tagja. 1903-ban Supilóval együtt meghirdették az *új kurzust*, a horvátok és szerbek együttműködését. 1914-ben, a háború kitörése után emigrált, 1915-ben részt vett a Jugoszláv Bizottság megalakításában, és annak megszűntéig elnöke volt. Nikola Pašić szerb kormányfőnek javasolja Szerbia csatlakozását is. A *korfui nyilatkozatban*, 1917. július 20-án Pašić szerb miniszterelnök és Ante Trumbić, a Délszláv Választmány vezetője kimondták a Karagyorgyevics-ház uralma alatt a szerb–horvát–szlovén állam egységét. 1918. december 1-jén Sándor régensherceg fogadta a zágrábi nemzeti tanács 28 tagú delegációját, tudomásul vette a nemzeti tanács egyesülési szándékát, és kikiáltotta a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságát. Ezzel gyakorlatilag megalakult az egységes délszláv állam. Trumbić az egységes délszláv állam első külügyminisztereként vett részt a párizsi békekonferencián. 1921 után kikerült a kabinetből, ellenezte a szerb centralizációs politikát. 1932-ben az egyik megalkotója az ún. *Zágrábi pontoknak*, melyben a horvátok az ország föderalista átrendezését követelték.

¹⁹⁹ Károlyváros (horvátul *Karlovac*, németül *Karlstadt*, latinul *Carlostadium*) horvátországi város Karlovác megyében.

²⁰⁰ A mai *Dubrovnyik* Horvátországban.

²⁰¹ Először Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (később Jugoszlávia) kötött szövetséget Magyarország ellen (1920. augusztus 14.), ehhez 1921-ben csatlakozott Románia is (április 23.: cseh–román, majd június 7.: jugoszláv–román

szerződés). Ezt a három szövetséget először egy magyar újságíró nevezte gúnyosan *apró antant*nak, amit azonban az érintettek felvállaltak. Innen ered a *kisantant* elnevezés. A hármass szövetség felett előbb Róma, később Párizs bábáskodott, s a franciák fel is használták a kisantantot saját régióbeli érdekeik érvényesítésére. (*Lexikonadat*)

²⁰² Kramář, Karel (Vysoké nad Jizerou, 1860. december 27. - Prága, 1937. május 26.), cseh politikus, jogász, Csehszlovákia első miniszterelnöke 1918. november 14. – 1919. július 8. között. Cseh fődelegátus a párizsi békekonferencián.

²⁰³ Dmowski, Roman (Kamionki, 1864. augusztus 9. – Drozdowo, 1939. január 2.), lengyel politikus, a Lengyel Nemzeti Demokrata Párt megalapítója (1897).

²⁰⁴ Személyére nincs adatom.

²⁰⁵ Steed, Henry Wickham (1871–1956) Berlinben, majd Párizsban közgazdaságtant és történelmet tanult. Első újságírói sikerei nyomán Pulitzer kívánta szerződtetni, de az 1896-ban berlini tudósító nélkül maradt *The Times* ajánlatát fogadta el, és rövidesen megkapta a római tudósító posztját. 1913-ban a *Times* külpolitikai szerkesztője, 1918-ban pedig főszerkesztője lett. *The Dictionary of National Biography*. 1951-1960. Oxford. 1971. 921–923. 1. Bécsi éveire a legfontosabb forrást emlékiratai jelentik: *Through thirty years, 1892–1922. A personal narrative*. London – New York, 1925. Vol. 1–2. Steed és a Monarchia viszonyát dolgozta fel Peter Schuster: *Henry Wickham Steed und die Habsburgermonarchie*. Wien–Köln–Graz, 1970. Erről bővebben Jeszenszki Géza kitűnő tanulmányában: Jeszenszki Géza, *A Times és Magyarország az 1904-1906-os politikai válság idején* Az OSZK évkönyve 1972. Budapest (1975). 371–408.

²⁰⁶ Tomáš Garrigue Masaryk (Hodonin, Csehország, 1850. március 7. – Lány, 1937. szeptember 14.) cseh államférfi. Szociológus és filozófus, a csehszlovák állam első elnöke.

²⁰⁷ Az idézet jelentése mind a két nyelven: *Nem nézhetjük zsebretezt kézzel, hogy... a „hiba” az egyeztetésekben van.*

²⁰⁸ Hodža, Milan (Milan Hodzsa) (Szucsány [Szlovákia], 1878. február 1. – Clearwater, [Florida, Amerikai Egyesült Államok], 1944. június 27.), újságíró, politikus, Csehszlovák miniszterelnök. Budapesten és Bécsben járt egyetemre, majd újságíróként és szerkesztőként dolgozott. 1905 és 1910 között a magyar országgyűlésben képviselő. 1906 és 1914 között a Szlovák Nemzeti Párt alelnöki tisztségét töltötte be.

²⁰⁹ Vaida-Voevod, *Memorii*: 86-90. o.

²¹⁰ A királyné párizsi útjának legjobb összefoglalója természetesen saját naplójának első kötete (Regina Maria a României, *Inseamnă zilnice*. Editura Historia, Bucureşti 2006), a 30-a években írt feljegyzései, (*Capitole târziu din viaţa mea. Memorii redescoperite.*/Diana Mandache előszavával. Editura Allfa, 2007) amelyekben bőven idéz párizsi útjáról naplórészleteket és hozzá magyarázatokat. A királyné útjának politikai összefüggéseit diszkrét elfogultsággal elemzi Guy Gauthier francia történész *Missy, Reine de Roumanie c.*, az Édition France-Empire

kiadónál 1994-ben megjelent monográfiájában. Gauthier könyve bestseller lett Romániában, a *Humanitas* kiadó háromszor adta ki, utoljára 2008-ban.

²¹¹ Generalul G. D. Mărdărescu, *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei (1918-1920)* Editura Cartea Românească S. A. București, 1921. 10–11. o.

²¹² A román költségvetés havi hiánya 160.000.000 lej (kb. 800.000 angol font 1919-ben). - állapítja meg a Good-jelentés (II. kötet, 38. o.)

²¹³ *Jurnalul de operațiuni al Comandamentului Trupelor din Transilvania (1918–1921)*. Satu Mare, 1989. 141. o. (Tovább: Jurnalul, 1989:) A különböző forrásokból származó adatok szerint 18000 és 20500 főre becsülték az első vonalban, északon Máramaroszigettől a Fehér- és a Fekete-Körös völgyéig szakaszokra osztott arcvonalon álló magyar haderőt. A második vonalban (Békéscsaba, Gyula, Kürtös, Debrecen, Nagykároly, Szolnok) 42000–49500 főnyi erőt véltek.

²¹⁴ (Erről, a Lukács Béla altbgy. emlékirata szerint, partizánakcióról részletesebben adatolva, de az elemzéstől tartózkodva az *1918 ősz-tél, 1919 tavasz Erdélyben* c. dolgozatomban írtam, amely a megmosolyogtató című *Csaba királyfi elárvult népe* gyűjteményes kötetben jelent meg. Debrecen, 2009. 147-177.

²¹⁵ Jurnalul, 1989: 182-183.

²¹⁶ A levelet közli Maior 1993: 258-259.

²¹⁷ alacsonyabb rendű népek – latin.

²¹⁸ Franklin-Bouillon, Henry (Jersey, 1870. szeptember 3. – Párizs, 1937. szeptember 12.) francia politikus, a Radikális Szocialista Párt tagja, amelyből kilépve 1927-ben megalakítja a Seine-et Oise Független Radikális Szövetséget. A francia parlamentben képviselő a szociál-radikális baloldal nevű csoport vezetője. 1917-ben a Paul Painlevé kabinetben államtitkár. Diplomáciai tevékenysége a török kapcsolatok kiépítésére korlátozódik.

²¹⁹ Briand, Aristide (Nantes, 1862. március 28. – 1932. március 7.) jogász, francia politikus, újságíró (*Le Peuple, Lamterne*), Jules Verne barátja. 1909 és 1929 között hat alkalommal Franciaország miniszterelnöke. 1926-ban neki ítelték a Nobel-békedíjat. Vaida-Voevod ilyenek látta első találkozásukon: „*Aristide Briand egy manzárdban lakott. Nem térek ki ennek a kiváló embernek a jellemzésére. Szívesen emlékeztetek viszont, egyik mesteri, a Népszövetségben a németek fogadásakor elhangzott beszédére. Amit furcsamód meglepett első találkozásunk alkalmával, hogy rá sem hederített egyik hiányzó metszőfogára.*”

²²⁰ Ilescu, Dumitru (1855. – ?) tábornok, a világháború alatt hadügyminiszter, majd a vezérkari főnök helyettese, 1917-ig ő vezette a román hadsereg hadműveleteit. A bukaresti béke aláírása után kilépett a hadseregből. Párizsban egy román légiót próbál megszervezni Erdély felszabadítására. Sürgőssége ez időben már tárgyatlan.

²²¹ Iosif Blaga tanár, a román követség erdélyi csoportjának tagja.

²²² Talán korábban kellet volna elmondani, de itt mindenképpen, hogy a témát taglaló legtöbb történeti elemzés és összegzés állítása ellenében, az április 16-i általános román előnyomulást nem a szétszórt magyar egységek csipkelődései,

csetepaték, nem harci cselekmények *provokálták* ki, nem *ellentámadás*, hanem – mint a levelekből is sejthető –, megfontolt hadműveleti tervezés eredménye, amelyet ímmel-ámmal ugyan, de megfelelő politikai döntés is támogatott. Az *ürügy*, az kézenfekvő volt: a bolsevizmus terjedésének a veszélye. Az ürügy, mondom, nem az *ok*, hiszen egy ideig Kun Béla tárgyaló partnerként is számításba jött, és jön majd teljes mellszélességgel május 1-je után azonnal, hogy a román csapatok elérték a Tisza vonalát, de ez egy más történet. Az sem kétséges, hogy a román támadás indítéka nem az etnikai határ bebiztosítása, nem is a román életek és vagyonok felszabadítása, hiszen a határt már kicövekelte tízes bizottság, s ezen aligha változtatna a négyes. Nem is tette, lásd később, hanem egy fű alatti megállapodás, amelynek a *spiritus rectora* Foch tábornagy volt, amelynek igen komoly gazdasági-pénzügyi összetevői is voltak. Ha szabad lenne ezt a következtetést levonnom, akkor azt mondanám, hogy üzlet volt. A hadi eseményekről és ezek közvetlen összefüggéseiről *1918 ősz-tél, 1919 tavasz Erdélyben* c. dolgozatomban írtam (In.: *Csaba királyfi elárvult népe*. Székely konferencia 2009. október 2-3. Debrecen, 2009. 147-177. o.). A témában kutakodó embernek hasznos olvasmány lehet *az erdélyi csapatok főparancsnokságának hadműveleti naplója*, amely a szatmári múzeum kiadványaként jelent meg 1998-ban, sajnos a mellékletek nélkül: a *Jurnalul*, 1998. Az összefüggésekről Vö.: *Spector*, 1995.

²²³ Kun (Kohn) Béla (Lele/Szilágycseh [r. Cehul Silvaniei, Szilágy megye, Románia], 1886. február 20. – Moszkva, 1938. augusztus 29. vagy 1939. november 30.) újságíró, kommunista politikus. 1921. március 21-i és Károlyi Mihály államfő lemondott. A két munkáspárt Magyarországi Szocialista Párt néven egyesült, kikiáltva a Tanácsköztársaságot. A Forradalmi kormányzótanács elnöke Garbai Sándor, a kül- és hadügyi népbiztos Kun Béla lett. Március 24-én Kun jegyzéket küldött a párizsi békekonferenciához, elismerve a belgrádi egyezményt, elutasítva az ún. Vix-jegyzéket. A *Pestre érkező Jan Smuts brit tábornok a gazdasági blokád feloldását ígérte, s a magyarok meghívását a béketárgyalásra*. Az új demarkációs vonalat a kormányzótanács csak úgy fogadta volna el, ha a megszállók az ország belügyeibe nem avatkoznak be s visszakapják Szegedet és Aradot. Smuts ekkor befejezte a tárgyalásokat, a csehek és románok pedig támadást indítottak. A hirtelen felállított Vörös Hadsereg nagy területeket vett vissza az ellenségtől, de – bár Kun kapcsolatban volt a szovjettel – nem jött létre a tervezett katonai együttműködés. Clemenceau június 7-i jegyzéke az északi hadjárat leállítását követelte, megígérve hogy a románok kiűrtik a Tiszántúlt. A Vörös Hadsereg megkezdte a kivonulást a Felvidékről, július 1-jén új demarkációs vonalat jelölték ki. A románok azonban nem távoztak, a Vörös Hadsereg július 20-i akciója a Tiszántúl visszavételére hamar összeomlott. A román hadsereg átkelt a Tiszán, s Budapest felé indult, a kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott. A Vörös Hadsereg harcairól kiváló hadtörténeti monográfiát írt Liptai Ervin, *Vörös-katonák előre!* címmel (Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1969.) Ha a megjelenés

korára jellemző ideológiai értelmezést be tudjuk helyettesíteni, akkor igen hasznos korelemzést is kapunk Liptait olvasva.

²²⁴ Bădăcini (r.) szilágysági település, Szilágysomlyótól 5 km távolságra. Iuliu Maniu szülőfaluja.

²²⁵ A törvényerejű rendelet születésének a körülményeit Vaida-Voevod az 1920. január végi, londoni látogatása feljegyzéseiben, egy sajtótájékoztató részletes leírásába szövi bele. Igen fontos adalék: „*Pár nappal később Brătianu hivatott bennünket s közölte, hogy Wilson kihallgatásra hívta, ahova egy fél óra múlva indul és Mișu kíséri el. Kb. fél óra múlva visszatért. Ott voltunk: Mișu, Diamandi, Antonescu, Derussi*”²²⁵ és én. Nem tért ki a kihallgatás részleteire, viszont a jelenlétünkben tollba mondott Derussinak egy törvény-rendeletet a zsidók honosításáról. Bébé Brătianu”²²⁵ Derussi oldalait legépeltette. Mindenki figyelmesen hallgott. Amikor a legépelt szöveg teljesen megvolt, akkor Bébé hangosan felolvasta, majd elment feladni a szöveget Pherekyde címére. Ő volt az ad-interim miniszterelnök, s mint ilyennek hatásköre volt elrendelni a szöveg azonnali hivatalos közlését. Ahogyan később értesültem, a távirat Wilson alap gondolataira épült. A mi jelenlétünket valószínű, hogy azzal a szándékkal rögtönözte Brătianu, hogy a szövegnek minisztertanácsi határozat jelleget adjon. Ez volt „a mi magunk erejéből” hangzatos jelszó jegyében a liberális demagógia utolsó jelene.”

²²⁶ Timoc (ejtsd: Timok), vagy Timoc-völgye egy tájegység a Balkán félsziget északi, Szerbia keleti és Bulgária északnyugati részén a Timoc-patak vízgyűjtő medencéjében. A szerb Braničevo, Kelet-Morava, Bor, Zaječar és a bolgár Vidin megyében. Ebben a régióban jelentős számú román népesség él, a szlávok megnevezése szerint *vlasí*, *vlahok*.

²²⁷ Mircea Vaida 105-117.

²²⁸ A történet egy későbbi feljegyzésből: „Arra ösztökéltem Brătianut, hogy adjon parancsot csapatainknak a Tiszán való átkelésre, hogy takarítsuk ki Magyarországról Kun Béla (akit a bukarestiek csak Bella Kunnak neveztek) rendszerét. Ő belenyugvással elviselt és kivárt. Augusztus 4-én (1919-ben) délelőtt 11 óra tájban, amikor benyitottam hozzá, egy távirat szövegét mondta tollba Bébé Brătianunak, amit föl is olvasott nekem. A Pherekydének táviratozott parancs volt a csapatok tiszai átkelésére. Nyilvánvaló, hogy soha sem árulta el senkinek korábban, hogy ezt megteszi. Legalábbis én így hiszem.” Vaida későbbi írásában többször vét időpontot. Ez esetben is, hiszen augusztus 4-én már két napja úton voltak Budapest felé a román csapatok. A Főhadiszállás 27-én küldte ki a csapatparancsnokságoknak az átkelési parancsot július 28-ról 29-re virradóra.

²²⁹ Itt: és *cimborái* – az eredeti szövegben *franciául*.

²³⁰ A levelekben gyakran szereplő Caius Brediceanu, az erdélyi csoport egyik fontos tagjának a testvére, Lucian Blaga (Lámkerék [r. Lancrăm, Fehér megye, Románia], 1895. május 9. – Kolozsvár, 1961. május 6.) román filozófus, költő, egyetemi tanár, diplomata felesége. Bécsi egyetemi éveik (1916–1920) alatt ismerkedtek meg.

²³¹ A román Főhadiszállás 581/ április 25-i hadművelleti rendelkezésére hivatkozva az erdélyi csapatok parancsnokságának az 5086 és 5088 számú intézkedései Olteanu tábornok különítményét a Tisza északi oldalán Munkács és Csap irányába küldi, hogy elzárja a kommunikációt Galícia felé és besegítsen a román 2. lovashadosztály előnyomulásának fedezésében. E célból a különítményt megerősítik a 23. tüzérezred 2 ütegeivel. A különítmény biztosító egységei április 27-én, rövid csatározás után bevonulnak Beregszászra, a 2. roșiori ezred egy százada felrobbantja a Beregszász–Csap és a Csap–Munkács vasutat, Királyházára bevonul a 23. tüzérezred 2. ütegosztálya. 28-án du. Emanuel Pop ezredes, a 2. roșiori lovasezred, amelyik egy nappal korábban Tiszaújlaknál kelt át a Tiszán, de. 2-kor, ellenállás nélkül bevonul Munkácsra, ahonnan a 300-400 főre becsült nemzetőrség már egy nappal korábban kivonult. A lovasezred erőszakos felderítésre kap parancsot Ungvár irányába, hogy kapcsolatot keressen a cseh csapatokkal. A hadművelleti napló bejegyzése szerint a 30-re virradóan teherautón beérkezett Munkácsra a 21. cseh gyalogezred egy zászlóalja francia tisztekkel. A térségben a cseh csapatok csoportosítása a következő: a 4. gyalogdandár Csap körletében, a 6. dandár Kiskapuson, a csehszlovák hadsereg egy rutén csoportja Poireau tábornokkal pedig Ungvárra szállásolt be. Április 30-án az Olteanu különítményből két szakasz Rahó térségében derített fel és ott később rendtartó feladatokat látott el.

²³² A cionizmus a 19. század második felében elindult zsidó nemzeti mozgalom és ideológia, amelynek célja egyrészt a történelmi Izrael területén egy zsidó állam megalakítása, illetve helyreállítása, másrészt a zsidó érdekek védelme a világ más országaiban. A cionizmus meghatározása ma sem végleges és a követői között sem egységesen elfogadott, tehát egy folyamatosan fejlődő, és – minden más nemzeti szervezkedéshez hasonlóan – szélsőségektől sem mentes mozgalomról van szó. A *cionizmus* szó a *Cion* szóból ered (=„Sion”). A Cion szó először Sámuel próféta könyvében jelenik meg. Cion Jeruzsálem egyik erődtítményének a neve. Miután Dávid elfoglalta Jeruzsálemet a jebuzitáktól, Cion helyén épült fel „Dávid városa”. Cion jelképesen nem csak Jeruzsálemet, hanem az egész országot jelenti a zsidók számára (ld. 137. Zsoltár). A zsidók a diaszpórában sem feledkeztek meg Sionról, a középkorban írta Jehuda Halevi "Cion énekeit". A mozgalom előfutárai: Jehuda Alkalay szarajevói származású rabbi, a lengyel származású Kalischer rabbi, a magyar származású Natonek József rabbi, és Moses Hess filozófus.

²³³ RKMLt fond 71, 1919, 181. kot. Fasc. 94.

²³⁴ A versailles-i tükörteremben volt az esemény, a román delegáció képviselőjében Ion I. C. Brătianu és Coandă tábornok vett azon részt. A szerződést Románia 1920. április 9-én ratifikálta.

²³⁵ A részletekről bővebben értekezik Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne* (1919-1932). Edit. Junimea, Iași, 1976. 28–200. o. (Versailles-től Lausanne-ig)

²³⁶ RNLSZH Fond Alexandru Vaida-Voevod–Iuliu Maniu levelezés, május 7-i beszámoló.

²³⁷ A teljes levelet közli gyűjteményéből Mircea aida 140-164.

²³⁸ Rólunk, nélkülünk – latin.

²³⁹ Isopescu-Grecul, Eusebiu Constantin (1871. február 2. – 1938. március 29.) bukovinai politikus, jogász, a csernovci egyetem tanára, képviselő a Birodalmi Gyűlésben. A Bécsben magalakult Román Nemzeti Tanács elnöke (1918-1919), Románia képviselője Bécsben (1919-1920). Az emlékirat szerzőjének egyetemi diáktársa.

²⁴⁰ Vaida-Voevod itt Andrássy gróf korábbi svájci kapcsolataira utal. gróf Andrássy Gyula (Töketerebes, 1860. június 30. – Budapest, 1929. június 11.) magyar politikus, belügyminiszter, jogi szakíró, pártvezető, az utolsó osztrák-magyar külügyminiszter. 1919-ben a bécsi ellenforradalmi Antibolsevista Comité egyik vezetője. 1919 után hazatért. Legitimista politikusként 1920 januárjában pártunkívüli programmal képviselőnek választották, 1921 februárjában elvállalta a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnökségét. Részt vett a második királypucssban IV. Károly király oldalán, emiatt Tatán elfogták, és néhány hétig vizsgálati fogságban tartották. Kiszabadulása után a Friedrich-féle Keresztény Nemzeti Párthoz csatlakozott. Haláláig legitimista oldalról támadta a Bethlen-kormány politikáját. Az Antibolsevista Comité (Anti Bolsevista Comité ill. Anti-Bolsevista Comité, rövidítve: ABC, korabeli elnevezéssel: (bécsi) Magyar Nemzeti Bizottság) gróf Bethlen István vezetésével Bécsben 1919. április 12-én megalakított szervezet. Célja a Tanácsköztársaság megdöntése volt. Kapcsolatban állt az Aradon gróf Károlyi Gyula által alakított ellenforradalmi kormánnyal (Aradi kormány). 1919 áprilisában egy antant támogatással bíró ellenforradalmi haderő megszervezését terveztek, ám Clemenceau ellenkezése miatt a terv megghiúsult. Kaunitz(?) személyére nincs adatom. Lipcsey Ildikó kis könyvében (Lipcsey Ildikó, 103 nap – Budapest román megszállása. Magyarok Világszövetsége. 2009. 31. o.) Petrescu-Comnen idézve (visszaemlékezéseit 1957-ben, Madridban adta ki) júliusra datálja a Andrássyék kísérletét. Comnen, aki akkor a sajtóiroda irányítója, csak hírvivő lehetett ebben a jelentéktelen történetecskében, tárgyalási hatásköre nem volt. Vaida-Voevod az *augusztus* 8-ra keltezett levelében említi meg, hogy Păcleanu tájékoztatta őt a berni magyarok megkereséséről.

²⁴¹

²⁴² Meg is tette egy beadványban Brătianu aláírásával, április 25-én.

²⁴³ Görögország és Románia nem volt újonnan alakult állam, a Négyek Tanácsa a bizottság kérdésére mégis úgy döntött, hogy velük is szerződéseket íratnak alá. Két okból döntöttek így: egyrészt területük jelentősen megnőtt, s ily módon nagyszámú kisebbség került az ország határai közé; másrészt a kisebbségek elnyomása miatt a nagyhatalmak az első világháború előtt Romániában a zsidó, Görögországban a mohamedán kisebbség érdekében többször is kénytelenek voltak interveniálni, s nem bíztak benne, hogy nemzetközi kötelezettségek nélkül a kormányok hozzáállása megváltozna.

²⁴⁴ Galántai József, *Kisebbségvédelem a párizsi békekonferencián - 1919–1920*. Referencia olvasmányként ajánlom a könyvtárnyi irodalomból magyar nyelven:

- Ádám Magda: *A kisantant és a magyar kisebbségi kérdés* (História 1991. 2–3. sz. 26–28. o.). Szalayné Sándor Erzsébet, *A kisebbségvédelem Nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2003. 71–76. o. L. Nagy Zsuzsa, *A Párizs környéki békék, 1919–1920*. Eiler Ferenc, *A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelem rendszere. Pro Minoritate*, 1997/3–4, 64–91. o.
- ²⁴⁵ Gheorghe Iancu, Conferința de pace de la Paris. Alexandru Vaida-Voevod către Iuliu Maniu (1-11 iunie 1919). In.: *România în relații internaționale în secolul XX*. Coordonator Liviu Țărau, Cluj-Napoca, 2000, 9–43.
- ²⁴⁶ A beszámoló részletei Mircea Vaida gyűjteményében: 165-188.
- ²⁴⁷ Vagyis, hogy a kérdésre (dologra) jó megoldást talált a mi ragyogó Brătianunk – lat.
- ²⁴⁸ Sajnos a mellékletek közül egyet sem találtunk meg a helyén, a levelek között. – jegyzi meg Gheorghe Iancu.
- ²⁴⁹ Renner, Karl (Untertannowitz, Meránia 1870. december 14. – Bécs, 1950. december 31.) osztrák szociáldemokrata politikus. Jogász végzettséget szerzett, és pályája elején a parlamenti könyvtárban dolgozott. 1907-ben lett a Birodalmi Gyűlés tagja, mint a szociáldemokrata párt képviselője. 1918 októberében, az új Ausztria megalakulása után az első kancellárként (1918. október 30-ától 1920. július 7-éig) Ausztria és Németország egyesülését szorgalmazta. 1919-ben újraszavazták, 1920-ban azonban lemondott. 1930-tól a parlament elnöke volt, és ő is megszavazta az Anschlusst. A második világháború után annak az ideiglenes kormánynak az elnöke, amely kimondta Ausztria független államiségének helyreállítását. 1945 decemberétől haláláig államelnök.
- ²⁵⁰ Sonnino, Sidney Constantino báró (Pisa, 1847. március 11. - Róma, 1922. november 24.). jogász, olasz államférfi, a királyi kormány miniszterelnöke, 1906 tavaszán és 1909. december 11. – 1910. március 31. között. 1901-ben Antonio Salandraval közösen alapítják a *Giornale d'Italia* c. lapot. Salandra kormányában külügyminiszter, egyike a háborúba lépés feltételeit kidolgozó londoni szerződésnek.
- ²⁵¹ Maurice César Josef Pellé, a csehszlovákiai francia misszió vezetője, aki később majd átveszi a csehszlovák csapatok parancsnokságát.
- ²⁵² Az olasz kormány megbízottja Budapesten. Többször megkísérelt közvetíteni a szövetségesek és a Tanácsköztársaság között.
- ²⁵³ Livio Borghese herceg (1874–1939) olasz diplomata. Belgrádi olasz követ, később bécsi katonai attasé. Édesanyja Apponyi Ilona.
- ²⁵⁴ Vaida-Voevod, Memórii. III. kötet, 39.
- ²⁵⁵ Gheorghe Brătianu, 159.
- ²⁵⁶ művészi estre – fr.
- ²⁵⁷ Salcă-Salvan, 539-547.
- ²⁵⁸ Mircea Vaida 193.
- ²⁵⁹ Mennek, vagy nem mennek? – fr.
- ²⁶⁰ A levél teljes szövegét közli Mircea Vaida: 195-205.

²⁶¹ Így, magyarul az eredeti szövegben

²⁶² Mircea Vaida 235-244.

²⁶³ Brătianu július 2-án elutazott Párizsból.

²⁶⁴ Május 19-én már megtört a jég: hivatalába helyezték Arad megye új, román prefektusát, akinek hatásköre Arad városra is kiterjed Tournade tábornok szándékai ellenére. Ugyanazon a napon a város 300 főnyi magyar csendőrőrsét a francia csapatok raktárából szerelték fel.

²⁶⁵ Német tartományt – ném.

²⁶⁶ *Borravaló, csúszópénz* – török kölcsönszó.

²⁶⁷ Jurnatul, 1989: 273. o.

²⁶⁸ A levél teljes szövege Mircea Vaida gyűjteményében 246-268.

²⁶⁹ Julier Ferenc, akkor vezérkari ezredes és a hadsereg vezérkari főnöke volt, sok magyarázattal szolgál az általános támadás kudarcára. Julier Ferenc (Nagyvárad, 1878. október 10. – Budapest, 1944. április 25.) ezredes, vkt., 1919-ben a Tanácsköztársaság idején vezető katonai beosztásokat töltött be. A III. hadtest, majd a magyar Vörös Hadsereg vezérkari osztályának vezetője volt. 1919. július 3-ától – Stromfeld Aurél lemondása után – vezérkari főnök lett, de fenntartotta a kapcsolatait Gömbös Gyula ellenforradalmi körével. Nevéhez fűződik az 1919. július 20-án kezdődött, eleinte sikeres tiszai támadás hadterve. Vö.: Julier Ferenc: *Ellenforradalmi lélekkel a Vörös Hadsereg élén* /1919-ben/. 2. [Közread. és jegyz. ell.] Fogarassy László. = Hadtudomány. 3. 1993. 2. 100-114. 1. uo. 3. 1993. 1. 85-99. A Tanácsköztársaság bukásával Julier Ferenc aktív katonai pályafutása befejeződött.

²⁷⁰ Tittoni, Tommaso (Róma, 1855. november 16. – 1931. február 7.) olasz diplomata, politikus. 1910. április és 1916. november között Olaszország Párizsi követe, a Nitti-kabinetben külügyminiszter 1919. június 23-tól november 25-ig és az olasz küldöttség tagja a párizsi békekonferencián. 1919. december 1-jétől az olasz királyság szenátusának az elnöke.

²⁷¹ Bethlen István gróf (Gernyeszeg [r. Gornești, Maros megye, Románia], 1874. október 8. – Moszkva, 1946. október 5.) jogász, mezőgazdász, politikus 1918–19-ben az ellenforradalmi erők egyik fő szervezője, 1919 őszén "titkos erdélyi miniszter". 1919 februárjában létrehozta a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját (KNEP) (mellyel megnyerte az 1920-as választásokat és 1921-ben miniszterelnökké nevezték ki) majd Bécsben az Antibolsevista Comité (ABC) vezetője lett. Antibolsevista Comité (Rövidítve: ABC) Gr. Bethlen István vezetésével Bécsben 1919-ben megalakított ellenforradalmi szervezet. Teleki Pál, Gömbös Gyula, a későbbi miniszterelnökök is bekapcsolódtak a tevékenységébe. Az ABC kapcsolatban állt az Aradon gr. Károlyi Gyula által alakított ellenforradalmi kormánnyal. A párizsi konferenciára 1920-ban kihívott magyar delegáció tagja volt. Tíz éven át, (1921. április 14. – 1931. augusztus 24.) Magyarország miniszterelnöke. Saját kormányában, 1921. október 4-től december 3-ig pénzügyminiszter, 1924. február 21-től 1924. március 13-ig, majd 1929. január 8-tól február 4-ig igazságügy minisz-

ter, 1924. október 7-től november 15-ig külügyminiszter, 1924. október 14-től november 15-ig pedig földművelésügyi miniszter volt.

²⁷² Quintus Fabius Maximus *Cunctator* (K. e. 260 – 203) római generális a második pun háborúban (K. e. 217–214). "Késlekedőnek" nevezték, "habozónak", mert seregeivel csak menetelt, keresztül-kasul Campanián, hol Hannibal serege mögött, vagy néha előtte, de minden találkozást kínosan kerülve. A hegygerincekről, a magaslatokról leste, tudatosan idegesítette. Útját, éppúgy, mint ahogy az ellenségénél szokás, tűz jelezte: felgyújtott szántóföldek, falvak, tanyák. Amikor viszont önkényeskedő alvezére, M. Minucius Rufus és serege reménytelen helyzetbe került, nem érdekelte a személyes ellentét, s a bajbajutottakat kimentette. Hogy mennyire komoly volt ez a "baj", azt abból gondolhatjuk, hogy a máskülönbén végletesen gőgös Minucius az egész sereg jelenlétében bocsánatot kért tőle viselkedéséért, vállalta a beosztott szerepét, és attól kezdve "atyjának" és parancsolójának nevezte. Hannibal kezdetben valószínűleg kinevette a késlekedőt. De hamarosan elszállt a jókedve, mert bárhová ment, a makacs római ott volt a közelben, és elfogta az utánpótlást, a lemaradozókat, az előőrsokeket. Viszont a leégett termés, az üres települések, az ellátás és a zsákmány elmaradása miatt a zsoldosai is jogosan lázongtak. A pun vezér gyorsan rájött, hogy csak a rómaiak széthúzása mentheti meg seregét, mert olyan ellenfele van, akinél ő sem nagyobb. Hannibal sosem állt közelebb a vereséghez, mint ekkortájt. A rómaiak nagyon fukarkodva bántak a dicsérettel. Ezért különösen fontos, hogy Fabius Maximus emléktábláján úgy szerepel, hogy korának legóvatosabb és legtapasztaltabb hadvezére volt. Ötször választották konzullá (233, 228, 215, 214 -- M. Claudius Marcellus a társkonzul, ahogy a kortársak mondták: Maximus Róma pajzsa, Marcellus pedig a kardja, 209), kétszer pedig princeps senatus volt. Sőt, s ez számunkra is szokatlan, két alkalommal volt interrex. Az állami vallási kultuszban betöltött szerepe is nagyon lényeges: évtizedekig augur, s 216-203 között pedig pontifex.

²⁷³ Roth, Hans Otto (Segesvár 1890. április 29. – 1953. április 1-jén, a bukaresti Ghencea börtönben halt meg.) erdélyi szász politikus. Budapesti, bécsi, berlini és zürichi jogi tanulmányai után, 1918 őszén kapcsolódott be az erdélyi politikai közeletbe. A szász Központi Tanács titkáráként van ott az 1919. január 8-i szász nemzeti gyűlésen Medgyesen, ahol a szászok föltétel nélkül támogatták Erdély csatlakozását Romániához. Tagja annak a küldöttségnek is, amely felviszi a román királyhoz a nemzetgyűlés csatlakozási határozatát. A bánáti svábok augusztus 14-én csatlakoztak e határozathoz. A szászok november 6-i, segesvári gyűlésükön 18 pontos szász népi programot dolgoztak ki, legmagasabb fórumuk a Deutsch-Sächsischer Volksrat in Siebenbürgen (Erdélyi Német–Szász Népi Tanács), elnöke 1928-ig Adolf Schullerus. A szászok 1919-től részt vettek a román parlament munkájában (2-4 szenátorral, 7-11 képviselővel), a parlamenti Német Párt vezetője Rudolf Brantsch, 1922-től 1933-ig Hans Otto Roth. Közel 20 éven át a román parlament tagja, életfogytiglani szenátor.

- ²⁷⁴ Lehet, hogy Vesnić tudott valamit. Sándor pár évvel később Maria (Mignon) román királynőt vette el feleségül.
- ²⁷⁵ Mircea Vaida 264-285.
- ²⁷⁶ Az egykori Temes vármegye Károlyfalva, Nikolinc, Ulma, Grebenác, Gajtapol, Uj-Palánka, Dubovác, Deliblát és Mramorak községei közt, a Berzava folyótól délre elterülő, ÉNy-DK-i irányban 36 km. hosszú s 2-12 km. széles homoksivatag.
- ²⁷⁷ A román hadsereg 18. erdélyi hadosztálya (parancsnoka Papp Dániel) Tiszadánynál és Taktakenéznél átkelt a Tiszán a helységek elfoglalásával és hídfőt alakított ki. Az általános támadást július 30-ra virradó hajnalon kezdte meg a Tisza jobb partjára, védelmi állásokba visszavonult magyar Vörös Hadsereg ellen. Augusztus 1-jén délután a Budapesti Munkástanács ülésén lemondott a tanácskormány, a hadvezetés pedig beszüntette a szervezett ellenállást.
- ²⁷⁸ Mircea Vaida 286-288.
- ²⁷⁹ Thomas Montgomery-Cuninghame báró (1877–1945), brit ezredes, athéni katonai atasé (1915–1916), brit katonai képviselő Ausztrában (1919–1920) bécsi angol katonai attasé (1910–1923).
- ²⁸⁰ Román Központi Történelmi Levéltár, Fond Alexandru Vaida-Voevod, 81. csomó, 1-7 lap.
- ²⁸¹ Polk, Frank Lyon (1871. szeptember 13. – 1943. február 7.) jogász, amerikai diplomata, 1915-től az Egyesült Államok külügyminisztériumának tanácsosa, 1919. július 1. – 1920. június 15. között helyettes külügyminiszter (az első ebben a tisztségben), 1920. február 14. – március 12. között külügyminiszter.
- ²⁸² Holban Ștefan (Vaslui, 1869. május 15. – Bukarest, 1939. december 2.) román lovassági tábornok és politikus, 1919 nyarán a Vörös Hadsereg elleni általános támadáskor a déli hadseregcsoport parancsnoka.
- ²⁸³ A Peidl-kormány (Peidl Gyula szociáldemokrata politikus) 1919. augusztus 1. és augusztus 6. között volt hatalmon. A „szakszervezeti kormánynak” is nevezett kabinet hatalomra kerülése után nekilátott visszavonni a kommunisták rendeleteit, így egyebek mellett Magyarország megnevezése újból Magyar Népköztársaság lett. A kormány alig egy hétig lehetett hatalmon, mert augusztus 6-án a román hadsereg elfoglalta Budapestet, akikkel együtt megérkezett a Nemzeti Hadsereg is Horthy Miklóssal az élén, illetve többek között a Fehérház Bajtársi Egyesület, aminek vezetője, Friedrich István irányítása alatt letartóztatták és lemondatták a Peidl-kormány tagjait és átvették a kormányzást.
- ²⁸⁴ *Documents on British Foreign Policy*, VI. 129-130. o. Idézi: *Spector*, 1995: 215-216.
- ²⁸⁵ Coolidge, Archibald Cary, amerikai diplomata, történész (1866-1928), a Harvard Egyetem könyvtárának első igazgatója (1910-1928), a bécsi amerikai misszió vezetője. A misszióknak megfigyelői és elemzői voltak Budapesten és a térségben. Ez a magyarokat kedvelő csapat tanácsolta azt Wilson elnöknek, hogy parancsolja ki a román csapatokat a Körös-vidékről, és javasolta azt is, hogy kerüljön vissza magyar fennhatóság alá a székelyek által lakott terület, és Máramaros, illetve a Báránt németek által lakott részei. Coolidge 1919 márciusában, Nicholas Roosevelt

százados kíséretében érkezett meg Párizsba. Roosevelt járt Bukarestben is, ahol Cicio-Pop, Ion Constantinescu, Văitoianu tábornok és Constantin Prezan vezérkari főnökkel találkozott. A szövetségeseket Roosevelt tájékoztatta arról, hogy a román hadsereg elindul, ha a szövetségesek nem küldenek csapatokat a budapesti bolsevikok letörésére. Ezt a hírt megerősítette Philip Marshall Brown, az amerikai Princeton Egyetem professzora, aki a Coolidge-misszió tagjaként márciusban Budapesten tartózkodott: „*a magyarok szívesen fogadnak brit vagy amerikai csapatokat, de minden más helyzetre is föl vannak készülve*”.

²⁸⁶ Augusztus 5-én jelölték ki a négy tábornokból álló katonai missziót, amelynek az volt a dolga, hogy Budapestre utazzon, onnan felügyelje a belgrádi katonai egyezmény és a Kun Bélának június 13-án küldött jegyzékben foglaltak betartását; létesítsen élő kapcsolatot a frissen felállt Peidl-kormánnyal és vezényelje le a budapesti román parancsnoksággal a békés megszállás lehető leggyorsabb befejezését; majd magyarázza el a két félnek, hogy a közös határt már kitűzték. Megengedték Magyarországnak, hogy egy kis létszámú aktív, rendtartó sereget állítson fel, de át kellett adnia a német szállító eszközöket (vasúti gördülő anyagot). A román parancsnoksággal meg kellett, hogy állapodjon a megszálló csapatok létszámában és elhelyezésében. Az instrukciókban az is benne volt, hogy kérhették, ha úgy ítélték meg, a főlegesen román egységek visszavonását. A négy tábornok: Harry Hill Bandholz (az amerikai expedíciós hadsereg főparancsnoka), Reginald St. George Gorton (a budapesti brit katonai misszióvezetője), Jean Césaire Graziani (francia, Berthelot utóda a román főhadiszállás tanácsadójaként) és Ernesto Mombeli (a bulgáriai olasz katonai misszió vezetője).

²⁸⁷ Ön igen jól beszél – fr.

²⁸⁸ Vaida augusztus 12-én, Maniunak küldött tájékoztatójában elmélkedik József főherceg dolgában. Az napi sajtótájékoztatóján elmondott álláspontját idézi vázlatosan Maniunak: „Sem nekünk, sem a csehszlovákoknak és a jugoszlávoknak nem kell egy Habsburg Budapesten. Esetleges elfogadásával a magyarok sem tennének szívességet. Beneš-sel megegyeztünk. Állásfoglalásra sarkallja majd a délszlávokat is. Pestre Hodža megy. Jobb lenne Józsefet úgy eltávolítani, hogy mi kivonjuk csapatainkat, megfelelő kezekhez juttatva fegyvert és pénzt, hogy maguk semlegesítsék a Habsburg restauráció ábrándját.” Vö. Mircea Vaida gyűjteményében a 34. levél, 296-297.

²⁸⁹ Constantin Levaditi, vagy Levaditti (1874. július 19. – 1953. szeptember 5.) román származású, francia orvos, mikrobiológus és immunológus. Bukarestben végezte az iskoláit, majd Párizsban orvosi diplomát szerez 1892-ben. A Pasteur intézetben kutat, majd Frankfurtban a kísérleti terápia intézetben. 1920-ban Romániában telepedik le.

²⁹⁰ A Tanácsköztársaság idején létrejött ún. *ellenforradalmi* kormányok az *őszirózsás forradalmat* (1918 októbere) követő események hatására elindult *ellenforradalmi* tevékenység egyik részeként születtek. Az első ellenforradalmi kormány 1919. május 5-én állt fel Károlyi Gyula vezérletével Aradon, melyet még három szegedi követett, mígnem a Tanácsköztársaság bukását követően, 1919. augusz-

tus 7-én meg nem alakult Budapesten a Friedrich-kormány. Az ellenforradalmi kormányok a szokásoktól eltérően nevüket alakulásuk helye után kapták. Az első szegedi kormány az előrenyomuló román hadsereg elől Szegedre menekült aradi kormány néhány tagjából alakult 1919. május 31-én. Az elfogottak helye ekkor még vagy betöltetlen maradt, vagy az Anti Bolsevista Comité (ABC) valamely tagja töltötte be ideiglenesen. A második Szegedi kormány 1919. június 6-án alakult és július 12-én adta át helyét a P. Ábrahám Dezső vezetésével megalakult harmadik Szegedi (avagy Nemzeti) kormánynak. Az üzenetet, ha nem késett a posta túl sokat, akkor az 1919. július 12-én alakult harmadik Szegedi kormány küldhette. A kormány a budapesti vezetéssel történt tárgyalásokat követően augusztus 19-én lemondott a Friedrich-kormány javára.

²⁹¹ Windischgrätz Lajos, herceg (Krakkó, 1882. október 10. – Bécs, 1968. február 3.), nagybirtokos, miniszter. Katonai műszaki akadémiát végzett. 1904–05-ben részt vett az orosz-japán háborúban, Port Arthur eleste után katonai attasé volt a szentpétervári osztrák–magyar követségen, majd 1912-ben, Szófiában a török–bolgár háború idején. 1916–1918 között országgyűlési képviselő volt. IV. Károly király bizalmasa, tanácsadója, az Országos Közélelmezési Hivatal vezetője, 1918. jan. 25-től okt. 25-ig közlelmezési miniszter, a közös hadügyminiszter osztályfőnöke, majd az utolsó közös külügyminiszter, ifj. Andrássy Gyula első beosztottja 1918. október 25-től november 5-ig. A Monarchia bukása után Svájcban élt, konspirált mindkét magyarországi forradalom ellen. 1920-ban tért haza. Az Andrássy-párt programjával a sárospataki ker. legitimista képviselője a nemzetgyűlésben (1920–22).

²⁹² Személyére nincs adatom.

²⁹³ Betegh Imre személyére nincs adatom

²⁹⁴ A felsorolt nevek más összefüggésben a bécsi Román Nemzeti Tanács Bernbe küldött megfigyelőinek – Traian Radu századosnak és Flondor Constantin doktornak egy 1919. február 19-én, Brătianunak küldött levelébn fordulnak elő: „Tisztelettel tájékoztatjuk, hogy jelenleg öt magyar propagandamisszió van Svájcban, amelyeket Windischgrätz herceg, Andrássy gróf, Schwimmer asszony, Szilassy, illetve Vályi urak vezetnek. Mintegy ötven egyetemi tanár, híres író, a politikai körökben befolyásos kpcsolatokkal rendelkező mágnások dolgoznak nekik, elképesztő politikai kampányt folytatnak ellenünk.” Alexanru Salcă gyűjteményében a XXXVI. levél.

²⁹⁵ Mihail Păcleanu, Romániai svájci megbízottja.

²⁹⁶ Mircea Vaida 312–316.

²⁹⁷ Habsburgok nélkül! – fr.

²⁹⁸ Nemzetgyűlés, parlament. – fr.

²⁹⁹ Nicolae (1903 –1977) román királyi herceg, I. Ferdinánd román király és Mária román királyné (negyedik gyermeke) másodszülött fia.

³⁰⁰ Mircea Vaida 324–328.

³⁰¹ Uo. 336–343.

³⁰² Sir George Clerk angol diplomata, a brit külügyminisztérium kelet-európai részlegének igazgatója volt 1913 és 1918 között. Az első prágai brit nagykövet. Clerk szeptember 7-én indult Párizsból, szeptember 12-én érkezett meg Bukarestbe, és október 10-én ért vissza Párizsba. Bukarestben több alkalommal (12-én, 20-án és 29-én) találkozott Brătianu leköszönő miniszterelnökkel. Az utolsó beszélgetésen ott volt Văitoianu tábornok is, a 29-én megalakult új kormány miniszterelnöke. A visszaúton Clerk megállt Budapesten is, ahol a misszió tagjaitól kapott tájékoztatást a román rekvirálások ügyében. Vö.: a *Függelék* fejezetben a *Clerk-misszió levelezéséből* alcím alatti szövegeket.

³⁰³ Vö.: a *Függelékben* a *Clerk levelezés* c. alfejezetben lévő jelentéseket.

³⁰⁴ Document on British Foreign Policy, I. köt., 885-886. o., VI. köt., 236–237. Idézi: Spector, 1995: 229. o.

³⁰⁵ Philippe Berthelot (1866. október 9. – 1934. november 22.) francia diplomata. Különösen aktív szerepet játszott az első világháború során és az azt követő időszakban Aristide Briand kormányzása alatt. Előbb részt vett a versailles-i békekonferencián, majd jelentős szerepet játszott a trianoni békeszerződés feltételeinek a kialakításában is.

³⁰⁶ Mircea Vaida gyűjteményében a 40. sz. levél 344-353.

³⁰⁷ Dutasta, Paul Eugene (Toulon, 1873. november 19. – Párizs, 1925. december 2.) francia diplomata. 1900-ban követségi titkár, 1911-ben francia főkonzul Varsóban. 1918–1920 között berni követ, a párizsi békekonferencia főtitkára.

³⁰⁸ Már 1919. február 1-jén elkészült annak a megállapodásnak a szövege, amelyet a négy nagyhatalom és a lengyel képviselő azonnal aláírt. Hozzájuk két nap múlva – fanyalgással a benne foglaltak miatt, de belátva: a cseh félnek e tekintetben nem lesznek jobb kilátásai – Eduard Beneš is csatlakozott aláírásával. A megállapodás leszögezte, hogy a jövőben is az 1918. évi november 5-i dokumentumnak megfelelően működjek Teschen területén a helyi igazgatás, a kisebbségi jogok betartására pedig szigorúan figyelni kell. Kijelölték az új demarkációs vonalat is. Eszerint cseh oldalon maradt a karvinai bányavidék és Bohumin, miközben a lengyeleké lett a Visztula és Olša közötti területsáv. A fentiek alapján a megállapodás a megnövekedett antant-szigorúság ellenére is csehbarát maradt. Általa a lengyel fél jelentős területi veszteségeket volt kénytelen elviselni (1762 km² helyett 1009 km² lett az övé). Futala Tibor, *1918–1919: lengyel–cseh ellentétek a volt Tescheni hercegség területének felosztása miatt*. Kisebbségkutatás 11. évf. 2002. 1. szám

³⁰⁹ A szerződést szeptember 10-én Saint Germain-en-Laye-ben aláírták, de hiányoztak róla a román és a szerb kézjegyek. A Főtanács következetesen kitartott álláspontja mellett és több felszólítást majd ultimátumot küldött a román kormánynak ez ügyben. Az utolsó 1919. december 2-án járt le, de 8-ig meghosszabbították. A Főtanács fáradt bele, elfogadta a román kifogásokat és módosította a szöveget. Vaida miniszterelnök utasította december 9-én a Párizsban váró Coandă tábornokot, hogy írja alá a kisebbségi egyezmény már módosított változatát.

Vaida nem volt ott. Az osztrák delegáció tagja volt Karl Renner, akit Vaida bécsi éveiben ismert meg és kiemelten tisztelt.

³¹⁰ Cachin, Marcel (Paimpol, Cotes-du-Nord, 1869. szeptember 20. – Choisy-le-Roi, 1958. február 12.) francia politikus, a Francia Munkáspárt tagja, 1905-től a nemzetközi munkásszervezet francia szekciójának vezetője. 1914-től 1932-ig parlamenti képviselő. A Francia Kommunista Párt egyik alapítója (1920). A *L'Humanité* c. baloldali francia lap kiadója (1918-tól 1958-ig).

³¹¹ Liviu Maior, 1993. 260-274. o.

³¹² A levelet közli Maior 1993: 260-274. A levelet azonos forrásból (RNLSZH, Fond Alexandru Vaida Voevod–Iuliu Maniu levelezése) közli Mircea Vaida is: 380-403.

³¹³ Személyére nincs adatom.

³¹⁴ Selymes bútorszövet.

³¹⁵ Jovan Cvijić (Јован Цвијић) (Loznica, 1865. október 11. – 1927. január 16.) szerb földrajztudós és etnográfus, a belgrádi egyetem rektora, a Szerb Királyi Tudományos Akadémia tagja.

³¹⁶ Tyszkiewicz, Michał (1857–1930), ukrán politikus és diplomata. 1917 novemberében, az egykor orosz fennhatóság alatt álló területen államot hozott létre Ukrán Népköztársaság névvel, majd pedig 1918 novemberében, közvetlenül az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után, Nyugat-Ukrajnában megteremtette a másik ukrán államot, a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaságot. Az egyesülési mozgalom 1918 végén, 1919 elején kiterjedt az összes, ukránok lakta területre, aminek eredményeképpen létrejött az egységes Ukrán Népköztársaság. A két államalakulat egyesülési okiratát az Ukrán Népköztársaság Direktóriumra hozta nyilvánosságra 1919. január 22-én, s már a rákövetkező napon jóvá is hagyta az ország legmagasabb képviseleti intézménye, az Ukrán Dolgozó Nép Kongresszusa. Az Ukrán Népköztársaság Minisztertanácsa 1918. december 29-én hozzájárult ahhoz, hogy rendkívüli diplomáciai misszió utazzon Párizsba, amely a békétárgyalásokon is képviselné Ukrajnát. Az 1919. január 10-én jóváhagyott összetétel értelmében a küldöttség egy vezetőből, egy helyettesből, egy titkárból, diplomatikából és tanácsadókból (14 személy), irodai személyzetből (34 ember), tájékoztatási irodából (20 ember), valamint az ukrainai politikai pártokat képviselő megfigyelőkből állt. A küldöttséget G. Szidorenko egykori közlekedési miniszter vezette, helyettese pedig V. Panejka, az UNK Nyugati megyéjének külügyi államtitkára volt. Augusztusban Szidorenkót M. Tyszkiewicz gróf, Ukrajna vatikáni nagykövete váltotta a küldöttség élén.

³¹⁷ Petljura, Szimon Vasziljovics (Poltava, 1879. május 10. – Párizs, 1926. május 25.) újságíró, író, politikus, ukrán hadügyminiszter és katonai főparancsnok, fő atamán, hetman. Az ukrán forradalom egyik vezére, az Ukrán Népköztársaság (UNK) hadseregének atamán-parancsnoka és a Direktórium elnöke. Párizsban ölték meg bosszúból az Ukrajnában elkövetett zsidóellenes pogromokért. Petljura tábornok felemelte a sétabotját. Éppen most sétált ki a Bouillon Chartier vendéglőből, a Rue Racine és a Boulevard Saint-Michel sarkán. A helyszín Párizs, az idő 1926. május 25., verőfényes koradélután. A merénylő első revolverlövésétől Uk-

---

rajna egykori ura lerogyott a földre és azt mondta: „Elég, Uramisten”, de a merénylő még négy golyót eresztett belé, egyet a pogromokért, egyet a vérengzésért „ezt meg az áldozatokért, s ezt a magam üdvére”. Az alacsony termetű pisztolyos férfi a helyszínre érkező rendőrt átölelte. Megölte egy gyilkost, kiáltotta. Átadta a fegyverét és nyugalommal vonult be a Santé börtönébe. A merénylő tárgyalására tizenhét hónap múltán került sor. Mentőtanúként nem kisebb személyiségek jelentkeztek, mint a háborúellenes mozgalmak egyik vezetője a regényíró Barbusse, a humanista Romain Rolland, a fizikus Einstein. Szakértői véleményre jelentkezett Károlyi Mihály gróf, az első magyar köztársaság egykori elnöke, ugyancsak párizsi emigráns, hogy a kelet-európai antiszemitizmus gyökereit elmagyarázza. Az áldozat, Simon Petljura a független Ukrajna feje az új Lengyelország katonai vezetőjével, Pilsudski tábornaggal szövetkezett a bolsevikok kiűzésére. Uralma azonban harctérre változtatta Ukrajnát. A hadviselő felek mindegyike rátalált a közös ellenségre, a zsidókra. Százezres nagyságrendűre becsülik az áldozatok számát, akiknek mindegy volt, hogy Gyenyikin fehér lovas-sága vagy Bugyonnij vörösei kaszabolták le őket, vagy éppen az ukrán szabadcsapatok kardjaitól véreznek el. Szimon Petljura, a volt újságíró, a későbbi „hetman” sokak szemében felelős volt a pogromokért. Az ügyész, Casare Campinchi drámai fordulatot adott a tárgyalásnak: a merénylő Mikhail Vologyinnal, a szovjet katonai elhárítás ügynökével szegődött a tábornok nyomába, majd a tárgyalás idejére elhagyta Párizst. A védőügyvéd az Észak-Afrikában született Henri Torres volt, forgatókönyvíró, a tárgyalóterem sztárja. Pisztolyt hozott a tárgyalóterembe és egy üres székre irányította, úgy játszotta el a felindulásból elkövetett emberölést. A vádlottat felmentették. Míg Petljura emlékét az új Ukrajna történészei gondosan ápolják, az esküdtszék által felmentett Scholem (Shalom) Schwarzbardról valójában elfeledkeztek. Jiddis nyelven írott önéletrajza ritkaság, verseinek nincs fordítása, sírját a Dél-Afrikai Cape Townban gondozzák. Schwarzbard 1886-ban született a mai Moldova, a hajdani Besszarábia földjén. Az európai anarchistákkal keresett fiatalon kapcsolatot. Budapesten 1910-ben bankot rabolt. Magyarországról, majd Ausztriából is kiutasították és végül a francia idegenlégióban szolgált végig az első világháborút. A szovjet hatalom megalakulása visszaszólította Oroszországba, rövid ideig vörös katonaként szolgált, majd ismét Franciaországban telepedett le. Órásmesterként élt a Petljura gyilkosságig, majd elhagyta Franciaországot. Az Egyesült Államokban az első világháború zsidó veteránjainak kongresszusát szervezte meg, s bizonynal valaminő felforgató tevékenységet forgatott a fejében, amikor Dél-Afrikába érkezett. Torres a tárgyaláson oly sikeresen bizonyította az áldozat, Simon Petljura részességét a népiirtás bűnében, hogy az esküdtszék felmentette a merénylőt. Torres később a németek elől az Egyesült Államokba menekült s itt a Szabad Franciaország Hangját szerkesztette. Elvált felesége Európában maradt és 1945 májusában, az alig felszabadult koncentrációs táborban ment feleségül ötven esztendősen a szocialista Léon Blumhoz, akiből rövid időre, hat hétre, a szabad Franciaország ideiglenes miniszterelnöke és

külgyminisztere lett nyolcvankét esztendőös korában. Részlet Ungvári Tamás, A merénylő. c írásából. Amerikai magyar Népszava, 2007. augusztus 23.

³¹⁸ Gyenyikin, Anton Ivánovics (or. Антон Иванович Денікин) tábornok (Włocławek, Varsó közelében, 1872. december 16. – 1947. augusztus 8.) orosz tábornok, és a polgárháború fehér csapatainak legjelentősebb vezetője, aki Kerenskij parancsára harcolt a bolsevikokkal. 1916-ban, a Bruszilov offenzíva idején a VIII hadtest parancsnoka a romániai frontszakaszon. A februári forradalom után Alekszejev, Bruszilov és Komilov tábornokok vezérkari főnöke. Moszkva alatti veresége (1919 nyarán) csapataival 1920 márciusáig visszahúzódott a Krími félszigetre. Mélyreható társadalmi reformokat tervezett az általa ellenőrzött területen. Áprilisban lemondott Pjotr Nikolajevics Wrangel javára és elhagyta az országot. Angliában, Belgiumban és Magyarországon élt egy ideig, 1926-tól Franciaországban. 1945-től áthajózott az Egyesült Államokba. Lánya, Putyin elnök hozzájárulásával 2005 októberében hamvait visszavitte Oroszországba és a moszkvai Donszkoj kolostorban helyezte el.

³¹⁹ A történelmi Csehország tartománya (a régi magyar nyelvben *Bohémia*, csehül Čechy, latinul és angolul Bohemia, németül Böhmen) a mai Csehország területének nyugati és középső részén elhelyezkedő történelmi régió. Nem azonos a Morvaországot is magába foglaló mai Csehországgal, azaz a Cseh Köztársasággal.

³²⁰ Le Rond, Henri Louis Edouard (1864. október 9. – 1949. május 25.) francia tábornok, a párizsi konferencián a (keleti) határkitűző albizottság tagja. 1920-1922 között Oppeln és Felső-Szilézia szövetségközi közigazgatási bizottságának elnöke.

³²¹ sohanapján – lat.

³²² Maria (Mignon) román királyi hercegnő A román királyi család harmadik gyermeke és a második lány. 1922. június 2-án férjhez ment I. Sándor jugoszláv királyhoz, akivel három gyermeke volt.

³²³ Ghika, Vladimir herceg (Konstantinápoly, 1873. december 25. – Bukarest, 1954. május 16) Jilava, București) román diplomata, író, katolikus pap Moldva utolsó fejedelmének a fia.

³²⁴ A Legfelsőbb Semmitőszék elnöke, Corneliu Manolescu-Râmniceanu szeptember 23-án kapott kormányalakítási megbízást és szövetséget ajánlott az ellenzéknek, amit az visszautasított. Az visszautasítás értelmezése az volt, hogy íme, *csak* liberális kormányt fogad el az ország. Clerk elutazási készülődése napján, szeptember 28-án két fontos bejelentést újságoltak a reggeli lapok: november első hetére kiírták az általános választásokat, és megalakult Văitoianu tábornokkal az új kormány. Mint korábban már szó volt róla, Clerk megállt Budapesten, ahol mindent a régiókban talált s október 10-én, dolgvégezetlen visszaérkezett Párizsba. Az útról a Clerk-csapatban részt vevő Allen Leeper számolt be a Főtanácsnak.

³²⁵ Aki időt nyer, életet nyer! – lat.

³²⁶ A mezőgazdasági főiskola vezetésével akarják megbízni. Később valóban ő lesz, sokáig az Agrártudományi Főiskola rektora.

³²⁷ Știrbey (Știrbei), Barbu Alexandru herceg (Buftea, 1872. november 4. – 1946. március 24.) román politikus, 1913-tól a királyi uradalmak intézője. A királyi csa-

lád bizalmasa. Ferdinánd király megbízásából 1927. június 4-ét egy nemzeti egységkormányt alakít, amely azonban csak két hétig marad hivatalban. 1927. július 20-án meghal Ferdinand király, s ettől kezdve Barbu Știrbei kizsoru a politikai közéletből. II. Károly király trónra lépése után, 1930-ban párizsi száműzetésbe kényszerül.

³²⁸ Rom. Demsuș, ném. Demsdorf, község Hunyad megyében, Romániában. Románkori elemeket és érdekes építészeti alakzatot őrző temploma az egyik érdekes látnivaló Hátszeg vidékén.

³²⁹ Văcărescu Elena (Bukarest, 1864. szeptember 21. – Párizs, 1947. február 17.) román származású (a Văcărescu bojárclalád utolsó sarja) francia író (Helène Vacaresco néven publikál). Első verses könyvét (*Chants d'Aurore*) francia akadémiai díjjal jutalmazták. Párizsi tanulmányai után, visszatérve Bukarestbe, az ugyancsak verselgető Erzsébet királyné (írói nevén Carmen Sylva) udvarhölgyei közé kerül. Ferdinánd trónörökösével szövődő, viharos szerelmi viszonya okán I. Károly román király száműzi. 1891-ben Olaszországban él, rövid időre visszatér, majd 1895-ben végleg Párizsban telepedik le. A háború éveiben a bukaresti lapokban, Párizsban társadalmi összejöveteleken támogatója a Nagy Románia gondolatnak. Tagja a Párizsi Konferencián résztvevő román küldöttségnek 1919–1920-ban. Tevékenységéért megkapja a francia kormánytól a *Légion d'honneur* lovagi rendjelét. A Francia Akadémia első nőtagja.

³³⁰ A Clerk-jelentés egy mondatban: Clerk meggyőződött arról, hogy a helyzet rendezésének három fő feltétele van: 1) a Friedrich-kormánynak fel kell állnia, 2) a románok vonják vissza a csapataikat az ún. Clemenceau vonalra, és 3) a lehető leghamarabb aláírni a békeszerződést a magyarokkal.

³³¹ Mircea Vaida gyűjteményében a 44. levél, 407–414.

³³² Bad Radkersburg (szlovénül Radgona, régi magyar nevén Regede, vendül Radgonja) város Stájerországban, a radkersburgi régió központja.

³³³ Viviani, Jean Raphaël Adrien René (Sidi Bel Abbès, Algéria 1863. november 8. – 1925. szeptember 7.) francia politikus, a háború első évében miniszterelnök (1914. június 13. – 1915. október 29.)

³³⁴ Mircea Vaida 46. levél. 416–427.

³³⁵ Vaida a *ravitaille*, francia szót használja ezen a helyen.

³³⁶ Így, vagy úgy.

³³⁷ Racoviță, Emil (Iasi, 1868. november 15. – 1947. november 17.) tudós román kutató, biológus és barlangász, a biospeológia megalapítójának tekintik. Párizsban jogi tanulmányokat kezd, majd antropológiát is tanul. Ügyvédi vizsgát tesz, majd folytatja a kutatásait a Banyuls-sur-Mer tengerbiológiai kutató állomáson. Doktorátusi dolgozatát 1896-ban védi meg. Alig 25 éves, amikor bevélasztják a francia állattani egyesületbe. Természettudósként veszik be a belga Antarktisz expedícióba (1897–1899) a norvég Roald Amundsen, az amerikai Frederick Cook orvos, a lengyel meteorológus Antoine Dobrowolszki és a geológus Henryk Arktowszki mellé. 1920-ban Kolozsváron létrehozta a világ első Barlangászati Intézetét. Vele együtt érkeznek majd Bukarestbe barátai, két francia és egy belga

kutató. A bécsi döntés után Temesvárra költözik, a kolozsvári intézetet barátjára, a belga Alfred Chappuis-ra bízta. 1945 után tér vissza Kolozsvárra nagy átszervezési tervvel, de ezeket már nincs ideje kivitelezni.

³³⁸ Mircea Vaida 47. levél. 428–430.

³³⁹ Charles J. Vopicka, cseh származású amerikai üzletember, 1913 és 1921 között az Egyesült Államok kelet-európai megbízottja Bukarest székhellyel. 1917-ben a német megszállás alatt visszatért az Államokba és ott előadásokat tartott a balkáni térség sajátos politikai és kulturális helyzetéről. A párizsi konferencia idején tért vissza. Szolgálati éveiről könyvet írt: *Secrets of the Balkans* címmel, ami 1921-ben jelent meg. A brit külügy iratai között van egy levél (Documents on British Foreign Policy, VI, kötet, 417–418. o.), amelyben Iuliu Maniu meghívta Rattigan-t, hogy kísérelje el Vopickát erdélyi látogatására és tájékoztadjon a magyarok helyzetéről. Rattigan útra is kelt volna, de Vopickával, „akinek nyelvismerete felületes, az emberek és a helyzet ismerete felszínes és bizalmatlanságot keltő”, nem volt hajlandó együtt utazni. (Uo. 434. o.). Vopicka civilben igen jelentős vagyonnal rendelkező chicagói sörgyáros volt és a Demokrata Párt támogatója.

³⁴⁰ A magyar békeszerződés kérdése csak annyiban tárgya e könyvnek, amennyiben az Vaida-Voevod diplomáciai tevékenységével összefügg. Többször, több helyen érintőlegesen talál az olvasó erről bizonyos szövegeket, de az összefüggésekre ajánlom a könyvtárnyi irodalomból Romsics Ignác, *A trianoni békeszerződés* c. az Osiris budapesti kiadónál több kiadásban is megjelent (a 3. kiadása 2007-ben) könyvét. Nélkülözhetetlen olvasmány e tárgyban Raffay Ernő, *Trianon titkai avagy, hogyan bántak el országunkkal*. Tornado Dannenija. Budapest, 1990. c. sok dokumentumot tartalmazó könyve. Kiegészítő olvasmányként olvassuk el Bryan Cartledge, *Trianon egy angol szemével*. c. igen érdekes könyvét. Officina '96. Budapest, 2009.

³⁴¹ A latin szöveg: *a későn jövőnek csak a csont ...*, tovább magyarul az eredeti szövegben.

³⁴² Braniște, Valeriu (Nagycsűr [Brassó megye, Románia], 1869. január 10. – Lugos, 1928. január 1.) román publicista és politikus. Budapesten és Bécsben bölcsészettanul, 1891-ben filozófiai doktori címet szerez. A temesvári *Dreptatea* lap szerkesztője. Sajtópere után a csernovci *Patria* lapnak dolgozik, majd Lugosra költözik, és ott a nemzetpolitikai *Drapelul* c. lapot szerkeszti 1920-ig. Az erdélyi román Kormányzó Tanácsban a művelődési és oktatási kérdések ügyvivője.

³⁴³ Tăslăuanu Octavian Codru (Bélbor [r. Bilbor, ma Hargita megye, Románia] 1876. február – 1942.) a Bukaresti Egyetem bölcsészkarán szerez diplomát 1897–1898-ban Craiován tanít, 1902–1906 között Románia budapesti főkonzulátusának titkára, majd a szebeni ASTRA román kulturális egyesület közigazgatási titkára. A Budapesten megjelenő *Lucaafărul* lap munkatársa és ír a Brassóban, később Szebenben megjelenő *Transilvania* folyóiratban. Az I. világháborúban a 23. honvéd gyalogezred III. zászlóaljában, a 11. század parancsnoka. 1915-ben mehádiai lábadozása után átmegy a határon és jelentkezik a 2. Vâlcea gyalogezredbe. Tisz-

ti rangját csak későn, a Moldvába evakuált hadseregben ismerik el. Averescu tábornok politikai köréhez tartozik Goga Octavian társaságában.

³⁴⁴ *Luceafărul*, kéthetenként megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat. A Luceafărul 1902-ben alapította a Budapesten tanuló román egyetemi ifjúság. A lap főszerkesztője Ciura Sándor, klasszikus műveltséggel rendelkező balázsfalvi tanár volt, aki Simin álnéven írta cikkeit. A kiadó Bănuțiu P. Aurel kis családi vagytonát áldozta fel a folyóirat anyagi támogatására. A *Luceafărul* szerkesztése később Tăslăuanu, majd Goga kezébe ment át. A *Luceafărul* 1906-ig jelent meg Budapesten, akkor Nagyszebenbe tette át székhelyét s egészen 1914-ben bekövetkezett megszűnéséig itt jelent meg. 1919-ben a folyóirat újra megindult, most már Iorga szerkesztésében. Azóta hosszabb-rövidebb megszakításokkal hasonló néven napjainkban is megjelenik.

³⁴⁵ Az Erdélyből származó, leginkább magyarok csúfneve Ó-Romániában.

³⁴⁶ Részlet Gogának a *Clăcașii* c. verséből. Szabad fordításban: Egy angyali ifjú, aki a kalászkok árnyékában/ Egy kupacra dőlve alszik.

³⁴⁷ Popovici, Aurel dr. (Lugos, 1863. október 16. – Genf, 1917. február 9.) román publicista, Bécsben és Grazban tanul és szerez orvosi diplomát. *Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich: politische Studien zur Lösung der nationalen Fragen und Staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*. B. Elischer nachfolger, 1906, (a föderális Nagy-Ausztria terv) Lipcsében megjelent forgatókönyvének a szerzője. A magyar egyetemi ifjúságnak a *Memorandum* szövegét és a magyarosítási vádakot visszautasító levelére, 1892-ben írt *Replica junimii academice române din Transilvania* címmel közreadott válaszirata miatt, az ún. *Replica-perben*, Kolozsváron 4 év államfogházra ítélték. Az ítélet kitöltése előtt Romániába szökött, majd onnan Bécsbe költözött, ahol „a magyargyűlöletéről ismert s azokban az években igen jelentős politikai szerepet játszott Lueger polgármester környezetéhez tartozott. Feltehetjük, hogy ezen a réven került Ferenc Ferdinánd közelébe is.” (Eöttevényi Olivér, *Ferenc Ferdinánd. A magyar könyvbarátok részére* kiadja a Királyi Magyar Egyetemi nyomda. é. n. 168–169. o.)

³⁴⁸ Bianu, Eugen (?) jogász, később az állami biztonsági szolgálat igazgatója, 1945 után bebörtönözik Enyedre. Szaktárgyú értekezései, könyvei ma is kötelező olvasmányok a román rendőrakadémián. Küküllő-menti család. Testvére, Dóra Petre Poruțiu felesége.

³⁴⁹ Frâncu, Amos dr. (Borosbenedek, [r. Benic, Fehér megye, Románia], 1861. – 1933.) jogász, a Memorandum-per egyik védőügyvédje. 1918-ban a kolozsvári Román Nemzeti Szenátus elnöke. Avram Iancu leszármazottja.

³⁵⁰ Kisrebra, Naszódttól 3 km-re keletre, a Nagy-Szamos jobb partján fekvő település.

³⁵¹ Moldovan, Ionică Teodor Mihali magyar országgyűlési képviselő titkára.

³⁵² Az első tanácsstalanságban az volt a természetes, hogy rendfenntartásra az egyensúlyozottan vegyes lakosságú városokban, tehát Szebenben és Brassóban is spontán álltak össze vegyes alakulatok. Valóban román kezdeményezésre azonban az Erdélyi Katonai Kerület rendelkezett a nemzetőrség és a vasúti biztosítók

alakulatok megszervezéséről. E forgatókönyv szerint a brassói Erdélyi Csoportparancsnokság rendezte is a nemzetőrség függelmeit: „*Nemzetőr alakulatok saját nemzetőr parancsnokok útján a magyar, román, illetve szász nemzetőrség parancsnokának, többiek pedig az Erdélyi katonai főparancsnoknak vannak alárendelve. A három nemzetőr parancsnokság az erdélyi katonai főparancsnokság egy-egy osztályát fogja alkotni. Nemzetőrségnél beosztott legénység a katonai illetményen felül napi 20 korona, a tisztek napi 30 korona napidíjat kapnak. 14421 eln. szám. Erdélyi kat. pks.*” Koszta István, 1918 ősz–tél, 1919 tavasz Erdélyben. In.: *Csaba királyfi elárvult népe*. Debrecen, 2009. 154. o.

³⁵³ Suciu, személyére nincs adatom.

³⁵⁴ Lucaciu Vasile dr. [Apa [Szatmár megye, ma Románia] 1852. január 22. – Lacfalu [Sisești, Máramaros megye, ma Románia] 1922. november 28.) erdélyi görög katolikus pap és politikus.

³⁵⁵ Hossu, Iuliu dr. (Mezőnyula [Milaș, Beszterce-Naszód megye, Románia], 1885. január 30. – Bukarest, 1970. május 28.) görög katolikus bíboros. A római De Propaganda Fide kollégiumban végzett tanulmányai után 1906-ban filozófiai doktori diplomát szerez, 1910-ben szentelik pappá. Lugoson levéltáros, könyvtáros, majd vikárius és püspöki titkár. 1917. március 3-án a pápa kinevezi szamosújvári görög katolikus püspökké. 1918. december 1-jén tevékeny résztvevője a gyulafehérvári nagygyűlésnek. 1930-ban a szamosújvári püspökség Kolozsvár-Szamosújvár görög katolikus egyházmegyévé alakul, a püspöki székhely Kolozsvárra költözik. 1948. október 28-án letartóztatják és a Dragoslavele ortodox kolostorba viszik. 1950-ben már a Căldărușani kolostorból a máramaroszigeti börtönbe zárják, ahonnan 1955-ben egy évig a Curtea de Argeș, majd a Ciorogârla és végül ismét a Căldărușani kolostorba kerül vissza. 1969. április 28-án nevezi ki VI Pál pápa „*in pectore*” (titkos) bíborosnak. A bukaresti Colentina kórházban ápolás közben adja vissza lelkét teremtmőjének.

³⁵⁶ Cristea, (Elie) Miron dr. (Maroshévíz, 1868. július 20. – Cannes, Franciaország 1939. március 6.) teológus, bölcsészdoktori címet szerez a budapesti egyetemen (1895. május 15-én) Eminescu élete és művéről írt disszertációjával. A szebeni ortodox érsekség titkára (1895–1902), széleskörű publicisztikai tevékenységet fejt ki ez idő alatt a korabeli erdélyi és budapesti román nyelvű lapokban. 1900. január 30-án szentelik pappá. 1902. június 23-án a Hodos-Bodrogi kolostorban (Arad) szerzetesi fogadalmat tesz, Miron néven. 1909. december 3-án karánsebesi püspökké, 1919. december 31-én prímás metropolita érsekké választják, 1925. február 4-én a Román Ortodox Egyház pátriárkájává. Ő az első pátriárka a román ortodox egyház élén. 1927. július 20. és 1930. június 8. között a régenstanács tagja, a kiskorú I. Mihai király mellett. 1938. február 10. és 1939. március 6. között miniszterelnök. Cannes-i gyógykezelése alatt halt meg.

³⁵⁷ A dokumentumról szóló törvényerejű rendelet a december 26-i, 212. számú Hivatalos Közlönyben (Monitorul Oficial) jelent meg és az 1919. január 24-i, 206. számban a ratifikálásról szóló közlemény. A király csak az Erdéllyel való egyesülés ratifikálását írta alá, soha a többi. Jogi összefüggésekben soha nem minősítették

a dokumentumot, és sohasem került szóba, hogy milyen jogi kötelezettségek fakadnak ebből a határozatból.

³⁵⁸ Latinul a szövegben: *Íme, ez Brăteanu!*

³⁵⁹ Marghiloman, Alexandru (Buzău, 1854. január 27. – Buzău, 1925. május 10.) román konzervatív politikus. 1918. március 6-án leteszi az esküt, vállalva a szükségkormány vezetését, mi után a január 29-én fegyverszüneti alkura alakult Averescu-kormánynak nem sikerült érdembeli eredmény elérni. Május 7-én aláírja a bukaresti békét a Központi Hatalmakkal és ezzel elhárítja a maradék ország teljes elfoglalásának és a dinasztia bukásának a veszélyét. November 6-án a király visszahívja (a mór megtette a kötelességét) és Brătianut nevezi ki miniszterelnöknek.

³⁶⁰ Știrbei (Știrbey), Barbu (Buftea, 1872. november 4. – Bukarest, 1946. március 24.) vállalkozó, politikus, a királyi ház birtokainak kormányzója, a palota „szürke eminenciása”, a kapcsolattartó ember a király és sógora, Ion I. C. Brătianu liberális politikus (felesége, Eliza Știrbei) és több ízben román miniszterelnök között. Bensőséges kapcsolata Mária királynéval sok szóbeszédre adott okot. Párizsban jár iskolába, ott szerez jogászdoktori diplomát is. II. Carol király visszatérése után svájci és franciaországi emigrációba megy és csak 1940. október 15-én tér vissza az országba, II. Carol lemondása után. I. Mihai király diplomataként veszi igénybe, ott van a Moszkvában 1944. szeptember 12-én tárgyaló delegációban is.

³⁶¹ A mi Ulászlónk *dobzse* csúfnevére utaló, itt: *mindenre bólintó* jelentésben.

³⁶² Emlékháza a világháború utáni Segesvári lakásában (Str. Școlii nr. 10)

³⁶³ Az eredeti szövegben latinul: *Venus vulgivaga*. Lucretius Carus Titus (Kr. e. 106–157.) filozófus és poeta által a házasságon kívül élő nőkre és kéjnőkre használt szókapcsolat.

³⁶⁴ Lupu, Nicolae (Arsura, ma Moldvai Köztársaság 1876. november 4. – Bukarest, 1946. december 4.) orvosdoktor. Liberális párti képviselő (1914-től) és szenátor. 1917 tavaszán 9 képviselőtársával együtt kilép a LP-ből és megalakítja az orosz forradalommal szimpatizáló Munkapártot (Partidul Muncii). 1917 őszén nyugati diplomáciai utazást tesz, a románok lakta tartományok egyesítését támogató híveket szerezve, különösképpen az Egyesült Államokban. Az 1918. december elején kormányalakító többségi koalíció (Blocul Parlamentar) egyik politikai csoportosulásának a tagja, a Vaida-kormányban belügyminiszter. 1921 júliusától a Nemzeti Parasztpárt tagja. Egy nagy sikerű amerikai útikönyv szerzője: Lupu Nicolae, *Jurnal american*. Institutul European, Iași, 1996.

³⁶⁵ Legendahős, aki Róma szolgálatában teljes fegyverzetrel a szakadékba vetette magát.

³⁶⁶ Egy olyan szerelvény, amely a megszálló német parancsnokság és a német külügyi tárca hozzájárulásával 1918-ban, az ellenséges Európán át, Párizsba vitte Take Ionescu román politikust és társait.

³⁶⁷ A Hivatalos Közlönyben.

³⁶⁸ Gherea, Gheorghe Dobrogeanu (Szlavjanka-Jekaterinoszláv, a mai Ukrajnában, 1855. május 21. – Bukarest, 1920. május 7.). Zsidó származású (Mihail Nikitics

Kass) szocialista román író és publicista. *Neoioabăgia* c. könyve a romániai szociológiai irodalom első jelentős alkotása. Trockij jellemzése szerint: „*A romániai miniszterek, diplomaták és prefektusok többsége tőle tanulta a politika ábécéjét. Szerencsére nem ők az egyedüliek.*” Őt tartják az elemző, komparatív műbírálat úttörőjének.

³⁶⁹ Sturza (Miclășanu), Dimitrie Alexandru (Miclăușeni, 1833. március 10. – Bukarest, 1914. október 8.) liberális román politikus, 1895 és 1909 között négy ízben Románia miniszterelnöke. Tanulmányait Németországban végezte és ott részt vesz a politikai mozgalmakban. Hazajövele után Alexandru Ioan Cuza fejedelem titkára, majd ellene fordul és belép Ion Brătianu liberális pártjába. 1899-ben követi Brătianut az elnökségben. Szélsőségesen nacionalista politikus, az ő miniszterelnöksége alatt jött létre az az alku (jelentős összegű kincstári támogatást utalva a püspökségnek) a moldvai katolikus püspökkel, amely azóta is tiltja a magyar nyelvű istentiszteletet a moldvai katolikus templomokban. Erről többet a bukaresti katolikus érsek emlékiratában: Raymund Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*. Editura Academiei Române. București 2005.

³⁷⁰ Érdekes történet. 1893. március 29-én a liberálisokhoz közel álló Iosif Gheorghian (1829-1909) prímás-metropolita fölállt a főpapi székből és visszavonult a Căldărușani kolostorba. Az oka: megtagadta a konzervatív kormány által kezdeményezett, *a világi papságra és a papi szemináriumok jogállásának törvényét* a szinódusban átvinni. A téma választási kampányvita tárgya volt a két párt között, amiben az ortodox főpap nem kívánt részt venni, inkább felfüggesztette magát. A helyére május 18-án az egyház Legfelsőbb Tanácsa megválasztotta prímás-metropolitának az argeși püspököt, Ghenadie Petrescut (1836-1918), akit ezért a közvélemény a konzervatívok emberének minősített. Ez ideig-óráig megoldotta a kormányzó hatalom és az egyház konfliktusát. Az 1895. decemberi választások utáni kormányváltás (a liberális kabinet Dimitrie A. Sturza elnökletével) újra gyújtotta a lángot. I Karoly román király egyetértésével a szinódus liberális szimpatizánsai előkészítették Ghenadie metropolita felállítását és Iosif visszatérésének tervét. Az ördögi terv a liberális újságok összehangolt támadásával kezdődött, és a szinódus többségi tagjainak a megvásárlásával folytatódott. A szinódus megpuhított tagjai 1896. május 17-én összeültek, és a magas ítélőszék elé idézték Ghenadie metropolitát meghallgatásra. A hosszú vádiratot, amelyben autoritarizmusa volt a legenyhébb vád a politikailag erősen motivált Partenie al-dunai püspök olvasta fel, a gyülekezet pedig elhatározta, hogy (mert az nem jelent meg) választott küldöttség hívja majd a metropolitát a magas ítélőszék elé. A történéseket első oldalon követte a sajtó és komoly aggodalmat keltettek már külföldön is, főképp Görögországban és Oroszországban. Miután Ghenadie metropolita három felszólítás után sem jelent meg az ítélőszék előtt és a közhangulat a maximumig fokozódott, Sturza miniszterelnök négy szemközti tisztázó beszélgetésre invitálja a főpapot a külügyminisztérium épületébe. Ghenadie csapdát sejt a meghívásban és egészségi okokra hivatkozva tárgyalási helyszíneként a fő-

papi palotát javasolja. A király és miniszterelnöke megérti, hogy nincs tovább és erőszakos megoldást kezdeményez. Összehívadják a szinódust és az ellenszavazat nélkül (12-en voltak jelen a 16 tagból) felfüggesztik Ghenadiet, perbe hívják és helytartói testületet választanak az ügyek vezetésére. A döntést királyi dekrétum hozza a köz tudomására. A főpap egy magát tisztázó feliratot küld a királynak, de a görgeteget nem lehet megállítani. A belügyminisztérium delegátusai mindent lefoglalnak, és zár alá helyeznek, a főpapot pedig május 20-i terminussal az egyházi bíróság elé citálják. 14 vádpontban marasztalják el, egyetlen mondatban: hatáskörét túllépve magas tisztségben abszolút diktatúrát gyakorolt. Az ítélet: egyszerű csuhásként vonuljon vissza élete végéig a Căldărușani kolostorba. A felbőszült köz, amely lélegzetvisszafojtva követte az eseményeket, két táborra szakadt, a királyt nyíltan támadták, mert többen tudni vélték, hogy Ghenadie félreállítását tulajdonképpen az motiválta, hogy a király ígéretet tett az osztrák–magyar monarchiának, hogy a metropolita címeiből törölteti a magyar nexusra való utalást (Mitropolit al Ungro-Valahiei), és – ráadásként – a moldvai metropolita címéből is a Bukovinára utaló toldalékot (Moldva és Szucsáva metropolitája). A lényeg, hogy a közvéleményben Ghenadie Metropolita brutális félreállítsa óriási fölháborodást keltett, a miniszterelnök felesége Zoe Sturdza is támogatói közé tartozott. Minden dehonesztáló kísérlet a kormány és a király ellen fordult. A főpap kényszerlakhelye főként ortodox ünnepeken zárandokhelyé vált. A kor egyik legnagyobb hatású írója, I. L. Caragiale is meglátogatta és *Căldărușani-séta* címmel meg is örököltette látogatását. Olykor tettelegességre is átsaptak az indulatok. Az orosz cár, II. Miklós érdeklődése az elmérgesedett helyzet kezelésére indította a királyt. A politikusok kellet, hogy feloldják a konfliktust, mert ők is okozták. A kabinet lemondott volna, de a konzervatívok nem vállalták a kormányváltást. A király döntött: marad a liberális kormány, de Sturdzát Petre S. Aurelian váltja az elnöki székben egy új egyházügyi miniszterrel. A csere november 22-én megtörtént. Az új kormányfő alkut kötött a főpappal: a szinódus viszszaavonta a vádakát, Ghenadie egy napra visszaült a prímás-metropolita székébe, majd azonnal lemondott és önként visszavonult a Căldărușani kolostorba a szerzetesi közösség főapátjaként, ahol 1918. augusztus 31-én csendesen elhunyt. Személye még egy alkalommal a közérdeklődés központjába került. 1961-ben a kolostor épületegyüttesének a főjavításakor egyik elődje Grigore Dascălu (1765–1834) metropolita földi maradványaival együtt Ghenadie csontjait is újratemették a kolostor főtemplomának az előcsarnokába. A koporsó kiemelésekor a légherteret csábítóan csodás mirha illat töltötte be. A csontokat egy kisebb koporsóban helyezték el, az illat az újratemetésig a templomban maradt. A történet teljes terjedelmében a bukaresti *Gardianul* napilap 2008. július 27-i számban jelent meg *Mazilire de mitropoliti la români* címmel.

³⁷¹ Cantacuzino, Gheorghe Grigore (Bukarest, 1832. szeptember 22. – Bukarest, 1913. március 23.), jogász, politikus, a Konzervatív Párt elnöke, miniszterelnök (1899. április 11. – 1900. július 7., 1904. december 22. – 1907. március 12.), a képviselőház (1889. november 16. – 1891. február 22. és 1900. szeptember 25. –

1901. február 24.), majd a szenátus (két alkalommal: 1892–1895, 1911. március 10. – 1913. március 23.) elnöke. Kora leggazdagabb földbirtokosa. *Nábob* volt a beceneve.
- ³⁷² Arion, C. C., konzervatív politikus, több ízben miniszter és miniszterelnök helyettes (1900–1918 között).
- ³⁷³ Urechia, Vasile Alexandru (1834 – 1901.) történész, író, egyetemi tanár Iași-ban és Bukarestben, liberális politikus és miniszter 1882–1883. megírta *A románok történetét* 14 kötetben.
- ³⁷⁴ Morțun, Vasile G. (1806–1901.) újságíró, a Szociáldemokrata Párt felső vezetésének tagja, az első szocialista képviselő (1888.) 1899-ben átigazol a liberális pártba. 1907 és 1916 között több ízben miniszter.
- ³⁷⁵ Radovici, Alexandru (Ploiești, 1860. július 21. – Iași, 1918. június 2.), liberális politikus, 1914 és 1916 között ipari és kereskedelmi miniszter.
- ³⁷⁶ Stere, Constantin (1868–1936) jogász, politikus, író, Iași-i egyetemi tanár. A megszállás alatt Bukarestben maradt.
- ³⁷⁷ Carp, Petre konzervatív politikus, a német szövetség elkötelezett híve.
- ³⁷⁸ Maiorescu, Titu (1840 – 1917) politikus, diplomata, író.
- ³⁷⁹ Dissescu, Constantin G. (Slatina, 1854. augusztus 8. – Bukarest, 1932. augusztus 10.) jogász, Párizsban szerzett jogi diplomát, politikus. A bukaresti egyetemen a közigazgatási és alkotmányjogot tanított. Igazságügy-miniszter (1899. április – 1900. július 7.), oktatásügyi és kultuszminiszter (1906. október 24. – 1907. március 12., 1912. október – 1914. január 4.)
- ³⁸⁰ Lahovary, Ion N. (Bukarest, 1844. január 25. – 1915. június 14.) konzervatív politikus, Románia meghatalmazott minisztere Párizsban, 1904 és 1912 között a konzervatív kormányokban miniszter.
- ³⁸¹ Mille, Constantin (Iași, 1861. december 21. – 1927. február 20..) újságíró, író, a *Contemporanul* c. lap munkatársa, az *Adevărul* és a *Dimineața* igazgatója 1895 és 1926 között.
- ³⁸² Beldiman, Alexandru V. (Iași, 1832. december 30. – 1898. február 17.) újságíró, szerkesztő, Cuza fejedelem támogatója. Az *Adevărul* c. lap alapító kiadója Iași-ban (1871. december 15-én jelent meg az első száma), majd Bukarestben (1888. augusztus 15-től).
- ³⁸³ Grădișteanu, Ionaș, Ioan C. (1861. – 1932.) jogász, újságíró, konzervatív politikus, 1900 és 1907 között többször miniszter.
- ³⁸⁴ Arion, Virgil egyetemi tanár, képviselő, a Román Nemzeti Bank kormányzója.
- ³⁸⁵ Cuza, Alexandru C. (Iași, 1857. november 8. – Szeben, 1947. november 4.) román politikus, egyetemi tanár, a Nemzeti Demokrata Párt (PND) társelnöke 1910. április 23. és 1920. április 7. között. Görög művészetet és irodalmat tanul 1871 és 1877 között Drezdában a Kraus intézetben, majd párizsi, berlini és brüsszeli tanulmányai végén gazdasági és jogi doktorátust szerez. Visszatérve az országba a Iași-i *Contemporanul* lap köré tömörülő szocialista körben tevékenykedik. 1892-ben lép politikai pályára, az Alkotmányos Párt listáján parlamenti mandátumhoz jut. 1907-től bedolgozik Nicolae Iorga *Neamul Românesc* (a Román Nemzet)

címmel megjelenő folyóiratába, majd Iorgával együtt Iaşiban megalapítják a Nemzeti Demokrata Pártot. Erős antiszemita magatartása miatt útjaik elválnak és Cuza N. Paulescu doktorral, az inzulin feltalálójával megalakítja a Keresztény Nemzeti Szövetséget 1922-ben. Később egyesül Octavian Goga Nemzeti Agrár Pártjával Nemzeti Keresztény Párt néven. Cuza tiszteletbeli elnök, Goga az ügyvezető elnök. A Iaşi-i egyetemen Cuza a jogi fakultás dékánja (1921–1922), az ő tanítványa Corneliu Zelea Codreanu, a később megalakított fasisztoid Vasgárda legfőbb ideológusa és vezére. Párttársa kormányát azzal buktatta meg, hogy a királynak elárulta Goga bizalmasan elmondott diktatúratervét. 1944-ben kényszerlakhelyül Szebent jelölték ki, ott is halt meg.

³⁸⁶ Az eredeti szövegben: „Federația”. A november 8-án az első általános választások nem hoztak egyetlen politikai alakulat számára sem önálló kormányalakítási esélyt, az új tartományok – a Román Nemzeti Párt (Erdély), a Besszarábiai Parasztpárt, az Egyesülés Demokrata Pártja (Bukovina) – és a regáti Parasztpárt, a Nemzeti Demokratapárt és a Nicolae Lupu által vezetett független csoport képviselőinek részvételével létrejött a többségi parlamenti *Szövetség* (Bloc parlamentar) nevű politikai koalíció egy új kormány támogatására. A király Alexandru Vaida-Voevodot bízta meg kormányalakítással. A parasztpárti Ion Mihalache által kidolgozott agrártörvény (1920), a statárium és a cenzúra megszüntetése a Regátban (január 13.) volt a kormány legfontosabb megvalósítása belföldön. Az I. I. C. Brătianu és Averescu Népi Liga nevű pártja között februárban létrejött megállapodás nyomására a király március 12-én lemondásra kényszerítette a Vaida-kormányt. Az új kormány megalakításának a feladatát Averescu kapta a liberálisok parlamenti támogatásának az ígéretével.

³⁸⁷ Stroiescu, Vasile V. (Trinka [Hotin megye, Besszarábia] 1845. november 11. – Bukarest, 1926. április 15.) besszarábiai politikus, filozófus, jogi doktor. Odesszában, Péterváron (ott köt ismeretséget és barátságot a bukaresti Nicolae Lupu doktorral) és Berlinben végzi főiskolai tanulmányait. Egy ideig a megye fővárosában, Hotinban bíró, majd visszavonul a családi birtokra gazdálkodni. A környékbeli falvak nagyra tartották mintagazdaságát. Teljes vagyonát felajánlotta a megyei cári adminisztrációnak azzal a feltétellel, ha annak a jövedelméből román tannyelvű iskolákat létesítenek. Felajánlását nem fogadták el. Megtette maga. Vagyonra minden hozamát román szociális és kulturális intézmények alapítására költötte. Templomok, iskolák, kórházak építését pénzelte. Akkoriban hatalmas összegnek számító 200 000 rubellel támogatta a moldvai északi megyékben iskolák építését, majd pár év múlva újabb összeget utalt át a román oktatási tárcának. Az ún. Apponyi oktatási törvény hatásának ellentételezéseként a balázsfalvi és a fogarasi görög katolikus püspökségnek utalt át 100 000 koronát egyházi iskolák támogatására. 1910-ben a szebeni ortodox érsekségnek is 300 000 koronát adományozott hasonló célra. A Román Akadémia ugyanebben az évben tagjai közé választotta. Mecénása volt a kor íróinak, alkotóinak és az erdélyi ASTRA román társaságnak. 300 falusi román közkönyvtár alapítását támogatta és azokat

- saját költségén töltötte fel könyvvvel Erdélyben. 1918-ban a Kisinyovi Országgyűlés elnöke, az egyesült román parlament korelnöke.
- ³⁸⁸ Brătianu, Vintilă (1867 - 1930) I. I. C. Brătianu miniszterelnök testvére, liberális politikus. Mérnöki diplomát szerez a párizsi École Centrale-ban. Otthon 1901-től a pénzügyminisztérium főtitkára, 1910-ben a liberálisok tulajdonában lévő Nemzeti Bank igazgatója, 1917-1918-ban hadügyminiszter, majd bátyja halála után (1927) miniszterelnök.
- ³⁸⁹ Sassu, Vasile P. (1878–1976) jogász, liberális politikus, képviselő. Ipari és kereskedelmi miniszter (1922. január – 1923. október), 1934. január 30. – február 26.).
- ³⁹⁰ Mărzescu, Gheorghe Gh. (Iași, 1876. július 4. – Iași, 1926. május 26.) liberális román politikus, jogász, 1914. április 27. – 1916. december 14. között Iași polgármestere. 1926-ig több liberális kormányban (mezőgazdasági, munkaügyi, egészségügyi, igazságügyi) miniszter.
- ³⁹¹ Vaida az emlékirat *Iuliu Maniu* fejezetében visszatér kinevezésének történetére. *Memorii*, II. kötet 224–225. o.
- ³⁹² Németül az eredeti szövegben: Az ember együtt nő egyre növekvő célkitűzéseivel.
- ³⁹³ Az eredeti szövegben Vaida a *rufe* erdélyi tájszót használja a *fehérneműre*. Zárójeles megjegyzésben élcelődik a bukarestiekkel: (*lingeria* – ahogyan az affekta franciák mondják).
- ³⁹⁴ Bontescu, Victor dr., jogászdoktor, hátszegi ügyvéd és politikus.
- ³⁹⁵ Cămărășescu, (Jean) Ion (1882. – Máramarosziget, 1953.) földbirtokos, jogász, konzervatív politikus. Belügyminiszter a Take Ionescu kormányban (1921. december 17 – 1922. január 17.), 1919–1933 között parlamenti képviselő. Közös sírban hantolták el a szigeti börtöntemetőben.
- ³⁹⁶ A *Take* keresztnév bizalmasan.
- ³⁹⁷ Itt Vaida az eredeti szövegben a Vergilius *Aeneis*-ből kölcsönvett, a pénzsóvár emberre utaló: *auri sacra fames* (átkos aranyéhség/pénzvágy) latin szólást használja.
- ³⁹⁸ Argetoianu, Constantin (Craiova, 1871. március 3. – Máramarosziget, 1952. február 6.), orvos, jogász, diplomata, az I. világháború alatt konstantinápolyi, római, bécsi és párizsi román megbízott, követségi tanácsos. A bufteai békétárgyalásokat megkezdő delegáció tagja. Később román miniszterelnök.
- ³⁹⁹ Mihalache, Ion (Topoloveni, 1882. március 3. – Râmnicu Sărat, 1963. március 6.) tanító, politikus több román kormányban miniszter, a Parasztpárt alapító elnöke, a Nemzeti Parasztpárt alelnöke (1926-ban egyesül a Román Nemzeti Párt és a Parasztpárt), az első Vaida kormányban agrárpari miniszter.
- ⁴⁰⁰ Ma Bukarest város múzeuma van benne. Costache Grigore Șuțu építtette Johan Veit és Konrad Schwink német építészek tervei alapján. 1833-1935-ben fejezték be.
- ⁴⁰¹ Személyére nincs adatom.

⁴⁰² A Vaida kormány (1919. december 1. – 1920. március 12.) összetétele: Miniszterelnök Alexandru Vaida-Voevod, belügy Alexandru Averescu (1919. december 5. – 16.), időlegesen Aurel Vlad (december 16–27.), Dr. Nicolae Lupu (1919. december 27. – 1920. március 12.), külügy Alexandru Vaida-Voevod, pénzügy Aurel Vlad (1919. december 5. – 1920. február 23.), időlegesen Mihai Popovici (1920. február 23. – március 12.), igazságügy Ion Pelivan, közoktatási és egyházügy Octavian Goga (1919. december 5. – 16.), Ion Borcea (1919. december 16. – 1920. március 12.), hadügy Ioan Râșcanu tábornok (1919. december 5. – 1920. március 2.), Traian Moșoiu tábornok (1920. március 2 – 12.), mezőgazdaság Victor Bontescu (1919. december 5. – 16.), Ion Mihalache (1919. december 16 – 1920. március 12.), ipari- és kereskedelmi időlegesen Aurel Vlad (1919. december 5. – 16.), Victor Bontescu (1919. december 16. – 1920. március 2.), időlegesen Ion Borcea (1920. március 2. – 12.), közmunkaügy Mihai Popovici, államminiszter Dr. Ion Cantacuzino, Besszarábia államminisztere Ion Inculeț és Pantelimon Halippa, Bukovina államminisztere Ion Nistor, Erdély államminisztere Ștefan Cicio Pop.

⁴⁰³ Râșcanu, Ioan (Cahul, 1878. október 1. – Máramarossziget, 1952. február 25.) román vezérezredes, az 1917. július-augusztusi harcok egyik stratégája. Korábban berlini katonai attasé (1907–1911), román összekötő tiszt a francia vezérkarnál (1916), a hadügyminisztérium titkára (1918–1919.). 1950-ben letartóztatják, a máramarosszigeti börtön foglyaként hal meg. 78 éves korában.

⁴⁰⁴ Albina Bank, 1871-ben Szebenben Visarion Roman tanító kezdeményezésére, a szász *Schultze Delitsch* falusi szövetkezeti pénztárak mintájára alapított pénztintézet. Támogatói között jeles korabeli erdélyi nevek vannak: Timotei Cipariu, Iacob Bologa, Paul Duncan, Alexandru és Anton Mocionyi, David Urs tábornagy, a Mária Terézia rend lovagja. Az alapító kérelmet a Mocionyi testvérek adták be a magyar mezőgazdasági és kereskedelmi tárcához. A 3000 kibocsátott részvények jegyzése 1871. november 30-án zárult. A bank alakuló közgyűlése 1872. március 14-én Alexandru Mocionyit választja elnökének, igazgatója Visarion Roman, pénztárnoka Ștefan Lissai. A bankot 1948-ban felszámolták.

⁴⁰⁵ Antonescu, Ion (Pitești, 1882. június 2. – 1946.) ezredes 1902–1904 között a tisztiskola hallgatója, 1904-ben alhadnagyi ranggal az 1. roșiori lovasezredbe nevezik ki. 1911-ben hadnagyi kinevezése után a tisztképző főiskolában folytatja. 1913-ban századosá léptetik elő és az 1. lovashadosztály vezérkarához beosztott tiszt, részt vesz a bulgáriai hadműveletekben. 1914–1915 között a lovas tan-század parancsnoka a katonai lovas iskolában. 1916-ban századosként az északi hadsereg, majd az 1. hds. hadműveleti irodájának főnöke. Péterváron, Konstantinápolyban és Belgrádban összekötő tiszt. A román küldöttség tagja a párizsi békekonferencián. 1940. szeptember 6. és 1944. augusztus 23. Románia teljhatalmú vezetője.

⁴⁰⁶ Pherekyde, Mihail (Bukarest, 1842. november 12. – Bukarest, 1926. január 24.) román politikus, a liberális kormányban külügyminiszter.

- ⁴⁰⁷ r. *Siguranța*, a királyság idején az államvédelmi felügyelet közkeletű megnevezése. A rendőrség és az általános biztonsági felügyeletet ellátó, főigazgatósági szintű intézmény (Direcțiunii Poliției și Siguranței Generale, D.P.S.G.) 1908. március 31-én alakult meg. Kiépítését Brătianu miniszterelnök kezdeményezte és erre a munkára Ion (Iancu) Panaitescu nevezte ki. A kezdeményezés indítéka, úgy tűnik, az volt, hogy a belügyminisztérium szinte semmilyen értesüléssel nem rendelkezett az 1907. évi parasztfelkelés készülődéseiről.
- ⁴⁰⁸ A Saint Germain-de-Laye-ben Ausztriával megkötendő békeszerződésre utal itt a szerző, amelynek a 60. cikkelye volt elfogadhatatlan, de az egyeztetés tulajdonképpen a kisebbségi egyezmény szövegéről történik. A konfúzió abból adódik, hogy a két dokumentum aláírása összefügg.
- ⁴⁰⁹ Románia és a *nagyok tanácsa* közötti feszültség november közepén érte el a csúcspontját. A Legfelsőbb Tanács tartott attól, hogy Románia ellenvetései a kisebbségek védelmére alkalmazandó elvek miatt más országok álláspontját is befolyásolhatja, 1919. november 15-én nyolc napos ultimátumot küldött a román kormánynak, hogy további vita, fenntartások és feltételek nélkül fogadja el a Főtanács határozatát az Ausztriával való békeszerződés és a kisebbségek védelméről szóló szerződést. Az ultimátum lejártával felkérlik majd Romániát, hogy hívja vissza delegátusait a Párizsi konferenciáról, a Tanács tagjai pedig vissza fogják hívni bukaresti követeiket. (Racovițan, *Alexandru Vaida Voevod* 184–185. o.)
- ⁴¹⁰ Mirto, Eduard nemzeti párti erdélyi román politikus, a második Vaida kormány (1933) közmunka- és közlekedésügyi minisztere, parlamenti képviselő.
- ⁴¹¹ Răducanu, Ion (1884. – 1964.) közgazdász, politikus. A Grázi Kereskedelmi Akadémián tanul és diplomázik (1902), majd Berlinben doktorál (1905). A Román Kereskedelmi Akadémia alapítója (1912–1913), 1915-től 1947-ig, nyugdíjazásáig tanára. 1918. február–májusban a németekkel Buftéán, majd Bukarestben tárgyaló gazdasági bizottság tagja. A két háború között több nemzeti parasztpárti kabinet tagja.
- ⁴¹² Coandă tábornok december 4-én találkozott Clemenceau-val, aki egy nyilatkozatban a beszélgetésüket „megfelelőnek” minősítette. A következő napon, Pichon lakásán összeült *ötök* arról értesültek, hogy a bukaresti új miniszterelnök megígérte a szerződés aláírását. December 7-én újra téma volt az aláírás, az összejeövetelen Philippe Berthelot megerősítette, hogy Románia „hajlandó aláírni”. Ugyanezen az összejeövetelen Sir Eyre Crowe „teljes mértékben kielégítőnek” minősítette a román választ. Coandă tábornok a román kormány nevében december 10-én, este 6 órakor aláírta Ausztria szerződését, a kisebbségi egyezményt és a bolgár szerződést.
- ⁴¹³ Frențiu, Valeriu Traian (Resica, 1875. április 25. – Máramarossziget, 1952. július 11.) görög katolikus püspök. Budapesten teológus, 1902-ben teológia doktori oklevelet szerez. 1898. szeptember 28-án szentelik pappá. 1912. november 4-én lugosi püspöknek, 1922. május 3-án a nagyváradai püspökké nevezi ki a pápa. 1941-ben Nicolescu Alexandru érsek halála után a Gyulafehérvár-Fogarasi érsekség apostoli kormányzója 1947-ig, amikor visszatér Nagyváradra. 1948. október

28-án letartóztatják 11 püspöktársával együtt, mert megtagadják a görög katolikus egyház beolvasztását az ortodox egyházba. A máramarosi börtönben hal meg, sírhantját a szegények temetőjében eldózerolták, hogy ne válhasson zárandokhelyé.

⁴¹⁴ Coltor, Ioan dr. a *Cultura creștină* (Keresztény kultúra) c. a Balázsfalván 1911-1926 és 1936-1944 között kéthetenként megjelenő közművelődési lap szerkesztőbizottságának tagja.

⁴¹⁵ Az eredeti szövegben szójták: „Asta nu mai e autocrație, ci o adevărată po-po-crație.”

⁴¹⁶ Cristescu-Plăpumaru, Gheorghe (Copaci, Giurgiu megye, Románia 1882. október 10. – 1973. november 29.) bal oldali román politikus, a Román Kommunista párt első főtitkára (1924-ig).

⁴¹⁷ Személyére nincs adatom.

⁴¹⁸ Az eredeti szövegben a francia *ergoteur* áll.

⁴¹⁹ Utalás a *Vasgárda* vezetőjére.

⁴²⁰ Ninon de Lenclos (Párizs, 1616. május 15. – 1706. október 17.) Szépségéről, szellemességéről és szabadosságáról híres, 17. századi francia író. Műveltségét Montaigne és Charron műveinek tanulmányozása által nyerte s szépsége és szellemessége által csakhamar általánosan ismertté lett. Kérőit visszautasította és házát az udvar legkiválóbb tagjainak, s a kor legkitűnőbb tudósainak gyülekező helyévé tette. Szalonjának rendes látogatói közé tartoztak Scarron, Molière, Fontenelle és Laroche-foucauld. Jóllehet a szabad szerelem elvét követte és vallotta, házát mégis illemiskolának tekintették és Krisztina svéd királyné is fölkereste Lenclost. Egyik fia, Villiers, akinek nevelését idegenekre bízta, nem tudta, hogy Lenclos az ő anyja, szerelmes lett belé. Midőn azután megtudta a valót, főbe lőtte magát. Ez eseményt Lesage Gil Blas c. regényében feldolgozta. V. ö. Capefigue, Ninon de L. et les Précieuses de la place Royal (Párizs 1864). *Pallas Nagylexikon*. Írásai közül több magyar nyelven is megjelent: *Ninon de Lenclos vallomási* c. könyvét (alcíme Tavaszi) a budapesti Hajnal kiadó adta ki Pogány Elza fordításában. A *szerелеmről* c. munkáját pedig az ugyancsak budapesti Rózsavölgyi és Társa, Neményi Imre szerkesztésében.

⁴²¹ Bragadiru, Dumitru Marinescu (1842. – 1915. január) – nagyvállalkozó, földbirtokos, az Ó-Királyság második legnagyobb vagyonának a tulajdonosa. Egykori birtokának neve (Bragadiru), ma kisváros Ilfov megyében, Bukarest közelében.

⁴²² Az eredeti szövegben egy népi szólás áll: „bătaia ruptă din cer”.

⁴²³ Cădere, Victor (1891. – 1980.) jogászdoktor, a kolozsvári egyetem tanára, diplomata. A román küldöttség tagja a párizsi békekonferencián. 1920–1921 között a távol-keleti román katonai misszió vezetője. Diplomáciai pályafutása: varsói, belgrádi és lisszaboni követ, a belügyminisztérium titkára, az al-dunai tartományok királyi helytartója. 1952. október 7-én letartóztatják és internálják. 1956-ban 5 év felfüggesztet börtönbüntetésre ítélik. A Jilava erődbörtönben és Máramarosszigeten várta az ítéletét. 1956. szeptember 20-án engedik szabadon, Franciaországba távozik, ahol a párizsi egyetem magántanáráként dolgozik.

⁴²⁴ csúszópénzt – török

⁴²⁵ Nițescu, Voicu (1889 - ?) brassói ügyvéd, nemzeti párti erdélyi román politikus, parlamenti képviselő.

⁴²⁶ Bălan, Nicolae (Felsőbalázsfalva [r. Băjenii de Sus, n. Oberblasendorf. Beszterce-Naszód megye, Románia] 1882. április 27. – Szeben, 1955. augusztus 6.) román ortodox érsek. A naszódi gimnázium után Csernovciban teológus, ott szerez doktori oklevelet, majd a breslaui (ma Wrocław, Lengyelország) protestáns és katolikus teológiai karon folytatja. 1905 és 1920 között a szebeni teológiai és tanárképző intézetben az apologetika tanára. 1918 novemberében az erdélyi Román Nemzeti Tanács küldöttjeként a román laji-ba utazik a román kormánnyal egyeztetni. 1920. február 27-én Szebenben érsekké választják. Több irodalmi és egyházi lap alapítója és szerkesztője. Nevéhez fűződik a szombatfalvi kolostor felújítása

⁴²⁷ Saftu, Vasile dr. (Brassó, 1863. június 12 – Brassó, 1922. április 6.) román ortodox esperes. 1889–1892 között a Turnu-Măgurele-i és a szebeni teológiai szeminárium tanára. 1896. október 13-án szentelik pappá, 1911. február 17-én választják meg brassói esperesnek. Románia háborúba lépése előtt néhány nappal, 1916. augusztus 15-én családjával, brassói paptársaival együtt pár napi kolozsvári tartózkodás után a nagymartoni (Sopron) táborba internálják, ahonnan 1918. június 7-én szabadul. november végén, december elején már Brassóban ő a román csapatok bevonulását fogadó bizottság egyik szervezője. 1922-ben kinevezik a tábori lelkészek főfelügyelőjének (püspökének).

⁴²⁸ Mangra, (Vazul) Vasile (Száldobágy [r. Săliste, község Bihar megyében, Románia], 1850. május 25. – Budapest, 1918. október 14.) Erdély ortodox metropolitája 1916–1918 között. Teológus, az egyháztörténet tanára az aradi szemináriumban, több egyházi kiadvány szerkesztője 1874 és 1900 között. 1901-ben aradi püspöknek választják. 1910-ben nemzeti munkapárti programmal a Bihar megyei Csékén mandátumot szerez a magyar képviselőházba. A közoktatási és a zárószámadási, valamint az Erzsébet királyné emlékszobor bizottságnak tagja. 1916. augusztus 6-án Erdély metropolitájává választják. 1918. október 14-én megnyugtatón máig nem tisztázott körülmények között hal meg Budapesten, a Bristol szállóban. A Kerepesi temetőben hantolják el. Vaida és több kortársa szerint lelkiismereti okokból, öngyilkos lett. Pálfordulása, „a hatalommal való cinkossága” volt az indítéka cselekedetének.

⁴²⁹ Az eredeti szövegben: *oțeliți*.

⁴³⁰ Talán nem fölösleges hangsúlyoznom, hogy a kisebbségi szerződés miatti román óvás nem rólunk szól, hanem a zsidó kisebbség szerződésbe foglal privilegiumainak a lenyesegetéséről. A feljegyzések szövegében többször is hivatkozik erre Vaida-Voevod. Technikailag azért volt lényeges a végsőkéig élezni a helyzetet, mert a kisebbségi szerződés szövegrészei záradékban *minden további szerződésbe* bekerültek. A magyar békeszerződésbe *is*.

⁴³¹ A *Függelék*ben olvasható a kisebbségi egyezmény szóban lévő részének első és elfogadott megfogalmazása.

⁴³² II. Ferenc császár a Burgban álló, Marchesi milánói szobrászművész által készített emlékművének a feliratát idézi Vaida-Voevod: „*A népeimé a szeretetem*”. A császár testamentumának egy kiemelt mondatát véste fel a művész.

⁴³³ Feltételezem, hogy két, később írt feljegyzésére (beszámolójára) utal, amelyeket részleteiben, szöveg-kiegészítésként fel is használtam, a szükséges utalással együtt. (K. I.) Vaida-Voevod (miniszterelnök) a kikerzését követő 1920. január 28-ig maradt Párizsban, majd Lloyd George brit miniszterelnök meghívására pár napra áthajózott Londonba és onnan február 3-án tért vissza három hétre Párizsba, a konferenciára. Február végén a konferencia Főtanácsa átköltözött Londonba, tehát Vaida-Voevod is, ezúttal hivatalosan Londonba költözött, ahonnan március 16-án, Párizson át visszatért Bukarestbe.

⁴³⁴ Alexandru Vaida-Voevod január 12-én utazott el Bukarestből. Az adat pontosnak tűnik, mert Maria román királyné naplója „eseményként” följegyzi: „*Ghika nagyon korán jött ma hozzám, hogy néhány dolgot megbeszéljünk. Kikísérte Vaidát, aki Párizsba utazik.*” Eduard Ghikáról van szó, aki akkor a román biztonsági szolgálat vezetője. A megjegyzés azért lényeges, mert az általam ismert könyvtári forrásban sehol másutt nem találtam meg. Vaida, aki 26 évvel később írja emlékiratszerű feljegyzéseit több helyen is *eltolja* az események sorát. Az első példa mindjárt itt van alább: a magyar delegáció érkezése.

⁴³⁵ Victor Antonescu.

⁴³⁶ Nem teljesen egyértelmű Vaida-Voevodnak ez a mondata. Amikor a román miniszterelnök és csapata Párizsba érkezett, a magyar delegáció már túl volt a nehezén, kézbe kapta a békeszerződés végleges szövegét. A konfúziónak lehet értelmes magyarázata az, hogy nem tudták Párizsban, hogy a magyarok megérkeztek, mert *nem Párizsba*, hanem a Párizs környéki Neuilly-be futott be velük a vonat. Jövs-menés pedig nem volt. Karsai leírja, hogy M. J. Henry francia ezredes közölte Praznovszky Ivánnal, a delegáció főtitkárával, hogy a magyar küldöttség tagjai „*újságírókat csak Clemenceau miniszterelnöknek, a békekonferencia elnökének engedélyével fogadhatnak, más látogató pedig csak Dutasta nagykövetnek, a békekonferencia főtitkárának hozzájárulásával lépheti át a Chateau de Madrid küszöbét; a magyar küldöttség tagjai Neuilly-ben és a Bois de Boulogne-ban szabadon mozoghattak, de Párizsba csak külön engedéllyel és kísérettel mehetnek*”. „A magyar békedelegáció a menetrendszerű gyorsvonattal 1920. január 7-én reggel 8 óra 10 perckor érkezett meg a párizsi Gare de l'Est-re. (helyesen: a Neuilly vasútállomásra érkeztek – K. I.) A rendkívül hűvös pályaudvari fogadtatáson sem Franciaország, sem más szövetséges hatalom egyetlen diplomatája sem jelent meg, a háborúban vesztes Magyarország képviselőit – a békekonferencia szabályainak megfelelően – szövetséges tiszttek várták.” Karsai Elek, *Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek*. Az érkezésre való utalás feltételezhetően a konferenciára való érkezésre utal (?), vagyis, hogy magyar delegáció nyolc nappal az érkezése után, 1920. január 15-én kapta kézhez a győztes hatalmak békefeltételeit. Táncsics kiadó, 1969. hvg.hu/Tudomany/20100118_beszed_appyoi_1920_memento_tri...

---

⁴³⁷ Vaida-Voevod, *Memorii*. II. kötet, 47–48. o.

⁴³⁸ Liviu Maior, 182-184 o.

⁴³⁹ Szemérmetlenül hazudott nekünk. – fr.

⁴⁴⁰ RNLSZH Fond Alexandru Vaida Voevod, Corespondența.

⁴⁴¹ Blank, Aristide, a Marmoros-Blank bankház igazgatója. A bankot 1848-ban alapította Bukarest székhellyel Marmoros Iakov és Blank Móric.

⁴⁴² Constantinide, Noti (1890. – 1957.)

⁴⁴³ Tardieu, André (Párizs, 1876. szeptember 22. – Meriton, Alpes-Martimes 1945. szeptember 15.) francia politikus, diplomata. Clemenceau miniszterelnök (1917-1920) munkatársaként dolgozott a párizsi békekonferencián, ő volt a Románia számára igen fontos területi bizottság elnöke. A *bizottság tagjai*: G. de Martino és Vannutelli-Rey gróf (Olaszország), dr. Clive Day és dr. Charles Seymour (Egyesült Államok), Eyre Crow és A. W. A. Leeper (Nagy-Britannia), de Martonne (Franciaország). A francia–amerikai ügyek főbiztosaként részt vett a Saint-Germain-en-Laye-i, Ausztriával kötött béke megállapodás tárgyalásain 1919-ben. 1919 és 1932 között három ízben francia miniszterelnök.

⁴⁴⁴ Vaida-Voevod nem kapott teljes hatáskörű fődelegátusi megbízást. Brătianu Nicolae Mișura ruházta át a jogosítványait. Vaida az árnyékból valóban előrelépett, de a hivatalos találkozókön mindig Mișuval együtt jelent meg. 1920-ban, kormányfőként lett a román követség vezetője.

⁴⁴⁵ 1920. január 14-én.

⁴⁴⁶ Renner, Karl osztrák szociáldemokrata politikus a Rudolf Springer nevet álnévként használta.

⁴⁴⁷ Nem volt egyszerű kommunikálni a konferenciáról sehová. Bukarestbe például három lehetősége volt a román delegációnak: 1) London–Párizs (drót nélküli távíró) 2 óra, Párizs–Bukarest (drót nélküli távíró) minden éjszaka *adott* időpontban. Összesen kb. 14, legtöbb 20 óra; 2) Londonból Marconi készüléken Rómán át 24 óra, a kézbesítéssel együtt 32 óra; 3) kábelen London–Konstantinápoly–Constanța–Bukarest 40-48 óra, a kézbesítésig kb. 46-52 óra.

⁴⁴⁸ Tilea, 1925: 102-104. o.

⁴⁴⁹ 1920. január 19-én.

⁴⁵⁰ románul Șepreuș, németül Besendorf, 5600 lakosú falu a Béli dombok alatt, Aradtól 63 km-re.

⁴⁵¹ A catalaunumi csata (másképp: catelaunorumi csata) a hunok és a Nyugatrómai Birodalom között zajlott a mai Franciaország területén, a mauriacumi (a mai champagne-i) síkságon, Tricassis (Trecas, ma Troyes) környékén, i. sz. 451-ben. A népvándorlás korának legjelentősebb csatájaként tartják számon. A catalaunumi csata érdekessége, hogy egyik fél sem nevezhető egyértelmű győztesnek: az Attila által vezetett hun inváziót feltehetőleg az Aetius vezette római csapatok állították meg, de átfogó győzelmet nekik sem sikerült kivívniuk. 452-ben Attila megszállta Itáliát, és csak a pápa közbenjárására vonult el Róma városa alól. A csatáról csak egyetlen eredeti forrás ismert, a római-gót történész Jordanes leírása, ami az esemény után közel 80 évvel keletkezett. Bár adatait a történészek

---

gyanakvással kezelik, mivel láthatóan részletes összképet szándékozott a csatáról alkotni, s a seregek létszámadataiban nyilvánvalóan túlzott. Rajta kívül még Agathias és Prokopios érintik munkáikban a csatát.

⁴⁵² Az élő szervezet jellegének, a generációk közötti örökölhetőségének statisztikai törvényszerűségeit vizsgáló, örökléstani módszertani irányzat (G. Mendel osztrák biológus nevééről).

⁴⁵³ Millerand, Alexandre (Párizs, 1859. február 10. – Versailles, 1943. április 6.) jogász és államférfi. Városi tanácsos, majd a radikális szocialista színeiben képviselői mandátumot szerez, 1919-ig Párizs második kerületét képviseli. A Panama-ügy után ipari és kereskedelmi miniszter. 1920 karrierje csúcsa: miniszterelnökké nevezik ki (Clemenceau-t váltja), és övé a külügyi tárca is, szeptember 23-án pedig köztársasági elnöknek választják meg a lemondó Paul Deschanel helyére. 1924.június 11-ig marad a hivatalában.

⁴⁵⁴ Rosszul emlékszik. *Aznap* este értesítették, hogy *másnap* de. 11-kor kérik a Főtanács plenárisára.

⁴⁵⁵ Párizsban a Szajna bal partján, a Quai d'Orsay-en áll a francia külügyminisztérium épülete.

⁴⁵⁶ Hoover, Herbert (1874. augusztus 10. – 1964. október 20.) mérnöki diplomát szerez a Stanford egyetemen. 1914. augusztusában Londonban él, a háború kitörése után amerikai önkéntesekkel élelmezési alapot létesít a (pl. belga) gyerekek ellátására. Amerika háborúba lépése után (1917. április 6.) Wilson elnök megbízza az amerikai élelmezési bizottság vezetésével. A fegyverszünet után, tagja a Gazdasági Főtanácsnak és Amerika európai élelmezési programjának az adminisztrátora (American Relief Administration). az 1920-ban megválasztott Warren G. Harding elnök kereskedelmi miniszternek nevezi ki. 1928-ban nagy többséggel a republikánus párt jelöltjeként elnökké választják. Ő az USA 31. elnöke.

⁴⁵⁷ Vaida-Voevod ismét téved, a megjegyzést Clemenceau tette, Lloyd George *idézte* a biblia megfelelő passzusát!

⁴⁵⁸ Ironside, Sir Edmund (1880. május 6. – 1959. szeptember 22.) brit tábornok. A búr háború során hírszerzőtisztt volt (1899–1902). Harcolt az első világháborúban, majd 1918–19-ben az észak-orosz-országi szövetséges erők parancsnoka lett. A második világháború előtt tanulmányúton vett részt Németországban, és gyakorlatilag előre megjósolta a háború első szakaszának menetét. A háború kitörése után Gort utódaként a birodalmi vezérkar főnöke lett, bár ő inkább frontszolgálat után vágyott. 1940 májusában Dill váltotta fel, Ironside a brit fegyveres erők főparancsnoka lett, és igyekezett megszervezni a mindenki által közölni vélt német invázió elhárítását. 1941-ben nyugdíjazták. Érdekesség, hogy hét nyelvet beszélt tökéletesen.

⁴⁵⁹ Maurice Paléologue (Párizs, 1859. január 13. – 1944. november 18.) francia diplomata, történész és esszéista.

⁴⁶⁰ A genovai konferencián volt bizottsági elnök.

⁴⁶¹ Párizsi étterem, amelynek nyári kertjében egy *szilvafa* (prunier) díszlett.

⁴⁶² Nélkülünk? Ismét? Ez más sok! (fr.)

- ⁴⁶³ Iuliu Hossu kolozsvár–szamosújvári görög katolikus püspök.
- ⁴⁶⁴ Ivan erdélyi román ortodox püspök.
- ⁴⁶⁵ Utalás arra, hogy Vaida a birtokában lévő dokumentumok egy jelentős részét a szebeni Astra közművelődési társaság megőrzésére bízta.
- ⁴⁶⁶ Lacour-Gayet, George (Marseille, 1856. – Párizs, 1935.) francia történész. A római francia iskolában végezte alaptanulmányait. Talleyrand-ról írt monográfiája sokáig referenciamunka volt.
- ⁴⁶⁷ Gustave Le Bon (Nogent-le-Rotrou, Eure-et-Loir, 1841. május 7. – 1931. december 13.) francia szociológus és szociálpszichológus és amatőr orvos. Alapvető munkája *A tömegek lélektana* (Psychologie des foules, 1913). Summáza az, hogy a modern társadalmak eltömegesedésével a tömegek tudattalan tevékenysége lép az egyének tudatos tevékenységének a helyére. Más szóval a nép sorsának alakulásáért korántsem kárhoztathatóak csupán a vezetői, hanem sokkal inkább a tömegek ösztönéletének a következménye. „A társadalmi jelenségeket együtt kell tanulmányozni a néppel, mely azokat teremtette” – mondja Le Bon, hozzátéve, hogy az egyes nemzetek lelkét nem lehet hirtelen átalakítani, mert erre csak az idő képes. A lelket nem változtathatják meg a vezetők, az intézmények, a rendelkezések, mert ezek belőle származnak.
- ⁴⁶⁸ Igyekezzenek meggyőzni az angolokat. – fr.
- ⁴⁶⁹ A *Resica* vasüzemre utal a szerző.
- ⁴⁷⁰ Az eredeti szövegben franciául: Igyekezzenek megnyerni az angolokat, mi utasítottuk a követünket, hogy segítsen maguknak...
- ⁴⁷¹ Hortensia Cosma (1906. – ?), az *Albina* bank elnökének a lánya, Goga Octavian első felesége.
- ⁴⁷² Petre Poruțiu a kereskedelmi és pénzügyi jog tanára a kolozsvári egyetemen, a kormányzótanácsban az agrárreform osztály igazgatója, szaktanácsadó a párizsi konferencián.
- ⁴⁷³ Vaida-Voevod, bár a király március 5-én kézbe kapott táviratában „az arra szükségesnek ítélt ideig” hozzájárult londoni tartózkodásához, az otthoni, aggasztó hírekre (Cicio-Pop 19 nap alatt 11-szer sürgette a hazamenetelét) március 11-én úgy döntött, hogy azonnal hazautazik. A kötelező protokolláris búcsúlátogatások viszont több napi maradásra kényszerítették. 12-ére kért időpontot Lloyd George-tól, de a hétvége miatt csak 15-én 11 órakor fogadhatta. A többi látogatását a hét végén és létfőn teljesítette, s így az utazás időpontját 16-ára (keddre) tervezte.
- ⁴⁷⁴ A brassói Safrano kereskedő család Elena lányának beceneve, az emlékiratíró felesége.
- ⁴⁷⁵ Az eredeti szövegben: *five o'clock tea* (ang.)
- ⁴⁷⁶ Cantacuzino, Alexandrina (Didina) szül. Pallady (Ciocănești, 1876. szeptember 20. – 1944.)
- ⁴⁷⁷ A Népszövetségben.
- ⁴⁷⁸ Rudaria, Ógerlistye (rom. Rudăria, korábban Gîrliște), ma is működő állapotban őrzött vízimalmairól érdekes település a mai Krassó-Szörény (Caraș-Severin) me-

gyében (Románia). Az azonos nevű patak (örökölt neve a, kis patak jelentésű bolgár *grlá*-ra emlékeztet) mentén 3 km hosszan az emlékezet szerint 40, ma már csak 22 malom sorjázik.

⁴⁷⁹ Dr. Imbroane Avram (1880. december 9. – Bukarest, 1938. szeptember 23.) teológus, újságíró, bánáti politikus. 1927–1938 között képviselő.

⁴⁸⁰ Brediceanu. Caius (Lugos, 1879. április 25. – 1953) jogász, bánáti politikus, diplomata, 1919-től helyettes államtitkár a külügyminisztériumban, politikai tanácsadó a Párizsi békekonferencián.

⁴⁸¹ Dr. Ioan Sârbu görög katolikus esperes, történész és Dr. Avram Imbroane február végén érkeztek meg Londonba.

⁴⁸² A történethez hozzátartozik, hogy Vaida-Voevod 1920. január 30-i találkozásán a brit miniszterelnökkel óvatosan szóba hozta a Bánát ügyét, anélkül, hogy bírálta volna a területi bizottság egy évvel korábbi határozatát. A konferencia általános gyakorlatára szerint a határozatról lehetett eszmét cserélni, ha azt plenárison kihirdették ugyan, de szerződésbe még nem foglalták bele. Kérte, hogy a Főtanács nevezzen ki egy mediátort a Lloyd George által „javasolt” kétoldalú megbeszélésre. Lord Hardinge, külügyi helyettes államtitkár, aki tanúja volt ennek a beszélgetésnek, támogatta Vaida-Voevod elgondolását. A magyar békeszerződés véglegesítésével bajlódó Főtanácsnak akkor már nem volt ildomos a Bánát ügyének a vitáját ismét javasolni. Ezért Vaida-Voevod nem is kezdeményezte a két szakember fogadását, március 3-án viszont megemlítette Lloyd George-nak a közvetítés gondolatát és egyúttal szóba hozta azt is, hogy a bánatos bánátiak küldtek egy küldöttséget Londonba, hogy kéznél legyenek, ha kell. Lloyd George udvariasan biztosította a román miniszterelnököt, hogy semmit nem felejtett és alkalmas időben majd szóvá teszi a kétoldalú tárgyalás forgatókönyvét a Főtanácsban.

⁴⁸³ Az Irish-Stew (ír ürügulyás) elkészítési módja: 80 dkg húsos ürürészeket veszünk, egyenlő darabokra vágjuk és forrásban levő vízbe dobva egy-két percig leforrázzuk. Utána hideg vízben lemosva 1 1/2 liter vízben főni tesszük nagyon kicsi lánagon. Megsózzuk, a vegyes zöldségeket rudacskákra vágva hozzáadjuk a leveshez. Egy fej hagymát egészben és két cikk fokhagymát összezúzva adunk hozzá. Kb. 20 szem egész borsot dobunk bele a levesbe. Mikor a hús puhulni kezd, egy szép fej kelkáposztát vágunk cikkekre és 60 dkg kisujnyi formára vágott kifli- vagy Gül baba burgonyával egyidejűleg főzzük bele a levesbe. Egy korábbi összefoglalóban Vaida *Irish Steak*-re emlékszik.

⁴⁸⁴ Vaida-Voevodot 1920. január 28-án fogadták az állomáson a román kolónia tagjai és Sir Alfred Mond a kormány képviselője, R.H. Campbell a Foreign Office képviselője, Sir W. Cozens-Hardy a brit parlament és Conway Dawis a kormány protokollfőnöke. *Daily Telegraph*, 1920. január 29. Szállás a Carlton Hotel-ben. Február 3-án reggel utazott vissza, Párizsba.

⁴⁸⁵ A Vaida-Voevod által említett dolgozat 1925-ben, Szebenben jelent meg, teljes címe: *Acțiunea diplomatică a României nov. 1919. – Mart. 1920.* (Többször hivatkozom majd rá, a továbbiakban tehát: Tilea:)

⁴⁸⁶ Tilea: 228. oldalon

⁴⁸⁷ (fő)polgármesternél (ang.)

⁴⁸⁸ Angol biztosító és bankház.

⁴⁸⁹ Az időpontok összefutnak Vaida-Voevod emlékezetében. Érthető. Különbösen is lényegtelen, hogy mikor, a beszélgetés témája a lényeges. A pontosság kedvéért azért megjegyzem, hogy *vacsoravendégek* voltak az egyházvezetők január 30-án, teaidőben pedig sajtóértekezletet tartott. A vacsorán Lord Short, belügyminiszter mondta a köszöntőt a kormány képviselőjében. Az vallások ügye folyamatosan terítéken volt a londoni napok elején. A vacsoravendégek között volt Lord Dundin, Sir Conzens-Hardy, a Canterbury érsek kíséretében ott volt Bourne bíboros, Dr. Gore, nyugalmazott oxfordi püspök a, az anglikán és a keleti egyházak párbeszédbizottsága elnöke, Dr. Meyer az anglikán disszidensek vezetője, Copland Bowie, az unitárius egyház képviselője, Dr. Gaster és Dr. Herz zsidó egyházi vezetők.

⁴⁹⁰ Majláth Gusztáv Károly erdélyi katolikus, Ferencz József unitárius és Nagy Gyula református püspök 1919. szeptember 8-án a Főtanácsnak írt beadványukban vizsgálatot kértek ez ügyben. (*The Inquirer*. Melléklete, 1919. december 13.) Vaida első londoni sajtótájékoztatóján újságírók is rákérdeztek. A válasz az volt, hogy „a gondolati szabadság és vallásgyakorlat dolgában nincs a világon toleránsabb nemzet a román nemzetnél” (*Liverpool Courier*, 1920. január 30.). Más alkalommal a részletekre is kitért: „A román állam nem tűrheti el, hogy a szabad vallási gyakorlat leple alatt, Magyarország területi egységének védelmében, a szószékről ellenséges politikai nézeteket terjesszenek vagy azt prédikáljanak.” (*Daily Telegraph*, 1920. február 3.)

⁴⁹¹ Ciotori és C. Bowie közötti vita a *Westminster Gazette*-ben 1919. december 13 és 1920. február 4. között volt. A Vaida beszélgetés után, a febr. 4-i számban Bowie visszavonja erős kritikáját.

⁴⁹² ang. káplán

⁴⁹³ Az eredeti szövegben: *par renomée* (fr.)

⁴⁹⁴ A zsidók honosításának és polgári jogi státusuk kérdését az 1919. évi 2085/május 22-i törvényerejű rendelet végérvényesen rendezte. A tr. Párizsban fogalmazott szövegét Brătianu miniszterelnök táviratban küldette el az őt hivatalában átmenetileg helyettesítő Pherekyde miniszternek. A X. levélben, egy zsidó újságnak adott interjút idézve, ezzel kapcsolatos gondolatait külön is kifejti (L.: ott). A tr. születését pedig egy párizsi, alkalmi „kormányülésen” külön is feljegyzi.

⁴⁹⁵ Dimitrie Alexandru Sturdza, a századfordulón, 1909-ig román miniszterelnök. Vö.: a korábbi jegyzeteket is.

⁴⁹⁶ Scialoja, Vittorio (Torino, 1856. április 24. - Róma, 1933. szeptember 19.) jogász. Szenátor (1904), igazságügy-miniszter (1909-1910), tárca nélküli miniszter (1916-1917), külügyminiszter (1919-1920).

⁴⁹⁷ Párizsi történet, amit Scialoja jellemzésére és az anekdota kedvéért jegyzett ide Vaida-Voevod.

⁴⁹⁸ A francia szöveg: Az elnök úr! – Ha gondolja elnök úr. – Ő nem barátom, köszönöm, de hát Ön a Borgia családhoz tartozik...

⁴⁹⁹ 209-216. o.

⁵⁰⁰ Érdekes történet, sok összetevővel, amely mögött kétséget kizáróan a liberális párt körmönfont cselszövése munkált. Mária román királyné már több helyen említett naplójában (Maria) 1920. január 26-án már feljegyzi (Vaida-Voevod 12-én utazott ki, Párizsba), hogy „Nando (Ferdinand király beceneve a családban) egyre elégedetlenebb a kormányával. Vaida olyan táviratokat küld, amelyek bosszantják. Eltökélt szándéka, hogy lecseréli a kormányt. Én óvtam tőle, hogy ezt maga tegye, mert túl sok ellenséget csónálna magának azok között, akik nem akarnának megválni a bársonyszéktől. A reggeli után közvetlenül rávettem, hogy találkozzon Mişuval (ez időben már udvarnagy) és Barbuval (Barbu Ştirbei, a koronabirtokok intézője és a királyi pár bizalmasa), még mielőtt a minisztereit fogadná.” A cselszövésről később, a maga helyén részletesebben.

⁵⁰¹ Cecil of Chelwood, Viscount (Lord Edgar Algernon Robert Gascoyne Cecil) (1864–1958). Angol konzervatív párti politikus, miniszter (1916–1918, külügyi helyettes államtitkár. 1923–1945-ig a Nemzetek Szövetségének elnöke, Chartájának egyik szerkesztője leszerelési tanácskozásainak egyik szervezője. Tevékenységéért 1937-ben kapott Nobel-békedíjat.

⁵⁰² 1920. március 12-én nagy bankettet rendeztek a *Népszövetség*, és a népszövetséget támogató angol egyesület tiszteletére.

⁵⁰³ Venizelos, Eleftherios (teljes nevén *Elefthérios Kyriákou Venizélos*, görög ortográfiaival: Ελευθέριος Κυριάκου Βενιζέλος; 1864. augusztus 23. – 1936. március 18.) görög államférfi és karizmatikus vezető. Több ízben görög miniszterelnök 1910 és 1920, illetve 1928 és 1932 között. Munkássága meghatározta a görög bel- és külpolitikát, a modern Görögország megalapítójaként tisztelik. Valóságos *etnarka*. (gör. *etnarches*: népfőnök, népvezér) volt. - mondják a görögök. A szociális reformok úttörője volt. Felújította a diplomáciát és kulcsszerepet játszott a görög állam modernizálásában és az Észak-Görögország és az Égei-tengeri szigetek liberalizálásában.

⁵⁰⁴ Ignacy Jan Paderewski (Kurilovka, Oroszország, 1860. november 18. – New York, 1941. június 29.) lengyel politikus, diplomata, zongoraművész, zeneszerző. Élete egy részében svájci, illetve amerikai egyesült államokbeli emigrációban élt. Az orosz, német és osztrák fennhatóság alól felszabadítandó Lengyelország függetlenségének élharcosa, a lengyel ügy nemzetközi népszerűsítője volt. 1919-ben közel egy évig töltötte be hazája, az immár független Lengyel Köztársaság miniszterelnöki tisztét. Korának legvirtuózabb zongoraművésze volt.

⁵⁰⁵ Liszt Ferenc (németül *Franz Liszt*) (Doborján, 1811. október 22. – Bayreuth, 1886. július 31.) a 19. század egyik legjelentősebb romantikus zeneszerzője, minden idők egyik legnagyobb zongoraművésze.

⁵⁰⁶ Személyéről nincsenek adataim.

⁵⁰⁷ Flondor, Iancu dr. (Storojinet, [Bukovina, ma Ukrajna], 1865. augusztus 17. – Csernovci, 1924. október 19.), bukovinai földbirtokos, román politikus, Tudor Flondor. a Bukovinai Román Nemzeti Párt elnökének (1900-1902; 1908-1910) testvére, az ideiglenes kormány vezetője (1918. október – november). Elnökölt

azon a Kongresszuson, amely elfogadta Bukovina csatlakozását Romániához 1918. november 28-án. Vaida-Voevod 1919. szeptember végén Philippe Berthelot-tól megtudta, hogy a Főtanács másnapi gyűlésének napirendjén ismét határoznak a román–magyar határ kérdésében. Vaida még aznap este elkészíttetett egy beadványt, amelyben kérte néhány máramaros román község megítélését Romániának és a határvonal kitűzését e kérés alapján Técsőtől nyugatra az északi hegyek gerincéig. Ugyanebben a beadványban kérte 7 békési ortodox község átcsatolását is.

⁵⁰⁸ A huculok Ukrajna nyugati részén, a mai Kárpátaljai, Ivano-Frankivszk és Csernyivci területen, az Ukrán-Kárpátokban elhelyezkedő Huculvidéken (vagy más néven Huculföldön) élő ruszin etnográfiai csoport. Egyes közösségei a mai Romániában, a Máramaros-vidéken is élnek. Számuk kereken 30 000. Eligazító olvasmányként érdemes átlapozni Kyrlo Trylowsky (1864–1941), *3 мого життя* (Életemről) c. könyvét Trylowsky az Rutén-ukrán Radikális Párt egyik legaktívabb vezetője volt és a vidék képviselője a *Reichrat*-ban. 1918-ban az Ukrán Nemzeti Tanács (*Rada*) tagja. Könyvét 1939-ben írta.

⁵⁰⁹ A völgy tulajdonképpen Galícia, pontosabban *Pokutia* (Galicia termékeny vidéke, a Prut és Czeremosz folyók és a Kárpátok között) és Bukovina határa. A határvonalat a Sèvres-ben, 1920. augusztus 10-én aláírt.

⁵¹⁰ 1920. január 29-én reggel tett rövid *bemutató* látogatást vendéglátójánál és a brit kormány néhány tagjánál, majd együtt ebédelt a Downing Street 10-ben a miniszterelnökkel, Bonar Law-val, C. H. Walter Long-gal a brit admirális miniszterével. Az ebédről a *Scotsman* c., igen befolyásos lap tudósított a január 31-i számában. Lord Hardinge of Penshurst-tal az ugyanazoni vacsorán találkozott Vaida-Voevod. Másnap, január 30-án, a román miniszterelnök látogatást tett a lon doni tőzsdén, ebédre pedig a Lord Major-höz, London polgármesteréhez volt hivatalos a Manison House-ba. A 160 fős ebéden mindenki ott volt, aki számított akkor London üzleti életében és természetesen sok, magas rangú katonatiszt. Az *eseményről* a *Daily Telegraph* tudósított másnap reggeli számában.

⁵¹¹ Egyértelmű elírás. Vaida-Voevod 1920. január 28-án érkezett Londonba és az első „munkanapja” 29. volt. Az itt következő találkozó és beszélgetés február 2-án történt.

⁵¹² Az azonos nevű bukaresti pénzintézet tulajdonosa és elnöke. Az egykori Chrissoveloni bankház épületében van ma a Román Nemzeti Bank (Bukarest, str. Lipscani 2.). Az épületet a hercegi családban, Bécsben, 1899. május 23-án született George Mihai Cantacuzino tervezte 1923-ban.

⁵¹³ RNLSZH Alexandru Vaida Voevod Fond, levelezés. Idézi Liviu Maior, 284–288. o.

⁵¹⁴ Román Államvasutak.

⁵¹⁵ Speaker of the House of Commons.

⁵¹⁶ Így, az eredeti szövegben: *kedélyesség, fesztelenség*

⁵¹⁷ Busch, Wilhelm (Wiedensahl, Németország, 1832. április 15. – Mechtshausen, 1908. január 9.), német költő, elbeszélő, karikaturista. Gépészmérnöki tanulmányokat egy év után abbahagyja és düsseldorfi, az antwerpeni, majd a müncheni

művészeti akadémián tanult tovább. Az egyik leghíresebb és sok nyelven újra és újra kiadott sorozata, a „*Max und Moritz*”, egy verses, rajzos történetfüzér, két szörnyű gyerekről, akik folyamatosan rafinált galádásokat követnek el. A Max und Moritz-ban. A mű 1865-ben, a *Münchener Bilderbogen* című folyóiratban jelent. Hasonlóképp ismert művei például a „*Fipps der Affe*” és a „*Die fromme Helene*”.

⁵¹⁸ *Röplap* (ném.) müncheni német satirikus lap, tele karikatúrákkal, gúnyversezettel.

⁵¹⁹ Itt: *skatulyából* (lépett volna ki)

⁵²⁰ Bécsi gimnázium.

⁵²¹ A levelet Rose asszony francia nyelven írta és Vaida úgy is másolta be az emlékiratába:

⁵²² A francia nyelvű levélben a közismert angol alkalmi köszöntő: *Mert ő egy jókedű fickó...*

⁵²³ Vaidáné a negyedik gyermekét, Alexandrut várta, aki Párizsban, 1920. április 26-án született.

⁵²⁴ Seton-Watson, Robert William (1879 – 1951) skót származású brit publicista-tudós és történészprofesszor volt. Korábbi írásaiban a Scotus Viator (vándorló skót) álnevet használta. A 20. század elején az Osztrák–magyar Monarchia és Délkelet-Európa egyik legismertebb szakértőjének tartották. Írói, szervezői tevékenységének és szakértői véleményeinek köszönhetően a trianoni békeszerződés egyik legjelentősebb előkészítője, majd annak szívós védelmezője volt. Magyar részről a történelmi Magyarország sírásójának tartották, míg a kisantant országai díszdoktori címetek adományoztak neki, királyi és elnöki meghívásokban részesült és tiszteletére emléktáblákat állítottak.

⁵²⁵ A találkozó 1920. március 8-án volt.

⁵²⁶ A Dél-Balkánon (legtöbbször Görögországban, kevesebben Makedóniában, Albániában és Bulgáriában) élő románok, az ún. makedorománok, vagy macedóniai románok, saját nevükön *arumâno* neve a szomszédos délszlávok nyelvében és a régi magyarban: cincárok (r. *cuțovlahi*). Bár a bizánci típusú feudalizáció a makedorománokat korán érintette, nemzeti államuk, szervezetük nem alakult ki. Jelentékeny szerepük volt a Balkán-félsziget urbánus életében. A makedoromán dialektust kb. 350 000-en beszélik. Pásztorokdással foglalkozó falusi közösségeik mellett sokfelé keresettek voltak építőmestereik, ötvöseik, kereskedők. A makedorománok nyelve, néprajza, település- és néptörténete alapvető fontosságú az egész románság etnogenezise szempontjából. Kétségtelen, hogy nyelvi különülődésük a románság többi ágától viszonylag későn, a 10–11. sz. után bontakozott ki.

⁵²⁷ Paul Joseph Jean Hector DE LOBIT francia tábornok (1860–1938).

⁵²⁸ A felsőbbrendű ember és a rasszizmus antropológiai ideológiájának előfutárai.

⁵²⁹ Szabad fordításban: Minden rejtély napvilágra kerül, semmi sem marad büntetlen (megtorlás nélkül). lat.

⁵³⁰ Három településről van itt szó. Kisapsa (ukránul *Водиця (Vodicja)*) falu Ukrajnában, Kárpátalja Rahói járásában. Nevét az Apsa-havasról (1511 m) eredő pataktól kapta. Közéapsa (ukránul *Середнє Водяне (Szerednye Vogyane / Serednie Vodiane)*, oroszul *Среднее Водяное (Szrednyeye Vogyanoje / Sredneje Vodjanoe)*, románul *Apsa de Mijloc*), Técsőtől 26 km-re keletre az Apsa-patak partján fekszik, a történelmi Máramaros Szigeti járásához tartozott. Felsőapsa (ukránul: *Верхнє Ві. одяне /Verhnye Vogyane/*). A Vaida-Voevod beadvány (L.: előbb) három – a Técsői, a Taracvizi és a Tiszavölgyi – járásokat átcsatolását kérte.

⁵³¹ Mircea Djuvara (1886 – 1945), román filozófus és jogtudós (1936-tól) a Román Akadémia levelező tagja.

⁵³² A Bernbe küldött Emil Isac több levélben is beszámol a svájci fővárosban tevékenykedő magyar sajtómunkáról: „A magyarok milliókat költenek itt. Radu őrnagy egy vaskos gyűjteményt adott át azokból az írásokból, amelyek a románokat szidalmazták. Talán felhasználjuk azokat.” – írja március 8-án keltezett levelében. Isac tájékoztatóját kiegészíti Ghiță Pop, Vaida közeli munkatársának a jelentése, aki ugyancsak Maniunak írja (március 10-én), hogy: „Bernben és az egész Svájcban is azt mondják, hogy a magyarok 33 millió aranyfrankot hoztak. Nem véletlen, hogy a mi itteni kereskedelmi érdekeltségeinket is meg tudták zavarni. Propagandájuk csúcsra járatása majd akkor lesz, amikor eljőhetnek Párizsba. Addig Svájcban szórják a pénzt, hogy a kapu kinyíljon nekik. Miként az, aki az udvaron ordibál, hogy nyissa már ki valaki a kaput!” A két levelet a szebeni állami levéltár (a továbbiakban: RNLSZH) Vaida levélgyűjteményéből (fond Alexandru Vaida Voevod) közli: Mihai Racovițan, *Alexandru Vaida Voevod între mamorand și Trianon (1892–1920)*. Ed. II-a. Sibiu, 2000. 173. o. (A bolti forgalomba nem került könyvet a szerző ajánlásával, másolatban került a birtokomba. – K.I.)

⁵³³ Fitzmaurice, Edmund George (Lansdowne House, London 1846. június 19. – 1935. június 21.) brit liberális politikus és diplomata..

⁵³⁴ Kedves minisztereim, ne mondanak számárságokat! (fr.)

⁵³⁵ Meštrović, Ivan (Vrpolje, 1883. augusztus 25. – South Bend, Indiana, Amerikai Egyesült Államok, 1962. január 16.) Horvátország és az egykori Jugoszlávia világhírű szobrásza és, számos jugoszláv, horvát és szerb témájú, valamint keresztény ihletettségű szobor készítője. A bécsi képzőművészeti akadémián végzett. Tanított a zágrábi, az Egyesült Államokbeli Syracuse-i (1947) és South Bend-i (1955) képzőművészeti akadémiákon.

⁵³⁶ Vaida-Voevod rövid, londoni bemutatkozó útjának második napján volt ez a sajtóértekezlet, ahogy másutt utal rá.

⁵³⁷ Vaida egy Maniunak írt, 1919. április 2-án keltezett levelében is szóvá teszi ezt: „Wilson még nem fogadta Brătianut, L. George pedig egyetlen egyszer. Így bántak velünk, a kicsikkel. Látnád, hogy milyen dühös Kramaf (a cseh–szlovák delegációból).”

⁵³⁸ Az eredeti szövegben: *malentendu* (fr.)

⁵³⁹ Combes, Émile (Roquecourbe, 1835. szeptember 6. – 1921. május 25.) francia államférfi. A baloldali szövetség által felállított kormány elnöke 1902. június és 1905. január között. Támogatta az előző kabinet egyházellenes programját, részben a Dreyfus-ügy ellentételezéseként. A republikánus blokkban tömörült baloldali pártok átvitték a parlamentben az egyházi egyesületek jogállásáról szóló törvényt (1904), s ez volt az első lépése az állam és az egyház különválasztásának Franciaországban. Ennek következményeként közel tízezer egyházi iskolát zártak be Franciaországban.

⁵⁴⁰ Sem haza, sem Isten! (fr.)

⁵⁴¹ Jaurès, Jean, teljes nevén: Auguste Marie Joseph Jean Léon Jaurès (Castres, 1859. szeptember 3. – 1914. július 31.) francia szocialista gondolkodó, kiváló szónok. A Carmaux-i bányászok sztrájkja után elkötelezte magát a munkások jogvédő harca és a szocialista eszmék iránt. Egyik védője volt a látványperbe sodort Dreyfus kapitánynak. A Café du Croissant-ban gyilkolták meg 1914. július 31-én.

⁵⁴² Az eredeti szövegben: „triunghiul morții”.

⁵⁴³ Wilson elnök 14 pontja, illetve wilsoni elvek néven vált ismertté Woodrow Wilsonnak, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 14 pontból álló – részben a nemzetközi jog új alapelveit jelentő – békejavaslata, amelyet a szenátus és a képviselőház közös ülésén hirdetett meg 1918. január 8-án.

⁵⁴⁴ Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*. 206–207. o.

⁵⁴⁵ *Fumier* (fr.)

⁵⁴⁶ Dumitru Iliescu (1865–1940) román tábornok, az első világháború első három évében az idős Zotu tábornok árnyékában a román királyi hadsereg megbízott, 1916. október 25 és december 5. között tényleges vezérkari főnöke.

⁵⁴⁷ Iliescu május 17-én vizsgálatot kér maga ellen egy Ionescu-Munte alezredes, párizsi román katonai attasénak címzett levelében. A levélben írottak szerint a kiutasítás oka a *L'Oeuvre* c. lap 50. számában, május 5-én megjelent írás, amelyben Verraux tábornok dehonesztálón ír Joffre marsallról. A *háttéranyagot* talán Iliescu szolgáltatta volna, aki Joffre tanítványa volt az akadémián. Iliescu esküszik rá, hogy semmi köze nincs a cikkhez, ő is Brătianutól értesült róla, május 16-án. Lojalitásának bizonyítására felsorolja katonai érdemeit és tanúként ajánlja Franciaország volt és leendő miniszterelnökeit, államtitkárait, helyettes államtitkárait és mindenkit, aki eszébe jut. Salcă-Salvan, 69. sz. dokumentum, 527–530. o.

⁵⁴⁸ A királyi palota postaszolgálatának a vezetője, Eugeniu Buhman, később II. Carol király személyi titkára, magánnaplójának 1917. februári bejegyzésében összefoglalja ezt a történetet: „Dumitru Sturdza ezredes, az egykori miniszterelnök fiát, hazaárulónak nyilvánítják. Crăiniceanu ezredes birtokában olyan rölapokat találtak, amelyek csapatainkat arra biztatják, hogy álljanak át a németekhez, s ezen Sturdza aláírása szerepel. Hihetetlen! Később a hír igaznak bizonyult.” 188. o. Március 25-i bejegyzése: „Sturdza ezredes áttért az ellenséghez. Bebizonyosodik, hogy Crăiniceanu ezredesnél Sturdza által aláírt rölapokat találtak ... Április 1/14-én Crăiniceanut halálra ítélték és az ítéletet a fronton végre is hajtották.

- Sturdzát is halálra ítélték, de a végrehajtás elől sikerült megszöknie.” 191. o. A Verzea-ügyet is feljegyzí: 1919. január 29/február 11: „Hadbíróságon a Román Posta korábbi főigazgatójának, Victor Verzeának a pere. Kémkedéssel és az ellenséggel való együttműködés s vád. Az ítélet: halál. Verzea fellebbezett.” 219. o. „Május 8.: Verzea ezredes rangfosztása. A halálos ítéletet életfogytiglani kényszermunkára változtatták.” 221. o. (Eugeniu Arthur Buhman, *Patru decenii în serviciul casei regale a României. Memorii 1898–1940*. Sigma, 2006.)
- ⁵⁴⁹ Dăianu, Elie (Kútfalva [r. Cut, ném. Kockt, Fehér megye, Románia], 1868. március 9. – Kolozsvár, 1956. szeptember 11.) teológiai tanulmányait Budapesten végezte (1889–1892), kolozsvári görög katolikus esperes (1902-től), a *Tribuna* és a *Răvaşul* szerkesztője, történészprofesszor Balázsfalván. Több alkalommal választott képviselő a román parlamentben.
- ⁵⁵⁰ Yorck, Ludwig Wartburg grófja (1759 – 1830) porosz tábornagy. 1812-ben a porosz hadtest parancsnoka az Oroszország ellen felvonuló a Grand Armée-ban, alkut kötött Tauroggenben az oroszokkal és átment a franciáktól az ellenséges táborba.
- ⁵⁵¹ Téves ítélet, joghalál (ném.)
- ⁵⁵² Eredeti címén: *Postul virtute, petrecerea păcat*?
- ⁵⁵³ Görög katolikus egyház.
- ⁵⁵⁴ Lueger, Karl (Bécs (Wieden), 1844. október 24. – Bécs, 1910. március 10.) jogi doktor, osztrák politikus, Bécs főpolgármestere (1897–1910).
- ⁵⁵⁵ Goga második házasságára utal a szerző.
- ⁵⁵⁶ Zamfirescu Duiliu (Plăineşti, [Vrancea megye Románia] 1858. október 30. – Agapia, 1922. február 25.) jogi doktorátust szerez a bukaresti egyetemen (1880-ban). Dobrudzsában bojtárkodik, majd Bukarestben ügyvédi irodát nyit. A kor minden irodalmi lapjában közöl verset, prózát. Elvállalja a *România liberă* lap szerkesztését (1882). 1892-ben athéni és brüsszeli attasé, titkár. 1894-ben jelenik meg említett regényének első része a *Convorbiri literare* c. irodalmi lapban és ott közli további prózai írásait is. 1916-tól a Román Írók Szövetségének az elnöke. 1918-ban belép Averescu tábornok pártjába (Liga poporului) és igazgatja az *Îndreptarea* c. politikai lapot.
- ⁵⁵⁷ Tehenek között az ökör az atya (az arameus *abba* és a fr. *abbé* rokonjelentése). Latin közmondás.
- ⁵⁵⁸ A szerző a nyugati és a keresztény egyházszakadáshoz vezető vitatott „*qui a patre filioque procedit*” hitvallási résszövegre utal. A hitvallás latin nyelvű szövegébe a Szentlélek eredetével kapcsolatban először a toledoi zsinat toldotta be 589-ben az eredeti, elismert szövegbe a *Filioque* szót, amely szerint a Szentlélek „az Atyától és a Fiútól származik”. A keleti (ortodox) egyházak viszont sohasem fogadták el a Filioque-betoldást, és gyakran tiltakoztak nyugati használata ellen. Az e körüli polémia (a joghatósági viták és a liturgiai különbségek mellett) nagyban hozzájárult a keleti és a nyugati egyház eltávolodásához, majd az 1054-es nagy egyházszakadáshoz (szkizma). A szövegbeli különbség ma is fennáll, a nyugati kereszténység (beleértve a protestantizmust is) a betoldással együtt fogadja

---

el a Nicea-konstantinápolyi hitvallást. Viszont a keleti rítusú keresztények részvételével tartott ökumenikus istentiszteleteken általában kihagyják a Filioque-kitétele.

⁵⁵⁹ *Commonwealth of Nations*, itt: Brit Nemzetközösség. (ang.)

⁵⁶⁰ Stoenescu, Eustațiu (1884. – 1957.) lírai hangulatú vidéki tájak, és igen értékelt arcképek festője.

⁵⁶¹ A beszámolót közli Maior 1993: 275-278.

⁵⁶² A párizsi tőzsdére bevezetett román állampapírok árfolyamáról van szó.

⁵⁶³ Parliamentary Debats, 1920: 212-214.

⁵⁶⁴ Uo. 268.

⁵⁶⁵ Uo. 297.

⁵⁶⁶ Uo. 267.

⁵⁶⁷ The Times, február 21.

⁵⁶⁸ rejtjelezés nélkül – fr.

⁵⁶⁹ Nyilvánvaló elírás. Helyesen: *külügyminiszter*.

⁵⁷⁰ RNLSZH Fond Alexandru Vaida Voevod fond, Corespondență. Közli Liviu Maior, 178-184. o.

⁵⁷¹ The Times, *Kedvezmények a magyaroknak* c. írása, 1920. március 4.

⁵⁷² Daily Telegraph, március 9.

⁵⁷³ The Times, március 10.

⁵⁷⁴ Tile, 1925: 49-81.

⁵⁷⁵ Vaida-Voevod, *Memorii*. II. kötet, 222-223.

⁵⁷⁶ 1920. március 5-én kapta meg Vaida-Voevod a király táviratát.

⁵⁷⁷ A Szamothrakéi Niké a Győzelem istennőjének, Nikének Szamothraké szigetén talált 2,75 méter magas márványszobra (Párizs, Louvre).

⁵⁷⁸ Az 1679-ben épült kolostor helyén 1888-ban I. Carol román király megbízásából Paul Gottereau építette a királyi rezidenciát.

⁵⁷⁹ Porumbaru Emanoil (Bukarest, 1845. – 1921. október 11.) politikus, a háború alatt külügyminiszter.

⁵⁸⁰ Constantinescu, Alexandru C. (Bukarest, 1859. szeptember 4. – 1926. november 18.), jogi doktor (Párizs), politikus, képviselő, szenátor, több liberális kormányban miniszter 1909 és 1926 között. A háború idején előbb belügy-, majd kereskedelmi miniszter. Kiváló és gátlástalan politikai cselekvőnek tartotta a kora, Brătianu pártelnök bizalmasainak a köréhez tartozott. Társasági beceneve: Constantinescu-*Porcu* kivételes tulajdonságaira utal.

⁵⁸¹ Másodrangú (lat.)

⁵⁸² Anna-Élisabeth de Noailles (Párizs, 1876. november 15. – Párizs, 1933. április 30.) francia költő és prózaíró, Grigore Basarab Bibescu-Brâncoveanu herceg és Raluca Mussurus görög zongoraművésznő lánya. Ignacy Paderewski lengyel zeneszerző, a későbbi köztársasági elnök, neki ajánlotta műveinek jelentős részét. 1897-ben ment férjhez Mathieu de Noailles (1873–1942) grófhhoz. "E hírneves asszonnyal, aki családjá szerint románnak, születése, házassága, műveltsége és művei révén franciának számít, nemcsak egy vérbeli költő, hanem egy sajátos

költő-típus tűnik el, tán végleg, az irodalomból. Költői génuszáról, főképp a nem-franciának, nehéz volna végleges ítéletet, vagy csak végleges képet is formálni, különösen most, pár héttel korai halála után, amikor a barátok és a búcsúztatók sirámai a távoli olvasót is érzelmesebb melázásra, túlzó magasztalásokra indíthatják. Bizonyos, hogy ritkán akad tündöklőbb, szinte tündéribb poétasors, mint ezé a szépnék mondott, dúsgazdag és nagytehetségű Brancovan-sarjé, aki gyermekéveit a világ egyik legszebb táján, Amphionban, a genfi tó partján, hercegi kastélyban és parkban tölti, aki még mint gyermekleány, Mistraltól kap költői leckéket s kora legelső íróitól, France-tól, Prousttól, Barrestől buzditást, hódolatot, tán szerelmet is, akit első kötetei után hol a szintén dunai, sőt román eredetűnek vélt Ronsard, hol a legnagyobb romantikusok, a Hugók, a Lamartine-ok egyenes örökösőjének, áradózó természetleírásai s féktelen szerelmes versei miatt hol a kertek, virágok és vetemények Királynőjének, hol a francia költészet Szulamitjának és Szirénájának becéznek, s akinek művei és szerelmei, hiúsága és elméssége, hűsége és vakmerősége úgyszólván végső percéig vonzották a Közvéleményt." írja a *Nyugat* 1933. 12. számában megjelent nekrológiájában a pár hete Párizsban elhunyt költőről műveinek magyar fordítója, Gyergyai Albert.

⁵⁸³ Uo.: 229-233.

⁵⁸⁴ 1940. augusztus elején.

⁵⁸⁵ Manoiilescu. Mihai (Tecuci, 1891. december 9. – Máramarossziget, 1950. december 30.) újságíró, gazdász, politikus, román külügyminiszter. II. Károly király bizalmi köréhez tartozott. Nemzetközi hírű gazdasági szakíró. 1940. augusztus 30-án ő írja alá a bécsi döntés dokumentumát. Később megjelent emlékiratában részletesen beszámol a bécsi eseményről. Mihail Manoiilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii iulie-august 1940*, București, Editura Enciclopedică, 1991.

⁵⁸⁶ Személyére nincs adatom.

⁵⁸⁷ Schuller Rudolf, Vaida beszercei iskolatársa és barátja. Az utazás leírását nem találtam meg.

⁵⁸⁸ A budapesti Újvárosháza (V. ker. Váci u.) 1870–1875 között épült eklektikus tömbjét Steindl Imre (a Parlament építésze) tervezte. Második emeletén a főváros egyik legszebb díszterme található, amit Lotz Károly freskói díszítenek. A román delegáció kezdeményezésére történt a találkozó Jászival. Ezt megelőzően október 26-án Károlyi lakásán, a Károlyi-palotában Ștefan Cicio Pop, Erdélyi és Vlad találkozott a Magyar Nemzeti Tanács képviselőivel (Károlyi, Garami Ernő, Jászai Oszkár, Diener Dénes József). Nem jutottak közös nevezőre. A tét: az országon belül maradnak a románok, vagy nem. A választ a gyulafehérvári határozatok fogalmazták meg. Károlyi másképp emlékezik erre az összejövetelre.

⁵⁸⁹ Vertán Endre (Torda, 1864. – ?) Kolozsváron végezte jogi tanulmányait. Tanulmányainak befejezése óta szülővárosában ügyvédkedik és tevékenyen részt vesz a közéletben; a megye egyik vezéralakja. Vármegyei bizottsági tag. Évek óta a tordai függetlenségi párt elnöke. Az 1901-i általános választás alkalmával nyert első ízben mandátumot függetlenségi és 48-as programmal. A házban többször felszólalt, kivált erdélyi ügyekben. 1905-ben és 1906-ban kerülete újra képviselő-

vé választotta. Az 1910-i általános választások alkalmával a Justh Gyula vezetése alatt álló függetlenségi párt programjával régi kerülete egyhangúlag választotta meg. A közoktatásügyi bizottság tagja.

⁵⁹⁰ Hock János (Devecser, 1859 –1936.), teológus, költő, képviselő a magyar képviselőházban.

⁵⁹¹ Melzer Hugo a szász nemzetőrség szervezője.

⁵⁹² Magyarul az eredeti kéziratban.

⁵⁹³ Az eredeti szövegben helyi román tájszólásban: *ar cura muntele la vale*, emlékeztetve az 1784-es és az 1848-as érchegyesi eseményekre.

⁵⁹⁴ Német tárgyilagosság (ném.), így az eredeti szövegben.

⁵⁹⁵ Miután Turnu Severinben (Duna-parti város a Kazán-szoros kijáratában, a román parton) 1940. augusztus 16–24. között folytatott román–magyar tárgyalások nem vezettek eredményre, a német és az olasz kormány a magyar és román kormányok képviselőit Bécsbe rendelte, és a közöttük folyó vitát döntőbíráskodás révén rendezte augusztus 30-án. Az ún. *második bécsi döntéssel* Magyarország 43.492 négyzetkilométernyi területet kapott vissza, benne a Székelyfölddel.

⁵⁹⁶ Így történt: „Először azt láttam, hogy Románia térképe. Az északi oldalával lefelé nyitottam ki, és így nem értettem semmit belőle. Schmidt átfordította. A nyugati határunkon kerestem azt a vonalat, amelyet valamennyien vártunk. Rájöttem, hogy itt teljesen másról van szó. Követtem a vonalat, amely Váradnál indult el kelet felé a vasúti pálya alatt, fölötte maradt Kolozsvár... Amikor a vonal délkeletre fordult és mögötte marad a Székelyföld, Brassó jutott eszembe. Megnyugvás: Brassó marad! Amikor teljes képtelenségében felfogtam Erdély kettévágását elvesztettem a lábam alatt a talajt és elsötétült előttem a világ ... Valaki egy pohár vizet hozott. Valer Pop a kezembe adta. Megittam és valamelyest magamhoz tértem... Elém tették az iratokat. Elővettem a zöld tintás tollamat, amellyel annyi szépet írtam eddig a hazámról. Gépiesen aláírtam, Valer Pop olvasta nekem a szöveget. Fölösleges lett volna elolvasnom, mindent előre eldöntöttek.”
Manoilescu, 1991: 212.

⁵⁹⁷ Vaida-Voevod, Memorii. III. kötet, 36–38.

⁵⁹⁸ A Románia számára megállapított utolsó aláírási határidő. V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României nov. 1919 – mart. 1920*. Tipografia poporului, Sibiu, 1925. 207.

⁵⁹⁹ Convention militaire relative à l'Armistice en Hongrie. L. <http://mjp.univ-perp.fr/traites/1918belgrade.htm>

⁶⁰⁰ A főntebb, 30. sz. alatt közölt irat "E" melléklete.

⁶⁰¹ Az emlékiratot a távírószolgálat továbbította Clemenceau-nak, a békekonferencia elnökének.

⁶⁰² A titkár följegyzése az öt nagyhatalom küldöttsége vezetőinek Pichon dolgozószobájában tartott megbeszéléséről.

⁶⁰³ A táviratot Bukarestből Párizsba 74. sz. alatt Bandholtz tábornok, az amerikai távírószolgálat t

⁶⁰⁴ L. G. Fontenay.

---

⁶⁰⁵ Karsai (Elek) leírja: M. J. Henry francia ezredes közölte Praznovszky Ivánnal, a delegáció főtítkárával, hogy a magyar küldöttség tagjai "újságírókat csak Clemenceau miniszterelnöknek, a békekonferencia elnökének engedélyével fogadhatnak, más látogató pedig csak Dutasta nagykövetnek, a békekonferencia főtítkárának hozzájárulásával lépheti át a Chateau de Madrid küszöbét; a magyar küldöttség tagjai Neuilly-ben és a Bois de Boulogne-ban szabadon mozoghattak, de Párizsba csak külön engedéllyel és kísérettel mehetnek". IT | Tudomány: Mementó 1920: úton Trianon felé, visszalopott kocsival...

⁶⁰⁶ F. L. Polk.

⁶⁰⁷ Macui

⁶⁰⁸ A levelet A. Millerand írta alá.

Párizsban vagyunk, mindenki beszállásolt, és kézbe kapta a következő napok történéseinek az eligazítóját.

1919. január 18-án Raymond Poincaré Franciaország elnöke (és csupán a rend kedvéért: Take Ionescu évfolyamtársa a párizsi egyetem jogi karán) a *Palais de Versailles* tükörtermében megnyitotta a békekonferenciát, amelynek rendeznie kellett a világ és benne Európa összekuszált dolgait a végkimerülésig kinyúlt háború után. Az összehívás szándéka szerint a rendezés elvei a legőszintébben demokratikusak, ami meghatározója a teljesen új alapokra építő nemzetközi világrendnek.

A feladatok: az új államhatárok kitűzése, a gazdasági élet rehabilitációja (leginkább Európában), a sebek begyógyítása, a háborús károk jóvátétele a háború színhelyéül szétrombolt országok számára, az európai politikai és katonai egyensúly felállítása, kizárni a revízió és revánsra való hajlandóság csiráit, a Népszövetség megalakítása, amely majd szövetségi jótállásokkal védnöke lesz az új Európának (és a világnak). A *kicsik* a kezdés előtt még abban is hittek, hogy a konferencia majd méltányos rendet teremt a kicsinyes viszályok között, és mindenkit majd azonos mércével súlyoznak az egymás közötti viszonyokban. A *jogegyenlőség, önrendelkezés, függetlenség és nemzeti szuverenitás* voltak a kulcsszavak. Voltak.

